



You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Rozwój myśli księgoznawczej i bibliotekoznawczej w świetle czasopism naukowych i fachowych wydawanych na terenach ziem polskich (1901–1939)

Author: Beata Żołędowska-Król

Citation style: Żołędowska-Król Beata. (2019). Rozwój myśli księgoznawczej i bibliotekoznawczej w świetle czasopism naukowych i fachowych wydawanych na terenach ziem polskich (1901–1939). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego



Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

BEATA ŻOŁĘDOWSKA-KRÓL

Rozwój myśli księgoznawczej i bibliotekoznawczej

w świetle czasopism naukowych i fachowych
wydawanych na terenach ziem polskich (1901–1939)



WYDAWNICTWO
UNIwersytetu Śląskiego

Rozwój myśli
księgoznawczej
i bibliotekoznawczej

w świetle czasopism naukowych i fachowych
wydawanych na terenach ziem polskich (1901–1939)

Prace Naukowe



Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3874

Beata Żołądowska-Król

Rozwój myśli księgoznawczej i bibliotekoznawczej

w świetle czasopism naukowych i fachowych
wydawanych na terenach ziem polskich (1901–1939)

Redaktor serii: Nauka o Książce i Bibliotece
TERESA WILKOŃ

Recenzent
MAGDALENA PRZYBYSZ-STAWSKA

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9
Przedmiot i cel badań	9
Źródła i metody badawcze	12
Struktura pracy	14
Stan badań	16
ROZDZIAŁ 1	
Rozwój czasopiśmiennictwa środowisk ludzi książki na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości	25
1.1. Warunki kształtowania się środowiska bibliologów i bibliotekarzy	25
1.1.1. Od zbieractwa pamiątek narodowych do księgozbiorów fundacyjnych	26
1.1.2. Praca dydaktyczna okazją do refleksji nad teorią	29
1.1.3. O potrzebie teorii warsztatu bibliotekarskiego	37
1.1.4. Uzawodowienie oraz instytucjonalizacja środowisk zainteresowanych książką i biblioteką	42
1.2. Pierwsze periodyczne wydawnictwa, ich profil i przeznaczenie	43
1.2.1. Czasopisma bibliograficzne	46
1.2.2. Czasopisma księgarskie	60
1.2.3. Czasopisma drukarskie i poligraficzne	63
1.2.4. Czasopisma bibliofilskie	71
1.2.5. Czasopisma bibliotekoznawcze i bibliotekarskie	72
ROZDZIAŁ 2	
Czasopisma naukowe i fachowe z zakresu nauki o książce i dyscyplin pokrewnych w dwudziestoleciu międzywojennym	81
2.1. Warunki i inicjatywy formujące środowisko bibliologiczne i bibliotekarskie	81
2.1.1. Twórcy teoretycznej refleksji nad kształtem nauki o książce i bibliotece	82
2.1.2. Praktyczne inicjatywy impulsem do rozwoju teorii	95
2.2. Rozwój czasopism podejmujących tematykę książki i bibliotek	102

2.2.1. Czasopisma bibliograficzne	104
2.2.2. Czasopisma księgarskie	112
2.2.3. Czasopisma drukarskie i poligraficzne	116
2.2.4. Czasopisma bibliofilskie	121
2.2.5. Czasopisma bibliotekoznawcze i bibliotekarskie	129
ROZDZIAŁ 3	
Analiza zawartości czasopism naukowych i fachowych w aspekcie rozwoju myśli naukowej związanej z książką i biblioteką	139
3.1. Czasopisma naukowe wydawane w latach 1901–1918	140
3.1.1. „Książka. Miesięcznik, poświęcony bibliografii krytycznej” (1901–1914)	140
3.1.2. „Przegląd Bibliograficzny” (1905–1913)	149
3.1.3. „Przegląd Biblioteczny” (1908–1911)	153
3.2. Czasopisma naukowe wydawane w latach 1918–1939	164
3.2.1. „Exlibris” (1917–1929)	164
3.2.2. „Przegląd Bibliograficzny” (1923–1926)	181
3.2.3. „Silva Rerum” (1925–1939)	186
3.2.4. „Przegląd Biblioteczny” (1927–1939)	209
3.2.5. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (1929–1930)	246
3.3. Czasopisma fachowe wydawane w latach 1918–1939	251
3.3.1. „Bibliotekarz” (1919)	251
3.3.2. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” (1929–1939)	256
ROZDZIAŁ 4	
Model bibliologii i bibliotekoznawstwa w świetle czasopism naukowych i fachowych	271
4.1. Kształtowanie się zakresu problematyki bibliologicznej i bibliotekoznawczej – dyscyplin i subdyscyplin na łamach czasopism	272
4.2. Propozycje metodologiczne	297
4.3. Dyskusje wokół terminologii	311
4.4. Popularyzacja polskiego dorobku teoretycznego i badawczego bibliologów oraz bibliotekoznawców	317
4.5. Recepcja zagranicznych teorii i kierunków badawczych	326
4.6. Kontynuacje studiów nad książką i biblioteką	345
Zakończenie	375
Aneksy	379
Bibliografia	411
Indeks osobowy	477
Wykaz tabel	497
Summary	499
Zusammenfassung	501

Wykaz skrótów

A.	– akt
AGAD	– Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
Bibl.	– Biblioteka
BJ	– Biblioteka Jagiellońska
BN	– Biblioteka Narodowa
CBW	– Centralna Biblioteka Wojskowa
CGIAL	– Centralny Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw w Leningradzie (Centralne Historyczne Archiwum Państwowe w Leningradzie, dzisiejszym Petersburgu)
cz.	– część
Dz. Ust.	– Dziennik Ustaw
egz.	– egzemplarz
GUS	– Główny Urząd Statystyczny
IFLA	– International Federation of Library Associations
im.	– imienia
ISO	– International Organization for Standardization
k.	– karta
KEN	– Komisja Edukacji Narodowej
KUL	– Katolicki Uniwersytet Lubelski
m.in.	– między innymi
m.st.	– miasto stołeczne
MWRiOP	– Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
np.	– na przykład
nr	– numer
PAN	– Polska Akademia Nauk
PAR	– Polska Agencja Reklamy
PAT	– Polska Agencja Telegraficzna
PAU	– Polska Akademia Umiejętności

poz.	- pozycja
r.	- rok
red.	- redakcja, redagował
RP	- Rzeczypospolita Polska
s.	- strona
SBP	- Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich
S.l.	- sine loco
SARP	- Stowarzyszenie Architektów Polskich
Sp. Akc.	- Spółka Akcyjna
sygn.	- sygnatura
t.	- tom
T.K.N.	- Towarzystwo Kursów Naukowych
TBP	- Towarzystwo Bibliofilów Polskich
tłum.	- tłumaczył/tłumaczyła
UWD	- Urzędowy Wykaz Druków
wyd.	- wydanie, wydał
z.	- zeszyt
ZAiKS	- Związek Autorów i Kompozytorów Scenicznych
ZBP	- Związek Bibliotekarzy Polskich
ZKP	- Związek Księgarzy Polskich
zob.	- zobacz
ZOK	- Zjednoczone Organizacje Księgarskie

Wstęp

Przedmiot i cel badań

Zamierzeniem naukowym postawionym w rozprawie jest ukazanie roli czasopism zakładanych w środowiskach ludzi zawodowo oraz czysto bibliofilsko związanych z książką w rozwoju księgoznawstwa (inaczej bibliologii, nauki o książce) i bibliotekoznawstwa (inaczej nauki o bibliotece) w okresie kształtowania się na ziemiach polskich zrębów teorii i warsztatu badawczego tych dyscyplin, szczególnie intensywnego do roku 1939. Proces ten, wstrzymany przez wybuch wojny, ponownie został ożywiony po 1945 roku, jednak praca organizacyjno-intelektualna realizowana była już w zmienionych warunkach ustrojowych.

Każda sfera wiedzy naukowej podlega przemianom w zakresie precyzowania przedmiotu zainteresowań, celów społecznych, rozwijania metod badawczych, budowania jej teorii i wewnętrznej struktury, ustalania zewnętrznych relacji wobec innych dyscyplin. W wyniku dokonującej się ewolucji poglądów wśród badaczy i nowelizacji wymuszonych przez zjawiska kulturowe potrzeb praktyków oraz pod wpływem zmian zachodzących na styku nauki i technik komunikacji społecznej, gdy tradycja ściera się z nowoczesnością, może nastąpić weryfikacja nazwy używanej w środowiskach naukowych¹. Przykładem dyscypliny, która niejednokrotnie doświadczała takich zmian, jest współczesna bibliologia i informatologia, przyjęta w Polsce w 2011 roku dla jednego z obszarów nauk humanistycznych². Stan ten nie okazał się bynajmniej ostateczny, co pokazała najnowsza, przyjęta w 2018 roku

¹ E. GONDEK: *Słowo wstępne*. W: *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice*. Red. EADEM. Katowice 2015, s. 7.

² *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 2011, nr 179, poz. 1065.

klasyfikacja dziedzin i dyscyplin naukowych w Polsce³. Pole tej nauki, wywodząc się z działalności bibliotecznej i starożytnej bibliografii⁴, na przestrzeni lat było nazywane bibliografią, bibliotekoznawstwem, księgoznawstwem czy wreszcie nauką o książce, bibliotece i informacji. Jeszcze po 1945 roku preferowano nazwę „bibliotekoznawstwo” dla kierunku kształcenia zawodowego służb bibliecznych, by w początkach lat siedemdziesiątych włączyć do miana dyscypliny akademickiej informację naukową, a dla odróżnienia kierunku studiów od dyscypliny naukowej w roku 1992 przyjęto nazwę „bibliologia”. Dostrzegalny problem trudności w jednoznacznym zdefiniowaniu pola badań wciąż ewoluujących dyscyplin, jakimi są księgoznawstwo i bibliotekoznawstwo, sprawia, że niezbędne jest podjęcie wysiłku opisu dyskusji, która miała inny przebieg w pierwszych latach XX wieku, inny w II Rzeczypospolitej, inny również po 1945 roku.

Początki nauki o książce wiążą się ściśle z instytucją biblioteki, która na przestrzeni wieków zaczęła być coraz bardziej dostępna i zasobna. Jak zauważył Krzysztof Migoń, istotny był również wkład wszystkich innych instytucji książki – wydawnictw, drukarni, księgarń, i towarzyszący ich rozwojowi wzrost piśmiennictwa fachowego. Historię bibliologii i bibliotekoznawstwa współtworzyło więc także piśmiennictwo powstające w kręgach księgarskich, wydawniczych czy bibliofilskich. W pracach tych znaleźć można wiele treści z zakresu nauki o książce oraz bibliotece⁵. Usamodzieliło się bibliotekoznawstwo, rozwijane na gruncie doświadczeń zawodowych pracowników dużych księżnic i mające służyć przede wszystkim ich potrzebom. Dla nich tworzono pierwsze poradniki bibliotekarskie, podczas gdy ściśle relacje ze środowiskiem księgarzy, wydawców i bibliofilów znajdowały swój wyraz na łamach pism. Z tego powodu przyjęto, że źródłem odzwierciedlającym tok myśli teoretycznej rodzącej się w kontekście praktyki zawodowej do 1939 roku są m.in. czasopisma. Rolę literatury czasowej w rozwoju dyscypliny naukowej podkreśliła Anna Żbikowska-Migoń: „Wśród faktorów wyznaczających pojawienie się i okrzepnięcie nowej dziedziny wiedzy naukoznawstwo współczesne wskazuje między innymi takie czynniki księgoznawczej natury: pojawienie się publikacji z tego zakresu, a zwłaszcza ich specjalnych form – czasopism i spisów bibliograficznych”⁶. Badania zawartości czasopism stanowią zatem istotny element studiów nad teorią i praktyką każdej dyscypliny naukowej. Jak zauważa Sławomir Sztobryn, „literatura czasopiśmienna

³ Zgodnie z decyzją Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w 2018 r. bibliologia i informologia została włączona do nauk o komunikacji społecznej i mediach oraz przeniesiona z obszaru nauk humanistycznych do obszaru nauk społecznych. Zob. *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 2018, poz. 1818.

⁴ E. GONDEK: *Słowo wstępne...*, s. 7.

⁵ K. MIGOŃ: *Z dziejów nauki o książce*. Wrocław 1979, s. 27–28.

⁶ A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ: *Bibliografie bibliologiczne i bibliotekoznawcze. Rozwój i stan obecny*. „Studia o Książce” 1980, t. 10, s. 4.

zawsze stanowi awangardę, początek budowania podstaw określonej nauki, śledzenie jej rozwoju daje obraz jej fazy embrionalnej, analitycznej”⁷. Tego rodzaju wydawnictwa umożliwiają również uchwycenie formalnego bogactwa ówczesnej twórczości, kształtowanie się odmiennych metodologii, nowych terminów i pojęć o niejednakowym stopniu ogólności i odmiennych definicjach.

Czasopisma oczywiście nie stanowią pełnej wykładni ówczesnego stanu teorii oraz badań w dziedzinie nauki o książce i bibliotece, mogą jednak być traktowane jako swoisty wskaźnik tendencji, dążeń i celów, jakie stawiali sobie specjaliści. Poza tym w czasach istotnego braku polskich podręczników bibliotekarskich wydawnictwa te były dla młodych bibliotekarzy „kopalnią wiadomości z dziedziny księgoznawstwa, bibliotekarstwa i bibliografii”⁸, stanowiąc „podstawową lekturę dla kandydatów do państwowego egzaminu bibliotekarskiego”⁹. Analizie poddano zatem pisma reprezentujące następujące zagadnienia związane z książką i biblioteką: bibliofilskie, bibliograficzne, bibliotekarskie i bibliotekoznawcze. Uznano, że należy pokazać zawartość wybranych czasopism wydawanych do wybuchu II wojny światowej, z punktu widzenia rozwoju myśli księgoznawczej i bibliotekoznawczej, czyli recepcję tej myśli na ich łamach, jak też rolę tych dokumentów w upowszechnianiu wiedzy o książce i bibliotece oraz współkształtowaniu jej teorii i warsztatu badawczego. W obrębie przyjętego zakresu pracy skupiono się na kilku problemach badawczych. Autorka stanęła przede wszystkim przed pytaniem, czy literatura czasowa rozwijała koncepcję dyscypliny kształtowaną wówczas przez naukowców w monografiach i podręcznikach, czy towarzyszyła tworzeniu polskiej terminologii i metodologii badań nad książką i biblioteką, a tym samym jaki udział w zawartości analizowanych czasopism miały teksty poświęcone teorii badań, metodologii, aspektom warsztatowym i źródłoznawczym. Następny obszar odnosił się do pytania, jakie inspiracje zagraniczne recypowano i upowszechniano w Polsce, czy w badanych czasopismach informowano o ówczesnym stanie rozwoju teorii dyscypliny w Polsce i na świecie oraz czy wiedzę tę popularyzowano poprzez recenzje wiodących monografii i czasopism zagranicznych. Odpowiedzi na te pytania pozwolą określić naukowe funkcje badanych periodyków i ich udział w kształtowaniu nauki o książce i bibliotece.

Cezura czasowa badań obejmuje lata 1901–1939. Datę początkową stanowi rok, w którym zaczęto wydawać „Książkę”, najstarsze z analizowanych czasopism, zaś końcową – wybuch II wojny światowej, skutkujący zaprzestaniem publikowania tego typu wydawnictw. Interesujące wydaje się rozszerzenie analizy o okres poprzedzający odzyskanie niepodległości. Na przykładzie nielicznych ukazujących się wówczas pism, w których zaczęto publikować artykuły o różnym stop-

⁷ S. SZTOBRYN: *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900–1939 w świetle czasopiśmiennictwa. Ujęcie metahistoryczne*. Łódź 2000, s. 28.

⁸ M. DEMBOWSKA: „Przegląd Biblioteczny” wczoraj – dziś – jutro. „Przegląd Biblioteczny” 1977, z. 3, s. 238.

⁹ Ibidem.

niu naukowości, ukazano pewną ewolucję myśli naukowej i praktycznej refleksji nad problematyką książki oraz rolą biblioteki i pracowników bibliotek. W rozdziale I zaprezentowana została historia czasopiśmiennictwa od pierwszej połowy XIX wieku, czyli okresu, w którym zainicjowano wydawanie czasopism bibliograficznych zamieszczających informacje o książkach. Zasięg terytorialny badań wyznaczają granice historyczne ziem polskich pod zaborami oraz granice II Rzeczypospolitej.

Źródła i metody badawcze

Chcąc rozpoznać tytuły pism środowiska ludzi związanych z książką i biblioteką, jakie ukazywały się do 1939 roku, niezbędne było skorzystanie z bibliografii polskich, przede wszystkim *Bibliografii polskiej XIX stulecia* Karola Estreichera¹⁰, *Bibliografii prasy polskiej 1832–1864* w opracowaniu Bolesława Korczaka¹¹, *Prasy lwowskiej w dwudziestoleciu międzywojennym* Jerzego Jarowieckiego i Barbary Góry¹², *Prasy lwowskiej w latach 1864–1918* Jerzego Jarowieckiego¹³, *Prasy krakowskiej 1795–1918* Mariusza Jakubka¹⁴, *Bibliografii czasopism warszawskich 1579–1981* w opracowaniu Konrada Zawadzkiego¹⁵. Kwerendzie poddano również *Spis tytułów prasy polskiej 1865–1918* Aleksandry Garlickiej¹⁶. Ważną dla realizowanego tematu literaturą okazały się także opracowania z zakresu historii czasopiśmiennictwa¹⁷, historii nauki¹⁸ oraz bibliotekarstwa XIX wieku i II Rzeczypospolitej¹⁹.

¹⁰ K. ESTREICHER: *Bibliografia polska XIX stulecia*. Kraków 1906–1916.

¹¹ *Bibliografia prasy polskiej 1832–1864*. Oprac. B. KORCZAK. Warszawa 1968.

¹² J. JAROWIECKI, B. GÓRA: *Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym: próba bibliografii*. Kraków 1994.

¹³ J. JAROWIECKI: *Prasa lwowska w latach 1864–1918: bibliografia*. Kraków 2002.

¹⁴ M. JAKUBEK: *Prasa krakowska 1795–1918*. Kraków 2004.

¹⁵ *Bibliografia czasopism warszawskich 1579–1981*. Oprac. K. ZAWADZKI przy współudziale Z. BRULIŃSKIEJ i in. T. 1–3. Warszawa 1994–2001.

¹⁶ A. GARLICKA: *Spis tytułów prasy polskiej 1865–1918*. Warszawa 1978.

¹⁷ H. WIĘCKOWSKA: *Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria E 1966, z. 2, s. 87–110; A. PACZKOWSKI: *Prasa polska w latach 1918–1939*. Warszawa 1980; *Prasa polska w latach 1864–1918*. Oprac. Z. KMIECIK [i in.]. Warszawa 1976; J. ŁOJEK, J. MYŚLIŃSKI, W. WŁADYKA: *Dzieje prasy polskiej*. Warszawa 1988; W.M. KOLASA: *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)*. *Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*. Kraków 2013.

¹⁸ *Historia nauki polskiej*. T. 4, 1863–1918. Cz. 1 i 2. Red. B. SUCHODOLSKI. Wrocław 1987; *Historia nauki polskiej*. T. 5, 1918–1951. Cz. 1, *Warunki rozwoju nauki polskiej*. Red. B. SUCHODOLSKI. Wrocław 1992.

¹⁹ H. WIĘCKOWSKA, I. TREICHEL: *Zarys dziejów polskich bibliotek oraz bibliografii i bibliologii polskiej*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria E 1966, z. 2, s. 61–85; Z. GACA-

Podstawowy materiał źródłowy do badań stanowiły czasopisma wydawane na ziemiach polskich pod zaborami i w Polsce po odzyskaniu niepodległości, prezentujące różne zagadnienia związane z książką i biblioteką, a istotą procesu badawczego była analiza treściowa poszczególnych numerów. Przystępując do analizy czasopism pod kątem ich wkładu w rozwój dyscypliny, trzeba mieć świadomość, że bez pogłębionych badań i dokładnej eksploracji treści, bez zbadania ich zasięgu i recepcji trudno stwierdzić, które w największym stopniu wpłynęły na rozwój nauki o książce i bibliotece, które odzwierciedlały ówczesne poszukiwania teoretyczne i prace badawcze. Część periodyków, z racji zasięgu i profilu tematycznego, można uznać za czołowe w tej kategorii wydawnictw. Za podstawowe kryterium doboru pism do badań przyjęto więc jasno określone cele, zakres tematyczny oraz zgodność składu redakcji z tematyką. Wydaje się, że wystarczy dokonać wyboru tych reprezentatywnych tytułów, rezygnując z mniej ważnych, by mimo to zebrać wystarczający materiał do przedstawienia roli tej grupy dokumentów w rozwoju dyscypliny. Nie może to być jednakże podstawa do formułowania wniosków odnoszących się do całej produkcji czasopiśmienniczej tamtego okresu.

W terminologii prasoznawczej istnieje wyraźne rozróżnienie zadań, jakie stawiane są czasopismom fachowym i naukowym. W *Encyklopedii wiedzy o prasie* znajdziemy definicję określającą czasopisma fachowe jako grupę „czasopism treści specjalnej, poświęconych popularyzowaniu i wdrażaniu osiągnięć naukowych w praktyce zawodowej [...] charakteryzują się tym, że zawierają artykuły i materiały przeznaczone dla określonej grupy zawodowej, mają pomagać w szkoleniu i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych [...]”²⁰. Z kolei powinność czasopism naukowych polega na „utrwalaniu i upowszechnianiu oryginalnych wyników badań naukowych [...] odgrywają istotną rolę w procesie integracji kręgów ludzi związanych zawodowo z nauką [...] uważa się je za główne źródła bieżącej informacji naukowej i miejsce publikowania rozpraw”²¹. Mimo tej odmienności ról i zadań, w procesie empirycznym uwzględniono również grupę pism fachowych skierowanych do bibliotekarzy, gdyż stanowiły one swoiste *novum* w tym środowisku i redakcje ambitnie podchodziły do konstruowania ich zawartości. Poza tym założeniem pracy nie jest porównanie poszczególnych tytułów czasopism, które ukazywały się z różną częstotliwością, w różnych okresach czasu, i reprezentowały inne profile tematyczne, ale analiza ich wkładu w rozwój księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa. Zrezygnowano przy tym z badania czasopism adresowanych do społeczności drukarskich, gdyż wydawnictwa te były szczegó-

-DĄBROWSKA: *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej: zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. Wrocław 1983; J. WŁODARCZYK: *Kształtowanie się zawodu bibliotekarskiego w okresie zaborów*. Łódź 1990; J. PUCHAŁSKI: *Źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947*. Warszawa 2007.

²⁰ *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Red. J. MAŚLANKA. Wrocław 1976, s. 40.

²¹ *Ibidem*, s. 47–48.

łowo eksplorowane przez Hanę Tadeusiewicz²². Badaczka wykazała, że autorzy podejmowali w nich przede wszystkim zagadnienia praktyczne, dotyczące zawodowego środowiska drukarzy. Na łamach tych pism, mających charakter ściśle fachowy, sporadycznie podnoszono ogólne, naukowe tematy. Rzadziej w literaturze przedmiotu w sposób syntetyczny przedstawiano w tym świetle grupę czasopism księgarskich. Kwerenda autorki niniejszej pracy wykazała, iż tematyka książki i biblioteki podejmowana była głównie na łamach „Przeglądu Księgarskiego”, lecz zamieszczano tam teksty o charakterze przyczynkowym i sprawozdawczym, rozproszone w poszczególnych działach pisma. Dlatego ich wpływ na rozwój nauki nie został poddany analizie.

W trakcie przygotowywania książki, organizując warsztat metodologiczny, za najbardziej przydatną uznano metodę analizy zawartości czasopism, która pozwoliła na przeprowadzenie analizy frekwencyjno-tematycznej, czyli zbadanie i opisanie częstotliwości występowania tematów związanych z księgoznawstwem i bibliotekoznawstwem na łamach badanych pism. Pomocne było utworzenie dla tychże badań klucza kategoryzacji treści, dzięki któremu możliwe stało się liczbowe przedstawienie częstości występowania omawianych w artykułach zagadnień, a w konsekwencji wyprowadzenie wniosków na podstawie uchwyconych tendencji. Ten aspekt badań uzupełniony został elementami metody statystyczno-porównawczej, która znalazła zastosowanie w procesie pełniejszej analizy oraz porządkowania zebranego materiału w formie tabel. Użyteczne okazały się również metody: bibliograficzna oraz analizy i krytyki piśmiennictwa, za pomocą których na podstawie literatury przedmiotu dokonano opisu i oceny dotychczasowego stanu badań dotyczących podjętego w książce tematu. W celu zobrazowania rozwoju czasopism prezentujących problematykę książki i biblioteki, w tym przestrzennego usytuowania ich redakcji, zastosowano metodę historyczną i topograficzną.

Struktura pracy

Praca składa się z czterech rozdziałów²³. Potrzeba pełnego spojrzenia na wkład czasopism w rozwój myśli naukowej wymagała określenia warunków,

²² Zob. m.in.: H. TADEUSIEWICZ: *Drukarstwo polskie drugiej połowy XIX wieku w świetle fachowych czasopism drukarzy z lat 1872–1900: problematyka zawodowa i społeczna*. Łódź 1982; EADEM: *Stan badań i stopień zaawansowania prac nad historią polskich czasopism typograficznych w latach 1901–1939*. W: *Nauka o książce, bibliotece i informacji naukowej we współczesnym świecie*. Red. M. BANACKA. Warszawa 2003, s. 74–77.

²³ W przytaczanych cytatach zachowano pisownię oryginalną. Uwspółcześniono jedynie tzw. pisownię joty oddawaną przez *i, j, y*. Dotyczyło to najczęściej wyrazów, takich jak: bibliofil/bibliofil, bibliografia/bibliografia, biblioteka/biblioteka, edukacyi/edukacji.

w jakich były powoływane, oraz wskazania ówczesnego stanu dyscypliny, którą reprezentowały. Zagadnienie to podjęto w dwóch pierwszych rozdziałach pracy, mając na względzie zaprezentowanie najważniejszych inicjatyw formujących środowisko bibliologiczne i bibliotekarskie: do 1918 roku (rozdział 1) oraz w okresie dwudziestolecia międzywojennego (rozdział 2). Wskazano na uwarunkowania instytucjonalne, organizację edukacji bibliotekarzy, wydarzenia stanowiące forum wymiany myśli bibliologicznej i praktycznych osiągnięć, ponadto przedstawiono postaci prekursorów tworzących teoretyczny potencjał polskiego księgo- i bibliotekoznawstwa, ich poglądy i najważniejszy repertuar wydawniczy (jednak bez wgłębiania się w monograficzną analizę działalności poszczególnych twórców). Dokonano też przeglądu wydawanych czasopism ludzi książki. W tym celu charakterystyką, ze szczególnym uwzględnieniem danych formalno-wydawniczych, objęto pięć grup wydawnictw: bibliograficzne; księgarskie; drukarskie i poligraficzne; bibliofilskie; bibliotekoznawcze i bibliotekarskie. Omawiając sylwetki członków redakcji i współpracowników czasopism, starano się ustalić pełne brzmienie imion dla wszystkich nazwisk²⁴. Tam, gdzie było to niemożliwe, zdecydowano się na pozostawienie pierwszej litery imienia, ewentualnie nazwiska, czyli zapisu, który w odniesieniu do niektórych osób wprowadziła sama redakcja danego pisma.

W rozdziale 3 odtworzono kompozycję badanych czasopism naukowych i fachowych (ich strukturę, typy informacji) oraz zaprezentowano wyniki analizy treści pozwalające ukazać wkład danego tytułu w rozwój refleksji teoretycznej i kierunków badawczych znajdujących odzwierciedlenie na jego łamach. Analizie poddano 9 tytułów czasopism: „Bibliotekarz”, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”, „Exlibris”, „Książka”, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, „Przegląd Bibliograficzny”, „Przegląd Biblioteczny” (1908–1911 [za lata 1908–1909])²⁵, „Przegląd Biblioteczny” (1927–1939) i „Silva Rerum”. Pisma te podzielono na trzy grupy, uwzględniając kryterium chronologii wydawniczej i uniwersalności treści²⁶: 1) czasopisma naukowe wydawane do 1918 roku; 2) czasopisma naukowe wydawane w okresie dwudziestolecia międzywojennego; 3) czasopisma fachowe ukazujące się również w odrodzonej Polsce. Problematyka księgoznawcza i bibliotekoznawcza jest bardzo rozproszona w kompozycji tych pism, gdyż przedstawiano ją w różnych działach i przy wykorzystaniu rozmaitych gatunków dziennikarskich: od artykułów, poprzez kroniki, recenzje, po życiorysy czy sprawozdania. Szczegółowej analizie poddano artykuły, przyjęto bowiem, że przede wszystkim na ich podstawie można określić zaintereso-

²⁴ Między innymi na podstawie publikacji: *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących*. T. 1, *Pseudonimy i kryptonimy od A–K*. T. 2, *Pseudonimy i kryptonimy od L–Ż*. T. 3, *Wykaz nazwisk pisarzy*. Oprac. A. BAR przy współudziale W.T. WISŁOCKIEGO i T. GODŁOWSKIEGO. Kraków 1936–1938.

²⁵ Daty wydania wprowadzono dla rozróżnienia dwóch czasopism o tym samym tytule.

²⁶ Zob.: *Słownik terminologii medialnej*. Red. W. PISAREK. Kraków 2006, s. 26.

sowania naukowe badaczy oraz poznać stan ówczesnej wiedzy księgo- i bibliotekoznawczej dającej odzwierciedlenie uprawianych dyscyplin. W tym celu przejrano wszystkie numery wskazanych pism, które pojawiły się na rynku wydawniczym do 1939 roku. Było to 580 numerów, czasem łączonych. Analiza treści artykułów pozwoliła wyodrębnić 415²⁷ pozycji bibliograficznych (pełny wykaz znajduje się w *Bibliografii – Część II Czasopisma naukowe i fachowe*), które stały się podstawą opracowania problematyki związanej z książką i biblioteką. Teksty pogrupowano, wykorzystując zespół kategorii tematycznych. Pozwoliło to uporządkować różnorodny, niezwykle bogaty materiał i sformułować wnioski.

Rolę podsumowania pełni rozdział ostatni, w którym przedstawiono model bibliologii i bibliotekoznawstwa wyłaniający się ze struktury i treści analizowanych czasopism. Rozdział ten składa się z sześciu części, które dotyczą kolejno: kształtowania się zakresu problematyki bibliologicznej i bibliotekoznawczej na łamach czasopism; wkładu czasopism w rozwój metodologii i terminologii w ramach dyscypliny księgoznawczej i bibliotekoznawczej; inspiracji ówczesnymi pracami naukowymi, polskimi oraz zagranicznymi. Ukazanie tej problematyki, zwłaszcza przywołanie dyskusji wokół metod badawczych oraz terminologii, jak również popularyzacji zagranicznych treści, wymagało sięgnięcia do pełnej zawartości eksplorowanych dokumentów. W dalszej kolejności zaprezentowano realizowane w badanych pismach tematy badawcze, które znalazły kontynuatorów po 1945 roku. Różnorodność zagadnień podjętych w tym rozdziale pozwala nakreślić obraz omawianych dyscyplin wyłaniający się z tekstów publikowanych w czasopismach i jednocześnie rolę tych czasopism jako przestrzeni kształtowania teorii i warsztatu badawczego.

Pracę zamykają *Zakończenie* oraz *Aneksy*, które porządkują i uzupełniają zebrany materiał badawczy. Całość dopełniają: *Wykaz skrótów*, *Bibliografia*, *Indeks osobowy* (który w układzie alfabetycznym rejestruje nazwiska osób występujących w publikacji) oraz *Wykaz tabel*.

Stan badań

Analiza literatury przedmiotu pokazuje, że dzieje i rozwój czasopism środowisk księgoznawczych i bibliotekoznawczych oraz ich wkład w kształtowanie nauki o książce i bibliotece nie doczekały się kompleksowego opracowania. Badania nad tymi dokumentami w Polsce najczęściej nie zmierzały do całościowego ujęcia tego zagadnienia.

²⁷ Jako jedną pozycję bibliograficzną traktuję również artykuł wieloczęściowy.

Rzadkością są monografie podejmujące problematykę czasopism powstających w kręgach ludzi książki. Wyjątek stanowi temat prasy zawodowej drukarzy polskich, przedstawiony w publikacjach H. Tadeusiewicz²⁸ i Stanisława Ciepłowskiego²⁹. Podstawowym założeniem H. Tadeusiewicz było potraktowanie czasopism jako źródła do badań dziejów drukarstwa polskiego. Zachowane pisma z drugiej połowy XIX wieku badaczka poddała dokładnej analizie treści, co pozwoliło wyodrębnić kilka kluczowych obszarów omawianych na łamach pism drukarskich: problematyka zawodu, zagadnienia techniki drukarskiej, warunki pracy i płacy, kształcenie zawodowe, organizacje, drukarnie związkowe, zjazdy drukarskie, udział drukarzy w ruchu społecznym oraz inne problemy związane z drukarstwem. Odmienny cel badawczy przyświecał S. Ciepłowskiemu, który skupił się na uporządkowaniu wiedzy o warszawskich czasopismach z lat 1907–1939, poddając je przede wszystkim charakterystyce bibliograficzno-typograficznej, rzadziej merytorycznej. Jako podstawę klasyfikacji autor przyjął funkcję czasopisma w środowisku zawodowym, co pozwoliło mu wyróżnić trzy grupy wydawnictw: czasopisma fachowe, informacyjne i anonsowe; czasopisma artystyczno-fachowe; czasopisma zawodowe. Wydarzeniem na bibliotekoznawczym rynku wydawniczym była monografia Zbigniewa Gruszki³⁰ poświęcona „Przeglądowi Bibliotecznemu”. Podobnie jak książka H. Tadeusiewicz, ukazała się ona w środowisku łódzkich badaczy i jako jedyna dotąd publikacja dotyczyła w całości pojedynczego tytułu, w tym przypadku pierwszego polskiego naukowego czasopisma bibliotekarskiego. Wychodząc od dziejów „Przeglądu Bibliotecznego” z lat 1908–1911, autor przedstawił początki czasopisma wydawanego pod tym samym tytułem od roku 1927 oraz jego przemiany i charakter w kolejnych okresach funkcjonowania do współczesności. Z. Gruszka, analizując treści poszczególnych numerów, wskazał na podstawowe zagadnienia z zakresu bibliologii oraz bibliotekarstwa podejmowane na łamach pisma.

Poza wymienionymi pracami zdecydowana większość tekstów to artykuły w czasopismach oraz przyczynkowe rozdziały w pracach zbiorowych. Te prezentujące rozwój wybranego czasopisma często powstawały z okazji rocznic i jubileuszy. Największej liczby publikacji tego typu doczekał się „Przegląd Biblioteczny”³¹,

²⁸ H. TADEUSIEWICZ: *Drukarnictwo polskie drugiej połowy XIX wieku...*

²⁹ S. CIEPŁOWSKI: *Warszawskie czasopisma poligrafów 1897–1939*. Warszawa 1995.

³⁰ Z. GRUSZKA: „Przegląd Biblioteczny”: *monografia*. Łódź; Warszawa 2012.

³¹ J. GRYZ: *Pierwsze dziesięciolecie „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 1–14; I. TUROWSKA-BAR: *Edward Kuntze jako redaktor „Przeglądu Bibliotecznego” 1927–1948*. „Przegląd Biblioteczny” 1967, s. 110–130; W. WIECZOREK: *Rola „Przeglądu Bibliotecznego” w teorii i praktyce bibliotekarstwa lat 1927–1939*. „Przegląd Biblioteczny” 1969, z. 2/3, s. 185–212; M. DEMBOWSKA: „Przegląd Biblioteczny”..., s. 235–249; EADEM: *50-lecie „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Informator Bibliotekarza i Księgarza” 1977, s. 119–123; B. SORDYLÓWA: „Przegląd Biblioteczny” *tradycja i współczesność (75 lat czasopisma)*. „Przegląd Biblioteczny” 2002, z. 1–2, s. 67–87; H. TADEUSIEWICZ: *Redaktorzy naczelni „Przeglądu Bibliotecznego”*. Sylwetki. „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 4, s. 489–507; B. SORDYLÓWA: „Przegląd Biblioteczny” *80 lat*

a autorem pierwszej był Józef Grycz, który w 1937 roku omówił 10 początkowych lat funkcjonowania pisma. Z kolei pięćdziesięciolecie tego periodyku uczczono w 1977 roku specjalnym zeszytem³², została również opublikowana bibliografia jego zawartości za lata 1927–1996³³.

Tematyce czasopism poświęcono w 1997 roku zeszyt 4 „Przeglądu Bibliotecznego”, w którym zamieszczono materiały z narady na temat: „Współpraca czasopism bibliotekarskich i pokrewnych”, zorganizowanej 23 maja 1997 roku z okazji siedemdziesięciolecia pisma. Omówiono wówczas 19 tytułów czasopism bibliotekarskich z zakresu nauki o książce i nauki o informacji naukowej. W grupie tej znalazły się też najstarsze pisma: „Bibliotekarz”, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, „Przegląd Biblioteczny”. Natomiast osiemdziesięciolecie wydawnictwa zaowocowało w 2007 roku jubileuszowym numerem „Przeglądu Bibliotecznego” w dwóch wersjach językowych: polskiej i angielskiej. Bezpośrednio do dziejów czasopisma nawiązywały trzy teksty. H. Tadeusiewicz przedstawiła sylwetki redaktorów od momentu założenia pisma; Barbara Sordylowa przybliżyła jego historię i ewolucję w ciągu osiemdziesięciu lat; z kolei Marianna Banacka i Barbara Sosińska-Kalata przypomniały okoliczności powołania kwartalnika i zaprezentowały zawartość pierwszego rocznika. W kolejnych jubileuszowych numerach wydanych w języku angielskim (w 2012³⁴ i 2017³⁵ roku) nie podejmowano już tematyki czasopiśmienniczej. Redakcja zamieściła w nich artykuły na temat sytuacji bibliotekarstwa w Polsce w historycznym i współczesnym aspekcie. Uzupełnieniem wspomnianych rozważań, skupionych z reguły na dziejach pisma, są również publikacje³⁶, w których autorzy ukazali określone zagadnienia problemowe prezentowane na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”.

W literaturze przedmiotu poświęconej czasopismom bibliologicznym i bibliotekoznawczym dominują teksty o charakterze przyczynkowym. Są to opracowania jednego tytułu lub określonej grupy czasopism, m.in. bibliofilskich, bibliograficznych, bibliotekarskich czy księgarskich. Autorzy tych tekstów nie omawiali jednak

w służbie bibliotekarstwa. „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 4, s. 508–520; M. BANACKA, B. SOSIŃSKA-KALATA: „Przegląd Biblioteczny” – rocznik 1927. „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 4, s. 521–552; Z. GRUSZKA: *Zarys historii „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Forum Bibliotek Medycznych” 2015, nr 1, s. 318–330.

³² „Przegląd Biblioteczny” 1977, z. 3.

³³ *Bibliografia zawartości „Przeglądu Bibliotecznego”: 1927–1976 (R. 1–44)*. Oprac. J. PELCOWA przy współudziale I. GORCZYŃSKIEJ, Z. PIETRZAK i Z. PŁUCIENNIK. Wrocław 1978.

³⁴ „Przegląd Biblioteczny” 2012, The Special Issue on the 85th Anniversary.

³⁵ „Przegląd Biblioteczny” 2017, The Special Issue on the 90th Anniversary of the Library Review and IFLA Congress and 83rd General Conference in Wrocław.

³⁶ Z. GRUSZKA: *Udział Józefa Grycza w pracach nad „Przeglądem Bibliotecznym” w latach 1927–1939*. „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2011, z. 5, s. 41–52; A. BAJOR: *Bibliotekoznawstwo w opinii Jana Muszkowskiego: analiza publikacji w „Przeglądzie Bibliotecznym” (1927–1952)*. W: *Książka, biblioteka, informacja: między podziałami i wspólnotą*. IV. Red. J. DZIENIAKOWSKA, M. OLCZAK-KARDAS. Kielce 2015, s. 411–426.

wszystkich tytułów ukazujących się w określonym czasie na rynku wydawniczym, ograniczając się jedynie do wskazania kilku najważniejszych. Najliczniejszą grupę tekstów stanowią opracowania pojedynczych tytułów czasopism bibliotekarskich i bibliotekoznawczych. Poza wspomnianym „Przeglądem Bibliotecznym” omówienia doczekały się pisma fachowe: „Bibliotekarz” z 1919 roku oraz „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” w roku 1934 przemianowany na „Bibliotekarza”. Autorzy publikacji³⁷ przypomnieli i zestawili najważniejsze daty i fakty w rozwoju obu tych wydawnictw oraz dokonali ogólnej charakterystyki zawartości, bez szczegółowej analizy treści. Ryszard Przelaskowski podkreślił jednak dobitnie, że pisma te odegrały „dużą rolę w rozwoju bibliotekoznawstwa, jako doskonaly nauczyciel i poważny dokumentalista”³⁸.

Zestawienia bibliotekarskich czasopism polskich i zagranicznych podjęła się Krystyna Stachowska³⁹, omawiając krótko historię ich powstania. Również celem artykułu Józefa Korpały⁴⁰ było dokonanie przeglądu polskich czasopism bibliotekarskich ukazujących się jednak przede wszystkim po 1945 roku. Pisząc o najstarszych pismach, badacz krótko wspomniął o dziejach powołania „Bibliotekarza”, „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”, „Przeglądu Bibliotecznego”, „Rocznika Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”. Barbara Góra⁴¹ w kilku numerach „Poradnika Bibliotekarza” zamieściła *Mały leksykon polskich czasopism bibliotekarskich*, omawiając również wymienione wcześniej tytuły.

Opracowań doczekało się również pismo naukowe wydawane przez Ossolineum. Józef Adam Kosiński⁴² nakreślił krótko historię i profil tematyczny „Czasopisma Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, które, zmieniając kilka-

³⁷ W. DĄBROWSKA: *Pierwsze wcielenie „Bibliotekarza”. Przyczynek do dziejów prasy bibliotekarskiej*. „Bibliotekarz” 1963, nr 11, s. 321–328; J. KORNECKA: *Bibliotekarz. Lata 1929–1939*. „Bibliotekarz” 1963, nr 11, s. 328–334; R. PRZELASKOWSKI: *Rys dziejów czasopisma „Bibliotekarz” (1919–1963)*. „Przegląd Biblioteczny” 1964, z. 3, s. 153–162; A. KEMPA: *Nasz poprzednik (W 80. rocznicę „Bibliotekarza”)*. „Poradnik Bibliotekarza” 1999, z. 4, s. 10–11; *Co nam zostało z tych lat. 80-lecie „Bibliotekarza” 50-lecie „Poradnika Bibliotekarza”*. Warszawa 2000. Zob. też: H. LANGER: *Obraz Biblioteki Wzorowej na łamach periodyków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy (1929–1939)*. „Bibliotheca Nostra” 2016, nr 3, s. 73–85; B. ŻOLEDOWSKA-KRÓL: *Architektura biblioteczna na łamach czasopisma „Bibliotekarz” w latach trzydziestych XX wieku*. W: *O etosie książki. Studia z dziejów bibliotek i kultury czytelnicej*. Red. T. WILKOŃ. Katowice 2017, s. 270–278.

³⁸ R. PRZELASKOWSKI: *Rys dziejów czasopisma...*, s.162.

³⁹ K. STACHOWSKA: *Fachowe czasopisma bibliotekarskie polskie i zagraniczne*. W: *Materiały biblioteczne z konferencji organizowanych w latach 1963–1968 przez Biuro Wydawnictw i Bibliotek PAN*. Wrocław 1971, s. 45–57.

⁴⁰ J. KORPAŁA: *Przegląd polskich czasopism bibliotekarskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1977, nr 3, s. 251–279.

⁴¹ B. GÓRA: *Mały leksykon polskich czasopism bibliotekarskich*. „Poradnik Bibliotekarza” 1989, nr 10, s. 27–29; 1990, nr 9, s. 30–32; 1990, nr 11–12, s. 31–34; 1991, nr 1/2, s. 33–35.

⁴² J.A. KOSIŃSKI: „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”: *informacja*. „Przegląd Biblioteczny” 1997, z. 4, s. 393–395.

krotnie tytuł, pozostawało wydawnictwem historycznym o profilu naukowym. Podobnie Jan Kolasa⁴³ przy okazji publikacji bibliografii czasopisma ossolińskiego przedstawił ideę jego stworzenia przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego oraz ewolucję w zakresie realizowania programu naukowego. Dzieje wydania pierwszego zeszytu „Czasopisma”, w tym problemy z cenzurą, zreferował Teofil Modelski⁴⁴.

Przyczynek do dziejów czasopisma „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” opracowała Barbara Wysocka⁴⁵, wymieniając redaktorów poszczególnych zeszytów oraz ich układ treściowy. Tytuł ten omówili także Paulina Buchwald-Pelcowa⁴⁶, Marceli Kosman⁴⁷ i Andrzej Mężyński⁴⁸. P. Buchwald-Pelcowa w wydaniu „Rocznika Biblioteki Narodowej” z 1967 roku dokonała analizy treści ośmiu zeszytów czasopisma według wyróżniających się grup tematycznych, do których zaliczyła: historię Biblioteki Kórnickiej; publikację katalogów, inwentarzy i opisów bibliograficznych fragmentów zbiorów tworzących pewne całości oraz przedruki poszczególnych zabytków literackich czy źródeł historycznych. Z kolei M. Kosman na łamach „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” w 1977 roku przedstawił zawartość poszczególnych zeszytów pisma. Najbardziej aktualny charakter ma artykuł A. Mężyńskiego, który podjął się podobnego zadania jak P. Buchwald-Pelcowa. W tym celu dokonał oceny 25 zeszytów pisma (z lat 1929–2001), które, jak określił, należy do „grona »ojców założycieli« periodyków polskich bibliotek naukowych”⁴⁹. Przedstawił profil zainteresowań redakcji, wydzielając kilka bloków tematycznych: historia ogólna; historia literatury polskiej; inwentarze i katalogi wybranych kolekcji Biblioteki Kórnickiej; historia Biblioteki Kórnickiej (łącznie z jej bibliotekarzami); materiały do biografii właścicieli dóbr kórnickich Miasta Kórnik i Bnin, Fundacja „Zakłady Kórnickie”; informacje dotyczące aktualnych wydarzeń z życia Biblioteki Kórnickiej (sprawozdania z działalności, wspomnienia pośmiertne itp.); wydawnictwa i prace wydawnicze Biblioteki Kórnickiej; varia; opisy kolekcji Biblioteki Kórnickiej; księgoznawstwo (historia bibliotek, czytelnictwa, księgarstwa); zamek kórnicki i jego wyposażenie. Zało-

⁴³ J. KOLASA: *Bibliografia czasopisma Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 1828–1869*. „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1957, t. 5, s. 475–576.

⁴⁴ T. MODELSKI: *Ossolineum i czeskie Muzeum Narodowe*. „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1953, t. 4, s. 195–292.

⁴⁵ B. WYSOCKA: „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”. „Przegląd Biblioteczny” 1997, z. 4, s. 403–405; EADEM: „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”. *Zarys historii*. W: *Czasopisma naukowe bibliotek, archiwów, muzeów. Tradycje – role – perspektywy*. Red. A. KRÓLCZYK. Kórnik 2010, s. 45–50.

⁴⁶ P. BUCHWALD-PELCOWA: „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1967, z. 3, s. 453–461.

⁴⁷ M. KOSMAN: „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” *spojrzenie wstecz i perspektywy*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1977, z. 13, s. 5–18.

⁴⁸ A. MĘŻYŃSKI: *Ocena 25 zeszytów „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” (1929–2001)*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2003, z. 26, s. 251–270.

⁴⁹ Ibidem, s. 252.

zeniem tej i pozostałych prac był rozkład zainteresowań pisma, nie dokonywano w nich oceny merytorycznej poszczególnych artykułów. Na uwagę w opracowaniu A. Mężyńskiego zasługuje porównanie zawartości analizowanych zeszytów z celami, jakie pismu wytyczył J. Grycz w zeszycie pierwszym „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”.

Czasopisma bibliofilskie także doczekały się opracowań. Marek Czechowski⁵⁰ na łamach „Roczników Bibliotecznych” zaprezentował kilka mniej znanych tytułów wydawanych w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Więcej uwagi poświęcono pismom „Exlibris”⁵¹ oraz „Silva Rerum”⁵². W 1952 roku Kazimierz Witkiewicz⁵³ zestawiał bibliografie obu czasopism, dostępne w formie maszynopisu w Dziale Starych Druków w Bibliotece Jagiellońskiej. Duże znaczenie dla uporządkowania wiedzy o działalności Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie, w tym jego aktywności wydawniczej, ma monografia Barbary Szornel-Dąbrowskiej⁵⁴ *Towarzystwo Miłośników Książki w Krakowie w latach 1922–1939*. Autorka scharakteryzowała oba pisma, podkreślając, że wniosły one olbrzymi wkład w intensyfikację naukowych badań księgoznawczych. W jednym z rozdziałów omówiła udział krakowskich bibliofilów w rozwoju nowoczesnej nauki o książce. W tym celu przywołała najważniejsze publikacje tego środowiska, również zamieszczone na szpaltach czasopism, przypisując je do kilku wydzielonych obszarów tematycznych, takich jak: historia książki, dzieje bibliotek, bibliografia, inkunabulistyka, historia oprawy książkowej, historia ekslibrisu, bibliofilstwo, historia prasy, silesiana i zabytki literatury polskiej.

⁵⁰ M. CZECHOWSKI: *Czasopisma bibliofilskie*. „Roczniki Biblioteczne” 1986, z. 1–2, s. 241–257.

⁵¹ J. WADOWSKI: „Exlibris” – *czasopismo księgoznawców i bibliofilów*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, t. 2, s. 231–263; E. CZERNIAKOWSKA, M. CZERNIAKOWSKA: *W osiemdziesiątą piątą rocznicę założenia pierwszego polskiego czasopisma bibliofilskiego „Exlibris”*. Gdańsk 2002.

⁵² J. RUŻYŁŁO-STASIAKOWA: *W poszukiwaniu podstaw teoretycznych bibliofilstwa polskiego na łamach „Silva Rerum”*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1974, t. 10, s. 165–180; *Silva Rerum. Series nova, wychodzi, jak jest gotowa, redagują sowizrrzały, co Warszawy nie widziały: niech im sprzyja łaska boska i wolna (choć goła) Rzeczypospolita Krakowska. Finiscoronatopus. Sylwę niniejszą wydumał, zbierał i przygotował Tadeusz Ulewicz, przy współdziałaniu przyjacielsko-krytycznym Władysława Berbelickiego. Układ graficzny z zachowaniem, o ile możliwości dawnego schematu wydawniczego międzywojennej „Silvae Rerum” oprac. Janusz Bruchnalski i Lech Przybylski*. Kraków 1981; K. ŚWIERZOWSKI: *Nieznane numery „Silva Rerum”*. „Bibliofil” 1987, [nr 1], s. 8.

⁵³ K. WITKIEWICZ: *Bibliografia „Exlibrisu” 1917–1929*. Kraków 1952. Biblioteka Jagiellońska, Oddział Starych Druków sygn. 584125 III [maszynopis]; IDEM: *Bibliografia „Silva Rerum” czasopisma Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie 1925–1939*. Kraków 1952. Biblioteka Jagiellońska, Oddział Starych Druków sygn. 584126 III [maszynopis].

⁵⁴ B. SZORNEL-DĄBROWSKA: *Towarzystwo Miłośników Książki w Krakowie w latach 1922–1939*. Kraków 2001.

Jednym z inicjatorów badań dziejów czasopism bibliograficznych był Stanisław Jarkowski⁵⁵. Jego pracę kontynuowali Zenon Kmiecik⁵⁶, J. Korpała⁵⁷, Emilia Kurdybacha⁵⁸ oraz Wanda Piusińska⁵⁹. Dążeniem autorów było w tym przypadku przede wszystkim uporządkowanie informacji o dostępnych na rynku tytułach pism oraz przedstawienie ich przydatności w rejestrowaniu spisów bibliograficznych polskich druków.

Niekwestionowanym autorytetem w dziedzinie badania czasopism drukarskich jest wspomniana wcześniej H. Tadeusiewicz – autorka licznych opracowań⁶⁰, w których starała się przybliżyć mało znane tytuły, śledziła stan ich

⁵⁵ S. JARKOWSKI: *Czasopiśmiennictwo bibliograficzne polskie a rejestracja polskiej produkcji wydawniczej*. Warszawa 1916.

⁵⁶ Z. KMIECIK: *Przegląd periodyków fachowych w Królestwie Polskim (1864–1885). Pisma bibliograficzne, ekonomiczne, prawnicze, techniczne, rolnicze i medyczne*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1971, t. 10, z. 1, s. 33–52.

⁵⁷ J. KORPAŁA: *Dzieje bibliografii w Polsce*. Warszawa 1969.

⁵⁸ E. KURDYBACHA: *Zarys historii bibliografii do 1939 roku (ze szczególnym uwzględnieniem Polski)*. Warszawa 1960, s. 34–35.

⁵⁹ W. PIUSIŃSKA: *Polskie czasopisma bibliograficzne w latach 1901–1927*. „Przegląd Biblioteczny” 1963, z. 2, s. 92–101.

⁶⁰ H. TADEUSIEWICZ: „Przegląd Drukarski” – nieznanne czasopismo fachowe z końca XIX wieku. „Roczniki Biblioteczne” 1971, z. 1–2, s. 43–55; EADEM: „Przegląd Drukarski” Seweryna Baylego. „Roczniki Biblioteczne” 1974, z. 1–2, s. 373–382; EADEM: „Budzik” (1883) – pismo drukarzy krakowskich. „Roczniki Biblioteczne” 1975, z. 1–2, s. 201–215; EADEM: „Praca. Dwutygodnik poświęcony sprawom drukarskim” (Lwów 1878). „Roczniki Biblioteczne” 1976, z. 3–4, s. 771–785; EADEM: „Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych” lwowskie czasopismo fachowe z końca XIX w. „Roczniki Biblioteczne” 1976, z. 1–2, s. 189–234; EADEM: „Czcionka” (1872–1876) – pierwsze czasopismo drukarskie w Polsce. „Roczniki Biblioteczne” 1977, z. 3–4, s. 749–799; EADEM: „Ognisko. Czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodów”: (okres pierwszy 1895–1900). „Roczniki Biblioteczne” 1978, z. 1–2, s. 57–116; EADEM: *Polskie czasopisma drukarskie XIX wieku: (stan zachowania i stan badań, charakterystyka bibliograficzno-typograficzna)*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 2, s. 25–40; EADEM: „Grafika” (1912). „Roczniki Biblioteczne” 1979, z. 2, s. 117–126; EADEM: *Problem kształcenia zawodowego drukarzy na łamach galicyjskich czasopism drukarskich z lat 1872–1900*. „Ze Skarbcza Kultury” 1980, z. 34, s. 113–124; EADEM: *Czasopisma drukarskie galicyjskie z lat 1872–1900 jako źródła do dziejów drukarstwa polskiego XIX wieku*. „Studia o Książce” 1981, s. 113–152; EADEM: *Organizacje zawodowe drukarzy lwowskich w świetle ich prasy fachowej z lat 1872–1900*. „Roczniki Biblioteczne” 1982, z. 1–2, s. 77–107; EADEM: *Problematyka zawodowa i społeczna na łamach galicyjskich czasopism drukarzy z lat 1872–1901*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1981/1982, s. 279–312; EADEM: „Drukarz i Księgarz” (1897–1901) – pismo warszawskich typografów. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1983, z. 3, s. 35–47; EADEM: *1 Maja w świetle prasy drukarzy we Lwowie (1889–1900)*. „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1986, nr 2, 71–77; EADEM: „Pracownik Graficzny” (1928–1939). Część 1, *Powstanie czasopisma. Zagadnienia fachowe*. „Roczniki Biblioteczne” 1986, 1–2, s. 111–135; EADEM: *Walka strajkowa drukarzy galicyjskich w świetle ich prasy fachowej XIX wieku*. „Z Pola Walki” 1987, nr 3, s. 93–99; EADEM: „Pracownik Graficzny” (1928–1939). Część 2, *Problematyka zawodowa i społeczna*. „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 2, s. 151–191; EADEM: *Czasopismo „Grafika” (1930–1934, 1938–1939) i jego znaczenie dla rozwoju przemysłu i sztuki typograficznej w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. „Rocznik Gdański” 2001, s. 147–166; EADEM: *Problematyka artystyczna i zawo-*

zachowania w polskich bibliotekach, analizowała zawartość treściową tej grupy fachowych wydawnictw ciągłych. Artykuły z tego zakresu tematycznego przygotowali również S. Ciepłowski⁶¹, Andrzej Kłossowski⁶² i Marcin Żynda⁶³.

Tematyka czasopism księgarskich stanowiła przedmiot analiz kilku badaczy. Bogdan Klukowski⁶⁴ w rozdziale swej monografii *Księgarstwo i zawód księgarza w Polsce* wskazał najważniejsze tytuły czasopism, takie jak „Księgarz” czy „Przegląd Księgarski”. Ryszard Salinger⁶⁵, Stanisław Tarkowski⁶⁶ oraz Marek Tobera⁶⁷ odtwarzali dzieje tego typu pism z dwudziestolecia międzywojennego, ustalając szczegóły dotyczące ich częstotliwości, objętości, szaty graficznej, tematyki i charakteru poszczególnych rubryk. Największej liczby publikacji doczekał się „Przegląd Księgarski”. W ostatnich latach tytuł ten stał się przedmiotem eksploracji Moniki Olczak-Kardas⁶⁸, która poruszyła m.in. tematykę zagranicznych rynków książki w recepcji „Przeglądu Księgarskiego” u schyłku lat trzydziestych XX wieku oraz opracowała bibliografię zawartości pisma. Redaktorzy „Przeglądu Księgarskiego” również zamieszczali materiały na temat działalności

dowa na łamach „Grafiki” z lat 1930–1939. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 2002, nr 11, 127–145; EADEM: *Stan badań i stopień zaawansowania prac...*, s. 74–77; EADEM: „Poradnik Graficzny” (1905–1906) i „Polski Poradnik Graficzny” (1908): przyczynke do dziejów etosu piśmiennictwa drukarzy. „Roczniki Biblioteczne” 2005, s. 257–266.

⁶¹ S. CIEPŁOWSKI: *Czasopisma drukarzy warszawskich 1878–1939*. „Biuletyn Poligraficzny” 1975, nr 4, s. 42–59; IDEM: „Grafika Polska” – czasopismo drukarzy. „Biuletyn Poligraficzny” 1975, nr 12, s. 33–46.

⁶² A. KŁOSSOWSKI: *Nieznane warszawskie czasopismo drukarskie („Z dziedziny sztuki drukarskiej” 1878–1879)*. „Roczniki Biblioteczne” 1964, z. 3/4, s. 509–531; IDEM: *Pierwsze warszawskie czasopismo [„Z dziedziny sztuki drukarskiej” 1878–1879]*. „Poligrafika” 1965, nr 5, s. 124–125.

⁶³ M. ŻYNDĄ: „Drukarz Pomorski” (1933–1939) jako narzędzie kształtowania świadomości i właściwych postaw drukarzy oraz wzmocnienia ich Związku Zawodowego. „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2008, nr 1, s. 143–150.

⁶⁴ B. KLUKOWSKI: *Księgarstwo i zawód księgarza w Polsce*. Warszawa 2008; IDEM: *Sto lat „Przeglądu Księgarskiego”*. *Trudna kronika tytułu*. „Wiadomości Księgarskie” 2010, nr 2, s. 74–76.

⁶⁵ R. SALINGER: „Księgarz” w dwudziestoleciu międzywojennym. „Księgarz” 1970, nr 3, s. 42–49; IDEM: „Przegląd Księgarski” w latach 1918–39. „Księgarz” 1971, nr 3, s. 44–54.

⁶⁶ S. TARKOWSKI: *Czasopisma księgarskie w Polsce*. „Księgarz” 1963, nr 2, s. 63–64; IDEM: *Pięćdziesiąt lat „Księgarza”*. „Księgarz” 1963, nr 4, s. 50–52.

⁶⁷ M. TOBERA: *Od „Przeglądu Księgarskiego” do „Biblioteki Analiz”*. *Uwagi na temat dziejów polskiej prasy branżowej o rynku książki (1910–2010)*. W: *350 lat prasy polskiej*. Red. M. JĄBŁONOWSKI, U. JAKUBOWSKA, D. KUŹMINA, M. TOBERA. Warszawa 2012, s. 135–156.

⁶⁸ M. OLCZAK-KARDAS: *Rynek książki za granicą na łamach „Przeglądu Księgarskiego” w latach 1938–1939*. „Rocznik Świętokrzyski”. Seria A. Nauki humanistyczne 2010, t. 32, s. 31–43; EADEM: *Księgarstwo II Rzeczypospolitej w świetle ogłoszeń w „Przeglądzie Księgarskim”*. Kielce 2012; EADEM: „Przegląd Księgarski” 1918–1939: adnotowana bibliografia zawartości. T. I, 1918–1925. Kielce 2016; EADEM: „Przegląd Księgarski” jako źródło informacji o czytelnictwie w dwudziestoleciu międzywojennym (na przykładzie roczników 1930–1939). W: *O etosie książki...*, s. 339–353.

pisma – na uwagę zasługują zwłaszcza teksty Stanisława Pliszczyńskiego⁶⁹ i Adama Szymańskiego⁷⁰.

Spośród badaczy polskich czasopism z zakresu bibliologii i bibliotekoznawstwa ukazujących się w okresie międzywojennym warto wymienić środowisko krakowskie reprezentowane przez Jerzego Jarowieckiego⁷¹ i Grażynę Wronę⁷². J. Jarowiecki w swych publikacjach dążył do rejestracji tychże tytułów. W książce *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku* zauważył, że „Liczną grupę czasopism stanowiła prasa fachowa [...]. Były wśród nich czasopisma bibliotekarskie i księgarskie (27) [...]. Duża ilość czasopism bibliotekarskich i księgarskich wynikała z faktu istnienia licznych bibliotek i bogatych księgozbiorów [...]”⁷³. Do najważniejszych tytułów badacz zaliczył „Exlibris”, „Przegląd Antykwarski”, „Przewodnik Bibliograficzny” oraz „Wiadomości Biblioteczne”.

G. Wrona w książce *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*, prezentując czasopisma zgodnie z istniejącym w badanym okresie czasu systemem porządkowania nauki, jeden z podrozdziałów w ramach nauk humanistycznych i społecznych poświęciła bibliologii. Podkreśliła, że w kształtowaniu podstaw teoretycznych nauki o książce dużą rolę odegrały takie tytuły, jak: „Exlibris”, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, „Przegląd Biblioteczny”, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, „Silva Rerum”. Dokonując krótkiej charakterystyki wskazanych wydawnictw, autorka przedstawiła wewnętrzną strukturę czasopism, wymieniła nazwiska ich redaktorów, a także znanych teoretyków i praktyków polskiego bibliotekarstwa i bibliografów współpracujących z czasopismami.

Przegląd stanu badań pokazał, że o ile w pracach poświęconych „Przeglądowi Bibliotecznemu” oraz czasopismom fachowym środowiska bibliotekarzy podkreśla się udział tych pism w rozwoju bibliotekarstwa i bibliotekoznawstwa, o tyle w tekstach przedstawiających inne czasopisma (za wyjątkiem pracy B. Szornel-Dąbrowskiej) nie analizuje się roli, jaką odegrały one w rozwoju teorii i warsztatu badawczego księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa. Dotąd nie prowadzono też badań większej grupy czasopism pod kątem rozwoju tych dyscyplin czy określenia wkładu periodyków w kształtowanie metod badawczych i terminologii. Zamierzeniem autorki prezentowanej książki jest próba wypełnienia w literaturze tej dostrzegalnej luki.

⁶⁹ S. PLISZCZYŃSKI: „Przegląd Księgarski” w latach 1918–1928. „Przegląd Księgarski” 1928, nr 49, s. 826–830.

⁷⁰ A. SZYMAŃSKI: *Szlakiem rozwoju*. „Przegląd Księgarski” 1929, nr 51, s. 789–790.

⁷¹ J. JAROWIECKI, B. GÓRA: *Prasa lwowska...*; J. JAROWIECKI: *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*. Kraków 1997; IDEM: *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 r.* Kraków; Wrocław 2008.

⁷² G. WRONA: *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*. Kraków 2005; EADEM: *Czasopisma naukowe archiwów, muzeów, bibliotek i muzeów w II Rzeczypospolitej*. W: *Czasopisma naukowe bibliotek...*, s. 115–127.

⁷³ J. JAROWIECKI: *Studia nad prasą...*, s. 80.

ROZDZIAŁ 1

Rozwój czasopiśmiennictwa środowisk ludzi książki na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości

1.1. Warunki kształtowania się środowiska bibliologów i bibliotekarzy

W okresie zaborów, pomimo trudnych dla narodu polskiego warunków politycznych, powstawały instytucje wytwarzające i rozpowszechniające książkę, kształtowała się również dyscyplina naukowa obierająca książkę i bibliotekę za przedmiot badań. Całością związanych z tym zagadnień określano zwykle pojęciem bibliografii, obejmując nim zarówno umiejętności sporządzania spisów dzieł, jak i elementy księgoznawstwa, dziejów pisma, literatury, historii, bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa¹. W dużym stopniu na późniejsze teoretyczne usamodzielnienie się tych dyscyplin miał wpływ rozwój bibliotek i bibliografii, zwłaszcza doskonalenie form organizacyjnych oraz metod prac bibliotekarskich i bibliograficznych². Rozwój księgoznawstwa, bibliotekoznawstwa i teorii bibliografii od początku ich istnienia jest więc wzajemnie powiązany, stanowiąc jednolity proces historyczno-ewolucyjny³.

¹ P. BUCHWALD-PELCOWA: *Historia książki a historia literatury*. W: *Historia literatury i historia książki: studia nad książką i literaturą od średniowiecza po wiek XVIII*. Kraków 2005, s. 5–24; B. BIENKOWSKA: *Książka na przestrzeni dziejów*. Warszawa 2005, s. 175.

² H. WIĘCKOWSKA, I. TREICHEL: *Zarys dziejów polskich bibliotek oraz bibliografii i bibliologii polskiej*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria E 1966, z. 2, s. 78–79.

³ I.E. BARENBAUM: *Miejsce bibliotekoznawstwa i teorii bibliografii w ramach księgoznawstwa*. „Roczniki Biblioteczne” 1972, z. 1–2, s. 12.

1.1.1. Od zbieractwa pamiątek narodowych do księgozbiorów fundacyjnych

Początki nauki o książce i bibliotece⁴ w Polsce wyznacza działalność naukowa i organizacyjna braci Stanisława i Józefa Andrzeja Załuskich. Zainteresowania księgoznawcze, zwłaszcza w zakresie bibliografii, widoczne są w twórczości J.A. Załuskiego, który w 1732 roku ogłosił *Programma Literarium ad bibliophilos, typhothetas et bibliopegos tum et quosvis liberalium artium amatores*⁵. Zwrócił się wówczas z apelem do właścicieli dzieł i manuskryptów o pomoc w zgromadzeniu zbiorów i opracowaniu bibliografii tekstów dotyczących spraw polskich, podjął również prace nad dokumentacją narodową, którą jako pierwszy zatytułował *Bibliographia Polona magna universalis*. Do historii księgo- i bibliotekoznawstwa przeszedł jako praktyk, nie pozostawiając po sobie myśli teoretycznej innej niż wyznaczająca patriotyczne i kulturowe funkcje. Jego dorobek piśmienniczy dowodzi jednak, że bibliografia stanowiła dla niego obszar autonomiczny, niezależny od historii literatury, ograniczony do zagadnień opisu i systematyki książek.

Szczególnym zjawiskiem w środowisku ludzi związanych z książką tego okresu była potrzeba posiadania fachowej wiedzy na temat zawodu bibliotekarza i jego obowiązków. Wpływ na ten stan rzeczy miały przede wszystkim: fakt powołania i działalności pierwszej w Europie publicznej biblioteki narodowej – Biblioteki Załuskich, reformy Komisji Edukacji Narodowej (KEN) w zakresie organizacji bibliotek oraz wzmożone zainteresowanie książką pod wpływem prądów oświecenia⁶. Rozbiory Polski, zawieszenie KEN w 1794 roku oraz wywiezienie z kraju zbiorów wielu księżnic państwowych i społecznych, a zwłaszcza zbiorów Załuskich do Petersburga, zahamowały rozwój bibliotekarstwa. W okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego utrzymywano jednak postulaty KEN, a rolę kontynuatorów przejęły centralne władze oświatowe: Izba, a następnie Dyrekcja Edukacyjna w Księstwie Warszawskim oraz Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) w Królestwie, kierowane przez ministra Stanisława Kostkę Potockiego. Wśród najważniejszych postulatów zgłaszanych przez te instytucje wymienić należy: celowe uzupełnianie księgozbiorów

⁴ Problematyka początków dyscypliny w Polsce była przedmiotem m.in. prac: H. WIĘKOWSKA, I. TREICHEL: *Zarys dziejów...*; A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ: *Tradycje polskiej bibliologii*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 1970, t. 6, s. 3–60; K. MIGOŃ: *Z dziejów nauki o książce*. Wrocław 1979; Z. GACA-DĄBROWSKA: *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. Wrocław 1983, wyd. 2. Warszawa 2007; EADEM: *Zarys rozwoju nauki o bibliotece w Polsce do 1939 roku*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 1995, t. 19, s. 7–27.

⁵ Tytuł w tłumaczeniu na język polski brzmi: „Program literacki dla bibliofilów, drukarzy i księgarzy oraz dla wszystkich miłośników sztuk wyzwolonych”.

⁶ Z. GACA-DĄBROWSKA: *Zarys rozwoju nauki...*, s. 9.

bibliotecznych zgodnie z funkcjami bibliotek, racjonalną gospodarkę dubletami, usprawnianie metod katalogowych oraz odpowiedni dobór kadry bibliotecznej i jej przygotowanie zawodowe⁷. Założenia te, a także pojawienie się nowego typu księżnic (bibliotek oświatowych) przyczyniły się do tego, że konieczne stało się opracowywanie odpowiednich instrukcji i wskazówek dotyczących sprawnego funkcjonowania placówek bibliotecznych⁸. Przełom XVIII i XIX wieku przyniósł także rozbudzoną w społeczeństwie potrzebę dokumentowania kultury naukowej i pielęgnowania tradycji, w efekcie czego osoby prywatne tworzyły księgozbiory w celu zachowania rodzimego piśmiennictwa dla przyszłych pokoleń. Jak słusznie zauważył Stanisław Kubiak,

w dziejach żadnego narodu książka nie była „spliciona” z jego walką niepodległościową w takim stopniu, jak to miało miejsce w historii społeczeństwa polskiego. Książki i biblioteki umożliwiły Polakom nie tylko przetrwanie narodowe, ale w walnym stopniu przyczyniły się do ukształtowania nowoczesnego społeczeństwa, które stworzyło niezbędne siły do podjęcia później walki o pełną niepodległość narodową i państwową w sprzyjających warunkach, a także przygotowało wysokokwalifikowane kadry do pracy nad odbudową struktury suwerennego państwa, w tym także bibliotekarstwa⁹.

Miłość do ksiąg i nauki spowodowała, że przedstawiciele uprzywilejowanych warstw społecznych na przestrzeni wieków zakładali swoje biblioteki, które z czasem stawały się pomocne w przygotowywaniu prac naukowych i bibliograficznych. W ten sposób powstało wiele rodowych bibliotek prywatnych, m.in.: Czartoryskich w Puławach, Józefa Maksymiliana Ossolińskiego we Lwowie, Adama Tytusa Działyńskiego w Konarzewie, a następnie w Kórniku, Tadeusza Czackiego w Porycku, Ordynacji Krasińskich w Warszawie, Raczyńskich w Poznaniu, Branickich w Suchej. Zakładane wówczas księgozbiory i archiwa były celowo organizowanymi warsztatami pracy naukowej. Taką funkcję pełniły również biblioteki różnych towarzystw naukowych (np. Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk i analogicznych placówek w Krakowie oraz Poznaniu) oraz biblioteki uniwersyteckie: Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (później Szkoły Głównej), Biblioteka

⁷ H. WIĘCKOWSKA: *Dziedzictwo Komisji Edukacji Narodowej w bibliotekarstwie polskim*. „Przegląd Biblioteczny” 1974, z. 3, s. 238–239.

⁸ Zofia Gaca-Dąbrowska zaliczyła do tej grupy opracowań m.in. dokumenty przygotowane w 1815 r. przez Gotfryda Ernesta Grodecka. Zob.: *Ustawy dotyczące się Biblioteki Imperatorskiego Uniwersytetu Wileńskiego: we czterech najużywanych tu językach do publicznej wiadomości podane*. 1, *Prawidła dla odwiedzających i czytelników*. 2, *Prawidła dla mających pożyczać Xięgi z Biblioteki Uniwersyteckiej*. Wilno 1815.

⁹ S. KUBIAK: *Rozwój metodologii badań nad książką i biblioteką (1918–1939)*. Kolokwium naukowe na temat: *Bibliotekarstwo polskie w okresie międzywojennym*. Zeszyt nr 4, s. 4. Poznań, 17 listopad 1978 r. Warszawa 1978. Biblioteka Narodowa sygn. TD 804 [maszynopis].

Jagiellońska w Krakowie czy Biblioteka Uniwersytetu Lwowskiego. W efekcie coraz wyraźniejsza stawała się potrzeba doskonalenia metod pracy, porządkowania i opracowania zbiorów. Wszystkie powstałe wówczas wytyczne i postulaty dotyczące organizacji bibliotek rozwijały koncepcję nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego, a jednocześnie stanowiły ważny krok w rozwoju dyscypliny. Tworzeniu wiedzy o bibliotece służył w XIX wieku również kierunek badań o charakterze historyczno-dokumentacyjnym, którego założeniem było gromadzenie informacji o zawartości polskich zbiorów archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych. Do opracowania wspomnianych zbiorów przyczynili się: Aleksander Przeździecki¹⁰, Franciszek Radziszewski¹¹, Hieronim Wilder¹², Bogusław Kraszewski¹³. Poza tym na uwagę zasługują prace dokumentujące zbiory pojedynczych bibliotek, np. rozpoczęta w 1868 roku edycja dokumentów ze zbiorów rękopiśmiennych Biblioteki Ordynacji Krasińskich, głównie z zasobów Muzeum Polskiego.

[Wymóg – B.Ż.K.] ogłaszania ich drukiem w formie corocznej publikacji zapisano w umowie z roku 1860, określającej warunki przyjęcia przez Krasińskich cennej kolekcji Konstantego Świdzińskiego. Nakładem obu rodów ukazało się przez niemal pół wieku trzydzieści kilka tomów skomponowanych w trzy serie wydawnicze, w których ogłoszono w naukowym opracowaniu wybrane dokumenty, rękopisy i druki z połączonych zasobów Krasińskich i K. Świdzińskiego. Wydawano także wiele innych publikacji, głównie katalogi oraz inwentarze zbiorów¹⁴.

Duże zasługi w tym zakresie położył Franciszek Pułaski, w latach 1907–1910 redaktor czasopisma „Pamiętki polskie na Obczyźnie” (Warszawa, 1907–1910), który opracował i wydał w 1915 roku *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasińskich*¹⁵ – pracę jeszcze przed wydrukowaniem udostępnianą badaczom w formie maszynopisu.

¹⁰ A. PRZEŹDZIECKI: *Wiadomość bibliograficzna o rękopisach zawierających w sobie rzeczy polskie, przejranych po niektórych bibliotekach i archiwach zagranicznych w latach 1846–1849*. Warszawa 1850.

¹¹ F. RADZISZEWSKI: *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych tak niegdyś byłych jak i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskiem, Galicji, W. Ks. Poznańskiem i Zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego*. Kraków 1875.

¹² H. WILDER: *Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze: ułożone według miejscowości przez Hieronima Wildera*. „Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905”, s. I–XXXII.

¹³ B. KRASZEWSKI: *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 8–9, s. 165–167; nr 10–11, s. 197–200.

¹⁴ *Wydawnictwa Biblioteki Ordynacji Krasińskich*. <http://www.bn.org.pl/download/document/1236004197.pdf> [dostęp 2.01.2017]

¹⁵ F. PUŁASKI: *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasińskich*. Warszawa 1915.

1.1.2. Praca dydaktyczna okazją do refleksji nad teorią

Konsekwencją „ożywienia rzeczy bibliotecznych” było wzmożone zapotrzebowanie na odpowiednio przygotowaną i wykształconą kadrę biblioteczną. Z początkiem XIX stulecia w myśl zaleceń KEN wprowadzono do uniwersytetów polskich wykłady bibliografii, identyfikowane z terminem „bibliologia”, jako jedne z wcześniejszych w Europie¹⁶. Pozwoliły one na formułowanie poglądów dotyczących zakresu i zadań „tzw. szerokiej wiedzy o książce i bibliotece”¹⁷ przez wybitnych badaczy. W Krakowie już w czasach Księstwa Warszawskiego w ówczesnej Szkole Głównej Krakowskiej i zarazem późniejszym Uniwersytecie Jagiellońskim powołano Katedrę Bibliografii. W latach 1811/12–1833/34 wykładowcą był tam dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej z tytułem profesora, Jerzy Samuel Bandtkie. W 1818 roku podobną katedrę założono w Uniwersytecie Warszawskim, powierzając ją Joachimowi Lelewelowi. W tym samym czasie w Liceum Krzemienieckim, uczelni o randze akademickiej, wykłady z tego obszaru tematycznego prowadził Paweł Jarkowski (1809–1831), natomiast w Wilnie Aleksander Bohatkiewicz (1829–1831).

W wyniku polityki władz zaborczych instytucjonalne księgo- i bibliotekoznawstwo polskie rozwijało się w XIX wieku z przerwami. Po powstaniu listopadowym wykłady przez pewien czas były prowadzone tylko w Krakowie, gdzie po śmierci J.S. Bandtkiego kontynuował je Jan Kanty Rzesiński (1835–1836), a następnie Józef Muczkowski (1837–1858). W drugiej połowie XIX wieku tradycje te podtrzymywał Karol Estreicher, dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej i profesor bibliografii Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. W zaborze rosyjskim po zlikwidowaniu przez władze carskie Uniwersytetu Warszawskiego nie było żadnego ośrodka naukowego aż do powstania w 1862 roku Szkoły Głównej. To na tej uczelni K. Estreicher prowadził przez pięć semestrów swoje wykłady. 2 marca 1865 roku zaprezentował wystąpienie inauguracyjne *O bibliografii*, jednak wizja władz dotycząca przekształcenia placówki w uniwersytet z obowiązującym językiem rosyjskim zmusiła go do dymisji i przeprowadzki do Krakowa. Odtąd nie było żadnego ośrodka naukowego na tym obszarze. Dopiero wykłady Mieczysława Rulikowskiego na Wydziale Humanistycznym Wyższych Kursów Naukowych w Warszawie w latach 1916–1917 stanowiły kontynuację działalności edukacyjnej w zakresie księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa. W zaborze pruskim do 1918 roku nie istniała żadna polska placówka o randze szkoły wyższej¹⁸.

¹⁶ Z. GACA-DĄBROWSKA: *Zarys rozwoju nauki...*, s. 11. Tematykę ośrodków kształcenia i rozwijania bibliologicznej refleksji teoretycznej w dydaktyce podjęła w ostatnich latach Agnieszka Gołda. Zob.: A. GOŁDA: *Teoria bibliografii w II Rzeczypospolitej*. Katowice 2018.

¹⁷ J. RATAJEWSKI: *Wprowadzenie do bibliotekoznawstwa czyli Wiedza o bibliotece w różnych dawkach*. Do druku przygotował Z. ŻMIGRODZKI przy współpracy E. GONDEK. Warszawa 2002, s. 20.

¹⁸ Ibidem, s. 201–202.

Treści wykładów w ramach katedr nie były ujęte w ustalonych programach studiów, decydowali o nich sami prowadzący, uzależniając je od poglądów na istotę dyscypliny naukowej określanej jako bibliografia. Wykładowcami najczęściej byli wybitni uczeni, którzy łączyli działalność naukową z pracą biblioteczną, poświęcając się badaniom nad historią książki i bibliotek. J.S. Bandtkie pojmował bibliografię jako całość nauki o książce, a jego wykłady obejmowały grafikę (sztukę pisaną i rękopisy), drukarstwo i historię książki. J. Lelewel wyraźnie odróżnił bibliografię od bibliotekoznawstwa, skupiając się na zagadnieniach ściśle bibliotekarskich. Bibliotekę traktował jako instytucję gromadzącą, porządkującą i udostępniającą książki oraz informacje o nich, natomiast do podstawowych zadań bibliotekarza zaliczył umożliwienie dostępu do zbiorów, udzielanie informacji czytelnikom, właściwą postawę wobec użytkowników oraz dużą wiedzę o zbiorach umożliwiającą zaspokojenie potrzeb odbiorców. A. Bohatkiewicz i P. Jarkowski wzorowali się na poglądach J. Lelewela i systemie Michaela Denisa, wydzielając w nauce bibliografii trzy działy: rękopisoznawstwo, drukarstwo i bibliotekarstwo. K. Estreicher pojmował bibliografię bardziej szeroko – jego wykłady obejmowały historię pisma, rękopisoznawstwo, dzieje drukarstwa i bibliografię ogólną.

Pionierskie znaczenie tych dziewiętnastowiecznych uniwersyteckich kursów nie polegało na wykształceniu zawodowej kadry bibliotekarskiej, nie dawały one bowiem żadnych uprawnień społeczno-zawodowych, nie stworzono też dla nich ukierunkowanego programu. Przeznaczone były przede wszystkim dla studentów filologii, a omawiane zagadnienia uznawano najczęściej za naukę pomocniczą historii literatury. Pomimo tego wprowadzenie do planu nauk uniwersyteckich problematyki księgoznawczej i bibliotekoznawczej przyczyniło się do dalszego rozwoju i kształtowania nowej dyscypliny akademickiej¹⁹. Owocem pracy tych pierwszych księgoznawców – dydaktyków oraz innych badaczy – była literatura bibliologiczna, w której prezentowali swe poglądy na teorię nauki o książce i poprzez metody naukowe rozwijali warsztat badawczy dyscypliny.

Anna Żbikowska-Migoń²⁰ do prekursorów polskiej historiografii książki zaliczyła Piotra Jaenichena²¹ (autora monografii o bibliotece Gimnazjum Toruń-

¹⁹ H. WIĘCKOWSKA: *Kształcenie bibliotekarzy w II Rzeczypospolitej*. Kolokwium naukowe na temat: *Bibliotekarstwo polskie w okresie międzywojennym*. Zeszyt nr 2, s. 7. Poznań, 17 listopada 1978 r. Warszawa 1978. Biblioteka Narodowa sygn. TD 804 [maszynopis]; EADEM: *Akademickie kształcenie bibliotekarzy: zarys historyczny*. Warszawa 1979, s. 14.

²⁰ A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ: *Wśród XVIII-wiecznych prekursorów historiografii książki*. „Roczniki Biblioteczne” 1985, z. 1–2, s. 305.

²¹ P. JAENICHEN: *Notitia Bibliothecae Thorunensis, qua de eius origine et incrementis codicibus mssis aliisque notatu dignis, nonnulla breviter et succincte exponuntur, accessit eiusdem oratio in laudem b. Godofredi Krivesii*. Ienae 1723. Zob. też: K. PODLASZEWSKA: *Notitia Bibliothecae Thorunensis Piotra Jaenichena z 1723 r. Przyczynek do dziejów biblioteki gimnazjum toruńskiego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Nauka o Książce” 1965, z. 3, s. 3–41.

skiego), Jana Daniela Hoffmana²² (pierwszego historyka polskiego drukarstwa) oraz Jana Daniela Janockiego²³ (prefekta Biblioteki Załuskich). Za „ważny krok w budowaniu polskiego księgoznawstwa, nieustępującego poziomem ówczesnemu piśmiennictwu zagranicznemu”²⁴ i zarazem za „polskojęzyczną rozprawę bibliologiczną”²⁵ uznaje się pracę Jacka Przybylskiego. Uczony zabrał głos w sprawie genezy i ewolucji pisma, dołączając bogatą zagraniczną literaturę przedmiotu. Publikacja ta, nosząca tytuł *Dyssertacja o Kunszcie Pisania u Starożytnych* [...]²⁶, stała się podstawą jego nominacji na stanowisko bibliotekarza w Szkole Głównej Koronnej. Kilkadziesiąt lat później z pracy tej korzystał J.S. Bandtkie podczas wykładów wygłaszanych w Akademii Krakowskiej. W XIX wieku prekursorami nauki o książce i bibliotece byli już wspomniani: J.S. Bandtkie, A. Bohatkiewicz, K. Estreicher, P. Jarkowski i J. Lelewel. Zainteresowania księgoznawcze dominowały także w pracach Feliksa Bentkowskiego, którego *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*²⁷ odnosiła się do bibliografii, stając się inspiracją dla następców podejmujących czyn narodowej rejestracji bibliograficznej. Jak zaznaczył Józef Korpała, zaczął się wówczas długi okres uzupełniania i poprawiania *Historii* F. Bentkowskiego, w efekcie czego postępowały prace nad

²² J.D. HOFFMAN: *De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae*. Dantisci 1740.

²³ J.D. JANOCKI: *Ianociana: Sive Clarorum Atque Illustrium Poloniae Auctorum Maecenatumque Memoriae Miscellae*. T. 1–2 Varsaviae; Lipsiae 1776–1779. T. 3 wydał S.B. LINDE. Warszawa 1819.

²⁴ A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ: *Historia książki w XVIII wieku. Początki bibliologii*. Warszawa 1989, s. 103.

²⁵ Ibidem, s. 101.

²⁶ J. PRZYBYLSKI: *Dyssertacja o Kunszcie Pisania u Starożytnych na posiedzeniu publicznem Szkoły Głównej Koronnej z okoliczności Imienin Jaśnie Oświeconego Xcia Imci Michała Jerzego Ciołek Poniatowskiego Arcybiskupa Gnieźnieńskiego, Prymasa Korony Polskiej i W. Xięztwa Litewskiego i Pierwszego Xsiążęcia, Administratora Krakowskiego, Kanclerza i Konserwatora Szkoły Królestwa Głównej Akademii Krakowskiej, Prezesa Kommissji Edukacji Narodowej, Orderów Orła Białego i S. Stanisława Kawalera etc. etc. Dnia VI Października, Roku MDCCLXXXVIII. W Sali Jagiellońskiej przez Jacka Przybylskiego Filozofii Doktora, Konsyliarza Nadwornego J. K. Mci, Bibliotekarza Szkoły Głównej Koronnej, Starożytności Profesora czytana*. Kraków 1788. Na wartość tej publikacji w rozwoju księgoznawstwa zwrócono uwagę w następujących opracowaniach: K. GŁOMBIOWSKI: *Nauka o książce nauką o człowieku*. „Studia o Książce” 1973, t. 4, s. 39–40; K. BEDNARSKA-RUSZAJOWA: *Zagadnienia wytwarzania i rozpowszechniania książki na łamach „Monitora” (1765–1785)*. „Roczniki Biblioteczne” 1980, z. 2, s. 76–77; A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ: *Historia książki...*, s. 101–103.

²⁷ F. BENTKOWSKI: *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*. T. 1–2 Wilno; Warszawa 1814. Zob. też: T. SZPERNA: *Kształtowanie się bibliograficznych zainteresowań Feliksa Bentkowskiego*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1999, t. 9, s. 63–84; IDEM: „*Historia literatury polskiej*” Feliksa Bentkowskiego w oczach współczesnych i potomnych. *Jej recepcja, wpływ i znaczenie*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 2001, t. 10, s. 3–37; H. CHORACZYŃSKA: *Geneza „Historii literatury polskiej” Feliksa Bentkowskiego*. „Folia Bibliologica” 2013/2014, vol. 55/56, s. 33–51.

stworzeniem pełnej bibliografii polskiej²⁸. O znaczeniu tej publikacji świadczy również fakt, że sprowokowała dyskusję uczonych nad odrębnością historii literatury i bibliografii (oraz księgoznawstwa)²⁹.

Badania teoretyczne w dziedzinie drukarstwa i jego historii podjął przede wszystkim J.S. Bandtkie³⁰, który w pracach dotyczących dziejów drukarstwa jako pierwszy zastosował metodę archiwalną do tego typu studiów. Na podstawie źródeł archiwalnych opisywał poszczególne druki wraz z podaniem ogólnych uwag o drukarzach i miejscowościach, w których je tłoczono. Wykorzystując archiwalia Akademii Krakowskiej, opracował pierwszą na ziemiach polskich monografię dziejów bibliotek pt. *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*³¹.

W tym czasie J. Lelewel, nawiązując do prac J.S. Bandtkiego, opublikował swe fundamentalne dzieła: *Bibliograficznych ksiąg dwoje*³² oraz *Dzieje bibliotek do Dziennika Warszawskiego*³³. Prace te, stanowiąc kompendium ówczesnej wiedzy bibliotekoznawczej i księgoznawczej, ukazują historię drukarstwa polskiego, zagadnienia z zakresu rękopisoznawstwa, inkunabulistyki i bibliotekarstwa oraz stan zbiorów Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim³⁴. Wśród zagadnień związanych z piśmiennictwem i książką J. Lelewel wyodrębnił trzy dziedziny: historię piśmiennictwa, bibliografię (używając określenia „literatura”) oraz bibliologię (określając ją jako „bibliografię”). Zaslugą badacza było zatem wyraźne rozgraniczenie historii literatury i problemów księgoznawczych, a także dostarczenie swoim kontynuatorom teoretycznych podstaw do badania ich wza-

²⁸ J. KORPAŁA: *Dzieje „Bibliografii Polskiej” Karola Estreichera (w osiemdziesiątą rocznicę ukazania się I tomu)*. „Przegląd Biblioteczny” 1952, z. 1, s. 56.

²⁹ Ewolucję poglądów na relacje księgoznawstwa z historią literatury omawiano w pracach: T. MIKULSKI: *Historia literatury wobec zagadnień księgoznawstwa*. W: *Studia nad książką poświęconie pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 65–77; P. BUCHWALD-PELCOWA: *Historia książki a historia literatury. Ewolucja poglądów*. W: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. GRZESZCZUK, A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1975, s. 247–262.

³⁰ J.S. BANDTKIE: *Historia drukarni krakowskich od zaprowadzenia druków do tego Miasta do czasów naszych, wiadomością o wynalezieniu sztuki drukarskiej poprzedzona*. Kraków 1815; IDEM: *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły*. T. 1–3, Kraków 1826. Zob. też: K. LEWICKI: *Jerzy Samuel Bandtkie Profesor Bibliografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1811–1835*. „Roczniki Biblioteczne” 1972, z. 1–2, s. 113–138; D. TRAWIŃSKA-SŁABĘCKA: *Wkład Jerzego Samuela Bandtkiego do nauki o książce*. „Roczniki Biblioteczne” 1974, z. 3–4, s. 631–657; A. ULJASZ: *Jerzy Samuel Bandtkie (1768–1835): uczony, pedagog i pracownik książki polskiej*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2011, [Nr] 9, s. 40–51.

³¹ J.S. BANDTKIE: *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*. Kraków 1821.

³² J. LELEWEL: *Bibliograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtkie Historia drukarni Krakowskich tudzież historia Biblioteki Uniw. Jagiell. w Krakowie a przydany Katalog Inkunabulów Polskich*. T. 1–2, Wilno 1823–1826.

³³ J. LELEWEL: *Dzieje bibliotek do Dziennika Warszawskiego*. Warszawa 1828.

³⁴ K. MAŁECZYŃSKA: *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*. Wrocław 1987, s. 75.

jemnych powiązań. Autor *Dziejów bibliotek*, prowadząc studia nad dawną książką, widział konieczność wykorzystania specjalnej metody typograficznej polegającej na analizie cech pisma drukarskiego książek pochodzących z różnych oficyn. J. Lelewel wraz z J.S. Bandtkiem wprowadzili do badań księgoznawczych dwie metody wzajemnie się uzupełniające i kontynuowane przez kolejne pokolenia uczonych w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Posługując się metodą typograficzną w badaniach nad dziejami drukarstwa, J. Lelewel postulował, by w studiach naukowych zwracać uwagę nie tylko na treść dzieła, ale też na jego stronę zewnętrzną. Z kolei metoda J.S. Bandtkiego polegała na tym, że wyniki dociekań uzyskiwano na podstawie analizy materiałów archiwalnych: przekazów źródłowych, aktów, inwentarzy, jednocześnie w badaniach bibliograficznych uwzględniając przede wszystkim treść dzieła wyrażoną w tytule.

Teoretyczne poglądy na istotę księgoznawstwa zawarł również A. Bohatkiewicz w rozprawie *Rzecz o bibliografii powszechnej na otworenie kursu w Cesarzkim Uniwersytecie Wileńskim dn. 10 stycznia 1829 napisana*³⁵. Bibliografia w jego ujęciu była nauką o książce pozostającą w ścisłym związku z historią literatury (piśmiennictwa) i odgrywała w stosunku do niej rolę pomocniczą. Zakres badań obejmował trzy główne działy: wiadomości o rzeczach piśmiennych, typografię (dzieje sztuki drukarskiej, bibliotek, introligatorstwo) i bibliotekarstwo.

Pod koniec XIX wieku problematykę bibliologiczną i bibliotekoznawczą podjął K. Estreicher³⁶, który ukształtował swe poglądy teoretyczne, przygotowując *Bibliografię polską*³⁷ oraz teksty na temat książki, bibliotek, księgarstwa i bibliografii do *S. Orgelbranda Encyklopedii Powszechnej*³⁸. Rozważania dotyczące istoty bibliografii (w pojęciu dziewiętnastowiecznym) zamieścił w przyczynkach teoretycznych na łamach „Biblioteki Warszawskiej”, m.in. w referacie *Bibliografia polska XIX-go stulecia*³⁹ i we wspomnianym już wykładzie

³⁵ A. BOHATKIEWICZ: *Rzecz o bibliografii powszechnej na otworenie kursu w Cesarzkim Uniwersytecie Wileńskim dn. 10 stycznia 1829 napisana*. Wilno 1830.

³⁶ Wśród opracowań poświęconych działalności Karola Estreichera warto wymienić następujące: *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827–1908). Studia i rozprawy*. Red. R. HENNEL. Kraków 1964; *Karol Estreicher (1827–1908) bibliograf, bibliotekarz, historyk teatru. Sesja Jubileuszowa w 100. rocznicę śmierci Karola Estreichera*. Warszawa, 22 października 2008. Red. J. TARASIEWICZ. Warszawa 2009.

³⁷ K. ESTREICHER: *Bibliografia polska*. Cz. I, t. 1–7. Kraków 1872–1882, Cz. II, t. 8–11. Kraków 1882–1890, Cz. III, t. 12–22. Kraków 1891–1908, Cz. IV, t. 1–4. Kraków 1906–1916.

³⁸ S. Orgelbranda *Encyklopedia Powszechna*. T. 1–28, Warszawa 1859–1868; T. 1–12, Warszawa 1872–1876, 1877–1879, 1883–1884; T. 1–18, Warszawa 1898–1904.

³⁹ [K. ESTREICHER]: *Bibliografia polska XIX-go stulecia. Rzecz o bibliograficznych zbiorach po r. 1800, katalogach księgarskich polskich od lat najdawniejszych, ruchu księgarskim, o ilości wychodzących dzieł rocznie, tanich drukach, przedrukach, rabacie księgarskim itd. skreślona z okoliczności przygotowanej do druku Bibliografii polskiej od r. 1800 do 1862 włącznie za lat 63, ujętej w katalog księgarski 35.000 druków i rękopisów ułożonych alfabetycznie według nazwisk autorów, przedmiotów i miejscowości*. „Biblioteka Warszawska” 1862, t. 3, s. 324–348, 507–550.

O *bibliografii*⁴⁰. W publikacjach tych rozwinął teorię bibliografii, którą pojmował bardzo szeroko, utożsamiając ją właściwie z nauką o książce. W jej obrębie wyróżnił zespół czterech dyscyplin: nauka o piśmie, czyli grafika oraz rękopisoznawstwo; historia drukarstwa i nauka o drukach; bibliotekarstwo, historia bibliotek i księgarstwo; systematyka bibliograficzna, czyli umiejętność klasyfikowania dzieł i przegląd publikacji bibliograficznych. Bibliografia w tym ujęciu stanowiła dla niego samodzielną dyscyplinę, odgrywającą rolę pomocniczą względem historii literatury.

Istotne znaczenie w rozwoju nauki o książce miała również rozprawa doktorska K. Estreichera pt. *Günter Zainer i Świętopełk Fiol*⁴¹, poświęcona początkom drukarstwa w piętnastowiecznej Polsce. Dzięki tej pracy oraz wykorzystaniu nowoczesnej w tamtym czasie metody księgoznawczej, polegającej na badaniu czcionek i tekstu druku, zgromadzeniu informacji na temat osoby autora i określeniu warunków historycznych, w jakich książka powstała, dokonano poważnych zmian w ustaleniach odnoszących się do pierwszego polskiego drukarza i dokładnej daty wydania pierwszej polskiej książki, w porównaniu z poglądami wcześniejszych badaczy. Działalność K. Estreichera zamyka dziewiętnastowieczny etap kształtowania się poglądów na zakres nauki o książce i jej relacji z historią literatury⁴².

W początkach XX wieku działalność naukową podejmują wybitni przedstawiciele nowoczesnej myśli bibliologicznej okresu międzywojennego. Zagadnienia bibliologiczne badał wówczas M. Rulikowski, publikując w 1912 roku wykaz pt. *Literatura polska lub Polski dotycząca z zakresu grafiki*⁴³, a rok później, na podstawie materiałów statystyczno-bibliograficznych, zestawienie pt. *Produkcja wydawnicza polska w latach 1909–1911*⁴⁴. Uważał on, że w dociekaniach księgoznawczych za podstawowe należy uznać metody statystyczne. Wykorzystując obliczenia Głównego Zarządu do spraw Prasy „Knižnoj Letopisi” oraz krakowskiego „Przewodnika Bibliograficznego”, przedstawił dokładny obraz produkcji wydawniczej polskiej z trzech zaborów. Teoretyczny punkt widzenia na zakres i zagadnienia bibliologii zaprezentował w opublikowanej w 1916 roku prelekcji pt. *Zakres i zadania księgoznawstwa. Wykład wstępny wygłoszony dnia 4.X.1916 na Wydziale Humanistycznym Wyższych Kursów Naukowych w Warsza-*

⁴⁰ K. ESTREICHER: *O bibliografii. Przemówienie w Szkole Głównej w Warszawie, miane dnia 22 marca 1865 r. przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności*. „Biblioteka Warszawska” 1865, t. 2, s. 246–259, 459–471. Zob. też: IDEM: *O bibliografii: trzy lekcje wygłoszone 6, 13 i 16 listopada 1866 roku w Szkole Głównej w Warszawie*. Z rękopisu przygotowała do druku i wstępem opatrzyła M.M. BIERNACKA. Warszawa 1978; M.M. BIERNACKA: *Wykłady Karola Estreichera w Szkole Głównej w Warszawie 1865–1868. Studium bibliologiczne*. Warszawa 1989.

⁴¹ K. ESTREICHER: *Günter Zainer i Świętopełk Fiol. (z 5-ma tablicami podobizn)*. „Biblioteka Warszawska” 1867, t. 3, s. 161–220.

⁴² P. BUCHWALD-PELCOWA: *Historia książki...*, s. 253.

⁴³ M. RULIKOWSKI: *Literatura polska lub Polski dotycząca z zakresu grafiki*. Warszawa 1912, wyd. 2 Warszawa 1922.

⁴⁴ M. RULIKOWSKI: *Produkcja wydawnicza polska w latach 1909–1911*. Warszawa 1913.

wie⁴⁵, a także w skrypcie pt. *T. K. N.: notatki z kursu księgoznawstwa prof. M. Rulikowskiego 1916/17 r.*⁴⁶ zawierającym komplet wykładów. W tych opracowaniach badacz wprowadził po raz pierwszy do polskiej literatury przedmiotu termin „księgoznawstwo”, przejęty od uczonych rosyjskich, zwłaszcza od Mikołaja Michajłowicza Lisowskiego⁴⁷. Analizując pojęcia księgoznawstwa i bibliografii od końca XVIII wieku do współczesności, uznał koncepcję księgoznawstwa M. Lisowskiego za najbardziej słuszną. Według M. Rulikowskiego nauka o książce jest „dyscypliną naukową, łączącą techniczne, praktyczne i teoretyczne wiadomości, dotyczące książki jako takiej w przeszłości i w chwili obecnej i mającą na celu wyjaśnienie warunków powstawania, rozprzestrzeniania się i eksploatacji dzieł piśmiennictwa i druku, jak również wyjaśnienie przyczyn i skutków ilościowego stanu tych dzieł w różnych warunkach”⁴⁸. Uznawał więc bibliologię za odrębną dyscyplinę, a bibliografię i bibliotekoznawstwo proponował traktować jako części składowe tej ogólnej nauki o książce.

Przed 1918 rokiem działalność naukowo-publikacyjną z zakresu wiedzy o książce rozpoczął również Jan Muszkowski. Pracując w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego i Bibliotece Ordynacji Krasieńskich, podjął się kontynuacji dzieła K. Estreichera. W 1915 roku na łamach „Myśli Polskiej” ukazała się praca J. Muszkowskiego pt. *Potrzeby bibliografii*⁴⁹, a trzy lata później opublikowany został referat pt. *Katedra Bibliografii w Szkole Głównej Warszawskiej*⁵⁰ wygłoszony przez niego na posiedzeniu Związku Bibliotekarzy Polskich. Swój pogląd na relacje księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa zamieścił w wykładzie wstępnym prowadzonym w ramach Towarzystwa Kursów Naukowych w roku 1916/17⁵¹. Odnosił się w nim przede wszystkim do terminologii wiedzy o książce wykorzystywanej przez poprzedników. W jego opinii

Przyjęty z dawna termin bibliografia odpowiada niezupełnie współczesnemu stanowi rzeczy. Znaczy to wprawdzie opisywanie książek, lecz po

⁴⁵ M. RULIKOWSKI: *Zakres i zadania księgoznawstwa. Wykład wstępny wygłoszony dnia 4.X.1916 na Wydziale Humanistycznym Wyższych Kursów Naukowych w Warszawie*. Warszawa; Lwów 1916.

⁴⁶ M. RULIKOWSKI: *T. K. N.: notatki z kursu księgoznawstwa prof. M. Rulikowskiego 1916/17 r.* Notatki oprac. W. DĄBROWSKA. Warszawa 1916–1917. Biblioteka Narodowa sygn. 2.051.364 [maszynopis powielony].

⁴⁷ M.M. LISOWSKI: *Bibliografiâ i bibliografičeskoe obšestvo*. „Bibliograf” 1884, no 1, s. 17; IDEM: *Materialy dlâ slovarâ ruskogo knigovedeniâ*. „Bibliograf” 1891, no 1, s. 18–19.

⁴⁸ M. RULIKOWSKI: *Zakres i zadania księgoznawstwa...*, s. 32.

⁴⁹ J. MUSZKOWSKI: *Potrzeby bibliografii*. „Myśl Polska” 1915, t. 2, z. 6, s. 65–167.

⁵⁰ J. MUSZKOWSKI: *Katedra Bibliografii w Szkole Głównej Warszawskiej. Referat wygłoszony na posiedzeniu Związku Bibliotekarzy Polskich w dniu 17 lutego 1918 r.* Warszawa; Lwów 1918.

⁵¹ J. MUSZKOWSKI: *Zasady Bibliotekoznawstwa i Bibliografii*. *T. K. N. [Towarzystwo Kursów Naukowych] Wykład wstępny dr. J. Muszkowskiego r. 1916/17*. [S.l.] 1916. Biblioteka Narodowa sygn. 24.871 [maszynopis powielony].

pierwsze ta czynność stanowi tylko jedno z nader licznych zadań wiedzy o książce, nie wyczerpuje całkowicie jej przedmiotu, a po drugie przywykliśmy w nowszych czasach określać jako bibliografię właściwie nie opisywanie, lecz raczej zapisywanie, spisywanie książek, tj. dokonywanie spisów tychże [...] ⁵².

Teoretyk proponował używanie terminu „księgoznawstwo” jako najbardziej odpowiedniego i ujmującego dokładnie istotę rzeczy. Za przedmiot bibliotekoznawstwa uznał z kolei całokształt zasad urządzania i prowadzenia bibliotek, zbiór informacji dotyczących obecnego stanu bibliotekarstwa i bibliotek oraz dzieje bibliotek wraz z życiorysami bibliotekarzy. Twierdził, że praktyczna znajomość reguł bibliotekarstwa rozwija się na podłożu teoretycznych dociekań na polu księgoznawstwa zajmującego się zewnętrzną stroną wytworów pisma i druku we wszystkich fazach ich rozwoju.

W 1907 roku opracowaniem jednego z roczników bibliografii literackiej, wydawanej jako dodatek do „Pamiętnika Literackiego”, pt. *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej za rok 1905* ⁵³ zadebiutował Stefan Vrtel-Wierczyński. Doceniając potrzebę i znaczenie bibliografii w nauce, przedstawił również projekt organizacji polskiej bibliografii bieżącej w swym programowym artykule opublikowanym w „Przewodniku Naukowym i Literackim” pt. *Organizacja bibliografii. W sprawie Polskiego Instytutu Bibliograficznego* ⁵⁴. Jako pierwszy na ziemiach polskich zaprezentował wówczas projekt powołania oraz program prac Instytutu Bibliograficznego.

W okresie niewoli narodowej swe zainteresowania księgoznawcze, zwłaszcza w dziedzinie książki rękopiśmiennej, rozwijał Aleksander Birkenmajer. Początki jego badań nad średniowiecznymi rękopisami wiążą się z ekspedycją badawczą do Szwecji w 1911 roku, zorganizowaną z inicjatywy Akademii Umiejętności. Celem wyprawy była kwerenda w tamtejszych bibliotekach i archiwach pod kątem badań nad utraconymi przez Rzeczpospolitą w XVII i na początku XVIII wieku księgozbiorami. W latach 1911–1918 A. Birkenmajer odbył kilka podróży zagranicznych, w czasie których zbierał materiały do prac i poznawał zbiory rękopiśmienne bibliotek europejskich, zwłaszcza niemieckich i szwedzkich. Jego ustalenia stały się zaczątkiem studiów nad historią książki realizowanych w odrodzonej Polsce.

⁵² Ibidem, s. XVII.

⁵³ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej za rok 1905*. „Pamiętnik Literacki” 1907, t. 6, nr 1–4, s. 81–135.

⁵⁴ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Organizacja bibliografii. W sprawie Polskiego Instytutu Bibliograficznego*. „Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do Gazety Lwowskiej” 1917, nr 8, s. 673–685.

1.1.3. O potrzebie teorii warsztatu bibliotekarskiego

Polscy uczeni XIX wieku, chcący tworzyć podstawy nauki o książce i bibliotece, szukali inspiracji w poglądach wybitnych teoretyków zagranicznych, w dziełach ich autorstwa, zwłaszcza w podręcznikach bibliotekarskich: Michaela Denisa⁵⁵, Friedricha Adolfa Eberta⁵⁶, Gabriela Peignota⁵⁷, Juliusa Petzholdta⁵⁸, Martina Schrettingera⁵⁹ czy Johanna Georga Shelhorna⁶⁰. Pierwsze polskie opracowania bibliotekarskie dowodziły kształtowania się potrzeby teoretycznej wiedzy o działalności bibliotek, jak również fachowego przygotowania bibliotekarskiego. Szczególne miejsce w tej grupie publikacji zajęło przywołane już *Bibliograficznych ksiąg dwoje* J. Lelewela⁶¹. Praca ta, a zwłaszcza część z drugiego tomu pt. *Bibliotekarstwo, czyli księżnictwo*, stała się pierwszym podręcznikiem dla bibliotekarzy oraz jedynym tak obszernym polskim kompendium wiedzy o bibliotece⁶². Dzieło powstało w efekcie zainteresowań księgoznawczych rozbudzonych w trakcie trzyletniej pracy uczonego w Bibliotece Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim oraz podczas prowadzonych wykładów. J. Lelewel w publikacji omówił całościowo zagadnienia z zakresu organizacji i techniki bibliotecznej, a sięgając do wzorów europejskich i korzystając z prac F.A. Eberta i M. Schrettingera, przedstawił przepisy katalogowania oraz tematykę klasyfikacji bibliotecznej. Tym samym, wprowadzając wiadomości o charakterze instrukcyjnym, podając wskazówki

⁵⁵ M. DENIS: *Einleitung in die Bücherkunde*. Wien 1777–1778, 2. ausg. 1790.

⁵⁶ F.A. EBERT: *Die Bildung des Bibliothekars*. Leipzig 1820.

⁵⁷ G. PEIGNOT: *Dictionnaire raisonné de bibliologie*. T. 1–2. *Supplement*. Paris 1802–1804. Zob. też: B. KOREDCZUK: *Początki teorii bibliologii. Dictionnaire raisonné de bibliologie (1802–1804) Gabriela Etienne’a Peignota. Analiza i recepcja*. Wrocław 2005.

⁵⁸ J. PETZOLDT: *Katechismus der Bibliothekenlehre: Anleitung zur Einrichtung und Verwaltung von Bibliotheken*. Leipzig 1856, 2. ausg. 1871, 3. ausg. 1877.

⁵⁹ M. SCHRETTINGER: *Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliothek-Wissenschaft oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekars in wissenschaftlicher Form abgefasst*. T. 1–4. München 1808–1829; IDEM: *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft, besonders zum Gebrauche der Nicht-Bibliothekare, welche ihre Privat-Büchersammlungen selbst einrichten wollen: auch als Leitfaden zu Vorlesungen über die Bibliothek-Wissenschaft zu gebrauchen*. Wien 1834. Zob. też: Z. ŻMIGRODZKI: *Martina Schrettingera życie i dzieło (1772–1851)*. Katowice 2004.

⁶⁰ J.G. SHELHORN: *Anleitung für Bibliothekare und Archivare*. T. 1–2. Stettin 1788–1791.

⁶¹ J. LELEWEL: *Bibliograficznych ksiąg dwoje...*

⁶² Podręcznik ten omówiono w następujących publikacjach: I. TREICHEL: *Pierwszy polski podręcznik bibliotekarski. Z przedmową H. WIĘCKOWSKIEJ*. Wrocław 1957; W. NOWODWORSKI: „*Bibliograficznych ksiąg dwoje*” Joachima Lelewela. *Studium historyczno-bibliograficzne na tle epok*. Wrocław 1959. Jednym z nowszych opracowań poświęconych twórczości J. Lelewela jest praca: V. JAROS: *Studia nad językiem i stylem pism naukowych Joachima Lelewela*. Częstochowa 2015. Przedstawiono w niej m.in. terminologię bibliotekarską, księgoznawczą, bibliograficzną i drukarską używaną przez badacza.

praktyczne oraz szerząc terminologię fachową, zbudował stabilne podstawy do rozwoju zawodu bibliotekarza.

Drugą pod względem chronologicznym, chociaż traktującą problematykę organizacji pracy placówki bibliotecznej dość pobieżnie, była książka Stanisława Dunina-Borkowskiego *O obowiązkach bibliotekarza*⁶³. W publikacji tej, powstałej w związku z organizowaniem Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, autor zamieścił wskazówki dotyczące urządzania bibliotek. Wyróżnił dwie grupy czynności w zakresie obowiązków bibliotekarza: techniczne (odnoszące się do systemu ustawiania książek i udostępniania zbiorów) oraz naukowe (związane z systematycznym porządkowaniem książek i prowadzeniem katalogów bibliotecznych). Na rolę tego opracowania w polskim bibliotekarstwie zwrócił uwagę sto lat później Wiktor Hahn w recenzji zamieszczonej w „Przewodniku Bibliograficznym” z okazji rocznicy założenia Biblioteki Ossolińskich:

W zakresie naszej literatury bibliotekarskiej po uwagach Joachima Lelewela o bibliotekarstwie, jest to druga, poważniejsza praca na ten temat, dziś już wprawdzie wobec olbrzymich postępów nauki o bibliotekarstwie pod niejednym względem przestarzała, na swój czas jednak charakterystyczna, jako dająca poważne i pożądane wskazówki dla przyszłych zawiadowców biblioteki. [...] poruszająca szereg niezwykle ważnych tematów w odniesieniu do nowej biblioteki, pojawiła się istotnie w chwili stosownej, ze względu też na swą treść, podaną w formie przystępnej, była pożądanym przewodnikiem dla personelu bibliotecznego⁶⁴.

Podobny charakter w dorobku polskiego bibliotekarstwa okresu zaborów miała publikacja Włodzimierza Górskiego, nosząca tytuł *Krótki rys zasad bibliotekoznawstwa*⁶⁵. Bibliotekoznawstwo, w rozumieniu dzisiejszego bibliotekarstwa, autor podzielił na dwie główne grupy zagadnień: traktujące o zakładaniu i urządzaniu bibliotek (wyposażenie biblioteki, gromadzenie, porządkowanie i katalogowanie dzieł) oraz przybliżające teorię zarządzania biblioteką. Bibliotekę traktował jako skarbnicę wiedzy, która powinna gromadzić dzieła rzadkie i cenne, ze szczególnym uwzględnieniem rękopisów. W pracy omówił zagadnienia organizacji i metod pracy bibliotecznej, a także zalecenia przydatne w przygotowywaniu wewnętrznych przepisów katalogowania na użytek poszczególnych księżnic. Nie były to jednak ustalenia jego autorstwa – materiał stanowił kompilację treści zaczerpniętych z literatury bibliotekarskiej, zwłaszcza podręczników niemieckich

⁶³ S. DUNIN-BORKOWSKI: *O obowiązkach bibliotekarza: rzecz napisana w roku 1827, z powodu uporządkować i otworzyć się mającej Biblioteki imienia Ossolińskich*. Lwów 1829; IDEM: *O obowiązkach bibliotekarza*. Wyd. jubileuszowe przygotował Z. MOCARSKI. Poznań 1929.

⁶⁴ W. HAHN [rec.]: *Stanisława Dunin-Borkowskiego: O obowiązkach bibliotekarza*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1926, nr 6, s. 245–247.

⁶⁵ W. GÓRSKI: *Krótki rys zasad bibliotekoznawstwa*. Warszawa 1862.

i francuskich, polskiego dzieła J. Lelewela i artykułu Franciszka Sobieszczkańskiego⁶⁶. Należy także podkreślić, że publikacje S. Dunina-Borkowskiego oraz W. Górskiego nie obejmowały całości zagadnień bibliotekarstwa. Wkład tych opracowań w rozwój kształtującej się profesji zawodu bibliotekarskiego polegał przede wszystkim na uporządkowaniu wiedzy o czynnościach realizowanych w bibliotekach.

Z początkiem XX wieku zaczęły pojawiać się kolejne opracowania o charakterze instruktażowo-poradnikowym, skierowane do osób zakładających biblioteki i pracujących w nich. Autorzy popularnych podręczników przeznaczonych dla bibliotek publicznych nadal posiłkowali się dziełem J. Lelewela. Tego typu pracą był poradnik *Bibliotekarz. Krótkie wskazówki dla pracujących w bibliotekach*⁶⁷ Faustyna Czerwijowskiego. W przedmowie autor zaznaczył, że tekst

nie rości pretensji do dzieła naukowego, a tym bardziej – wyczerpującego. Jest on tylko popularną broszurką, w której starałem się odpowiedzieć na te liczne pytania, jakie otrzymywałem w ciągu lat ostatnich pracy mojej w bibliotekach od instytucji i osób z całego kraju. Te właśnie pytania z jednej strony i zupełny brak literatury w języku polskim z dziedziny bibliotekoznawstwa (nie licząc dzieł, wydanych dawniej, które dziś już przeszły do historii, i nieliczonych artykułów w pismach) z drugiej – były dla mnie pobudką do opracowania niniejszej broszurki⁶⁸.

Autor omówił najważniejsze zagadnienia dotyczące organizacji i prowadzenia ksiąźnicy publicznej: ustawienie książek, prowadzenie katalogów i kartotek bibliotecznych oraz statystykę czytelnictwa. W 1913 roku w rozprawie *Nasze biblioteki powszechne* Helena Radlińska określiła ten podręcznik jako niezbędny przewodnik w rękę każdego bibliotekarza. Nie zabrakło też słowa krytycznego, gdyż, jak podkreśliła: „Czerwijowski nie uwzględni wszystkich zagadnień organizmu biblioteki powszechnej: stosunek do czytelników, regulaminy wypożyczalni i czytelnii, i szereg spraw szczegółowych, związanych z nimi zostały pominięte. Po wskazówce w tych sprawach sięgnąć trzeba do podręczników obcych i do obszerniejszych sprawozdań naszych bibliotek”⁶⁹. Tekst H. Radlińskiej ukazał się

⁶⁶ F.M. SOBIESZCZKAŃSKI: *Bibliotekarstwo*. W: S. Orgelbranda *Encyklopedia Powszechna*. T. 3. Warszawa 1860, s. 448–454.

⁶⁷ F. CZERWIJOWSKI: *Bibliotekarz. Krótkie wskazówki dla pracujących w bibliotekach*. Warszawa 1912.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 5–6.

⁶⁹ H. RADLIŃSKA: *Nasze biblioteki powszechne*. W: *Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja. Podręcznik opracowany staraniem Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza*. Kraków 1913, s. 255.

w pracy zbiorowej *Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja*⁷⁰ – pierwszym podręczniku dla pracowników kulturalno-oświatowych. Autorka podjęła wówczas również temat organizacji bibliotekarstwa publicznego. Uwzględniając wyniki ankiety, zaprezentowała przegląd ważniejszych bibliotek oświatowych oraz opis ich urzędzenia. Powołując się na przykłady bibliotek zagranicznych, zwłaszcza amerykańskich, omówiła zasady organizacji placówek bibliotecznych, wyodrębniając trzy działy: charakterystykę ogólną bibliotek w Polsce, księgozbiór i czytelnika oraz administrację biblioteczną. W drugiej pracy, wydanej w 1909 roku pt. *Biblioteka Miejska w Krakowie*⁷¹, także zajęła się kwestiami organizacji bibliotekarstwa publicznego, przedstawiając koncepcję organizacji miejskiej biblioteki publicznej na terenie dużego miasta. Jej uwagi na temat tworzenia sieci bibliotecznej i wypożyczania międzybibliotecznego były w tym czasie pionierskie, nawet w porównaniu z zasadami funkcjonowania bibliotek zagranicznych.

Wymienione prace nie zaspokajały istniejącej w środowisku bibliotekarzy potrzeby posiadania kompleksowego kompendium wiedzy o bibliotece. Świadczy o tym niezrealizowana inicjatywa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, którego Zarząd w 1917 roku ogłosił konkurs na kompendium bibliotekarstwa⁷². Jak informowano na łamach „Gazety Lwowskiej”:

Wraz z wzmagającym się w Polsce ruchem literackim i naukowym, powstają u nas nowe księżnice. [...] Jednakże równocześnie odczuwać się daje brak sił ku właściwemu prowadzeniu rzeczy, zwłaszcza zaś brak podręczników bibliotekarstwa, których nie zastąpią dalekie nam duchem wydawnictwa niemieckie, czy francuskie. Celem zaradzenia tej nagłej potrzebie, postanowiło Kuratorium Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie ogłosić i ogłasza też niniejszym konkurs na napisanie podręcznika nauki bibliotekarstwa w ogóle, w Polsce zaś w szczególności. Warunki konkursu są następujące: 1. Objętość pracy wynosić winna od 15 do 20 arkuszy druku, formatu zwykłej ósemki. 2. Język pracy czysty, staranny, bez obcych naleciałości. 3. Termin nadsyłania rękopisów: 31 grudnia 1918. 4. Nagroda za najlepszy podręcznik wynosi 1500 kor. 5. Odnaczona praca staje się własnością Zakładu, który też wydrukuje ją własnym kosztem. 6. Kuratorium ma prawo nie przyznania nagrody żadnej z prac nadesłanych. 7. Przesyłki kierować należy pod adresem redakcji Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich⁷³.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ H. RADLIŃSKA: *Biblioteka Miejska w Krakowie*. Kraków 1909.

⁷² Konkurs Zakładu Narodowego im. Ossolińskich na napisanie podręcznika nauki bibliotekarstwa został ogłoszony na łamach następujących czasopism: „Exlibris” 1918, z. 2, s. 79; „Gazeta Lwowska” 1917, nr 184, s. 4; „Kurier Lwowski” 1917, nr 379, s. 7; „Polen” 1917, nr 147, s. 104; „Wiek Nowy” 1917, nr 4874.

⁷³ Konkurs na podręcznik nauki bibliotekarstwa. „Gazeta Lwowska” 1917, nr 184, s. 4.

Brak zainteresowania potencjalnych autorów nie pozwolił na realizację tego zamysłu, środowisko nie ustawało jednak w staraniach o publikację opracowań podręcznikowych. W 1918 roku biblioteki wojskowe otrzymały poradnik pt. *Bibliotekarz wojskowy* autorstwa pracownika Biblioteki przy Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu, Stanisława Nowaka⁷⁴. Książka ta, przygotowana według wzorów niemieckich, zawierała informacje techniczne na temat gromadzenia, katalogowania, przechowywania, udostępniania i kontroli zbiorów, czyli podstawowych zadań pracowników bibliotek. Zbiorowość bibliotekarzy, zwłaszcza pracujących w księżnicach naukowych, coraz silniej odczuwała konieczność stosowania precyzyjnych instrukcji i przepisów katalogowania zbiorów. Wspomagano się dokumentami zagranicznymi, przede wszystkim autorstwa Charles'a Ammi Cuttera⁷⁵, Melvila Deweya⁷⁶, Karla Dziatzki⁷⁷, Leopolda Delisle'a⁷⁸, czy *Instrukcją pruską*⁷⁹, przy czym należy podkreślić, że biblioteki musiały najczęściej wzorować się na systemach prac bibliotecznych obowiązujących w krajach, którym do wybuchu wojny podlegały politycznie. Na polskim gruncie pionierski charakter miały publikacje Adama Chmiela⁸⁰ oraz Bolesława Olszewicza⁸¹ na temat katalogowania i porządkowania zbiorów. Jak podkreśla Zofia Gaca-Dąbrowska, wszystkie ówczesne opracowania „wydane bądź pozostawione w rękopisie na użytek jednej tylko biblioteki, stanowiły także liczący się krok w rozwoju polskiego bibliotekarstwa przez wypracowywanie zasad techniki bibliotecznej i pragmatyki zawodowej”⁸².

⁷⁴ S. NOWAK: *Bibliotekarz wojskowy. Poradnik dla prowadzących biblioteki wojskowe*. Warszawa 1918.

⁷⁵ CH.A. CUTTER: *Rules for a Dictionary Catalog*. Washington 1876, 2 ed. 1889, 3 ed. 1891, 4 ed. 1904; IDEM: *Expansive classification*. Part 1: *The first six classifications*. Boston 1891–1893; IDEM: *Expansive classification*. Part 2: *The seventh classification*. Boston 1896–1911.

⁷⁶ M. DEWEY: *Classification and subject index for cataloguing and arranging the books and pamphlets of a library*. Amherst 1876, 2 ed. 1885.

⁷⁷ K. DZIATZKO: *Instruction für die Ordnung der Titel im Alphabetischen Zettelkatalog der Königlichen und Universitäts-Bibliothek zu Breslau*. Berlin 1886.

⁷⁸ L. DELISLE: *Instructions élémentaires et techniques pour la mise et le maintien en ordre des livres d'une bibliothèque*. Lille, 1890, 4e éd. Paris 1910.

⁷⁹ *Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken und für den preussischen Gesamtkatalog*. Berlin 1899, 2 ausg. 1908.

⁸⁰ A. CHMIEL: *Wskazówki dla inwentaryzacji rękopisów*. Kraków 1903.

⁸¹ B. OLSZEWICZ: *Zbiory kartograficzne: próba instrukcji do katalogowania i konserwowania zbiorów kartograficznych*. Warszawa 1915.

⁸² Z. GACA-DĄBROWSKA: *Zarys rozwoju nauki...*, s. 11.

1.1.4. Uzawodowienie oraz instytucjonalizacja środowisk zainteresowanych książką i biblioteką

Bibliotekoznawstwo kształtowało się w obrębie konkretnego zawodu poprzez tworzenie podstaw teoretycznych. Jednak na rozwój, a zarazem usamodzielnienie się tej dyscypliny duży wpływ na przełomie XIX i XX wieku miał proces jej instytucjonalizowania się. Wcześniej teoria odnosząca się do bibliotek i książki rozwijała się przede wszystkim w obrębie dużych księżnic naukowych i ich potrzebom służyła⁸³. W tym czasie na świecie zaczęły rodzić się pierwsze, zrealizowane później koncepcje stowarzyszeń zawodowych bibliotekarzy oraz ośrodków ich akademickiego kształcenia. Istotną rolę odegrały rozwijające się instytucje książki, czyli oficyny wydawnicze, drukarnie, księgarnie i antykwariaty⁸⁴. W Polsce na ten proces bibliotekarstwo musiało poczekać do czasu odzyskania niepodległości. Jednak przełom XIX i XX wieku to okres, kiedy powstały pierwsze organizacje prowadzące działalność bibliograficzno-dokumentacyjną oraz związaną z nią refleksję metodologiczną. Jak podkreśla Barbara Sosińska-Kalata⁸⁵, stanowią one kontynuację stopniowo rozwijającej się myśli teoretycznej, obejmującej kształtującą się od połowy XIX wieku specjalistyczną działalność bibliograficzną i później dokumentacyjną, powstawanie specjalistycznych bibliotek i ośrodków dokumentacji tworzonych w środowisku pozabibliotecznym. Szczególną rolę w tym obszarze odegrała Sekcja Bibliograficzna Komitetu Bibliotecznego założonego w 1898 roku przy Stowarzyszeniu Techników Polskich oraz Instytut Bibliograficzny powołany w 1908 roku przy Towarzystwie Biblioteki Publicznej w Warszawie.

Właśnie otwarcie w 1907 roku długo oczekiwanej Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy było istotnym wydarzeniem w procesie rozwoju bibliotekarstwa w Polsce. Przed placówką postawiono szereg ambitnych zadań, również w zakresie prowadzenia badań bibliotekoznawczych i bibliograficznych. Grono ludzi związanych z książką i skupionych wokół Biblioteki, pod kierunkiem Samuela Dicksteina, utworzyło w jej strukturze wspomniany Instytut Bibliograficzny⁸⁶, którego celem miało być prowadzenie studiów nad dziejami bibliotek, statystyki produkcji wydawniczej, oraz kontynuowanie prac nad *Bibliografią polską* K. Estreichera. Jednak z powodu braku środków nie doszło do rozwinięcia działalności, a po rozwiązaniu Instytutu jego zadania w 1913 roku przejął Dział Bibliograficzny

⁸³ Ibidem, s. 16.

⁸⁴ Z. GACA-DĄBROWSKA: *O teoretycznych problemach nauki o bibliotece*. „Studia o Książce” 1980, t. 10, s. 202.

⁸⁵ B. SOSIŃSKA-KALATA: *Obszary badań współczesnej informatologii (nauki o informacji)*. „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2013, z. 2, s. 11–12.

⁸⁶ Instytut Bibliograficzny był pierwowzorem Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej założonego w 1928 r.

Biblioteki Publicznej. Obie jednostki należą zatem do prekursorów prac bibliotecznych w zakresie bibliografii. O potrzebie podejmowania działań badawczych i szkoleniowych w zakresie bibliotekarstwa publicznego świadczą inicjatywy innych ośrodków, wśród których chlubną rolę odegrała powołana w 1905 roku Biblioteka Publiczna Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza w Krakowie⁸⁷. Placówka ta nie tylko stanowiła wzór dla innych bibliotek galicyjskich pod względem techniki bibliotekarskiej, ale również prowadziła pierwsze w Polsce takie jednostki, jak Biuro porady naukowej i Archiwum społeczno-polityczne. To w tej księżnicy H. Radlińska ugruntowała swe poglądy na bibliotekarstwo powszechne oraz zasady pedagogiki bibliotecznej.

W dorobku, jaki otrzymało bibliotekoznawstwo i bibliotekarstwo w odrodzonej w 1918 roku Rzeczypospolitej Polskiej, na szczególne wyróżnienie zasługuje pierwszy załączek zawodowej organizacji bibliotekarzy – założona w marcu 1915 roku z inicjatywy dyrektora Biblioteki Ordynacji Krasieńskich, Ignacego Tadeusza Baranowskiego, Komisja Historii Książnic i Wiedzy Bibliotecznej Towarzystwa Miłośników Historii. Stanowiła ona pierwsze w Polsce zrzeszenie bibliotekarzy, bibliografów i miłośników książki, a jej zadaniem było „zjednoczenie prac nad historią książnic polskich, rozwojem bibliotekarstwa, bibliologii i bibliografii w kraju oraz szerzenie wiedzy zawodowej w tym zakresie”⁸⁸. W Komisji podejmowano badania i dyskusje nad stanem aktualnym i przyszłością bibliotekarstwa i bibliotek w wyzwolonej Polsce, przygotowywano materiały do ustawy bibliotecznej, opracowywano instrukcje katalogowania⁸⁹, zgłaszano projekty centralnych katalogów, włączano się w organizację kursów i wykładów bibliotekarskich, wydawano prace informujące o zbiorach⁹⁰. Dwa lata później członkowie Komisji powołali Związek Bibliotekarzy Polskich – pierwszą organizację skupiającą bibliotekarzy w kraju odzyskującym niepodległość.

1.2. Pierwsze periodyczne wydawnictwa, ich profil i przeznaczenie

Ważną rolę w kształtowaniu podstaw nauki o książce i bibliotece odegrały czasopisma, w których zamieszczano teksty teoretyczne i historyczne, a także

⁸⁷ J. KORPAŁA: *Biblioteka Publiczna Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, s. 379–396.

⁸⁸ K. ŚWIERKOWSKI: *Związek Bibliotekarzy Polskich (Dziesięciolecie działalności)*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 184.

⁸⁹ Dzięki podjętym pracom nad przepisami katalogowania Komisja Historii Książnic i Wiedzy Bibliotecznej wydała instrukcję. Zob.: B. OLSZEWICZ: *Zbiory kartograficzne...*

⁹⁰ *Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 1917–1967. Zarys informacji*. Oprac. A. WRÓBLEWSKI. Warszawa 1968, s. 7.

artykuły i materiały służące praktyce książkowej⁹¹. Zabory były trudnym czasem dla prasy polskiej, gdyż jej twórcy musieli stosować się do zasad politycznych i prawnych trzech państw zaborczych. Przemiany społeczne obejmujące ustroj, swobody obywatelskie, system oświatowy i politykę wobec narodu polskiego, zachodzące w obrębie tych trzech organizmów państwowych, były bardzo odmienne. Rosja carska i Prusy stosowały politykę ucisku, dyskryminacji i wynarodowienia, łącząc je często z prześladowaniem katolicyzmu. Podczas gdy parlamentarne formy życia politycznego w Niemczech pozwalały na legalny protest przeciw uciskowi oraz zorganizowane formy samoobrony ekonomicznej, w zaborze rosyjskim trwający niemal bez przerwy stan wyjątkowy i zakazy zakładania stowarzyszeń pozbawiały społeczeństwo nawet tych nielicznych uprawnień obywatelskich, z jakich korzystali inni poddani Cesarstwa Rosyjskiego. W parlamentarnej monarchii austro-węgierskiej Galicja uzyskała autonomię ustawodawczą, spolszczenie administracji, sądów i szkolnictwa oraz względnie korzystne warunki rozwoju kultury narodowej⁹².

Na ziemiach polskich zaczęły działać instytucje prawne związane z systemami cenzury istniejącymi w państwach, które przejęły władzę na terenach dawnej Rzeczypospolitej. W poszczególnych zaborach warunki egzystencji ludności polskiej były różne, podobnie jak warunki powoływania i funkcjonowania wydawnictw periodycznych. Po trzecim rozbiore obowiązywały odmienne konstytucje: Księstwa Warszawskiego z 1807 roku, Królestwa Polskiego z 1815 roku, Wolnego Miasta Krakowa z 1818 roku, austriacka z 1848 i 1849 roku oraz pruska z 1848 roku, w różnym stopniu zapewniające wolność druku i wypowiedzi. Również praktyka przestrzegania przepisów prawnych niejednokrotnie odbiegała od zasad zawartych w ustawach⁹³.

Na terenach ziem polskich działały zatem odmienne przepisy prasowe. Największymi ośrodkami wydawniczymi czasopism, oprócz Warszawy, były: Kraków, Lwów, Poznań i Wilno. Najkorzystniejsze warunki rozwoju publicystyki panowały w zaborze austriackim, ponieważ liberalne prawo prasowe z 1862 roku umożliwiała stosunkowo łatwe zakładanie nowych tytułów i większą swobodę wydawców. W zaborze rosyjskim istniał obowiązek uzyskania koncesji, zatwierdzenia nazwisk redaktorów oraz do 1905 roku system cenzury prewencyjnej czasopism. Wówczas to, na skutek rewolucji w Rosji doszło do osłabienia podstaw ustroju carskiego, a tym samym pojawiła się szansa poprawy warunków rozwoju polskiej kultury narodowej. 7 listopada 1905 roku redakcje pism warszawskich otrzymały urzędowe zawiadomienie o zniesieniu cenzury prasy, a 24 listopada tego roku opublikowano w Rosji *Przepisy tymczasowe o wydawnictwach periodycznych*. Likwidowały one cenzurę prewencyjną we wszystkich miastach Cesarstwa

⁹¹ K. MIGOŃ: *Z dziejów nauki...*, s. 72.

⁹² H. MARKIEWICZ: *Pozytywizm*. Warszawa 2006, s. 15–16.

⁹³ G. GZELLA: „Pisma dla ludu” pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku. Toruń 1994, s. 47.

Rosyjskiego, a porządek koncesyjny został zastąpiony zgłoszeniowym. Trzy dni później minister spraw wewnętrznych przekazał gubernatorom telegram w sprawie praktycznego zastosowania *Przepisów tymczasowych*, zalecając działania represyjne i surowy nadzór nad prasą. Zgodnie z późniejszymi okólnikami, niezależnie od zmian przepisów prawa, w zakresie kompetencji wicegubernatorów wchodzi cenzura wydawnictw⁹⁴.

W wieku XIX czasopisma wydawane na ziemiach polskich, pomimo nieprzychylnych warunków prawno-prasowych, pełniły istotną funkcję. Jak zaznacza Barbara Bieńkowska⁹⁵, tematy księgoznawcze i bibliotekoznawcze, obok osobnych dzieł im poświęconych, poruszano właśnie na łamach tego rodzaju wydawnictw. W pierwszej połowie XIX wieku były to głównie czasopisma literackie i ogólnokulturalne, później zaś specjalistyczne. Zatem pierwsze periodyki prezentujące zagadnienia książki i bibliotek były czasopismami ogólnymi o charakterze naukowym, zakładanymi w rezultacie organizacji nauki i powstawania towarzystw naukowych. Tematyka tych wczesnych czasopism z połowy XIX wieku obejmowała naukę, literaturę, sztukę, politykę. W wielu przypadkach łączono te obszary, tworząc przegląd tematów z różnych dziedzin. Takimi tytułami były: kwartalnik „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego im. Ossolińskich”⁹⁶, powołany w 1828 roku przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie, oraz miesięcznik „Biblioteka Warszawska”. Powołanie „Biblioteki Warszawskiej” uznawane jest za jeden z przełomowych momentów w dziejach czasopiśmiennictwa polskiego. Jako czasopismo naukowo-literackie poświęcone nauce, sztuce i przemysłowi, ukazywało się w Warszawie w latach 1841–1914, odgrywając istotną rolę w rozwoju nauki i życia naukowego oraz literackiego, zwłaszcza w okresie międzypowstaniowym. Z kolei „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego im. Ossolińskich” skierowany był do wąskiego grona specjalistów badających historię społeczeństwa polskiego. Pomimo dominującej tematyki historycznej, w zamieszczonych materiałach można odnaleźć elementy bibliologii i bibliografii.

Czasopisma zyskiwały w tym czasie znaczenie źródła naukowego, o czym świadczą opracowywane bibliografie ich zawartości, mające służyć pomocą czytelnikom w poszukiwaniu potrzebnych informacji. Konieczność tworzenia takich spisów głosił w drugiej połowie XIX wieku K. Estreicher, podkreślając, że obraz

⁹⁴ J. NOWOTNY: *Prawo prasowe*. Lwów 1917, s. 35; F. RAMOTOWSKA: *Warszawskie komitety cenzury w latach 1832–1915*. W: *Warszawa XIX wieku 1795–1918*. Zeszyt 2. Warszawa 1971, s. 288–294; M. TOBERA: *Cenzura prasy w Cesarstwie Rosyjskim na przełomie XIX i XX w.* W: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*. T. 1. Red. J. KOSTECKI, A. BRODZKA. Warszawa 1992, s. 175–223; H. BAŁABUCH: *Próby reform rosyjskiego systemu prasowego w przededniu rewolucji 1905 roku*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia” 1999/2000, vol. 54/55, s. 87–101; B. KOSMANOWA: *Prasa polska i jej odbiorcy. Cz. IV, Rola prasy w procesie kształtowania się nowoczesnego narodu polskiego (połowa XIX–początki XX wieku)*. W: *Media dawne i współczesne*. Red. EADEM. Poznań 2009, t. 4, s. 5–25.

⁹⁵ B. BIEŃKOWSKA: *Książka na przestrzeni dziejów...*, s. 175.

⁹⁶ Czasopismo ukazuje się do dzisiaj, pomimo przerw i kilkakrotnych zmian tytułu.

piśmiennictwa polskiego będzie niekompletny, dopóki nie zostanie opracowana bibliografia zawartości czasopism, i wskazując, że „korzystanie z czasopism jest utrudnione ze względu na rzadkie w tym czasie drukowanie rocznych spisów treści czy zestawień zawartości czasopism”⁹⁷. Sam opracował bibliografię „Tygodnika Ilustrowanego”⁹⁸ (za lata 1859–1875) i „Biblioteki Warszawskiej”⁹⁹ (za lata 1841–1890). To właśnie problematyka bibliograficzna zajmowała na łamach tego typu wydawnictw najwięcej miejsca wśród treści związanych z książką. Zagadnienia bibliograficzne były bardzo rozproszone, widoczne przede wszystkim w zestawieniach prac różnych autorów czy rubrykach zawierających informacje o nowościach wydawniczych. Coraz częściej jednak na rynku wydawniczym zaczęły się pojawiać pisma wydawane w środowiskach ludzi związanych z książką.

1.2.1. Czasopisma bibliograficzne

Brak czasopism ściśle bibliograficznych sprawiał, że rubryki informacyjno-bibliograficzne o ruchu wydawniczym pojawiały się na łamach czasopism literackich i społeczno-kulturalnych. Na taki stan rzeczy wpływała coraz silniej odczuwana potrzeba informacji bibliograficznej, a przeglądy te, zgodnie z intencją redaktorów, miały przynajmniej częściowo zastąpić brak polskiej bibliografii bieżącej¹⁰⁰. Pierwszym w Polsce czasopismem naukowym o charakterze bibliograficznym było „Polnische Bibliothek”, redagowane w Gdańsku w latach 1718–1719 przez historyka Gotfryda Lengnicha. W piśmie tym zamieszczano informacje o publikacjach z zakresu historii Polski i Prus oraz biografie ludzi zasłużonych dla nauki i polityki. W stolicy ukazywało się czasopismo „Warschauer Bibliothek” (1754–1755), redagowane i wydawane przez Wawrzyńca Mitzlera de Kolof przy poparciu J.A. Załuskiego. Według J. Korpały było ono „pierwszym czasopismem krytyczno-bibliograficznym w Polsce”¹⁰¹. Ogłaszano w nim m.in. bibliografię rękopisów z Biblioteki Załuskich, wyciągi z bibliografii cymeliów przygotowy-

⁹⁷ K. ESTREICHER: *Zestawienie przedmiotów zawartych w 136 tomach „Biblioteki Warszawskiej” z lat 1841–1874*. Cz. 1. Kraków 1875, s. 1–2.

⁹⁸ K. ESTREICHER: *Zestawienie przedmiotów i autorów w 32 tomach Tygodnika Illustrowanego* [!], z lat 1859–1875. Warszawa 1877.

⁹⁹ K. ESTREICHER: *Zestawienie przedmiotów zawartych...; IDEM: Systematyczne zestawienie przedmiotów zawartych w Bibliotece Warszawskiej*. Cz. 2, Za lat 16 (tomów 64). Rok 1875–1890. Warszawa 1891.

¹⁰⁰ M. MLEKICKA: *Wykorzystanie źródeł drukowanych z lat 1795–1918 do badań nad dziejami książki polskiej (zarys metodologiczny)*. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1977, z. 3, s. 34.

¹⁰¹ J. KORPAŁA: *Dzieje bibliografii w Polsce*. Warszawa 1969, s. 74.

wanych przez J.D. Janockiego, bibliografię nowości wydawniczych pt. *Polnische galehrte Neuigkeiten*. Niejako kontynuacją tego pisma w zakresie doboru materiałów były „Acta Litteraria” (1756–1763) wydawane początkowo w Lipsku, a od 1757 roku w Warszawie, w drukarni Mitzlera. Publikowano w nich również prospekty mających się ukazać książek oraz omówienia dzieł.

Znaczenie czasopism informujących o nowościach wydawniczych docenił Józef Zawadzki, z którego inicjatywy pod koniec 1814 roku założono w Warszawie „Pamiętnik Warszawski” redagowany przez F. Bentkowskiego. W każdym tomie znajdowały się *Doniesienia o nowych dziełach*, a w tomach 10. i 13. zamieszczono spisy druków polskich wydanych w latach 1817–1818. Do innych ważniejszych czasopism o charakterze informacyjno-recenzyjnym, ukazujących się w tym czasie, zaliczyć można: „Gazetę Literacką” (Warszawa, 1821–1822 pod redakcją A.T. Chłędowskiego); „Miscellanea Cracoviensia” (Kraków, 1814–1815, 1829 pod redakcją J.S. Bandtkiego); „Rozmaitości Naukowe” (Kraków, 1828–1831, również pod redakcją J.S. Bandtkiego) oraz wspomnianą już „Bibliotekę Warszawską” (od 1841). Na łamach ostatniego tytułu prowadzono stałą kronikę bibliograficzną, najczęściej zatytułowaną *Wiadomości bibliograficzne*, opracowywaną w kolejnych latach przez K. Estreichera, Ambrożego Grabowskiego i Władysława Trębickiego.

Reasumując, zanim zaczęto wydawać czasopisma bibliograficzne, problematyka książki i bibliotek często gościła na łamach innych pism. W miarę rozwoju księgarstwa i ruchu wydawniczego działy bibliograficzne, jak również katalogi księgarskie ogłaszane przez poszczególne księgarnie przestały wystarczać. Wzrost piśmiennictwa i postępująca specjalizacja nauki wymusiły w drugiej połowie XIX wieku rozwój czasopiśmiennictwa bibliograficznego, odgrywającego głównie rolę źródła informacji o literaturze naukowej. W tym czasie jednak sytuacja polityczna, granice trzech zaborów i trudności finansowe uniemożliwiały systematyczną rejestrację bibliograficzną druków z całego kraju. Zapotrzebowanie społeczne na czasopismo, które powiadamiałoby czytelników o nowościach bieżącej bibliografii, sygnalizowano już wcześniej – w wielu artykułach na łamach czasopism i dzienników pierwszej połowy wieku XIX. Kilka takich tekstów przypominała Elżbieta Słodkowska¹⁰², przedstawiając krótki żywot „Gazety Literackiej” wydawanej w latach 1821–1822 w Warszawie przez Natana Glücksberga oraz „Kroniki Literatury Polskiej” ukazującej się w postaci dodatku do „Gazety Polskiej” (Warszawa, 1826–1831). Jak podkreśliła badaczka, tymczasowość tych czasopism recenzyjnych wynikała z faktu, iż istniała stosunkowo nieliczna grupa osób pracujących naukowo, pogłębiających swoje wykształcenie oraz interesujących się kulturą i nauką, a ponadto zbyt mało pozyskiwano czytelników, by je utrzymać. Z tego powodu nie został zrealizowany projekt pisma krytycznego

¹⁰² E. SŁODKOWSKA: *Problemy księgoznawcze w Polsce XIX wieku (o polską bibliografię bibliologiczną za XIX w.)*. Warszawa 1973, s. 100–103.

pt. „Obrazy i rozbiory krytyczne literatury współczesnej”, które miało ukazywać się pod redakcją Henryka Lewestama i zamieszczać:

całe bez wyjątku piśmiennictwo polskie, już to w obszernych ocenach dzieł wpływowych, już w zwięźlejszych sprawozdaniach prac lżejszych, już na koniec w pobieżnych wzmiankach czy lichot czy miernostek, tak, iżby z czasem stać się mogły dokładnym materiałem do tegoczesnej bibliografii [...]. Z literatur zagranicznych przeglądy ogólne całych narodowości i gałęzi piśmiennictwa, rozbiory szczegółowe dzieł stanowiących epokę w literaturze europejskiej, na koniec zajmujące Miscelce czyli Rozmaitości [...]¹⁰³.

Na potrzebę takiego czasopisma wskazywał też Antoni Moszyński na łamach „Athenaeum”: „Nie mamy żadnego Bibliografii poświęconego pisma, któreby o każdym wyszłym dziele, z prawdziwym oceniającym je bezstronnie, donosiło zdaniem. Mając takie pismo, łatwo byłoby wybierać; bez niego spuszczać się trzeba na sąd Księgarza, który naturalnie towaru swego nie gani”¹⁰⁴. Z kolei J. Korpała na łamach „Silva Rerum” w 1927 roku przypomniał projekt bibliotekarza Biblioteki Puławskiej, Karola Sienkiewicza, dotyczący wydawania pisma. W ocenie badacza był to „pierwszy, śmiały pomysł ogólnosłowiańskiego przeglądu bibliograficznego”¹⁰⁵. O inicjatywie tej pisał K. Sienkiewicz w liście do J.S. Bandtkiego z dnia 3 lutego 1830 roku z Warszawy: „Pozwól mi jeszcze Panie przedstawić sobie dwa z wielu projektów, które wiszą nad naszą drukarnią: [...] wydawanie dziennika w języku polskim, któryby co kwartał zbierał wiadomości o wszystkich dziełach wychodzących w krajach słowiańskich [...]”¹⁰⁶. Niepowodzeniem zakończył się również projekt czasopisma podobnego charakteru, zgłoszony w 1874 roku przez redaktora „Tygodnika Wielkopolskiego” Edmunda Calliera¹⁰⁷. Wzorując się na niemieckim rynku wydawniczo-księgarskim, proponował on wydawanie „Słowiańskiego Wianka Xsięgarsko-Antykwarycznego”, który informowałby czytelników o nowych tytułach ukazujących się we wszystkich zaborach. Według założeń E. Calliera pismo miało zawierać następujące rubryki: 1) Wykaz firm księgarskich, antykwariatów, drukarni i litografii oraz „innych tego typu składów”; 2) Tytuły książek nowo wydanych z ceną lub bez; 3) Tytuły książek poszukiwanych; 4) Ogłoszenia dotyczące poszukiwanych pra-

¹⁰³ *Doniesienia literackie*. „Biblioteka Warszawska” 1858, t. 4, s. 262.

¹⁰⁴ A. MOSZYŃSKI: *Słowo o Bibliotekach prywatnych*. „Athenaeum : pismo poświęcone historii, filozofii, literaturze, sztukom, krytyce itd.” 1841, t. 6, s. 269.

¹⁰⁵ J. KORPAŁA: *Karola Sienkiewicza projekt kwartalnika bibliograficznego*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8–9, s. 129.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ „Tygodnik Wielkopolski”, dodatek do numeru 12 z 21.03.1874 roku.

cowników i uczniów; 5) Muzykalia; 6) Rękopisy; 7) Rozmaitości¹⁰⁸. Prawdopodobnie jednak zbyt małe zainteresowanie środowiska wydawców współpracą nie pozwoliło na realizację tego zamysłu.

Czasopisma *stricte* bibliograficzne zaczęto wydawać w pierwszych latach drugiej połowy XIX wieku, najwięcej w zaborze austriackim. W Galicji pewna swoboda polityczna, nieznaną w pozostałych zaborach, stwarzała warunki rozwoju życia umysłowego i produkcji wydawniczej. Ważnymi ośrodkami wydającymi pisma z tego zakresu były zwłaszcza Lwów i Kraków.

Lwów do wybuchu II wojny światowej był jednym z najważniejszych ośrodków produkcji książki i ruchu wydawniczego. Pozycja miasta, uwarunkowana wieloma czynnikami, stawiała je również wśród największych centrów naukowych na ziemiach polskich, co znajdowało swoje odzwierciedlenie w rozwoju bibliotekarstwa i księgarstwa lwowskiego¹⁰⁹. Pierwszą inicjatywę powołania ciągłego pisma bibliograficznego we Lwowie podjął księgarz Feliks Franke, w latach 1850–1854 publikując 18 numerów „Bibliografii Polskiej”. W każdym numerze, składającym się z kilku kartek, w porządku alfabetycznym według nazwisk autorów podawano spis książek i czasopism, głównie z zakresu literatury i jej historii. Nie było to jednak pismo bibliograficzne w ścisłym tego słowa znaczeniu, gdyż – jak zauważył Stanisław Jarkowski¹¹⁰ – ukazywało się jako odbitka działu bibliograficznego pisma „Pamiętnik Literacki”.

Z zamiarem podjęcia działań wydawniczych przybył do Lwowa księgarz i wydawca Adam Dominik Bartoszewicz. Uważał on, że łagodniejsza cenzura w zaborze austriackim daje możliwość założenia pisma literackiego¹¹¹. Próbę rejestracji produkcji wydawniczej podjął, redagując w latach 1876–1877 nieregularnie ukazujące się pismo „Bibliografia Polska”. Zamierzeniem wydawcy było dokumentowanie aktualnej produkcji krajowej, czemu dał wyraz w apelu skierowanym do księgarzy i wydawców, zapraszając ich do współredagowania tytułu. W stałym dziale *Zapiski bibliograficzne* publikowano niekompletne alfabetyczne spisy dzieł według autorów, natomiast na końcu numeru – wykaz najnowszych wydawnictw Księgarni Polskiej we Lwowie. Ponadto spis 146 tytułów „Dzienników i czasopism polskich” wraz z miejscem ich wydania i cenami. W 1877 roku, po wydaniu czwartego zeszytu, pomimo zapowiedzi kontynuacji „Bibliografia Polska” przestała się ukazywać. Prawdopodobną przyczyną zaprzestania tej inicjatywy wydawniczej było nikłe zainteresowanie w środowisku zawodowym oraz

¹⁰⁸ A. JAZDON: *Wydawcy poznańscy 1815–1914. Kształtowanie środowiska i repertuaru wydawniczego*. Poznań 2012, s. 376–377.

¹⁰⁹ A. SKRZYPCZAK: *Z dziejów księgarstwa lwowskiego. Ulica Batorego*. <http://www.lwow.com.pl/rocznik/92/batorego.html> [dostęp: 8.11.2016].

¹¹⁰ S. JARKOWSKI: *Czasopiśmiennictwo bibliograficzne polskie a rejestracja polskiej produkcji wydawniczej*. Warszawa 1916, s. 4.

¹¹¹ M. KONOPKA: *Adam Dominik Bartoszewicz. Redaktor, księgarz i wydawca lwowski*. Kraków 1995, s. 21.

mała liczba prenumeratorów. A.D. Bartoszewicz nie zrezygnował jednak z zainteresowań bibliograficznych¹¹². W tym samym roku został redaktorem czasopisma „Tydzień Literacki, Artystyczny, Naukowy i Społeczny”, którego tytuł w 1879 roku, po ingerencjach cenzury, zmienił na „Tydzień Polski”. Systematycznie ogłaszał w nim wykazy nowości wydawniczych, uwzględniając produkcję polskich oficyn krajowych i zagranicznych. Zamieszczał także bibliografie wydawnictw obcych: angielskich, francuskich, niemieckich i włoskich¹¹³.

W pierwszych latach XX wieku pozostałe inicjatywy wydawnicze środowiska lwowskiego miały charakter organów reklamowych, np. „Miesięcznik Antykwariatu Naukowego”, którego 5 numerów w latach 1902–1904 ogłosił Jan Roszkowski, właściciel Antykwariatu Naukowego. W latach 1913–1914 ukazywał się kwartalnik „Wiadomości Bibliograficzne Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego we Lwowie”. Jako dodatek do „Szkoły” podawał spis podręczników i innych prac potrzebnych w pracy nauczyciela. Właściwie miał formę katalogu wydawnictw Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego na dany rok. Podobną funkcję pełnił „Przewodnik Bibliograficzny Księgarni Nauczycielskiej we Lwowie”, ukazujący się co miesiąc w latach 1913–1914. Zawierał wykazy z katalogu wydawnictw naukowych i pedagogicznych.

Istotnym ośrodkiem życia naukowego w drugiej połowie XIX wieku stał się Kraków, wysuwając się na czoło ogólnopolskiego ruchu wydawniczego. Pierwszą zrealizowaną inicjatywą wydawniczą w tym mieście było pismo bibliograficzno-kronikarskie „Ruch Literatury Polskiej”, powstałe w 1862 roku z inicjatywy drukarza Żegoty J. Wywialkowskiego. Redagowane przez Erazma Małkowskiego i Wilhelma Gąsiorowskiego, podawało spis zawartości czasopism oraz osobno opis i treść nowości wydawniczych. Stanowiło swego rodzaju kontynuację *Katalogu ogólnego książek polskich* Walentego Rafalskiego¹¹⁴ z 1852 roku. Po publikacji drugiego zeszytu z roku 1862 „Ruch Literatury Polskiej” przestał się ukazywać.

Czasopismami poświęconymi problematyce bibliografii były: „Rocznik dla Archeologów, Numizmatyków i Bibliografów Polskich” (Kraków, 1869–1873) oraz „Przegląd Krytyczny” (Kraków, 1874–1877). Inicjator, a zarazem wydawca „Rocznika”, Stanisław Filip Jakub Krzyżanowski, bibliofil, numizmatyk i kolekcjoner, pracował nad pełnym zestawieniem bibliograficznym piśmiennictwa z zakresu archeologii w Polsce. Przygotował dołączone do pierwszego numeru zestawienie pt. *Bibliografia dzieł dotyczących archeologii, wydanych w roku 1869*, odnotowując także artykuły z prasy popularnej i codziennej. W kolejnym, wydanym

¹¹² Na łamach wcześniejszych czasopism, których Adam Dominik Bartoszewski był redaktorem i wydawcą („Mrówka”, „Towarzysz”), podejmowano próby zamieszczania działów bibliograficznych zawierających wykazy i krótkie recenzje nowości wydawniczych.

¹¹³ M. KONOPKA: *Adam Dominik Bartoszewicz...*, s. 49.

¹¹⁴ [W.R.] W. RAFALSKI: *Katalog ogólny książek polskich, drukowanych od roku 1830 do 1850, czyli za lat dwadzieścia jeden: z oznaczeniem formatu, miejsca i roku wyjścia, nakładcy, ceny pierwotnej oraz z dodaniem podziału naukowego książek niniejszym spisem objętych*. Lipsk 1852.

po dwóch latach numerze S.F.J. Krzyżanowski wprowadził ponadstronicowy dział *Krytyka*, rejestrujący sprawozdawczo i krytycznie ważniejszą literaturę archeologiczną ukazującą się w kraju i za granicą¹¹⁵. Wysokie koszty wydania trzeciego numeru, liczącego blisko pięćset stron, jak również brak w gronie autorów i współpracowników wybitnych postaci ze środowiska archeologicznego sprawiły, że żywot pisma zakończył się na nim. Z kolei „Przegląd Krytyczny” poświęcony był zagadnieniom bibliografii, informacji i krytyki naukowej, publikowanym w formie krótkich recenzji prac reprezentujących wszystkie gałęzie wiedzy. Ważną inicjatywą było wprowadzenie do pisma od stycznia 1877 roku *Bibliografii polskiej* opracowywanej na bieżąco przez Władysława Wisłockiego, kustosa Biblioteki Jagiellońskiej. Celem działu uczyniono podawanie dokładnej liczby tytułów dzieł, rozpraw, ważniejszych artykułów i recenzji. Dział ten przetrwał po zawieszeniu „Przeglądu Krytycznego” i od 1 lipca 1878 roku zaczął się ukazywać oddzielnie jako „Przewodnik Bibliograficzny”. *Bibliografia polska* z „Przeglądu Krytycznego” stanowiła zatem początek tego ważnego czasopisma¹¹⁶.

Według J. Korpały¹¹⁷ przełomowym wydarzeniem w dziejach polskiego czasopiśmiennictwa bibliograficznego było właśnie uruchomienie w 1878 roku przez W. Wisłockiego pisma „Przewodnik Bibliograficzny”¹¹⁸. Zadaniem tego miesięcznika „dla wydawców, księgarzy, antykwarzy, jako też czytających i kupujących książki” była rejestracja bieżącej polskiej produkcji wydawniczej ze wszystkich zaborów, w celu uzupełnienia *Bibliografii polskiej XIX stulecia* K. Estreichera. Początkowo pismo składało się z dwóch części: *Nowe Książki* (właściwa bibliografia) oraz *Ogłoszenia*. W roku 1882 W. Wisłocki wprowadził do czasopisma *Kronikę bibliograficzną*, w której zamieszczał krótkie artykuły z dziedziny antykwarystyki, bibliotekarstwa, drukarstwa, bibliofilstwa, a także opisy interesujących rękopisów i starych druków. Zamiarem redaktora było także prowadzenie na łamach periodyku bibliografii wydawnictw i nut muzycznych, spisanych w kilku numerach z roku 1889. „Przewodnik Bibliograficzny” drukowano u Władysława Ludwika Anczyca w Krakowie. Ukazywał się w miesięcznych odstępach nakładem autora. Jego redagowanie w ówczesnych warunkach politycznych było bardzo trudne, gdyż Biblioteka Jagiellońska nie otrzymywała egzemplarza obowiązkowego, który byłby podstawą analiz bibliograficznych. W. Wisłocki borykał się z trudnościami

¹¹⁵ L. ZINKOW: *Początki periodyków związanych z muzealnictwem archeologicznym na ziemiach polskich*. W: *Czasopisma naukowe bibliotek, archiwów, muzeów. Tradycje – role – perspektywy*. Red. A. KRÓLczyk. Kórnik 2010, s.137.

¹¹⁶ A. SKRZYPEK: „Przegląd Krytyczny” 1874–1877. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1969, t. 8, z. 1, s. 40.

¹¹⁷ J. KORPAŁA: *Dzieje bibliografii...*, s. 182.

¹¹⁸ Dzieje pisma przedstawił m.in. Stefan Vrtel-Wierczyński. Zob.: S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *O „Przewodniku Bibliograficznym” Władysława Wisłockiego*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1924, nr 1–6, s. 4–8.

materialnymi, finansując pismo jedynie z dochodów z prenumeraty. Krytyczny okazał się zwłaszcza rok 1892, kiedy cenzura rosyjska odebrała pismu debit na Królestwo Polskie i Cesarstwo Rosyjskie i jedynie zasiłek Akademii Umiejętności w Krakowie uratował jego dalszy byt¹¹⁹. W 1900 roku, po śmierci W. Wisłockiego, czasopismo zostało przejęte przez Towarzystwo Numizmatyczne, jego redakcję powierzono wówczas archiwście A. Chmielowi. Rok później wydawania „Przewodnika Bibliograficznego” podjęła się firma wydawnicza Gebethner i Wolff (do roku 1914). Jako redaktor podpisywał pismo w 1901 roku współpracownik firmy, Franciszek Świszczowski, natomiast w roku następnym Julian Gertler, zięć W. Wisłockiego. Zmiany te, wraz z podniesieniem ceny prenumeraty, nie poprawiły sytuacji materialnej periodyku, a po przeniesieniu go w 1902 roku z Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego do Anczyca Akademia Umiejętności odebrała mu przyznany zasiłek (w 1904 roku ponownie go przywracając). W tym czasie nowością w zawartości „Przewodnika Bibliograficznego” stało się zamieszczenie spisu czasopism polskich wychodzących w 1903 roku. Według słów redakcji spis ten, opracowany na podstawie zbioru czasopism Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, był pierwszym tak dokładnym drukowanym rejestrem współczesnych czasopism polskich. W 1906 roku redakcję „Przewodnika Bibliograficznego” przejął Jan Czubek, który zasłużył się wprowadzeniem na jego łamy katalogów rękopisów kilku bibliotek oraz spisów rękopisów Polskiego Muzeum Narodowego w Rapperswilu, biblioteki hr. Tarnowskich w Dzikowie, biblioteki Branickich w Suchej. „Przewodnik Bibliograficzny” tracił jednak charakter pisma informacyjno-naukowego, gdyż narastały problemy z dostępem do materiałów o publikacjach, zwłaszcza z zaboru pruskiego. Stawał się pismem reklamującym druki Gebethnera, informując o nowościach i zapowiadając wyprzedaże. W 1914 roku redakcja została przez firmę Gebethnera i Wolfa przeniesiona do Warszawy i połączona z tamtejszym „Przeglądem Bibliograficznym”. Po kilku numerach wydawnictwo zostało zawieszona. W kolejnych latach jego kontynuację stanowiła „Bibliografia Polska. Miesięcznik dla wydawców, księgarzy, antykwariuszy, jako też czytających i kupujących książki”, redagowana przez J. Czubka w Krakowie w latach 1914–1919 przy poparciu Akademii Umiejętności. W „Bibliografii Polskiej” ograniczano się jednak do samej rejestracji bibliograficznej, nie zamieszczając kroniki. Uzupełnienia za lata 1914–1918 ogłosił w 1918 roku bratanek W. Wisłockiego, Władysław Tadeusz Wisłocki. Rok później Akademia wstrzymała wypłatę subwencji, co przyczyniło się do zamknięcia pisma.

W Krakowie ambicje pisma bibliograficznego miał jeszcze jeden tytuł – „Przegląd Literacki”, którego 4 roczniki ukazały się w latach 1896–1899. Czasopismo to, wydawane na początku każdego miesiąca, było organem Związku Literackiego w Krakowie, a jego redaktorem był publicysta Kazimierz Bartoszewicz.

¹¹⁹ S. JARKOWSKI: *Czasopiśmiennictwo bibliograficzne polskie...*, s. 6–7; J. KORPAŁA: *Dzieje bibliografii...*, s. 183.

Na łamach pisma zamieszczano bibliografię czasopism i dzienników pt. *Bibliografia czasopism polskich*.

W Warszawie, podobnie jak w Galicji, największą grupę czasopism poświęconych tematyce książek stanowiły pisma bibliograficzne. Część z nich była efemerydami o niewielkiej wartości. W okresie słynnej odwilży posewastopolskiej, jaka nastąpiła po śmierci cara Mikołaja I w 1855 roku, ukazała się w „Bibliografia Krajowa”, uważana za pierwsze polskie czasopismo ściśle bibliograficzne. Założeniem księgarzy-wydawców, Walentego Rafalskiego¹²⁰ i Ignacego Klukowskiego, było wydawanie w ciągu roku jednej serii w 12 zeszytach zawierających opisy publikacji z ostatnich lat w układzie alfabetycznym, odrębnie dla każdego roku. W *Prospekcie* do pierwszego zeszytu wydawcy w następujących słowach przedstawili cel:

Dokładnego katalogu książek polskich, któryby obejmował dzieła wydane tak w Warszawie, jak Petersburgu, Wilnie, Kijowie, Krakowie, Lwowie, Poznaniu i wielu innych miastach zagranicznych, nie posiadamy dotąd. Brak ten czuć się nie tylko daje w handlu księgarskim, ale i dla czytającej powszechności. Statystyka taka literacka, przy obudżonym ruchu piśmiennictwa naszego, niezaprzeczoną ma wartość i wielkiego jest użytku. Pojedyncze katalogi od czasu do czasu wydawane przez księgarzy, nie odpowiadają w zupełności tej potrzebie: bo tylko szczegółowe nakłady obejmują. Przekonani o konieczności zespolenia w jedną całość wiadomości rozrzuconych o wychodzących z druku książkach polskich, zamierzaliśmy ogłaszać takowe zeszytami p.n. Bibliografia Krajowa¹²¹.

W publikacji rejestrowano osobno książki, nuty, ryciny, wiadomości literackie i ogłoszenia oraz bibliografię zawartości czasopism, artykuły o drukarniach i księgarniach. Według K. Estreichera: „Zły podział na lata wydania i cena niesłychanie wysoka, sprawiała niepraktyczność przedsiębiorstwa”¹²². Zatem o zakończeniu tej inicjatywy na pięciu zeszytach wydanych w 1856 roku zadecydowały przede wszystkim wysokie koszty utrzymania pisma.

Rejestrowaniem polskiej produkcji wydawniczej zajmował się Stanisław Jan Nepomucen Czarnowski, w latach 1872–1880 wydając i redagując „Warszawski Rocznik Literacki poświęcony literaturze, oświacie, bibliografii i księgarstwu”. W strukturze pisma uwzględniono działy: literacki, bibliograficzny i księgarski

¹²⁰ Autor i wydawca pierwszej bibliografii księgarskiej. Zob.: W.R. [W. RAFALSKI]: *Katalog ogólny książek...*

¹²¹ I. KLUKOWSKI, W. RAFALSKI: *Prospekt*. „Bibliografia Krajowa” 1856, z. 1, s. 1.

¹²² K. ESTREICHER: *Bibliografia polska od 1800 do 1862 roku, obejmująca katalog księgarski druków polskich lub ściągających się do rzeczy polskich, a pisanych w obcych językach, ułożony alfabetycznie. Wstęp o bibliografiach w XIX stuleciu i o układzie Bibliografii polskiej za lat 63*. Warszawa 1863, s. 24.

(w których zamieszczano charakterystykę stanu polskiej literatury w danym roku), recenzje i spisy nowych publikacji literackich, również życiorysy, nekrologi. Głównym założeniem twórców pisma było opracowywanie dokładnych spisów publikacji Królestwa Polskiego i spisów fragmentarycznych z pozostałej części zaboru rosyjskiego, Galicji i zaboru pruskiego. „Warszawski Rocznik Literacki” stanowić może cenne źródło dla historyka książki i biblioteki, ze względu na obszerne spisy ówczesnych bibliotek polskich we wszystkich zaborach, podawane w pierwszych pięciu rocznikach. W 1877 roku ograniczono zamieszczanie materiału naukowego i informacyjnego, publikując jedynie wykazy bibliograficzne¹²³.

Publikacją podobnego typu były „Wiadomości Bibliograficzne Warszawskie. Miesięcznik dla czytających i kupujących książki i pisma” (1883–1886). To wydawnictwo księgarza Teodora Paprockiego, ukazujące się pod redakcją Aleksandra Bolesława Brzostowskiego, jako jedyne tego rodzaju w Królestwie Polskim obok zestawienia bieżących wydawnictw książkowych zawierało bibliografię zawartości czasopism w opracowaniu T. Paprockiego, obszerny dział recenzji, kronikę ruchu księgarskiego, drukarskiego i bibliotekarskiego, a także bibliografię kalendarzy na dany rok.

Do omawianej grupy czasopism zalicza się także „Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny. Dwutygodnik ilustrowany, poświęcony bibliografii, archeologii, numizmatyce, heraldyce, historii, sztukom pięknym i literaturze”¹²⁴. Tytuł ten, redagowany przez księgarza i antykwariusza Cezarego Wilanowskiego w Warszawie, ukazywał się w 1881 i 1882 roku. Zakres tematyczny obejmował wiele dziedzin humanistyki, a brak wyraźnego profilu pisma wiązał się z niewielką liczbą nabywców. Na uwagę zasługiwał stały dział bibliograficzny pt. *Historia, archeologia, geografia, etnografia, podróże, opisy*, w którym wymieniano wydawnictwa zwarte oraz czasopisma ukazujące się zwłaszcza w Krakowie i Poznaniu.

Rejestrację dzieł prowadzono również na łamach czasopisma „Notatki Bibliograficzne” wydawanego w latach 1902–1909 przez profesorów Seminarium Metropolitalnego, księży Stanisława Galla i Wincentego Giebartowskiego. Spisy dzieł stanowiące zawartość sporządzano na podstawie wykazów nabytków przekazywanych do redakcji czasopisma przez księgarnie.

Ważnym wydarzeniem w dziejach rozwoju pism bibliograficznych był rok 1901. Założona wówczas przez Edwarda Wendego i Ferdynanda Hoesicka księgarnia E. Wende i Sp. w Warszawie zaczęła wydawać czasopismo „Książka. Miesięcznik, poświęcony bibliografii krytycznej”¹²⁵. Traktowano je jak źródło komplementarne wobec „Przewodnika Bibliograficznego”, co wynikało z faktu, że w kraju podzielonym między zaborców, bez stosowania prawa do egzemplarza obowiązkowego,

¹²³ Od tego roku pismo wychodziło jako „Kalendarz na rok...”.

¹²⁴ Rolę czasopisma w rozwoju archeologii przedstawiła Jolanta Wrońska. Zob.: J. WROŃSKA: *Archeologia w periodykach warszawskich w drugiej połowie XIX wieku*. Wrocław 1989.

¹²⁵ W 1903 r. podtytuł zmieniono na: „Miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii polskiej”.

niemożliwe było wydawanie kompletnej rejestracji bibliograficznej. Redakcje obu czasopism jednak współpracowały ze sobą. Wydawca „Książki” co miesiąc wysyłał do Krakowa wykaz książek ukazujących się w zaborze rosyjskim, otrzymując w zamian raz na miesiąc od redakcji „Przewodnika” wykaz druków opublikowanych w tym samym czasie na terenie Galicji i Księstwa Poznańskiego¹²⁶.

W słowie wstępnym do numeru pierwszego redakcja „Książki” ogłosiła, że celem redakcji pisma jest:

być możliwie zupełnym, bezstronnym i fachowym obrazem krytycznym bieżącego piśmiennictwa polskiego [...] Każdy numer „Książki” zawierać będzie zupełną bibliografię książek polskich z ostatniego miesiąca, oceny zaś krytyczne tychże książek ukazywać się będą w miarę możliwości, w każdym razie jednak możliwie najrychlej po ich ukazaniu się na widok publiczny i bez pominięcia żadnej, która tylko jakikolwiek tekst autorski zawiera¹²⁷.

Na łamach czasopisma zamieszczano zatem artykuły dotyczące ważniejszych przejawów życia umysłowo-wydawniczego, dział krytycznych ocen najnowszych dzieł, prac naukowych i utworów literackich oraz kronikę składającą się z bibliografii treści wydawnictw periodycznych, ruchu wydawniczego, prasowego, ruchu kulturalno-umysłowego (m.in. wykazy odczytów, posiedzeń naukowych, wiadomości z bibliotek, muzeów i zbiorów), wiadomości osobistych, jubileuszy, odznaczeń, nekrologów, ogłoszeń. Pismo skierowane było do przedstawicieli świata naukowego i literackiego, poszukujących informacji o piśmiennictwie polskim. Podkreślano, że jest to wydawnictwo niezbędne „dla każdego, kto interesuje się rozwojem i postępami twórczości umysłowej i ruchu wydawniczego. »Książka« przy wyborze książek do czytania i kupowania ich jest najlepszym przewodnikiem zwłaszcza dla ludzi inteligentnych, wybiegających poza zakres swego zawodu”¹²⁸. Grono współpracowników periodyku możliwe jest do odtworzenia dzięki zamieszczanym w nim wykazom. Byli to specjaliści z różnych dziedzin wiedzy, m.in.: Aleksander Brückner, Ignacy Chrzanowski, Samuel Dickstein, Henryk Galle, Walery Gostomski, Władysław Grabski, Ignacy Halpern, Jan Karol Korwin-Kochanowski, Adam Antoni Kryński, Stanisław Posner, Antoni Sygietyński, Jan Tur, Edward Zieliński.

Zawartość „Książki” została pozytywnie oceniona przez ówczesnych krytyków, czego przykład stanowi charakterystyka pisma opublikowana na łamach „Przeglądu Powszechnego”:

¹²⁶ L. FISZER: *Wspomnienia starego księgarza*. Warszawa 1959, s. 65.

¹²⁷ *Słowo wstępne*. „Książka” 1901, nr 1, s. 1.

¹²⁸ „Książka” 1914, nr 1–2, s. [III].

Warszawski miesięcznik *Książka* nie jest pismem, mającym na oku wyłącznie uprawę bibliografii. Obok niej bowiem lwią część każdego zeszytu poświęca działowi krytycznemu. Jest czymś w rodzaju znanego niemieckiego *Litterarisches Centralblatt*, tylko z grubo obszerniejszym programem. Zawiera to pismo na czele każdego zeszytu artykuł z dziedziny księgarstwa [...] lub porusza kwestie, zostające w ścisłym związku z produkcją naszą umysłową i potrzebami ogółu czytającego książki. [...]. Następnie zawierał każdy zeszyt bardzo bogaty dział recenzyjny ze wszystkich dziedzin pracy ludzkiej, a więc: z teologii, filozofii, przyrodoznawstwa, matematyki, historii, historii literatury, sztuki, medycyny, gospodarstwa, techniki przemysłu, belletrystyki itd. Główną zaletą tego działu była obfitość informacji oraz zwięzłość i przedmiotowość w ocenach [...]. O pracach tam omawianych pisali zawsze ludzie, pracujący zawodowo w tym dziale, do jakiego dana rzecz należała¹²⁹.

Pierwszym redaktorem czasopisma był Marian Massonius (jako redaktor podpisywał je R. Wende, prawdopodobnie syn Edwarda Wendego – Roman), a następnie Adam Mahrburg i J.K. Korwin-Kochanowski (jako redaktor figurował wówczas A. Turkuł). W roku 1914 redakcję „Książki” przeniesiono do Ossolineum we Lwowie, a w roli redaktora został tam zatrudniony Ludwik Bernacki (nr 1–7 z 1914 roku). We Lwowie ukazało się tylko 7 numerów, gdyż wybuch I wojny światowej uniemożliwił kontakty Warszawy z Galicją. Pozostałe numery za ostatni okres roku 1914 roku zredagował w Warszawie M. Rulikowski¹³⁰.

W tym samym czasie co „Książka” powstał pod kierunkiem literackim Ludwika Krzywickiego (do roku 1903/1904) ilustrowany dwutygodnik sprawozdawczo-literacki „Poradnik dla czytających książki”, wydawnictwo księgarni T. Paprockiego i Sp. Zadaniem pisma było informowanie czytelnika o współczesnych wydawnictwach, dużo miejsca poświęcano też literaturze dla dzieci. Oba wymienione tytuły zastępowały razem na terenie Królestwa Polskiego zakazany do roku 1903 „Przewodnik Bibliograficzny”. Jak wspominał Ludwik Fiszer:

Pisma te nie tylko nie wykluczały się wzajemnie, lecz dopełniały pod względem treści sprawozdawczej i krytyczno-informacyjnej, przy czym pod względem informacji bibliograficznych „Książka” stała bezspornie wyżej od „Poradnika”. Bibliografia w „Poradniku” traktowana była

¹²⁹ W. SZCZEPAŃSKI: *Przegląd piśmiennictwa*. „Przegląd Powszechny” 1904, s. 273–274.

¹³⁰ W 1922 r. ukazał się jeszcze Rocznik 15 pod redakcją Jana Muszkowskiego i Mieczysława Rulikowskiego.

bowiem po księgarsku jako spis reklamowy wydawnictw (przeważnie popularno-naukowych). Często nawet dane bibliograficzne – niepełne zresztą – umieszczano nie w numerze, a na okładce. Natomiast w „Książce” dział bibliograficzny odznaczał się pełnością równą niemal spisom miesięcznym (alfabetycznym) „Przewodnika Bibliograficznego” i posiadał tę zaletę, że zawierał wykazy wydawnictw, ugrupowanych systematycznie według treści¹³¹.

W pierwszych latach XX wieku najważniejszym czasopismem bibliograficznym, obok „Książki”, był „Przegląd Bibliograficzny”, wydawany w latach 1905–1913 oraz 1923–1926 pod patronatem księgarni Gebethnera i Wolffa w Warszawie, z podtytułem „miesięcznik dla czytającej publiczności”, pod redakcją polonisty Henryka Gallego, a następnie historyka Henryka Mościckiego. Zadaniem pisma miało być „utrzymywanie ciągłej wymiany myśli pomiędzy czytelnikiem a wydawcą, informowanie publiczności o ruchu wydawniczym, informowanie wydawców o potrzebach czytelnictwa”¹³². Ukazywało się w formie zeszytów zawierających opisy bibliograficzne w układzie działowym i ta część bibliograficzna, opracowywana przez Józefa Zradzińskiego, miała ambicje kompletności. W 1913 roku redakcja „Przeglądu Bibliograficznego” nakreśliła krąg potencjalnych odbiorców pisma. Miało być przeznaczone dla szerokiego grona czytelników, wspomagać rozwój samokształcenia w społeczeństwie, oferować „Pośrednictwo w zakładaniu biblioteczek popularnych, przeznaczonych dla szkół i instytucji oświatowych [...]”¹³³. Rozszerzono też profil wydawnictwa, kierując je również do pracowników nauki i bibliotekarzy:

Zdając sobie dokładnie sprawę z doniosłości kulturalnej księgozbiorów publicznych, zwłaszcza w naszym kraju, pozbawionym własnych uczelni wyższych i pracowni naukowych, informować będziemy ogół o organizacji i zawartości bibliotek dostępnych dla badaczy i szerszej publiczności. Szereg artykułów poświęcimy również historycznemu rzutowi oka na rozwój bibliotekarstwa w Polsce i za granicą¹³⁴.

Do współpracowników „Przeglądu Bibliograficznego” należeli: Zdzisław Dębicki, Antoni Sempołowski, Artur Oppman, Ignacy Chrzanowski, H. Mościcki, Waław Olszewicz, Edward Waław Maliszewski, Józef Zradziński.

W zaborze pruskim nie istniało polskie szkolnictwo wyższe. Polityka germanizacyjna zmusiła uczonych do szukania schronienia w Galicji. Poza prywatnymi bibliotekami Tytusa Działyńskiego i Edwarda Raczyńskiego oraz Biblioteką

¹³¹ L. FISZER: *Wspomnienia starego księgarza...*, s. 64–65.

¹³² *Od Redakcji*. „Przegląd Bibliograficzny” 1905, nr 1, s. 1.

¹³³ *Od Redakcji*. „Przegląd Bibliograficzny” 1913, nr 1, s. 1.

¹³⁴ *Ibidem*, s. 1.

Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Biblioteką Magistracką i Biblioteką Muzeum Wielkopolskiego, publikującymi interesujące nakłady w poznańskich lub wrocławskich oficynach w Wielkim Księstwie Poznańskim, brakowało ośrodka skoncentrowanego na badaniach naukowych. W tych trudnych okolicznościach, przy restrykcyjnym prawie prasowym, w Poznaniu najbardziej ambitne założenia wyznaczono dla czasopisma „Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Polskiego” wydawanego w latach 1867–1870 w księgarni Mieczysława Antoniego Leitgebera¹³⁵, który był również jego wydawcą i redaktorem. Ukazujący się w liczbie 10 numerów rocznie, liczący 4–5 stron „Przegląd” rejestrował polskie nowości wydawnicze nadsyłane do księgarni M.A. Leitgebera. Według założeń redakcji w numerze pierwszym:

Tylko z tytułami publikacji, które od początku roku bieżącego się ukazały, nie cofając się przeto w lata ubiegłe, będziemy się starali w comiesięcznych sprawozdaniach zapoznać publiczność, nie mówiąc o wewnętrznej wartości tych dzieł. Może czasami na pojedyncze utwory szczególniejszą zwrócimy uwagę publiczności, lecz tylko wyjątkowo, gdyż, naszym zdaniem, krytyka nie należy do spisów bibliograficznych¹³⁶.

W każdym zeszycie publikowano recenzje kilku pozycji książkowych, szczególnie ważnych z punktu widzenia redaktora. Zamieszczano również omówienia sytuacji na polskim rynku wydawniczym we wszystkich trzech zaborach. Po każdym spisie M.A. Leitgeber informował o swojej księgarni w Poznaniu, podając wykaz dzieł wydanych własnym nakładem oraz otrzymanych na skład główny. K. Estreicher¹³⁷ w recenzji pisma na łamach „Biblioteki Warszawskiej” krytycznie odniósł się do zawartości „Przeglądu”. Negatywnie ocenił zwłaszcza ubogi spis bibliograficzny oraz małą aktywność wydawcy w docieraniu do źródeł. Pomimo tych uwag bibliograf apelował do przedstawicieli księgarń i antykwariatów, aby pomagali temu przedsięwzięciu, gdyż, jak stwierdził, „ze wstydem bowiem wyznać się godzi, że nie mamy dotąd stale wychodzącego bibliograficznego skazownika, a każda próba w tym kierunku, urywa się dla braku przedpłatców”¹³⁸.

¹³⁵ Mieczysław Antoni Leitgeber (pseudonim: Mieczysław z Poznania) od 1866 r. był właścicielem księgarni z wypożyczalnią książek i składem nut, wydawcą m.in. katalogów księgarskich. W 1867 r. wydał m.in. dwa katalogi o charakterze bibliograficznym: „Systematyczny spis książek dla bibliotek ludowych” oraz „I katalog krytyczny książek dla bibliotek ludowych” pod kierunkiem literackim Henryka Gallego. Na temat M.A. Leitgebera zob.: A. JAZDON: *Wydawcy poznańscy...*, s. 92–94 i in. Autor nie opisał działalności wydawcy w zakresie publikowania i redagowania czasopism.

¹³⁶ „Przegląd Bibliograficzny Piśmiennictwa Polskiego” R. 1, 1867, nr 1, s. 1–2.

¹³⁷ K.E. [K. ESTREICHER]: *Księgarnia M. Leitgebera, Poznań Hôtel du Nord. „Przegląd bibliograficzny piśmiennictwa polskiego. Miesiąc styczeń 1867, w 8-ce str. 4.* W: *Kronika literacka. „Biblioteka Warszawska” 1867, t. 3, s. 135–136.*

¹³⁸ *Ibidem.*

Na krótki żywot pisma wpłynął brak prenumeratorów oraz, jak zauważyła Irena Kandulska¹³⁹, zaabsorbowanie wydawcy redakcją „Sobótki”. Jednak dzięki „Przeglądowi Bibliograficznemu” M.A. Leitgeber zyskał sławę „poznańskiego Brockhousa”¹⁴⁰, a prace bibliograficzne kontynuował na łamach swego nowego przedsięwzięcia, w dziale *Wiadomości o nowych książkach*.

Pozostałe tytuły publikowane na terenie zaboru pruskiego miały głównie charakter reklamowy. Kilka ukazało się nakładem Księgarni i Drukarni św. Wojciecha. Były to: „Wiadomości Bibliograficzne” (od kwietnia 1905 do grudnia 1906), „Informacje dla duchowieństwa katolickiego” (1913) i „Kurierek Antykwarski” (1914).

Do 1918 roku rola czasopiśmiennictwa bibliograficznego przeważnie sprowadzała się do publikowania recenzji nowości wydawniczych i bibliograficznej rejestracji produkcji nakładowej. Księgarze jako wydawcy z racji swej profesji mieli na celu popularyzację bieżącego piśmiennictwa polskiego. Jednak na łamach najważniejszych tytułów ogłaszali również artykuły z zakresu drukarstwa, bibliografii, bibliotekarstwa i czytelnictwa. Cenny był ponadto materiał kronikarski obejmujący notatki o bibliotekach polskich i zagranicznych, opisy cennych rękopisów i dawnych druków. Drugą grupę czasopism bibliograficznych stanowiły te o charakterze reklamowym, uwzględniające ważniejsze nowości wydawnicze, dla ówczesnych pokoleń i dla współczesnych badaczy kultury będące podstawowym źródłem informacji o drukach znajdujących się w obiegu handlowym. Zjawisko to stało się powszechne, gdyż w tym czasie grupa księgarzy polskich zaczęła wydawać mniej lub bardziej regularnie „reklamowe biuletyny z wykazami własnych dzieł nakładowych lub wziętych przez nie w komis i na skład główny. Biuletyny takie pod względem zewnętrznym upodobniano do czasopism bibliograficznych i nadawano im nawet tytuły oraz umieszczano numer kolejny i rok wydawnictwa i t. p. szczegóły, zaznaczając jednak, że wydawnictwa te są bezpłatne”¹⁴¹. Druki reklamowe zawierały spisy książek polskich i zagranicznych, czasopism, nut, rycin, map przeznaczonych do sprzedaży w określonych księgarniach. Rozsyłano je bezpłatnie i dołączano do takich pism, jak „Kurier Warszawski”, „Świat” czy „Tygodnik Ilustrowany”. Do tej grupy zaliczyć można „Inserat. Miesięcznik ogłoszeń księgarskich i antykwarskich jako też pokrewnych gałęzi”, rozprowadzany w latach 1897/1898 przez Wilhelma Zukerkandla, właściciela księgarni w Złoczowie. Księgarnie często wydawały katalogi zawierające spisy bibliograficzne publikacji dostępnych w ich placówkach, np. „Katalog Nowych Książek, Nut, Map, Atlasów, Rycin itp. do Nabycia w Księgarni G. Sennewald” (Warszawa, 1875) czy „Jan Fiszer Księgarnia i Skład Nut w Warszawie, Nowy Świat nr. 9 : katalog dzieł

¹³⁹ I. KANDULSKA: *Mieczysław Leitgeber – poznański księgarz, wydawca i działacz oświatowy*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1977, z. 13, s. 111.

¹⁴⁰ W latach 1860–1865 Edward Brockhaus wydawał w Lipsku czasopismo „Bibliografia polska”.

¹⁴¹ S. JARKOWSKI: *Czasopiśmiennictwo bibliograficzne polskie...*, s. 8–9.

nakładowych i komisowych” (Warszawa, 1898). Urzędową rejestrację ukazujących się publikacji rozpoczęto w Polsce dopiero po odzyskaniu niepodległości, istotna jest więc ich obecna wartość dokumentacyjna.

1.2.2. Czasopisma księgarskie

Grupa zawodowa księgarzy powołała do życia swoje czasopismo dopiero w początkach XX wieku, a więc stosunkowo późno w porównaniu z innymi poświęconymi sprawom książki, zwłaszcza bibliograficznymi i drukarskimi. Potrzebę tego rodzaju narzędzia komunikacji zgłaszano jednak dużo wcześniej, o czym świadczą pierwsze próby wydawnicze.

Pierwszym czasopismem o charakterze księgarskim były „Nowiny Księgarskie” wydawane we Lwowie w postaci bezpłatnego dodatku do pisma „Szkoła”. W 1868 roku w księgarni Karola Wilda opublikowano w miesięcznych odstępach 8 numerów w formie alfabetycznego spisu dzieł z zakresu szkolnictwa. Treści księgarskie zamieszczano w czasopiśmie drukarzy zaboru rosyjskiego „Drukarz i Księgarz”. Jego cztery roczniki ukazały się w latach 1897–1901 pod redakcją Tadeusza Hieronima Nasierowskiego, a następnie Wacława Ratyńskiego i Jana Fiszera. Krótki okres funkcjonowania pisma nie pozwolił jednak zrealizować założonego programu. Na uwagę zasługuje przedrukowanie na jego łamach fragmentu książki pt. *Podręcznik księgarski, przewodnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pomocników i praktykantów księgarskich* pod red. T. Paprockiego¹⁴².

Jako cenną inicjatywę na rynku czasopism księgarskich należy odnotować ukazanie się w 1907 roku „Pośrednika Antykwarskiego” stanowiącego – jak wskazywał jego podtytuł – „czasopismo fachowe dla zbieraczy, bibliotek prywatnych i publicznych, księgarzy i antykwarzy”. Jego redaktorem i wydawcą był Józef Tuleja, właściciel Antykwariatu Naukowego. Od października do końca maja pismo miało się ukazywać jako tygodnik, natomiast w okresie wakacyjnym jako miesięcznik. J. Tuleja ogłosił ambitny program, zgodnie z którym w każdym numerze miały znajdować się artykuły monograficzne dotyczące antykwarstwa, księgarstwa, książek, informacje o organizacji, ustawodawstwie, ochronie prawnej, zebraniach i zjazdach środowiska osób związanych z książką. Planowano również zamieszczać spisy katalogów księgarskich, antykwarskich i aukcyjnych polskich i obcych¹⁴³. Ta pierwsza, teoretyczna część pisma zawierała cenne teksty

¹⁴² Poza wzmianką o planach powołania szkoły księgarskiej w Warszawie ukazał się jeszcze artykuł pt. *Kolportacja pism i książek* podpisany kryptonimem B.L. (najprawdopodobniej Bona-wentura Lenart).

¹⁴³ E. WÓJCIK: *Józef Tuleja – księgarz, antykwariusz i bibliofil lwowski*. W: *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Red. J. GWIOŹDZIK, J. MALICKI. Katowice 2006, s. 175.

poświęcone książki jako przedmiotowi księgarstwa i antykwarstwa, artykuły na temat jakości papieru, ekslibrisów czy bibliotek, m.in. biblioteki uniwersyteckiej i publicznej w Warszawie. Natomiast część praktyczna obejmowała pośrednictwo w handlu księgarskim i antykwarskim. Na końcu każdego numeru znajdował się katalog dzieł wraz z cenami dostępnymi w antykwariacie J. Tulei. „Pośrednik Antykwarski” wyróżniał się przejrzystością układu i dokładnością opisów. Przesłał się ukazywać po opublikowaniu czterech numerów, a powodem był brak zainteresowania ze strony prenumeratorów. Wznawiając wydawanie tego organu po 20 latach, J. Tuleja przypomniał, że „Wówczas musiało ono być zawieszona wobec faktu, że do ostatniej chwili znalazło zaledwie 23 zadeklarowanych (a właściwie tylko około 15 faktycznych) prenumeratorów”¹⁴⁴.

Istotną datą w rozwoju księgarstwa polskiego był rok 1907, gdyż właśnie wtedy zorganizowano w Warszawie I Zjazd Księgarzy Polskich¹⁴⁵. Formalnie skupił on właścicieli księgarń z terenu Królestwa Polskiego, przyczynił się też jednak do powstania Związku Księgarzy Polskich (ZKP). Na walnym zebraniu Związku podjęto dyskusję dotyczącą powołania czasopisma fachowego jako organu ZKP. Tę inicjatywę poprzedziła wydana nakładem księgarni L. Fiszer w Łodzi „Jednodniówka – Księgarz Polski” z datą 1 września 1909 roku. W artykule wstępnym wydawcy poinformowali, że Związek Księgarzy Polskich podjął się opublikowania dwóch próbnych numerów z prośbą skierowaną do środowiska księgarzy o wypełnienie ankiety, której wyniki miały służyć „do obliczenia sił i środków wydawnictwa”. Pytano księgarzy, czy uważają za pożyteczne wydawanie czasopisma księgarskiego, czy mogą zasilac takowe swą pracą, jak często i w jakim rodzaju, które miasto uważają za najodpowiedniejsze na siedzibę redakcji oraz czy zechcą ofiarować materialną pomoc, na jaką sumę i w jakiej formie¹⁴⁶. Wyniki tej ankiety są nieznanne, lecz już w kolejnym roku założony został w Warszawie „Przegląd Księgarski” – najważniejsze na ziemiach polskich branżowe czasopismo księgarskie, zrzeszające właścicieli księgarń i wydawnictw Królestwa Polskiego. Był to czas, kiedy nie istniała żadna organizacja księgarska działająca we wszystkich trzech zaborach.

¹⁴⁴ *Kilka słów programowych*. „Pośrednik Antykwarski” 1927, nr 1, s. 1.

¹⁴⁵ Początki organizacji księgarstwa polskiego wiążą się z osobą księgarza, drukarza i wydawcy Józefa Zawadzkiego, który w 1818 r. opracował projekt pt. *Prawidła ogólne dla powszechności księgarskiej w Królestwie Polskim*. Jednak dopiero po kilkudziesięciu latach zaczęły powstawać załączki księgarskiej organizacji zawodowej w poszczególnych zaborach. W zaborze rosyjskim funkcję tę pełniły Kasa Przejrzystości i Pomocy Warszawskich Pracowników Księgarskich (1895) oraz Delegacja Księgarska przy V Sekcji Handlowej Warszawskiego Oddziału Rosyjskiego Towarzystwa Popierania Przemysłu i Handlu (1902). W zaborze austriackim jako pierwsze powstało Stowarzyszenie Księgarzy, Drukarzy i Antykwariuszy we Lwowie (1848) oraz Gremium Księgarzy Krakowskich (1884). W zaborze pruskim dopiero w 1910 r. powołano Związek Księgarzy Polskich na Rzeszę Niemiecką. Więcej na ten temat zob.: S. DIPPPEL: *O księgarzach, którzy przeminęli*. Wrocław 1976.

¹⁴⁶ *Od wydawców*. „Jednodniówka – Księgarz Polski” 1909, nr 1, s. 2.

W lipcu 1918 roku, jeszcze pod okupacją austriacką, zorganizowano w Lublinie I Zjazd Księgarzy z całej Polski, podczas którego zdecydowano o powołaniu jednolitej ogólnopolskiej organizacji księgarskiej i podjęto uchwałę o wydawaniu „Przeglądu Księgarskiego” jako organu całego księgarstwa polskiego¹⁴⁷. W pierwszym okresie funkcjonowania periodyku, do 1 października 1918 roku, redaktorem naczelnym był Aleksander Heflich. W zamieszczonym w numerze pierwszym artykule *Od Zarządu Związku Księgarzy Polskich* napisano:

Z chwilą powołania Związku Księgarzy Polskich do życia powstała troska o stworzenie organu własnego, przy którego pomocy organizacja nasza skutecznie i szybko rozwijać by się mogła i obowiązkom ciężącym na niej wobec potrzeb społeczeństwa sprostać była w stanie. W organie naszym – koledzy księgarze znaleźć powinni dobrego doradcę we wszystkich obchodzących ich sprawach zawodowych, skutecznego obrońcę w napotykanym kłopotach i pośrednika w nawiązywaniu stosunków¹⁴⁸.

Do czerwca 1914 roku „Przegląd Księgarski” ukazywał się w cyklu dwutygodniowym, zamieszczając głównie zapowiedzi wydawnicze i reklamy książek. Rzadziej pojawiały się artykuły problemowe. Po I wojnie światowej tytuł reaktywowano – jako miesięcznik stał się organem Związku Powszechnego Księgarzy Polskich.

Jedynym krakowskim czasopiśmiem księgarskim był „Księgarz”, wydawany przez grupę działaczy Stowarzyszenia Polskich Współpracowników Księgarskich. Pierwszy numer z podtytułem „Organ zawodowy współpracowników księgarskich (kwartalnik)” ukazał się 20 lipca 1913 roku, a redakcję powierzono działaczom Stowarzyszenia: Aleksandrowi Krawczyńskiemu i Antoniemu Zbigniewowi Zębatemu. Do wybuchu I wojny światowej opublikowano jedynie dwa numery dzięki wsparciu finansowemu redaktorów i przyjaciół pisma. Trzeci numer nie zdążył już zejść z maszyn drukarskich. „Księgarz” z założenia miał funkcjonować jako łącznik pomiędzy organizacją i jej członkami oraz informować o sprawach ważnych dla księgarzy, zamieszczać wiadomości z życia Stowarzyszenia, materiały szkoleniowe, informacje o innych organizacjach pracowniczo-księgarskich, doniesienia ze świata księgarskiego. Chciano w ten sposób ożywić środowisko księgarzy galicyjskich, wpłynąć na poprawę bytu pracowników księgarskich oraz chronić odrębność i prawa zawodu¹⁴⁹. W 1919 roku, po powstaniu Związku Polskich Pracowników Księgarskich pismo było wydawane w Warszawie pod redakcją Władysława Biernackiego, a po jego przejściu do Związku

¹⁴⁷ R. SALINGER: „Przegląd Księgarski” w latach 1918–39. „Księgarz” 1971, nr 3, s. 44.

¹⁴⁸ *Od Zarządu Związku Księgarzy Polskich*. „Przegląd Księgarski” 1910, nr 1–2, s. 1.

¹⁴⁹ S. TARKOWSKI: *Pięćdziesiąt lat „Księgarza”*. „Księgarz” 1963, nr 4, s. 50.

Księgarzy Polskich, pod redakcją Edwarda Stanieckiego, który kierował nim do śmierci w 1939 roku.

1.2.3. Czasopisma drukarskie i poligraficzne

Specjalizacja czasopiśmiennictwa oraz aktywizacja grup zawodowych w końcu XIX wieku wpłynęła na rozwój pism fachowych w środowisku drukarzy. Hanna Tadeusiewicz, prowadząc badania nad czasopismami drukarskimi, wymieniła 10 tytułów polskich wydawnictw tego typu, ukazujących się w XIX stuleciu. Były to: „Czcionka” (Lwów, 1872–1876); „Naprzód” (Lwów, numer okazowy z 20 stycznia 1877); „Praca” (Lwów, 1878); „Z Dziedziny Sztuki Drukarskiej” (Warszawa, 1878–1879, dodatek do „Gazety Przemysłowo-Rzemieślniczej”); „Budzik” (Kraków, 1883); „Ognisko” (Lwów, 1885); „Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych” (Lwów, 1889–1893); „Ognisko” (Lwów, 1895–1900 i in.); „Drukarz i Księgarz” (Warszawa, 1897–1901); „Przegląd Drukarski” (Przemysł, 1898–1899).

Początki polskiego czasopiśmiennictwa drukarskiego związane są ze Lwowem, gdzie istniały sprzyjające warunki polityczno-prawne oraz integracja zawodowa drukarzy skupionych w Stowarzyszeniu Wzajemnej Pomocy Drukarzy, a następnie w Stowarzyszeniu Drukarzy Lwowskich „Ognisko”¹⁵⁰. W gronie lwowskich działaczy drukarskich, do którego należeli m.in. Aleksander Lévay, Józef Seniuk i Józef Wiśniewski, zrodziła się inicjatywa wydawania od 1871 roku¹⁵¹ „Czcionki”¹⁵² – pierwszego czasopisma drukarskiego na ziemiach polskich, pod redakcją Szczęsnego Bednarskiego. Pierwotnie ukazywało się jako dwutygodnik, a po pierwszym półroczu zmieniono częstotliwość na tygodniową.

Według H. Tadeusiewicz:

Szczególnie ważna rola „Czcionki” w dziejach polskiego czasopiśmiennictwa zawodowego drukarzy polskich [...] polega przede wszystkim na jej prekursorstwie; stworzyła ona wzór pisma drukarskiego, naśladowany pod względem formy i zawartości treściowej przez następne periodyki XIX w. Stanowiła typ pisma fachowego o profilu społecznym, publiko-

¹⁵⁰ S. CIEPŁOWSKI: *Warszawskie czasopisma poligrafów 1897–1939*. Warszawa 1995, s. 35.

¹⁵¹ 15 grudnia 1871 r. ukazał się okazowy numer „Czcionki”, a 1 stycznia roku następnego – numer pierwszy.

¹⁵² Podtytuł pisma brzmiał: „Pismo poświęcone sprawom drukarskim”, a w następnych latach: „Tygodnik poświęcony sprawom drukarskim”. Skład redakcji i zespół wydawców pisma zmieniały się: po Szczęsnym Bednarskim redaktorem numeru trzeciego został Leon Zubalewicz, następnie Józef Seniuk (w 1875 r.) i znów Szczęśny Bednarski.

wała bowiem nie tylko materiały dotyczące kwestii ściśle zawodowych, ale zamieszczała informacje o życiu związkowym i warunkach bytowych drukarzy lwowskich; wyrażała również postępowe poglądy redaktorów związanych z ruchem robotniczym Galicji [...] ¹⁵³.

Strukturę pisma wypełniała część artykułowa, obejmująca teksty historyczne i fachowe poświęcone m.in. sytuacji materialnej i warunkom pracy drukarzy oraz drukarskim organizacjom zawodowym. Uzupełniały ją następujące rubryki: *Korespondencje*; *Kronika świata drukarskiego*; *Od Redakcji*; *Rozmaitości*; *Sprawozdania z czynności towarzystw*; *Wiadomości zawodowe*. Przez cały pięcioletni okres funkcjonowania pisma na jego łamach pojawiały się apele w sprawie nadsyłania opłat za prenumeratę i uregulowanie zaległości, a także prośby do kolegów drukarzy o dostarczanie artykułów, korespondencji i uwag związanych z zawodem. Skromne subwencje przekazywane sporadycznie przez Stowarzyszenie Drukarzy Lwowskich „Ognisko” nie przyczyniły się do rozwiązania problemów finansowych wydawców i z końcem 1876 roku „Czcionka” przestała się ukazywać.

Środowisko drukarzy lwowskich nie zaprzestało starań o powołanie do życia własnego organu prasowego. Z datą 20 stycznia 1877 roku pojawił się numer okazowy czasopisma „Naprzód”, przygotowany przez jednego z wydawców „Czcionki”, Jana Wartyńskiego. Inicjatywa ta okazała się krótkotrwała, jednak w lipcu tego roku Walne Zgromadzenie Stowarzyszenia „Ognisko” podjęło uchwałę o wskrzeszeniu pisma zawodowego. Dzięki temu do tradycji „Czcionki” nawiązało kolejne lwowskie czasopismo, „Praca. Dwutygodnik poświęcony sprawom drukarskim”, wydawane w 1878 roku przez J. Wartyńskiego, pod redakcją działacza socjalistycznego Józefa Daniluka. W przygotowanych 12 numerach publikowano artykuły o charakterze ogólnym oraz teksty w stałych rubrykach: *Nadesłane*; *Ogłoszenia*; *Różności*; *Sprawozdania z posiedzeń drukarskich stowarzyszeń zawodowych*; *Wiadomości ze świata drukarskiego*. W roku następnym „Praca” z pisma drukarskiego przekształciła się w pismo ogólnorobotnicze, o czym informował nowy podtytuł: „Dwutygodnik poświęcony sprawom klas pracujących”.

Kolejne przedsięwzięcie zrodziło się w gronie drukarzy warszawskich. Od 28 września 1878 roku do 15 lutego następnego roku ukazywał się dodatek do „Gazety Przemysłowo-Rzemieślniczej” zatytułowany „Z Dziedziny Sztuki Drukarskiej”, powstały z inicjatywy i pod redakcją Ignacego Zawiszewskiego. To właśnie I. Zawiszewski, podstarszy Zgromadzenia Drukarzy Warszawskich, zwrócił się do redakcji „Gazety Przemysłowo-Rzemieślniczej” z pytaniem: „Czy w piśmie swoim nie raczyłyby wydzielić skromnego kącika, który by mógł być poświęcony wyłącznie sprawom »Z dziedziny sztuki drukarskiej« i pod tym stałym nagłów-

¹⁵³ H. TADEUSIEWICZ: *Polskie czasopisma drukarskie XIX wieku: (stan zachowania i stan badań, charakterystyka bibliograficzno-typograficzna)*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 2, s. 30.

kiem był wypełniany różnostronnymi wiadomościami [...]”¹⁵⁴. Redakcja, widząc szansę na pozyskanie większej grupy prenumeratorów oraz podreperowanie własnych funduszy, zgodziła się i tak zostało powołane pierwsze czasopismo fachowe drukarzy Królestwa Polskiego. Łącznie wydano 12 dwustronicowych numerów: pierwszych pięć w odstępach tygodniowych, następne co dwa tygodnie, a ostatni numer po dwudziestu ośmiu dniach od daty edycji numeru poprzedniego. Na łamach pisma poruszano tematykę kształcenia zawodowego drukarzy, sprawy socjalne, prezentowano polskie drukarnie, zamieszczano doniesienia z kraju i ze świata. Bezpośrednią przyczyną niepowodzenia czytelniczego była słaba kondycja finansowa oraz brak w gronie współpracowników przedstawicieli środowiska drukarzy.

Następny projekt wydawniczy na rynku czasopism pracowników „czarnej sztuki” wysunęli drukarze krakowscy związani z funkcjonującą od 1880 roku Drukarnią Związkową. W wyniku ich działalności w sierpniu 1883 roku został opublikowany pierwszy numer pisma „Budzik. Dwutygodnik poświęcony sprawom drukarskim”. Do listopada ukazało się sześć numerów: pięć pierwszych w odstępach dwutygodniowych wydał zecer Jan Franciszek Rymanowski, ostatni – po miesięcznej przerwie – Jan Englisch, zecer i działacz socjalistyczny. Pełnili oni również funkcję redaktorów merytorycznych. Jako redaktor odpowiedzialny podpisywał się Jan Kazimierz Broś. W piśmie zamieszczano artykuły dotyczące bytu materialnego pracowników drukarskich i zagadnień ściśle fachowych. Uzupełniały je sprawozdania z działalności krakowskich stowarzyszeń drukarskich, kronika bieżąca, dział korespondencji oraz informacje redakcji. Mimo życzliwego przyjęcia przez czytelników „Budzik” okazał się krótkotrwałą inicjatywą, a powodem zaprzestania wydawania tytułu był brak poparcia finansowego i dostatecznej liczby współpracowników.

Pod koniec XIX wieku we Lwowie zakładano kolejne tytuły wydawnictw drukarskich. W 1885 roku J. Wartyński wydał i zredagował dwa numery niezachowanego pisma „Ognisko”. Cztery lata później właściciel drukarni Zygmunt Gollob zaczął wydawać „Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych”¹⁵⁵, zaplanowany jako dwutygodnik, jednak tej częstotliwości redakcji nie udało się zachować. Funkcję redaktora pełnił Julian Obirek, a następnie kolejno Z. Gollob i Władysław Gadziński. Było to pierwsze ilustrowane i bogato zdobione czasopismo drukarskie na ziemiach polskich, jednak pod względem treści nieróżniące się zbyt od wcześniej wydawanych tytułów. Część artykułową reprezentowały teksty poświęcone przede wszystkim zagadnieniom fachowym oraz społeczno-zawodowym drukarzy. Do stałych rubryk należały: *Drobiazgi* lub *Rozmaito-*

¹⁵⁴ I. ZAWISZEWSKI: *Z Dziedziny Sztuki Drukarskiej: do Redakcji*. „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza” 1878, nr 37, s. 145–146.

¹⁵⁵ Tytuł pisma był dwukrotnie zmieniany. Numery 14 i 15 z 1891 r. nosiły tytuł: „Sztuka Drukarska. Pismo fachowe dla spraw drukarsko-litograficznych”, a kolejne: „Przewodnik. Pismo fachowe dla spraw drukarsko-litograficznych”.

ści; *Korespondencja Redakcji*; *Korespondencje*; *Nasze stosunki*; *Nekrologia*; *Obrót kasowy w naszych Stowarzyszeniach*; *Ogłoszenia i reklamy*; *Ruch w naszych Stowarzyszeniach*; *Wiadomości techniczne*; *Wzory pism*; *Zagadki*. Redaktorzy borykali się z trudnościami finansowymi. W związku z tym podjęto próbę ratowania sytuacji, 25 lipca 1889 roku, na posiedzeniu Stowarzyszenia Drukarzy Lwowskich „Ognisko” przedstawiając wniosek w sprawie przejęcia pisma i wydawania go jako organu prasowego tegoż Stowarzyszenia. Nie został on jednak zrealizowany. Warunków bytowych „Przewodnika” nie poprawiły doraźne zapomogi z funduszków Stowarzyszenia, zasiłek z kasy Gremium Drukarzy Lwowskich, zaprenumerowanie pisma dla biura Gremium i biblioteki „Ogniska” ani przeniesienie druku do własnej oficyny Z. Golloba. Do zamknięcia pisma wraz z numerem z 15 stycznia 1893 roku przyczynił się też brak współpracowników i kłopoty z cenzurą.

Kolejną inicjatywą na rynku lwowskich czasopism poświęconych „czarnej sztuce” było „Ognisko. Czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodów”. Od poprzedników różnił je profil tematyczny „poświęcony zagadnieniom warunków socjalnych i bytu materialnego drukarzy, sprawy czysto fachowej natury stawiając na dalszym planie”¹⁵⁶, a także długi okres wydawania. Pierwszy numer z datą 20 czerwca 1895 roku został wydany w drukarni Z. Golloba, z którą zawodowo związani byli założyciele pisma: Józef Huberth w roli wydawcy, Józef Hudec jako redaktor odpowiedzialny oraz jego następcy – J. Obirek i Jan Woźniak. „Ognisko”, ukazujące się początkowo dwa razy w miesiącu, było zatem przedsięwzięciem osób prywatnych. Jednak już rok później, na mocy uchwały podjętej podczas II Zjazdu Związku Austriackich Stowarzyszeń Drukarskich, do którego należało Stowarzyszenie Drukarzy Lwowskich „Ognisko”, pismo stało się organem Związku. Było to ważne wydarzenie gwarantujące stabilizację finansową, gdyż tym samym udało się zwiększyć częstotliwość do trzech numerów w miesiącu. Struktura zamieszczanych materiałów była podobna do zawartości wcześniejszych czasopism drukarskich. Poza artykułami istniały stałe działy: *Komunikaty i ogłoszenia Stowarzyszenia „Ognisko” i Związku*; *Korespondencje*; *Kronika*; *Nowości literackie* (od 1899 roku); *Ruch w naszych Towarzystwach*, a także drobne wiadomości, nekrologi, apele redakcji, ogłoszenia prywatne. Jak wspomniano, niewiele miejsca przeznaczano na omawianie spraw ściśle fachowych, skupiając się na warunkach bytowych drukarzy galicyjskich. Do kwestii szczególnie nurtujących redakcję należały warunki pracy i bezpieczeństwo pracowników, kształcenie kandydatów na drukarzy oraz bezrobocie. Wiele uwagi poświęcano poczynaniom krajowych i zagranicznych stowarzyszeń ogólnorobotniczych i drukarskich. Rok po wybuchu I wojny światowej „Ognisko” zostało przeniesione do Krakowa. Początkowo ukazywało się jako miesięcznik, a w 1918 roku jako dwutygodnik. W tym samym roku nastąpiła czteroletnia przerwa w jego

¹⁵⁶ H. TADEUSIEWICZ: „Ognisko. Czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodów”: (okres pierwszy 1895–1900). „Roczniki Biblioteczne” 1978, z. 1–2, s. 57.

publikowaniu. Utrzymało się na rynku do 1937 roku, mimo iż zmieniano redaktorów, wydawców, miejsce wydawania, jednak trudności związane z cenzurą i finansami ostatecznie przyczyniły się do jego zawieszenia.

Po dwudziestu latach od likwidacji czasopisma „Z Dziedziny Sztuki Drukarskiej” warszawskie środowisko drukarzy doczekało się kolejnego, jednak już samoistnego wydawniczo organu fachowego: „Drukarz i Księgarz. Pismo poświęcone drukarstwu, księgarstwu i sprawom z nimi związek mającym, jako to: gisierstwu, rytownictwu, fotografii, cynkotypii i fototypii, litografii, galwanoplastyce, introligatorstwu i papiernictwu”. Jego cztery roczniki ukazały się w latach 1897–1901. Wydawcą i redaktorem został T.H. Nasierowski, koncesję na wydawanie pisma od numeru trzeciego przejął W. Ratyński, zaś w 1900 roku J. Fiszer. Mimo że w numerze drugim pierwszy człon podtytułu brzmiał „Dwutygodnik”, a od trzeciego – „Pismo miesięczne”, to ukazywało się ono nieregularnie, w odstępach miesięcznych zaczęło być wydawane od maja 1901 roku. Poza nielicznymi artykułami, pisanymi w większości przypadków przez anonimowych autorów, w strukturze „Drukarsza i Księgarza” przewidziano *Kronikę*, od numeru piątego z 1898 roku zmienioną na *Kronikę bieżącą*, która obejmowała następujące rubryki: *Kwestie drukarskie*; *Różne*; *Teatr i sztuka*; *Wiadomości literackie*; *Wiadomości osobiste*; *Z literatury*. Wśród innych rubryk należy wymienić: *Nowe książki*; *Ogłoszenia*; *Spis ważniejszych artykułów zamieszczonych w czasopismach na czas...*; *Wydawnictwa T. H. Nasierowskiego*; *Z prasy polskiej*. Mimo ambitnych założeń dotyczących profilu pisma nie odegrało ono istotnej roli w procesie integracji środowiska pracowników sztuki typograficznej. Na jego łamach nie poruszano problematyki społecznej ani najważniejszych kwestii nurtujących drukarzy. Na decyzję o zamknięciu periodyku miały wpływ problemy finansowe redakcji i niewielkie zainteresowanie czytelników.

Dzieje czasopism XIX wieku zamyka „Przegląd Drukarski” Józefa Styfiego, wydawany w Przemyślu od listopada 1898 roku jako dwutygodnik. Do maja roku następnego ukazało się 13 numerów¹⁵⁷ tego, jak wskazywał podtytuł, „pisma poświęconego wyłącznie sprawom właścicieli drukarni, litografii i zakładów introligatorskich”. Był to zatem jedyny organ, którego założeniem było „pobudzić właścicieli drukarni i zakładów litograficznych do zainteresowania się sprawami zawodu, do omawiania takowych i obmyślenia środków ku warowaniu wspólnych interesów”¹⁵⁸. Poruszana problematyka dotyczyła przede wszystkim interesów posiadaczy zakładów typo- i litograficznych, w niewielkim tylko stopniu zajmowano się sprawami pracowników drukarni. Dominowały teksty podejmujące problem konkurencji instytucji prowadzonych bez koncesji oraz stosunków

¹⁵⁷ Według ustaleń Hanny Tadeusiewicz nie wiadomo, czy trzynasty numer „Przeglądu Drukarskiego” był ostatnim, czy też kolejne numery pisma nie zachowały się. Zob.: H. TADEUSIEWICZ: „Przegląd Drukarski” – nieznanne czasopismo fachowe z końca XIX wieku. „Roczniki Biblioteczne” 1971, z. 1–2, s. 43–55.

¹⁵⁸ „Przegląd Drukarski” 1898, nr 1, s. 1.

właściciele zakładów z personelem, prezentowano też nowości techniczne w przemyśle drukarskim. Wiele miejsca poświęcano planowaniu zjazdu właściciele firm poligraficznych z terenu Galicji. Oprócz artykułów, pisanych najczęściej anonimowo, zawartość „Przeglądu Drukarskiego” tworzyły: korespondencja, kronika, notatki odredakcyjne i ogłoszenia w sprawie pracy.

W latach 1901–1918 nie wydawano zbyt wielu czasopism drukarskich. Obok jednodniówek i pisemek o charakterze reklamowym¹⁵⁹ ukazywały się: „Przegląd Drukarski” (Lwów, 1901); „Poradnik Graficzny” (Kraków, 1905–1906); „Polski Poradnik Graficzny” (Kraków, 1908); „Grafika” (Warszawa, 1906); „Wiadomości Graficzne” (Warszawa, 1908–1915); „Grafika” Władysława Łazarskiego (Warszawa, 1912). Grupę tę otwiera „Przegląd Drukarski. Miesięcznik poświęcony sztuce drukarskiej”, publikowany we Lwowie z inicjatywy Seweryna Baylego, wydawcy i redaktora pisma. Znanych 12 numerów tego miesięcznika ukazało się w okresie od stycznia do grudnia 1901 roku. W odróżnieniu od większości wcześniejszych tytułów redakcja pisma z reguły nie angażowała się w sprawy społeczne i polityczne. Zamieszczane teksty stanowiły w dużej części tłumaczenia prac pochodzących z czasopism niemieckich, a ich tematyka dotyczyła spraw ściśle fachowych i dokształcania zawodowego. Część artykułową uzupełniały na końcu pisma rubryki: *Nowe wynalazki*; *Poradnik drukarski* i *Rozmaitości*.

W latach 1905–1906 drukowano w Krakowie „Poradnik Graficzny”, którego wydawcą był Władysław Teodorczuk, a redaktorami Przeclaw Smolik oraz poeta i tłumacz Franciszek Pik (Mirandola). Ten „miesięcznik poświęcony drukarstwu, litografii, fotografii i cynkografii, fotografii itp.”¹⁶⁰ był pierwszym czasopismem środowiska drukarskiego, które – jak podkreślił Janusz Sowiński – zarówno swoją treścią, jak i wystrojem zewnętrznym reprezentowało nowe tendencje w typografii¹⁶¹. Periodyk skierowany był „do ogółu pracujących na tym polu, zarówno artystów, jak właściciele drukarni, zecerów, maszynistów, drukarzy, litografów, drzeworytników, rysowników, wreszcie do wszystkich ludzi myślących, a kochających piękno”¹⁶². Na plan pierwszy wysuwano cele poznawcze i edukacyjne, omawiając tematy stanowiące poszerzenie wiadomości zdobytych przez praktyków podczas nauki zawodu oraz publikując informacje o nowych osiągnięciach w dziedzinie techniki drukarskiej. Redakcji nie udało się zachować określonej w podtytule częstotliwości; pismo przestało się ukazywać po wydaniu trzeciego zeszytu w 1906 roku.

Kontynuatorem „Poradnika Graficznego” był powołany w 1908 roku „Polski Poradnik Graficzny. Miesięcznik poświęcony drukarstwu, litografii i gałęziom

¹⁵⁹ Na przykład „Kurierek Warszawski i Drukarski” Wacława Ratyńskiego z lat 1902–1905.

¹⁶⁰ W 1905 r. w zeszycie 2 Rocznika 1 zmieniono podtytuł na okładce: „miesięcznik poświęcony drukarstwu, litografii, fotografii i gałęziom pokrewnym”. W 1906 r., w zeszycie 1 Rocznika 2 wprowadzono podtytuł: „miesięcznik poświęcony drukarstwu, litografii i gałęziom pokrewnym”.

¹⁶¹ J. SOWIŃSKI: *Sztuka typograficzna Młodej Polski*. Wrocław 1982, s. 75.

¹⁶² *Nasze cele, nasze drogi*. „Poradnik Graficzny” 1905, z. 1, łam 3.

pokrewnym”, w którym również podkreślano relacje drukarzy ze środowiskiem artystycznym. Wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym jedynych czterech zeszytów był drukarz Franciszek Zemanek. We wstępnym artykule *Od redakcji* przedstawiono następujące cele pisma: „Rzucamy pierwsze hasło, wezwanie do wspólnej pracy – powołujemy do życia pismo, poświęcone sprawom polskiego drukarstwa, polskiej sztuki drukarskiej”¹⁶³. Dominowały w nim zagadnienia z zakresu techniki drukarskiej oraz zdobnictwa wymagającego umiejętności zawodowych drukarzy. Oba tytuły zaliczały się wówczas do najciekawszych pod względem szaty graficznej. Poza artykułami w „Polskim Poradniku Graficznym” publikowano drobne wiadomości, kronikę, korespondencje, odpowiedzi redakcji, a także informacje o wystawach i konkursach, porady fachowe, nekrologi. Uzupełnienie tekstów stanowiły reprodukcje artystycznie wykonanych czarno-białych i kolorowych reklam oraz ogłoszeń¹⁶⁴.

W styczniu 1906 roku ukazał się w Warszawie pierwszy numer „Grafiki” – pisma wydawanego przez Kazimierza Kułakowskiego, właściciela domu handlowego „Kułakowski i Sp.”. Kolejnymi redaktorami byli A. Cybulski i K. Zaluska. Według założeń redakcji pismo, z podtytułem „tygodnik ekonomiczno-zawodowy dla drukarzy, litografów, introligatorów oraz handlów materiałów piśmiennych i rysunkowych”, miało być forum wymiany myśli przedstawicieli zawodów związanych z poligrafia, prezentować nowości techniczne i propagować nowe idee w dziedzinach związanych z drukarstwem. Materiały umieszczano w kilku działach tematycznych: *Artykuły treści ekonomiczno-społecznej; Bibliografia; Kronika; Nowości i ulepszenia techniczne; Pośrednictwo pracy; Pytania i odpowiedzi redakcji; Sprawozdania z posiedzeń i uchwały stowarzyszeń i związków drukarskich oraz pokrewnych zawodów; Towaroznawstwo; Wiadomości encyklopedyczne służące samokształceniu; Zawodowe słownictwo polskie*. Wraz numerem 4/5 redakcja wprowadziła zmiany w układzie treści. Artykuł wstępny został wyeksponowany, a pozostałe materiały odpowiadające zakresowi tematycznemu „Grafiki” grupowano zależnie od tematu pod nagłówkami: *Drukarnstwo; Fotochemigrafia; Handel malarski, piśmienniczy i rysunkowy; Introligatorstwo; Litografia*. W okresie od marca do września 1906 roku czasopismo zawieszono, prawdopodobnie za sprawą cenzury, a wznowione ukazywało się z podtytułem: „Ekonomiczno-zawodowy tygodnik dla drukarzy i litografów”. „Grafika” miała ambicje objęcia swym zasięgiem obszaru Królestwa Polskiego, Galicji i Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Nie zyskała jednak uznania w środowisku, gdyż pod względem artystycznym wyglądała mało efektownie, co było szczególnie widoczne w porównaniu z publikowanym w tym samym czasie w Krakowie „Poradnikiem Graficznym”. Łącznie wydano 21 numerów, ostatni ukazał się 29 września 1906 roku.

¹⁶³ *Od redakcji*. „Polski Poradnik Graficzny” 1908, z. 1, s. 2–3.

¹⁶⁴ H. TADEUSIEWICZ: „Poradnik Graficzny” (1905–1906) i „Polski Poradnik Graficzny” (1908): przyczynę do dziejów etosu piśmiennictwa drukarzy. „Roczniki Biblioteczne” 2005, s. 260.

Podobny zakres tematyczny reprezentowały „Wiadomości Graficzne” – organ nowo powstałego Związku Zawodowego Drukarzy, Odlewaczy Czcionek i Pokrewnych Zawodów, w skład którego weszły dwa działające wcześniej na terenie zaboru rosyjskiego związki zawodowe drukarzy: nielegalny Związek Drukarzy i legalny Polski Związek Zawodowy Drukarzy, Odlewaczy Czcionek i Pokrewnych Zawodów¹⁶⁵. Pierwszy numer „Wiadomości” ukazał się w Warszawie 1 sierpnia 1908 roku, a o koncesję na publikowanie pisma wystarał się Wacław Credo, który wszedł w skład redakcji wraz z Antonim Burkotem, Józefem Długołęckim, Romanem Mathią i Adamem Witkowskim. Polityczne zaangażowanie twórców pisma, propagowanie na jego łamach idei socjalistycznej stały się przyczyną wielu problemów redakcji, w tym interwencji władz i cofnięcia koncesji. Od numeru 9, wskutek aresztowania A. Witkowskiego i w konsekwencji jego wyjazdu do Krakowa redakcję objął A. Burkot wraz z Edmundem Statkiewiczem, K. Szperlingiem i Julianem Witeckim. Po zawieszeniu tytułu nowa redakcja chciała nadać mu bardziej lewicowy charakter – 1 grudnia 1908 roku powołano organ „Drukarz i Litograf” z podtytułem „Tygodnik poświęcony sprawom zawodowym”. Władze rosyjskie zawiesiły i to wydawnictwo po wydrukowaniu dwóch numerów. Wznowione „Wiadomości Graficzne” zaczęły się ukazywać regularnie co tydzień od 1 stycznia 1909 roku do marca roku następnego, kiedy to rząd carski wydał zakaz ich publikacji. Warszawscy drukarze, odczuwając brak pisma zawodowego, skorzystali z rosyjskiej ustawy prasowej, pozwalającej każdemu obywatelowi wydać raz w roku swą literacką pracę. Pod tym pozorem wychodziły kolejno podpisywane przez różne osoby jednodniówki: „Drukarz”, „Echa drukarskie”, „Guttenberg” oraz „Wiadomości drukarskie”. Pozwolenie na ponowne wydawanie „Wiadomości Graficznych” uzyskano 30 kwietnia 1910 roku. Czasowe zawieszenie wpłynęło jednak niekorzystnie na rozwój pisma, które borykało się z brakiem artykułów i opóźnieniami napływu gotówki za prenumeratę. Kolejne aresztowania redaktora A. Burkota, a następnie wybuch I wojny światowej przyczyniły się do kilkukrotnego zawieszania wydawnictwa. „Wiadomości” oferowały czytelnikom różnorodny i bogaty zestaw materiałów fachowych, obejmujący artykuły oryginalne i tłumaczenia, uwagi praktyczne, nowinki techniczne i technologiczne dotyczące poszczególnych działów drukarstwa¹⁶⁶. W tym celu redakcja grupowała teksty w następujących rubrykach: *Fragmenty drukarskie*; *Poradnik graficzny*; *Techniczne notatki*; *Wskazówki techniczne*; *Z dziedziny drukarstwa*; *Z dziedziny litografii*.

W 1912 roku w Warszawie wyszedł jedyny numer pierwszego rocznika zatytułowanego „Grafika”, wydany przez właściciela tłoczni Władysława Łazarskiego, a zredagowany pod kierunkiem jego syna Zygmunta. Czasopismo ukazało się

¹⁶⁵ Pierwszą edycję „Wiadomości Graficznych” stanowiło pismo „Związkowiec, Drukarz, Litograf i Odlewacz Czcionek” z lat 1906–1907.

¹⁶⁶ S. CIEPŁOWSKI: *Warszawskie czasopisma...*, s. 139.

nakładem Kursów Kształcenia Zawodowego Grafików przy Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej i miało pełnić przede wszystkim funkcję edukacyjną. Założeniem tego pierwszego fachowego pisma artystycznego, powstałego w kręgu ludzi związanych z placówką oświatową, było więc kształcenie przyszłych drukarzy oraz podnoszenie kwalifikacji zawodowych pracowników zakładów typograficznych. Pięć opublikowanych artykułów to teksty historyczne, skupiające się na dziejach książki, introligatorstwa i drukarniach. Na uwagę zasługuje bibliograficzna praca M. Rulikowskiego *Literatura polska lub Polski dotycząca z zakresu grafiki*¹⁶⁷, obejmująca 626 tytułów z dziedziny grafiki, uporządkowanych według nazwisk autorów i tytułów dzieł, najczęściej z dodanymi adnotacjami. Ten wartościowy dobór tekstów w wydanym numerze uzupełniała dopracowana szata graficzna. Jednak czasopismo okazało się efemerydą, do czego przyczynił się wybuch I wojny światowej. Władze carskie wprowadziły wówczas zaostrzoną cenzurę i zarekwirowały maszyny drukarskie.

Czasopisma drukarskie o różnej częstotliwości, różnym poziomie publikowanych treści i różnych ambicjach wydawców powoływano w większych miastach zaboru austriackiego i rosyjskiego, jak Lwów, Warszawa, Kraków, Przemyśl¹⁶⁸. W XIX wieku najaktywniej na tym polu działało środowisko lwowskie, do czego niewątpliwie przysłużył się tamtejszy rozwój drukarstwa i ruchu robotniczego. Dominowały czasopisma ściśle fachowe, na łamach których podejmowano zagadnienia techniki drukarskiej oraz organizacyjno-bytowe środowiska. Dopiero na początku XX wieku zaczęto interesować się estetyką wytworu poligraficznego, a pisma adresowane do artystów i drukarzy dawały możliwość poszerzania wiedzy na temat sztuki typografii i zdobnictwa książki, pełniły funkcję doradcy i przewodnika w samokształceniu.

1.2.4. Czasopisma bibliofilskie

Do wybuchu I wojny światowej nie pojawiły się na ziemiach polskich towarzystwa bibliofilskie, jednak na przełomie XIX i XX wieku ukształtowało się środowisko miłośników połączonych pasją posiadania książek, zainteresowanych ich poznawaniem i badaniem. Początki czasopiśmiennictwa bibliofilskiego kształtowały się w środowisku warszawskich pasjonatów książki, toteż właśnie w Warszawie w 1910 roku ukazał się „Przewodnik Antykwarski. Dwutygodnik dla

¹⁶⁷ Praca ta wydana została również przez Władysława Łazarskiego w 1922 r. jako numer trzeci w ramach serii „Biblioteka Zawodowa Graficzna”. Zob. M. RULIKOWSKI: *Literatura polska...*

¹⁶⁸ H. TADEUSIEWICZ: *Polskie czasopisma drukarskie...*, s. 25.

bibliofilów i zbieraczy poświęcony bibliografii oraz miłośnictwu książek i zabytków sztuki i kultury” – pierwsze i jedyne przed I wojną światową pismo tego typu. Znamienne, że jego redaktorem, wydawcą i właścicielem był księgoznawca M. Rulikowski. W numerze pierwszym informował czytelników, że wbrew ogólnemu zwyczajowi nie przygotował prospektu. Podkreślał, iż wydawnictwo ma charakter informacyjny, ale nie wykluczał możliwości drukowania dłuższych prac. Jak pisał:

pewien nacisk „Przewodnik” kłaść zamierza na rzeczy polskie, w obcych rękach się znajdujące. Wskazać do nich drogę, wyłowić z chaosu katalogów i spisów ogólnych, gdzie częstokroć oko zbieracza mogłoby ich nie dostrzec, sięgnąć do źródeł, dotychczas na obszarze polskiego kolekcjonerstwa niedostępnych, i tym samym przyczynić się do pozyskania ich dla kraju – takie są nasze w tym kierunku marzenia¹⁶⁹.

Marek Czechowski dostrzegł ryzyko wydawania czasopisma o takim charakterze w okresie starań o odzyskanie niepodległości, gdyż „brak było tradycji i doświadczeń, nie istniały jeszcze ani stowarzyszenia, ani nawet zintegrowane skupiska bibliofilów”¹⁷⁰. I rzeczywiście, inicjatywa M. Rulikowskiego, realizowana skromnymi środkami, pozwoliła jedynie na druk 11 zeszytów, gdyż nie zyskano wystarczającej liczby prenumeratorów ani wsparcia ze strony polskich miłośników książki. „Przewodnik” miał przede wszystkim charakter informacyjny, chociaż zgodnie z zapowiedzią zamieszczano w nim również dłuższe teksty z zakresu bibliofilstwa, handlu antykarskiego, introligatorstwa, a w części informacyjnej popularyzowano nowości wydawnicze. Rozwój czasopism w gronie bibliofilów nastąpił dopiero w okresie międzywojennym.

1.2.5. Czasopisma bibliotekoznawcze i bibliotekarskie

Pierwszym czasopismem związanym z instytucją biblioteki był wspomniany już „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego im. Ossolińskich”, powołany w 1827 roku we Lwowie z inicjatywy fundatora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, J.M. hr. Ossolińskiego. Fundator wcześniej planował wydawać czasopismo pod nazwą „Pamiętnik Biblioteczny”, zapraszając do współpracy Mikołaja Michalewiczowa. Zamyśl ten już po śmierci pomysłodawcy zrealizował Franciszek Siarczyński, dyrektor Księgozbioru Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie,

¹⁶⁹ „Przewodnik Antykarski” 1910, nr 1, s. 8.

¹⁷⁰ M. CZECHOWSKI: *Czasopisma bibliofilskie*. „Roczniki Biblioteczne” 1986, z. 1–2, s. 243.

który uzyskał od władz austriackich zezwolenie na wydawanie „Czasopisma Naukowego”. Został również redaktorem dwóch pierwszych roczników z zeszytami ukazującymi się kwartalnie, opłacanymi z własnych środków¹⁷¹. W programie przedstawionym w *Obwieszczeniu Czasopisma, które Zakład Naukowy Księgozbioru im. Ossolińskich wydawać będzie*, przewidziano następującą tematykę:

1. Rozprawy wszelkie, których przedmiot dziejów ojczystych lub piśmiennictwa polskiego się dotyczy. [...].
2. Pisma starożytne, bądź w wyjątkach i w ułamkach, bądź w ciągu całkowitym, mieszczone będą, zwłaszcza mniej znajome i dotąd nie wydane dla udzielenia o nich wiadomości i zachowania ich pamięci.
3. Badanie dziejopisne, tak co do rzeczy krajowych, jako i obcych, ale z krajowymi związek mających, sprawy uczone, żywoto-ziemio- lub rodo-pisma.
4. Wiadomości krajowe statystyczne obwodów lub miejsc szczególnych; starożytności ślady i pomniki; opisy ku upowszechnianiu lepszej znajomości własnego kraju; zdania o nim obcych, błędnych o nim podań sprostowanie itd.
5. O płodach przyrodzonych ziemi, nowe w tym względzie odkrycia i środki ku polepszeniu gospodarstwa rolniczego i domowego.
6. Uwagi i badania co do mowy polskiej i jej wyrazów, i składu.
7. Rozprawy w przedmiocie umiejętności w mowie polskiej pisane, jej czystością i jasnością, niemniej jak i użytecznością zalecone.
8. Doniesienia z czasów obecnych dla wiadomości powszechnej:
 - a) o stanie i wzroście Księgozbioru Ossolińskiego i Lubomirskiego Muzeum, o przybytkach z ofiar obywatelskich lub z innego nabycia.
 - b) sprawy naukowych społeczności, dobroczynnych zakładów itd.
 - c) wiadomości o wychodzących na świat książkach krajowych, jako i przedniejszych dziełach sztuki.
 - d) o obecnym stanie gospodarstwa krajowego.
 - e) krótko pamięć zmarłych osób celniejszych narodu naszego¹⁷².

¹⁷¹ Wpływ czeskiego czasopisma „Časopis Společnosti Vlastenského Muzeum w Čechách” na strukturę czasopisma ossolińskiego oraz problemy Franciszka Siarczyńskiego z cenzurą przy wydaniu pierwszego zeszytu przedstawiono w pracach: T. MODELSKI: *Ossolineum i czeskie Muzeum Narodowe*. „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1953, t. 4, s. 195–292; A. KAWALEC: *Książki Franciszek Siarczyński. Życie i działalność*. Wrocław 2007.

¹⁷² Pełny tekst *Obwieszczenia Czasopisma, które Zakład Naukowy Księgozbioru im. Ossolińskich wydawać będzie* ogłoszono w: „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego im. Ossolińskich” 1828, z. 1, s. 1–8.

Czasopismo nie było więc wydawnictwem ściśle bibliotekarskim i jego profil, mimo kilkukrotnych zmian tytułu¹⁷³, pozostał niezmienny. Podejmowano w nim tematykę z zakresu historii, literatury i historii nauki. W strukturze pisma za sprawą Ossolineum przewidziano rubryki rejestrujące bieżącą bibliografię polską, publikowano artykuły na temat historii książki, zwłaszcza oświeceniowej, historii księgozbiorów i bibliotek, dziejów drukarstwa, ponadto prezentowano różnorodne badawcze aspekty zbiorów specjalnych znajdujących się w Ossolineum¹⁷⁴. Historyczny i poważny charakter tekstów przyczynił się do braku popularności „Czasopisma” wśród współczesnych czytelników, a w konsekwencji do problemów finansowych i przerw w jego wydawaniu.

Na początku XX wieku, wraz z rozwojem zawodu bibliotekarza, środowisko pracowników tej jeszcze nieuregulowanej profesji odczuwało konieczność utworzenia własnego organu prasowego. Pierwszą niezrealizowaną inicjatywę podjęło grono bibliotekarzy dwóch ksiąźnic polskich z siedzibą w innych krajach: Biblioteki Polskiej w Paryżu oraz Biblioteki Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu. W 1905 roku bibliotekarz Biblioteki Polskiej, Władysław Alojzy Strzembosz, wraz z pracownikami placówki w Szwajcarii, Wacławem Karczewskim i Kazimierzem Woźnickim, planowali stworzyć pismo literacko-bibliologiczne „Książnica. Wydawnictwo poświęcone wiedzy bibliotecznej, bibliografii i lubownictwu książek”. Mimo że wydawane w Paryżu, miało być jednym z pierwszych zawodowych czasopism dla bibliotekarzy polskich. W prospekcie autorzy wyjaśniali, co rozumieją przez pojęcie książnictwa, nawiązywali do dziejów rozwoju bibliografii, zawodu bibliotekarza i wskazywali na warunki potrzebne do zbierania i opracowywania dokumentów¹⁷⁵:

Nie mieliśmy i nie mamy dotychczas czasopisma książnictwu poświęconego. Prace większe czy też mniejsze, nawet artykuły dziennikarskie z dziedziny wiedzy bibliotecznej, bibliografii i lubownictwa książek, niemal na palcach zliczyć można. [...] Jeżeli zeszyt pierwszy ogłoszony

¹⁷³ Do 1918 r. czasopismo było wydawane pod następującymi tytułami: „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego im. Ossolińskich” (1828–1834 [!], 7 roczników w 32 zeszytach, zeszyt 4 ostatniego rocznika datowano: 1841); „Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich. Pismo poświęcone dziejom, bibliografii, rozprawom i wiadomościom naukowym” (1842–1848, 5 roczników w 15 zeszytach); „Biblioteka Ossolińskich. Pismo historii, literaturze, umiejętnościom i rzeczom narodowym poświęcone. Poczet nowy” (1862–1869, 7 roczników w 12 zeszytach). Ukazywały się również „Sprawozdania z czynności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” (1857–1913 [za lata 1851–1912]).

¹⁷⁴ J.A. KOSIŃSKI: „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” *informacje*. „Przegląd Biblioteczny” 1997, z. 4, s. 393.

¹⁷⁵ M. KALCZYŃSKA: *Kazimierz Woźnicki (1878–1949) – literat, publicysta, dziennikarz, polityk i bibliofil oraz jeden z bibliotekarzy donatorów Muzeum Narodowego w Rapperswilu. Na podstawie spuścizny znajdującej się w Bibliotece Polskiej w Paryżu*. „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2010, z. 11, s. 228.

został za granicą, jeżeli poza sprawami ogólnymi, uwzględniono w nim wyłącznie biblioteki na obczyźnie, to dlatego jedynie, że ci, co go wydali, za granicą mieszkają. I właśnie mieszkając za granicą mieli sposobność, może większą aniżeli inni, przekonać się, jak daleko w sprawach księżnicstwa poza Europą Zachodnią stoimy, jak wiele z dorobku cudzego zmuszeni jesteśmy czerpać. Takie zapożyczenie, takie naśladownictwo jest dobre, a nawet konieczne, o ile prowadzi do stworzenia i doskonalenia własnego dorobku¹⁷⁶.

Koszty wydania pierwszego zeszytu ponieśli ofiarodawcy, a dochód z jego sprzedaży miał być podstawą wydania kolejnego. Niestety, pismo zyskało tylko 5 obietnic prenumeraty i inicjatywa skończyła się niepowodzeniem.

Potrzebę istnienia czasopisma przeznaczonego dla środowiska bibliotekarzy miał zaspokoić „Przegląd Biblioteczny”, wydawany w latach 1908–1911 przez Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie. To właśnie w gronie członków założycieli Komitetu Towarzystwa¹⁷⁷ zrodził się pomysł publikowania pisma poświęconego teorii i praktyce bibliotekarstwa. Inicjatywa ta nabrała realnych kształtów na skutek zmian w rosyjskim systemie prasowym w efekcie rewolucji rosyjskiej 1905 roku, które prowadziły do zniesienia cenzury prewencyjnej. Według zmodyfikowanej koncesji wystarczyło zgłosić gubernatorowi miasta tytuł i program czasopisma, drukarnię oraz personalia redaktora. Podczas jednego z pierwszych zebrań stwierdzono, że „Towarzystwo ma prawo [...] wydawać organ poświęcony Bibliografii i Bibliotekoznawstwu”¹⁷⁸. Podjęcie prac nad założeniem pisma według projektu i pod redakcją Stefana Dembego oficjalnie potwierdzono 7 lutego 1907 roku

¹⁷⁶ „Książnica” – pierwszy zeszyt z 1905 r. BPP, akc. 4409. Za: M. KALCZYŃSKA: *Kazimierz Woźnicki...*, s. 229. Przedruk wstępu redakcji został zamieszczony w czasopiśmie „Ateneum: pismo naukowe i literackie” 1905, R. III, t. 3 z. 7–8, s. 123. O „Książnicy” informowano również w „Kronice” na łamach „Przewodnika Bibliograficznego” 1905, nr 8–9, s. 173, a w „Kwartalniku Historycznym” inicjatywę tę oceniano bardzo pozytywnie. Jak pisano: „W prospekcie zaznaczają wydawcy zupełnie słusznie, że u nas ze wszystkich działów księżnictwa jedynie bibliografia stoi na wysokości zadania. Technika biblioteczna od czasów Lelewela i Borkowskiego w literaturze zupełnie zaniedbana, o księżnicach publicznych i prywatnych nic prawie nie pisano; w końcu lubownictwo książek w dzisiejszym tego słowa znaczeniu pojęte, t. j. nie tylko jako miłość książek, ale przede wszystkim jako ich znawstwo, jest tematem, którego w naszej literaturze nie poruszano prawie wcale. W tych słowach mieści się program wydawnictwa – oto są tematy, którymi zajmować się będzie. Wydawnictwo takie powitać należy z radością i życzyć mu powodzenia”. Zob.: *Kronika*. „Kwartalnik Historyczny” 1905, z. 2, s. 371.

¹⁷⁷ Założycielami Towarzystwa, którzy podpisali statut, byli: Samuel Dickstein, Stanisław Krzemiński, Ludwik Krzywicki, Stanisław Leszczyński, Stanisław Michalski, Rafał Radziwiłłowicz, Józefa Sawicka, Władysław Smoleński, Seweryn Smolikowski, Stefan Żeromski.

¹⁷⁸ *Ustawa Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 1, s. 8.

na posiedzeniu Komitetu Towarzystwa¹⁷⁹, a pozwolenie na druk uzyskano 11 kwietnia tego roku.

W podtytule „Przeglądu Bibliotecznego” – „czasopismo ilustrowane poświęcone bibliotekoznawstwu, bibliotekarstwu i bibliografii” – wyznaczono zakres treści. Redakcja założyła również, że tytuł będzie ukazywać się kwartalnie, jednak nie udało się zachować tej częstotliwości. W latach 1908–1911 wydano 6 zeszytów, w tym dwa podwójne. W sumie opublikowano tylko dwa tomy: za rok 1908 (z. 1–4) i za rok 1909 (z. 1–4). Pierwszy zredagował S. Demby, drugi – Stanisław Krzemiński, a wydawcą był Henryk Dobrzycki. Jak podkreślono w sprawozdaniu Komitetu: „Istnienie swoje zawdzięcza »Przegląd Biblioteczny« chętej i bezinteresownej pracy autorów i kierowników swoich”¹⁸⁰. Wśród współpracowników pisma byli członkowie Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie, bibliotekarze, bibliolodzy i bibliofile. Dwa pierwsze zeszyty wydrukowano dzięki ofiarności dwóch anonimowych członków Towarzystwa, a kolejny podwójny zeszyt – z funduszy Towarzystwa Biblioteki.

Redakcja „Przeglądu Bibliotecznego” postawiła sobie ambitne cele. Pismo miało nie tylko informować o działalności Towarzystwa i samej Biblioteki Publicznej, ale stanowić miejsce publikowania tekstów z zakresu bibliotekoznawstwa, księgoznawstwa, bibliotekarstwa i bibliografii, zarówno w teoretycznym, jak i praktycznym aspekcie. Podobnie jak w przypadku wielu wcześniej omówionych czasopism, kondycja finansowa tego tytułu była bardzo trudna. Koszty wydawania rosły, co w połączeniu z kłopotami Biblioteki Publicznej, utrzymywanej w tym czasie z samych składek i darów odbiorców, tworzących w zasadzie grono członków Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie, przyczyniło się do nieregularnego ukazywania się pisma, a następnie do jego zawieszenia. Druk ostatniego zeszytu ukończono 10 marca 1911 roku, tytuł ten okazał się zatem kolejną efemerydą. Jednak redakcja zdążyła zamieścić na jego łamach wiele cennych prac naukowych autorstwa Karola Badeckiego, I. Chrzanowskiego, S. Dembego, Pawła Ettingera, W. Karczewskiego, S. Krzemińskiego,

¹⁷⁹ O początkach pisma pisali: D. RYMSZA-ZALEWSKA: *Stefan Demby znany i nieznan*. Warszawa 2003, s. 103–107; Z. GRUSZKA: *„Przegląd Biblioteczny”: monografia*. Warszawa 2012. Materiały archiwalne dotyczące powstania i funkcjonowania „Przeglądu Bibliotecznego” znajdują się w Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Wykaz dokumentów zamieszczono w publikacji: *Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Akta nr 1–245*. Oprac. J. RUDNICKA, J. GÓRKA, K. SOKOŁOWSKA-GRZESZCZYKOWA. Warszawa 1977. Należą do nich: A. 165 Zezwolenie na publikację „Przeglądu Bibliotecznego” dla drukarni i redakcji 13 VI 1909 k. 59–62; A. 177 List Stefana Dembego z projektem czasopisma „Przegląd Biblioteczny”, adresowany prawdopodobnie do S. [Stanisława] Leszczyńskiego („Szanowny Panie Profesorze”) 7 II 1907 k. 5–6; Pismo Drukarni Piotra Laskauera i Sp. do S. [Stefana] Dembego w sprawie „Przeglądu Bibliotecznego” 1907 k. 8; A. 178 Akta „Przeglądu Bibliotecznego”; A. 208 Prenumeraty „Przeglądu Bibliotecznego” k. 64.

¹⁸⁰ *Sprawozdanie Komitetu Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie za r. 1908*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 15.

L. Krzywickiego. Na uwagę zasługuje również list bibliotekarzy Muzeum Polskiego w Rapperswilu, W. Karczewskiego i Władysława Kłyszewskiego, którzy postulowali utworzenie na ziemiach polskich Towarzystwa Bibliotekarzy lub Bibliofilów Polskich, „by w zakres poczynić zbiorowych wszelkiej kategorii miłośników wprowadzić książkę i księżnictwo”, oraz zorganizowanie zjazdu bibliotekarzy¹⁸¹. Według założeń redakcji „Przegląd Biblioteczny” miał stanowić forum wymiany myśli i planów na polu praktyki i teorii bibliotekarstwa. Przedstawiona na jego łamach inicjatywa organizowania się środowiska pokazuje, że jeśli wydawanie pisma byłoby kontynuowane, mogło mieć ono realny wpływ na rozwój dyscypliny, a jednocześnie przyczynić się do wcześniejszego powstania zawodowego stowarzyszenia bibliotekarzy.

Początki polskiego czasopiśmiennictwa skierowanego do bibliotekarzy przypadły zatem na koniec okresu niewoli narodowej. Warunki ekonomiczne uniemożliwiły publikowanie „Przeglądu Bibliotecznego”, a mimo to stał się on pierwowzorem polskiego czasopisma bibliotekoznawczego. Ponadto, z braku opracowań teoretycznych, odgrywał rolę użytecznej pomocy w środowisku bibliotekarzy, stając się niejako podręcznikiem bibliotekarskim.

Dzięki studiom naukowym podejmowanym w XIX wieku rozpoczął się proces usamodzielniania się dyscypliny bibliologicznej i uniezależniania od nauki o literaturze. Rozważań teoretycznych na temat istoty nauki o książce nie było zbyt wiele. Zakres i metody badawcze tej w dużym stopniu empirycznej nauki były rozwijane w pracach bibliograficznych i monograficznych dotyczących historii drukiarstwa i historii bibliotek, zabytków rękopiśmiennych i drukowanych.

Wydarzenia polityczne i zabory opóźniały proces ewolucji instytucji bibliotecznych. W XIX wieku, poza czerpaniem z zagranicznych wzorów, stworzono załączki teoretycznej i podręcznikowej, jeszcze wciąż skromnej, wiedzy bibliotekoznawczej. Aleksander Birkenmajer, podsumowując dorobek w zakresie piśmiennictwa księgo- i bibliotekoznawczego do 1918 roku podkreślił, iż „miewaliśmy dzieła bibliograficzne, typu Estreichera czy Wierzbowskiego [...] lub też katalogi rękopisów czy inkunabułów; za to teoretycznych prac bibliotekarskich prawie nie”¹⁸². Na XIX stulecie przypadły też początki tworzenia polskiej terminologii związanej z nauką o książce i bibliotece, chociaż nadal charakterystyczny dla tego okresu był chaos terminologiczny. W literaturze przedmiotu autorzy używali takich określeń, jak: bibliografia właściwa; księżnictwo; rzecz biblioteczna (bibliotekarska); sztuka bibliotekarska; bibliotekoznawstwo; bibliotekonomia;

¹⁸¹ *Listy do Redakcji*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 150–153.

¹⁸² A. BIRKENMAJER: *Bilans dziesięcioletniej pracy na polu bibliotekarstwa i bibliografii w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 258.

bibliotekotechnika¹⁸³. Część wykorzystywanych wówczas terminów nie przyjęła się, ale wiele weszło do słownictwa zawodowego i naukowego oraz przetrwało do współczesności.

W tym okresie ludzie związani zawodowo z książką widzieli potrzebę powoływania czasopism, na łamach których mogliby publikować wyniki badań dotyczących książki i biblioteki. Zagadnienia z zakresu księgo- i bibliotekoznawstwa zaczęły pojawiać się w czasopismach o charakterze bibliologicznym – „Przeglądzie Bibliograficznym” i „Książce”, a następnie w „Przeglądzie Bibliotecznym”, pierwszym bibliotekarskim organie naukowym. Twórcy i współpracownicy „Przeglądu Bibliotecznego”, skupiając polskich badaczy książek i bibliotek, mieli ambicje i szanse wykreowania środowiska naukowo-badawczego. Do 1918 roku trudno jednak mówić o funkcji integracyjnej tych specjalistycznych czasopism, gdyż na przeszkodzie stała efemeryczność tytułów i wąskie grono odbiorców.

Szczególną cechą w rozwoju czasopiśmiennictwa środowisk księgoznawczych przed 1918 rokiem była krótkotrwałość ukazywania się poszczególnych tytułów. Wydawcy starali się pozyskiwać dochody z ogłoszeń i reklam, jednak pisma były finansowane głównie ze środków prywatnych i pochodzących z prenumery. Z reguły ukazywały się dzięki inicjatywom pojedynczych osób lub zespołów ludzi połączonych wspólną pasją do książek: bibliotekarzy, historyków, drukarzy, księgarzy czy antykwariuszy. Wyjątkowo wydawcami czasopism były placówki naukowo-badawcze reprezentowane przez Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie publikujące „Wiadomości Bibliograficzne” oraz Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie firmujące „Przegląd Biblioteczny”. Drugą istotną właściwością w tej grupie wydawnictw był intensywny rozwój czasopism bibliograficznych. Stanowiły one największą liczbę tytułów, na co wpływ miał rozwój piśmiennictwa i ruchu wydawniczego, rodzący potrzebę ogłaszania całościowych wykazów druków z polskich oficyn. Mają też one najdłuższą tradycję spośród pism poświęconych książce i bibliotece, gdyż już w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku zasadniczym zadaniem czasopiśmiennictwa naukowego – jak podkreśliła Małgorzata Korczyńska-Derkacz¹⁸⁴ – było informowanie o nowych książkach. Pierwsze pisma miały więc charakter przeważnie bibliograficzny, w mniejszym zakresie prowadzenie kroniki naukowej. Na łamach pism nie rozwijano teorii bibliografii, miały przede wszystkim wymiar praktyczny, poprzez prezentowanie nowości i rejestrowanie aktualnej produkcji wydawniczej. Przedsięwzięcia te, inicjowane zwykle przez księgarzy, zazwyczaj były krótkotrwałe. Niekiedy ograniczano się w nich do zamieszczania reklam i spisywania tytułów wykonanych własnym nakładem lub komisowych edycji dostępnych w magazynach księgarni.

¹⁸³ Temat chronologii występowania terminów związanych z bibliotekarstwem, bibliotekoznawstwem i terminami pokrewnymi został podjęty w publikacji: B. ŚWIDERSKI: *Bibliotekarstwo, bibliotekoznawstwo i terminy pokrewne. Historia, zakres użycia, semantyka*. Łódź 1981.

¹⁸⁴ M. KORCZYŃSKA-DERKACZ: *Problematyka badań nad czasopiśmiennictwem naukowym*. „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 2, s. 299.

Szczególne znaczenie miały w tym okresie trzy wydawane równocześnie organy prasowe: „Bibliografia Polska” ukazująca się w Krakowie, „Książka” ogłaszana początkowo we Lwowie, a następnie w Warszawie, oraz „Przegląd Bibliograficzny” publikowany w Warszawie. Redakcje tych pism ambitnie podchodziły do opracowywania spisów bibliograficznych polskiej produkcji wydawniczej, ponadto zamieszczały teksty dotyczące problematyki książki i biblioteki. Najskromniej czasopisma były reprezentowane w środowisku bibliofilów i księgarzy. Wraz z periodykami drukarskimi miały charakter ściśle fachowy, ukierunkowany na omawianie zagadnień organizacyjno-bytowych przedstawicieli zawodu.

ROZDZIAŁ 2

Czasopisma naukowe i fachowe z zakresu nauki o książce i dyscyplin pokrewnych w dwudziestoleciu międzywojennym

2.1. Warunki i inicjatywy formujące środowisko bibliologiczne i bibliotekarskie

Okres dwudziestolecia międzywojennego „uznaje się za przełomowy dla rozwoju zarówno polskiego bibliotekarstwa, jak i związanych z nim badań naukowych – polskiej bibliologii i bibliotekoznawstwa”¹. Pierwsze lata niepodległości przyniosły wiele zadań, z którymi musiało zmierzyć się środowisko ludzi związanych z książką – m.in. poważne zadanie ujęcia działalności bibliotecznej w nowe ramy organizacyjne, gdyż formy pracy bibliotek były niejednolite i nieaktualne w nowych warunkach. Do najpilniejszych poczynań należały: wypracowanie ustawodawstwa bibliotecznego, powołanie Biblioteki Narodowej, rozwój bibliotek powszechnych, wykształcenie podstaw zawodu bibliotekarza, stworzenie warunków finansowych i lokalowych zabezpieczających działalność bibliotek².

Wyrazem dążenia do konsolidacji środowiska było utworzenie Związku Bibliotekarzy Polskich (ZBP) – pierwszej samodzielnej organizacji bibliotekarskiej. Inicjatywa ta zrodziła się w 1917 roku, w czasie trwającej jeszcze wojny, w okupowanej przez Niemców Warszawie, w środowisku członków Komisji Historii Książnic i Wiedzy Bibliotecznej Towarzystwa Miłośników Historii. 21 października 1917 roku w gmachu Biblioteki Publicznej odbyło się inauguracyjne zgro-

¹ M. BANACKA, B. SOSIŃSKA-KALATA: „Przegląd Biblioteczny” – rocznik 1927. „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 4, s. 522.

² J. BAUMGART: *Bibliotekarstwo, biblioteki, bibliotekarze: wybór prac*. Warszawa 1983, s. 89–90.

madzenie ogólne Związku Bibliotekarzy Polskich. Pierwszym przewodniczącym został Ignacy Tadeusz Baranowski, sekretarzem Helena Drége, skarbnikiem Jan Muszkowski, a członkami zarządu Faustyn Czerwijowski i Mieczysław Rulikowski. W tym samym roku w strukturze Związku powstały dwie sekcje: bibliotek powszechnych (wraz z komisją katalogową) i bibliotekoznawstwa, a rok później bibliograficzna. Po odzyskaniu niepodległości Związek zaczął rozszerzać swą działalność poza terytorium byłego zaboru rosyjskiego. W 1919 roku utworzono Koło Związku w Krakowie, a rok później we Lwowie. W myśl przyjętej ustawy podstawowym założeniem ZBP było zjednoczenie prac bibliotekoznawczych, bibliologicznych i bibliograficznych, rozpowszechnianie wiedzy w tym zakresie wśród pracowników zawodowych, wspieranie rozwoju polskich bibliotek, czytelni i archiwów oraz stwarzanie odpowiednich warunków pracy zawodowej. Koniecznością stało się również wydawanie własnego czasopisma i publikowanie prac z zakresu bibliotekoznawstwa, bibliologii i bibliografii³. Dzięki działalności ZBP środowisko bibliotekarskie skuteczniej mogło wpływać na ustawodawstwo rządowe oraz opinię publiczną w sprawach bibliotek i czytelnictwa. Wraz z działalnością praktyczną związaną z organizowaniem Biblioteki Narodowej oraz ze staraniami o wprowadzenie ustawy bibliotecznej i zasad normalizacji pracy pogłębiała się potrzeba teoretycznych uzasadnień i wniosków.

2.1.1. Twórcy teoretycznej refleksji nad kształtem nauki o książce i bibliotece

W okresie międzywojennym nastąpił rozwój badań oraz myśli teoretycznej kształtujący odrębne pola badawcze w obrębie dyscypliny obejmującej książkę i bibliotekę. W centrum zainteresowania naukowców znalazły się zagadnienia historyczne książki rękopiśmiennej i drukowanej XV i XVI wieku, zagadnienia metodologiczne nauki o książce oraz badania czytelnictwa i bibliotek. Zainicjowana też została dyskusja na temat samodzielności i komplementarności bibliologii, bibliografii i bibliotekoznawstwa. Przedmiot i metody nauki o książce i bibliotece kształtowali wybitni teoretycy i praktycy wywodzący się głównie ze środowiska bibliotekarskiego.

Próby ugruntowania sformalizowanej wiedzy naukowej o książce i bibliotece podejmowali w rozważaniach teoretycznych wybitni bibliotekarze. Najbardziej dojrzałe teorie na temat kształtu dyscypliny, w której podstawę refleksji naukowej stanowiła książka, stworzyli J. Muszkowski i M. Rulikowski.

³ A. ŁYSAKOWSKI: *Działalność wydawnicza Związku Bibliotekarzy Polskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 4, s. 295–302; J. BAUMGART: *Bibliotekarstwo, biblioteki...*, s. 18.

Rozwiniętą koncepcję nauki o książce pod względem metodologicznym sformułował J. Muszkowski⁴. W 1919 roku, analizując polski dorobek w zakresie tejże dyscypliny, pisał: „Nauka księgoznawstwa czy bibliologii stanowi zadanie przyszłości”⁵. Swoje stanowisko księgoznawcze przedstawił przede wszystkim w dziele *Życie książki*⁶, w którym podjął próbę usystematyzowania całokształtu kwestii dotyczących książki we wszystkich fazach jej wytwarzania, obiegu i użytkowania⁷. W swych pracach szeroko pojmował problematykę wchodzącą w skład nauki o książce. Prowadził studia obejmujące rejestrację bibliograficzną i statystykę druków, zajmował się początkami drukarstwa, czytelnictwem, księgarstwem i socjologią książki. Jako pierwszy w Polsce opowiedział się za włączeniem zagadnień księgarskich do nauki o książce. Akcentował również socjologiczny aspekt tej nauki, analizując książkę od strony jej oddziaływania na społeczeństwo. Bibliotekoznawstwo uważał za dyscyplinę stosowaną, do której pól badawczych zaliczał: typy bibliotek, zakres i cele działania bibliotek, zbiory specjalne, bibliotekarstwo powszechne, podstawy finansowe funkcjonowania bibliotek, personel i jego kształcenie, organizacje zawodowe, działalność dokumentacyjną, przyszłość bibliotek. W nauce o książce dostrzegł zaplecze teoretyczne dla bibliotekoznawstwa.

M. Rulikowski⁸, bibliograf i księgoznawca, badał rozwój pojęcia bibliologii, eliminując z przedmiotu badań treść książki i ograniczając kompetencje bibliologa do studiowania materialnych i formalnych aspektów książki. W teoretycz-

⁴ Teoretyczne prace Jana Muszkowskiego uznaje się za najdoskonalszą próbę kompleksowego ujęcia nauki o książce w omawianym okresie. Z opracowań oceniających wkład badacza w rozwój dyscypliny warto wymienić: H. WIĘCKOWSKA: *Jan Muszkowski. Uczony – bibliolog*. „Przegląd Biblioteczny” 1953, z. 2 s. 97–110; artykuły w t. 3 „Studiów o Książce”, np.: Z. BRZOZOWSKA: *Jan Muszkowski. Przegląd najważniejszych wydarzeń życia i twórczości*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 5–53; K. GŁOMBIEWSKI: *Nauka o książce w ujęciu Jana Muszkowskiego*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 153–169; IDEM: *Życie Jana Muszkowskiego w służbie książki*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 85–88; M. MLEKICKA: *Muszkowski jako bibliotekarz*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 179–196; A. SITARSKA: *Jan Muszkowski jako bibliograf*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 227–245; *Jan Muszkowski – ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje*. Red. G. CZAPNIK, Z. GRUSZKA, J. LADORUCKI. Łódź; Warszawa 2014; E. ANDRYSIAK: *Jan Muszkowski: uczony i miłośnik ksiąg*. Kalisz 2014; J. MUSZKOWSKI: *Życie książki: edycja krytyczna na podstawie wydania z 1951 r.* Oprac. G. CZAPNIK i Z. GRUSZKA; ze wstępem H. TADEUSIEWICZ. Warszawa 2015.

⁵ J. MUSZKOWSKI: *Bibliografia polska 1900–1918*. „Przegląd Historyczny” 1929, s. 361.

⁶ J. MUSZKOWSKI: *Życie książki*. Warszawa 1936, 2 wyd. Kraków 1951. Zagadnienie nauki o książce badacz podejmował również w innych publikacjach, m.in.: IDEM: *Książka jako przedmiot nauki*. „Bibliotekarz” 1948, nr 10–11, s. 151–153; IDEM: *Książka jako zjawisko społeczne*. W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 79–104; IDEM: *Wstęp do socjologii książki (Opracowanie i przedmowa Zdzisławy Brzozowskiej)*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 89–152.

⁷ H. WIĘCKOWSKA: *Jan Muszkowski...*, s. 108.

⁸ M. RULIKOWSKI: *Księgoznawstwo. Przeszłość oraz stan obecnej wiedzy o książce i nowe w niej kierunki*. Warszawa 1935; IDEM: *Wiedza o książce (Z powodu IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich)*. „Nowa Książka” 1936, z. 6, s. 305–311.

nej publikacji pt. *Księgoznawstwo. Przeszłość oraz stan obecnej wiedzy o książce i nowe w niej kierunki* zawarł całokształt problematyki księgoznawczej, szczegółowo analizując dotychczasowe poglądy teoretyków księgoznawstwa, sformułował też własny pogląd na jego istotę. W zaproponowanym schemacie tej dyscypliny naukowej wskazał jej 7 zasadniczych części: 1) Metodyka księgoznawstwa; 2) Historia księgoznawstwa; 3) Historia książki; 4) Psychogeneza bibliologiczna (stosunek pisma do myśli i mowy, historia pisma, grafika, jej historia i semantyka znaków graficznych); 5) Bibliologia powszechna (obejmująca m.in. bibliografię, księgarstwo, bibliotekoznawstwo); 6) Bibliologia pragmatyczna; 7) Bibliozofia (synteza wiedzy o książce i klasyfikacja bibliologiczna). Teoria bibliografii i bibliotekoznawstwo stanowiły według M. Rulikowskiego organiczną część bibliologii. Podobne stanowisko reprezentował Stefan Vrtel-Wierczyński⁹ – uważał on, że w skład bibliologii wchodzi różne dziedziny wiedzy, mogące jednocześnie być samodzielnymi naukami. Taką funkcję w nauce o książce pełniła według niego bibliografia, która jako praktyczna dziedzina bibliologii pozwalała ustalić autorstwo, czas, miejsce napisania i wydrukowania książki oraz scharakteryzować jej stronę zewnętrzną. Teoretyk ten nie odrzucał jednak zainteresowania treścią książki, potrzebną do rejestracji, klasyfikacji i wprowadzenia do obiegu czytelniczego poszczególnych dzieł.

Wybitny historyk książki Kazimierz Piekarski¹⁰ swoje poglądy na istotę i metody księgoznawstwa zawarł w publikacjach dotyczących dziejów książki

⁹ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*. Lwów 1923; IDEM: *Zagadnienia i metody bibliognozji*. W: *Zjazd Naukowy im. I. Krasickiego we Lwowie*. Cz. 3, *Referaty*. Lwów 1936; IDEM: *Organizacja bibliografii polskiej*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie: dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku*. Cz. 1, *Referaty*. Warszawa 1936, s. 235–265. Po II wojnie światowej Stefan Vrtel-Wierczyński wydał książkę pt. *Teoria bibliografii w zarysie*, w której zmodyfikował swe poglądy na temat bibliologii. Odrzucił m.in. wcześniej dopuszczalną możliwość synonimicznego wykorzystywania terminów „bibliologia” i „księgoznawstwo”, uważając że bibliologia jest nauką o książce, natomiast księgoznawstwo należy uważać za wiedzę o książce (S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Teoria bibliografii w zarysie*. Wrocław 1951). Teoretykowi temu poświęcono m.in. publikacje: K. MIGOŃ: *Stefana Vrtela-Wierczyńskiego koncepcja bibliologii*. „Roczniki Biblioteczne” 1984, z. 1–2, s. 3–13; J. BAUMGART: *Działalność prof. Stefana Vrtela-Wierczyńskiego w zakresie bibliografii*. „Roczniki Biblioteczne” 1984, z. 1–2, s. 42–57; B. KOCHAŃSKA: *Stefan Vrtel-Wierczyński. Bibliotekarz i bibliograf na łamach prasy*. W: *Rola książki w integracji ziem polskich w XIX wieku*. Bydgoszcz 2000, s. 145–156; J. SANDECKI: *Stefan Vrtel-Wierczyński: w kręgu bibliografii i bibliotekarstwa*. Warszawa 2007.

¹⁰ K. PIEKARSKI: *Książka w Polsce XV i XVI wieku*. W: *Kultura staropolska*. Kraków 1932, s. 352–384; IDEM: *Zadania bibliografii polskiej XVI stulecia*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie: dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku*. Cz. 1..., s. 327–335. Zob. też: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951; A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Radość i tragizm w życiu Kazimierza Piekarskiego*. W: *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Wrocław 1974, s. 252–253; P. BUCHWALD-PELCOWA: *O Kazimierzu Piekarskim – po latach*. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 5–21; K. MIGOŃ: *U źródeł współczesnej historiografii książki: Kazimierz Piekarski i jego „Książka w Polsce XV i XVI wieku”*. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 23–37; *Listy Kazimierza Piekarskiego do Ludwika Bernackiego z lat 1919–1939*. Oprac. i wstęp

polskiej XV i XVI wieku. Nie wszystkie wypowiedzi tego bibliologa można dziś odtworzyć, gdyż rękopisy jego prac spłonęły podczas wojny. Wciąż cenne są jego rozważania na temat metod badawczych stosowanych w studiach nad dawną książką, zwłaszcza wykorzystanie metody typograficznej, co stanowiło nowy kierunek tego typu badań. Badacz uznawał, że prowadząc rozważania naukowe nad książką, należy uwzględnić trzy grupy zagadnień: jej produkcję, pośrednictwo między twórcą i odbiorcą oraz konsumpcję. Nauka obejmująca te problemy pozwoli zbadać książkę jako jeden z czynników życia społecznego. Bibliografię pozostawiał jednak poza systemem księgoznawstwa, gdyż jego zdaniem nie stanowi ona samodzielnej dyscypliny i nie posiada własnej problematyki, zapewnia natomiast przygotowawczy etap prac badawczych, których przedmiotem lub źródłem jest książka.

W okresie międzywojennym aktywność na polu bibliotekoznawstwa i nauki o książce podjął Adam Łysakowski¹¹, chociaż najważniejsze prace teoretyczne¹² prezentujące jego poglądy na naukę o książce powstały po II wojnie światowej. Przez cały okres swej pracy zawodowej A. Łysakowski zajmował się przede wszystkim teorią bibliotekoznawstwa, mając duży wpływ na praktykę progra-

M. MATWIJÓW. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 40–61; M. MYDEŁ: *Wielkie i małe sprawy Kazimierza Piekarskiego wyczytane z listów do Aleksandra Birkenmajera*. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 63–80.

¹¹ Poglądom i twórczości Adama Łysakowskiego poświęcono m.in. prace: *Pamięci Adama Łysakowskiego*. Warszawa 1973; J. SADOWSKA: *Hasła przedmiotowe w teorii Adama Łysakowskiego i praktyce „Przewodnika Bibliograficznego”*. Warszawa 2000; *Adam Łysakowski bibliotekarz, bibliograf, bibliolog. Materiały z Sesji Jubileuszowej Warszawa, 10 września 2002*. Warszawa 2003; A. ŁUSZPAK: *Filozoficzne inspiracje poglądów bibliologicznych Adama Łysakowskiego*. W: *Oblicza kultury książki*. Red. M. KOMZA, K. MIGOŃ, M. SKALSKA-ZŁAT. Wrocław 2005, s. 77–93; *Habilitacja Adama Łysakowskiego w świetle źródeł*. Oprac. M. KORCZYŃSKA-DERKACZ. „Roczniki Biblioteczne” 2011, s. 193–215; H. ŁASKARZEWSKA: *Adam Łysakowski (1895–1952): wiedza, doświadczenie, kreatywność: sylwetki przewodniczących SBP: 100-lecie Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2017. Cz. 1*. „Poradnik Bibliotekarza” 2017, nr 1, s. 17–25; EADEM: *Adam Łysakowski (1895–1952): wiedza, doświadczenie, kreatywność: sylwetki przewodniczących SBP: 100-lecie Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2017. Cz. 2*. „Poradnik Bibliotekarza” 2017, nr 3, s. 14–20; EADEM: *Adam Łysakowski (1895–1952): wiedza, doświadczenie, kreatywność: sylwetki przewodniczących SBP: 100-lecie Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich 1917–2017. Cz. 3*. „Poradnik Bibliotekarza” 2017, nr 4, s. 12–20.

¹² A. ŁYSAKOWSKI: *Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1950, t. 3, nr 2, s. 15–43; IDEM: *Przedmiot i zadania bibliografii*. W: *Wykłady z dokumentacji naukowo-technicznej*. Warszawa 1951, s. 68–83; IDEM: *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii. Rozprawę tę dokończyła na podstawie materiałów pozostawionych przez autora Maria Dembowska*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1953, t. 3, nr 9, s. 197–233. W okresie międzywojennym Adam Łysakowski wydał książkę Ladislava Jana Živnego. Zob. L.J. ŽIVNY: *Bibliografia i bibliologia. Pojęcie, przedmiot, rozwój*. Przekład z czeskiego przerobił i uzupełnił A. ŁYSAKOWSKI. Warszawa; Wilno 1936. Publikacja została uzupełniona rozdziałami, w których A. Łysakowski przedstawił prace i poglądy polskich i zagranicznych teoretyków bibliologii.

mów kształcenia, w tym także na metodykę tworzenia katalogów rzeczowych, w szczególności katalogu przedmiotowego. W rozważaniach teoretycznych oddzielał księgoznawstwo od bibliologii, traktując księgoznawstwo jako zbiór nauk teoretycznych i umiejętności praktycznych dotyczących książki. Zaliczał do nich m.in. paleografię, introligatorstwo, prawo wydawnicze, budownictwo biblioteczne i bibliofilstwo. Z kolei przedmiotem bibliologii była według niego sama książka, na którą składa się treść, tekst i forma zewnętrzna oraz procesy bibliologiczne towarzyszące książce. Wyróżnił następujące części składowe bibliologii: bibliografia, bibliologia systematyczna, bibliotekarstwo i bibliotekoznawstwo, teoria czytelnictwa oraz metodyka pracy umysłowej z książką. Szczególną rolę przypisał bibliografii, dokonującej oceny wartości książek we współpracy z innymi naukami. Traktował ją jako samodzielną naukę (rozumianą jako bibliologia indywidualna), posiadającą swoje pole badawcze, własną problematykę i metodologię.

Do grona wybitnych bibliotekarzy zaliczał się Józef Grycz, który problematykę księgoznawstwa rozpatrywał z pozycji praktyki bibliotekarskiej. Naukę o książce uznawał więc za integralną część bibliotekarstwa¹³. Nie stworzył nowej teorii nauki o książce, jednak zabierał głos w istotnych sprawach dotyczących książki i biblioteki¹⁴. Jego opinie wywarły ogromny wpływ na modernizację ówczesnego bibliotekarstwa, a jednym z obszarów zainteresowań była popularyzacja bibliotek w społeczeństwie¹⁵. Jednak największym osiągnięciem J. Grycza w okresie międzywojennym były prace nad znormalizowaniem przepisów katalogowania alfabetycznego. W 1924 roku na łamach czasopisma „Exlibris” ogłosił na ten temat artykuł pt. *O polskie przepisy katalogowania*¹⁶, a dwa lata później, na drugim Zjeź-

¹³ J. GRYCZ: *Pierwsze dziesięciolecie „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 12. Po II wojnie światowej wydał m.in.: IDEM: *Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie: podręcznik i poradnik*. Warszawa 1945, 2 wyd. Wrocław 1951; IDEM: *Historia bibliotek w zarysie*. Warszawa 1949; IDEM: *Z dziejów i techniki książki*. Wrocław 1951. Działalności Józefa Grycza na polu bibliotekarstwa polskiego poświęcono prace: *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*. Red. B. HORODYSKI. Wrocław 1961; J. BAUMGART: *Józef Grycz na tle bibliotekarstwa polskiego*. „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 1, s. 305–322; A. ULJASZ: *Józef Grycz (1890–1954). Bibliotekarz i bibliolog*. W: *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*. Red. G. CZAPNIK, Z. GRUSZKA, J. LADORUCKI. Łódź; Warszawa 2014, s. 337–358; H. ŁASKARZEWSKA: *Józef Grycz wobec problemów integralności i prawa własności księgozbiorów. Elementy strategii*. W: *Dawnych ksiąg niesyty. Tom studiów dedykowanych Profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin*. Red. I. IMAŃSKA, A. WAGNER. Toruń 2016, s. 45–72. Na uwagę zasługuje również konferencja „Nigdy i nigdzie bez książki. Biblioteki i księgozbiory w życiu i pracy Alodii Kaweckiej-Gryczowej i Józefa Grycza” (Warszawa, 9.11.2010). Większość wygłoszonych wówczas referatów została opublikowana w czasopiśmie „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2011, t. 5.

¹⁴ S. KUBÓW: *Sylwetki polskich bibliologów*. Wrocław 1983, s. 127.

¹⁵ J. GRYCZ: *Przewodnik dla korzystających z bibliotek oraz spis dzieł pomocniczych*. Kraków 1925.

¹⁶ J. GRYCZ: *O polskie przepisy katalogowania*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 205–215.

dzie Bibliofilów Polskich zaprezentował referat pt. *Porównanie polskich przepisów katalogowania*. Najważniejszą jego publikacją był dokument *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny katalog druków*¹⁷.

Wśród bibliologów o wszechstronnych zainteresowaniach naukowych należy wymienić Aleksandra Birkenmajera prowadzącego studia w zakresie rękopisoznawstwa, starych druków, drukarstwa, opraw książek i bibliotekoznawstwa. Teoretyczne ujęcie wiedzy o książce zawarł w pracy *Książka rękopiśmienna*¹⁸, przygotowanej z okazji IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich, w której zagadnienia kolekcjonowania dzieł włączył do problematyki bibliologicznej oraz wyznaczył zadania związane z opracowaniem rękopisów. Naukę o książce rozpatrywał w dwóch aspektach: historycznym i socjologicznym, traktując ją jako odrębną w stosunku do bibliotekoznawstwa, posługującą się własnymi kierunkami badawczymi i metodami powstałymi w wyniku historycznych doświadczeń.

Inny badacz, Kazimierz Dobrowolski, swoje poglądy na naukę o książce zaprezentował w referacie pt. *Zagadnienie nauki o książce*¹⁹ wygłoszonym na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich. W bibliologii wyróżnił 7 następujących działów: zagadnienie produkcji książki (w tym obróbka surowca, cechy graficzne książek w rozwoju historycznym, zdobnictwo i oprawy ksiąg); ekonomia (książka jako przedmiot wymiany, handel księgarski); bibliografia (rozwój i rodzaje bibliografii, statystyka); bibliotekoznawstwo (powstawanie i rozwój bibliotek, bibliotekoznawstwo jako nauka); zagadnienia prawne (prawo autorskie, cenzura, przepisy o egzemplarzu obowiązkowym); socjologia książki (relacje między środowiskiem społecznym a książką, kontakt z czytelnikiem, grupy społeczne związane z książką: drukarze, introligatorzy, bibliotekarze itp., wierzenia i zwyczaje związane z książką); historia księgoznawstwa. Można zauważyć, że pod wpływem rozwijającej się socjologii zaczęto analizować znaczenie czytelników, dla których książki są tworzone i którym są udostępniane. Problematyka ta została szeroko rozwinięta właśnie przez K. Dobrowolskiego. Przede wszystkim wyraził on wątpliwości dotyczące autonomii księgoznawstwa, zauważając, że szereg wspomnianych wcześniej zagadnień pochodzi z różnych dziedzin nauki i są one badane różnymi metodami. Według tego teoretyka istnieje nie tyle nauka, ile raczej wie-

¹⁷ J. GRYCZ: *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny katalog druków*. Warszawa 1934.

¹⁸ A. BIRKENMAJER: *Książka rękopiśmienna*. W: IDEM: *Studia bibliologiczne. Wybór tekstów*. Red. H. WIĘCKOWSKA, A. BIRKENMAJER. Wrocław 1975, s. 264–283. Pionierski charakter w obrębie bibliologii historycznej i drukarstwa miały też rozprawy: A. BIRKENMAJER: *Biblioteka Ryszarda de Fournival, poety i uczonego francuskiego z początku XIII-go wieku i jej późniejsze losy*. Kraków 1922; IDEM: *Typograficzny zasób drukarni Akademii Zamoyskiej w roku 1617*. Kraków 1936.

¹⁹ K. DOBROWOLSKI: *Zagadnienie nauki o książce*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich: dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku. Cz. 2, Referaty*. Warszawa 1936, s. 1–15. Zob. też: Kazimierz Dobrowolski – człowiek i uczonej: *praca zbiorowa w stulecie urodzin*. Red. W. BIEŃKOWSKI i W. KWAŚNIEWICZ. Kraków 1994.

dza o książce, czyli zespół różnych gałęzi nauki o różnych celach i metodach, dla których wspólny temat stanowi książka.

W polskiej literaturze bibliologicznej zagadnieniami książki, bibliografii i bibliotekarstwa z perspektywy socjologicznej jako pierwszy zajął się Jan Stanisław Bystron. Rozważania o książce jako zjawisku społecznym zreferował w zbiorze szkiców *Człowiek i książka*²⁰, w którym omówił wybrane kwestie na temat autora (uczonego), książki (naukowej), bibliografii i bibliotek. Z kolei temat socjologii odbiorcy książki podjął w pracy *Publiczność literacka*²¹. Książka interesowała go jako narzędzie utrwalania, przechowywania i przekazywania myśli oraz wartości kulturalnych człowieka, pozwalając korzystać z dorobku wcześniejszych pokoleń.

Do grona twórców tzw. socjologii książki zalicza się również Pawła Rybickiego, którego teorie odegrały istotną rolę w rozwoju badań nad czytelnictwem i czytelnikami. Kierunek refleksji badacza wyznaczały dwie płaszczyzny obserwacji: psychologiczna i socjologiczna. Najpełniej problematykę czytelnictwa omówił w referacie *Socjologia czytelnictwa*²², wygłoszonym podczas IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich.

W obszar rozważań księgoznawczych tego okresu wpisywał się również nurt psychologiczny i pedagogiczny, powiązany z bibliotekarstwem oświatowym i badaniami czytelnictwa. Czołową przedstawicielką tego nurtu była Helena Radlińska²³, która w 1925 roku zorganizowała Studium Pracy Społeczno-Oświatowej w Wolnej Wszechnicy Polskiej, stwarzając tam ośrodek badań czytelnictwa zwany „szkołą warszawską”. Autorka koncentrowała się głównie na społecznej roli książki i jej upowszechnianiu, czemu dała wyraz w pracy pt. *Książka wśród ludzi*²⁴. Współpracownicy H. Radlińskiej, młode badaczki Hanna Dobrowolska²⁵ i Aniela Mikucka, ogłaszały prace teoretyczne z zakresu czytelnictwa; książka A. Mikuckiej pt. *Przedmiot, zakres i metody badań nad czytelnictwem*²⁶ była pierwszą pracą teoretyczną wykorzystywaną do badań nad tym zagadnieniem. Irena Socha zwróciła uwagę, że A. Mikucka dostrzegała związek czytelnictwa z księgoznawstwem tam, gdzie konieczna jest wiedza na temat strony zewnętrznej książki (np. z dziedziny drukarskiej, techniki ilustracyjnej itd.), a więc roz-

²⁰ J.S. BYSTROŃ: *Człowiek i książka*. Warszawa 1916, 2 wyd. 1935, 3 wyd. 2003.

²¹ J.S. BYSTROŃ: *Publiczność literacka*. Lwów; Warszawa 1938.

²² P. RYBICKI: *Socjologia czytelnictwa*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie: dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku*. Cz. 2..., s. 87–98.

²³ Działalność Heleny Radlińskiej omówiono m.in. w publikacjach: W. WOJTKOWSKA: *Helena Radlińska o książce i bibliotece*. Białystok 1998; I. LEPAŁCZYK: *Helena Radlińska – życie i twórczość*. Toruń 2001; *Profesor Helena Radlińska. W sto dwudziestą piątą rocznicę urodzin i pięćdziesiątą rocznicę śmierci*. Red. E. MARYNOWICZ-HETKA, W. THEISS. Łódź 2004.

²⁴ H. RADLIŃSKA: *Książka wśród ludzi*. Warszawa 1929, 2 wyd. 1934, 3 wyd. 1938, 4 wyd. 1946, 5 wyd. 2003.

²⁵ H. DOBROWOLSKA: *Grafika książki a czytanie*. Warszawa 1933; EADEM: *Technika czytania a czytelnictwo*. Warszawa 1938.

²⁶ A. MIKUCKA: *Przedmiot, zakres i metody badań nad czytelnictwem*. Warszawa 1938.

szerzyła pole obserwacji na czynniki mające duże znaczenie w kształtowaniu czytelnika. Wykluczyła przy tym możliwość wystarczających badań czytelnika na gruncie nauki o książce, stanowiącego główny przedmiot dociekań nowej meta-dyscypliny, czytelnictwa, w ramach którego bibliologia stała się jedną z nauk pomocniczych²⁷.

Wymienione koncepcje o charakterze teoretyczno-metodologicznym były niejako prywatnymi poglądami na naukę o książce i bibliotece. Jak zauważył Stanisław Kondek, „nie stał za nimi autorytet instytucji naukowych, które mogłyby bibliologiczne założenia i idee upowszechniać i egzekwować”²⁸. Według Zofii Gacy-Dąbrowskiej wśród czynnych bibliotekarzy tego okresu dominowało stanowisko, że nauka o książce jest samoistną dyscypliną, ale rozwijać ją należy poprzez badania w trakcie wykonywania pracy bibliotecznej i korzystając z wyników tej pracy podczas gromadzenia, opracowywania i dokumentowania zbiorów. Włączano ją więc z bibliotekarskiego punktu widzenia w krąg problematyki własnej dyscypliny. Podobnie było z bibliografią – właśnie poprzez praktykę bibliotekarską pracownicy bibliotek kładli podwaliny pod tworzone ramy nauki o książce i bibliografii, przyczyniając się do jej rozwoju²⁹.

Dzięki wybitnym przedstawicielom środowiska księgoznawców w okresie dwudziestolecia międzywojennego w ramach nauki o książce ukształtowały się subdyscypliny. Niektóre z nich wypracowały swój przedmiot, metodologię i warsztat naukowo-badawczy, przez co stały się samodzielnymi dyscyplinami o znaczącym już dorobku. Jako przykłady można wymienić oprawoznawstwo i papiernictwo, gdyż rozwój i doskonalenie metod księgoznawczych związane były szczególnie ze studiami nad dawną książką: z analizą papieru książkowego lub papieru i innych materiałów użytych do oprawy książek oraz z badaniami w zakresie introligatorstwa obejmującymi rodzaj oprawy książki, technikę jej wykonania, analizę zdobień i rubrykowanie. Ten fakt doceniła Alodia Kawecka-Gryczowa, omawiając w 1975 roku dorobek w zakresie dziejów drukarstwa w Polsce XV i XVI wieku. Według jej opinii „Znaleźliśmy się w korzystnej sytuacji, jeśli chodzi o metody badawcze. Wytyczone przez naszych poprzedników, były one na tyle nowatorskie, że wymagały tylko uzupełnień i mocniejszego zespolenia z kierunkami, na jakich opierają się dzisiaj nauki historyczne”³⁰.

²⁷ I. SOCHA: *Czytelnik jako interdyscyplinarny przedmiot badań w nauce o książce, literaturoznawstwie, socjologii i psychologii – odrębność czy komplementarność?* W: Seria III, ePublikacje Instytutu INiB UJ. Red. M. KOCÓJOWA, Nr 7 2010: *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku*, s. 283. <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e07/n-socha.pdf> [dostęp: 27.02.2017].

²⁸ S.A. KONDEK: *Zagadnienia wydawnicze i księgarskie. Skrypt*. Warszawa 2010, s. 19.

²⁹ Z. GACA-DĄBROWSKA: *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. Wyd. 2. Warszawa 2007, s. 130.

³⁰ A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Dzieje drukarstwa w Polsce XV i XVI wieku. Stan badań i postulaty*. W: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. GRZESZCZUK, A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1975, s. 31.

Po 1918 roku wykształciły się dwie szkoły metodologiczne. Metodę archiwalną, zapoczątkowaną przez Jerzego Samuela Bandtkiego, kontynuował w badaniach nad drukarstwem i księgarstwem XV i XVI wieku Jan Ptaśnik³¹, a także jego uczniowie, zwłaszcza Zygmunt Mocarski³², Anna Jędrzejowska³³, Maria Wojciechowska³⁴, Józef Seruga³⁵ i Józefa Skoczek³⁶. K. Piekarski³⁷ krytykował tę metodę, proponując, by badano nie dokumenty źródłowe, ale same druki. Udoskonalił zatem metodę typograficzną³⁸, zapoczątkowaną w Polsce przez Joachima Lelewela i preferowaną w pracach analitycznych przez Ludwika Bernackiego³⁹, A. Birkenmajera⁴⁰, Włodzimierza Budkę⁴¹, w późniejszych latach przez Kazimierza Budzyka⁴² i A. Kawecką-Gryczową⁴³. K. Piekarski był również propagatorem metody proveniencyjnej⁴⁴, pomagającej określić krąg użytkowników dzieła.

³¹ J. PTAŚNIK: *Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum*. Lwów 1922.

³² Z. MOCARSKI: *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*. W: *Dzieje Torunia*. Red. K. TYMANIECKI. Toruń 1933, s. 345–468.

³³ A. JĘDRZEJOWSKA: *Książka polska we Lwowie w XVI w.* Lwów; Warszawa 1928.

³⁴ M. WOJCIECHOWSKA: *Z dziejów książki w Poznaniu w XVI wieku*. Poznań 1927.

³⁵ J. SERUGA: *Jan Haller. Wydawca i drukarz krakowski (1467–1525)*. Kraków 1933.

³⁶ J. SKOCZEK: *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu*. Lwów 1939.

³⁷ K. PIEKARSKI: *Książka w Polsce...*; IDEM: *Pierwsza drukarnia Floriana Unglera 1510–1516. Chronologia druków i zasobu typograficznego*. Kraków 1926; IDEM: *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Kraków 1930, wyd. 2 rozszerz. 1934.

³⁸ H. BUŁHAK: *Metoda typograficzna w badaniach nad dawną książką. Uwagi i refleksje*. „Biuletyn Poligraficzny” 1977, nr 2, s. 37–52; IDEM: *Analiza typograficzna jako metoda księgoznawcza w badaniach nad dawną książką*. W: *Prace badawcze i bibliograficzne nad zbiorami rzadkich i cennych książek i dokumentów. Materiały z seminarium polsko-radzieckiego Warszawa 8–10 października 1985*. Warszawa 1991, s. 40–48; A. BAJOR: *Metoda typograficzna w pracach bibliograficznych Ludwika Bernackiego i Kazimierza Piekarskiego*. „Nowa Biblioteka” 2013, nr 1, s. 37–50.

³⁹ L. BERNACKI: *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne*. Lwów 1918.

⁴⁰ A. BIRKENMAJER: *Typograficzny zasób...*

⁴¹ W. BUDKA: *Stan badań papiernictwa w Polsce od XV do XVIII wieku*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie: dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku*. Cz. 2..., s. 61–69.

⁴² K. BUDZYK: *Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa*. Warszawa 1948; IDEM: *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce*. Wrocław 1952.

⁴³ A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Dzieje drukarstwa w Polsce...*, s. 9–32; EADEM: *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego*. Wrocław 1974.

⁴⁴ K. PIEKARSKI: *Książka w Polsce...*; IDEM [rec.]: *Rudolf Kotula: Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich, mieszczących się obecnie w Baworovianum we Lwowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 394. Tekst został również przedrukowany w formie odbitki: K. PIEKARSKI: *O zadania i metody badań proveniencyjnych. Marginalia do pracy R. Kotuli „Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów Z. Czarnieckiego”*. Kraków 1929. Po II wojnie światowej o teoretycznych i praktycznych aspektach tej metody pisali m.in.: B. KOCOWSKI: *Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków*. „Przegląd Biblioteczny” 1951, z. 1–2, s. 72–84; M. SPAYŁO: *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 9–30; B. BIEŃKOWSKA: *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*. „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 3–31; EADEM: *Badania regionalne w historiografii książki*. „Studia o Książce” 1988, t. 17, s. 17–32; M. KOCÓJOWA:

Uzupełnieniem wypracowanych metod księgoznawczych coraz częściej stały się wykorzystywane w badaniach księgo- i bibliotekoznawczych metody zapożyczone z innych dziedzin wiedzy: nauki o organizacji pracy, filozofii, psychologii i socjologii. Zjawisku temu sprzyjał fakt, że wielu bibliotekarzy związanych naukowo z książką posiadało wykształcenie z zakresu różnych dyscyplin naukowych, najczęściej historii (M. Rulikowski), filologii (J. Grycz, J. Muszkowski, M. Rulikowski, S. Vrtel-Wierczyński) i filozofii (J. Muszkowski, S. Vrtel-Wierczyński). Warsztat badawczy i zasób wiedzy praktycznej związanej z bibliotekarstwem rozwijali najczęściej dopiero po podjęciu pracy w bibliotece.

Równolegle przedmiot badań bibliotekoznawczych w okresie międzywojennym uległ dość znacznemu rozszerzeniu o zagadnienia organizacji i działalności bibliotek. Powstawały wówczas opracowania⁴⁵ będące pokłosiem naukowych studiów nad bibliotekami i ich księgozbiorami w aspekcie zarówno historycznym, jak i współczesnym. Drugi nurt zainteresowań twórców nowoczesnego bibliotekarstwa dotyczył poszukiwań metod usprawniania wewnętrznej organizacji placówek bibliotecznych⁴⁶ oraz problemów polityki bibliotecznej⁴⁷. W odrodzonej Polsce w środowisku bibliotek istniało duże zapotrzebowanie na literaturę fachową i podręcznikową, propagującą wiedzę na temat właściwej technologii pracy bibliotecznej. Do popularnych wydawnictw tego typu należały: *Biblioteki powszechne. Podręcznik dla zakładających i prowadzących biblioteki* i *Jak prowadzić*

Potrzeby i oczekiwania w zakresie badań proveniencyjnych. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi”. Warszawa 1993. Z. specj., s. 329–335; M. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ: *Rola badań proveniencyjnych dla poznania dziejów bibliotek.* W: *Materijaly trecich miżnarodnych knigaznaucnych cytannjau; Kniga Belarusi: Powjaz casou, Minsk 16–17 verasnja 2003 g.* T. 2. Mińsk, 2005, s. 120–129; EADEM: *Polska literatura bibliologiczna na temat badań proveniencyjnych w zbiorach starych druków: zarys problemu.* W: *Kraków – Lwów: biblioteki XIX i XX wieku.* Kraków 2014, t. 13, s. 7–21; EADEM: *Badania proveniencyjne w bibliotekach kościelnych.* „FIDES. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2014, nr 1, s. 3–13.

⁴⁵ E. CHWALEWIK: *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabloty, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone.* T. 1–2. Warszawa 1926–1927; *Publiczne biblioteki lwowskie. Zarys dziejów.* Red. L. BERNACKI. Lwów 1926; *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie.* Red. S. WIERCZYŃSKI. Poznań 1929; *Biblioteki wileńskie.* Red. A. ŁYSAKOWSKI. Wilno 1932; F. CZERWIJOWSKI: *80-lecie bibliotek publicznych w Warszawie.* Warszawa 1938. Dużą grupę stanowiły publikacje, w których autorzy prezentowali poszczególne biblioteki jako instytucje; zob. m.in.: W. KONCZYŃSKA: *Zarys historii Biblioteki Jagiellońskiej.* Kraków 1923; A. FISCHER: *Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Zarys dziejów.* Lwów 1927; J. GRYZ: *Polityka Biblioteki Kórnickiej.* Kraków 1929; K. BUCZEK: *Z przeszłości Biblioteki Muzeum XX Czartoryskich oraz przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej.* Kraków 1936.

⁴⁶ A. ŁYSAKOWSKI: *Obliczanie czasu pracy bibliotekarskiej.* Kraków 1928; IDEM: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich.* Kraków 1929.

⁴⁷ F. SMOLKA: *Do podstaw polityki bibliotecznej: szkic metodologiczny.* Lwów 1932; M. ŁODYŃSKI: *U kolebki polskiej polityki bibliotecznej 1774–1794.* Warszawa 1935; L. BYKOWSKI: *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych.* Warszawa 1936; E. GABERLE: *Biblioteka w świetle przemian kultury.* Warszawa 1937.

mniejsze biblioteki?: wskazówki dla kierowników F. Czerwijowskiego⁴⁸ oraz *Podręcznik bibliotekarski dla kierowników bibliotek wojskowych* Mariana Łodyńskiego, Jana Niezgody i Wiktora Kochanowskiego⁴⁹. Tego typu opracowania dla bibliotek szkolnych przygotowały m.in. Wanda Dąbrowska⁵⁰ i Jadwiga Filipkowska-Szemplińska⁵¹.

W pracach powstałych z myślą o bibliotekarzach i kierownikach mniejszych bibliotek publicznych F. Czerwijowski omówił podstawowe działania realizowane w placówkach: prowadzenie rachunkowości i statystyki, umebłowanie biblioteki, dobór książek, oprawę, katalogowanie, oraz dołączył wzory dokumentacji na użytek placówek. Szczególnie cenną publikacją był podręcznik opracowany w Centralnej Bibliotece Wojskowej (CBW), w którym przedstawiono organizację i zadania polskiego bibliotekarstwa wojskowego, obowiązki kierownika tego typu placówki, zagadnienia lokalu, finansów i gospodarki pieniężnej, technikę pracy bibliotecznej i zadania rad bibliotecznych. O znaczeniu podręcznika w środowisku świadczył fakt, że został on zalecony przez Wydział Bibliotek Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego jako jedna z lektur obowiązujących podczas państwowych egzaminów bibliotekarskich, zaś Rada Związku Bibliotekarzy Polskich zarekomendowała go do użytku dla wszystkich bibliotek naukowych w Polsce⁵².

Grupę piśmiennictwa bibliotecznego tworzyły także przewodniki wydawane dla czytelników bibliotek. Opracowania tego typu przygotowały Biblioteka Jagiellońska⁵³ i Śląska Biblioteka Publiczna w Katowicach⁵⁴. Ukazał się ponadto skierowany do studentów *Przewodnik dla korzystających z bibliotek oraz spis dzieł pomocniczych* autorstwa J. Grycza⁵⁵. Publikacja ta miała z założenia tymczasowo zastąpić uniwersyteckie kursy przysposobienia bibliotecznego. Zdaniem Władysława Pocięchy była to

⁴⁸ F. CZERWIJOWSKI: *Biblioteki powszechne. Podręcznik dla zakładających i prowadzących biblioteki*. Warszawa 1919; IDEM: *Jak prowadzić mniejsze biblioteki?: wskazówki dla kierowników*. Warszawa 1921.

⁴⁹ *Podręcznik bibliotekarski dla kierowników bibliotek wojskowych*. Oprac. M. ŁODYŃSKI przy współudziale J. NIEZGODY, W. KOCHANOWSKIEGO. Warszawa 1929.

⁵⁰ W. DĄBROWSKA: *Biblioteka szkolna. Podręcznik*. Warszawa 1939.

⁵¹ J. FILIPKOWSKA-SZEMPLIŃSKA: *Katalog biblioteki wzorowej dla dzieci i młodzieży*. Warszawa 1927; EADEM: *Organizacja bibliotek szkolnych*. Warszawa 1930.

⁵² B. KOZACZYŃSKA: *Centralistyczna organizacja sieci bibliotek w Wojsku Polskim (1919–1936)*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” R. XLV, 2004, s. 134.

⁵³ W. KONCZYŃSKA: *Biblioteka Jagiellońska: przewodnik dla zwiedzających*. Warszawa 1923.

⁵⁴ Śląska Biblioteka Publiczna imienia Józefa Piłsudskiego w Katowicach: *przewodnik wraz z regulaminem dla publiczności*. Katowice 1938.

⁵⁵ J. GRYZ: *Przewodnik dla korzystających z bibliotek...* Pierwszy nowoczesny polski podręcznik bibliotekarski został opracowany przez Józefa Grycza podczas okupacji niemieckiej i wydany w 1945 r. nakładem Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” w Warszawie. Zob.: J. GRYZ: *Bibliotekarstwo praktyczne...*

praca pionierska, gdyż do tej pory piśmiennictwo polskie nie posiadało tego typu poradnika. Tak charakterystyczna u Grycza zdolność jasnego formułowania wskazań metodycznych i teoretycznych, wynikających z codziennych działań zawodowych, sprawiła, że jego *Przewodnik* spełnił znakomicie swoje zadanie i przez szereg lat był popularnym podręcznikiem dla początkujących bibliotekarzy i dla szerszych kół czytelników⁵⁶.

Bibliotekarze doczekali się również pierwszych podręczników i instrukcji katalogowania zawierających zasady tworzenia katalogu alfabetycznego i rzeczowego⁵⁷. Podstawowy podręcznik wprowadzający jednolitość do katalogów bibliotecznych w skali krajowej to *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny katalog druków* w opracowaniu i pod redakcją J. Grycza⁵⁸. Nowe przepisy zostały zatwierdzone na potrzeby bibliotek państwowych okólnikiem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 27 marca 1934 roku, do którego J. Grycz na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” dodał własny komentarz pt. *Wobec nowej instrukcji katalogowania*⁵⁹. Znaczące były też opracowania podejmujące zagadnienie klasyfikacji rzeczowej⁶⁰. Środowisko otrzymało zatem szczegółowe przepisy katalogowania zbiorów bibliotecznych. Zauważyć trzeba, że publikacja autorstwa A. Łysakowskiego pt. *Katalog przedmiotowy. Cz. 1. Teoria*, wydana jako część wstępna, nie wpłynęła na wdrożenie wytycznych w zakresie tworzenia katalogów rzeczowych.

Przedstawione publikacje na temat różnych rodzajów bibliotek (naukowych, publicznych, wojskowych, szkolnych) i różnych etapów pracy z książką nie wyczerpywały listy najistotniejszych zagadnień organizacji i działalności bibliotek. Chociaż toczyła się dyskusja nad teoretycznym schematem programowym takiego podręcznika i w 1925 roku został rozpisany przez ZBP konkurs na podręcznik dla bibliotek naukowych⁶¹, nie udało się zrealizować tego przedsięwzięcia wydawniczego. W 1923 roku na Międzynarodowym Kongresie Bibliotekarzy

⁵⁶ W. POCIECHA: *Józef Grycz: człowiek i dzieło*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1955, s. 323.

⁵⁷ Polską literaturę poświęconą katalogom bibliotecznym omówiono w artykule: K. PIĘŃKOWSKA: *Polskie instrukcje katalogowania od XIX do połowy XX wieku*. „Przegląd Biblioteczny” 1971, z. 1-4, s. 258-273.

⁵⁸ J. GRYZ: *Przepisy katalogowania...*

⁵⁹ J. GRYZ: *Wobec nowej instrukcji katalogowania*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 1, s. 47-48.

⁶⁰ A. ŁYSAKOWSKI: *Katalog przedmiotowy. Cz. 1. Teoria*. Wilno 1928; J. BORNSTEINOWA: *Zasady klasyfikacji dziesiętnej: podręcznik bibliotekarski*. Warszawa 1925; S. OSMÓLSKA: *Międzynarodowa Klasyfikacja Dziesiętna: wskazówki pomocnicze*. Warszawa 1938; *Skrót Klasyfikacji Dziesiętnej*. Oprac. H. GÜNTHER. Warszawa 1938.

⁶¹ *Kronika krajowa*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1925, nr 1, s. 37.

i Bibliofilów w Paryżu A. Birkenmajer⁶² zaprezentował projekt wydawnictwa tego typu. Pierwsza z dwóch wyodrębnionych części: *Wiadomości historyczne i teoretyczne*, miała dotyczyć książek i bibliotek polskich w ujęciu historycznym i współczesnym. Część druga, pt. *Bibliotekoznawstwo w ścisłym znaczeniu*, miała zawierać treści uporządkowane według realizowanych w bibliotece procesów: gromadzenia, katalogowania, konserwacji zbiorów, użytkowania bibliotek, administracji bibliotecznej. Zarys planu tej publikacji świadczył o tym, że A. Birkenmajer planował połączyć zagadnienia teoretyczne i praktyczne, mogące stanowić podstawę programową dla uniwersyteckich studiów bibliotekoznawczych. Podobny zamysł powstał w Związku Bibliotekarzy Polskich – w 1935 roku Komisja Wydawnicza opracowała projekt takiego wydawnictwa, jednak z braku środków nie został on sfinalizowany. Helena Hleb-Koszańska⁶³ zaprezentowała w „Przeglądzie Bibliotecznym” strukturę planowanej publikacji, wydzielając część ogólną i szczegółową. Część ogólna miała obejmować zagadnienia poświęcone książce, bibliotece i zawodowi bibliotekarza, w ujęciu historycznym i teoretycznym. Z kolei część szczegółowa miała odnosić się do zagadnień szeroko pojętej techniki bibliotekarskiej: administracji bibliotecznej, gromadzenia, katalogowania i przechowywania zbiorów, czytelnictwa i specyfiki pracy w różnych typach bibliotek. Związek Bibliotekarzy Polskich skierował plany wydawnicze również do bibliotek oświatowych. W 1938 roku w sprawozdaniu Referatu Wydawniczego Rady ZBP pisano:

W związku z zapytaniem dyr. Augustyniaka o losy zamierzonego polskiego podręcznika bibliotekarskiego dla bibliotekarzy technicznych i oświatowych postanowiono zwrócić się do nieobecnego na zebraniu p. Dyr. Łysakowskiego z prośbą, by zechciał zbadać, czy materiały korespondencyjnego kursu bibliotekarskiego, urządnego przez Instytut Oświaty Pracowniczej, po odpowiednim przerobieniu nie mogłyby stać się podstawą przyszłego podręcznika. Potrzeba takiego podręcznika jest żywo odczuwana. Wydz. Oświaty Pozaszk. dałby prawdopodobnie subwencję na ten cel, lub zakupił pewną ilość egzemplarzy⁶⁴.

⁶² A. BIRKENMAJER: *Esquisse du Plan d'un Manuel de Bibliothéconomie Scientifique*. W: IDEM: *Studia bibliologiczne...*, s. 25–32; IDEM: *Zarys planu podręcznika bibliotekoznawstwa*. Z oryginału francuskiego przełożyła H. WIĘCKOWSKA. W: H. WIĘCKOWSKA: *Akademickie kształcenie bibliotekarzy: zarys historyczny*. Warszawa 1979, s. 64–69; *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców*. Oprac. M. DEMBOWSKA. Warszawa 1995, s. 38.

⁶³ H. HLEB-KOSZAŃSKA: *Projekt planu podręcznika bibliotekarskiego wyd. przez Z.B.P.* „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 89–91.

⁶⁴ Archiwum redakcyjne „Przeglądu Bibliotecznego” z lat 1937–1939. Protokoły posiedzenia Rady Związku Bibliotekarzy Polskich w Warszawie za lata 1937–1939 (3). Protokół posiedzenia Rady Związku Bibliotekarzy Polskich odbytego dn. 3 X 1938 r. w Centralnej Bibliotece Wojskowej, Al. Ujazdowskie Nr. 1, k. 68. Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie sygn. 6970.

Niestety, ten i kilka innych projektów⁶⁵ powstałych w ramach działalności Referatu Wydawniczego ZBP nie doczekały się realizacji.

2.1.2. Praktyczne inicjatywy impulsem do rozwoju teorii

W dwudziestoleciu międzywojennym coraz powszechniej odczuwano potrzebę kształcenia i doksztalcenia bibliotekarzy w zakresie bibliologii i bibliotekoznawstwa. Edukacja bibliotekarzy w Polsce przebiegała dwutorowo i wynikała z podziału bibliotekarstwa na naukowe i oświatowe. Kształcenie bibliotekarzy placówek naukowych polegało na udziale w kursach. Pracownicy bibliotek oświatowych, poza kursami, pozyskiwali wykształcenie w szkołach bibliotekarskich. Pierwszą tego typu placówką edukacyjną była Dwuletnia Szkoła Pracownic Społecznych z Wydziałem Bibliotekarskim przy Polskiej Macierzy Szkolnej, działająca w latach 1928–1932. W latach 1928–1938 funkcjonowała Roczna Szkoła Bibliotekarstwa przy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy⁶⁶. W 1925 roku w Wolnej Wszechnicy Polskiej, na Wydziale Pedagogicznym utworzono kierunek bibliotekarski w obrębie Studium Pracy Społeczno-Oświatowej. Placówki te były nastawione na kształcenie bibliotekarzy oświatowych, jednak wielu absolwentów podejmowało pracę w księżnicach naukowych. W 1919 roku Edward Kuntze⁶⁷, omawiając na łamach „Nauki Polskiej” kierunki rozwoju polskiego bibliotekarstwa naukowego, jako jeden z postulatów wysunął konieczność fachowego

⁶⁵ W planach wydawniczych było opracowanie publikacji poświęconej dziejom bibliotek polskich w latach 1795–1830. W 1937 r. Ministerstwo WRiOP odpowiedziało odmownie na podanie Rady ZBP w sprawie zasiłku na rozpisanie konkursu na książkę. W tym samym roku, po powrocie z X Sesji Komitetu Bibliotek, zorganizowanej w dniach 24–25 sierpnia w Paryżu, Józef Grycz postulował opracowanie słownika terminów technicznych w związku z analogicznymi pracami IFLA, która przygotowywała słownik terminów bibliotecznych francusko-angielsko-niemiecki pod redakcją Henriego Lemaître’a (H. LEMAÎTRE, A. THOMPSON: *Vocabularium bibliothecarii: English – French – German*. Paris 1953). Zob.: Archiwum redakcyjne „Przeglądu Bibliotecznego” z lat 1937–1939. Protokoły posiedzeń Rady Związku Bibliotekarzy Polskich w Warszawie za lata 1937–1939 (3). Protokół Rady ZBP odbytego dnia 12.XI.1937 r. w lokalu Biblioteki Narodowej J. P., ul. Krak. Przedm. 32/I p, k. 40, 44. Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie sygn. 6970.

⁶⁶ Placówka funkcjonowała pod różnymi nazwami. W 1933 r. władze miejskie zalegalizowały ją jako Jednoročną Koedukacyjną Szkołę Bibliotekarską Magistratu m.st. Warszawy, a w 1938 r. została przejęta przez Koło Warszawskie ZBP pod nazwą Prywatny Koedukacyjny Kurs Bibliotekarski. Dzięki programowi wykładów prowadzonych na kursach znane są poglądy Leona Bykowskiego na istotę księgoznawstwa. Zob.: L. BYKOWSKI: *Wstęp do księgoznawstwa: program*. (Seria Programy Wykładów Prywatnej Jednoročnej Koedukacyjnej Szkoły Bibliotekarskiej Zarządu Miejskiego w m.st. Warszawie; nr 3). Warszawa 1938.

⁶⁷ E. KUNTZE: *Potrzeby polskich bibliotek naukowych*. „Nauka Polska” 1919, t. 2, s. 520–524.

szkolenia bibliotekarzy. W okresie międzywojennym nie udało się jednak stworzyć uniwersyteckiego systemu kształcenia kadry bibliotek naukowych. Według Heleny Więckowskiej powodem był fakt, że bibliotekoznawstwo „Jako dyscyplina naukowa nie było [...] jeszcze skryształizowane, jako umiejętność praktyczna spotykało się z pewnym oporem świata akademickiego, stojącego na straży dyscyplin uświęconych wielowiekową tradycją. Nie miało też określonego celu zawodowego, bo ówczesne ustawodawstwo nie przewidywało odrębnego zawodu bibliotekarskiego, obwarowanego określonymi prawami i obowiązkami”⁶⁸. Rozwijały się natomiast załączki uniwersyteckich placówek księgoznawczych w postaci katedr bibliografii i Wolnej Wszechnicy Polskiej⁶⁹. Wykłady z bibliografii i bibliotekoznawstwa dla studentów kierunków humanistycznych były prowadzone na uniwersytetach polskich we Lwowie, w Poznaniu i Wilnie⁷⁰.

Za realne osiągnięcie w zakresie edukacji bibliotekarzy naukowych uznać trzeba przeprowadzanie od 1930 roku egzaminów państwowych na urzędników bibliotecznych pierwszej i drugiej kategorii. Do pierwszej kategorii kwalifikowały się osoby, które ukończyły studia wyższe, do drugiej bibliotekarze z wykształceniem średnim. Osoby przygotowujące się do egzaminów najczęściej uczyły się samodzielnie⁷¹. Biblioteki uniwersyteckie, np. w Poznaniu, organizowały kursy dokształcające dla własnych pracowników, czasem połączone z wykładami uniwersyteckimi.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego dostrzegano potrzebę powołania placówki badawczej realizującej koncepcję organizacji nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego. Funkcję ośrodka teoretyczno-naukowego w zakresie prac bibliograficznych i nauki o książce miał pełnić Instytut Bibliograficzny utworzony w 1928 roku w strukturze Biblioteki Narodowej. Jeszcze przed powstaniem Instytutu przedstawiciele środowiska bibliotekarskiego formułowali dla niego ambitne cele. L. Bernacki w ogłoszonym na łamach „Exlibrisu” i złożonym władzom polskim memoriale *W sprawie Biblioteki Narodowej w Warszawie*⁷² postulował założenie przy placówce szkoły bibliotekarskiej, natomiast do najważniejszych

⁶⁸ H. WIĘCKOWSKA: *Akademickie kształcenie...*, s. 24.

⁶⁹ Wolna Wszechnica Polska powstała w 1918 r. z Warszawskiego Towarzystwa Kursów Naukowych, które w 1916 r. uruchomiło Katedrę Księgoznawstwa Ogólnego pod kierownictwem Mieczysława Rulikowskiego oraz Katedrę Bibliotekarstwa i Bibliografii pod kierownictwem Jana Muszkowskiego.

⁷⁰ W *Kronice „Przeglądu Bibliotecznego”* (1931, z. 2/4, s. 236) podano następujący wykaz wykładów z zakresu bibliotekonomii i bibliografii, realizowanych na uniwersytetach polskich w roku akademickim 1931/1932: E. Kucharski (Lwów): Ćwiczenia z bibliografii literackiej czasopism (polskich) XIX w.; S. Wierczyński (Poznań): Zarys bibliografii ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb polonistów; Główne zasady bibliotekarstwa; E. Koschmieder (Wilno): Wstęp do bibliotekoznawstwa.

⁷¹ J. ADLER: *Organizacja szkolnictwa bibliotekarskiego w Polsce w latach 1919–1939*, „Bibliotekarz” 1957, nr 4, s. 103.

⁷² L. BERNACKI: *W sprawie Biblioteki Narodowej w Warszawie*. „Exlibris” 1920, t. 3, z. 1, s. 82–84.

zadań Instytutu zaliczył ogłaszanie urzędowej bibliografii druków polskich oraz wydawanie publikacji z zakresu bibliografii i bibliotekoznawstwa. Do wybuchu II wojny światowej tak zarysowana koncepcja organizacji badań bibliotekoznawczych nie spełniła oczekiwań środowiska.

W 1929 roku Zarząd Warszawskiego Koła ZBP powołał do życia Poradnię Biblioteczną⁷³ kierowaną przez J. Filipkowską-Szemplińską, a następnie W. Dąbrowską. Poradnia, zajmująca się działalnością informacyjno-doradczą i wydawniczą, pełniła również funkcję placówki naukowo-badawczej – prowadzono tu szeroko zakrojone badania piśmiennictwa i produkcji wydawniczej, a także stanu i stopnia wykorzystania księgozbiorów bibliotecznych. Prace rozpoznawcze realizowano pod kątem wartości i przydatności książek dla bibliotek publicznych oraz czytelników.

Kolejną ważną inicjatywą było utworzenie w 1937 roku w Warszawie Rady Książki⁷⁴, w skład której weszli przedstawiciele zawodów związanych z książką: bibliotekarze, drukarze, wydawcy, księgarze, bibliografowie, socjologowie czytelnictwa. Reprezentowali oni organizacje skupiające pracowników książki: Związek Zawodowy Literatów Polskich, Polską Akademię Literatury, PEN Club, Zrzeszenie Beletrystów Polskich, Związek Autorów Dramatycznych, Związek Autorów i Kompozytorów Scenicznych (ZAiKS), Towarzystwo Literatów i Dziennikarzy Polskich, Związek Bibliotekarzy Polskich, Związek Księgarzy Polskich. Celem działalności Rady miało być propagowanie książki polskiej w kraju i za granicą, wspieranie czytelnictwa oraz prowadzenie badań naukowych z zakresu wiedzy o książce. Statut Rady przewidywał powoływanie instytutów badawczych, muzeów, szkół, kursów, przydzielanie stypendiów⁷⁵. Do wybuchu II wojny światowej nie udało się jednak zrealizować założonych celów badawczych, ograniczono się jedynie do sformułowania postulatów w sprawie ustawy bibliotecznej i uzgodnienia rejestracji bibliograficznej między Biblioteką Narodową a organizacjami wydawców i księgarzy.

Intensyfikacji życia naukowego i modernizacji księżnic sprzyjało w dużej mierze zainteresowanie polskich bibliotekarzy bibliotekarstwem zagranicznym⁷⁶. Polscy przedstawiciele środowiska inspirowali się współczesnymi kierunkami rozwoju bibliotekarstwa światowego. Świadczą o tym rubryki w czasopismach zawierające obszerne omówienia i recenzje literatury zagranicznej, jak również pojawienie się na polskim rynku wydawniczym literatury obcej, m.in. pracy

⁷³ W. DĄBROWSKA: *Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1975, s. 315–248.

⁷⁴ J. MUSZKOWSKI: *Rada Książki*. „Przegląd Biblioteczny” 1947, z. 3–4, s. 141–155; M. KORCZYŃSKA-DERKACZ: *Działalność Rady Książki w Polsce (1945–1947)*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2012, t. 10, s. 40–58.

⁷⁵ *Rada Książki. Kronika*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, s. 66–67.

⁷⁶ H. WIĘCZKOWSKA: *Bibliotekoznawstwo polskie. Przeszłość, stan obecny, perspektywy rozwoju*. „Przegląd Biblioteczny” 1973, z. 3, s. 261.

Ladislava Jana Živnego *Bibliografia i bibliologia*⁷⁷ przetłumaczonej z inspiracji A. Łysakowskiego czy *Praktycznego podręcznika bibliotekarza* autorstwa kustosza Biblioteki Narodowej w Paryżu, Leona Crozeta⁷⁸, w tłumaczeniu Antoniego Dobrowolskiego. Wymiana myśli teoretycznej miała miejsce na międzynarodowych zjazdach i konferencjach, na których Polskę reprezentowali najwybitniejsi praktycy i teoretycy nauki o książce i bibliotece. Ich rola nie sprowadzała się przy tym jedynie do obserwacji i rejestracji dokonań uczonych w innych krajach, ale polegała również na aktywnym uczestnictwie w spotkaniach naukowych i pracach międzynarodowych organizacji bibliotekarskich. W 1923 roku, na Międzynarodowym Kongresie Bibliotekarzy i Bibliofilów w Paryżu wygłoszono 6 polskich referatów, a trzy lata później, na Międzynarodowym Kongresie Bibliotekarzy i Bibliofilów w Pradze wzięła udział 78-osobowa grupa uczestników z Polski.

Pierwsze inicjatywy w zakresie współpracy międzynarodowej służące rozwojowi nauki znalazły swe odzwierciedlenie w pracach bibliograficznych. Wynikały z rosnącego zapotrzebowania w kręgach naukowców różnych specjalności na opracowane informacje bibliograficzne, ułatwiające zorientowanie się w światowej produkcji naukowej. Obok prac na gruncie bibliografii przedmiotem międzynarodowych rozważań stała się wkrótce informacja biblioteczna na temat lokalizacji wymienionych w bibliografiach publikacji naukowych. W 1926 roku, podczas Kongresu w Pradze, na wniosek przewodniczącego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Francuskich (Association des bibliothécaires français), Gabriela Henriota, podjęto uchwałę w sprawie utworzenia międzynarodowego komitetu łączącego wszystkie istniejące ówczesnie organizacje bibliotekarskie, w celu wzajemnej wymiany doświadczeń, podnoszenia poziomu usług bibliotecznych, upowszechniania informacji o zbiorach i ochrony interesów zawodowych. Projekt zrealizowano rok później, podczas jubileuszu pięćdziesięciolecia Stowarzyszenia Bibliotekarzy Brytyjskich w Edynburgu (UK Library Association), powołując Międzynarodowy Komitet Bibliotek i Bibliografii (International Library and Bibliographical Committee) – załączek Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Bibliotekarskich (International Federation of Library Associations – IFLA). Drugą organizacją międzynarodową skupiającą się na współpracy bibliotecznej była Liga Narodów (League of Nations) w Genewie, zwłaszcza jej agenda utworzona w 1927 roku w Paryżu jako Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej (Commission internationale de coopération Intellectuelle).

Polscy przedstawiciele środowiska bibliotekarzy co 5 lat uczestniczyli w kongresach IFLA oraz w corocznych sesjach jego organu, Międzynarodowego Komitetu Bibliotek. Polskimi delegatami byli: J. Muszkowski (w latach 1929–1936), J. Grycz (w roku 1937), A. Birkenmajer i J. Grycz (w roku 1938). Wzięli

⁷⁷ L.J. ŽIVNY: *Bibliografia i bibliologia*...

⁷⁸ L. CROZET: *Praktyczny podręcznik bibliotekarza*. Przeł. z jęz. fr. A. DOBROWOLSKI. Lwów; Warszawa 1938.

oni udział w kilku międzynarodowych projektach, m.in. zbierając materiały do ankiet dotyczących wypożyczania międzybibliotecznego czy ustalania zasad statystyki produkcji wydawniczej. Przygotowywano również materiały do wydawnictw międzynarodowych, takich jak „Index Bibliographicus” w którym rejestrowano czasopisma bibliograficzne oraz prowadzono stałe rubryki bibliograficzne. W 1934 roku w strukturze Związku ZBP utworzono Komisję ds. Międzynarodowych⁷⁹, której przewodniczącym został J. Muszkowski, a trzy lata później A. Birkenmajer. Ważnym wydarzeniem dla środowiska polskich bibliotekarzy było również zorganizowanie w 1936 roku IX Sesji Międzynarodowego Komitetu Bibliotek równocześnie z obradującym w Warszawie IV Zjazdem Bibliotekarzy Polskich.

Za prekursora udziału Polski w międzynarodowych pracach dotyczących bibliografii i bibliotekarstwa uważa się E. Kuntzego, dla którego biblioteki i ich wzajemna współpraca stanowiły ważny czynnik w rozwoju nauki i kultury⁸⁰. Z jego inicjatywy podejmowano próby organizowania w bibliotekach stałego serwisu informacyjnego w zakresie posiadanego zagranicznego piśmiennictwa naukowego. Osobą aktywnie działającą na tym polu był również J. Muszkowski, pełniący funkcję przewodniczącego Podkomisji Statystyki Produkcji Wydawniczej przy IFLA, a w latach 1930–1936 piastujący zaszczytną funkcję członka Komitetu Rzecznawców Bibliotecznych (Comité d'experts bibliothécaires) powstałego przy Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej. Na arenie międzynarodowej działał też J. Grycz, który – jako specjalista w zakresie normalizacji zasad katalogowania – w 1936 roku został członkiem Podkomisji Normalizacyjnej IFLA⁸¹.

E. Kuntze dostrzegał możliwość propagowania osiągnięć bibliotekarstwa światowego za pośrednictwem czasopisma „Przegląd Biblioteczny”, którego był redaktorem. Jak podkreśliła H. Więckowska⁸², jego działania w roli redaktora były ukierunkowane na szerzenie znajomości bibliotekarstwa zagranicznego na gruncie krajowym oraz popularyzowanie osiągnięć polskich za granicą. W tym celu w niemal każdym zeszyte zamieszczano recenzje publikacji bibliologicznych, komunikaty o najważniejszych wydarzeniach bibliotecznych na świecie oraz przeglądy czasopism zagranicznych. Na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” podawano

⁷⁹ W 1936 r. Rada ZBP podjęła decyzję o przekształceniu Komisji w Referat Spraw Międzynarodowych.

⁸⁰ E. KUNTZE: *Współudział Polski w międzynarodowych pracach bibliotekarskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 3, s. 103–118; H. WIĘCKOWSKA: *Bibliotekarstwo polskie na terenie międzynarodowym w latach 1923–1939. Próba zarysu historycznego*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 197–226; A. MĘŻYŃSKI: *Związek Bibliotekarzy Polskich w IFLA. Początki współpracy*. „Przegląd Biblioteczny” 2017, z. 2, s. 147–156.

⁸¹ Podkomisja ta stanie się samodzielną organizacją międzynarodową do spraw normalizacji – International Organization for Standardization (ISO).

⁸² H. WIĘCKOWSKA: *Bibliotekarstwo polskie...*, s. 221–222.

również informacje na temat działań podejmowanych przez Związek Bibliotekarzy Polskich w zakresie informowania zagranicznej prasy przez wytypowane osoby o stanie i rozwoju bibliotekarstwa polskiego. 18 lutego 1930 roku, na posiedzeniu Rady Związku, z inicjatywy Stefana Rygla, dyrektora Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego i Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, nakreślono dwa sposoby akcji informacyjnych: w formie rocznych sprawozdań z działalności ZBP o charakterze ogólnym oraz artykułów problemowych, których przygotowanie należało powierzyć specjalistom. Postanowiono wybrać stałych korespondentów do obsługi zagranicznej prasy fachowej, a opracowanie spisu czasopism, na łamach których należałoby systematycznie informować o polskim ruchu bibliotecznym, powierzono W. Dąbrowskiej⁸³. W efekcie tych postanowień Zofia Ciechanowska wysyłała notatki do prasy francuskiej („Revue des bibliothèques”), Walerian Preisner – do włoskiej, S. Vrtel-Wierczyński – do czechosłowackiej (m.in. „Časopis československých knihovníků” i „Slovanská knihoveda”), Mikołaj Dzikowski – do ukraińskiej („Bibliotekovedenie i bibliografija”), a Rudolf Kotula uzyskał od niemieckiego „Zentralblatt für Bibliothekswesen” roczny przydział czterech stron na sprawy bibliotekarstwa polskiego⁸⁴. Nie wszystkie inicjatywy w tym zakresie zostały jednak zrealizowane. Istotną barierę dla działań i ambicji redakcji pisma stanowiły ograniczenia finansowe. Według protokołów posiedzeń Rady ZBP jednym z pomysłów, których nie udało się urzeczywistnić, było opracowywanie streszczeń artykułów w języku francuskim. Jak relacjonował w 1937 roku Karol Piotrowicz: „Redakcja »Przeglądu Bibliotecznego« rozważała sprawę umieszczenia streszczeń artykułów w jęz. franc. – pociągnęłoby to dodatkowe koszty, na które redakcja nie ma pokrycia. »Przegląd« służy przede wszystkim czytelnikom polskim; wymiana z zagranicą podjęta na szerszą skalę pociągnęłaby za sobą konieczność zwiększenia nakładu. W obecnej chwili za granicę idzie 21 egz. »Przegl. Bibl.« w prenumeracie”⁸⁵. Rok później K. Piotrowicz ponownie informował Radę ZBP: „Uchwały by dawać streszczenia francuskie nie było; żądanie by dawać artykułom również tytuły francuskie spełniono od pierwszego numeru za r. 1938”⁸⁶.

Obok tych wszystkich działań do rozwoju nauki o książce i bibliotece przyczyniły się w dużej mierze inicjatywy podejmowane przez środowiska bibliofilskie, zwłaszcza w zakresie badań nad historią książki i bibliotek, bibliografii, oprawy

⁸³ *Sprawy Związku Bibliotekarzy Polskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 147.

⁸⁴ *Sprawy Związku Bibliotekarzy Polskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 104; *Sprawy Związku Bibliotekarzy Polskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 4, s. 219.

⁸⁵ Archiwum redakcyjne „Przeglądu Bibliotecznego” z lat 1937–1939. Protokoły posiedzeń Rady Związku Bibliotekarzy Polskich w Warszawie za lata 1937–1939 (3). Protokół Rady Związku Bibliotekarzy Polskich odbytego dnia 12 XI 1937, k. 46–47. Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie sygn. 6970.

⁸⁶ Archiwum redakcyjne „Przeglądu Bibliotecznego” z lat 1937–1939. Protokoły posiedzeń Rady Związku Bibliotekarzy Polskich w Warszawie za lata 1937–1939 (3). Protokół posiedzenia Rady Związku Bibliotekarzy Polskich z dnia 15 XII 1938, k. 4. Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie sygn. 6970.

książkowej, ekslibrisów i inkunabułów. Na pokrewieństwo poczynań bibliotekarzy i bibliofilów wskazywał przy okazji organizacji IV Zjazdu Bibliofilów Józef Korpała:

Zasadnicza [...] różnica między bibliotekarstwem a bibliofilstwem polega na stosunku bibliotekarza i bibliofila do przedmiotu wspólnych zainteresowań t. j. do książki. Dla bibliotekarza książka jest środkiem, za pomocą którego spełnia swą wielką rolę społeczną, która w bibliotekarstwie nowoczesnym wymaga wielkich i wszechstronnych kwalifikacji zawodowych. Natomiast dla bibliofila książka – jest środkiem i celem zarazem. To samo przeciwstawia a zarazem i łączy oba te pojęcia, a w konsekwencji wymaga od bibliotekarza miłośnictwa ksiąg a od bibliofila znajomości umiejętności bibliotekarskich⁸⁷.

Powoływane towarzystwa bibliofilskie⁸⁸, wśród których prym wiodło Towarzystwo Miłośników Książki w Krakowie i Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Warszawie, oprócz publikowania cennych wydawnictw bibliofilskich i realizowania działań promocyjnych na rzecz pięknej książki, stanowiły forum wymiany myśli księgoznawczej i bibliotekoznawczej, inspirując badania naukowe i wydając czasopisma bibliofilskie⁸⁹. Według Jadwigi Rużyłło-Stasiakowej na okres międzywojenny

przypadła profesjonalizacja zawodu bibliotekarza, przy czym żywe było jeszcze przeświadczenie, że bibliotekarstwo to raczej powołanie niż zarobkowanie. Nie każdy bibliofil musiał być bibliotekarzem, ale w opinii kulturalnego ogółu każdy bibliotekarz powinien być bibliofilem. Nic dziwnego, że środowiska bibliofilskie liczyły w swoim gronie wielu bibliotekarzy, a historia bibliofilstwa polskiego i bibliotekarstwa w tych latach są z sobą splecione⁹⁰.

Opinię tę potwierdza fakt zorganizowania czterech zjazdów polskich bibliofilów (w latach 1925, 1926, 1928 i 1929), które wniosły znaczne ożywienie do prac księgo- i bibliotekoznawczych. Podczas pierwszego zjazdu podjęto także uchwałę w sprawie budowy nowego gmachu Biblioteki Jagiellońskiej, kontynuacji *Bibliografii polskiej* Estreicherów i organizacji corocznego Święta Książki. Obrady drugiego zjazdu przebiegały w trzech sekcjach (bibliofilskiej, bibliote-

⁸⁷ J.S. KORPAŁA: *Bibliotekarstwo a bibliofilstwo*. Kraków 1929, s. 12.

⁸⁸ Pierwsze towarzystwa miłośników książki, poza Warszawą i Krakowem, powstały w Poznaniu, Zamościu, we Lwowie, w Toruniu, Wilnie, Lublinie, Łodzi, Kaliszu i Katowicach.

⁸⁹ K. MIGOŃ: *Z dziejów nauki o książce...*, s. 81.

⁹⁰ J. RUŻYŁŁO-STASIAKOWA: *W poszukiwaniu podstaw teoretycznych bibliofilstwa polskiego na łamach „Silva Rerum”*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1974, t. 10, s. 172.

koznawczej i bibliograficznej); jak się okazało, tematykę spotkań zdominowały właśnie problemy z zakresu dwóch ostatnich obszarów tematycznych. Wpłynęło to na wyodrębnienie się zjazdów bibliotekarzy – pierwszy odbył się w 1928 roku, równocześnie z trzecim zjazdem bibliofilów. Wszystkie te inicjatywy, w tym działalność naukową, wspierano na łamach czasopism wydawanych przez ludzi związanych z książką i biblioteką, poprzez informowanie o najnowszych tendencjach w bibliotekarstwie światowym, inspirowanie do podejmowania badań oraz prezentowanie zagadnień praktycznych i naukowych.

2.2. Rozwój czasopism podejmujących tematykę książki i bibliotek

Po odzyskaniu niepodległości w Polsce obowiązywały odrębne systemy prawne państw zaborczych. Na terenach byłego zaboru pruskiego i byłego zaboru austriackiego administracja polska pozostawiła jako obowiązujące przepisy państw zaborczych odnoszące się do prasy. Najbardziej skomplikowana była sytuacja na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego, gdzie nie obowiązywało już rosyjskie prawo prasowe. Przez cały okres II Rzeczypospolitej trwały prace nad scalaniem systemów prawnych w zakresie prawa prasowego, podtrzymywano poczucie jego tymczasowości⁹¹. Nastąpiło jednak odejście od cenzury prewencyjnej na rzecz represyjnej, godzącej głównie w wewnętrzne życie polityczne, przy jednoczesnym proklamowaniu wolności prasy, także naukowej, fachowej i związkowej.

Tempo rozwoju prasy było uwarunkowane przez czynniki o charakterze ekonomicznym, technicznym i politycznym. Podstawowe źródło dochodów redakcji stanowiły wpływy z prenumeraty, czego odzwierciedleniem były apele na łamach czasopism o jej regularne opłacanie oraz starania o zdobycie nowych prenume-

⁹¹ Od 1918 r. na terenach Rzeczypospolitej obowiązywały: *Ustawa prasowa niemiecka z 7 maja 1874 roku*, *Ustawa prasowa austriacka z 17 grudnia 1862 roku*, a na terenach byłego Królestwa Polskiego oraz na obszarze ziem wschodnich, gdzie zastosowanie miała rosyjska *Ustawa o postępowaniu karnym* i inne akty, wydano polską ustawę z 1919 r. System ten utrzymywano do 1938 r. (z przerwą w latach 1927–1930), tj. do czasu wprowadzenia dekretu dla całego kraju. Od 17 marca 1921 r. zagadnienia dotyczące wydawania prasy i prawo do swobodnego wypowiedzania się określiła Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, a także kolejne ustawy zasadnicze oraz rozporządzenia i dekryty, w tym zwłaszcza *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej, z dnia 10 maja 1927 r. o prawie prasowym*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1927, nr 45, poz. 398. Zob.: M. HANDELSMAN: *Konstytucje polskie 1791–1921*. Wyd. 3. Warszawa 1922, s. 128; B. MICHAŁSKI: *Prawo prasowe*. W: *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Red. J. MAŚLANKA. Wrocław i in. 1976, s. 195–196; A. PACZKOWSKI: *Prasa polska 1918–1939*. Warszawa 1980, s. 39; K. MAKLES: *Prasa Centralnych Związków Samorządowych w Drugiej Rzeczypospolitej*. Katowice 2014, s. 81–87; G. WRONA: *Nadzór nad prasą w Krakowie (1918–1939)*. Kraków 2017.

ratorów. Próbowano się ratować, zamieszczając ogłoszenia i reklamy firmowe oraz pozyskując subwencje ze strony instytucji państwowych. Na trudną sytuację wielu ludzi podejmujących trud wydawania czasopism, mimo ich ambicji i dobrej woli, wpływał stan gospodarki w dwudziestoleciu międzywojennym. W latach 1919–1920 zaplecze materialne wydawców było słabe. Deficyt papieru gazetowego spowodowany niewielką produkcją (czynne zakłady istniały wówczas jedynie w Królestwie) oraz trudności z importem (podwyżki cła na towary przywożone z Austrii, wstrzymanie dostaw przez Czechów i Niemców)⁹² stanowiły istotny problem. Również w następnych latach w konsekwencji inflacyjnego kryzysu ekonomicznego z 1923 roku rosące ceny papieru i usług pocztowych, podwyżki płac pracowników drukarni i wzrost cen materiałów drukarskich rzutowały na nieregularność i opóźnienia w ukazywaniu się, zmniejszając objętość oraz efemeryczność wielu tytułów⁹³. Możliwości kolportażu wynikające ze stanu dróg i kolei były ograniczone.

Trwały ślad w polskim systemie prawno-ustrojowym pozostawił przewrót majowy, a w jego konsekwencji próby ograniczania swobody prasy. Zapowiedź takiej tendencji przyniosło rozporządzenie z 15 maja 1926 roku wydane przez Felicjana Sławoja-Składkowskiego, nakazujące redakcjom przysyłanie 12 egzemplarzy Wydziałowi Prasowemu Komisarjatu⁹⁴. Działania represyjne wobec prasy stały się jeszcze bardziej odczuwalne, kiedy zaczęto stosować przepisy prawa prasowego z 10 maja 1927 roku, a także sięgnięto po niektóre paragrafy austriackiego ustawodawstwa prasowego. Wzrosła wówczas liczba ingerencji cenzorskich, często zamykano drukarnie bądź zawieszano ich działalność na czas nieokreślony za domniemane łamanie przepisów.

W okresie międzywojennym czasopisma były drugim po książce środkiem upowszechniania nauki⁹⁵. Odegrały ważną rolę w prezentacji ówczesnego dorobku danej dyscypliny oraz w dążeniu do upowszechniania osiągnięć naukowych. Wobec braku własnego wydawnictwa ciągłego bibliotekarze zamieszczali teksty z zakresu teorii i praktyki księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa na łamach czasopism z pokrewnych dziedzin. Szczególne miejsce wśród takich druków naukowych zajmowała „Nauka Polska” (Warszawa, 1918–1947, 1992–)⁹⁶. Pismo to, redagowane przez Stanisława Michalskiego i wydawane przez Kasę im. Mianow-

⁹² J. LACHENDRO: *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918–1939*. Kraków 2006, s. 43; B. KOSMANOWA: *Prasa polska i jej odbiorcy. Część V, Prasa II Rzeczypospolitej i jej rola w procesie kształtowania się nowoczesnej państwowości*. W: *Media dawne i współczesne*. Red. B. KOSMANOWA. Poznań 2010, t. 5, s. 9.

⁹³ Wskazane problemy przyczyniły się do likwidacji „Bibliotekarza” w 1919 r. i „Książki” w 1922 r.

⁹⁴ B. KOSMANOWA: *Prasa polska i jej odbiorcy...*, s. 15.

⁹⁵ *Historia nauki polskiej*. T. 5, 1918–1951. Cz. 1, *Warunki rozwoju nauki polskiej*. Red. B. SUCHODOLSKI. Wrocław 1992, s. 620.

⁹⁶ *Ibidem*.

skiego, prezentowało całokształt zainteresowań polskiej nauki, z zagadnieniami księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa włącznie. Periodyk ten otworzył swoje łamy dla uczonych wszystkich specjalności, którzy omawiali najpilniejsze zadania nauki i przedstawiali dorobek poszczególnych ośrodków. Rolę tego czasopisma w rozwoju bibliotekarstwa polskiego podkreślił w 1929 roku A. Birkenmajer, tak oceniając ówczesny stan piśmiennictwa biblioteczo-bibliograficznego: „ukazują się monografie o katalogowaniu alfabetycznym, o katalogu przedmiotowym, o egzemplarzu obowiązkowym, o ustawodawstwie bibliotecznym, o bibliotekarstwie wojskowym, o budowaniu bibliotek [...], a obok nich szereg programowych artykułów w »Nauce Polskiej« czy »Przeglądzie Bibliotecznym«”⁹⁷.

Znaczenie czasopism w rozwoju praktyki i teorii związanej z książką i biblioteką podkreślono przy okazji powołania do życia w 1927 roku „Przeglądu Bibliotecznego”: „Brakło nam dotychczas własnego organu bibliotekarskiego, istniały jednak czasopisma bibliograficzne i bibliofilskie, które zawsze chętnie udzielały gościny bibliotekarzom”⁹⁸. Również J. Grycz, dokonując oceny pierwszego dziesięciolecia „Przeglądu Bibliotecznego”, docenił wkład innych tytułów w rozwój nauki o książce i bibliotece. Zaakcentował fakt, iż potrzebę posiadania czasopisma polscy bibliotekarze odczuwali już w czasach niewoli narodowej, jednak w trudnych warunkach byli „zmuszeni szukać gościny na łamach czasopism o pokrewnym zakresie, jak Przegląd Bibliograficzny, Exlibris i Silva Rerum. Gościńczę tę znajdowali, a Exlibris w III zeszytce przybiera podtytuł: organ bibliofilów i bibliotekarzy małopolskich”⁹⁹.

2.2.1. Czasopisma bibliograficzne

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku nie wpłynęło na usystematyzowanie kwestii bibliografii narodowej, zwłaszcza że w zakresie prawa prasowego i konstytucyjnego wciąż obowiązywały ustawy zaborców. Pomimo przeszkód prawno-organizacyjnych utrudniających działalność zrzeszeń i prowadzenie aktywności wydawniczej zainicjowano w tym czasie kilka czasopism, na łamach których prezentowano cenne inicjatywy bibliograficzne oraz rozważania księgo- i bibliotekoznawcze. Pierwszym pismem, w którym podjęto próbę urzędowej, bieżącej rejestracji wydawniczej, był ukazujący się nieregularnie od kwietnia 1920 do listopada 1921 roku „Biuletyn Bibliograficzny” pod kierownictwem Z. Mocarskiego, wydawany przez Wydział Prasowy Ministerstwa Spraw

⁹⁷ A. BIRKENMAJER: *Bilans dziesięcioletniej pracy na polu bibliotekarstwa i bibliografii w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 258.

⁹⁸ *Od Redakcji*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 8.

⁹⁹ J. GRYZ: *Pierwsze dziesięciolecie...*, s. 1.

Wewnętrznych w Warszawie, a zatem w pewnym sensie nadzorowany przez organ państwowy. Według słów redakcji wśród autorów polskich prac z dziedziny bibliotekoznawstwa zaczął przeważać pogląd, że sprawę rejestracji druków powinno przejąć państwo. Jako powód podawano nie tylko obowiązek dostarczania społeczeństwu bibliografii bieżącej utworów piśmiennictwa, ale również to, iż organy państwowe są w posiadaniu istotnych danych składających się na pełną rejestrację, np. wysokości nakładu¹⁰⁰.

Pismo to nie rejestrowało jednak całej produkcji wydawniczej, uwzględniając jedynie egzemplarze obowiązkowe druków nadsyłanych do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przez niektóre księgarnie i drukarnie. Były to druki polskie i mniejszości narodowych, które ukazały się na terenie byłego Królestwa Kongresowego i obwodu białostockiego. Opublikowano 4 numery drukowane oraz jeden w postaci maszynopisu powielonego, w których udało się zarejestrować publikacje wydane od 1 lipca 1919 do 30 listopada 1920 roku. „Biuletyn Bibliograficzny” okazał się więc efemerydą, a powodem jego zamknięcia było cofnięcie przez rząd dotacji.

Od 1920 roku w Polsce praktycznie nie istniało czasopismo rejestrujące pełną, bieżącą produkcję wydawniczą, „co było regresem w stosunku do sytuacji sprzed odzyskania niepodległości”¹⁰¹. S. Vrtel-Wierczyński zainicjował utworzenie komitetu odpowiedzialnego za wydawanie bieżącej bibliografii ogólnej za lata 1920 i 1921. Publikacji tej ponownie nadano tytuł „Przewodnik Bibliograficzny” i jako kontynuacja słynnego pisma ukazywała się we Lwowie nakładem Księgarni Gubrynowicza i Syna, a następnie w Książnicy-Atlas. Uzupełnienia za lata 1914–1918 ogłosił w 1918 roku bratanek Władysława Wisłockiego, Władysław Tadeusz Wisłocki. W następnych latach przystąpił on do opracowania serii drugiej „Przewodnika”, wydając roczniki 1, 2, 5–9 za okres 1920–1921 i 1924–1928¹⁰². Pismo publikowane było w trudnych warunkach finansowych, zwłaszcza że w 1920 roku Polska Akademia Umiejętności odmówiła dotacji jego wydawcom. W kraju nie została jeszcze wypracowana urzędowa rejestracja druków, więc 4 lata później obowiązek ten przyjął na siebie Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie. W 1924 roku komitet redakcyjny z udziałem W.T. Wisłockiego, Mieczysława Gębarowicza i Kazimierza Tyszkowskiego przystąpił do wydania tomu 5 serii 2 „Przewodnika”. Koncepcję pisma poszerzono o dział artykułów, w którym zamieszczano prace z zakresu ruchu wydawniczego, księgarskiego, antykwarskiego, bibliotecznego i bibliograficznego w Polsce i za granicą¹⁰³.

¹⁰⁰ „Biuletyn Bibliograficzny” 1920, R. I, nr 1, s. III.

¹⁰¹ J. SANDECKI: *Stefan Vrtel-Wierczyński...*, s. 94.

¹⁰² Władysław Tadeusz Wisłocki wiele prac zostawił w rękopisie, m.in. „Przewodnik Bibliograficzny” za lata 1922 i 1923, który zaginął.

¹⁰³ W *Kronice* ukazywały się drobne opracowania mające charakter artykułów. Spośród tych podejmujących problematykę książki i bibliotek wymienić można m.in.: K. Tyszkowski: *Biblioteka Chrzanowskich w Moroczynie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 2, s. 78–79;

Trzecia seria ukazywała się w latach 1929–1933, a ostatni tom był 56. tomem ogólnego zbioru¹⁰⁴.

Sprawa pełnej polskiej rejestracji bieżącej produkcji została poruszona w 1928 roku podczas I Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w sekcji bibliograficznej. Jak stwierdził S. Vrtel-Wierczyński:

Musimy mieć całkowitą rejestrację bieżącej produkcji wydawniczej Państwa Polskiego. (Lwowski *Przewodnik Bibliograficzny* nie notuje wszystkiego). Podstawą rejestracji powinien być materiał, napływający tytułem obowiązkowego egzemplarza bibliotecznego, do Biblioteki Narodowej w Warszawie. *Przewodnik Bibliograficzny* powinien otrzymać nową formę, sprecyzować swój zakres (ograniczając się do rejestrowania tylko wyboru literatury bieżącej), zmienić układ, (wprowadzając systematyczny podział materiału) i stać się czasopismem, przystosowanym do aktualnych potrzeb nauki, księgarstwa, czytającej publiczności. Tym sposobem oba te organy uzupełniałyby się nawzajem i zaspokajały wyczerpująco potrzeby bieżącej naszej bibliografii¹⁰⁵.

Koreferat wygłosił wówczas W.T. Wisłocki, podnosząc temat trudnej sytuacji „Przewodnika Bibliograficznego”. Zaznaczył, że Zakład Narodowy im. Ossolińskich wydaje pismo

z najwyższym wysiłkiem finansowym, prawie że bez poparcia rządu, z bardzo małym poparciem prenumeratorów, rekrutujących się w dużej mierze z zagranicy, a zupełnie nie wspierany przez sfery księgarsko-wydawnicze [...]. Gdyby tylko wszyscy bibliotekarze i bibliofile polscy

K. ŚWIERKOWSKI: *Zawiązek Biblioteki Narodowej*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 3, s. 115–116; J.B. RICHTER: *Dokoła egzemplarza obowiązkowego*. „Przegląd Bibliograficzny” 1928, nr 3, s. 71–72; K. TYSZKOWSKI: *Tradycje bibliograficzne w Ossolineum*. „Przegląd Bibliograficzny” 1928, nr 9, s. 21–215; I. OGIJENKO: *Starodruki i rękopisy cyryliczne w bibliotece hr. Józefa Ossolińskiego w r. 1818*. „Przegląd Bibliograficzny” 1928, nr 18, s. 423–424. Na uwagę zasługuje zwłaszcza specjalny numer 6 „Przewodnika” z 1926 r., przygotowany z okazji Międzynarodowego Kongresu Bibliotekarzy i Bibliofilów w Pradze. Zamieszczono w nim 36 artykułów, z czego 10 dotyczyło bibliotekarstwa, a 8 – księgoznawstwa i bibliografii. Zob. m.in.: K. PIEKARSKI: *Czy naprawdę niedoszły druk Unglera?* „Przewodnik Bibliograficzny” 1926, nr 6, s. 263–264; K. SOCHANIEWICZ: *Rękopisy czeskie w kolekcji Żaluskich*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1926, nr 6, s. 265–267; SPEKTATOR [S. LISOWSKI]: *Notatka o proveniencji inkunabułów, znajdujących się w Rosyjskiej Bibliotece Publicznej w Piotrogradzie*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1926, nr 6, s. 267–268; W.T. WISŁOCKI: *Projekt Bibliografii Słowianoznawstwa*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1926, nr 6, s. 277–279.

¹⁰⁴ E. KURDYBACHA: *Zarys historii bibliografii do 1939 roku (ze szczególnym uwzględnieniem Polski)*. Warszawa 1960, s. 35.

¹⁰⁵ *Pamiętnik I Zjazdu Bibliotekarzy Polskich we Lwowie (26 V–29 V 1928)*. Oprac. J.B. RICHTER. Lwów 1929, s. 50.

zechcieli zaabonować nasze pismo, organ ten stanąłby na mocnych podstawach finansowych i na pewno zostałby w nie jednym ulepszony, gdyż wydawcy i współpracownicy pisma zdają sobie sprawę z jego braków, muszą jednak stosować się do środków, jakimi dysponują¹⁰⁶.

W.T. Wisłocki starał się utrzymać wysoki poziom pisma, jednak brak wystarczającej liczby prenumeratorów, a w konsekwencji problemy finansowe spowodowały ograniczenie treści do spisu bibliograficznego z indeksem rzeczowym, a następnie podjęcie decyzji o zamknięciu tytułu. Ogłosił ją podczas obrad sekcji bibliograficznej II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu, występując z referatem *Rejestracja bieżącej produkcji wydawniczej polskiej*¹⁰⁷. Stwierdził, że do niepowodzenia przyczynił się brak poparcia rządu oraz trudności w pogodzeniu interesów przedstawicieli środowisk naukowych i księgarstwa polskiego. W ciągu pięciu lat czasopismo uzyskało subwencje jedynie w wysokości 7,5 tys. zł i jego dalsze wydawanie przekraczało możliwości finansowe Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Wpływ na zamknięcie „Przewodnika” miał również fakt powołania w lutym 1928 roku Biblioteki Narodowej, która zaczęła opracowywać bibliografię bieżącą na podstawie egzemplarza obowiązkowego druków ukazujących się w Polsce. Rok później tytuł został odstąpiony Związkowi Księgarzy Polskich i podporządkowany tematyce księgarskiej. Dzięki temu do końca 1933 roku „Przewodnik Bibliograficzny” ukazywał się jako dodatek do „Przeglądu Księgarskiego”¹⁰⁸.

W 1922 roku zespół wydawców występujący pod nazwą Zakład Bibliograficzny przystąpił do kontynuacji wydawania przedwojennej „Książki”¹⁰⁹. Swoją cel redakcyjną wyjaśniła następująco:

Pod koniec 1921 r. piśmiennictwo polskie stanęło wobec rozpaczliwej wprost perspektywy braku jakiegokolwiek rejestracji druków. Wtedy grono firm wydawniczych, stołecznych i prowincjonalnych, powołało w Warszawie do życia spółkę z ogr. odp. p. f. [pod firmą – B.Ż.K.] Zakład Bibliograficzny, którego najważniejszym i najbliższym zadaniem było wydawanie miesięcznika krytyczno-bibliograficznego. Postanowiono oprzeć się na najlepszych w tej dziedzinie tradycjach, łącząc w jedno wydawnictwo KSIĄŻKĘ i PRZEWODNIK BIBLIOGRAFICZNY¹¹⁰.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 53.

¹⁰⁷ W.T. WISŁOCKI: *Rejestracja bieżącej produkcji wydawniczej polskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 346–357.

¹⁰⁸ P. SIERŻĘGA: *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*. Rzeszów 2011, s. 135–139.

¹⁰⁹ Przed I wojną światową czasopismo wydawane było nakładem Księgarni E. Wende i S-ka.

¹¹⁰ *Od Redakcji*. „Książka” 1922, nr 8–12, s. 305–306.

Założycielami pisma z podtytułem „Miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii. Wydawnictwo Zakładu Bibliograficznego w Warszawie” były następujące instytucje księgarstwa nakładowego i handlowego: Wydawnictwo „Księgarnia Hermana Altenberga”; Spółka Akcyjna. Michał Arct – Zakłady Wydawnicze; Dom Książki Polskiej; Fiszer i Majewski Księgarnia Uniwersytecka; Wydawnictwo Gebethner i Wolff; Księgarnia Gubrynowicz i Syn; Instytucja Wydawnicza Biblioteka Polska; Księgarnia św. Wojciecha; Polska Składnica Pomocy Szkolnych; Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie; E. Wende i S-ka; Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Redaktorzy „Książki”, J. Muszkowski i M. Rulikowski, odnieśli się do tradycji „Przeglądu Bibliograficznego”, prowadząc dodatek pod tym samym tytułem, stanowiący wykaz bieżącej bibliografii opracowywanej na podstawie urzędowej rejestracji w Wydziale Prasowym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Po paru miesiącach z powodu wzrostu kosztów produkcji wydawniczej pojawiły się coraz większe opóźnienia w regularnym ukazywaniu się miesięcznika. Autorami współpracującymi z nim byli przedstawiciele środowiska bibliotekarskiego, m.in. A. Birkenmajer, F. Bujak, M. Łodyński, Z. Mocarski, S. Posner. W każdym zeszycie publikowano recenzje, kronikę z życia książki oraz dział *Wydawnictwa w przygotowaniu*, opracowywany w miarę dostarczania materiału przez nakładców. Zrezygnowano z artykułów wstępnych zamieszczanych w przedwojennych rocznikach. Z powodu małej liczby prenumeratorów i braku środków finansowych ukazał się jedynie rocznik 15 pisma (1922).

Kolejne wydarzenie na rynku czasopism bibliograficznych odnotowano w 1923 roku, gdy warszawska Księgarnia Gebethnera i Wolffa po 10 latach przerwy wznowiła wydawanie „Przeglądu Bibliograficznego” pod redakcją M. Rulikowskiego. Według zapowiedzi redakcji: „Obecnie, po 10 latach przerwy, przystępujemy do wznowienia »Przeglądu Bibliograficznego«. Cel i zadania pisma, oczywiście, pozostają niezmiennione: pragniemy nadal być informatorami publiczności czytającej”¹¹¹. Zasadniczą część tytułu, przewidzianego jako dwutygodnik, stanowił zatem nadal dział bibliografii opracowywany na podstawie materiałów gromadzonych przez Wydział Prasowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, uzupełniany danymi z handlu księgarskiego. Ponadto w wybranych numerach przewidziano artykuły wstępne dotyczące cennych inicjatyw wydawniczych oraz bibliotek. Czasopismo istniało do 1926 roku, a w latach 1926–1937 zostało zastąpione przez miesięcznik „Co czytać? Przegląd Bibliograficzny”¹¹² wydawany nakładem Gebethnera i Wolffa, pod redakcją Adama Bułakowskiego. Na łamach pisma zamieszczano jednostronicowe teksty na temat książki i czytelnictwa w Polsce. Pozostałą część numeru wypełniały rubryki w następującej kolejności: *Nowości wydawnicze*; *Świat książek* oraz *Bibliografia* w układzie działowym, dalej

¹¹¹ *Wznowienie Przeglądu Bibliograficznego*. „Przegląd Bibliograficzny” 1923, nr 1, s. 1.

¹¹² Podtytuł pisma był dwukrotnie zmieniany: w styczniu 1929 r. na „Co czytać? Miesięcznik Gebethnera i Wolffa”, a w 1933 r. na „Co czytać? Miesięcznik poświęcony propagandzie książki”.

reklamy oraz katalog nowości znajdujących się w księgarni Gebethnera i Wolffa w Warszawie.

Po zawieszeniu „Przewodnika Bibliograficznego” lukę w ciągłości informacyjnej miała zapełnić „Nowa Książka. Czasopismo Poświęcone Krytyce Literackiej i Naukowej oraz Bibliografii”, wydawana w Warszawie w latach 1934–1939 nakładem Księgarni Wydawniczej Trzaska, Evert i Michalski¹¹³ pod redakcją historyka literatury Stanisława Lama. Założeniem twórców czasopisma było wydawanie 10 zeszytów rocznie zawierających artykuły krytycznoliterackie i naukowe, bieżącą bibliografię druków polskich, kroniki wydarzeń literackich, bibliotecznych i bibliofilskich oraz dział sprawozdawczy, w którym omawiano publikacje z różnych dziedzin wiedzy, m.in. z bibliografii i księgoznawstwa, i sporządzano przegląd tłumaczeń. W *Kronice* informowano o działaniach Związku Bibliotekarzy Polskich oraz o publikacjach wydawanych przez biblioteki. Na łamach „Nowej Książki” często gościła tematyka bibliotekarska, zwłaszcza że z pismem współpracowali wybitni przedstawiciele środowiska bibliotekarskiego i bibliofilskiego, tacy jak A. Birkenmajer, Aleksander Brückner, Stanisław Estreicher, Stanisław Piotr Koczorowski, Jan Lorentowicz, Stefan Rygiel.

W 1928 roku, 10 lat po odzyskaniu niepodległości powołano Bibliotekę Narodową i rozpoczęto tworzenie państwowych wykazów twórczości piśmiennej w formie drukowanego czasopisma „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej i Druków Polskich lub Polski Dotyczących, Wydanych Zagranicą” (R. 1: 1928 – R. 2: 1929), następnie tytuł zmieniono na „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej: druki zarejestrowane w Bibliotece Narodowej” (R. 3: 1930 – R. 12: 1939)¹¹⁴. Opisy dzieł na podstawie egzemplarza obowiązkowego¹¹⁵ sporządzali pracownicy utworzonego w Bibliotece Narodowej Instytutu Bibliograficznego, pod kierunkiem Jadwigi Dąbrowskiej. Uwzględniano wszystkie druki wydawane w Polsce i tzw. polonika zagraniczne. Do 1931 roku rejestr ukazywał się jako kwartalnik, następnie jako tygodnik. Oprócz tego wydawnictwa publikowano dwa dodatki miesięczne: „Wykaz Druków Nieperiodycznych Polskich lub Polski Dotyczących, Wydanych Zagranicą” (w 1930 roku zmieniono tytuł na „Wykaz Druków Polskich lub Polski Dotyczących, Wydanych Zagranicą”) oraz „Urzędowy Wykaz Druków Periodycznych Wydawanych w Rzeczypospolitej Polskiej” (w 1931 roku tytuł zmieniono na „Urzędowy Wykaz Czasopism Nowych, Wznowionych i Zawieszonych, Wydawanych w Rzeczypospolitej Polskiej”), który w 1936 roku włączono do zasadniczego

¹¹³ M. PIECZONKA: „Księgarnia Wydawnicza Trzaska, Evert i Michalski”. *Działalność wydawnicza*. Kraków 1993, s. 140–144.

¹¹⁴ We wrześniu 1927 r. ukazał się pierwszy numer UWD w formie powielanej. Obejmował 113 pozycji i został rozesłany do 12 bibliotek.

¹¹⁵ Prawo o egzemplarzu obowiązkowym uchwalono w 1927 r. dzięki staraniom Stefana Dembego, ówczesnego naczelnika Wydziału Bibliotek w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

zrębu UWD. Dodatkowo do UWD była też kwartalna „Statystyka Druków Nieperiodycznych” (R. I: 1929) i roczna „Statystyka Druków Wydanych w R.P.”, opracowywana wspólnie z Głównym Urzędem Statystycznym i obejmująca materiał od 1928 roku¹¹⁶.

Kolejną inicjatywą na rynku czasopism bibliograficznych było ukazujące się w latach 1933–1939 wydawnictwo Instytutu Literackiego w Warszawie, zatytułowane „Rocznik Literacki”. W piśmie, redagowanym początkowo przez Zygmunta Szweykowskiego, a następnie przez Zofię Szmydtową (1934–1939), omawiano i recenzowano twórczość literacką, prezentowano przegląd wydarzeń kulturalnych, sporządzano bibliografię literatury polskiej. Udało się wydać 7 numerów tego tytułu.

W kwietniu 1937 roku Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich w porozumieniu z Wydziałem Oświaty Pozaszkolnej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rozpoczęła wydawanie pisma pod nazwą „Przewodnik Literacki i Naukowy – Biuletyn dwumiesięczny”. Stanowiło ono kontynuację ogłaszanych przez Poradnię informatorów o książkach: „Książka w bibliotece” (Warszawa, 1934) oraz „Przewodnik Literacki i Naukowy” (Warszawa, 1937). W omawianym tytule w formie zwięzłych, rzeczowych charakterystyk przedstawiano nowości wydawnicze ze wszystkich działów piśmiennictwa. Periodyk ten miał, jak zaznaczono: „charakter praktycznego przewodnika po literaturze pięknej i naukowej, który może oddać rzetelne usługi wszystkim interesującym się literaturą, a przede wszystkim bibliotekarzom i czytelnikom bibliotek publicznych”¹¹⁷.

W odrodzonym państwie polskim stosunkowo szybko dostrzeżono potrzebę prowadzenia prac bibliograficznych w dziedzinie wojskowości. Ważnym ośrodkiem takich prac i wydawcą czasopism bibliograficznych stała się Centralna Biblioteka Wojskowa (CBW), kierowana przez M. Łodyńskiego. W 1921 roku zaczęto publikować „Komunikat Bibliograficzny” jako dodatek do czasopisma „Bellona. Miesięcznik Wojskowy” wydawany przez Wojskowy Instytut Naukowo Wydawniczy¹¹⁸. Pierwszy zeszyt (przy numerze 2), opracowany przez Biuro Bibliograficzne CBW, zawierał informacje o nowościach wydawniczych z wojskowości, opublikowanych w kraju i za granicą, oraz o artykułach zamieszczonych w czasopismach naukowo-wojskowych prenumerowanych lub nadesłanych

¹¹⁶ Okres dziesięcioletnich starań obejmujących zorganizowanie urzędowej bibliografii narodowej opisała Alicja Matczuk. Zob.: A. MATCZUK: *Prace nad zorganizowaniem urzędowej bieżącej bibliografii narodowej w Polsce w okresie międzywojennym (1918–1928)*. „Folia Bibliologica” 1986/1987, t. 34/35, s. 113–125.

¹¹⁷ *Książka w bibliotece (dział prowadzony przez Poradnię Biblioteczną Z.B.P.)*. „Bibliotekarz” 1938, nr 1–2, s. 17.

¹¹⁸ Na łamach czasopisma „Bellona” ukazała się pierwsza w Polsce instrukcja dla kierowników bibliotek: *Praktyczne wskazówki dla kierowników bibliotek wojskowych*. „Bellona” 1919, z. 6, s. 460–462.

do CBW¹¹⁹. Od numeru 12 z 1924 roku „Komunikat Bibliograficzny” został przekształcony w samodzielne pismo wydawane przez Wojskowy Instytut Wydawniczy. W latach 1923–1933 publikowano również „Wojskowe Wiadomości Bibliograficzne” w postaci kwartalnika odgrywającego rolę bibliografii adnotowanej. W piśmie tym, będącym dodatkiem do „Przeglądu Wojskowego”, omawiano głównie piśmiennictwo zagraniczne.

W 1929 roku wdrożono dwie inicjatywy wydawnicze w zakresie bibliografii wojskowej. Pierwsza, podjęta przez oddział Bibliograficzny CBW, polegała na opracowywaniu „Przeglądu Literatury Historyczno-Wojskowej” jako dodatku do „Przeglądu Historyczno-Wojskowego”. Dokumentowano literaturę wojskową polską i o Polsce, wydaną po 1912 roku, a dotyczącą czasów najdawniejszych po rok 1865, a także literaturę zagraniczną wydaną po roku 1927, dotyczącą czasów najdawniejszych po rok 1914. Drugim projektem było powołanie miesięcznika „Nowości Biblioteczne”, dołączanego do dziennika „Polska Zbrojna”. Dodatek ten trafiał do wszystkich środowisk wojskowych jako forma bezpośredniej promocji Centralnej Biblioteki Wojskowej. Podając obok opisu bibliograficznego sygnaturę CBW, zachęcano do korzystania z jej zbiorów. Oba tytuły ukazywały się do 1938 roku¹²⁰.

Poza czasopismami bibliograficznymi nowością na rynku polskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego stanowiły katalogi zawierające bieżącą bibliografię czasopism. Publikacją tego typu był „Spis Gazet i Czasopism Rzeczypospolitej Polskiej oraz Poradnik Reklamowy” wydawany przez Biuro ogłoszeń Teofil Pietraszek w Warszawie. Katalog ten tworzony był przede wszystkim na podstawie materiałów przekazywanych wydawcy przez Bibliotekę Sejmową oraz Wydział Prasowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Do 1939 roku ukazało się 8 roczników tego pisma. W Warszawie z inicjatywy Polskiej Agencji Telegraficznej (PAT) publikowano „Katalog prasy polskiej i obcej” (R. 1: 1933 – R. 3: 1935/36). Podobne źródło, „Pierwszy Polski Spis Gazet i Czasopism” (R. 1: 1921 – R. 2: 1925), następnie pod zmienionym tytułem „Katalog prasowy PARA” (R. 3: 1925 – R. 11: 1939), przygotowywało Biuro ogłoszeń PAR (Polskiej Agencji Reklamy) w Poznaniu. Wydawnictwa te wspierały kolportaż, dostarczając spis publikacji periodycznych wychodzących w Polsce oraz spis prasy polskiej poza granicami kraju.

Na uwagę zasługuje projekt ówczesnego pracownika Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, A. Łysakowskiego. W 1927 roku zgłosił on potrzebę opracowywania przez biblioteki podmiotowej bibliografii regionalnej na łamach dzienników. Spisy bibliograficzne miały być sporządzane na podstawie regionalnych egzemplarzy obowiązkowych (przyznawanych na mocy *Rozporządzenia Prezydenta*

¹¹⁹ Od redakcji „Bellony”. „Bellona” 1921, z. 2, s. 1.

¹²⁰ Kalendarium Centralnej Biblioteki Wojskowej. <http://www.cbw.pl/index.php/home/historia> [dostęp: 5.03.2017].

Rzeczypospolitej z dnia 10 V 1927 roku o prawie prasowym) i zawierać informacje na temat bieżącej produkcji wydawniczej. Pomysł ten nie zyskał szerokiej aprobaty w środowisku, jednak do czasu ukazania się „Urzędowego Wykazu Druków” na łamach „Dziennika Wileńskiego” publikowano w Wilnie pod redakcją A. Łysakowskiego „Urzędową Bibliografię Regionalną”. Podobne spisy opracowywano w bibliotekach uniwersyteckich we Lwowie i w Poznaniu. W Książnicy lwowskiej sporządzano „Bibliografię regionalną z województw lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i wołyńskiego”, drukowaną na łamach „Gazety Lwowskiej” w latach 1928–1930. Z kolei w pierwszym półroczu 1928 roku na łamach „Kuriera Poznańskiego” zamieszczano co kilka dni „Bibliografię Wielkopolską”, której nazwę zmieniono wkrótce na „Bibliografię regionalną województwa poznańskiego”. Od roku 1935 jako dodatek do „Komunikatów Instytutu Śląskiego” ukazywał się też co kwartał „Wykaz Literatury Bieżącej o Śląsku” pod redakcją Jacka Koraszewskiego.

2.2.2. Czasopisma księgarskie

W dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce ukazywało się wiele czasopism o charakterze księgarskim. Często były wydawane przez właścicieli księgarń, którym zależało na reklamie nowości wydawniczych. Cechą charakterystyczną tych pism były częste zmiany formy, częstotliwości i tytułów, a także to, że kierowano je do szerokiego kręgu czytelników, nie tylko księgarzy, aby pełniły funkcję biuletynów reklamowych¹²¹. Do tej kategorii zaliczyć można „Kurier Księgarski” (Warszawa, 1926–1937), wydawany przez hurtownię warszawską Dom Książki Polskiej.

Jedynie dwa polskie czasopisma zostały zainicjowane przez organizacje zawodowe pracowników bądź właścicieli księgarń. Były to: „Przegląd Księgarski” (Warszawa, 1910–1950) i „Księgarz” (Warszawa, 1919–1939), na ich łamach poruszano problemy produkcji i sprzedaży książek oraz inne sprawy zawodu księgarskiego.

W lipcu 1918 roku, jeszcze w czasie trwania okupacji austriackiej, zorganizowano w Lublinie I Zjazd Księgarzy z terenów wszystkich zaborów. Postanowiono wówczas utworzyć jednolitą ogólnopolską organizację księgarską oraz podjęto uchwałę o wydawaniu „Przeglądu Księgarskiego” jako organu całego księgarstwa polskiego¹²². Reaktywowano wydawanie pisma w Warszawie, czyniąc z niego organ Związku Księgarzy Polskich. W 1918 roku jego redakcję objął M. Rulikowski, a w roku następnym S. Lam, który kierował pismem do momentu zawieszenia druku na skutek wybuchu wojny bolszewickiej w lutym 1920 roku. Wznowienie

¹²¹ R. SALINGER: „Księgarz” w międzywojennym dwudziestoleciu. „Księgarz” 1970, nr 3, s. 42.

¹²² R. SALINGER: „Przegląd Księgarski” w latach 1918–39. „Księgarz” 1971, nr 3, s. 44.

wydawania czasopisma nastąpiło w 1922 roku, wtedy już pod redakcją Adama Szymańskiego. Od tego momentu notuje się zmiany w częstotliwości ukazywania się tytułu. W 1925 roku został przekształcony w dwutygodnik, a od 1 października 1927 roku stał się tygodnikiem. Z dniem 1 stycznia 1930 roku zaczął ukazywać się jako dwutygodnik, a jego redaktorem został J. Muszkowski. Podjął on decyzję o zmianie charakteru pisma ze związkowego, dostępnego tylko dla księgarzy, na skierowane do szerszej publiczności. Związek i redakcja planowały stworzenie wspólnej platformy wymiany myśli i poglądów dla wszystkich, bez względu na specjalność, ludzi książki. W krótkim artykule programowym opublikowanym w grudniu 1929 roku pt. *W sprawie „Przeglądu Księgarskiego”* zaprezentowano następujące działy tematyczne w strukturze czasopisma:

artykuły wstępne o treści aktualnej, których tendencją powinno być w zasadzie zawsze wykazywanie łączności pomiędzy zjawiskami nauki, sztuki i literatury oraz życia społecznego, w kraju lub zagranicą a światem książki;

artykuły z zakresu życia książki, w najszerszym znaczeniu tego pojęcia; tutaj powinni zabierać głos obok siebie przedstawiciele różnych odłamów zawodowych wielkiego warsztatu książki; znajdzie się tu miejsce na problematykę stosunku twórczości umysłowej do świata książki i jej wytwórców, na zagadnienia wolności druku, ochrony prawa autorskiego, estetyki książki, organizacji drukarstwa, przepisów celnych w zastosowaniu do papieru, książki i grafiki; techniki i wartości artystycznych intro-ligatorstwa, celowej współpracy w zakresie bibliografii, teorii i praktyki miłośnictwa książki, wytwórczości i obiegu podręczników szkolnych, organizacji bibliotekarstwa i w. in.;

dział historyczny: materiały i opracowania z zakresu historii książki i księgarstwa; krótkie przyczynki o treści interesującej nie tylko dla specjalistów;

zagadnienia czytelnictwa: wyniki badań specjalnych, ankiet itp.; materiały i opracowania;

sprawy zawodowe księgarskie;

recenzje prac polskich i obcych, wyłącznie dotyczących zagadnień książki, a zwłaszcza księgarstwa;

trybuna księgarska, zasilana przez samych księgarzy;

kronika krajowa i zagraniczna;

ogłoszenia¹²³.

Analizując planowanie zagadnień, można zauważyć, że „Przegląd Księgarski” otwierał swe łamy również dla przedstawicieli środowiska bibliotekarskiego.

¹²³ *W sprawie „Przeglądu Księgarskiego”*. „Przegląd Księgarski” 1929, nr 50, s. 774.

Tytuł ten stanowił przykład, że w piśmiennictwie księgarskim ogłaszano systematyczne doniesienia o sytuacji polskiego bibliotekarstwa, a poszczególne numery były istotnym źródłem informacji o polskich i zagranicznych księżnicach, cenach drukach, czytelnictwie, kształceniu bibliotekarzy czy polityce bibliotecznej, zwłaszcza w kontekście starań o uchwalenie ustaw: bibliotecznej i o egzemplarzu obowiązkowym. Materiały te były jednak bardzo rozproszone, zamieszczone w drobnych artykułach, wiadomościach i przeglądach prasy, zachowując z reguły charakter sprawozdawczy. Autorami takich tekstów byli m.in.: W. Dąbrowska, A. Łysakowski, J. Muszkowski (który w latach 1930–1932 pełnił również obowiązki redaktora pisma) i H. Radlińska.

Trudna sytuacja finansowa Związku Księgarzy Polskich wpłynęła na redukcję objętości pisma, a tym samym na ograniczenie tematyki zamieszczanych materiałów do spraw aktualnych, odnoszących się bezpośrednio do działalności księgarskiej i życia organizacyjnego Związku. Według Ryszarda Salingera¹²⁴ „Przegląd” nie mógł zrealizować zadań, jakie przed nim postawiono, gdyż z jednej strony jako pismo zbyt specjalistyczne nie cieszył się popularnością szerokiego kręgu czytelników, a z drugiej strony poszerzenie profilu uniemożliwiło omawianie na jego łamach wielu spraw zawodowych, ściśle wewnętrznych i drażliwych, przyczyniając się do odsunięcia się czytelników reprezentujących środowisko księgarzy i zubożenia na los wydawnictwa. Po J. Muszkowskim redakcję objął Józef Dzierżyński, prowadząc ją do końca 1933 roku. Kolejnym działaniem podyktowanym względami oszczędnościowymi wynikającymi z ówczesnej sytuacji ekonomicznej księgarstwa było podpisanie porozumienia pomiędzy Związkiem Księgarzy Polskich a założonym w 1932 roku Polskim Towarzystwem Wydawców Książek w sprawie utworzenia Zjednoczonych Organizacji Księgarskich (ZOK). Odtąd pismo stało się wspólnym organem obu organizacji, dzięki czemu koszty edycji tytułu prasowego ponosiły obie strony.

Na łamach „Przeglądu Księgarskiego” zamieszczano publikacje informacyjne i bibliograficzne. Te drugie podkreślały aspekt praktyczny czasopisma, czyniły z niego środek informacyjny dla księgarzy. W latach 1918–1919 nakładem „Przeglądu” ukazywał się jego miesięczny dodatek „Nowości Wydawnicze”, zawierający bibliografię rejestrującą wydawnictwa samoistne księgarni należących do Związku Księgarzy Polskich, inne druki krajowe i zagraniczne, wydawnictwa zwarte, zbiorowe i czasopisma. W 1922 roku do „Przeglądu Księgarskiego” dołączano wydawany wówczas przez miesięcznik „Książka” „Przewodnik Bibliograficzny”. W latach 1928–1933 wydawcą „Przewodnika” był „Przegląd Księgarski”.

Drugim czasopismem ściśle fachowym był „Księgarz”, którego kontynuacji w 1919 roku podjął się Związek Polskich Pracowników Księgarskich w Warszawie¹²⁵.

¹²⁴ R. SALINGER: „Przegląd Księgarski”..., s. 47.

¹²⁵ Przed I wojną światową wydawany w Krakowie „Księgarz” był organem Stowarzyszenia Polskich Współpracowników Księgarskich.

Pierwszy numer pisma zredagował Władysław Biernacki, a po jego przejściu do Związku Księgarzy Polskich obowiązki redaktora przejął Edward Staniecki piastujący tę funkcję do śmierci w 1939 roku. Następnie redaktorem został Franciszek Jasiński, który w sierpniu 1939 roku przygotował ostatni numer pisma.

„Księgarz”, planowany jako pismo kwartalne, ukazywał się z różną częstotliwością. Problemy finansowe związane z małą liczbą prenumeratorów i osób pracujących czynnie w Związku Polskich Pracowników Księgarskich, a także rosące ceny papieru wpłynęły na nieregularność i przerwy w wydawaniu pisma. Wyróżnić można cztery okresy jego funkcjonowania:

- w latach 1919–1921 jako organ Związku Polskich Pracowników Księgarskich;
- w latach 1922–1925 jako organ Powszechnego Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich Rzeczypospolitej Polskiej (w kwietniu 1923 roku pismo zawieszono na rok);
- w latach 1925–1927 jako organ Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich w Warszawie;
- w latach 1936–1939 jako organ Związku Zawodowego Pracowników Księgarskich w Polsce.

Na łamach „Księgarza” poruszano zagadnienia interesujące pracowników księgarskich, informowano o działalności Związku, zamieszczano artykuły na temat techniki i organizacji pracy księgarskiej. Poza działem artykułów do stałych działów pisma należały: *Kronika – zagraniczna i miejscowa*; *Książki* (recenzje); *Listy Redakcji*; *Odpowiedzi Redakcji*; *Ogłoszenia*. Jako organ związków pracowniczych „Księgarz” walczył przede wszystkim o polepszenie warunków pracy i płacy pracowników księgarstwa.

W 1927 roku we Lwowie Józef Tuleja postanowił wznowić wydawnictwo ciągle „Pośrednik Antykwarski”. W numerze pierwszym, okazowym, pisał: „Celem naszego pisma będzie sprawa wszechstronnego popierania i tworzenia warunków trwałego bytowania książki (w najogólniejszym [znaczeniu – B.Ż.K.] pojęcia tego słowa), przez dopomaganie jej do uzyskania wartości obiegowej, tej wartości, której ona dotychczas – gdy się bierze w porównanie książkę »Zachodu« – prawie wcale nie posiada”¹²⁶. Na łamach pisma przeznaczonego „dla bibliotek i zbieraczy z zakresu druku i grafiki” zamieszczano przedruki artykułów z innych czasopism na temat bibliotek i muzeów. Ponadto od numeru drugiego redakcja wprowadziła stałe działy. Zapowiedziano, że „Dyskusja, katalogi antykwarskie – będą rejestrowane i omawiane katalogi z zakresu antykwarstwa i zbieraczowstwa [!] o ile będą nadesłane, fachowa literatura i bibliografia – przedrukowywane lub streszczane artykuły nadsyłane przez samych autorów”¹²⁷. Przedsięwzięcie to jednak ograniczono do dwóch numerów, z których ostatni ukazał się 28 czerwca 1927 roku jako dodatek ogłoszeniowy. Trzy lata później na łamach „Desiderata Polonica”

¹²⁶ *Kilka słów programowych*. „Pośrednik Antykwarski” 1927, nr 1, s. 1.

¹²⁷ *Ibidem*.

dotadku do „Kuriera Księgarskiego”, J. Tuleja przyznał, że wydawanie „Pośrednika Antykwarskiego” traktował jako eksperyment prasowy¹²⁸.

2.2.3. Czasopisma drukarskie i poligraficzne

Według ustaleń Hanny Tadeusiewicz „w okresie międzywojennym, w Polsce niepodległej periodyki typograficzne i graficzne były najliczniejszą grupą pism zawodowych, dobrze świadcząc o aktywności środowiska poligrafów”¹²⁹. Poza licznymi jednodniówkami i pismami efemerycznymi najdłużej ukazywały się czasopisma wydawane w Warszawie: „Grafika Polska” (1921–1923, 1926–1928); „Drukarski-Związkowiec” (1927–1939); „Pracownik Graficzny” (1928–1939) oraz „Grafika” (1930–1934, 1938–1939).

Wraz z odzyskaniem niepodległości związki zawodowe polskich drukarzy coraz silniej odczuwały potrzebę tworzenia własnych organów prasowych. Po I wojnie światowej wznowiono wydawanie dwóch ściśle zawodowych czasopism. Jednym z nich było „Ognisko. Czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodów”, które w 1922 roku stało się organem lwowskiego Stowarzyszenia Drukarszy „Ognisko”, a od 1930 roku – organem Stowarzyszenia Drukarszy i Pokrewnych Zawodów „Ognisko”. Jako redaktor odpowiedzialny wybrany został Jan Żydaczewski, a funkcję redaktora naczelnego pełnił Adam Wiktor Bober. „Ognisko”, zachowujące przedwojenny profil, wydawane było z przerwami do 1939 roku. Drugim kontynuowanym tytułem były „Wiadomości Graficzne” publikowane w Warszawie pod redakcją Antoniego Burkota. Wraz z utworzeniem w 1919 roku Zjednoczenia Polskich Związków Drukarskich i Pokrewnych Zawodów tytuł ten stał się jego organem, a po przekształceniu Zjednoczenia w 1923 roku w Związek Zawodowy Drukarszy i Pokrewnych Zawodów – organem tej społeczności. Czasopismo ukazywało się z różną częstotliwością, wielokrotnie dokonywano zmian podtytułu, zmieniali się też wydawcy, a jednak przetrwało do 1984 roku¹³⁰.

W latach 1926–1927 drugie warszawskie stowarzyszenie – Związek Drukarszy Zjednoczenia Zawodowego Polskiego – wydawało miesięcznik „Drukarski” pod

¹²⁸ [Od Redakcji]. „Desiderata Polonica” 1930, nr 1, s. 1.

¹²⁹ H. TADEUSIEWICZ: *Stan badań i stopień zaawansowania prac nad historią polskich czasopism typograficznych w latach 1901–1939*. W: *Nauka o książce, bibliotece i informacji naukowej we współczesnym świecie*. Red. M. BANACKA. Warszawa 2003, s. 74.

¹³⁰ Od 1945 r. czasopismo wydawano w Krakowie z podtytułem: „organ Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego w Polsce”. W 1957 r. „Wiadomości Graficzne” przeniesiono do Warszawy, zmieniając podtytuł na: „organ Związku Zawodowego Pracowników Poligrafii w Polsce”. Od 1981 r. podtytuł pisma brzmiał: „czasopismo Niezależnego Samorządowego Związku Zawodowego Pracowników Poligrafii”, a w 1984 r.: „miesięcznik społeczno-zawodowy Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego PRL”.

redakcją Mieczysława Łuczyńskiego, a następnie Wł. Stefanickiego. Redakcja postawiła sobie za cel przede wszystkim obronę stanowiska Związku w sprawie połączenia terenowych związków zawodowych w jedną ogólnopolską organizację. Artykuły programowe, polemiki i oświadczenia uzupełniano materiałami wewnątrzwiązkowymi oraz drobnymi tekstami z życia innych grup zawodowych. W wyniku przeobrażeń organizacyjnych i przyłączenia warszawskiego Związku do Związku Zawodowego Drukarzy i Pokrewnych Zawodów w Polsce, w okręgu warszawskim w latach 1927–1939 publikowano miesięcznik „Drukarz-Związkowiec”. Funkcję redaktora odpowiedzialnego sprawowali kolejno: Edward Wewerko, A.W. Bober i Czesław Trzewiczek. Jak napisano w komunikacie od redakcji, pismo stworzono w celu „omawiania różnych niewłaściwości, stosowanych w Warszawie zarówno przez właścicieli drukarni, jak i przez pracujących, więc aby wszyscy mieli możliwość przejrzeć się w tym zwierciadle dajemy go bezpłatnie [...]”¹³¹. „Drukarz-Związkowiec” ukierunkowany był przede wszystkim na sprawy okręgu warszawskiego, co znalazło odbicie w artykułach i rubrykach: *Z klubu Maszynistów; Z Komisji Kulturalno-Oświatowej; Z prezydium Koła Delegatów; Z Sekcji Introligatorów; Z Sekcji Personelu Pomocniczego; Z Sekcji Składaczy Maszynowych; Z Sekcji Uczniów; Z życia okręgu; Z życia organizacji; Życie Związku*.

Do czasopism ściśle fachowych wydawanych przez związki zawodowe należał „Pracownik Graficzny”, organ Związku Litografów, Chemigrafów i Pokrewnych Zawodów w Polsce. Ukazywał się w latach 1928–1939 w Warszawie, pod redakcją Bronisława Kosierkiewicza, do 1931 roku jako miesięcznik, następnie w różnych odstępach czasu, często w numerach łączonych. Redakcji zależało na tym, by stał się on „łącznikiem pomiędzy członkami Związku, aby był doradcą we wszystkich sprawach fachowo-zawodowych, aby wreszcie każdy z członków mógł się w aktualnych [...] sprawach na jego łamach wypowiedzieć”¹³². W piśmie nie zamieszczano ilustracji, nie stosowano zbyt wielu ozdób typograficznych. W publikowanych tekstach podejmowano przede wszystkim tematy zawodowe z zakresu lito- i chemigrafii oraz innych technik reprodukcyjnych, a także dotyczące warunków pracy i płacy w przemyśle graficznym oraz spraw Związku Litografów. Na strukturę pisma składały się artykuły i kilka stałych rubryk: *Dział fachowo-zawodowy; Ustawodawstwo społeczne; Wiadomości zagraniczne; Z Centrali; Z życia okręgów*. „Pracownik Graficzny” był więc organem informacyjnym, edukacyjnym, skierowanym do pracowników przedsiębiorstw lito-chemigraficznych oraz do uczniów i młodych adeptów zawodu litografa i specjalności pokrewnych¹³³. Funkcjonowanie pisma przerwał wybuch II wojny światowej.

¹³¹ „Drukarz-Związkowiec” 1927, nr 3, s. 6.

¹³² „Pracownik Graficzny” 1928, nr 1, s. 1.

¹³³ H. TADEUSIEWICZ: „Pracownik Graficzny” (1928–1939). Część 1, Powstanie czasopisma. Zagadnienia fachowe. „Roczniki Biblioteczne” 1986, 1–2, s. 133.

W latach trzydziestych XX wieku poszczególne oddziały Związku Zawodowego Drukarzy i Pokrewnych Zawodów w Polsce zaczęły powoływać swoje czasopisma związkowe. Taki charakter miało zainicjowane w marcu 1934 roku w Krakowie „Ognisko Krakowskie. Organ Oddziału Krakowskiego Związku Zawodowego Drukarzy i Pokrewnych Zawodów w Polsce”. Tytuł był wydawany przez Oddział Krakowski Związku, a redagowany przez Wiktora Koczuba. Przewidziany jako miesięcznik, ukazywał się z różną częstotliwością, a ostatni numer opublikowano w maju 1939 roku. Według założeń redakcji:

Podejmując wydawnictwo organu, poświęconego głównie omawianiu spraw zawodowych drukarskich na terenie krakowskim, Zarząd krakowski Oddziału Związku kierował się przeświadczeniem, że brak jego dotychczas dawał się powszechnie odczuwać, tym bardziej, że łamy naszego organu związkowego „Wiadomości Graficznych” były za szczupłe dla naszych informacji lokalnych. W obecnych ciężkich czasach obowiązkiem Zarządu jest trafić do każdego z Was, Koledzy, ze słowami otuchy, pouczenia, doświadczenia i przestrogi, a gdzie zajdzie potrzeba napiętnowania sobkostwa lub wyzysku¹³⁴.

Pismo miało zatem charakter wyłącznie zawodowy. Poza materiałami artykułowymi dotyczącymi warunków płacy i pracy w poszczególnych drukarniach znajdowały się w nim rubryki *Kronika* oraz *Z Oddziału Związku*.

Podobny profil prezentował miesięcznik „Typografia” – organ Okręgu Śląskiego Związku Zawodowego Drukarzy i Pokrewnych Zawodów w Polsce. Pierwszy numer ukazał się z datą 1 stycznia 1927 roku w dwóch językach: polskim i niemieckim. Funkcję wydawcy pełnił Okręg Śląski w Katowicach, a redaktorem został Aleksy Kaczmarek. Do komitetu redakcyjnego weszli również Sypta z terenu Bielska oraz Wozliczek z Cieszyna. Na strukturę pisma składały się następujące rubryki: *Drukarstwo zagranicą*; *Działalność i rozwój naszego Związku*; *Kalendarzyk zebrani*; *Kronika*; *O organizacji*; *Wiedza fachowa*; *Z życia organizacyjnego*. Pełniąc funkcję doradczą i informacyjną, było adresowane do śląskich drukarzy. W innych okręgach również zakładano tego typu periodyki przeznaczone dla członków Związku.

Cechą szczególną czasopiśmiennictwa środowiska ludzi „czarnej sztuki” tego okresu było powoływanie – obok czasopism ściśle fachowych, w których poruszano sprawy bytowe pracowników drukarni – także pism skierowanych do środowiska zarówno drukarzy, jak i grafików. Wydawnictwa te, nastawione na zagadnienia formy wytworu drukarskiego i zdobnictwa, odegrały istotną rolę w podniesieniu poziomu artystycznego produkcji wydawniczej w Polsce.

¹³⁴ *Od Redakcji słów kilka*. „Ognisko Krakowskie” 1934, nr 1, s. 1.

W 1919 roku w Poznaniu zaczął ukazywać się „Przegląd Graficzny. Tygodnik dla zawodu drukarskiego, litograficznego, dziennikarskiego, papierniczego, introligatorskiego i zawodów pokrewnych”¹³⁵, powołany przez Związek Zakładów Graficznych na Polskę Zachodnią. Jego redaktorem został Teodor Kryg. Na łamach czasopisma przeznaczonego dla środowiska wydawców publikowano artykuły fachowe z dziedziny techniki poligraficznej i o charakterze instruktażowym. Pisano na temat produkcji oraz polityki płac, zamieszczano tabele płac i wzorcowe teksty umów z pracownikami. Zajmowano się również kwestiami układu typograficznego i zdobnictwa. W latach 1923–1928 kontynuację tego tytułu stanowił „Przegląd Graficzny i Papierniczy. Tygodnik poświęcony sprawom przemysłu graficznego, papierniczego, księgarskiego, introligatorskiego, przyborów biurowych i artykułów piśmiennych, stemplarni i przemysłów pokrewnych”, wydawany nakładem Związku Zakładów Graficznych i Wydawniczych na Polskę Zachodnią. Następnie od 1929 roku pod redakcją T. Kryga ukazywał się „Przegląd Graficzny, Wydawniczy i Papierniczy. Tygodnik poświęcony sprawom przemysłu graficznego, wydawniczego, papierniczego i przemysłów pokrewnych”, jako organ Związku Organizacji Przemysłu Graficznego i Wydawniczego w Polsce oraz Związku Zakładów Graficznych i Wydawniczych na Polskę Zachodnią. Do zamknięcia pisma przyczynił się wybuch II wojny światowej.

W sierpniu 1921 roku Waław Zajączkowski podjął się wydawania w Warszawie czasopisma „Grafika Polska. Miesięcznik poświęcony sztuce graficznej”. Było ono adresowane do wydawców, artystów i drukarzy. Funkcję redaktora naczelnego sprawował Roman Mathia (we współpracy z Ludwikiem Gardowskim i Lucjanem Bogusławskim). Powołanie tego wydawnictwa redakcja uzasadniała brakiem na rynku czasopisma artystycznego:

Drukarstwo polskie, nie mając oparcia o żadne artystyczne pismo, ani też własnego organu, poświęconego jego sztuce i technice, nie może zdobyć się na śmiały krok naprzód, ani wychylić się z okresu niedojrzałych prób i nieszczególnych eksperymentów. [...] „Grafika Polska” ma być typem wydawnictwa artystycznego, opartego na zasadach drukarskiego zdobnictwa, krzewionego u nas przez swojskich artystów-grafików. [...] Sprawom techniki sztuki graficznej poświęcimy drugą część naszego pisma, zapraszając do głosu najpoważniejsze siły zawodowe. Drukarz i litograf polski, chcąc być wiernym tłumaczem idei artysty, musi rozporządzać techniką, która [...] pozwala mu postępować ściśle śladami myśli twórczej artysty¹³⁶.

¹³⁵ Od numeru 9 (1921) zmieniono podtytuł na: „tygodnik dla przemysłu graficznego: organ Związku Zakładów Graficznych i Wydawniczych na Polskę Zachodnią z siedzibą w Poznaniu”.

¹³⁶ *Od Redakcji*. „Grafika Polska” 1921, z. 1, s. 2.

Na łamach pisma upowszechniano zasady nowoczesnej typografii oraz stosowania grafiki ilustracyjnej. Poprzez staranną szatę graficzną oraz dbałość o zawartość treściową krzewiono ideę wydawania pięknych druków. W latach 1921–1928 ukazało się 6 roczników „Grafiki Polskiej” o nieregularnej częstotliwości. Wraz z numerem 11–12 (1923) przedsięwzięcie zawieszono na dwa lata, czego powodem były „Wysokie koszty wydawnictwa, przez prenumeratę w nieznaczej jedynie pokrywane części”¹³⁷.

„Grafika”, jako kolejny tytuł artystyczno-fachowy ukazujący się w Warszawie w latach 1930–1939, była pismem dwóch stowarzyszeń: Związku Polskich Artystów Grafików oraz Zrzeszenia Kierowników Zakładów Graficznych. Komitet redakcyjny w składzie: Tadeusz Gronowski, Adam Póltawski i Franciszek Siedlecki, przyjął następujące założenie: „Pracować będziemy nad artystycznym rozwojem grafiki wspólnie: artyści graficy i praktycy drukarze, uwzględniać będziemy w najszerszym zakresie rozwój techniki drukarskiej, najnowsze wynalazki i zagadnienia z nimi związane”¹³⁸. Pismo wyróżniało się szatą graficzną okładki oraz drukiem na dobrym papierze. W pierwszym okresie, do 1 września 1934 roku (do śmierci redaktora naczelnego F. Siedleckiego) ukazywało się jako dwumiesięcznik. Wznowione w 1938 roku nie miało redaktora naczelnego, a do osób zaangażowanych w jego przygotowywanie należeli: Marian Drabczyński, T. Gronowski, Edmund Miller, Tadeusz Rogowski, Stanisław Rogoyski, Szczęsny Rutkowski, Przemysław Smolik, Henryk Wiciński. Współpraca członków komitetu redakcyjnego „Grafiki” z wydawaną wcześniej „Grafiką Polską” zaowocowała zbliżonym programem obu pism. Do końca 1931 roku zachowywano podobne proporcje artykułów na tematy graficzne i drukarskie, jednak po śmierci R. Mathii „»Grafika« stała się bardziej forum teoretycznych rozważań na temat sztuki współczesnej widzianej poprzez twórczość znanych i cenionych grafików polskich i obcych, niż areną wymiany doświadczeń jej zastosowań użytkowych”¹³⁹.

Na rynku czasopiśmienniczym dwudziestolecia międzywojennego istniała również spora grupa tytułów czasopism drukarskich, które miały zdecydowanie krótszy żywot. Takim pismem była m.in. „Technika Graficzna, organ Polskiego Towarzystwa Graficznego” (Poznań, 1927–1930), pod redakcją Ludwika Iczakowskiego, dostarczająca praktycznych wskazówek dla przedstawicieli przemysłu drukarskiego, cynkograficznego i introligatorskiego. Na uwagę zasługiwał również „Miesięcznik Graficzny” (Warszawa, 1937–1938) założony przez drukarza M. Drabczyńskiego. Tytuł miał odgrywać rolę fachowego czasopisma poligraficznego o ambicjach bibliofilskich. W roku 1938 stał się organem Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie. Redakcję tworzyli wówczas: Tadeusz Cieślowski (syn), M. Drabczyński i S.P. Koczorowski. W artykule wstępnym

¹³⁷ *Od Wydawnictwa*. „Grafika Polska” 1923, z. 11–12, s. 203.

¹³⁸ *Od Redakcji*. „Grafika” 1930, z. 1, s. 3.

¹³⁹ S. CIEPŁOWSKI: *Warszawskie czasopisma poligrafów 1897–1939*. Warszawa 1995, s. 99.

określono następujące kierunki działania pisma: „Łamy »Miesięcznika Graficznego« poświęcone będą wszelkim zagadnieniom z życiem książki związanym: historia, teoria, estetyka i technika druku, ryciny, czcionki, papier, oprawy, farby drukarskie, zagadnienia zbieractwa, bibliografia, księgarstwo, monografie drukarzy, rytowników, wydawców, zbieraczy i działaczy bibliofilskich itp.”¹⁴⁰. Nakreślony program zakładał naukowe ambicje pisma, chociaż nie uwzględniono w nim ważnych aspektów życia książki, w tym bibliotekarstwa.

Jak podkreśliła Anna Boguszewska, nowym ważnym zjawiskiem w okresie dwudziestolecia międzywojennego było akcentowanie konieczności współpracy artysty grafika z pracownikami drukarni oraz docenianie użytkowej funkcji grafiki przy jednoczesnym zachowaniu jej wysokiej klasy sztuki¹⁴¹. Istotną rolę w kształtowaniu nowoczesnego drukarstwa odegrały właśnie liczne czasopisma artystyczno-fachowe skierowane do środowiska poligraficznego. Najwięcej pism tego typu wydawano w Warszawie, która, odzyskawszy stołeczne funkcje, stała się terenem aktywnego życia artystycznego, znaczącym ośrodkiem drukarskim i centrum ruchu wydawniczego. Tutaj też w 1926 roku powołano Szkołę Przemysłu Graficznego, pierwszą w Polsce samodzielną placówkę kształcącą przyszłych poligrafów. Na łamach czasopism drukarskich i poligraficznych nie zajmowano się jednak zagadnieniami książki z naukowego punktu widzenia.

2.2.4. Czasopisma bibliofilskie

Rozwój czasopiśmiennictwa bibliofilskiego jest kojarzony przede wszystkim z okresem II Rzeczypospolitej, gdyż ani wcześniej, ani później nie udało się zrealizować tylu tego typu inicjatyw wydawniczych. Jak już wspomniano, czasopisma wydawane w gronie miłośników książek miały istotny wpływ zwłaszcza na prowadzenie historycznych badań nad książką i biblioteką. Pierwsze naukowe czasopismo bibliofilskie, „Exlibris. Pismo poświęcone bibliofilstwu polskiemu”, zaczęło ukazywać się w 1917 roku we Lwowie, z inicjatywy m.in. Zygmunta Batowskiego, Franciszka Biesiadeckiego (nakładcy i współredaktora pierwszych zeszytów), Bohdana Janusza i Jana Kasprowicza¹⁴². Założeniem redaktorów było podejmowanie na łamach pisma tematyki związanej z książką, ze szczególnym uwzględnieniem historii ekslibrisu. W artykule programowym określono planowaną zawartość treściową wydawnictwa, wskazano również na zadania bibliofilstwa:

¹⁴⁰ Od komitetu redakcyjnego. „Miesięcznik Graficzny” 1938, nr 1, s. 3–4.

¹⁴¹ A. BOGUSZEWSKA: „*Idea pięknej książki*” w *Dwudziestolecie międzywojennym w Polsce*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio L, Artes” 2010, vol. VIII, nr 1, s. 59.

¹⁴² S.J. GRUCZYŃSKI: *Z dziejów bibliofilstwa polskiego*. W: *Książka, jej dzieje i funkcja społeczna*. Wrocław 1975, s. 94.

Przedmiotem jego jest książka w postaci fizycznej, a więc jako zestawienie pewnej ilości papieru zadrukowanego, opatrzonego ilustracjami, oprawnego i w różne dodatki zdobnego. Miłośnika zajmuje w niej również dobrze zawartość jej, a więc praca autora, jak i gatunek papieru, umiejętny jego wybór, strona artystyczna typografii, ilustracji i w ogóle wyglądu drukarskiego, jakość i forma oprawy introligatorskiej, zdobienie ksiąg, tudzież wszystko inne związane z wytworem czy dziejami książki. Rozkoszowanie się papierem pociąga oczywiście za sobą badanie fabrykacji jego i dziejów wytwórczości w kraju i za granicą, rozpatrywanie jakości jego, ustalanie według znaków fabrycznych pochodzenia, starożytności itp. Zamiłowanie dla artystycznego drukarstwa powoduje dochodzenia z dziejów sztuki tej u nas, podobnie jak i techniki ilustracyjnej, drzeworytniczej, miedziorytniczej, stalorytniczej, litograficznej, cynkograficznej etc. Pociągającą dziedzinę bibliofilstwa stanowią studia nad oprawami dawnych ksiąg drukowanych i rękopiśmiennych, jak również nad materiałami używanymi ongiś i dziś do tego. Ogólnie w ramy miłośnictwa książek wchodzi studia nad dziejami, tak pojedynczych ksiąg, jak i zbiorów ich większych – tu zwłaszcza okazałe miejsca należy się świadectwom i znakom własności ich, tzn. exlibrisom, stanowiącym materiał nieoceniony do dziejów ksiąg i księgozbiorów. Opracowanie wszystkich tych, według możliwości, tematów stanowić będzie cel podjętego przez nas wydawnictwa, pierwszego w Polsce¹⁴³.

Tematyka została więc nakreślona bardzo szeroko i ambitnie, stanowiąc zapowiedź powstania czasopisma naukowego.

W latach 1917–1929 ukazało się 7 roczników „Exlibrisu”, do 1922 roku wydawano je we Lwowie, a następnie w Krakowie. Redaktorami pierwszych zeszytów byli B. Janusz, L. Bernacki i F. Biesiadecki. Tytuł skierowany był do elitarnego grona miłośników książki, czego dowodem był niski nakład¹⁴⁴. W 1920 roku z inicjatywy Koła Krakowskiego i Koła Lwowskiego pismo otrzymało podtytuł „Organ bibliofilów i bibliotekarzy małopolskich”.

Zeszyt 4 (1922) był ostatnim wydanym we Lwowie oraz ostatnim wydanym nakładem F. Biesiadeckiego, który odtąd występował na karcie tytułowej jako założyciel pisma. „Exlibris” ze zmienionym podtytułem („czasopismo poświęcone książce”) stał się organem Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie, a jego redakcję przejął K. Piekarski. Rok później dołączył do niego inny wybitny księgoznawca, A. Birkenmajer. Periodyk otrzymał wówczas zdecydowanie naukowy profil – obok rozpraw poświęconych dziejom piśmiennictwa, druku i znakom

¹⁴³ *Od Wydawnictwa*. „Exlibris” 1917, z. 1, s. 6.

¹⁴⁴ Charakterystykę czasopisma od strony formalnej, w tym wysokość nakładu, zamieszczono w Aneksie 1.

książkowym, na jego łamach publikowano teksty na temat współczesnej sztuki drukarskiej, grafiki i bibliotek. Trudności finansowe, z jakimi borykała się redakcja w 1926 roku, spowodowały zawieszenie czasopisma. Po wydaniu zeszytu 1 tomu 7 nastąpiła czteroletnia przerwa. Dopiero w 1929 roku ukazały się kolejne dwa zeszyty tomu 7, będące ostatnimi częściami „Exlibrisu”.

Redakcja czasopisma położyła ogromne zasługi w zakresie systematycznej rejestracji polskiego piśmiennictwa bibliologicznego. Inicjator tych prac, W.T. Wislocki, opracował „Bibliografię Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej” w postaci dodatków do „Exlibrisu”. Zestawienia objęły lata: 1914–1917 (Lwów, 1918), 1918–1919 (Lwów, 1920), 1920 (Lwów, 1922). Po kilkuletniej przerwie bibliografia została wznowiona i ukazywała się pod zmienionym tytułem: „Bibliografia Bibliografii, Bibliotekoznawstwa i Bibliofilstwa” jako dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego”.

„Exlibris” z racji opracowania graficznego i poziomu wykonania stał się wzorem dla ówczesnej sztuki drukarskiej. Liczne tablice, ilustracje i starannie dobrany papier miały wpływ na wydłużenie okresu produkcji i zwiększenie kosztów publikacji. Z tych powodów, jako organ naukowy ukazujący się w dość długich odstępach czasu, nie mógł pełnić funkcji informatora o bieżących działaniach bibliofilskich w kraju.

Rolę popularyzatora książki i bibliofilstwa miał przejąć nowy organ Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie – miesięcznik „Silva Rerum”, wydawany w latach 1925–1939, z przerwą od połowy 1931 do jesieni 1938 roku. Pierwszy zeszyt, pod redakcją Władysława Klugera, ukazał się w styczniu 1925 roku w drukarni krakowskiej Władysława Ludwika Anczyca i Spółki. Czasopismo określono w podtytule jako „Miesięcznik Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie”, a w słowie *Od Redakcji* jako „młodszą siostrzycę Exlibrisu”¹⁴⁵. Towarzystwo wydawało zatem dwa czasopisma bibliofilskie. Na I Zjeździe Bibliofilów w Krakowie w 1925 roku tak przedstawiono wzajemny stosunek obu pism:

Ogólnym aplauzem cieszy się życzenie, aby czasopismo „Exlibris” było w przyszłości ogólnym organem bibliofilstwa polskiego, ułatwi to bowiem gospodarczą stronę tego wydawnictwa, które stało się poważnym i wymagającym znacznych kosztów archiwum naukowym. Sprawy aktualne, związane z bieżącym ruchem bibliofilskim, oraz artykuły charakterem, zakresem czy celem swym do „Exlibrisu” się nie nadające, będzie można umieszczać w „Silva Rerum”, która – aczkolwiek pozostaje organem Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie – chętnie otwoczy swe łamy dla wszystkich, pragnących się wypowiedzieć księgoznawców i miłośników książki¹⁴⁶.

¹⁴⁵ *Od Redakcji*. „Silva Rerum” 1925, z. 1, s. 1.

¹⁴⁶ J. GRZYCZ: *I Zjazd Bibliofilów Polskich w Krakowie*. „Silva Rerum” 1925, z. 6, s. 84.

Do roku 1939 ukazało się 59 zeszytów w ośmiu tomach (13 zeszytów było łączonych). Czterokrotnie zmieniał się redaktor naczelny: po W. Klugerze, redaktorze tomów I i II, obowiązki przejął K. Piekarski (redaktor tomów III i IV), a następnie Halina Zdzitowiecka-Jasieńska (redaktor tomów V i VI). Wznowione po siedmiu latach czasopismo (tomy VII–VIII) przygotował komitet redakcyjny pod kierunkiem Kazimierza Witkiewicza w składzie: F. Biesiadecki, A. Birkenmajer, Zygmunt Klemensiewicz, Stefan Komornicki, Helena Lipska, Justyn Sokulski i H. Zdzitowiecka-Jasieńska. Magazyn główny mieścił się w Księgarni Gebethnera i Wolffa w Krakowie, gdzie można było nabyć stare roczniki i pojedyncze zeszyty pisma.

Redakcja nie nakreśliła szczegółowego programu, informując, że:

Zeszyt pierwszy „Silva Rerum” oddajemy w ręce przyjaciół książki i grafiki z prośbą o pobłażanie, jeśli tę i ową niedokładność niechybnie spostrzegą. Początki, jak wiadomo, nie są łatwe, a doświadczenie nabyte wśród pracy usunie z czasem niedostatki i błędy. Nie chcąc wiązać się przyrzeczeniami, nie nakreślamy szczegółowego programu. Jako młodsza siostrzyca „Exlibrisu”, umieszczać będzie pismo nasze mniejsze artykuły, zbierać wiadomości, notatki, nowiny i sprawozdania o książce i grafice dawnej i nowszej, ruchu bibliofilskim i antykwarskim w Polsce i zagranicą [...]”¹⁴⁷.

Ważnym wydarzeniem w funkcjonowaniu pisma był IV Zjazd Bibliofilów zorganizowany w 1929 roku w Poznaniu. Rada Bibliofilska wystosowała wówczas następującą petycję: „IV Zjazd Bibliofilów zwraca się do Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie z wnioskiem, aby czasopismo »Silva Rerum« zostało zamienione na organ wszystkich zrzeszeń bibliofilskich i aby zechciało w tym celu wnieść odpowiednie propozycje Radzie Bibliofilskiej”¹⁴⁸. W efekcie, na mocy uchwały Zjazdu i decyzją Rady Bibliofilskiej, tytuł przekształcono z miesięcznika krakowskiego Towarzystwa Miłośników Książki w kwartalnik wszystkich towarzystw bibliofilskich w Polsce, ze zmianą podtytułu na „Czasopismo Polskich Towarzystw Bibliofilskich”¹⁴⁹.

Na łamach „Silva Rerum” zamieszczano artykuły z zakresu historii książki, drukarstwa, papiernictwa i opraw zabytkowych. Wraz ze zmianami redakcyjnymi ewolucję przechodziło samo czasopismo. W pierwszych zeszytach dominowały teksty dotyczące bibliotek, bibliofilstwa w kraju i za granicą oraz polskiego ruchu wydawniczego. Najwięcej wiadomości na temat czytelnictwa, polityki wydawniczej

¹⁴⁷ *Od Redakcji*. „Silva Rerum” 1926, t. 1, z. 1, s. 1

¹⁴⁸ *Papiery, druki i korespondencje H. Zdzitowieckiej-Jasieńskiej*. Koperta: IV Zjazd Bibliofilów Polskich w Poznaniu 1929 r. T. 1, Przyb. Biblioteka Jagiellońska, Oddział Rękopisów sygn. 134/69 [rękopis].

¹⁴⁹ W roku 1938 czasopismo wróciło do wcześniejszego podtytułu.

i estetyki druku prezentowano wówczas w dziale *Pokłosie*. K. Piekarski wniósł do czasopisma pewne elementy „Exlibrisu”, poświęcając więcej miejsca księgoznawstwu, z kolei H. Zdzitowiecka-Jasieńska i K. Witkiewicz czynili starania, by na łamach periodyku przeważała tematyka bibliofilska.

Publikowane w „Silva Rerum” teksty były krótsze niż w „Exlibrisie”, a ich problematyka traktowana przyczynkowo. Dużą część materiałów stanowiły relacje z wystaw poświęconych książce, sprawozdania z działalności stowarzyszeń bibliofilskich. Do każdego zeszytu dołączano odbitki ekslibrisów, karty tytułowe lub fragmenty pierwodruków, fotokopie okładek starych czasopism. Autorami tekstów byli wybitni polscy uczeni z pasją bibliofilską, w tym księgoznawcy, bibliotekoznawcy i bibliografowie.

Redakcja czasopisma borykała się z trudnościami finansowymi i mogła szerzyć kult książki jedynie dzięki ofiarności współpracowników. Były wśród nich osoby prywatne, przede wszystkim skupione wokół krakowskiego Towarzystwa Miłośników Książki, które wspierały tę inicjatywę wydawniczą zarówno pod względem merytorycznym (A. Birkenmajer, J. Grycz, Z. Klemensiewicz, S. Komornicki, R. Kotula, Jan Kuglin, H. Lipska, J. Sokulski, K. Witkiewicz,), jak i finansowym (F. Biesiadecki, Stefan Kamiński). Koszty pokrywano ze składek członkowskich Towarzystwa, przedpłat za prenumeratę, opłat z ogłoszeń, dotacji prywatnych i „cegiełek” na fundusz zakładowy (w latach 1925 i 1927), jednak okazało się to niewystarczające. Problemy finansowe i ogólny kryzys gospodarczy w kraju spowodowały przerwę w ukazywaniu się pisma w 1931 roku. Wskrzeszenie „Silva Rerum” nastąpiło dopiero jesienią 1938 roku, kiedy wydawanie i koszty nakładu przejął księgarz S. Kamiński. Wybuch wojny uniemożliwił publikację kolejnych dwóch zeszytów, które jako numer za sierpień i wrzesień 1939 roku zostały złożone w Drukarni Narodowej¹⁵⁰.

Recenzując rocznik trzeci „Silva Rerum” na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”, Z. Ciechanowska podkreśliła silne relacje pisma ze środowiskiem bibliotekarzy: „Od chwili założenia Silva Rerum użyczało swych szpalt dla bibliotekarzy nieposiadających własnego organu. Dzięki zgodnej współpracy bibliofilów i bibliotekarzy bogate »Pokłosie« Silva Rerum zawiera ciekawe i cenne bibliographica, literaturę księgoznawczą, wiadomości z bibliotek oraz z dziejów bibliotek i z czasopism”¹⁵¹. Ten rodzaj współpracy czasem był krytykowany. Historyk Bronisław

¹⁵⁰ Zeszyty ocalały w kilku zachowanych odbitkach korektowych i materiałach znajdujących się w tece redaktora. Zob. na ten temat: „*Silva Rerum. Series nova, wychodzi, jak jest gotowa, redagują sowizrzali, co Warszawy nie widziały: niech im sprzyja łaska boska i wolna (choć goła) Rzeczypospolita Krakowska. Finis coronat opus*”. Sylwę niniejszą wydumał, zbierał i przygotował Tadeusz Ulewicz, przy współdziałaniu przyjacielsko-krytycznym Władysława Berbelickiego. Układ graficzny z zachowaniem, o ile możliwości dawnego schematu wydawniczego międzywojennej „*Silvae Rerum*” oprac. Janusz Bruchnalski i Lech Przybylski. Kraków 1981, s. 14; K. ŚWIERZOWSKI: *Nieznanne numery „Silva Rerum” „Bibliofil” 1987, [nr 1], s. 8.*

¹⁵¹ *Przegląd czasopism. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 61.*

Gubrynowicz, recenzując w 1928 roku pierwsze trzy tomy wydawnictwa, podkreślał, że „wobec pojawienia się specjalnych czasopism, poświęconych bibliotekarstwu i archiwistyce, powinna redakcja jasno wykreślić linię swej pracy i ograniczyć zakres swych poczynań i zainteresowań; główna uwaga powinna być skierowana na bibliofilstwo [...]”¹⁵².

Pozostałe tytuły ukazujące się na wydawniczym rynku bibliofilskim nie miały charakteru naukowego, zamieszczano w nich przede wszystkim oferty handlowe i drobne notatki dotyczące zbieractwa książek. W 1926 roku Antykwariat Towarzystwa Miłośników Książki pn. „Bibliofil Polski” zaczął publikować „Wiadomości Antykwarskie »Bibliofila Polskiego«”. Pierwszym redaktorem został K. Piekarski, a od zeszytu 7 zastąpił go kierownik Antykwariatu, Tadeusz Jurystowski. Ogółem wydano nieregularnie 10 zeszytów (od stycznia 1926 do kwietnia 1929), których zawartość treściową stanowił przede wszystkim wykaz książek posiadanych na składzie. Po śmierci T. Jurystowskiego kierownictwo w „Bibliofilu Polskim” przejął Tadeusz Wilczycki, który zrezygnował z drukowania czasopisma, ograniczając się do nieregularnego ogłaszania powielanych *List nowych nabytków*¹⁵³.

W Krakowie ukazywało się jeszcze jedno czasopismo bibliofilskie. Był to „Kurier Bibliofilski. Pismo poświęcone propagandzie książki” wydawany i redagowany przez Igora Demiana od października 1938 do lutego 1939 roku, początkowo jako dwutygodnik, następnie jako miesięcznik. Od numeru 2 podtytuł zmieniono na „Pismo dla miłośników książki i zbieraczy okazji bibliograficznych”. „Kurier Bibliofilski” miał charakter informacyjny, w każdym numerze zamieszczano wiadomości o książkach rzadkich i okazach bibliofilskich z różnych dziedzin, ogłoszenia i oferty osób prywatnych i księgarni oraz kronikę aktualności. Poza tym pośredniczono w wyszukiwaniu książek za drobną prowizję, która miała zapewnić czasopismu podstawy finansowe. Wpływy z pośrednictwa i prenumeraty stanowiły jednak drobne kwoty, które pozwoliły na wydanie pięciu zeszytów.

W Warszawie w dwudziestoleciu międzywojennym ukazywały się trzy czasopisma bibliofilskie. Wydawcą jednego z nich było Towarzystwo Bibliofilów Polskich (TBP). W styczniu 1932 roku organizacja ta zainicjowała wydawanie miesięcznika „Wiadomości Bibliofilskie”. Jak zaznaczono we wstępie: „Powołując do życia »Wiadomości Bibliofilskie« zamierzamy poświęcić je przede wszystkim sprawom licytacji oraz obrotu książek między miłośnikami książek”¹⁵⁴. Cytat ten ukazuje dokładnie podstawowy cel i funkcję pisma. W poszczególnych numerach, początkowo pod redakcją Włodzimierza Egiersdorffa¹⁵⁵, zamieszczano

¹⁵² B. GUBRYNOWICZ [rec.]: „*Silva Rerum. Miesięcznik Towarzystwa miłośników książki w Krakowie*”, t. I-III, 1925-1927. „Pamiętnik Literacki” 1928, R. 25, nr 1-4, s. 184.

¹⁵³ M. CZECHOWSKI: *Czasopisma bibliofilskie*. „Roczniki Biblioteczne” 1986, z. 1-2, s. 247.

¹⁵⁴ *Kilka słów wstępnych*. „Wiadomości Bibliofilskie” 1932, nr 1, s. 1.

¹⁵⁵ Od numeru 1 (1933) redaktorem był Lucjusz Kamieński, od numeru 7/8 – Tadeusz Szpakowski, od numeru 9 – Czesław Rokicki, od numeru 11/12 (1934) – Edward Chwalewik.

katalogi licytacji, katalogi dostępnych książek antykwarycznych, wykaz poszukiwanych książek oraz warunki licytacji bibliofilskich organizowanych przez Towarzystwo Bibliofilów Polskich na terenie Warszawy. „Wiadomości Bibliofilskie” jako organ TBP zawierały również kronikę jego działalności oraz informacje na temat Towarzystwa Miłośników Exlibrisów. W 1933 roku, od numeru 2 zaczęto publikować więcej tekstów poświęconych bibliofilstwu i ekslibrisom, wiersze i aforyzmy o książkach, ciekawostki bibliograficzne. Ostatni numer wydano w grudniu 1934 roku, a powodem zamknięcia pisma była zbyt mała liczba prenumeratorów.

Ambitną inicjatywą było założenie w 1933 roku przez J. Lorentowicza czasopisma „Bibliofil Polski”, które ukazywało się nakładem księgarni Ferdynanda Hoesicka, a w gronie współpracowników znaleźli się: Paweł Ettinger, S.P. Koczowski, Ludomir Lewenstam, Samuel Tyszkiewicz i Kazimierz Woźnicki. Pismo wyróżniało się dużą objętością (94 strony) i ładną szatą graficzną. Na treść zeszytu pierwszego złożyły się przede wszystkim artykuły na temat ruchu bibliofilskiego w Polsce i za granicą (we Francji, w Rosji, we Włoszech, w Niemczech), a także omówienia nowości wydawniczych, notatki historyczne, kronika oraz dział *Bibliografie Polskich Wydawnictw Bibliofilskich*. Zamieszczono w nim trzy spisy w opracowaniu J. Sokulskiego: *Bibliografię wydawnictw Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie; Wydawnictwa oficyny florenckiej Tyszkiewiczów* oraz *Bibliografię wydawnictw Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie. I. Książki*. Zeszyt pierwszy, sfinansowany w części przez F. Hoesicka, nie znalazł jednak wielu nabywców, co wpłynęło na zamknięcie pisma.

W 1934 roku powołano „Szpargały. Czasopismo poświęcone miłośnictwu i zbieractwu książek oraz wszelkiej osobliwości bibliograficznych”, które, zapowiedziane jako miesięcznik, ukazywały się nakładem warszawskiego Antykwariatu Kelman Fiszler i Syn, firmowane przez Bernarda Fiszlera. Jak podkreśliła Mirosława Zielińska, tytuł pisma, prawdopodobnie autorstwa Juliana Tuwima – członka redakcji, trafnie i dowcipnie oddawał poruszaną tematykę, którą stanowiło zbieractwo wszelkiego rodzaju „papierów”, oraz zawartość w postaci artykułów i „drobiazgów” informacyjnych¹⁵⁶. W zeszycie pierwszym redakcja nakreśliła powód założenia pisma, stwierdzając

iż z chwilą zawieszenia wielce dla bibliofilstwa polskiego zasłużonych wydawnictw krakowskich *Exlibrisu* i *Silva Rerum* powstała w naszym czasopiśmiennictwie bibliofilskim luka, której nie wypełnił z racji krótkotrwałości swego istnienia warszawski *Bibliofil Polski*, podobnie jak nie wypełnią jej ani wysoko pod względem naukowym postawiony *Przegląd Biblioteczny* – bibliotekarstwu tylko poświęcony, ani doskonale redagowana *Nowa Książka*, jedy-

¹⁵⁶ M. ZIELIŃSKA: *Szpargały (1934–1939) – bibliografia zawartości*. „Fides” 2002, nr 1, s. 56.

nie krytykę i bibliografię bieżącej produkcji wydawniczej polskiej obejmująca¹⁵⁷.

Trzy pierwsze numery, redagowane przez Bolesława Olszewicza, posiadały wyraźny podział na dwie części: *Artykuły* i *Rozmaitości*. W gronie współpracowników byli wybitni księgoznawcy i bibliotekarze: Stefan Demby, J. Grycz, S.P. Koczorowski, J. Muszkowski, K. Piekarski, M. Rulikowski i S. Rygiel. Zaowocowało to szeroką tematyką artykułów (m.in. historia książki, drukarstwa i bibliotek). Z kolei w *Rozmaitościach* publikowano informacje kronikarskie i sprawozdawcze, anegdoty bibliofilskie, nowości bibliofilskie. Do każdego zeszytu „Szpargałów” dodawano bezpłatny dodatek w postaci „Biuletynu Antykwariatu K. Fiszlera i Syna”, reklamując w ten sposób ofertę antykwariatu. W 1934 roku, po ukazaniu się trzech numerów, brak prenumeratorów sprawił, że podjęto decyzję o połączeniu „Biuletynu” i „Szpargałów”. Nastąpiła także zmiana redaktora – został nim dotychczasowy wydawca pisma, B. Fiszler. Zmniejszono objętość tytułu, likwidując dział *Rozmaitości* i ograniczając liczbę zamieszczanych artykułów do jednego lub dwóch w danym numerze. Ukazywał się przede wszystkim katalog antykarski pod tytułem „Szpargały”, rozprowadzany bezpłatnie. W tej formie dotrwał na rynku wydawniczym do sierpnia 1939 roku.

Wśród czasopism bibliofilskich okresu międzywojennego wymienić należy również organ Wileńskiego Antykwariatu Naukowego „Kurier Antykwarski. Miesięcznik. Czasopismo poświęcone Książce Antykwarskiej”. Pierwszy numer opublikowano w 1937 roku pod redakcją Stanisława Dorżynkiewicza, wileńskiego księgarza i antykwarium. We wstępie redakcja przypomniała kilka tytułów wydawnictw bibliofilskich, które nie utrzymały się zbyt długo na rynku gdyż

tego rodzaju czasopisma nie cieszą się u nas zbyt dużym powodzeniem. [...] Bez względu jednak na przeciwności będziemy dążyli do rozwijania miesięcznika, umieszczając co pewien czas między innymi jakiś artykuł o książce lub też zabierając głos w sprawach nas absorbujących. Jako organ Wileńskiego Antykwariatu Naukowego najważniejszą bowiem rubryką jest niewątpliwie Biuletyn antykwarski, o słuszne przeto i uzasadnione uwagi krytyczne, dotyczące tego działu, naszych Szanownych odbiorców zawsze prosimy¹⁵⁸.

Strukturę pisma stanowiły dwie części: dział literacki oraz biuletyn książek, czasopism i wycinków oferowanych do sprzedaży. W dziale literackim zamieszczano drobne teksty, przeważnie autorstwa Lucjana Uziębły, poświęcone księgarzom i antykwariuszom wileńskim. Do 1939 roku ukazało się 5 numerów o objętości pojedynczego wydania około 20 stron.

¹⁵⁷ *Lectori S.* „Szpargały” 1934, nr 1, s. 1.

¹⁵⁸ *Od Wydawnictwa.* „Kurier Antykwarski” 1937, nr 1–2, s. 1.

2.2.5. Czasopisma bibliotekoznawcze i bibliotekarskie

Czasopisma bibliotekoznawcze i bibliotekarskie ukazywały się nakładem bibliotek oraz Związku Bibliotekarzy Polskich. W grupie pism wydawanych przez biblioteki naukowe¹⁵⁹ szczególne znaczenie zyskały dwa tytuły: „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” oraz „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”. Oba wydawnictwa łączyła wspólna geneza oraz fakt, że dominowały w nich teksty historyczne i źródłowe dotyczące własnych zbiorów.

„Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” powołano w 1927 roku, w setną rocznicę utworzenia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, „dla odnowienia drogich tradycji, a zarazem jako hołd synowski pamięci Józefa Maksymiliana Ossolińskiego”¹⁶⁰. Tytuł nawiązywał do wcześniejszego pisma, „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego im. Ossolińskich” (Lwów, 1828–1834), oraz jego kontynuatorów: „Biblioteki Naukowego Zakładu im. Ossolińskich” (Lwów, 1842–1848) i „Biblioteki Ossolińskich” (Lwów, 1862–1869). Do wybuchu II wojny światowej zdążył się jednak ukazać tylko jeden podwójny tom (1/2 za lata 1927–1928) pod redakcją L. Bernackiego. Tytuł zawierał przede wszystkim rozprawy historyczne dotyczące książki i piśmiennictwa oparte na zbiorach Biblioteki Ossolińskich, a autorami tekstów byli wybitni badacze: M. Gębarowicz, Stefan Inglot, K. Tyszkowski, W.T. Wisłocki.

Z kolei pierwszy zeszyt „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” został opublikowany w stulecie działalności wydawniczej Biblioteki Kórnickiej w 1929 roku. Założyciel księżnicy, Adam Tytus Działyński, już w latach czterdziestych XIX wieku powziął ideę wydawania czasopisma naukowego. Jak napisał W. Pociecha na łamach „Silva Rerum”¹⁶¹, inspiracją dla A.T. Działyńskiego był najprawdopodobniej przykład Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, gdzie od roku 1828 wydawano własny periodyk. Syn A.T. Działyńskiego, Jan, planował powołanie „Kwartalnika Biblioteki Kórnickiej”, jednakże nie znalazł odpowiednich

¹⁵⁹ Grażyna Wrona do czasopism wydawanych przez biblioteki w okresie II Rzeczypospolitej zaliczyła 4 tytuły. Poza „Rocznikiem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” i „Pamiętnikiem Biblioteki Kórnickiej” także: „Rocznik Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie” pod red. Kazimierza Kasperskiego, Konstantego Krzeczковского i Bolesława Miklaszewskiego, ukazujący się z inicjatywy biblioteki tej uczelni, oraz „Rocznik Sądecki” pod red. Tadeusza Mączyńskiego, wydawany przez Miejską Bibliotekę im. J. Szujskiego w Nowym Sączu. Na łamach obydwu tytułów nie podejmowano tematyki książki i biblioteki, nie stanowią więc one przedmiotu niniejszych rozważań. Zob. G. WRONA: *Czasopisma naukowe archiwów, bibliotek i muzeów w II Rzeczypospolitej*. W: *Czasopisma naukowe bibliotek, archiwów, muzeów. Tradycje – role – perspektywy*. Red. A. KRÓLCZYK. Kórnik 2010, s. 124–125.

¹⁶⁰ *Od Redakcji*. „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1927/1928, t. 1–2, s. 2.

¹⁶¹ W. POCIECHA: *Niedoszłe czasopismo Biblioteki Kórnickiej*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 11–12, s. 180–181.

współpracowników¹⁶². Zamysły Działyńskich wcielił w życie dyrektor Biblioteki, J. Grycz, kilka lat po tym, jak placówka została włączona w nowe ramy organizacyjne, stając się częścią Fundacji „Zakłady Kórnickie”.

Redakcja przyjęła, że „Pamiętnik” będzie przede wszystkim pismem historyczno-literackim, nawiązującym do specyfiki zbiorów kórnickich. Na jego łamach zamierzano popularyzować zbiory i dzieje księżnicy, zwłaszcza w formie rozpraw z wykorzystaniem materiałów źródłowych placówki. Planowano przygotowywanie zeszytów tematycznych. Zeszyt pierwszy był poświęcony IV Zjazdowi Bibliofilów i II Zjazdowi Bibliotekarzy Polskich, odbywającym się w Poznaniu podczas Powszechnej Wystawy Krajowej. W przedmowie redakcyjnej zaznaczono, że zeszyt ma specjalny charakter, gdyż ukazuje się w stulecie działalności wydawniczej Biblioteki Kórnickiej. Znalazły się w nim zatem teksty przybliżające sylwetkę fundatora Biblioteki, A.T. Działyńskiego, oraz dzieje Biblioteki Kórnickiej. Podstawową część zeszytu stanowiły rozprawy autorstwa pracowników Biblioteki: Stanisława Bodniaka, J. Grycza, Alodii Kaweckiej, Adama Kleczkowskiego i Stanisławy Jasińskiej.

Z końcem 1929 roku J. Grycz zrezygnował z funkcji dyrektora Biblioteki Kórnickiej i przeniósł się do Warszawy. Jego następcą na stanowisku kierownika¹⁶³ został S. Bodniak, który przejął również redakcję pisma. W 1930 roku ukazał się zeszyt drugi „Pamiętnika”, w którym dominowały teksty o tematyce historycznej, opracowane na podstawie zbiorów placówki. Według założeń redakcji czasopismo miało ukazywać się periodycznie, w miarę napływania funduszy i materiałów. W. Pocięcha¹⁶⁴, były dyrektor Biblioteki, recenzując zeszyt pierwszy na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”, wyraził wątpliwość, czy pismo ma dostateczne podstawy materialne do rozwoju i czy ma szansę być wydawnictwem systematycznie publikowanym. Do wybuchu II wojny światowej ukazały się jedynie dwa zeszyty. Zeszyt trzeci został oddany do druku w drugiej połowie 1939 roku, jednak Niemcy zniszczyli cały nakład w Drukarni Rolniczej w Poznaniu. Wydano go po raz drugi w 1946 roku¹⁶⁵.

W okresie międzywojennym środowisko bibliotekarzy silnie odczuwało potrzebę posiadania własnego czasopisma fachowego, stanowiącego pomoc w codziennej pracy i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych. U progu niepodległości, w 1919 roku Związek Bibliotekarzy Polskich powołał w Warszawie pierwsze pismo tego rodzaju, noszące tytuł „Bibliotekarz. Organ Sekcji Bibliotek Powszech-

¹⁶² Objęcie stanowiska redaktora zaproponowano Leonowi Kaplińskiemu, malarzowi i literatowi. Jego śmierć w 1873 r. miała duży wpływ na to, że „Kwartalnik Biblioteki Kórnickiej” pozostał w sferze projektów.

¹⁶³ W tymczasowym regulaminie Biblioteki Kórnickiej z dn. 9 stycznia 1928 r. tytuł dyrektora Biblioteki zmieniono na kierownika.

¹⁶⁴ W. POCIECHA [rec.]: *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej. Redaktor: Józef Grycz. Zeszyt 1. Kórnik, nakładem Biblioteki Kórnickiej. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 422.*

¹⁶⁵ Wtedy też wznowiono czasopismo.

nych Związku Bibliotekarzy Polskich. Miesięcznik poświęcony sprawom bibliotek powszechnych”, redagowane przez W. Dąbrowską. Według założeń redakcji „Obok spraw czysto fachowych, związanych bezpośrednio z wewnętrzną gospodarką biblioteczną [...] winno ono poruszać i wyświetlać zagadnienia, związane ze społeczną rolą bibliotek powszechnych i społeczną rolą bibliotekarza”¹⁶⁶. Wiele lat później W. Dąbrowska wspominała, iż „Niezmierne ważnym zdawało się nam posiadanie własnego organu, który stałby się ośrodkiem wzajemnego poznania i zbliżenia, wymiany myśli, doświadczeń i planów. Miał on dopomagać bibliotekarzowi w pracy codziennej, w podnoszeniu jego kwalifikacji zawodowych, przyczyniać się do tworzenia racjonalnej gospodarki biblioteczej w skali ogólnokrajowej”¹⁶⁷. Tytuł miał więc pełnić funkcję poradnika metodycznego skierowanego do pracowników bibliotek publicznych. Autorzy podejmowali w nim zagadnienia polityki i gospodarki biblioteczej, kształcenia bibliotekarzy, pedagogiki biblioteczej. Do grona najczęściej publikujących w „Bibliotekarzu” należeli uznani przedstawiciele środowiska: F. Czerwijowski, W. Dąbrowska, Z. Mocarski i S. Rygiel.

W 1919 roku pojawiło się jedynie 6 numerów w 4 zeszytach. Dwa pierwsze numery sfinansował Wydział Oświaty Pozaszkolnej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, pozostałe cztery – Związek Bibliotekarzy Polskich, pokrywając koszty papieru i druku. Na krótki żywot czasopisma wpłynął siedmioletniowy strajk drukarzy, zakończony podwyżką płac o 100%, co spowodowało ogromny wzrost kosztów druku i przyczyniło się do likwidacji tytułu. Przygotowywany kolejny, postrajkowy numer już się nie ukazał.

Na rynku bibliotekarskich wydawnictw ciągłych funkcjonował też „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”, stanowiący wznowienie wydawanego 18 lat wcześniej przez Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy kwartalnika „Przegląd Biblioteczny” (1908–1911). Publikowanie „Biuletynu” z inicjatywy i pod redakcją F. Czerwijowskiego rozpoczęła Biblioteka w okresie dużych zmian w bibliotekarstwie polskim, obejmujących również potrzeby bibliotekarstwa publicznego. W 1928 roku powołana została Biblioteka Narodowa, która przejęła wiele zadań realizowanych do tej pory przez Bibliotekę Publiczną. W tym samym roku książnica przeszła pod Zarząd Miasta jako Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, co doprowadziło do wcielenia do niej bibliotek prowadzonych dotychczas jako instytucje społeczne. Wszystkie te zmiany i nowe zadania były nastawione na zorganizowanie wzorcowej sieci biblioteczej. Biblioteka Publiczna stała się centralnym ośrodkiem metodyki i instruktażu, zainicjowano w niej również systematyczne kształcenie kadry poprzez założenie w 1929 roku Rocznej Szkoły Bibliotekarskiej. W nowych warunkach koniecznością stało się wydawanie czasopisma skierowanego do środowiska kadr bibliotek publicznych.

¹⁶⁶ *Od redakcji*. „Bibliotekarz” 1919, nr 1, s. 2.

¹⁶⁷ W. DĄBROWSKA: *Pierwsze wcielenie „Bibliotekarza”. Przyczynek do dziejów prasy bibliotekarskiej*. „Bibliotekarz” 1963, nr 11, s. 321–322.

Pierwszy numer „Biuletynu” ukazał się w kwietniu 1929 roku¹⁶⁸. Na jego łamach planowano systematyczne informowanie społeczeństwa o działalności Biblioteki oraz nawiązywanie kontaktów ze światem bibliotekarskim w kraju i za granicą. Nie ograniczano się jednak do sprawozdań i informacji na temat placówki, od numeru drugiego zaczęto prezentować zagadnienia kształcenia bibliotekarzy i czytelnictwa, a od drugiego rocznika nadano mu rangę organu Poradni Bibliotecznej Związku Bibliotekarzy Polskich. Dzięki temu stał się płaszczyzną wymiany myśli uczonych polskich i zagranicznych oraz przedstawiania problemów zawodowych. Po pięciu latach został przekształcony w pismo środowiska bibliotekarskiego, pod zmienionym tytułem „Bibliotekarz. Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy, poświęcony sprawom bibliotek publicznych”. Tym samym nawiązano do tytułu i programu wydawanego w 1919 roku przez ZBP czasopisma „Bibliotekarz. Organ Sekcji Bibliotek Powszechnych Związku Bibliotekarzy Polskich. Miesięcznik poświęcony sprawom bibliotek powszechnych”. Od numeru 1–2 za 1934/1935 rok do redakcji dołączyła W. Dąbrowska jako przedstawicielka Poradni Bibliotecznej.

W 1938 roku nastąpiła kolejna reorganizacja, skutkująca zmianą podtytułu na „Czasopismo poświęcone sprawom bibliotek publicznych wydawane przez Związek Bibliotekarzy Polskich i Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy”, a następnie zmianą wydawcy. Od stycznia 1939 roku oficjalnym współwydawcą był Związek Bibliotekarzy Polskich, przy finansowym wsparciu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Skutkowało to rozszerzeniem składu redakcji, do której dołączyli Regina Danysz-Fleszarowa z Rady ZBP oraz Józef Janiczek z ramienia Wydziału Oświaty Pozaszkolnej MWRiOP. Dzięki kontaktom nawiązanym z bibliotekami publicznymi w kraju i za granicą czasopismo zyskało jako współpracowników wielu znanych i cenionych bibliotekarzy. Na jego łamach zamieszczali teksty m.in.: S. Demby, M. Łodyński, A. Łysakowski, J. Muszkowski, H. Radlińska, S. Vrtel-Wierczyński i L.J. Živny.

Związek Bibliotekarzy Polskich po likwidacji periodyku „Bibliotekarz. Organ Sekcji Bibliotek Powszechnych Związku Bibliotekarzy Polskich. Miesięcznik poświęcony sprawom bibliotek powszechnych” w 1919 roku, nadal dążył do wznowienia czasopisma skierowanego do całego środowiska bibliotekarzy. Zamysł ten

¹⁶⁸ W Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy znajduje się zaświadczenie Komisarza Rządu na m.st. Warszawę Mieczysława Lissowskiego z dnia 13 września 1929 r. o prawie do wydawania czasopisma: „Komisariat Rządu m.st. Warszawy zaświadcza, iż Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy w os. inż. Leona Bykowskiego zam. w Warszawie [...] zgłosiła w dniu 3 września 1929 r. w charakterze wydawcy zgodnie z art. 23 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. o prawie prasowym /Dz. Ust. Nr 115 poz. 398/ wydawanie czasopisma pn. »Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy« pod redakcją odpowiedzialną p. inż. Leona Bykowskiego zam. w Warszawie [...]”. Zob.: Korespondencja redakcji serii „Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”. Teczka 1: 1928–1934. Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy sygn. A. 295/1.

udało się zrealizować dopiero w listopadzie 1926 roku, podczas II Zjazdu Bibliofilów Polskich. Uchwalono wówczas wniosek zgłoszony przez Stanisława Jar-kowskiego i Z. Mocarskiego o powołaniu Komisji w sprawie utworzenia do dnia 31 grudnia 1926 roku

wydawnictwa pod postacią choćby jednoarkuszowego biuletynu informacyjnego w zakresie bibliofilstwa i bibliotekoznawstwa oraz ich propagandy nie tylko w sferach fachowców, ale i szerszego ogółu społeczeństwa. Projektowane wydawnictwo winno być tanim, aby mogło dotrzeć do najszerszych kół, będąc zarazem uzupełnieniem istniejących już i zamierzonych czasopism, poświęconych sprawom wiedzy o książce i kultu jej piękna. Projektowane wydawnictwo ukazywać by się mogło sumptem zbiorowych istniejących zrzeszeń bibliofilów i bibliotekarzy przy poparciu innych instytucji¹⁶⁹.

I tak „Przegląd Biblioteczny” powstał z inicjatywy Krakowskiego Koła ZBP, które wystąpiło z programem opracowanym przez A. Birkenmajera, E. Kuntzego (pierwszego redaktora) i K. Piekarskiego. Warto zaznaczyć, że Kraków był wówczas ośrodkiem ożywionego ruchu naukowego i wydawniczego w dziedzinie bibliotekoznawstwa, księgoznawstwa i bibliografii, gdyż poza „Przeglądem” i czasopismami bibliofilskimi publikowano tam również serię wydawnictw ciągłych „Prace Biblioteczne Krakowskiego Koła ZBP” (od 1925 roku).

W składzie redakcji „Przeglądu Bibliotecznego”, poza E. Kuntzem, znaleźli się A. Birkenmajer (zastępca redaktora) i J. Grycz (sekretarz redakcji). W 1928 roku sekretarzem został W. Pociecha, a od 1937 roku funkcję tę piastował K. Piotrowicz. Realizacja tego przedsięwzięcia wydawniczego okazała się możliwa dzięki przyznaniu Związkowi Bibliotekarzy Polskich przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego stałego zasiłku finansowego, który, oprócz składek członków Związku oraz kwot ze sprzedaży i prenumeraty pisma, stanowił podstawowe źródło jego utrzymania. Pierwszy numer ukazał się w październiku 1927 roku, nawiązując tytułem do czasopisma z lat 1908–1911 wydawanego przez Towarzystwo Bibliotek Publicznych w Warszawie.

„Przegląd Biblioteczny” z podtytułem „Wydawnictwo Związku Bibliotekarzy Polskich”, a na odwrocie okładki z napisem „Centralny organ naukowy bibliotekarstwa polskiego”, był pismem naukowym poświęconym teorii i praktyce bibliotekarskiej w szerokim znaczeniu. Oprócz artykułów na temat historii i organizacji bibliotek naukowych, techniki bibliotekarskiej i jej teoretycznych podstaw, redakcja zamieszczała prace z zakresu księgoznawstwa, dotyczące zagadnień drukarstwa, papiernictwa, dziejów książki rękopiśmiennej i drukowanej. Było to szczególnie ważne wobec zaprzestania w roku 1930 wydawania „Exlibrisu”

¹⁶⁹ *Pamiętnik II Zjazdu Bibliofilów Polskich (31.X–2.XI.1926)*. Warszawa 1928, s. 77.

i „Silva Rerum”. Naukowy charakter pisma podkreślił J. Grycz w swym artykule, zaznaczając, że „»Przegląd« jest organem naukowym i że to obowiązuje! Obowiązuje, mimo iż przeznaczony jest dla wszystkich bibliotekarzy, którzy też powinni w nim znaleźć wiadomości interesujące ich, podane w sposób przystępny, ale na właściwym poziomie”¹⁷⁰.

Do roku 1939 opublikowano 13 roczników czasopisma, a wśród autorów artykułów wymienić można m.in.: A. Birkenmajera, K. Dobrowolskiego, Eustachego Gaberlego, J. Grycza, M. Łodyńskiego, J. Muszkowskiego, S. Rygła. Kryzys gospodarczy w Polsce w pierwszej połowie lat trzydziestych XX wieku, który doprowadził do zapaści ekonomicznej, wpłynął też na trudną sytuację „Przeglądu”. Na skutek cofnięcia zasiłku MWRiOP w 1931 roku, wydawnictwo zmuszone było zrezygnować z Drukarni W.L. Anczyca i sp. w Krakowie i wybrać tańszą Drukarnię Towarzystwa św. Michała Archanioła w Miejscu Piastowym (cztery lata później, po przywróceniu znacznie obniżonego zasiłku powrócono do oficyny Anczyca¹⁷¹). W konsekwencji „Przegląd Biblioteczny” ukazywał się z opóźnieniem, często w łączonych zeszytach, na gorszym papierze i o zmniejszonej objętości.

Na uwagę zasługuje również inicjatywa Koła Związku Bibliotekarzy Polskich we Lwowie, które powołało do życia czasopismo „Lwowskie Studia Biblioteczne”. Pierwotne plany tej organizacji obejmowały wydawanie tytułu już w 1929 roku, z okazji II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu. Jednak ze względów finansowych realizację przesunięto w czasie, uznając za pilniejsze wydanie *Les Bibliothèques de Lwów*¹⁷² – pracy zbiorowej w języku francuskim na Światowy Kongres Bibliotekarzy w Rzymie. Do projektu powrócono dopiero wiosną 1932 roku, kiedy ukazał się pierwszy i zarazem jedyny tom w nakładzie pięciuset egzemplarzy¹⁷³ pod redakcją E. Gaberlego. Tytuł wydany został z okazji III Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Wilnie, z zasiłku Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a do grona współpracowników należeli Franciszek Smolka, K. Tyszkowski i W.T. Wisłocki. Na kontynuowanie tego przedsięwzięcia nie pozwoliły trudności finansowe.

Na łamach „Lwowskich Studiów Bibliotecznych” miały być ogłaszane prace z zakresu teorii bibliotekoznawstwa i bibliografii, autorstwa członków Koła Lwowskiego, chciano prezentować praktyczne rozwiązania w dziedzinie organizacji bibliotek oraz zachęcać zrzeszonych członków do podejmowania badań naukowych. W czasopiśmie zamieszczono 10 tekstów¹⁷⁴ bibliotekarzy lwowskich,

¹⁷⁰ J. GRYZ: *Pierwsze dziesięciolecie...*, s. 1–2.

¹⁷¹ W latach 1927–1930 zasiłek roczny wynosił 12 tys. zł., od 1934 r. ok. 2 tys. zł. Zob.: ibidem, s. 5–6.

¹⁷² *Les Bibliothèques de Lwów : aperçu sommaire*. Oprac. E. GABERLE. Lwów 1929.

¹⁷³ Informację na temat wielkości nakładu redakcja podała w czasopiśmie.

¹⁷⁴ Dział I *Organizacja biblioteki* zawiera 4 prace: F. SMOLKA: *Do podstaw polityki bibliotecznej. Szkic metodologiczny*; K. ROMEROWA: *O organizowanie czytelnictwa w bibliotekach naukowych*; P. RYBICKI: *Książki i biblioteka. Stosunek do książki na tle przemian w jej produkcji*;

które przyporządkowano do następujących działów tematycznych: *Organizacja biblioteki*; *Z przeszłości* oraz *Materiały bibliograficzne*. Jak podkreśliła redakcja we wstępie: „Zagadnienia organizacyjne wysunęliśmy na plan pierwszy, gdyż uważamy je w chwili obecnej za najważniejsze dla polskich bibliotek”¹⁷⁵. Na szczególną uwagę zasługują właśnie 4 artykuły z zakresu organizacji bibliotek, „jako prawdziwy postęp w dziejach polskiej myśli bibliotekoznawczej. Albowiem dotąd tego rodzaju programowo-organizacyjne prace należą u nas do rzadkości”¹⁷⁶. W literaturze przedmiotu¹⁷⁷ przywoływano zwłaszcza artykuł E. Gaberlego jako pionierski w sprawie organizacji bibliotek podręcznych, a samego autora nazywano polskim teoretykiem tego zagadnienia. W tomie uwzględniono prace z zakresu bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa oraz nauki o książce.

Uzupełnienie czasopism naukowych i fachowych wydawanych na potrzeby bibliotekarzy stanowiły publikowane przez biblioteki naukowe biuletyny o zasięgu środowiskowym, w których przeważnie zamieszczano wykazy nabytków. Na przykład Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, gdy jej dyrektorem był S. Vrtel-Wierczyński, w roku akademickim 1936/1937 zaczęła wydawać miesięcznik „Biuletyn Biblioteczny”. W słowie wstępnym dyrekcja informowała, że „Biuletyn składa się z dwóch części. Część pierwsza obejmuje spis ważniejszych przybytków w układzie systematycznym. Część druga (»Kronika«) rejestruje ważniejsze wiadomości bieżące z życia i działalności Biblioteki (z uwzględnieniem spraw Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk)”¹⁷⁸. W *Kronice* zamieszczano informacje o wymianie książek, cenniejszych darach, współpracy bibliotecznej. Pisemko finansowano z własnych środków: strona tytułowa powstawała w Drukarni Uniwersyteckiej, a środek kopiowany był na powielaczu. Podobny charakter miał „Biuletyn Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie” ukazujący się w latach 1933–1939. Większość tego rodzaju materiałów miała charakter informacyjny, ograniczano się w nich do podawania wykazu nabytków wybranych placówek.

E. GABERLE: *Biblioteka podręczna. Jej dzieje i organizacja*. Na dział II *Z przeszłości* składają się 4 prace: K. BADECKI: *Piotr z Poznania. Pierwszy stały księgarz lwowski + 1559 r.*; J. MAYER: *O stemple na książki żydowskie z r. 1775*; K. SOCHANIEWICZ: *Zaginiony i odszukany rękopis kroniki Lindenblatta*; K. TYSKOWSKI: *O następstwo po Ossolińskim w Wiedeńskiej Bibliotece Nadwornej*. Dział III *Materiały bibliograficzne* tworzą 2 prace: E. KURKOWA: *Uzupełnienie części III. Estreichera. Z zasobów Ossolineum*; W. PREISNER: *Pokłosie poloników we Włoszech. Bibliografia za lata 1914–1931*.

¹⁷⁵ Przedślowie. „Lwowskie Studia Biblioteczne” 1932, t. 1, s. VII.

¹⁷⁶ W. DOBROWOLSKA [rec.]: *Lwowskie Studia Biblioteczne*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 4, s. 189.

¹⁷⁷ M. TRZCIŃSKA: *Księgozbiór podręczny w bibliotece naukowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1960, z. 3, s. 213; H. BARANOWSKI: *Czytelnia Pomorzoznawcza w Bibliotece Uniwersytetu w Toruniu*. W: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu M. Kopernika*. Cz. 2. Toruń 1982, s. 39; E. MIKUTOWICZ: *Księgozbiór podręczny – czy to już koniec?* „Bibliotekarz Podlaski” 2004–2005, nr 9–10, s. 22.

¹⁷⁸ *Słowo wstępne*. „Biuletyn Biblioteczny” 1936/2937, nr 1–2, s. [I].

W okresie dwudziestolecia międzywojennego zauważalny jest istotny dorobek księgo- i bibliotekoznawstwa w zakresie koncepcji teoretycznych i piśmiennictwa. Polscy badacze wciąż jednak nie rozgraniczali wyraźnie tych dwóch dyscyplin naukowych. Bibliotekoznawstwo i bibliotekarstwo uznawano często za część składową księgoznawstwa, w obrębie problematyki rozpowszechniania i użytkowania książki. Do 1939 roku rozwijane były problemy teorii nauki o książce – K. Dobrowolski, J. Muszkowski, K. Piekarski, M. Rulikowski czy S. Vrtel-Wierczyński precyzowali w swych publikacjach zakres i zadania oraz metody badawcze dyscypliny. Nastąpiła intensyfikacja zwłaszcza badań historycznych, poświęconych książce rękopiśmiennej, starodrukowi, w tym inkunabułowi, ich produkcji i oddziaływaniu społecznemu.

Mimo różnic poglądów badaczy tego okresu wyraźnie zaczęto wyodrębniać bibliotekoznawstwo jako dyscyplinę wynikającą z potrzeb praktycznych i społecznych. Nowe zagadnienia w obrębie polskiego bibliotekarstwa wymagały teoretycznych uzasadnień i wniosków, wywiedzionych z działalności praktycznej bibliotekarzy. Nie były to więc opracowania ściśle naukowe, miały raczej charakter opisowy i programowy. Wniosły jednak wiele oryginalnych w skali międzynarodowej koncepcji organizacyjnych i badawczych, kontynuowanych przez następne pokolenia osób związanych z książką i biblioteką. W odróżnieniu od dziewiętnastowiecznego bibliotekoznawstwa, skoncentrowanego na badaniach historycznych i archiwalnych, obszarem zainteresowań uczonych okresu międzywojennego stały się ówczesne problemy organizacji i działalności bibliotek. Nauka o bibliotece rozwijała się przede wszystkim dzięki doświadczeniom praktyki bibliotekarskiej i dążeniu do wypracowania najlepszych wzorców organizacyjnych i metodycznych¹⁷⁹. Jak słusznie zauważył Wojciech Spaleniak¹⁸⁰, istniało wówczas rozproszenie publikacji dotyczących problematyki bibliotekarskiej. Dużą część piśmiennictwa wydawano w formie odbitek, przeważnie z takich czasopism, jak „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”, „Przegląd Biblioteczny”, oraz czasopism bibliofilskich, księgarskich, oświatowych, historycznych, historyczno-literackich i innych, a także z książek i wydawnictw zbiorowych.

Szczególne miejsce w grupie wydawnictw zajmowały zatem czasopisma. Na ich rolę w świecie nauki wskazywał S. Vrtel-Wierczyński, według którego „Czasopisma łączą nas z nauką światową i ułatwiają w wysokim stopniu dotrzymywanie kroku innym narodom na polu nauki, kultury i życia samego”¹⁸¹. W latach 1918–1939

¹⁷⁹ Z. GACA-DĄBROWSKA: *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej...*, s. 133.

¹⁸⁰ W. SPALENIAK: *Piśmiennictwo biblioteczne w okresie międzywojennym*. Kolokwium naukowe na temat: *Bibliotekarstwo polskie w okresie międzywojennym*. Zeszyt nr 8. Poznań, 17 listopada 1978 r., s. 5. Warszawa 1978. Biblioteka Narodowa sygn. TD 804 [maszynopis].

¹⁸¹ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Polityka biblioteczna w zakresie czasopism naukowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 3, s. 128.

słabe podstawy finansowe czasopism wpływały na nieregularność ukazywania się poszczególnych tytułów. Następstwem była konieczność redukcji objętości, a nawet likwidacja pism, przy czym redaktorzy i współpracownicy najczęściej pracowali bez wynagrodzenia. Najbardziej liczną grupę czasopism nadal stanowiły wykazy bibliograficzne, a najważniejsze tytuły były publikowane przez duże firmy wydawnicze, np. „Przegląd Bibliograficzny” przez Gebethnera i Wolffa, a „Nowa Książka” przez Księgarnię Wydawniczą Trzaska, Evert i Michalski. Jednak cechą szczególną w środowisku ludzi związanych z książką był fakt, iż bibliotekarze doczekali się czasopisma bibliotekarskiego („Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”) i bibliotekoznawczego („Przegląd Biblioteczny”), które nie były efemerydami.

ROZDZIAŁ 3

Analiza zawartości czasopism naukowych i fachowych w aspekcie rozwoju myśli naukowej związanej z książką i biblioteką

W pierwszych latach XX stulecia na terenach ziem polskich nie wydawano zbyt wielu czasopism podejmujących naukową refleksję księgo- i bibliotekoznawczą. Można natomiast zauważyć, że przedstawiciele różnych specjalności coraz częściej wypowiadali się na tematy biblioteczne. Ze skromnej propozycji czasopiśmienniczej w okresie do 1918 roku analizą objęto trzy tytuły czasopism, w których pojawiły się artykuły dotyczące książki i biblioteki. Są to (w kolejności chronologicznej ich powoływania): „Książka”¹, „Przegląd Bibliograficzny” oraz „Przegląd Biblioteczny”. Drugi tytuł jest jedynym, na łamach którego publikowano teksty z omawianego zakresu również w odrodzonej Polsce. Przyjmując zatem kryterium chronologiczne i zakładając odmienny charakter wypowiedzi autorów przed I wojną światową i po niej, uznano, że pismo to należy uwzględnić w dwóch podrozdziałach.

Najliczniejszą grupę badanych wydawnictw stanowią czasopisma naukowe publikowane w latach 1918–1939. Przyjęto, że źródłami odzwierciedlającymi i dokumentującymi ówczesną myśl naukową są przede wszystkim (również w porządku chronologicznym): „Exlibris”, „Przegląd Bibliograficzny”, „Silva Rerum”, „Przegląd Biblioteczny” oraz „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”. Okres II Rzeczypospolitej to czas, kiedy do rąk bibliotekarzy trafiły pierwsze pisma fachowe: „Bibliotekarz” i „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” – tytuły te również znalazły się wśród badanych wydawnictw. Charakterystykę wskazanych czasopism, w tym dane wydawniczo-formalne, przedstawiono w rozdziałach 1 i 2

¹ W kontynuowanym w 1922 r. czasopiśmie „Książka” redakcja usunęła dział artykułów, ograniczając publikację do spisu bibliograficznego.

oraz Aneksie 1 *Charakterystyka formalno-wydawnicza badanych czasopism*. Przedmiotem tej części książki jest odtworzenie zawartości (kompozycji wraz z przywołaniem nazw działów²) oraz analiza treści poszczególnych czasopism.

Rozważania dotyczyły artykułów poruszających problematykę bibliotek i książki w ujęciu bibliologicznym. Pominięto teksty literaturoznawcze i streszczenia ze zjazdów bibliotekarzy. Klucz kategoryzacyjny został wyodrębniony przez autorkę na podstawie częstotliwości występowania danego tematu. Wydzielono następujące kategorie: 1) Bibliotekoznawstwo: Bibliotekoznawstwo – teoria (terminologia, nowe kierunki badawcze, dorobek dyscypliny); Biblioteki współczesne w Polsce; Biblioteki polskie na świecie; Biblioteki współczesne na świecie; Historia bibliotek; 2) Księgoznawstwo: Księgoznawstwo – teoria (koncepcja dyscypliny, dorobek dyscypliny); Biblioteki prywatne współczesne; Dzieje księgozbiorów prywatnych; Zabytki piśmiennictwa; Socjologia książki; Historia książki; Ekslibrisy; Drukarstwo; Intrologatorstwo; Papiernictwo; Wydawcy; Księgarstwo; Sztuka książki; Grafika artystyczna; 3) Bibliografia; 4) Czasopiśmiennictwo.

Poza zagadnieniami bibliotekarskimi i bibliotekoznawczymi oraz księgoznawczymi uwzględniono analizowane przez autorów problemy bibliografii i czasopiśmiennictwa. Oba obszary wiedzy są ściśle związane z bibliologią i bibliotekarstwem, w wielu tekstach autorzy przedstawiali inicjatywy bibliograficzne realizowane w toku prac bibliotecznych. W pierwszej połowie XX wieku bibliografia i czasopiśmiennictwo już na tyle jednak usamodzielniały się jako dziedziny wiedzy i umiejętności praktycznej, że wymagają odrębnych, wnikliwych studiów. Prezentując w rozdziale 4 obszary badawcze w ramach bibliotekoznawstwa i księgoznawstwa, nie rozpatrywano zagadnień rozwoju czasopiśmiennictwa ani refleksji teoretycznej w zakresie działalności bibliograficznej, która, związana z powstaniem bibliotek specjalistycznych i ośrodków dokumentacji, w późniejszym okresie będzie prekursorem nauki o informacji.

3.1. Czasopisma naukowe wydawane w latach 1901–1918

3.1.1. „Książka. Miesięcznik, poświęcony bibliografii krytycznej” (1901–1914)

Podstawową część pisma stanowiła bibliografia bieżąca książek, którą uzupełniały: wykaz dzieł zbiorowych i roczników oraz rubryka *Ruch prasowy* zawierająca

² Jeśli nie wskazano innego kryterium, nazwy działów i rubryk w omawianych czasopismach wymieniono w układzie alfabetycznym.

wiadomości o prasie. W 13, dodatkowym numerze „Książki” z 1903 roku opublikowano obszerny artykuł prezentujący ogólny przegląd piśmiennictwa za ostatnie trzy lata, w układzie według dziedzin wiedzy. Na szczególną uwagę zasługuje również zestawienie prasy tajnej ukazującej się w okresie powstania styczniowego w latach 1861–1864. Autor zestawienia, Stanisław Zieliński³, korzystając z bogatych zbiorów Biblioteki Rapperswilskiej oraz przeprowadzając kwerendy w innych bibliotekach⁴, wymienił 59 tytułów czasopism. Swą pracę wysłał na wielką wystawę z okazji pięćdziesiątej rocznicy wybuchu powstania styczniowego, zorganizowaną w 1913 roku we Lwowie, a następnie ogłosił dokumentację w „Książce”.

W 1914 roku, po przeniesieniu czasopisma z Warszawy do Lwowa, wprowadzono nową rubrykę, *Bibliografia czasopism obcych*, rejestrującą prace Polaków oraz pisane przez cudzoziemców artykuły odnoszące się do spraw polskich. Z kolei w *Kronice* prezentowano bogaty materiał źródłowy obejmujący zagadnienia książki i biblioteki, zwłaszcza wydarzenia z życia literackiego i księgarskiego, a także życiorysy osób zasłużonych dla księgarstwa.

W analizowanych rocznikach wyodrębniono 16 artykułów dotyczących zagadnień książki i bibliotek (ich zestawienie znajduje się w części bibliograficznej *Część II Czasopisma naukowe i fachowe*). Dominowała tematyka biblioteczna i bibliotekoznawcza, reprezentowana w dużej mierze przez teksty omawiające zagadnienie **współczesnych bibliotek** publicznych i naukowych. Podejmowano rozważania teoretyczne na temat o ich organizacji i roli w społeczeństwie. Autorami wypowiadającymi się w kwestii utworzenia wzorcowego modelu księżnicy, obok bibliotekarzy, byli filozofowie (Feliks Kierski, Adam Mahrburg, Marian Massonius), pedagodzy (F. Kierski, M. Massonius), dziennikarze (Stanisław Posner) i bibliofile (Marian Niemierkiewicz, Kazimierz Woźnicki).

W „Książce” publikowano artykuły omawiające ideę założenia biblioteki publicznej w Warszawie – idea ta odrodziła się w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku, czyli w okresie, gdy po likwidacji Biblioteki Załuskich i wprowadzeniu działań rusyfikacyjnych w Bibliotece Uniwersyteckiej na terenie miasta nie działała żadna księżnica, która udostępniałaby bezpłatnie swe zbiory na rzecz społeczeństwa. Na łamach prasy coraz częściej zaczęto zgłaszać konieczność powołania do życia takiej placówki. Jako pierwsza z takim postulatem wystąpiła Jadwiga Dawidowa⁵, publikując w 1897 roku broszurkę *O potrzebie założenia publicznej*

³ S. ZIELIŃSKI: *Próba bibliografii prasy tajnej 1861–1864*. „Książka” 1914, nr 4–5, s. 288–292. Uzupełnieniem bibliografii był artykuł: IDEM: *Prasa tajna*. „Świat” 1912, nr spec., s. 21–22.

⁴ Kwerendy odbyły się w Bibliotece Ossolineum, Bibliotece Dzieduszyckich, Bibliotece Polskiej w Paryżu oraz Muzeum Czartoryskich. Stanisław Zieliński zwrócił się także z prośbą do Zygmunta Celichowskiego o przeprowadzenie poszukiwań w zbiorach Biblioteki Kórnickiej. Księżnica nie posiadała jednak czasopism tajnych z okresu powstania styczniowego. Zob.: B. BARTCZAK: *Stanisław Zieliński – bibliotekarz, bibliograf, publicysta*. Toruń 1998, s. 119–120.

⁵ J. DAWIDOWA: *O potrzebie założenia publicznej biblioteki w Warszawie*. Warszawa 1897; EADEM: *O potrzebie założenia biblioteki publicznej w Warszawie*. „Głos” 1901, nr 10, s. 133–135.

biblioteki w Warszawie, przedrukowaną następnie w „Głosie”. Wypowiedzi bibliotekarzy podejmujących rozważania teoretyczne i starania praktyczne wokół założenia ksiąźnicy publicznej w Warszawie ukazały się również w „Książce”. W 1901 roku na łamach omawianego pisma wystąpił M. Massonius⁶, który określił bibliotekę jako organizację dającą społeczeństwu możliwość samokształcenia się. Wymieniając zadania tego typu placówki, przedstawił pożądany profil gromadzonych zbiorów, budowę katalogu i zasady dostępności dla czytelników⁷.

Do tego tematu powrócił w „Książce” w 1906 roku A. Mahrburg⁸. Zgodnie z jego opinią w trudnych warunkach ekonomicznych odradzającego się państwa tańszym i szybszym rozwiązaniem było powołanie systemu powszechnie dostępnych czytelni. Autor omówił koncepcję modelu takiej instytucji – jej organizatorem miał być komitet odpowiedzialny za jakość gromadzonych zbiorów, w skład którego wchodziłoby przedstawiciele świata literatury, nauki, techniki.

W lutym 1907 roku założono Towarzystwo Biblioteki Publicznej, które postawiło sobie za cel utworzenie biblioteki. W czasopiśmie ukazał się wkrótce przyczynek⁹ do dziejów powstania Biblioteki Publicznej w Warszawie, w którym przedstawiono działalność Towarzystwa.

Tematem kolejnych publikacji, zainspirowanych w dużej mierze memoriałem Oswalda M. Balzera *W sprawie założenia bibliotek publicznych w ważniejszych miastach prowincjonalnych*¹⁰, była idea powoływania bibliotek realizujących cele naukowe oraz zapewniających kwalifikacje personelu bibliotecznego w takich placówkach. W memoriale, zamieszczonym w 1903 roku w „Sprawozdaniu Wydziału Towarzystwa Dla Popierania Nauki Polskiej”, uczony pisał o potrzebie zakładania publicznie dostępnych bibliotek naukowych, mających zaspokoić potrzeby inteligencji na prowincji. Projekt ten wzbudził duże zainteresowanie, czego następstwem były dwa artykuły – K. Woźnickiego i M. Niemierkiewicza – opublikowane na łamach „Książki”.

K. Woźnicki¹¹ przypomniał dawniejszy model bibliotekarza – człowieka nauki, któremu posada w bibliotece często umożliwia pracę naukową. Autor zastanawiał się, czy współcześnie pracownicy bibliotek powinni pracować naukowo i uprawiać „jakąś gałąź nauki”. Uważał, że celem ksiąźnicy nie jest wspieranie pracy naukowej jednego człowieka, ale poprzez zgromadzone zbiory pomaga-

⁶ M. MASSONIUS: *Biblioteka publiczna*. „Książka” 1901, nr 6, s. 211–212.

⁷ Marian Massonius postulował m.in. konieczność otwarcia biblioteki dla użytkowników codziennie w godzinach 9.00–21.00, z wyjątkiem kilku dni świątecznych.

⁸ A. MAHRBURG: *W sprawie czytelni*. „Książka” 1906, nr 8, s. 297–302.

⁹ *Towarzystwo Biblioteki Publicznej*. „Książka” 1907, nr 5, s. 169–171.

¹⁰ O.M. BALZER: *W sprawie założenia bibliotek publicznych w ważniejszych miastach prowincjonalnych*. „Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Dla Popierania Nauki Polskiej” 1904 (za rok 1903), s. I–X. Zob. też: *Sprawa zakładania bibliotek publicznych w najmniejszych miastach prowincjonalnych*. „Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Dla Popierania Nauki Polskiej” 1904 (za rok 1903), s. 9–13.

¹¹ K. WOŹNICKI: *W obronie ksiąźnictwa*. „Książka” 1905, nr 9, s. 337–340.

nie wszystkim czytelnikom zgłaszającym się do placówki. Działem wiedzy, którym bibliotekarz powinien się zajmować naukowo, jest natomiast, według niego, „księżnictwo”, obejmujące problematykę bibliotek i książek, historię drukarń i druków, historię bibliotek i bibliografię. Z opinią K. Woźnickiego zgodził się M. Niemierkiewicz¹², występując przeciw stwierdzeniu, że w księżnicach mających służyć celom naukowym jako bibliotekarze powinni być zatrudniani przede wszystkim ludzie nauki. Na poparcie swej tezy przywołał model organizacji bibliotek we Francji, skupiając się m.in. na zasadach udostępniania zbiorów czytelnikom, katalogowaniu zbiorów oraz kształceniu zawodowym bibliotekarzy. Obaj autorzy sceptycznie odnieśli się do pomysłu zakładania tego typu placówek w sytuacji zupełnego braku bibliotek i zaproponowali rozwiązanie pośrednie w postaci czytelni świadczących usługi na rzecz miejscowej elity intelektualnej. Artykuły K. Woźnickiego i M. Niemierkiewicza spotkały się z krytyczną odpowiedzią Bolesława Grużewskiego¹³ w „Przeglądzie Powszechnym”. Autor ten

¹² M. NIEMIERKIEWICZ: *Jeszcze w sprawie księżnictwa u nas i księżnice we Francji*. „Książka” 1905, nr 11, s. 425–427.

¹³ B. GRUŻEWSKI: *Księżnice prowincjonalne w Galicji*. „Przegląd Powszechny” 1906, s. 7–24. Warto przytoczyć fragment tego artykułu, gdyż autor odniósł się bezpośrednio do tekstów opublikowanych na łamach „Książki”: „O ile zapewne niema nikogo, kto by nie odczuwał nieodzownej potrzeby stworzenia publicznych księżnic w miastach prowincjonalnych, tak z drugiej strony istota i cel tych bibliotek, zakreślone przez T. P. N. P., stały się przedmiotem uwag polemicznych. Mamy tu na myśli dwa artykuły ogłoszone w roku zeszłym (1905) w warszawskiej *Książce*, w krótkich po sobie odstępach czasu. Jeden z nich pióra p. Kazimierza Woźnickiego, kustosa muzeum polskiego w Rapperswyłu p.t.: »W obronie księżnictwa« (*Książka* 1905, E. V, nr. 9) i drugi p. Mariana Niemierkiewicza p.t.: »Jeszcze w sprawie księżnictwa u nas i księżnice we Francji« (tamże nr. 11), który na wywody poprzednika swego się godzi. Pan K. W. występuje przeciw naukowemu zadaniom mających się zakładać bibliotek, uważając cel ten, za rzecz niemożliwą do osiągnięcia: »czy od zupełnego braku bibliotek skok niezbyt szybki do naukowych instytucji?« Pan M. N. przekonany argumentami pierwszego, nazywa całe przedsięwzięcie za niedające się w praktyce przeprowadzić, bo »w teorii przeholowane«, a więc odmawia inicjatorom zmysłu praktycznego i zarzuca, że obmyślili rzecz całą przy zielonym stoliku, traktując ją z katedry, a nie licząc się z warunkami rzeczywistymi. Wobec tego proponuje p. K. W., że najwłaściwiej by było porzucić myśl zakładania bibliotek w tych rozmiarach, jakie zakreśla projekt T. P. N. P., natomiast rozpocząć akcję około zakładania bibliotek – czytelni, które by »na razie« dla inteligencji miejscowej zastąpiły właściwe biblioteki o poważnym zakresie naukowym. Przeciwnicy zatem występują nie tyle ze względów zasadniczych, ile raczej z praktycznych, przeciw planowi akcji, uważając go za nie dający się urzeczywistnić ideał. Takie sformułowanie zarzutów dowodzi najwymowniej uznania istotnej wartości przedsięwzięcia w tych ramach, jakie je T. P. N. P. podjęło, a jest tylko wyrazem braku zaufania w możliwość powodzenia, co zresztą jest u nas zwykłym objawem i skutkiem nieufności we własne siły [...]. Pan Woźnicki w wyżej powołanym artykule p.t. »W obronie księżnictwa«, godząc się z wymaganiem praktyki bibliotecznej, drugi warunek, t.j. uprawianie nauki nie tylko nie uważa za rzecz konieczną, ale wprost za szkodliwą, stanowiącą cechę ujemną kandydata na bibliotekarza. Wedle niego naukowość nie da się pogodzić z pracą bibliotekarza, bo przynosi tylko uszczerbek samej bibliotece i tym, którzy w niej pracują i z niej korzystać pragną. T. P. N. P. stawiając warunek naukowości poszło tylko za mylnym, a powszechnie u nas panującym mniemaniem. Na poparcie swego twierdzenia przytacza krytyk

popierał funkcjonującą w poprzednich stuleciach praktykę piastowania zawodu bibliotekarza przez pracowników nauki. Wszystkie przywołane teksty odzwierciedlały stan niestabilności zawodu bibliotekarza w pierwszych latach XX wieku i stanowiły głos w dyskusji na temat usamodzielnienia się tej profesji oraz określenia specjalnych kwalifikacji osób zatrudnionych w księżnicach.

W czasopiśmie poruszono również kwestię **przepisów wewnętrznych** na użytek bibliotek. Wspomniany K. Woźnicki¹⁴, zdobywając szlify bibliotekarskie w Bibliotece w Rapperswilu, podkreślił rolę tego typu dokumentów – pozwalających zachować porządek w zbiorach i ułatwiających kontrolę wypożyczeń – w sprawnym funkcjonowaniu placówki. Wskazywał na problem postrzegania przez czytelników zasad określanych w regulaminach i statutach jako zbyt rygorystycznych. Twierdził, że zapobiec temu może lepsze przygotowanie czytelników do korzystania z biblioteki, np. w zakresie prawidłowego wypełniania rewersów.

Podjmując zagadnienie **organizacji zbiorów bibliotecznych**, redakcja „Książki” wpłynęła na rozpropagowanie w polskich bibliotekach idei systemu klasyfikacji dziesiętnej. Władysław Strzembosz¹⁵ w dwuczęściowym artykule przed-

szereg argumentów. Człowiek pracujący naukowo w jakiejś gałęzi nauki, będzie ją uprawiał ze szkodą biblioteki, zaniedbując obowiązki urzędowe: »czy w ogóle, jako specjalista w pewnej dziedzinie wiedzy, będzie w stanie badania swe na bok odłożyć, a biblioteką się zająć, czy raczej pracy bibliotecznej na plan drugi nie odsunie, a własnymi badaniami się nie zajmie?«. Po prostu wyraża p. W. w powyższym wykrzykniku myśl, że uprawianie nauki odciąga od spełniania obowiązków urzędowych. Jest to zarzut niesprawiedliwy i bezzasadny. Może się wprawdzie znaleźć człowiek nauki bez sumiennego poczucia przyjętych na się obowiązków: wszelako ten sam wypadek zajść może także co do bibliotekarza, który sam nauki nie uprawia; przyczyn zaniedbania znaleźć można u niego nieraz więcej, aniżeli u uczonego ze względu na jego pracę fachową. Zarzut, że przy pełnieniu obowiązków bibliotekarza niema czasu na naukową pracę, upada sam z siebie, jeśli uwzględnimy, że wielu urzędników bibliotecznych, przy sumiennym pełnieniu swych obowiązków, jest ponadto wydatnie czynnych na polu naukowym; ich praca naukowa, zadzierga właśnie silniejszy węzeł między księżnicą a jej kierownikiem [...]. Ludzie bowiem nauki, tak samo jak literaci czy poeci, muszą najczęściej obok pracy twórczej, poświęcać część swego czasu i sił umysłowych pracy zawodowej, dla zapewnienia sobie bytu; o ile więc nie uzyskają profesury, najlepiej jeśli się poświęcą zawodowi bibliotekarza, czy archiwariusza. W ten sposób człowiek nauki wchodzi w związki z instytucją, mającą charakter naukowy, będącą niejako arsenałem pracy naukowej. I niema potrzeby uważać tego zajęcia za rodzaj *panis bene merentium*, lub *synekurę*, jak się na obsadzanie posad bibliotecznych ludźmi nauki zapatruje p. W., nazywając to »bardzo szlachetnym sposobem ułatwiania im, a w wielu przypadkach umożliwiania nawet pracy naukowej«. Praktyka zna poważnych uczonych, którzy okazali się zarazem najdzielniejszymi i najsumienniejszymi bibliotekarzami; gdzie stosunek ułożył się odwrotnie? przyczyna leżała nie w naukowości bibliotekarza, ale w pewnych ujemnych właściwościach osobnika, które równie dobrze, może nawet w szerszej mierze spotkać możemy u bibliotekarzy nienaukowych. [...] To też uznać należy zupełną słuszność odezwy T. P. N. P., że przede wszystkim ludzie nauki nadają się na bibliotekarzy, jeśli księżnice mają służyć celom naukowym”. Zob.: ibidem, s. 21–24.

¹⁴ K. WOŹNICKI: *Książnica a publiczność*. „Książka” 1906, nr 7, s. 257–259.

¹⁵ W. STRZEMBOSZ: *Układ dziesiętny w bibliotekarstwie*. „Książka” 1903, nr 5, s. 145–148; IDEM: *Układ dziesiętny w bibliotekarstwie (Dokończenie)*. „Książka” 1903, nr 6, s. 188–191.

stawił zagadnienia klasyfikacji dziesiętnej wynalezionej przez Melvila Deweya, dyrektora New York State Library (Biblioteki Stanu Nowojorskiego) i prezesa Związku Bibliotekarzy Amerykańskich. Artykuł był pokłosem odbytego przez autora w 1902 roku stażu w Institut International de Documentation w Brukseli. W. Strzembosz poznał wówczas nowoczesny system klasyfikacji, dzięki czemu jako jeden z pierwszych bibliotekarzy wprowadził go do polskich księgozbiorów, samodzielnie opracowując katalog rzeczowy dla Biblioteki Polskiej w Paryżu. W tekście propagował ideę tworzenia międzynarodowego języka klasyfikacji, w którym cały dorobek piśmienniczy został podzielony na 10 głównych części. Autor zaprezentował spis działów i poddziałów układu dziesiętnej oraz przybliżył zasady tworzenia symboli. Reguły opisu zostały uzupełnione dwucyfrowymi tablicami, toteż artykuł mógł stanowić formę poradnika fachowego w dziedzinie opracowania rzeczowego zbiorów.

Temat **relacji bibliotek z innymi instytucjami** na początku XX wieku podjął S. Posner¹⁶. Na przykładzie księgarni omówił rolę biblioteki publicznej w kształtowaniu nawyków czytelniczych i przywiązania do książki. Podkreślił, że „Biblioteka dobrze prowadzona, mająca rozumnego bibliotekarza na czele, przyucza do czytania, [...] rozrywkę przypadkową zamienia na potrzebę stałą a konieczną”. Odnosił się w ten sposób do obaw wyrażanych przez księgarzy, że osoby korzystające z usług biblioteki nie będą odczuwać potrzeby kupowania książek. Jako kontrargument wymienił środowisko bibliotekarzy, w którym było wielu bibliofilów gromadzących swoje księgozbiory prywatne, chociaż równocześnie mieli do dyspozycji zbiory biblioteczne. Autor uspokajał więc księgarzy obawiających się powstawania bibliotek – tłumacząc, że każda nowa księżnica stwarza nowe potrzeby czytelnicze i zaraża tęsknotą do słowa drukowanego. Powołał się również na doświadczenia innych krajów, gdzie biblioteki ludowe często zakładane były przez księgarzy.

Działalność **bibliotek zagranicznych** stanowiła temat tekstów K. Woźnickiego¹⁷. Odwołując się do książki autorstwa Eugène'a Morela *Bibliothèques, essai sur le développement des bibliothèques publiques et de la librairie dans les deux mondes*¹⁸, opisał stan bibliotekarstwa publicznego we Francji z punktu widzenia potrzeb czytelników. Na podstawie wniosków francuskiego autora oraz własnych obserwacji jako pracownika Biblioteki w Rapperswilu podkreślił odmienną rolę bibliotek naukowych i publicznych. Celem tych pierwszych, utrzymywanych w celach naukowych, było gromadzenie zbiorów i obsługa osób pracujących naukowo. Biblioteki publiczne, których brakowało we Francji, powinny natomiast – zdaniem autora – podejmować starania o pozyskanie jak największej rzeszy czytelników i dbać o rozwój czytelnictwa.

¹⁶ S. POSNER: *Księgarstwo wobec bibliotek publicznych*. „Książka” 1911, nr 9, s. 365–367.

¹⁷ K. WOŹNICKI: *Biblioteki*. „Książka” 1909, nr 6, s. 229–231.

¹⁸ E. MOREL: *Bibliothèques, essai sur le développement des bibliothèques publiques et de la librairie dans les deux mondes*. Paris 1909.

W jednym z artykułów Tadeusz Solecki¹⁹ przeprowadził analizę **czytelnictwa bibliotecznego** na przykładzie studentów. Autor, odwołując się do broszury Konstantego Krzeczковского *Czytelnictwo wśród studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Przyczynek do statystyki życia umysłowego*²⁰, zaprezentował wyniki badań aktywności lekturowej tej grupy odbiorców na podstawie danych wypożyczalni Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Omówił stan ilościowy i rodzaje wypożyczanych zbiorów oraz wybory czytelnicze respondentów reprezentujących 6 wydziałów: historyczno-filologiczny, prawniczy, medyczny, przyrodniczy, matematyczny i farmaceutyczny. T. Solecki dokonał rzadko wówczas podejmowanej próby prezentacji wyników badań czytelnictwa studentów – ten kierunek zainteresowań rozwinął się dopiero po 1945 roku, w wyniku odradzania się szkolnictwa wyższego (co odbywało się nie bez politycznej ideologizacji kultury).

Problematyka **roli książki** została poruszona w trzech artykułach. Autorka dwóch z nich, Helena Radlińska²¹, przez wszystkie lata swojej działalności podkreślała, że biblioteka spełnia rolę wychowawczą, umacniając związek człowieka z książką i krzewiąc szacunek wobec niej. Oba teksty pochodzą z warszawskiego okresu życia badaczki, kiedy zajmowała się popularyzacją wiedzy. Pisała o książce „dla ludu”, której początki sięgały XIX wieku. Ubolewała nad brakiem ambitnego piśmiennictwa popularnego oraz katalogów rozumowanych, które mogłyby być poradnikami dla samouków. Akcentowała znaczenie książki we wprowadzaniu ludzi w świat literatury i historii, a tym samym wdrażaniu wiedzy do codziennego życia: „te małe książeczki, na które ogół patrzy obojętnie, budzą śpiące potęgę. Wobec wiedzy i literatury są one jak pierwsze promienie zorzy, których blask nikt nie przy słońcu jaśniejącym, jak iskierki przy ognisku. Lecz bez iskry nie sposób rozdmuchać ogniska”²². Rozważania te H. Radlińska kontynuowała w następnej pracy²³, poświęconej książce dla dzieci i jej roli w nauce oraz w poznawaniu świata. Według autorki dzieci powinny uczyć się rozumnego i celowego korzystania z książki, stanowiącego przygotowanie do samodzielnej nauki. Umiejętny dobór przede wszystkim książek popularnonaukowych pozwoli na zdobywanie wiadomości, uzupełnianie wiedzy szkolnej, rozwijanie indywidualnych zdolności myślenia. Za podstawową funkcję uznała więc użyteczność lektury rozwijającej wyobraźnię i kształtującej umysł.

¹⁹ T. SOLECKI: *Czytelnictwo wśród studentów*. „Książka” 1905, nr 7, s. 253–256.

²⁰ K. KRZECZKOWSKI: *Czytelnictwo wśród studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Przyczynek do statystyki życia umysłowego*. Warszawa 1905. Publikacja prezentuje najwcześniejsze badania czytelnictwa studentów i stanowi zarazem pierwszą w Polsce pracę poświęconą temu zagadnieniu. Fakt ten podkreśliła m.in. Justyna Rogińska-Usowicz. Zob.: J. ROGIŃSKA-USOWICZ: *Czytelnictwo studentów w świetle badań empirycznych*. „Biblioteka” 2012, nr 16, s. 222.

²¹ H. ORSZA [H. RADLIŃSKA]: *Piśmiennictwo ludowe*. „Książka” 1902, nr 3, s. 67–69.

²² Ibidem, s. 69.

²³ H. ORSZA [H. RADLIŃSKA]: *W zaniedbanej sprawie*. „Książka” 1902, nr 12, s. 409–410.

Poruszając temat oceny wartości piśmiennictwa oraz „złej” książki, S. Posner²⁴ stwierdził, że kategoria ta była różnie postrzegana na przestrzeni wieków. W przeszłości autorów książek uznanych za „złe” palono, a czytelników skazywano na tortury. Cenzurę czytelnictwa stosował Kościół, stosowały ją też rządy na całym świecie; w *Index librorum prohibitorum*²⁵ wymieniono 82 autorów, których dzieła zakazano czytać. Odnosząc się do bieżących czasów, za złą i szkodliwą S. Posner uznał książkę pornograficzną. Jego zdaniem tamę dla rozpowszechniania nieodpowiednich publikacji powinny stawiać szkoła i biblioteki publiczne dbające o kształcenie ludzi i odpowiedni dobór lektur.

Niewiele miejsca na łamach „Książki” poświęcono procesowi produkcji książki. Temat **papiernictwa** poruszył jedynie K. Woźnicki²⁶, pisząc o niskiej jakości współczesnego papieru, co zagraża dokumentowaniu dziejów polskiej kultury:

Nie o wyglądzie zewnętrznym książki mówić zamierzamy, lecz o sposobach, jakich imać się trzeba, aby to, co się drukuje, przekazać przyszłości, nie tylko w podręcznikach bibliograficznych, ale w naturze, w egzemplarzach współcześnie drukowanych. W tym względzie papier używany do druku najważniejszą odgrywa rolę. [...] każdy wydawca powinien uważać za swój obowiązek, aby drukując książkę (nawet dotyczyć to winno wydawnictw periodycznych), pewną ilość egzemplarzy na czerpanym papierze odbijał. [...] aby dokumenty historyczne pierwszorzędnej wagi, jakimi są utwory drukowane, przyszłości przekazać, aby nie zaginęły bezpowrotnie, co przy dzisiejszym sposobie wydawania, nie uniknioną jest rzeczą²⁷.

K. Woźnicki właściwie rozumiał wagę ochrony dziedzictwa kultury, w tym egzemplarzy obowiązkowych jako trwałej dokumentacji twórczości polskich autorów.

Autorzy dwóch opracowań zajęli się tematyką **bibliograficzną**. Aleksander Brückner²⁸ przedstawił sylwetkę Karola Estreichera, najwięcej uwagi poświęcając *Bibliografii polskiej*. Charakterystykę tego dzieła uzupełniły uwagi na temat korzyści dla naukowców prowadzących studia historyczne i literaturoznawcze z opracowanego przez K. Estreichera systemu odsyłaczy i możliwości sprawdzenia symboli bibliotek posiadających daną pozycję.

Inny charakter miała praca F. Kierskiego²⁹ dotycząca potrzeby opracowywania specjalnej dziedziny bibliografii prac filozoficznych, chroniącej tę twórczość od zapomnienia. Autor ukazał dorobek wydawniczy osiągnięty na tym

²⁴ S. POSNER: *Walka ze złą książką*. „Książka” 1912, nr 9, s. 397–402.

²⁵ *Index librorum prohibitorum*. Roma 1900.

²⁶ K. WOŹNICKI: *O tak zwanych egzemplarzach zbytkowych*. „Książka” 1905, nr 3, s. 89–91.

²⁷ *Ibidem*, s. 90–91.

²⁸ A. BRÜCKNER: *Karol Estreicher (1827–1908)*. „Książka” 1909, nr 4, s. 133–137.

²⁹ F. KIERSKI: *Praca bibliograficzna w zakresie polskiej twórczości filozoficznej*. „Książka” 1913, nr 7, s. 339–342.

polu, pragnąc w ten sposób poinformować środowisko zagraniczne o istnieniu polskiego ruchu filozoficznego. Do znanych inicjatyw zaliczył m.in. rubryki bibliograficzne zamieszczane na łamach dwóch czasopism filozoficznych: „Ruch Filozoficzny” i „Przegląd Filozoficzny”. Omówił również ukazującą się od 1910 roku *Kronikę polskiej pracy filozoficznej* w opracowaniu Ignacego Halperna, nie tylko rejestrującą twórczość pod względem ilościowym, ale również uwzględniającą treść prac. *Kronika* była ogłaszana w języku niemieckim na łamach dwóch czasopism: „Archiv für systematische Philosophie” oraz „Archiv für Geschichte der Philosophie”. F. Kierski odnotował również, że Polskie Towarzystwo Filozoficzne we Lwowie opracowało polską bibliografię filozoficzną za rok 1911 i częściowo 1910, przesyłając ją wydawnictwu publikującemu międzynarodową bibliografię filozoficzną pt. „Die Philosophie der Gegenwart”, uwzględniającą światową literaturę filozoficzną. Starał się udowodnić, że warto publikować teksty oceniające i omawiające osiągnięcia w zakresie bibliografii.

W tabeli 1 zaprezentowano analizę rzeczową artykułów opublikowanych w czasopiśmie z uwzględnieniem proporcji liczbowych.

TABELA 1. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Książka” (1901–1914)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	1	6,3
	model organizacji bibliotek: publicznych	2	12,5
	organizacja zbiorów bibliotecznych	1	6,3
	personel biblioteczny a. rola i zadania personelu w bibliotekach naukowych	2	12,5
	prawo biblioteczne: przepisy wewnętrzne	1	6,3
	relacje bibliotek z innymi instytucjami	1	6,3
	czytelnictwo biblioteczne	1	6,3
Biblioteki współczesne na świecie		1	6,3
Rola książki		3	18,8
Papiernictwo	produkcja papieru	1	6,3
Bibliografia	dorobek w zakresie bibliografii danej dziedziny wiedzy	1	6,3
	bibliografowie – sylwetki	1	6,3
Razem		16	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Zestawienie opracowań zamieszczonych na łamach omawianego czasopisma pozwala stwierdzić, że nie podejmowano w nim rozważań w zakresie teorii dyscypliny, nie ogłaszano wyników badań księgo- i bibliotekoznawczych z zastosowaniem metod naukowych. Dominowały zagadnienia rozwoju nowoczesnych bibliotek publicznych i naukowych. Analizowano model organizacji takich placówek oraz zadania związane z profesją bibliotekarską.

Na uwagę zasługuje fakt, że wielu autorów zajmujących się publicystyką lub bibliotekarstwem wywodziło się ze środowiska działaczy polonijnych. Publikując w „Książce” i innych polskich czasopismach, czuli się współodpowiedzialni za intelektualne dziedzictwo narodowe, dążyli do rozbudzenia zainteresowania rodaków i obcokrajowców kulturą polskiej książki. Wspomnieć należy zwłaszcza współpracę z redakcją „Książki” K. Woźnickiego, którego teksty, dotyczące problemów funkcjonowania nowoczesnych bibliotek, bibliografii oraz konserwacji papieru, dowodziły jego rosnących kompetencji w dziedzinie księgo- i bibliotekoznawstwa.

Warto zauważyć, że autorzy dwóch tekstów: M. Niemierkiewicz³⁰ i K. Woźnicki³¹, pisząc o dyscyplinie zajmującej się biblioteką i książką, posługiwali się terminem „księżnictwo”, używanym w dziewiętnastowiecznej literaturze przez Joachima Lelewela i Aleksandra Bohatkiewicza. Jak zaznaczył Bolesław Świdorski, w początkach XX wieku pojęcie to było już bardzo rzadko stosowane. Autor podkreślił: „Nie znaleźliśmy go ani w artykułach F.M.S. Sobieszczańskiego, ani w broszurze W. Górskiego, ani w rozprawach K. Estreichera. Nie wymienił go także tzw. wileński *Słownik języka polskiego*, ani też późniejszy, tzw. warszawski”³². Określenie to, pojawiające się w obu tekstach opublikowanych na kartach „Książki”, stanowi wyjątek w literaturze tego okresu i nie przyjęło się w późniejszej terminologii.

3.1.2. „Przegląd Bibliograficzny” (1905–1913)

„Przegląd Bibliograficzny” ukazywał się w formie zeszytów zawierających opisy bibliograficzne w układzie działowym. Tę zasadniczą część pisma w wybranych numerach dopełniały artykuły wstępne, informacje o konkretnych bibliotekach i inicjatywach wydawniczych. Redakcja zamieściła obszerną informację na temat struktury pisma:

³⁰ M. NIEMIERSKI: *Jeszcze w sprawie księżnictwa...*

³¹ K. WOŹNICKI: *W obronie księżnictwa...*

³² B. ŚWIDORSKI: *Bibliotekarstwo, bibliotekoznawstwo i terminy pokrewne: historia, zakres użycia, semantyka*. Łódź 1981, s. 25.

I. Artykuły wstępne z zakresu czytelnictwa, księgarstwa, drukarstwa, bibliotekarstwa itp. II. Bibliografia książek polskich, możliwie pełna, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb miejscowych. III. Artykuły krytyczno-informacyjne o wydawnictwach wszelkiego rodzaju. IV. Krótkie notatki informacyjne o nowościach wydawniczych. V. Kronika, zawierająca: rozporządzenia urzędowe z zakresu prasy i druku, wiadomości ze świata wydawniczego i księgarskiego, z prasy, z ruchu naukowego i literackiego, nekrologi zmarłych autorów i wydawców itp. VI. Skrzynka do listów, gdzie znajdują się odpowiedzi i informacje we wszystkich dziedzinach ruchu wydawniczego, a także głosy publiczności w sprawie zamierzonych lub projektowanych wydawnictw, potrzeb czytelnictwa itp.³³

W 1913 roku wprowadzone zostały nowe działy:

W artykułach wstępnych, rozpoczynających każdy zeszyt „Przeglądu”, dawać będziemy rozbiory ważniejszych zjawisk na polu nauki i literatury polskiej, obszernie recenzje celniejszych utworów pióra, oraz sprawozdania z podejmowanych nowych wydawnictw. Zdając sobie dokładnie sprawę z doniosłości kulturalnej księgozbiorów publicznych, zwłaszcza w naszym kraju, pozbawionym własnych uczelni wyższych i pracowni naukowych, informować będziemy ogół o organizacji i zawartości bibliotek dostępnych dla badaczy i szerszej publiczności. Szereg artykułów poświęcimy również historycznemu rzutowi oka na rozwój bibliotekarstwa w Polsce i zagranicą. Celem ułatwienia początkującym zbieraczom należytego organizowania księgozbiorów ogólnych i specjalnych „Przegląd bibliograficzny” podawać będzie fachowe wskazówki z dziedziny bibliotekoznawstwa i bibliografii, jako umiejętnościom, które zagranicą, np. w Niemczech i Anglii, mają już specjalne katedry w uniwersytetach. Katalogowanie książek, urządzenie półek i szaf bibliotecznych, inwentaryzacja rękopisów, dezynfekcja książek itp. wymagają dzisiaj osobnych wskazówek, opartych na długoletnim doświadczeniu i praktyce bibliotecznej³⁴.

Zaczęto zamieszczać informacje dotyczące organizacji bibliotek i zbiorów bibliotecznych, a także kronikę życia kulturalnego i literackiego. Nowością była rubryka *Ze świata książek*, w której podawano informacje o pracach w przygotowaniu, ciekawych wydawnictwach lub artykułach zagranicznych, zwłaszcza dotyczących Polski. Z kolei *Skrzynka do listów* miała być miejscem wymiany pytań i odpowiedzi między redakcją a czytelnikami.

³³ *Od Redakcji. „Przegląd Bibliograficzny” 1905, nr 1, s. 1–2.*

³⁴ *Od Redakcji. „Przegląd Bibliograficzny” 1913, nr 1, s. 1–2.*

W latach 1905–1913 ukazało się 8 artykułów z omawianego zakresu, nie licząc takich pozycji, jak komunikaty czy omówienia zawartości czasopism. Najobszerniejszy okazał się dział prezentujący prace na temat **współczesnych bibliotek polskich**. Ogólny charakter miał artykuł *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*³⁵, w którym przywołano zestawienie pt. *Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze: ułożone według miejscowości przez Hieronima Wildera*³⁶, zamieszczone w „Roczniku Naukowo-Literacko-Artystycznym na rok 1905” wydawanym przez Władysława Okręta. Jak zaznaczyła redakcja „Przeglądu Bibliograficznego”, spis opracowany przez Hieronima Wildera okazał się niekompletny, zatem dokonano jego uzupełnienia i sprostowania błędów, podano również wiadomości o zasobach archiwalnych zawierających druki i rękopisy polskie lub Polski dotyczące. Obie prace wpisywały się w tradycję charakterystyczną dla XIX stulecia, kiedy wiedzę o bibliotece szerzono poprzez prowadzenie prac historyczno-dokumentacyjnych, ewidencjonowanie zbiorów oraz gromadzenie danych o instytucjach kulturalnych na ziemiach polskich podzielonych zaborami.

W kolejnych artykułach zaprezentowano konkretne placówki biblioteczne. Henryk Mościcki³⁷ omówił funkcjonowanie zarejestrowanego ustawą z dnia 7 listopada 1912 roku w Wilnie Towarzystwa Biblioteki Publicznej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, ufundowanego przez prawnika Tadeusza Wróblewskiego. Opisał zbiory stanowiące własność Biblioteki, w tym cenne dokumenty w dziale rękopiśmiennym, archiwum i kolekcję o charakterze masońskim. Z kolei dyrektor Biblioteki Publicznej w Warszawie Faustyn Czerwijowski³⁸ naświetlił historię i teraźniejszość kierowanej przez siebie placówki, której załączek stanowiła Czytelnia założona w 1890 roku. Przedstawił strukturę księżnicy i postulaty dotyczące jej rozwoju.

W jednym artykule³⁹ przybliżono problematykę **zagranicznych bibliotek**, dokładnie amerykańskich bibliotek dziecięcych. Zamieszczono przekład streszczenia opublikowanego w niemieckim czasopiśmie księgarskim fragmencie książki Adolfa Bernharda Meyera *Amerykanische Bibliotheken und ihre Bestrebungen*⁴⁰, dotyczącego stanu amerykańskiego bibliotekarstwa szkol-

³⁵ D.n. [B. KRASZEWSKI]: *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 8–9, s. 165–167; B. KRASZEWSKI: *Archiwa, biblioteki i muzea polskie (dokończenie)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 10–11, s. 197–200.

³⁶ H. WILDER: *Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze: ułożone według miejscowości przez Hieronima Wildera*. „Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905”, s. I–XXXII.

³⁷ H.M. [H. MOŚCICKI]: *Doniosła instytucja kulturalna w Wilnie (Biblioteka im. Wróblewskich)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1913, nr 3, s. 61–64.

³⁸ F. CZERWIJOWSKI: *Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1913, nr 6, s. 153–155.

³⁹ *Amerykańskie biblioteki dziecięce*. „Przegląd Bibliograficzny” 1907, nr 4–5, s. 49–51.

⁴⁰ A.B. MEYER: *Amerykanische Bibliotheken und ihre Bestrebungen*. Berlin 1906.

nego – po założeniu w roku 1890 pierwszej placówki dziecięcej przy bibliotece publicznej w Brooklinie pod Bostonem niemal wszystkie księżnice, poza ściśle naukowymi, miały oddziały dziecięce. A.B. Meyer przedstawił zasady organizacji tychże placówek, ich urządzenie i formy pracy z dziećmi, a także współpracę ze szkołami.

Niewiele miejsca na łamach pisma poświęcono **historii książki polskiej**. W ten nurt tematyczny wpisał się tekst⁴¹ dotyczący słynnego katalogu książek polskich z lat 1870–1896, zakazanych przez cenzurę. Powodem podjęcia tego tematu był fakt, iż katalog, zawierający przeszło trzy tysiące książek polskich, został unieważniony przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wszystkie wymienione tam dzieła zostały uznane za nieznanne i musiały zostać powtórnie rozpatrzone przez Komitet do Spraw Prasowych. Wyszczególniono autorów na indeksie i omówiono najważniejsze dzieła, m.in. podręczniki dziejów Polski, prace z zakresu historii Polski, geografii historycznej, dzieła konfesyjne, książki dla młodzieży.

Tematyka **bibliograficzna** zdominowała prace jubileuszowe poświęcone K. Estreicherowi. W 1906 roku, z okazji ukazania się pierwszego tomu czwartej części *Bibliografii polskiej*, obejmującej publikacje z lat 1881–1900, zamieszczono tekst⁴² omawiający strukturę i zawartość poszczególnych części pracy wybitnego bibliografa. *Bibliografia polska*, ukazująca się od roku 1872, początkowo miała być zestawieniem druków XIX stulecia w porządku alfabetycznym według nazwisk autorów. W artykule wymieniono również licznych wydawców, którzy podjęli się jej opublikowania. W 1908 roku, po śmierci K. Estreichera przypomniano najważniejsze daty jego pracowitego życia oraz działalność na różnych polach⁴³, m.in. wykłady bibliografii prowadzone w Szkole Głównej w 1865 roku, pracę w Bibliotece Jagiellońskiej, opracowania z dziedziny bibliografii, historii drukarstwa, historii literatury i teatru.

Kolejna praca⁴⁴ wpisała się w nurt odtworzenia rozwoju bibliografii specjalnej z dziedziny historii Polski. W tym celu podano okoliczności powstania *Bibliografii historii polskiej*⁴⁵ – dzieła, którego trzeci i ostatni zeszyt trzeciej części ukazał się pod koniec 1906 roku. Idea zbiorowego opracowania retrospektywnej polskiej bibliografii historycznej zrodziła się w roku 1878, kiedy Ludwik Finkel, Henryk Sawczyński oraz członkowie kółka historycznego studentów Uniwersytetu Lwowskiego uchwalili wniosek w sprawie zbierania notatek bibliograficznych obejmujących dzieła dotyczące historii narodowej na tle historii powszechnej. W ten

⁴¹ *Z niedawnej przeszłości*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 13, s. 261–263.

⁴² *Bibliografia Estreichera*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 3, s. 61–62.

⁴³ *Ś.p. Karol Estreicher*. „Przegląd Bibliograficzny” 1908, nr 10, s. 151–154.

⁴⁴ *Bibliografia historii polskiej*. „Przegląd Bibliograficzny” 1907, nr 1–2, s. 1–3.

⁴⁵ *Bibliografia historii polskiej*. Wspólnie z dr. H. SAWCZYŃSKIM i członkami kółka historycznego uczniów Uniwersytetu Lwowskiego zebrał i ułożył L. FINKEL. Cz. I Lwów 1891; Cz. II Kraków 1895; Cz. III oraz dodatek I (uzupełnienia do roku 1900) Kraków 1906; Dodatek II (lata 1901–1910) Kraków 1914.

sposób udało się wydać czterotomową *Bibliografię*, stanowiącą narzędzie pracy każdego historyka. Przedstawiono również zawartość i układ tematyczny pracy.

Ilościowe dane dotyczące struktury przedmiotowej badanego czasopisma zaprezentowano w tabeli 2.

TABELA 2. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Przegląd Bibliograficzny” (1905–1913)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	2	25,0
	spis bibliotek	1	12,5
Biblioteki współczesne na świecie		1	12,5
Historia książki	historia książki w Polsce	1	12,5
Bibliografia	bibliografowie – sylwetki	2	25,0
	projekty rejestracji produkcji wydawniczej	1	12,5
Razem		8	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

W tabeli 2 zestawiono liczbę artykułów opublikowanych w czasopiśmie do roku 1913. Dokonując analizy treściowej, wyodrębniono przede wszystkim teksty z zakresu bibliotekarstwa i bibliotekoznawstwa oraz bibliografii, ukazujące stan organizacji, przemiany w tych dziedzinach działalności oraz zgłaszane potrzeby. Nie publikowano sprawozdań ze szczegółowych badań historycznych nad książką i bibliotekami, nie prowadzono rozważań teoretycznych odnośnie do dyscyplin z nimi związanych. W przypadku tak niedużej liczby artykułów trudno o jednoznaczną opinię na temat kluczowego zadania „Przeglądu Bibliograficznego” w zakresie rozwoju wiedzy o książce i bibliotece. Można jednak zaobserwować, że redakcja pisma podejmowała starania, by na jego łamach podawać informacje dotyczące współczesnych polskich księżnic zarówno w ujęciu statystycznym (zestawienie Bogusława Kraszewskiego), jak i w formie opisu ich działalności i zbiorów.

3.1.3. „Przegląd Biblioteczny” (1908–1911)

Działy tematyczne nakreślone przez redakcję „Przeglądu Bibliotecznego” nie miały wyraźnego odzwierciedlenia w strukturze czasopisma. Artykuły w roczniku pierwszym nie były uporządkowane tematycznie, w spisie treści także nie

dokonano podziału tekstów zgodnie z deklaracją wydawniczą. Materiały uzupełniające zostały pogrupowane w blokach: *Bibliografia*; *Kronika*; *Krytyka*; *Z Archiwum Towarzystwa Bibliotekarzy Polskich w Warszawie*; *Zbieracze polscy*. Oprócz artykułów planowano zamieszczać recenzje i przeglądy literatury fachowej z najstarszych i prestiżowych czasopism księgoznawczych. Zawartość pisma uzupełniała kronika bieżących wydarzeń w bibliotekarstwie polskim i zagranicznym. Ogłaszano teksty dotyczące bibliografii (m.in. o potrzebie opracowania bibliografii prawniczej), przekłady prac zagranicznych na temat działalności Międzynarodowego Instytutu Bibliograficznego. W zeszytach rocznika pierwszego pod wspólnym tytułem *Bibliografia* publikowano spis prac polskich i zagranicznych głównie na temat bibliografii i bibliotek⁴⁶.

Drugi rocznik wraz ze zmianą na stanowisku redaktora przyniósł istotne modyfikacje w strukturze „Przeglądu”. Stefana Dembego zastąpił Stanisław Krzeмиński, doświadczony publicysta, który wniósł nową jakość w prace zespołu redakcyjnego. Przede wszystkim uporządkowano tematycznie zamieszczane teksty, a same artykuły uzupełniano przypisami redakcji, co ułatwiało lekturę i zwiększało zasób cennych informacji. Materiały zgrupowano w kilkunastu działach tematycznych⁴⁷: *Od Towarzystwa*; *Artykuły zasadnicze*; *Biblioteki i zbiory*; *Bibliografia polska*; *Bibliografia powszechna*; *Artykuły historyczne*; *Artykuły historyczno-literackie*; *Drukarnie i księgarnie, godła drukarskie i księgarskie*, *Karty tytułowe*, *Figury i widoki*, *Ramy i otoki*, *Floresy*, *Inicjały*, *Majuskuły*, *Sygnatury*, *Kustosze*, *Filigrany*, *Exlibrisy*; *Rękopisy*; *Recenzje i sprawozdania*; *Listy do redakcji*; *Zmarli*; *Wiadomości bieżące*. Na uwagę zasługuje rubryka *Listy do redakcji*, w której drukowano np. postulaty pracowników Muzeum Polskiego w Rapperswilu w sprawie powołania Towarzystwa Bibliotekarzy i Bibliofilów oraz zorganizowania zjazdu bibliotekarzy i miłośników książki. Na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” opisywano również działalność Towarzystwa Bibliotecznej w Warszawie – posiedzenia, sprawozdania, publikowano odezwy i listy od członków.

Według ustaleń redakcji materiały w czasopiśmie miały się ukazywać w kilku działach tematycznych:

- Bibliotekoznawstwo (historia i statystyka bibliotek, prawo biblioteczne, opisy bibliotek wszechświatowych, a w pierwszym rzędzie polskich, instytutów bibliograficznych, muzeów bibliotekoznawstwa, towarzystw naukowych, życiorysy wybitnych bibliografów, bibliotekarzy oraz twórców bibliotek publicznych i prywatnych).

⁴⁶ Spis bibliograficzny był podzielony na działy: Bibliotekoznawstwo; Biblioteki; Bibliografie ogólne; Bibliografie specjalne; Miłośnictwo książek.

⁴⁷ Kolejność działów zgodna z układem zawartości drugiego rocznika, zaprezentowanym przez redakcję. Zob. *Zawartość. T. II (r. 1909) „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 4, s. 237–239.

- Bibliotekarstwo (technika biblioteczna, architektura bibliotek i ich urządzenia wewnętrzne, systemy segregowania i katalogowania książek, wynalazki z dziedziny techniki bibliotecznej).
- Miłośnictwo książek (dzieje książek, rękopisów, druków, opraw, opisy dzieł rzadkich i cennych, sztychów, autografów, exlibrisów, księgarń, drukarni, zakładów artystycznych, mających związek z książką, życiorysy wybitnych bibliofilów).
- Bibliografia (dzieje bibliografii, różne systemy bibliograficzne, przeglądy bibliograficzne piśmiennictwa polskiego i obcego, zwłaszcza literatury bibliograficznej i bibliotecznej).
- Recenzje, sprawozdania i streszczenia najwybitniejszych prac z dziedziny bibliotekoznawstwa, bibliotekarstwa i bibliografii oraz artykułów w pismach specjalnych, takich jak „Library”, „Library Journal”, „Centralblatt für Bibliothekswesen”, „Zeitschrift für Bücherfreunde” itp.
- Sprawozdania ze zjazdów, kongresów i posiedzeń bibliotekarzy oraz z posiedzeń Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie.
- Kronika specjalna i dział informacyjny dla osób interesujących się bibliotekoznawstwem, bibliotekarstwem i bibliografią oraz wiadomości o licytacjach książek, sztychów, o sprzedaży bibliotek, o katalogach księgarskich i antykwarskich itp.⁴⁸

Spośród 23 opublikowanych artykułów pierwszą grupę reprezentowały dwa teksty, w których autorzy podjęli temat **współczesnych bibliotek polskich**. Ludwik Krzywicki nakreślił obraz bibliotek klasztornych w pierwszych latach XX wieku⁴⁹. Badacz od roku 1900 do wybuchu I wojny światowej spędzał miesiące letnie, pracując na terenach Litwy i Żmudzi, gdzie inwentaryzował, fotografował i badał pilkalnie, zwane inaczej sypankami lub grodziskami. Wyjazdy te łączyły się z wizytami w bibliotekach klasztorów w obrębie guberni kowieńskiej. Autor zasygnalizował w czasopiśmie zaniedbany i zniszczony stan księgozbiorów, które nie zostały objęte fachową opieką, a nawet były niszczone i okradane.

Skierowany przede wszystkim do bibliotekarzy praktyków tekst Wacława Karczewskiego *Poddziały wspólne w układzie dziesiętnym*⁵⁰ o charakterze warsztatowym stanowi przejaw zainteresowania autora wiedzą fachową w zakresie **organizacji zbiorów bibliotecznych**. Tematem artykułu była nowa publikacja, którą w 1907 roku pod tytułem *Manuel du répertoire bibliographique universel*⁵¹ wydał Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny. W. Karczewski wytknął słabe strony

⁴⁸ „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 1, s. [I–II].

⁴⁹ L. KRZYWICKI: *Biblioteki w klasztorach*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 1, s. 55–56.

⁵⁰ W. KARCZEWSKI: *Poddziały wspólne w układzie dziesiętnym*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 89–123.

⁵¹ *Manuel du répertoire bibliographique universel*. Bruxelles 1907.

katalogu onomastycznego (autorskiego) i realnego (rzeczowego), a następnie wyekspozował ideę i podstawowe zasady układu dziesiętnego Melvila Deweya, uznając sztywność systemu za podstawową wadę. W dalszej części pracy omówił system klasyfikacyjny powstały na potrzeby Międzynarodowego Instytutu Bibliograficznego, zasady stosowania poddziałów formalnych i ogólnych, miejsca, cech językowych, czasu oraz poddziałów analitycznych i wspólnych.

Doraźność i znikoma liczba tekstów tego pierwszego obszaru treści świadczyły o tym, że choć redakcja widziała potrzebę opracowywania materiałów dotyczących organizacji i rozwoju placówek bibliotecznych, to w rzeczywistości artykułów tych powstało niewiele i nie wpłynęły one na wprowadzenie konsekwentnej polityki w sprawach zawodowych. Powodem braku kontynuacji sygnalizowanych tematów był prawdopodobnie krótki żywot pisma.

Obszerniejszą część zawartości „Przeglądu Bibliotecznego” stanowiły artykuły na temat działalności **placówek bibliotecznych za granicą**. Władysław Mickiewicz⁵² przedstawił ideę powołania w 1903 roku w siedzibie Biblioteki Polskiej w Paryżu muzeum pamiątek po swoim ojcu. W tekście o charakterze dokumentacyjnym autor wymienił najcenniejsze księgi i eksponaty w zbiorach placówki. Zwrócił też uwagę na pamiątki i autografy błędnie przypisywane Adamowi Mickiewiczowi przez osoby prywatne i instytucje. Kolejny tekst⁵³, opublikowany z okazji otwarcia 3 maja 1909 roku nowego lokalu Biblioteki Polskiej, był poświęcony właśnie paryskiemu budynkowi placówki – opisano poszczególne pomieszczenia, ich wielkość, przeznaczenie, wyposażenie. Z kolei Stanisław Michalski⁵⁴ na podstawie obserwacji własnych poczynionych podczas pobytu w Anglii scharakteryzował w dwóch tekstach Bibliotekę Bodlejańską w Oksfordzie, najstarszą i najbogatszą po Muzeum Brytyjskim skarbnicę zabytków kultury umysłowej narodu. Omówił dzieje Biblioteki powstałej w XIV wieku i udostępnionej do użytku publicznego w 1602 roku. Wskazał jej najcenniejsze zbiory, w tym polonika w zeszycie „Libri Polonici”. Ostatni materiał dotyczący współczesnych księżnic opracował S. Posner⁵⁵, uznając bibliotekarstwo amerykańskie za godny naśladowania wzór nowoczesności. Pisał m.in.:

Takich wygód nie ma nigdzie: biblioteki otwarte po 13 godzin dziennie, również i w niedzielę; książki odsyłane do domu; katalogi drukowane, ogólne i szczegółowe; katalogi stu i jednego przedmiotu w danej chwili zajmującego zbiorowość ludzką w poszczególnym stanie, hrabstwie czy gminie; biblioteki dla dzieci, dla niewidomych, dla specjalistów; wreszcie

⁵² W. MICKIEWICZ: *Muzeum Mickiewiczowskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 3–4, s. 175–188.

⁵³ R.: *Powiększenie Biblioteki Polskiej w Paryżu*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 194–199.

⁵⁴ S. MICHALSKI: *Biblioteka Bodlejańska w Oksfordzie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 29–51; IDEM: *Biblioteka Bodlejańska w Oksfordzie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 4, s. 297–324.

⁵⁵ S. POSNER: *Biblioteki Amerykańskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 4, s. 259–290.

wszędzie bibliotekarz nie tylko z zawodu, ale z rzeczywistego powołania, przyjaciel, opiekun, przewodnik czytelnika [...]»⁵⁶.

Autor przedstawił funkcjonowanie bibliotek różnego typu, w tym publicznych, szkolnych, ruchomych oraz dla osób niewidomych. Scharakteryzował amerykański system kształcenia bibliotekarzy i zwrócił uwagę na czasopisma biblioteczne.

Na kartach „Przeglądu Bibliotecznego” opublikowano kilka przyczynkowych opracowań dotyczących **historii bibliotek**. Pierwszy tekst⁵⁷ był fragmentem większego, drukowanego wówczas dzieła Józefa Bielińskiego *Królewski Uniwersytet Warszawski*⁵⁸. Zgodnie z tytułem artykuł dotyczył dziejów Biblioteki tej uczelni, przemianowanej w 1818 roku na Bibliotekę Publiczną. J. Bieliński przypomniał rolę J. Lelewela w porządkowaniu i rozwoju placówki oraz opisał strukturę księgozbioru, omawiając wartościowe egzemplarze rękopisów, inkunabułów, poloników, dzieł historycznych i teologicznych.

Kolejny tekst W. Mickiewicza⁵⁹ również był poświęcony Bibliotece Polskiej w Paryżu, tym razem w ujęciu historycznym. Autor przedstawił dzieje placówki powstałej w 1838 roku z połączenia księgozbiorów Towarzystwa Literackiego i Towarzystwa Pomocy Naukowej, z której następnie utworzono filię Akademii Umiejętności pod nazwą Stacja Naukowa Paryska. Omówił cenne dokumenty w zbiorach Biblioteki, w tym autografy i druki emigracyjne, wśród nich kilka autografów A. Mickiewicza i Fryderyka Chopina. W innym materiale⁶⁰ przywołał czasy, kiedy A. Mickiewicz pracował jako **bibliotekarz** w Bibliotece Arsenалу – od listopada 1852 do września 1855 roku, czyli do jego wyjazdu z Paryża na Wschód. Opisał starania znajomych o posadę dla poety po zwolnieniu z funkcji profesora w Collège de France w 1852 roku. Zdaniem syna autor *Pana Tadeusza* nie był bibliofilem i nie lubił prac typowo bibliotecznych: „Udzielał pracującym potrzebnych im objaśnień, przerzucał na ich intencję katalogi, lecz samo katalogowanie i wszelkie roboty biurowe zdawał na innych urzędników”⁶¹.

Do tematu historii bibliotek odniósł się także Kazimierz Kaczmarczyk⁶², tematem swych rozważań czyniąc przechowywany w Archiwum Akt Nowych w Krakowie dokument z 1810 roku, dotyczący spisu inwentarzy 13 krakowskich

⁵⁶ Ibidem, s. 260.

⁵⁷ J. BIELIŃSKI: *Biblioteka Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego 1817–1831*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 1, s. 37–54.

⁵⁸ J. BIELIŃSKI: *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*. T. 1–3. Warszawa 1907–1913.

⁵⁹ W. MICKIEWICZ: *Biblioteka Polska w Paryżu*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 99–110.

⁶⁰ W. MICKIEWICZ: *Mickiewicz bibliotekarzem*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 4, s. 241–258.

⁶¹ Ibidem, s. 242.

⁶² K. KACZMARCZYK: *Rewizja bibliotek klasztorów krakowskich w roku 1810*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 182–190.

bibliotek klasztornych. Inicjatorem inwentaryzacji książnic był minister spraw wewnętrznych, Jan Paweł Łuszczewski, który, chcąc stworzyć ogólny katalog Księstwa Warszawskiego, wystosował do klasztorów wezwanie, by sporządziły katalogi swych bibliotek. Wydał urzędowi administracyjnemu prowincjonalnym Księstwa Warszawskiego i powiatu krakowskiego polecenie zrewidowania i zbadania stanu bibliotek klasztornych oraz zamknięcia ich w razie braku katalogów. W efekcie komisja złożona z radcy administracyjnego, Antoniego hr. Stadnickiego, i z delegata konsystorza krakowskiego, Jerzego Mieroszewskiego, dziekana kolegiaty Wszystkich Świętych w Krakowie, przeprowadziła rewizję, zwiedzając krakowskie zbiory klasztorne. W ten sposób powstał cenny materiał źródłowy odzwierciedlający stan tychże książnic w początkach XIX stulecia, w tym braki w księgozbiornie powstałe na skutek wypożyczeń poczynionych Tadeuszowi Czackiemu i Józefowi Maksymilianowi Ossolińskiemu.

Teorię księgoznawstwa reprezentuje jeden tekst K. Estreichera⁶³: przedrukowany z „Biblioteki Warszawskiej” wykład inauguracyjny *O bibliografii*. Badacz wygłosił go 22 marca 1865 roku, w dniu rozpoczęcia wykładów w Szkole Głównej w Warszawie. Zdefiniował wówczas swój pogląd na istotę księgoznawstwa (które określał bibliografią), jego podział i zakres, a także odtworzył rozwój tejże nauki w kraju i za granicą. Przedrukem tym redakcja „Przeglądu” uczciła pamięć K. Estreichera, ale przede wszystkim rozpowszechniła podstawy wykładanej przez uczonego wiedzy księgoznawczej.

Problematykę **współczesnych bibliotek prywatnych** podjęli dwaj prywatni kolekcjonerzy: Henryk Merczyng i B. Kraszewski. Zainteresowania H. Merczynga⁶⁴ historią polskiego ruchu reformacyjnego wpłynęły na profil jego kolekcji. W swoich zbiorach przedstawił kilka zasadniczych działów: 1) Rzadkości bibliograficzne: druki paniowieckie, Rakowskie, Królewieckie i zagraniczne; 2) Pieczęci ewangelickie w Małopolsce i na Litwie; 3) Ikonografia polska Ewangelicka; 4) Mapy i atlasy⁶⁵. Podał szczegółowe dane na temat druków reformacyjnych pochodzących z początku XVII wieku: nazwy drukarni i rok druku, rodzaj oprawy, format, opis karty tytułowej, liczbę kart, ewentualnie ubytki, cytował też przedmowy i dedykacje.

Z kolei B. Kraszewski⁶⁶ zaprezentował swoje zbiory zgromadzone w majątku Dołhe. Na zbiory te składało się przede wszystkim około tysiąca sztuk autografów, m.in. listy Tadeusza Kościuszki, księcia Józefa Poniatowskiego, generała Henryka

⁶³ K. ESTREICHER: *O bibliografii. Przemówienie w Szkole Głównej w Warszawie, miane dnia 22 marca 1865 r. przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 3–4, s. 203–228.

⁶⁴ H. MERCZYNG: *Nasze zbiory. Zbiory Henryka Merczynga z dziedziny Reformacji*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 166–176.

⁶⁵ Kolejność działów zgodna z kompozycją uwzględnioną w artykule.

⁶⁶ B. KRASZEWSKI: *Nasze zbiory. Zbiory Bogusława Kraszewskiego w Dołhem (pow. Prużański, gub. Grodzieńska)*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 176–181.

Dąbrowskiego, A. Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, F. Chopina. Perłą kolekcji był rękopis pieśni legionistów *Jeszcze Polska nie umarła* autorstwa Józefa Wybickiego.

Obie prace z perspektywy czasu mają dużą wartość historyczno-dokumentacyjną, gdyż omówione zbiory w większości zostały rozproszone lub zniszczone. Kolekcja B. Kraszewskiego spłonęła w pożarze dworu w czasie I wojny światowej, natomiast H. Merczyng swoją bogatą bibliotekę zapisał w testamencie Politechnice Warszawskiej i Muzeum Polskiemu w Rapperswilu. Ostatnia wola po jego śmierci w 1916 roku nie została jednak spełniona przez wykonawcę testamentu, skutkiem czego bogate zbiory uległy rozproszeniu⁶⁷.

Rozwijający się od połowy XIX wieku nurt inwentaryzacji zabytków w Polsce w celu utrwalenia i rozpropagowania kulturalnego dorobku narodu przyniósł zainteresowanie **pamiętkami piśmienniczymi**. Cztery artykuły opublikowane na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” zawierały informacje o odnalezionych dziełach. Pierwszy tekst⁶⁸ poświęcono zlokalizowanemu w Wilnie archiwum filomatów z lat 1816–1823, które zostało zabezpieczone przez Onufrego Pietraszkiewicza i przechowywane przez kolejne pokolenia jego rodziny. Omówiono zawartość dokumentacji, na którą składały się: protokoły posiedzeń Towarzystwa Filomatów i stworzonego przez nich Związku Przyjaciół, ustawy i materiały do reform ustawodawczych, listy oraz teksty autorstwa Jana Czeczota, A. Mickiewicza, O. Pietraszkiewicza i Tomasza Zana. Materiały te stanowiły podstawę do opracowania pełnej historii filomatów od zawiązania się grupy do jej rozproszenia w roku 1823, dzięki nim udało się także naświetlić najmniej dotychczas znany w życiorysie A. Mickiewicza okres lat młodzieńczych. Wiadomość o znalezisku poprzedziła plany wydania przez Józefa Tretiaka zbiorów korespondencji zdeponowanej w Bibliotece Akademii Umiejętności w Krakowie (ostatecznie opublikował je bibliotekarz i członek Akademii Jan Czubek⁶⁹).

Tematem zainteresowań badawczych autorów kolejnych publikacji były dokumenty drukowane. Franciszek Pułaski⁷⁰, ówczesny pracownik Biblioteki

⁶⁷ W. ZUZGA: *Henryk Merczyng. Życie i działalność naukowa*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1987, nr 3–4, s. 703–704.

⁶⁸ *Archiwum Filomatów*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 124–130.

⁶⁹ *Archiwum Filomatów. Część I, Korespondencja Filomatów, 1815–1823*. T. 1–5. Kraków 1913. Zob.: F. BIELAK: *Jan Czubek (1849–1932)*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1970, nr 3, s. 563–564.

⁷⁰ F. PUŁASKI: *Wiadomość o najdawniejszych i nieznanym drukach brzeskich 1553–1554*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 121–126. Zob. też: IDEM: „*Katechizm Brzeski*” 1553/54 r. (*Notatka bibliograficzna*). „Pamiętnik Literacki” 1908, s. 320–344. Wkrótce z inicjatywy Biblioteki Ordynacji Krasieńskich dokonano przedruku jednego z dzieł. Zob.: *Katechizm Brzeski 1553/1554*. Wyd. i przedmową poprzedził F. PUŁASKI. Warszawa 1908. Był to pierwszy tytuł nowej serii wydawanej przez Bibliotekę, zwanej *Collectanea Biblioteki Ordynacji Hr. Krasieńskich*. W pierwszych zdaniach przedmowy Franciszek Pułaski opisał dzieje dzieła, które Biblioteka zakupiła w 1907 r. od białoruskiego kolekcjonera Iwana Łuckiewicza, a które wcześniej znajdo-

Ordynacji Krasińskich, scharakteryzował trzy nieznane dotąd utwory literackie z XVI wieku powstałe w Brześciu Litewskim: *Katechizm brzeski*; *Sposoby a obyczaje przez Urbana Rhegiusa* oraz *Hadamarjusa Sumarjusz Dzieścięcior[!]a Przykazania*. Podał informacje na temat papieru, wyglądu druku i układu typograficznego dzieł. Analiza porównawcza druków (podobny układ typograficzny, ta sama czcionka i format), które – jak ustalili – wyszły spod prasy drukarza brzeskiego Bernarda Wojewódki, pozwoliła określić datę i miejsce ukazania się katechizmu. Ustalenia dotyczące drukarni były możliwe dzięki dwóm podpisom B. Wojewódki znalezionym w tłumaczeniu Rhegiusa i oznaczonym datą 22 stycznia 1554 roku: dedykacji dla żony Mikołaja Radziwiłła, Elżbiety z Szydłowieckich, oraz znajdującemu się na ostatniej stronie dzieła podpisowi drukarza. Odkrycie to miało tym większe znaczenie, że, jak podkreślił autor, odnalezione zabytki umożliwiły ustalenie na rok 1553 początku funkcjonowania drukarni założonej przez M. Radziwiłła „Czarnego”. Wcześniej nie istniały żadne dowody świadczące o tym fakcie. Informacje F. Pułaskiego podważyły twierdzenia Jerzego Samuela Bandtkiego i J. Lelewela, według których warsztat drukarski w tej miejscowości powstał dopiero w 1599 roku.

Autorem dwóch kolejnych prac był Karol Badecki, badacz piśmiennictwa XVII wieku. Przybliżył on sylwetkę jednego z zapomnianych poetów tego okresu, Adriana Wieszczyckiego⁷¹, na którego twórczość składały się utwory miłosne, żałobne i modlitewne. K. Badecki zwrócił uwagę na stanowiące unikat w zbiorach Biblioteki Kórnickiej *Sielanki* z 1634 roku oraz na opisy innych utworów odszukanych w bibliotece rodziny Cieńskich w miejscowości Okno (obecnie na Ukrainie)⁷². Opracowanie to powstało w początkach pracy badawczej K. Badeckiego, który postawił sobie za cel odszukanie i wydanie zapomnianych tekstów sowizdrzańskich i mieszczańskich. Artykuł o A. Wieszczyckim napisał w efekcie poszukiwań zabytków staropolskiego piśmiennictwa, poprzedzających wydanie tomu 2 *Zabytków literatury mieszczańskiej XVII wieku*⁷³ poświęconego utworom lirycznym. W swojej drugiej pracy, *Notatki bibliograficzne*⁷⁴, zamieścił opis 20 nieznanych „znalazisk bibliograficznych”, przechowywanych tym razem w zbiorach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Podał również informacje dotyczące druku, karty tytułowej i objętości.

wało się – zapewne według jego relacji – w Bibliotece w Mińsku. Do dzisiejszych czasów zachował się jedynie przedruk F. Pułaskiego, gdyż oryginał *Katechizmu brzeskiego* zaginął lub został spalony przez Niemców po upadku powstania warszawskiego.

⁷¹ K. BADECKI: *Nieznanym druk Adriana z Wieszczyk Wieszczyckiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 161–165. W końcu 1909 roku Karol Badecki zainaugurował serię wydawniczą *Białe Kruki*.

⁷² W 1934 r. rodzina Cieńskich przekazała cały swój księgozbiór Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

⁷³ *Polska liryka mieszczańska. Pieśni – Tańce – Padwany*. Pierwsze zbiorowe i krytyczne wydanie opracował K. BADECKI. Lwów 1936.

⁷⁴ K. BADECKI: *Notatki bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 52–63.

Jeden tekst był poświęcony problematyce **historii książki**. W zeszycie 1 (1908) „Przeglądu Bibliotecznego” opublikowano przemówienie wygłoszone przez S. Krzemińskiego⁷⁵ na zebraniu organizacyjnym Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie 2 lutego 1907 roku. Autor wskazał najważniejsze etapy, jakie wpłynęły na rozwój książki. Zaliczył do nich wynalazki papieru i druku, których właściwe wykorzystanie pozwoliło na powstawanie bibliotek i księgozbiorów na świecie. Zarysował ewolucję placówek bibliotecznych w Polsce, wskazując Bibliotekę Uniwersytetu Jagiellońskiego jako najdawniejszy, świadomie gromadzony księgozbiór.

W początkach XX wieku rozkwit przeżywała sztuka **ekslibrisu**, w efekcie czego znaki książkowe stawały się przedmiotem pasji kolekcjonerskiej oraz opracowań, w których je rejestrowano i charakteryzowano, świadczyły też czasem o istnieniu dawnych bibliotek oraz kolekcji prywatnych. W 1905 roku na łamach „Chimery” Zenon Przesmycki pisał: „zwrócić chcemy uwagę na pierwsze brzaski [...] narodzin artystycznego ekslibrisu polskiego, które może zdołają uwstrętnić ludziom ohydne, znieprawiające książkę, a tak dzisiaj zwykle w użyciu, fiołkowe odbicia stempli kauczukowych”⁷⁶. Warto przypomnieć, że artykuły S. Dembego i Kazimierza Reychmana na kartach „Przeglądu Bibliotecznego” były pierwszymi, obok książek Wiktora Wittyga⁷⁷ i Franciszka Jaworskiego⁷⁸, publikacjami dokumentującymi ekslibrisy w Polsce. W dwóch opracowaniach na temat księgoznaków skupiono się na nazwiskach prywatnych właścicieli i na bibliotekach, w których książki zdobiono. S. Demby⁷⁹ uzupełnił informacje o znakach książkowych od XVI wieku do współczesności, pominiętych w monografiach W. Wittyga i F. Jaworskiego. Zwrócił uwagę na ekslibris Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie autorstwa Edwarda Okunia oraz ekslibris Tadeusza Wolskiego wykonany przez Karola Bisego.

W drugim materiale wybitny znawca i zbieracz starych ekslibrisów polskich K. Reychman⁸⁰ jako uzupełnienie książki W. Wittyga przedstawił trzy nieznane znaki własnościowe: Józefiny ks. Radziwiłłówny (a także losy jej biblioteki); Michała Ogińskiego (ekslibris ten stanowił jedyny dowód istnienia jego księgozbioru prywatnego) oraz Teofili Strzeżysławy ks. Jabłonowskiej. Celem tych pierwszych opracowań była przede wszystkim rejestracja i opis szczególnie cennych egzemplarzy, a przy okazji także poznanie historii księgozbiorów.

⁷⁵ S. KRZEMIŃSKI: *Książka i księgozbiór*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 1, s. 15–26.

⁷⁶ Z. PRZESMYCKI: *Nowe polskie ekslibrisy artystyczne*. „Chimera” 1905, t. 9, s. 156.

⁷⁷ K. WITTYG: *Exlibrisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku*. Warszawa 1903; IDEM: *Exlibrisy bibliotek polskich XVI–XIX wieku*. Warszawa 1907.

⁷⁸ F. JAWORSKI: *Lwowskie znaki biblioteczne*. Lwów 1907; IDEM: *Lwowskie znaki biblioteczne (uzupełnienia)*. Lwów 1908.

⁷⁹ D. [S. DEMBY]: *Nowe ex-librisy polskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 127–130.

⁸⁰ K. REYCHMAN: *Nieznane ex-librisy polskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 200–204.

W Polsce zagadnienia związane ze **sztuką książki** zaczęto podejmować dopiero na początku XX wieku. Jednym z najwybitniejszych ówczesnych artystów, mających największy wpływ na nowoczesny kształt książki polskiej, był Stanisław Wyspiański. Rok po śmierci twórcy jego działalności na polu sztuki typograficznej poświęcono kilka prac, m.in. dedykowano mu specjalny numer „Polskiego Poradnika Graficznego”⁸¹. Wśród takich opracowań wymienić należy opublikowany na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” artykuł Antoniego Gawińskiego⁸², w którym wyeksponowano główne elementy „pięknej książki” według S. Wyspiańskiego. Jak notował autor, za sprawą artysty dokonały się zmiany w estetyce: „Trzy postulaty główne: piękna okładka, kształt i układ czcionek oraz ozdoba identyczna z duchem dzieła – zamiast banalnej ilustracji – przyjmują się nieodwołalnie we wszystkich obozach. Dziś nie ma już poważniejszej książki polskiej wydanej byle jak, bez uwagi na prawa piękna”⁸³.

Druga praca⁸⁴ z tego zakresu tematycznego została przygotowana przez Edwarda Trojanowskiego, artystę zajmującego się zdobnictwem książkowym i jednego z założycieli Towarzystwa „Polska Sztuka Stosowana”. Opublikowany tekst powstał jako pokłosie jego wystąpienia podczas wystawy drukarskiej z 1904 roku, w którym przedstawił poglądy teoretyczne na temat drukarstwa i książki. E. Trojanowski podkreślił, że wystawa, na której można było porównać twórczość zagraniczną z pracami polskich grafików, drukarzy i wydawców, wywarła duży wpływ na środowisko artystyczne i sztukę książki polskiej. Konsekwencją był też wzrost liczby artystów zajmujących się zdobnictwem drukarskim oraz rozwój drukarstwa polskiego w zakresie pięknej książki, a w Krakowie powołano czasopismo „Poradnik Graficzny” poświęcone sztuce graficznej i technice drukarskiej.

W numerze 3–4 (1908) w związku ze śmiercią K. Estreichera jeden tekst poświęcono temu wybitnemu bibliografowi. Był to zarazem jedyny artykuł o tematyce **bibliograficznej**, jaki zaprezentowano w dwóch rocznikach „Przeglądu Bibliotecznego”. S. Demby⁸⁵ zamieścił wspomnienie pośmiertne, podsumowując dokonania K. Estreichera na polu publikacji, dydaktyki oraz bibliotekarstwa. Przypomniawszy przemówienie twórcy *Bibliografii polskiej* wygłoszone w 1905 roku w Uniwersytecie Jagiellońskim z okazji przejścia na emeryturę. Podkreślając wówczas: „Przypadek tylko zdarzył, żem wyrósł na bibliotekarza”⁸⁶, K. Estreicher odtworzył swoją drogę zawodową aż do objęcia funkcji dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej.

⁸¹ „Polski Poradnik Graficzny” 1908, z. 3.

⁸² A. GAWIŃSKI: *O książkach Wyspiańskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, nr 2, s. 85–91.

⁸³ Ibidem, s. 86.

⁸⁴ E. TROJANOWSKI: *Słów kilka o drukarstwie z powodu wystawy Krakowskiego Towarzystwa Polska Sztuka Stosowana*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 117–120.

⁸⁵ S. DEMBY: *Karol Estreicher. Wspomnienie pośmiertne*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 3–4, s. 189–202.

⁸⁶ Ibidem, s. 198.

Ukazana w tabeli 3 zawartość treściowa dwóch roczników czasopisma pozwala uznać, że zgodnie z zapowiedzią redakcji zamieszczane artykuły wykazują zróżnicowanie tematyczne.

TABELA 3. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Przegląd Biblioteczny” (1908–1911)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	1	4,3
	organizacja zbiorów bibliotecznych	1	4,3
Biblioteki polskie na świecie		2	8,7
Biblioteki współczesne na świecie		2	8,7
Historia bibliotek	naukowych	2	8,7
	kościelnych	1	4,3
	bibliotekarze – sylwetki	1	4,3
Księgoznawstwo – teoria	koncepcja dyscypliny	1	4,3
Biblioteki prywatne współczesne		2	8,7
Zabytki piśmiennictwa	rękopisy	1	4,3
	książki drukowane	3	13,0
Historia książki	historia książki na świecie	1	4,3
Ekslibrisy		2	8,7
Sztuka książki		2	8,7
Bibliografia	bibliografowie – sylwetki	1	4,3
Razem		23	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Dokonując podsumowania zawartości „Przeglądu Bibliotecznego” w interesującym nas kontekście, można zauważyć po pierwsze – nastawienie na prezentację wyników najnowszych badań obejmujących kolekcje źródeł ważnych dla narodowej kultury, dzieje drukarni i bibliotek: artykuły pojawiały się niemal równocześnie z inicjatywami wydawania odszukanych starych druków czy korespondencją i ich naukową interpretacją; po drugie – reakcją na znaczące wydarzenia w ruchu kulturalnym (wystawy, śmierć wybitnych bibliologów czy artystów lub rocznice śmierci).

Fakt, że „Przegląd Biblioteczny” był jednym z najstarszych periodyków adresowanych do bibliotekarzy o aspiracjach naukowych, sprawił, iż stał się on organem badań z zakresu bibliotek i związanej z nimi dyscypliny – księgoznawstwa. Redakcja w przywołanych wcześniej zapowiedziach nie planowała publikowania

prac dotyczących teorii i metodologii księgo- i bibliotekoznawstwa, i rzeczywiście takich prac nie było. Realizację nakreślonego programu przerwało zamknięcie pisma po krótkim okresie działalności, skutkiem czego tematyka ogłaszanych tekstów była bardzo rozproszona i jedynie zasygnalizowano w nich istotne tematy badawcze. Niewiele ukazało się opracowań na temat bibliotekarstwa i bibliotekoznawstwa współczesnego – dotyczyły one głównie zagadnień organizacji i działalności bibliotek polskich i zagranicznych, stanu księgozbiorów bibliotek klasztornych oraz prywatnych właścicieli. Na uwagę zasługuje zwłaszcza artykuł W. Karczewskiego poświęcony zagadnieniom klasyfikacji dziesiętnej. Na rozpropagowaniu tej tematyki szczególnie zależało zapewne wydawcy czasopisma – Bibliotece Publicznej w Warszawie, która w 1907 roku jako pierwsza na ziemiach polskich zastosowała ten system klasyfikacji⁸⁷.

Istotną część zawartości „Przeglądu Bibliotecznego” stanowiły artykuły księgoznawcze – ich autorzy, wykorzystując metody naukowe, przedstawiali wyniki studiów nad zabytkami literatury polskiej (17,3% wszystkich artykułów). Nadzwyczaj ważna dla badań bibliologicznych była praca K. Badeckiego, który zainicjował w czasopiśmie swoje wieloletnie studia nad staropolską liryką mieszczańską. Sukcesem było również kontynuowanie na jego łamach prac badawczych nad ekslibrisami. Autorzy stosowali w swych pracach metodę archiwalną (K. Kaczmarczyk), bibliograficzną (K. Badecki), typograficzną (F. Pułaski), porównawczą (F. Pułaski).

3.2. Czasopisma naukowe wydawane w latach 1918–1939

3.2.1. „Exlibris” (1917–1929)

W dwóch okresach funkcjonowania czasopisma (lwowskim i krakowskim) kompozycja rozmieszczenia tekstów była różna. W okresie lwowskim większość prac ogłaszano w części artykułowej, uzupełnianej działami: *Książki i wydawnictwa* oraz *Zapiski bibliofilskie* lub *Zapiski i komunikaty*. Zmiany wprowadzono w roku 1924, po przejęciu organu przez krakowski oddział Towarzystwa Miłośników Książki. W zeszyty 5 (5, 1924) dokonano podziału publikowanych mate-

⁸⁷ Tematyka ta była bardzo skromnie reprezentowana w polskiej literaturze przedmiotu. Na łamach czasopisma „Książka” ukazały się wcześniej przywołane opracowania Władysława Strzembosza, ponadto artykuł Idziego Radziszewskiego: I. RADZISZEWSKI: *Układ dziesiętny w bibliografii filozoficznej. Klasyfikacja ideologiczna*. „Przegląd Filozoficzny” R. 7, 1904, s. 253–269.

riałów na trzy części: *Artykuły*; *Dział krytyczny* i *Zapiski*. Część pierwsza obejmowała teksty dotyczące różnych kierunków badań nad książką, ze szczególnym uwzględnieniem ekslibrisu. W *Dziale krytycznym* znalazły się prace poświęcone historii książki, a w *Zapiskach* informacje bieżące. Kolejnym ważnym momentem, który miał wpływ na zawartość czasopisma, było powołanie „Silva Rerum” – periodyk ten przyjął rolę popularyzatora spraw aktualnych związanych z książką i bibliofilstwem. Skutkiem tego w kolejnym zeszycie „Exlibrisu” (6, 1924) usunięto rubrykę *Zapiski* i w jej miejsce wprowadzono *Miscellanea* zawierające „mniejsze prace i przyczynki, notatki, drobne materiały, jednym słowem wszelkie rzeczy o trwałej źródłowej wartości, lecz objętością niewielkie”⁸⁸. W dziale tym publikowano zatem drobne wypowiedzi na temat znaków własnościowych, a także przyczynki do dziejów książki i bibliografii w Polsce. Kilka numerów pisma sprofilowano tematycznie, z nastawieniem na wiadomości o przemyśle poligraficznym i rzemieślniczym opracowaniu książek. W 1925 roku ukazał się specjalny zeszyt 7 (7, cz. 1, 1925), ofiarowany Robertowi Jahodzie, członkowi Towarzystwa Miłośników Książki i właścicielowi zakładu introligatorskiego w Krakowie. W związku z jubileuszem pięćdziesięciolecia jego pracy zawodowej w okolicznościowym zeszycie dominował temat historii i rozwoju technik introligatorskich. W kolejnych częściach zeszytu 7 temat ten został ponownie poruszony w tekstach pt. *Introligatorzy cudzoziemcy* (7, cz. 2, 1929) oraz *Oprawy dyplomów XVII i XVIII w.* (7, cz. 3, 1929).

Istotnym elementem „Exlibrisu” była ogłaszana w latach 1914–1922 przez Władysława T. Wisłockiego *Bibliografia Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej* w postaci zestawień za lata: 1914–1917 (Lwów, 1918), 1918–1919 (Lwów, 1920), 1920 (Lwów, 1922). Stała się ona zaczątkiem wznowionej bibliografii, publikowanej jako dodatek do „Przeglądu Bibliotecznego” pt. *Bibliografia Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa*, który obejmował materiał za lata 1928, 1930–1936, a następnie powojennej *Polskiej Bibliografii Bibliologicznej*.

Analiza zawartości wszystkich numerów „Exlibrisu” pozwoliła wyodrębnić najintensywniej eksplorowane pola badawcze różnych działów wiedzy księgoznawczej. Stwierdzono, że stosunkowo niewiele miejsca poświęcono studiom bibliotekoznawczym. Autorzy prac na temat **współczesnych** i **dawnych bibliotek** nie mogli na łamach pisma publikować monograficznych syntez, lecz na podstawie źródeł archiwalnych wnosili przyczynkowe informacje do ich historii. Wśród podejmujących studia z tej tematyki był np. Wilhelm Bruchnalski⁸⁹, którego artykuł dotyczył upamiętnienia stulecia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz zasług podtrzymywania narodowego życia kulturalnego. Autor zacytował oryginalny list cesarza Franciszka I do J.M. Ossolińskiego. Z kolei

⁸⁸ *Od redakcji*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. VII.

⁸⁹ W. BRUCHNALSKI: *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 8 maja 1817–8 maja 1917 r. (przypomnienie jubileuszu stułecznego)*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 5–20.

Stefan Rygiel⁹⁰ przywołał pismo Kazimierza Brodzińskiego do Samuela Bogumiła Lindego w sprawie projektu uzupełnienia zbiorów Biblioteki Publicznej w Warszawie o druki muzyczne, wzbogacając wiedzę o dziejach placówki.

Po odzyskaniu niepodległości przez Rzeczpospolitą żywołą sprawą dla uczonych były nieodległe jeszcze losy bibliotek na Podolu w czasie wojny. Temat ten podjęli Aleksander Prusiewicz⁹¹ i Bronisław Gebert⁹². A. Prusiewicz opisał skutki wojny polsko-ukraińskiej, podczas której dochodziło do zniszczeń, konfiskat i wywózek polskich książek do biblioteki Uniwersytetu Kijowskiego i innych ukraińskich instytucji. Autor podał szacunkowe dane liczbowe⁹³ oraz przykłady zniszczonych bibliotek, m.in. rodziny Chołoniewskich z Janowa czy Grocholskich ze Strzyżawki. B. Gebert omówił kwestię zniszczonych bądź ewakuowanych księgozbiorów i polskich zabytków w trakcie wojny polsko-bolszewickiej w latach 1919–1920. Autor, pełniący obowiązki referenta ochrony zabytków przy Dowództwie Frontu Galicyjskiego (późniejszej Szóstej Armii), sporządził dokładny opis dziejów 44 bibliotek oraz organizowanej pomocy w ewakuacji zbiorów.

Celem badaczy – nie tylko w przywołanych już tekstach – było odtworzenie historii i zawartości **prywatnych księgozbiorów**. Wykorzystywano do tego różnorodne źródła historyczne, zwłaszcza inwentarze, katalogi, akta hipoteczne i notarialne. W studium na temat dziejów rozproszonego księgozbioru Ignacego Krasickiego S. Rygiel⁹⁴ na podstawie dostępnej dokumentacji (m.in. *Akt Wydziału Edukacyjnego Departamentu Warszawskiego dotyczących się Donacji Biblioteki po zmarłym Arcybiskupie Gnieźnieńskim* oraz *Akt Wydziału Edukacyjnego Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dotyczących się Biblioteki Publicznej*) przeanalizował metody kompletowania kolekcji i losy jednej z największych i najcenniejszych bibliotek prywatnych po śmierci właściciela. Zbiory były gromadzone przez I. Krasickiego w latach 1766–1796 w Heilsbergu (dzisiejszym Lidzbarku Warmińskim), a po mianowaniu go biskupem gnieźnieńskim zostały przewiezione do rezydencji prymasowskiej w Skierńewicach. Wykorzystując materiały archiwalne, S. Rygiel odtworzył starania Liceum Krzemienieckiego o przejęcie biblioteki, której zbiory w 1817 roku stały się częścią Biblioteki Uniwersyteckiej, a następnie Biblioteki Publicznej w Warszawie.

⁹⁰ S. RYGIEL: *Kazimierza Brodzińskiego projekt gromadzenia muzykaliów*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 52–54.

⁹¹ A. PRUSIEWICZ: *Biblioteki na Podolu i ich exlibrisy (przyczynek do dziejów kultury polskiej na Kresach)*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 73–78.

⁹² B. GEBERT: *Z działalności referenta zabytków przy dowództwie 6-tej armii (od 29/IX 1919 do 31/XII 1920)*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 87–97.

⁹³ W 2014 r. Hanna Łaskarzewska zaznaczyła, że Aleksander Prusiewicz jako jeden z wielu autorów piszących o stratach bibliotek podaje dokładne dane liczbowe na ten temat. Zob.: H. ŁASKARZEWSKA: *Nasza niepamięć. Losy zbiorów polskich w latach 1914–1920*. „Roczniki Biblioteczne” 2014, s. 77.

⁹⁴ S. RYGIEL: *Losy księgozbioru Ignacego Krasickiego*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 1–43.

Zachowane katalogi biblioteczne przyjęto za podstawę do odtworzenia dwóch mało znanych księgozbiorów. Roman Grodecki⁹⁵ opublikował odkryty przez siebie katalog biblioteki kustosa kolegiaty łęczyckiej Kielcza z XV wieku, podając wiele cennych informacji o tym prywatnym zbiorze. Badany spis znajdował się w dokumencie odnalezionym w zbiorach rękopisów Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie wraz z rachunkami gospodarczymi zarządców dóbr kolegiaty łęczyckiej. Kustosz Kielcz pozostawił listę swoich ksiąg z ich wartością nominalną, przeznaczając je na spłatę zaciągniętego długu w razie śmierci.

Aleksander Birkenmajer⁹⁶ dał cenny przyczynek do dziejów rozproszonej sławnej kolekcji rękopisów orientalnych Emira Waclawa Rzewuskiego, śledząc zapisy w pochodzącym z 1852 roku katalogu rękopisów Biblioteki Cesarskiej w Petersburgu. Ślad tej kolekcji odnalazł badacz w przedmowie do dedykowanego E.W. Rzewuskiemu dzieła Josepha Hammera pt. *Rumeli und Bosna, geographisch beschrieben von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfa, aus dem Turkischen ubersetzt von Joseph von Hammer*⁹⁷, a następnie w opublikowanym *Katalogu Biblioteki Publicznej w Petersburgu*⁹⁸. Na podstawie przepisanych z książek proveniencji (zapisów właściciela) zidentyfikował w tym dokumencie cztery rękopisy spomiędzy dziesięciu wywiezionych ze skonfiskowanych dóbr E.W. Rzewuskiego w 1832 roku. Dalsze badania rękopiśmiennych materiałów, które służyły autorom drukowanego katalogu, doprowadziły A. Birkenmajera do szczegółowych opisów sporządzonych w latach 1819–1838 przez orientalistę Christiana Martina Fraehna i pozwoliły na identyfikację pozostałych.

Franciszek Biesiadecki i Kazimierz Piekarski⁹⁹ powzięli zamiar bibliograficznego zrekonstruowania biblioteki Zygmunta Augusta, zbadania ocalałych egzemplarzy jego księgozbioru i umieszczenia ich na Wawelu. Pomysł ten powstał w następstwie rewindykacji licznych pamiątek narodowych, w tym części Biblioteki Załuskich, a tym samym znacznej liczby tomów z kolekcji Zygmunta Augusta. Mierząc wartość książki jej wpływem i oddziaływaniem społecznym, królewski księgozbiór oceniano jako jedno z największych przedsięwzięć bibliofilskich przed inicjatywą podjętą przez Załuskich. W 1924 roku F. Biesiadecki i K. Piekarski rozpoczęli publikowanie *Materiałów do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*, przedstawiając wyniki poszukiwań w księgozbiorach lwowskich i krakowskich

⁹⁵ R. GRODECKI: *Biblioteka Kielcza kustosa kolegiaty łęczyckiej*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 18–22.

⁹⁶ A. BIRKENMAJER: *Rękopisy orientalne Emira Waclawa Rzewuskiego w Bibliotece Publicznej w Petersburgu*. „Exlibris” 1924, t. 5, s. 53–56.

⁹⁷ J. HAMMER: *Rumeli und Bosna, geographisch beschrieben von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfa, aus dem Turkischen ubersetzt von Joseph von Hammer*. Wien 1812.

⁹⁸ R. ROST, B.A. DORN: *Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la Bibliothèque Impériale Publique de St. Pétersbourg*. Sankt Petersburg 1852.

⁹⁹ F. BIESIADECKI, K. PIEKARSKI: *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 38–48.

oraz dokonując wstępnej typologii supereklibrisów królewskich. Zlokalizowali 30 egzemplarzy książek ostatniego z Jagiellonów, jednak plan nie doczekał się pełnej realizacji. Mimo to, dzięki idei wyrażonej w artykule, w dwudziestolecu międzywojennym podjęto intensywniejsze prace nad badaniem historii królewskiego księgozbioru¹⁰⁰. Na skierowany do innych uczonych apel o uzupełnienie listy opisów tomów odpowiedzieli m.in. Kazimierz Hartleb¹⁰¹, Stanisław Lisowski¹⁰² i Edmund Majkowski¹⁰³.

W latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku na łamach „Exlibrisu” widać wyraźne ukierunkowanie na poszukiwania i problematykę historii **zabytków piśmiennictwa**. Badania dotyczyły zazwyczaj zewnętrznej formy jednostkowych egzemplarzy książek (papier, czcionki, proveniencja) oraz zawartości wewnętrznej (tekst i pisownia). W ten sposób autorzy odkrywali nieznane lub szczególnie cenne tomy w zbiorach bibliotek. Najważniejsze prace wyszły spod pióra K. Piekarskiego i A. Birkenmajera, którzy w badaniach nad książką wykorzystywali bibliologiczne metody badań i przekazywali swe ustalenia. K. Piekarski zajął się zagadnieniami książki piętnasto- i szesnastowiecznej. Na łamach „Exlibrisu” opublikował swoją pierwszą rozprawę księgoznawczą¹⁰⁴, w której podważył wcześniejsze stanowisko uczonych w sprawie chronologii dwóch rzekomych wydań *Explanatio in Psalterium* Jana z Turrekrematy. Starał się znaleźć odpo-

¹⁰⁰ Inspiracją dla polskich bibliologów były również prace Ottona Waldego i Isaka Collijna, badaczy bibliotek szwedzkich, którzy odkryli w nich wiele tomów z księgozbioru Zygmunta Augusta. Zob. m.in.: O. WALDE: *Storhetstidens litterara krigsbyten. En Kulturhistorisk-Bibliografisk Studie*. T. 1–2. Uppsala 1916–1920; IDEM: *Konung Sigismunds bibliotek och Gustaf Adolfs donation 1620–21. Ett bidrag till Upsala universitetsbiblioteks aldsta historia*. „Nordisk Tidskrift för Bokoch Biblioteksväsen” 1915, t. 2, s. 317–332; I. COLLIJN: *Bericht über polnische Buchersammlungen in schwedischen Bibliotheken (Sprawozdanie o książkach polskich, znajdujących się w bibliotekach szwedzkich)*. „Bulletin de l’Académie des Sciences de Cracovie” 1911, nr 3, s. 39–63. Aleksander Birkenmajer jest autorem streszczenia książki O. Waldego w języku polskim: A. BIRKENMAJER: *Książka Ottona Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. 65–78.

¹⁰¹ K. HARTLEB: *Biblioteka Zygmunta Augusta: studium z dziejów kultury królewskiego dworu*. Lwów 1928; IDEM: *Dzieje spuścizny królewskiej*. W: *Pamiętnik Trzeciego Zjazdu Bibliofilów Polskich we Lwowie w Zielone Świątki 26/V–29/V 1928 roku*. Red. IDEM. Lwów 1929, s. 134–142.

¹⁰² S. LISOWSKI: *Starodruki Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*. „Ateneum Wileńskie” R. 8, 1931/1932, s. 267–272; IDEM: *Starodruki Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*. W: *Biblioteki wileńskie*. Red. A. ŁYSAKOWSKI. Wilno 1932, s. 37–42; IDEM: *O losy książek Zygmuntych*. „Wilno: kwartalnik poświęcony sprawom miasta Wilna” 1939, nr 2, s. 145–152.

¹⁰³ E. MAJKOWSKI: *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*. *Książki Zygmunta Augusta przechowywane w Bibliotece Archidiecezjalnej w Poznaniu*. Poznań 1928.

¹⁰⁴ K. PIEKARSKI: *W sprawie dwu „wydań” krakowskich Turrekrematy*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 20–28. Kazimierz Piekarski pisał do Ludwika Bernackiego o przygotowywanym tekście i prowadzonych badaniach nad egzemplarzami Turrekrematy. Zob. *Listy Kazimierza Piekarskiego do Ludwika Bernackiego z lat 1919–1939*. Oprac. i wstęp M. MATWIJÓW. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 48–51.

wieź na pytanie, czy istniały dwa wydania tego dzieła, oznaczone literami A i B. W tym celu dokonał analizy znaków wodnych znalezionych w czterech krakowskich egzemplarzach *Explanatio*: trzech z grupy A i jednego z grupy B. Następnie dowiódł, że rzekome dwa wydania dzieła były właściwie wariantami tego samego druku i że mniej poprawne wydanie B jest starsze¹⁰⁵. Uważał, iż przy ustalaniu kolejności druku nie można kierować się jedynie zużyciem czcionki. Wykorzystując analizę materiału typograficznego, należy brać pod uwagę szereg złożonych czynników, np. dokładne odbicie oczka litery uzależnione jest od procesu tłoczenia, a na jakość druku wpływa poprawne przygotowanie składu drukarskiego.

W innym tekście K. Piekarski rozwikłał kolejną zagadkę inkunabulistyki. Jako orędownik zasady kompletności rejestracji druków sprzed 1800 roku zajmował się ewidencją tzw. poloników konsumpcyjnych, czyli książek obcych znajdujących się w polskich zbiorach¹⁰⁶. W *Drobiazгах bibliograficznych*¹⁰⁷ wyjaśnił okoliczności powstania prognostyku na rok 1491 Jana Virdunga z Hasfurtu oraz na podstawie egzemplarza Biblioteki Jagiellońskiej omówił nieznaną fragment krakowskiego *Sowizdrzała*, wydane na podstawie zaginionego przekładu czeskiego.

Kolejna rozprawa K. Piekarskiego¹⁰⁸ stanowiła wzorcowy przykład wykorzystania metody typograficznej. Autor zanalizował zachowany w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej inkunabuł, na którego wewnętrznej okładce umieszczony został pochodzący z około 1486 roku katalog księgarski drukarza augsburskiego Jana Baemlera. Użycie metody typograficznej pozwoliło uczonemu odtworzyć z anonimowego fragmentu katalogu księgarskiego znalezionej w inkunabule jego pierwotny kształt typograficzny, ustalić drukarza i wydawcę, miejsce, przyczynę wydania i przypuszczalny czas druku.

Z kolei A. Birkenmajer¹⁰⁹ włączył się do trwającej od XIV wieku polemiki na temat autorstwa podręcznika *Philosophia pauperum*. Na podstawie analizy tekstów pochodzących z rękopisów trzynasto-, czternasto- i piętnastowiecznych, znajdujących się w bibliotekach angielskich, belgijskich, francuskich, niemieckich i polskich, oraz pięciu krakowskich wydań z XVI wieku, dowiódł, że autorem dzieła był Albert Wielki. Badacz, mając wątpliwości co do autentyczności dzieła, nie ograniczył się w swych studiach do analizy cech zewnętrznych zabytku.

¹⁰⁵ Po kilkunastu latach Kazimierz Piekarski zmienił swój pogląd w kwestii chronologii wydania tych czterech druków, uznając odbicie B za młodsze. Stwierdził też, że istnieje tylko jedna edycja *Explanatio*, spotykana w dwóch wariantach różniących się składem drukarskim siedmiu i pół składek. Zob. K. PIEKARSKI: *Pierwszy drukarz polski: Kasper Straube? „Szpargały”* 1934, z. 1, s. 22–26.

¹⁰⁶ M. JUDA, E. TEODOROWICZ-HELLMAN, R. LUNDGREN: *Polonika w bibliotece katedralnej w Strängnäs / The Polonica in the Library of Strängnäs Cathedral*. Stockholm 2011, s. 14.

¹⁰⁷ K. PIEKARSKI: *Drobiazgi bibliograficzne I–II*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 23–35.

¹⁰⁸ K. PIEKARSKI: *Katalog księgarski drukarza augsburskiego Jana Baemlera z roku około 1486*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 62–72.

¹⁰⁹ A. BIRKENMAJER: *Krakowskie wydania tzw. „Philosophia pauperum” Alberta Wielkiego*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 19–31.

Zestawienie i analiza porównawcza tekstu poszczególnych redakcji (wykazujące różnice zawartości rozdziałów oraz incipitów i explicitów) pozwoliły mu dowieść filiacji wydań krakowskich i scharakteryzować warunki, w jakich powstały.

Pozostali autorzy publikujący na łamach „Exlibrisu” również prezentowali unikaty bibliograficzne, co świadczyło o konsekwentnym dążeniu polskich księgoznawców do bibliograficznej rejestracji zabytków literatury. Najwięcej uwagi poświęcono książce szesnastowiecznej, zwłaszcza drukowanej. Tylko jeden tekst dotyczył dzieła rękopiśmiennego. Jan Sas-Zubrzycki¹¹⁰ opisał antyfonarz przechowywany w bibliotece klasztoru Benedyktynek we Lwowie, określił prawdopodobny czas powstania śpiewnika, omówił jego budowę (papier, oprawę) i ujawnił okoliczności, w jakich znalazł się on we lwowskim klasztorze. Do drukowanych zabytków należały: jedyny kompletny egzemplarz *Kupca* z 1549 roku Mikołaja Reja¹¹¹ ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie; tzw. klocek rawski¹¹² odkryty w zbiorach Proseminarium Duchownego w Chełmie; polonika w muzeum szesnastowiecznego włoskiego kolekcjonera biskupa Paola Giovio¹¹³ oraz książki muzyczne z XV–XVII wieku zachowane w Bibliotece Jagiellońskiej¹¹⁴.

Do dziejów książki siedemnastowiecznej odniósł się K. Badecki¹¹⁵, omawiając broszurę współprawną w klocek z ośmiu innymi dziełami, odnalezioną w Bibliotece Akademii Nauk w Petersburgu przez A. Brücknera. Z kolei Franciszek Bielak¹¹⁶ ustalił daty pierwszego i drugiego wydania książki Szymona Starowolskiego *Reformacja obyczajów polskich*: 1650 i 1654. Opracowań doczekały się również druki dziewiętnastowieczne: wydana w Krakowie w 25 egzemplarzach książka Adolfa Dygasińskiego *Ostatnia wyprawa Albertusa*¹¹⁷ z 1894 roku oraz *Rozmaite Pisma Ludwika Kropińskiego...*¹¹⁸. W tych przyczynkowych rozprawkach, zawierających wiele szczegółowych informacji, autorzy najczęściej starali się

¹¹⁰ J. SAS-ZUBRZYCKI: *Antyfonarz w klasztorze PP. Benedyktynek we Lwowie*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 36–37.

¹¹¹ R. KOTUŁA: *Mikołaja Reja „Kupiec”. Jedyny kompletny egzemplarz*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 33–37.

¹¹² J. KRZYŻANOWSKI: *Klocek powieściowy z XVI wieku*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 32–69. Druk składał się z pięciu zszytych, nieznanym wcześniej powieści średniowiecznych: *Historia o cesarzu Otonie*; *Historia o Poncjanie, Cesarzu Rzymskim*; *Historie Rzymskie*; *Historia o Fortunacie*; *Historia o Ekwanusie, Królu Szkockim*. Książki te były drukowane w latach 1566–1578 w drukarni Scharfenbergerów w Krakowie, stanowiąc unikat bibliograficzne.

¹¹³ W. FOLKIERSKI: *Polonica w Muzeum Paola Giovo*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 70–84.

¹¹⁴ J. REISS: *Książki o muzyce od XV do XVII wieku w Bibliotece Jagiellońskiej*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 85–118.

¹¹⁵ K. BADECKI: *Komedia o Wawrzku do szkoły i ze szkoły (1612 r.) z unikatku zachowanego w Bibliotece Akademii Nauk w Petersburgu*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 44–60.

¹¹⁶ F. BIELAK: *Pierwsze wydania „Reformacji obyczajów polskich” Szymona Starowolskiego*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 49–52.

¹¹⁷ F. BIELAK: *Ostatnia wyprawa Albertusa. Nieznany utwór Adolfa Dygasińskiego*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 159–171.

¹¹⁸ B. JANUSZ: *Kłopoty pierwszego nakładcy lwowskiego*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 31–41.

ustalić datę powstania książki oraz analizowali jej budowę wraz ze wszystkimi cechami materialnymi, takimi jak papier i oprawa. Na uwagę zasługuje tekst Stefana Vrtela-Wierczyńskiego¹¹⁹, który badał znajdujący się w Bibliotece Jagiellońskiej egzemplarz dzieła J. Lelewela *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, kompletny pod względem dodanych tablic. Brakujące w dziele J. Lelewela tablice odkrył Maurycy Stankiewicz na łamach „Albumu Rytownika Polskiego” z 1854 roku. Po śmierci M. Stankiewicza jego egzemplarz *Bibliograficznych ksiąg dwojga* wraz z dokończonymi tablicami nabył Stanisław Łozia-Baranowski i подарował księżnicy krakowskiej. S. Vrtel-Wierczyński omówił nieznane wcześniej bibliografom tablice, które J. Leleweł miał dołączyć do książki.

Osobną grupę zabytków będących przedmiotem badań tworzyły **zbiory dawnej grafiki**. Przegląd artykułów z tego zakresu otwiera praca materiałowa¹²⁰ przedstawiająca nieznaną i niewymienioną w monografii Mariana Gumowskiego¹²¹ rycinę *Chrystus w grobie* autorstwa Mateusza Morawy, polskiego rytownika z pierwszej połowy XVII wieku. Rycina ta stanowiła przykład nielicznych zachowanych do współczesności prac „będących pierwocinami usiłowań wyzwolenia grafiki polskiej z niewoli rzemieślniczych warsztatów”¹²². Zdaniem autora tekstu zamieszczonego w „Exlibrisie” dzieło, będące własnością Stanisława Oleksińskiego, przypominało rycinę M. Morawy *Chrystus ubiczowany* w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, co miało świadczyć o zachowanej części lub planowanej przez artystę serii z przedstawieniem Męki Pańskiej.

W 1924 roku w czasopiśmie ukazała się pierwsza praca Zofii Ameisenowej¹²³ o inkunabułach graficznych, dotycząca bogatej kolekcji luźnych, w większości unikatowych rycin z XV wieku, odnalezionych w Bibliotece Jagiellońskiej. Badaczka rozpoznała 13 najstarszych zabytków sztuki graficznej: ryciny śrutowe, miedzioryty i drzeworyty¹²⁴, a następnie dokonała wnikliwej analizy w celu ustalenia wieku i pochodzenia inkunabułów graficznych. W związku z tym podzieliła grafiki według technik wykonania oraz porównała materialne elementy dzieł, czyli papier, druk i znaki wodne. Wykorzystała w ten sposób metody księgoznawcze używane przez K. Piekarskiego i A. Birkenmajera w studiach nad inkunabułami. W tekście dała krótki wywód na temat zastosowanej metodologii, postulując, aby zabytki wiązać w określone grupy i według charakterystycznych

¹¹⁹ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Tablice do „Bibliograficznych ksiąg” Lelewela*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 55–56.

¹²⁰ ...w...i: *Ósma rycina Mateusza Morawy*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 38–39.

¹²¹ M. GUMOWSKI: *Mateusz Morawa*. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1904, t. 15, nr 2, s. 119–125.

¹²² ...w...i: *Ósma rycina...*, s. 38.

¹²³ Z. AMEISENOWA: *Inkunabuły graficzne Biblioteki Jagiellońskiej*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 1–18.

¹²⁴ Ustalenia te mają dzisiaj tym większą wartość, że z omówionych przez Zofię Ameisenową siedmiu rycin śrutowych nie zachowała się żadna, wszystkie zostały wywiezione przez Niemców w 1940 r.

cech przydzielać je rozpoznawanym dawnym warsztatom. Przynależność tę należało ustalać na podstawie danych pośrednich, do których autorka zaliczyła: znaki wodne papieru, pokrewieństwo z produkcją malarską danego kraju, identyfikację napisów rytowanych lub pisanych w pewnych dialektach, wizerunki osób świętych na rycinach czczonych w pewnych okolicach, mogących świadczyć o środowisku powstania zabytków.

Liczne artykuły poświęcono **ekslibrisom**, stanowiącym źródło historii książki i oznakę jej bibliofilskiej wartości. Jak zauważył Kazimierz Dobrowolski, „Exlibrisy są często jedynym świadectwem istnienia zaginionych bibliotek; na ich podstawie można choć w części rekonstruować rozprószone księżnice, zbadać ich zawartość [...]”¹²⁵. Ta myśl przyświecała większości badaczy, którzy w 15 tekstach ukazali bogatą dokumentację z dziejów polskiego znaku książkowego. Zaprezentowali znaki własnościowe – od najdawniejszych, z XVI wieku (biskupa Macieja Drzewickiego, lekarza Antoniego Schneebergera), przez wiek XVIII (Stefana Garczyńskiego, prace Daniela Chodowieckiego), po najnowsze.

Na łamach pisma podjęto pierwszą w Polsce próbę opisu historii i rozwoju ekslibrisu. Autor teoretycznego wystąpienia na ten temat, Edward Chwalewik¹²⁶, przedstawił dzieje polskiego ekslibrisu oraz jego twórców, wychodząc od genezy nazwy „ekslibris”. Następnie zaproponował typologię znaków własności, przeprowadzoną według kryterium techniki wykonania. Opracowanie to przyniosło pierwszą w Polsce syntezę dorobku ekslibrisologii.

Wielu badaczy książki okresu dwudziestolecia międzywojennego nurtowała kwestia najstarszego polskiego ekslibrisu oraz daty jego powstania. Dyskusja na ten temat była prowadzona również na łamach czasopisma, przynosząc nowe ustalenia. Adam Fischer¹²⁷ przywołał książkę Jerzego Kieszkowskiego¹²⁸ o kanclerzu Zygmunta I Krzysztofie Szydłowieckim, zbieraczu kodeksów i przewodników ilustrowanych, protektorze sztuk pięknych, właścicielu jednego z najstarszych zachowanych ekslibrisów drzeworytniczych. A. Fischer przypomniał niezasadne opinie mówiące o tym, że pierwsze polskie ekslibrisy zaczęły się pojawiać w XVII wieku w bibliotekach klasztornych lub publicznych. Dopiero J. Kieszkowski w swojej publikacji podał bliższe szczegóły dotyczące posiadanego przez K. Szydłowieckiego drzeworytowego ekslibrisu z około 1525 roku i opisał odkrycie datowanego na rok 1523 drugiego ekslibrisu kanclerza. Autor artykułu *Rzekomy ekslibris*

¹²⁵ K. DOBROWOLSKI: *Exlibris*. „Przegląd Współczesny” 1924, t. 10, s. 132.

¹²⁶ E. CHWALEWIK: *O exlibrisach polskich, ich twórcach i wykonawcach (z 15 tablicami)*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 1–19. Artykuł był rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego w 1914 r. w Towarzystwie Miłośników Grafiki w Warszawie i częściowo przedrukowanego na łamach „Nowej Gazety” w tym samym roku, w numerach 196, 198 i 200.

¹²⁷ A. FISCHER: *Jeden z pierwszych polskich exlibrisów*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 45–50.

¹²⁸ J. KIESZKOWSKI: *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki: z dziejów kultury i sztuki zygmunto-wskich czasów*. Poznań 1912.

*senatu gdańskiego z XVI wieku oraz znak biblioteczny Dantyszka*¹²⁹ odniósł się do tekstu A. Fischera, podejmując temat księgoznaku senatu gdańskiego z XVI wieku z rysunkiem portretu Jana Dantyszka w szatach biskupich, który W. Wittyg uznał za pierwszy znany znak własnościowy. Według J. Kieszkowskiego wizerunek Dantyszka nie był jednak znakiem własnościowym, lecz portretem biskupa wykonanym dopiero w XVIII wieku w celu opublikowania jego utworów. Odkrycie to miało istotne znaczenie dla polskiej ekslibrisologii, badacze uznali bowiem ekslibris kanclerza K. Szydłowieckiego za najwcześniejszy znak własnościowy. W kolejnym tekście J. Kieszkowski¹³⁰ dokonał analizy podobieństwa ekslibrisu z drzeworytem w dziele Mikołaja Hussoviana¹³¹ z roku 1525 i określił czas powstania obu znaków pomiędzy 1525 rokiem a końcem 1527 roku.

Powyższe ustalenia podważył wkrótce K. Piekarski¹³² w publikacji *Przyczynki do dziejów polskiego exlibrisu I–II*. Autor omówił dwa najstarsze, pochodzące z pierwszej połowy XVI wieku ekslibrisy polskie należące do arcybiskupa gnieźnieńskiego Macieja Drzewickiego herbu Ciołek. Pierwszy znak przypisany został wiedeńskiej oficynie Hieronima Wietora, który w 1515 roku, podczas zjazdu monarchów w Wiedniu nawiązał kontakt z M. Drzewickim i podarował mu rycinę. K. Piekarski odkrył ten ekslibris przypadkiem w Bibliotece Jagiellońskiej, gdyż w niewiadomym czasie został on odklejony od macierzystego dzieła i posłużył jako zakładka w innym, niezwiązanym z M. Drzewickim starodruku. Późniejszy z omawianych księgoznaków przedstawiał herb Ciołek na małej tarczy pod insygniami biskupimi. K. Piekarski na podstawie analizy czcionek i ornamentów wskazał czas jego powstania i miejsce pochodzenia. Artykuł badacza poprzez ukazanie pierwszego stulecia dziejów ekslibrisu na ziemiach polskich odegrał kluczową rolę w rozwoju badań nad znakami własnościowymi książek. W studiach nad ekslibrisem K. Piekarski wykorzystał często łączone w pracach autorskich metody księgoznawcze z metodą porównawczą. Analiza zasobów drukarni (czcionek, ozdób, rycin) dowiodła, że ekslibris M. Drzewickiego powstał przez prosty i oszczędny montaż czcionek i drzeworytów sporządzonych do innych celów. K. Piekarski odszukał czcionkę, drzeworytową ramkę i herb Ciołek w poszczególnych datowanych drukach z oficyny Floriana Unglera i Jana Hallera. Następnie zestawiał te druki i obserwował proces niszczenia i zużywania się desek drzeworytniczych oraz coraz bardziej zaawansowane wykruszanie się brzegów i powstawanie ubytków w każdej następnej edycji. Porównując ten zbiór drzeworytów z odbitką ekslibrisu, mógł stwierdzić,

¹²⁹ J. KIESZKOWSKI: *Rzekomy exlibris senatu gdańskiego z XVI wieku oraz znak biblioteczny Dantyszka*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 29–32.

¹³⁰ J. KIESZKOWSKI: *Jeszcze o exlibris Kanclerza Szydłowieckiego*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 83–86.

¹³¹ M. HUSSOVIAN: *De vita et gestis Divi Hyacinthi Opusculu[m]*. Kraków 1525.

¹³² K. PIEKARSKI: *Przyczynki do dziejów polskiego exlibrisu I–II*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 1–7.

że drugi ekslibris M. Drzewickiego powstał w 1517 roku w tłoczni krakowskiej J. Hallera. W tym czasie J. Haller drukował statuty synodu wrocławskiego, który odbył się w poprzednim roku pod przewodnictwem M. Drzewickiego. Według K. Piekarskiego był to więc najprawdopodobniej niekosztowny upominek drukarza dla wpływowego biskupa.

Innych autorów publikujących na łamach „Exlibrisu” znak własnościowy książki interesował przede wszystkim jako wytwór sztuki graficznej i przedmiot kolekcjonerstwa. Celem opracowań czyniono rejestrację ekslibrisów, opis szczególnie cennych zabytków bądź wytworów z pracowni poszczególnych artystów. Takie przyczynkowe artykuły zwykle były opracowywane według powtarzającego się schematu: zamieszczano biografię właściciela i opisywano jego ekslibris lub przedstawiano życiorys artysty i charakterystykę wytwarzanych przez niego ekslibrisów – technikę, motywy zdobnicze i adresatów twórczości. W tekstach o dawnych znakach książkowych zaprezentowano ekslibris S. Garczyńskiego, wojewody poznańskiego i autora *Anatomii Rzeczypospolitej Polskiej*¹³³ (XVIII wiek)¹³⁴, ekslibrisy wykonane przez sztycharza D. Chodowieckiego (XVIII wiek)¹³⁵ oraz księgoznaki dwóch Aleksandrów Batowskich żyjących w pierwszej połowie XIX wieku¹³⁶.

W periodyku zamieszczano również drobne, bardziej dokumentacyjne niż naukowe teksty poświęcone współczesnym ekslibrisom polskim i ich twórcom. Podano informację o ekslibrisach wojennych wydanych przez biuro Czerwonego Krzyża¹³⁷. Bohdan Janusz¹³⁸ przedstawił sylwetki i twórczość autorów znaków związanych ze Lwowem: Rudolfa Mękickiego, Antoniego Procajłowicza, Kazimierza Sichulskiego i Michała Adama Sozańskiego. Omówione zostały techniki wykonania znaków stosowane przez takich artystów, jak Stanisław Jakubowski¹³⁹, Wanda Korzeniowska¹⁴⁰, Józef Mehoffer¹⁴¹ i Władysław Witwicki¹⁴². Prace te dają ogólny obraz tendencji w stosowaniu technik graficznych (m.in. akwaforta, litografia, drzeworyt, sucha igła) i motywów zdobniczych popularnych w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

¹³³ Pełna nazwa dzieła: *Anatomia Rzeczypospolitej Polskiej synom ojczyzny ku przestrodze i poprawie tego, co z kluby wypadło, mianowicie o sposobach zamnożenia Polskę ludem pospółnym, konserwowania dziatwy wiejskiej, przez niedostatek i niewygody marnie ginącej, i wprowadzenia handłów i manufaktur zagranicznych*. Warszawa 1750.

¹³⁴ F. BIESIADECKI: *Exlibris Stefana Garczyńskiego*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 8–10.

¹³⁵ F. BIESIADECKI: *Exlibrisy Daniela Chodowieckiego*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 11–12.

¹³⁶ K. REYCHMAN: *Exlibrisy Batowskich*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 79–82.

¹³⁷ W. WITWICKI: *Uniwersalne exlibrisy wojenne*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 57–58.

¹³⁸ J. CZ. [B. JANUSZ]: *Nowsze exlibrisy lwowskie*. „Exlibris” 1917, z. 1, s. 36–48.

¹³⁹ K. WITKIEWICZ: *Exlibrisy Stanisława Jakubowskiego*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. 15–17.

¹⁴⁰ J. CZ. [B. JANUSZ]: *Akwafortowe exlibrisy Wandy Korzeniowskiej*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 54–56.

¹⁴¹ W. WITWICKI: *Exlibris Józefa Mehoffera*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 51–53.

¹⁴² J. MĘKICKA: *Exlibrisy Władysława Witwickiego*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. 13–14.

Tematykę **introligatorstwa** zdominowały badania konkretnych opraw książkowych. Dzięki studiom nad dziejami opraw, zwłaszcza pochodzących z XV i XVI wieku, odtworzono kilka cennych historycznych zespołów książkowych. Jeden z pierwszych badaczy zajmujących się oprawami rękopisów i starych druków, Adam Chmiel¹⁴³, swoje postulaty dotyczące metody badania opraw sformułował już w 1901 roku, pisząc recenzję katalogu inkunabułów Biblioteki Jagiellońskiej autorstwa Władysława Wisłockiego¹⁴⁴. W uwagach krytycznych wyraził konieczność wykrywania filiacji przez analizy porównawcze poszczególnych obiektów książkowych oraz rozpoznawanie organizacji cechowej introligatorów. Te założenia uwzględnił w kolejnych publikacjach. Jego pierwsza praca z tego obszaru tematycznego ukazała się właśnie na łamach „Exlibrisu”. Artykułem *Z dawnych opraw introligatorskich*¹⁴⁵ z 1917 roku zapoczątkował systematyczne refleksje dotyczące opraw zabytkowych. Zawarł w nim wstępne uwagi na temat średniowiecznych opraw introligatorskich – zarówno techniki ich wykonania, jak i artystycznego poziomu. Opisał odkrycie kunsztownych tłoków introligatorskich z XV i XVI wieku, dokonane w 1910 roku w Krakowie, podczas zakładania rury wodociągowej do budynku uniwersyteckiego. Porównał znaleziska z ornamentami inkunabułów Biblioteki Jagiellońskiej, czym potwierdził istnienie introligatorstwa artystycznego w Krakowie w XV wieku. Zdaniem Mieczysława Niwińskiego opracowaniem tym A. Chmiel dał „impuls do powstania w naszej literaturze naukowej nowej gałęzi, która się później pięknie rozwinęła w studiach Birkenmajera, Piekarskiego i innych”¹⁴⁶.

Poza A. Chmielem na łamach „Exlibrisu” publikowali czołowi przedstawiciele badań oprawoznawczych w Polsce: A. Birkenmajer i Stefan Komornicki. S. Komornicki¹⁴⁷, analizując średniowieczne oprawy zabytkowe, opisał jedyną tego rodzaju kolekcję, pochodzącą ze zbiorów Muzeum Czartoryskich w Krakowie. Dał przegląd różnych technik złotniczych i materiałów używanych podczas wykonywania opraw luksusowych od XI do XVI wieku. Rozprawę poprzedził wstępem historycznym odnoszącym się do powstania kodeksu i jego opraw w starożytności i średniowieczu. Cenne były również uwagi na temat badań ikonograficznych opraw, które, zdaniem autora, mogą dostarczyć wskazówek w trakcie ustalania oprawy pierwotnej. Zwrócił uwagę, że części oprawy czasem

¹⁴³ A. CHMIEL: *Z dawnych opraw introligatorskich*. „Exlibris” 1917 z. 1, s. 8–20; IDEM: *Exlibris Biblioteki Uniwersytetu Krakowskiego z w. XVI*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 42–44. W artykule tym autor mylnie używał pojęcia ekslibrisu, w rzeczywistości pisząc o supereklibrisie na oprawach ksiąg.

¹⁴⁴ A. CHMIEL [rec.]: *W. Wisłocki: Incunabula typographica*. „Kwartalnik Historyczny” 1901, t. 15, s. 372–394. Zob.: *W. Wisłocki: Incunabula typographica Bibliothecae Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*. Kraków 1900.

¹⁴⁵ A. CHMIEL: *Z dawnych opraw introligatorskich...*

¹⁴⁶ M. NIWIŃSKI: *Adam Chmiel*. „Prace Komisji Historii Sztuki” 1934, t. 6, z. 1, s. 7.

¹⁴⁷ S. KOMORNICKI: *Zabytkowe oprawy średniowieczne. Zbiór Muzeum XX Czartoryskich w Krakowie*. „Exlibris” 1925, z. 7, s. 1–28.

wykonywano z różnych składników, w tym z fragmentów zniszczonych zabytków innego rodzaju, np. piśmienniczych.

Niejako kontynuację dokonań S. Komornickiego, a zarazem cenną pozycję w dziedzinie metodologii badań nad książką przyniosła rozprawa A. Birkenmajera¹⁴⁸ *Oprawa rękopisu 2470 Biblioteki Jagiellońskiej i inne oprawy tej samej pracowni introligatorskiej XII wieku*. Badacz ogłosił kilka publikacji z zakresu historii opraw, ale metoda, którą wykorzystał w badaniach egzemplarzy romańskich i z czasem zdefiniował oraz ujął w formę zaleceń katalogowych, stała się niedościgłym wzorem. Zaprezentował rzadką oprawę manuskryptu *Ewangelii św. Marka* (rkps 2470 ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej) ozdobioną techniką wytłaczania na skórze za pomocą gorących tłoków i figur. Publikacja ta wciąż zasługuje na specjalną uwagę, gdyż zapoczątkowała badania A. Birkenmajera nad oprawami, ich chronologią i lokalizacją. Uczony wykorzystał analizę technicznego i artystycznego wykonania oprawy, w tym tłoków, radełek, plakiet użytych przez introligatora do ozdoby okładek i grzbietu. Rozszerzył studia porównawcze o inne dwunastowieczne oprawy europejskie, analizując wszystkie tłoki występujące na oprawach, techniki oprawiania oraz zapiski proveniencyjne na wklejkach i kartach rękopisów. Wykazanie podobieństw pozwoliło mu umiejscowić oprawy w czasie i przestrzeni. Dzięki wykorzystanej metodzie podważył wcześniejsze stanowisko uczonych, którzy utrzymywali, że w XII wieku oprawianie kodeksów w skórę wytłaczaną było specjalnością angielską. Według A. Birkenmajera nie w Anglii, lecz we Francji w pierwszej połowie badanego stulecia działały cztery pracownie introligatorskie wytwarzające oprawy romańskie. Stamtąd technika ślepego wyciskania dotarła do Anglii, a pod koniec XII wieku stosowano ją w Niemczech. Badacz wykazał, że oprawy rękopisów 155 i 231 z Biblioteki Wydziału Lekarskiego w Montpellier pochodziły nie z jednego, ale z dwóch różnych warsztatów. Ponadto zaakcentował potrzebę ujednoczenia słownictwa fachowego, po raz pierwszy proponując sprecyzowanie terminologii introligatorskiej w języku polskim.

Wśród tekstów ukazujących określone grupy dawnych opraw wymienić należy artykuł Marii Jarosławieckiej-Gąsiorowskiej na temat oprawiania dyplomów¹⁴⁹. Badaczka, kreśląc szerokie tło, omówiła i oceniła techniki i sposoby zdobienia – od wzorów z epoki baroku po motywy rokoka – na przestrzeni prawie 150 lat we Włoszech i częściowo w Polsce. Ideę prac nad rejestracją i identyfikacją dawnych polskich opraw książkowych przedstawił również Przemysław Dąbkowski. Jego publikacja zawiera opis zachowanych w zbiorach archiwalnych i bibliotecznych opraw grodzkich przemyskich ksiąg sądowych z drugiej połowy XVI wieku, przechowywanych w Archiwum Krajowym we Lwowie¹⁵⁰.

¹⁴⁸ A. BIRKENMAJER: *Oprawa rękopisu 2470 Biblioteki Jagiellońskiej i inne oprawy tej samej pracowni introligatorskiej XII wieku*. „Exlibris” 1925, z. 1, s. 29–70.

¹⁴⁹ M. JAROSŁAWIECKA: *Oprawy dyplomów XVII i XVIII wieku w Bibliotece Jagiellońskiej*. „Exlibris” 1929, t. 7, z. 3, s. 111–119.

¹⁵⁰ P. DĄBKOWSKI: *Kilka uwag o oprawie ksiąg sądowych polskich (na podstawie aktów województwa ruskiego)*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 21–30.

Na łamach „Exlibrisu” rzadko prezentowano wyniki badań dziejów rzemiosła i jego organizacji. W ten nurt rozważań wpisuje się opracowanie Marii Świeżawskiej¹⁵¹, poświęcone środowisku introligatorstwu z XVI wieku. Autorka, posługując się metodą archiwalną, kontynuowała poszukiwanie źródeł historycznych zapoczątkowane przez Jana Ptaśnika. Pisząc o introligatorach poznańskich na podstawie analizy ksiąg miejskich kapitulnych i konsystorskich, przedstawiła ich organizację cechową, przywileje i obowiązki.

Z kolei studia dotyczące liczebności i nazwisk introligatorów lokalnych od drugiej połowy XV do początków XVII wieku stały się szczególnie cenne dla późniejszych badaczy, gdyż obejmowały archiwalia, które zaginęły podczas II wojny światowej. I tak np. A. Chmiel¹⁵², zgłębiając historię introligatorstwa krakowskiego, przedstawił dokumenty cechowe z drugiej połowy XVI i pierwszej XVII wieku, wymienił nazwiska introligatorów i ich czeladników, opisał ówczesny system kształcenia młodych adeptów zawodu, którzy wyruszali na trwającą zwykle 2–3 lata wędrowną czeladniczą do warsztatów, poznawali nowatorskie rozwiązania w sztuce introligatorskiej, nawiązywali znajomości z czeladnikami i mistrzami. W trakcie wędrowności czeladnik udawał się do obcych miast i krajów, gdzie poprzez gospodę czeladniczą wybranego rzemiosła otrzymywał posadę w jednym z lokalnych warsztatów. Przytoczone przez A. Chmiela wpisy wędrownych towarzyszy introligatorskich do rejestru warsztatów krakowskich świadczą o tym, że przeważali wówczas rzemieślnicy niemieccy i pochodzący z ziem polskich.

Czasopismo „Exlibris” odegrało dużą rolę w propagowaniu idei pięknego druku, starannej szaty graficznej oraz naukowego poziomu zamieszczanych tekstów, głównie faktograficznych. Niewiele miejsca poświęcono rozważaniom teoretycznym na temat **sztuki książki**, chociaż właśnie w dwudziestoleciu międzywojennym przeżywała ona swój rozkwit. Zagadnienia typografii i zdobnictwa książki upowszechniano przede wszystkim poprzez publikacje w czasopismach artystycznych skierowanych do artystów, wydawców i drukarzy (prym wiodły m.in. „Grafika Polska”, „Przegląd Graficzny”, „Sztuka i Praca”, „Sztuki Piękne”). Na łamach „Exlibrisu” ukazał się jedynie tekst badacza książki polskiej Przemysła Smolika¹⁵³. Autor zawarł w nim swe refleksje na temat estetyki książki współczesnej, wskazał elementy składowe książki, czyli krój czcionki, układ treści, ilustracje i okładki.

Innym tematem prezentowanym na łamach „Exlibrisu” były historyczne **badania czasopiśmiennicze**, realizowane przez autorów od strony bibliograficznej – rejestracyjnej i opisowej. Pierwszym uczonym podejmującym tego typu

¹⁵¹ M. ŚWIEŻAWSKA [WOJCIECHOWSKA]: *Introligatorzy poznańscy w w. XVI*. „Exlibris” 1925, z. 7, cz. 1, s. 71–89.

¹⁵² A. CHMIEL: *Introligatorzy cudzoziemscy i zamiejscowi w Krakowie w latach 1574–1646*. „Exlibris” 1929, t. 7, z. 2, s. 91–109.

¹⁵³ P. SMOLIK: *O współczesnej książce polskiej*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 172–181.

studia był Ludwik Bernacki¹⁵⁴. Na podstawie egzemplarzy zachowanych w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz w Muzeum XX. Czarotoryskich w Krakowie opisał okoliczności powstania tygodnika „Monitor”, którego kilka numerów ukazało się w Warszawie około połowy 1763 roku. Opracowania doczekał się również *Kalendarz teatrowy* na rok 1780, odnaleziony w roku 1868 w magazynie Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego kierowanej przez K. Estreichera. Zainteresowanie kolejnych badaczy wzbudziła historia tajnej prasy w XIX wieku. Jak wiele lat później zauważył Eligiusz Kozłowski¹⁵⁵, prasa tajna okresu powstania styczniowego była w tym stuleciu zjawiskiem niecodziennym. Czasopisma, które odzwierciedlały poglądy polityczne i społeczne ugrupowań, oraz ich wartość jako źródła poznania ówczesnej epoki, nie były jeszcze dobrze rozpoznane ze względu na uszczuplone komplety zachowanych do współczesności tytułów oraz z powodu braku archiwów. Podobne zdanie po wielu latach wyraził historyk mediów polskich, Jerzy Myśliński¹⁵⁶, według którego prasa konspiracyjna na terenie ziem polskich, zrodzona w okresie poprzedzającym wybuch powstania styczniowego w zaborze rosyjskim, jako zjawisko na owe czasy masowe była fenomenem w skali światowej, niespotykanym w innych krajach. Tym bardziej więc należy docenić zamieszczone w czasopiśmie „Exlibris” prace informujące o często niezachowanych tytułach. Justyn Sokulski¹⁵⁷ w tekście *Prasa tajna i jej kierownicy w dobie powstania styczniowego* podjął próbę dokonania przeglądu całej tajnej prasy, ustalenia jej zespołów redakcyjnych i wydawców, w stopniu marginalnym natomiast zajął się ich stroną ideologiczną. Szczególnie dużą wartość stanowiło opisanie zbiorów tajnych pism oraz wykonanie spisu opracowań prasy powstańczej przed 1924 rokiem. Z kolei lewicowy działacz polityczny Leon Wasilewski¹⁵⁸ omówił rozwój polskiej prasy ruchu robotniczego w zaborze rosyjskim końca XIX i początku XX stulecia oraz wydawnictwa polskie opublikowane w czasie I wojny światowej.

Strukturę tematyczną czasopisma przedstawia tabela 4.

¹⁵⁴ L. BERNACKI: *Adama Czarotoryskiego G.Z.P. „Monitor” z r. 1763 i „Kalendarz teatrowy” na r. 1780*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 40–51.

¹⁵⁵ E. KOZŁOWSKI: *Tajna prasa powstania styczniowego*. „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 3, s. 3–5.

¹⁵⁶ J. MYŚLIŃSKI: *Prasa konspiracyjna w Polsce do 1939 r.* „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, z. 4, s. 27.

¹⁵⁷ J. SOKULSKI: *Prasa tajna i jej kierownicy w dobie powstania styczniowego*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 119–138. Wcześniejsze opracowania miały charakter ściśle informacyjny, ich autorzy nie analizowali treści i szaty graficznej; zob. m.in.: *Historia czasopism z ostatniego powstania w Polsce*. „Kurier Krakowski” 1877, nr 28, 30–31; A. BRZEG-PISKOZUB: *Z dziejów podziemnej prasy warszawskiej (1861–1864)*. „Słowo Polskie” 1913, nr 34, 36; S. ZIELIŃSKI: *Próba bibliografii...*, s. 288–292; IDEM: *Prasa tajna...*, s. 21–22.

¹⁵⁸ L. WASILEWSKI: *Prasa tajna rewolucyjna w zaborze rosyjskim w dobie popowstaniowej*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 139–158.

TABELA 4. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Exlibris” (1917–1929)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
Biblioteki współczesne w Polsce	straty wojenne	2	4
Historia bibliotek	naukowych	1	2
	publicznych	1	2
Dzieje księgozbiorów prywatnych		4	8
Zabytki piśmiennictwa	rękopisy	1	2
	książki drukowane	13	26
	zbiory graficzne	2	4
Ekslibrisy		14	28
Introligatorstwo	oprawozdawstwo	6	12
	dzieje rzemiosła	2	4
Sztuka książki		1	2
Historia czasopiśmiennictwa		3	6
Razem		50	100

Źródło: Opracowanie własne.

Statystyczne zestawienie materiałów opublikowanych w „Exlibrisie” (tabela 4) dowodzi, że był to organ niemal monotematyczny, programowo zgodny z tytułem. Tematykę księgoznawczą zdominowały prace z dziedziny ekslibrisologii i dziejów książki polskiej XV–XVII wieku. Wiele tekstów było skromnych objętościowo i miało charakter faktograficzny. Część opracowań prezentowała jednak wysoką wartość naukową, zawierając wyjaśnienia zagadnień historycznych. O znaczeniu tych prac świadczy fakt, że cenne artykuły, a także *Bibliografię Bibliofilstwa i Bibliografię Polskiej* powielano w formie osobnych odbitek w liczbie 50–250 egzemplarzy numerowanych, co więcej, wiele prac było cytowanych przez kolejne pokolenia badaczy¹⁵⁹. Z ostatnich lat na uwagę zasługuje publikacja *Tegumentologia polska dzisiaj*¹⁶⁰, pokłosie I Konferencji Oprawozdawczej zorga-

¹⁵⁹ Do nowszych publikacji należą m.in.: M. PACZYŃSKA: *Przegląd polskich badań oprawozdawczych*. „Folia Librorum” 1997, nr 7, s. 51–60; A. WAGNER: *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*. W: *Sztuka w Wielkopolsce*. Red. M. BŁASZCZYŃSKI, B. GÓRECKA, M. GÓRECKI, A. PARADOWSKA. Poznań 2013, s. 68–87; A. WAGNER: *Exlibris jako dziedzina grafiki w sferze zainteresowań historii sztuki i bibliologii*. W: *Metodologia, metoda i terminologia grafiki i rysunku: teoria i praktyka*. Red. J. TALBIERSKA. Warszawa 2014, s. 99–101; E. POKORZYŃSKA: *O potrzebie słownika oprawozdawczego*. W: *Tegumentologia polska dzisiaj*. Red. A. WAGNER. Toruń 2015, s. 57–77; E. CHLEBUS: *Technika wykonania opraw jako przedmiot badań tegumentologicznych*. W: *Tegumentologia polska...*, s. 365–387.

¹⁶⁰ *Tegumentologia polska...*

nizowanej przez Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika we współpracy z Biblioteką Uniwersytecką w Toruniu. W jednym z opublikowanych referatów Elżbieta Pokorzyńska podkreśliła wkład badaczy lat międzywojennych – A. Birkenmajera, A. Chmiela, M. Świeżawskiej, ogłaszających swe odkrycia w „Exlibrisie” – w tworzenie terminologii opracowawczej, utrwalonej w nazewnictwie księgoznawczym¹⁶¹.

Kazimierz Witkiewicz, opracowując bibliografię periodyku, stwierdził, że „Czasopismo poświęcone książce jak »Exlibris« niewątpliwie przez długie lata będzie bodźcem do dalszych badań naukowych i poszukiwań z różnych dziedzin związanych z historią bibliotek, archiwów, zbiorów, druku, grafiki, a przede wszystkim z dziejami książki”¹⁶². Wielką zasługę pisma w dziedzinie księgoznawstwa, zwłaszcza w krakowskim okresie funkcjonowania, trzeba widzieć w popularyzacji nowoczesnych metod badań. W konsekwencji wybitni bibliolodzy docenili znaczenie źródeł archiwalnych, jednak wyniki dociekań badawczych opierali na analizie wytworów drukarskich umożliwiającą prowadzenie wszechstronnych studiów nad dziejami starej książki. Redakcja „Exlibrisu” nie zabierała głosu w dyskusjach metodologicznych. Większość prac powstała w wyniku badań empirycznych, z wykorzystaniem źródeł i metod, dzięki którym wyjaśniono wiele zagadek bibliograficznych, obalając błędne hipotezy, a także wprowadzono do nauki polską terminologię z zakresu introligatorstwa. Studia Z. Ameisenowej, A. Birkenmajera czy K. Piekarskiego są uznawane za klu-

¹⁶¹ E. POKORZYŃSKA: *O potrzebie słownika opracowawczego...*, s. 58. „[...] szczególnie popularny stał się termin »radelko«, pierwszy użył go w druku Adam Chmiel [A. CHMIEL: *Z dawnych oprac introligatorskich. »Exlibris«*... – B.Ż.K.]. Aleksander Birkenmajer w swych wcześniejszych rozprawach dla tego narzędzia używał popularnej w rzemiośle introligatorskim nazwy »rolka«, radelko zaś po raz pierwszy zagościło w jego publikacji dopiero w roku 1939. A. Birkenmajer był natomiast, jak się zdaje, autorem terminu »strychulec« dla narzędzia, którym wykonywano linie ślepo tłoczone, podobnego do filety, różniącego się od niej ukośnie ustawioną w stosunku do trzonka powierzchnią tłoczącą, której nie wtlaczano, lecz przesuwano nią po powierzchni okładki. W polskich warsztatach introligatorskich narzędzie to było nazywane wypalaczką, strychówką, fizerajką, liniownikiem lub liniówką. Może źródłem terminu »strychulec« była nazwa niemiecka (*Streich Eisen*), która w polskim XVI-wiecznym zapisie brzmiała *Straiקהaizell* [M. ŚWIEŻAWSKA: *Introligatorzy poznańscy w wieku XVI...* – B.Ż.K.]. Wprowadzono też francuską nazwę »fileta« na narzędzie zwane przez polskich introligatorów liniakiem”.

¹⁶² K. WITKIEWICZ: *Bibliografia „Exlibrisu” 1917–1929*. Kraków 1952, s. 3. Biblioteka Jagiellońska, Oddział Starych Druków sygn. 584125 III [maszynopis]. Czasopismo otrzymało wiele pozytywnych recenzji. Zob. m.in.: *Exlibris*. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1917, nr 9, s. 234–235; S. MACHNIEWICZ: *Exlibris, pismo poświęcone bibliofilstwu polskiemu*. „Gazeta Lwowska” 1917, nr 204, s. 4–5; F. BIELAK: *Wytworna książka naukowa*. „Głos Narodu” 1924, nr 108, s. 7; S. KOT: *Exlibris*. „Nowa Reforma” 1924, nr 102, s. 1–2; H. MOŚCICKI: *Exlibris*. „Przegląd Bibliograficzny” 1924, nr 13, s. 209–210; F. BIELAK: *Wytworna książka naukowa*. „Głos Narodu” 1925, nr 44, s. 7; W. BOROWY: *Exlibris VI*. „Warszawianka” 1925, nr 87, s. 2; B. GUBRYNOWICZ: *Ex-libris*. „Kurier Warszawski” 1925, nr 123, s. 17; T. STERZYŃSKI: *Bibliopolis*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 7, s. 97–99.

czowe w metodologii księgoznawczej, łączącej analizę typograficzną, proveniencyjną, bibliograficzną i porównawczą. Na łamach pisma rzadko podejmowano zagadnienia współczesne, ograniczając się do przyczynkarskich opisów bibliotek i prezentacji sylwetek twórców ekslibrisów.

3.2.2. „Przegląd Bibliograficzny” (1923–1926)

Wznowiony w listopadzie 1923 roku „Przegląd Bibliograficzny”, jako kontynuacja pisma wydawanego w latach 1905–1913, miał być źródłem informacji o drukach ukazujących się na ziemiach polskich. W strukturze pisma wprowadzono niewielkie modyfikacje. W kolejnych latach redakcja zamieściła nowe działy, zawierające przedruki recenzji dzieł naukowych i literackich (*Głosy prasy*) oraz omówienia najważniejszych dzieł bieżącego piśmiennictwa polskiego (*Nowości księgarskie*) i piśmiennictwa zagranicznego (*Z literatur obcych*). Pojawił się też dział *Z Towarzystwa Bibliofilów Polskich*.

W analizowanych rocznikach opublikowano 9 artykułów o tematyce związanej z książką i biblioteką. Pierwszą grupę stanowiły prace dotyczące teoretycznych aspektów księgo- i bibliotekoznawstwa. W latach 1918–1939 podejmowano próby podsumowania **dorobku polskiego księgo- i bibliotekoznawstwa**, zarysowania kierunków rozwoju poszczególnych subdyscyplin oraz pokazania nowych, inspirujących możliwości badań i poszukiwań. Niewątpliwym osiągnięciem „Przeglądu Bibliograficznego” było opublikowanie cyklu tekstów zawierających przegląd piśmiennictwa z zakresu księgo- i bibliotekoznawstwa. Ich autor, Tadeusz Sterzyński, przedstawił stan dotychczasowych dociekań i analiz badawczych, a także wskazał zagadnienia wymagające opracowania. Taki charakter miał artykuł *Z dziedziny księgoznawstwa (przegląd ostatnich wydawnictw)*¹⁶³. T. Sterzyński podsumował w nim dokonania w dziedzinie nauki o książce, analizując najnowsze i najważniejsze prace z tego zakresu. Przywołał rozprawę S. Vrtel-Wierczyńskiego¹⁶⁴ *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*, prezentując pogląd uczonego na temat bibliologii. Ukazał również osiągnięcia kilku polskich badaczy, którzy przyczynili się do rozwoju subdyscyplin: Jerzego Dobrzyckiego, F. Biesiadeckiego oraz K. Piekarskiego z zakresu intrologatorstwa, ponadto cenne przyczynki K. Piekarskiego na temat inkunabulistyki polskiej i dziejów drukarstwa, publikowane na łamach takich pism, jak „Exlibris”, „Kwartalnik Historyczny” czy „Reformacja polska”.

¹⁶³ T. STERZYŃSKI: *Z dziedziny księgoznawstwa (przegląd ostatnich wydawnictw)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 1, s. 1–4.

¹⁶⁴ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*. Lwów 1923.

W kolejnym tekście T. Sterzyński¹⁶⁵, mimo użycia w tytule określenia „bibliotekarstwo”, omówił dorobek polskiego bibliotekoznawstwa. Podkreślił znaczenie dwóch ważnych dla rozwoju współczesnych bibliotek publikacji, których założeniem było propagowanie ujednoczenia w kraju zasad katalogowania zbiorów bibliotecznych. Pierwsza, *Przepisy katalogowania alfabetycznego w bibliotekach polskich*¹⁶⁶, była projektem zbiorowym Związku Bibliotekarzy Polskich, wzorowanym głównie na instrukcji francuskiej. Druga, *Instrukcja o katalogach alfabetycznych bibliotek naukowych*¹⁶⁷ Rudolfa Kotuli, powstała na podstawie instrukcji pruskiej. T. Sterzyński zwrócił również uwagę na osiągnięcia teoretyczne w zakresie bibliotekarstwa wojskowego, zwłaszcza na koncepcję autorską dyrektora Centralnej Biblioteki Wojskowej, Mariana Łodyńskiego¹⁶⁸, określającą zasady organizacyjne, istotę, rozwój i administrację bibliotek wojskowych. Trzecim wiodącym obszarem dotyczącym księżnic, zdaniem autora, były studia nad dziejami bibliotek: opracowanie historii uniwersyteckiej księżnicy w Wilnie¹⁶⁹ i Biblioteki Jagiellońskiej¹⁷⁰, jak również kilka szkiców z dziejów bibliotek klasztornych autorstwa Ludwika Zalewskiego¹⁷¹.

Inną płaszczyznę zainteresowań autorów tekstów zamieszczanych na łamach „Przeglądu Bibliograficznego” stanowiły aspekty **działalności współczesnych bibliotek** polskich. S. Rygiel¹⁷² po śmierci T. Wróblewskiego w 1925 roku poświęcił uwagę temu wybitnemu prawnikowi i bibliofilowi, eksponując jego zasługi dla kultury Wilna. Omówił jego inicjatywę założenia Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, przekazania na rzecz Towarzystwa całego swego majątku, czyli księgozbioru, muzealiów oraz placu z rozpoczętą budową gmachu bibliotecznego. Sytuacja po I wojnie światowej skłoniła T. Wróblewskiego do zmiany charakteru stworzonej przez niego instytucji: powołano wówczas Towarzystwo Pomocy Naukowej Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Problemy finansowe spowodowały jednak konieczność zabezpieczenia

¹⁶⁵ T. STERZYŃSKI: *Z dziedziny bibliotekarstwa (przegląd ostatnich wydawnictw)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 3, s. 33–36.

¹⁶⁶ *Przepisy katalogowania alfabetycznego w bibliotekach polskich*. Warszawa 1923.

¹⁶⁷ R. KOTULA: *Instrukcja o katalogach alfabetycznych bibliotek naukowych*. Lwów 1924.

¹⁶⁸ M. ŁODYŃSKI: *Polskie biblioteki wojskowe*. „Przegląd Współczesny” 1923, t. 5, s. 48–61.

¹⁶⁹ M. BRENZSTEJN: *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832-ego*. Wilno 1922.

¹⁷⁰ W. KONCZYŃSKA: *Biblioteka Jagiellońska. Przewodnik dla zwiedzających z 15 rycinami w tekście*. Warszawa 1923; EADEM: *Zarys historii Biblioteki Jagiellońskiej. Z 40 rycinami w tekście i 3 planami*. Kraków 1923.

¹⁷¹ L. ZALEWSKI: *Biblioteka ks.ks. Kanoników Regularnych Lateraneńskich w Kraśniku*. „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1922, R. 4, nr 1, s. 34–46; nr 2, s. 74–87; IDEM: *Biblioteka O.O. Bernardynów w Lublinie*. „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1922, R. 4, nr 4, s. 140–152; IDEM: *Biblioteki klasztorne O.O. Augustianów w Lublinie na Kalinowszczyźnie, w Krasnymstawie i Orchówku*. „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1922, R. 4, nr 6, s. 200–206.

¹⁷² S. RYGIEL: *Tadeusz Stanisław Wróblewski*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 20, s. 305–307.

fundacji przez przekazanie zbiorów państwu jako bezterminowego depozytu i w ten sposób Wilno zyskało ogólnie dostępną bibliotekę.

W drugim artykule Kazimierz Karaffa-Korbutt¹⁷³ podjął problem **organizacji zbiorów bibliotecznych** przez ujednocnianie formatów drukarskich. Jako lekarz specjalizujący się w zakresie higieny pracy i statystyki sanitarnej dostrzegł praktyczne znaczenie takiego rozwiązania, wpływ na łatwiejszy sposób organizacji przestrzeni przechowywania książek w bibliotekach i tańsze ich urządzenie. Podkreślił, że na świecie badania książek realizowane są również w aspekcie roli, jaką odgrywają one w rozwoju pewnych chorób szkolnych, np. krótkowzroczności i skrzywienia kręgosłupa. Postulował, by druki szkolne spełniały wymagania higieny narządu wzroku, zapewnienia czytelności, m.in. rozmiarów czcionki. Przywołał wyniki badań, które wykazały, że formaty książek szkolnych w Polsce należą do dużych, odpowiadając raczej dziełom naukowym niż podręcznikom szkolnym. K. Karaffa-Korbutt jako profesor Uniwersytetu Wileńskiego proponował jednolity mały format dla podręczników szkolnych (np. 140 × 187 mm), który spełniałby wymagania higieny wzroku i obniżył koszty wydawnicze.

Więcej uwagi poświęcono dziejom **książki zagranicznej**, konkretnie chińskiej. W 1926 roku Bogdan Richter opublikował dwa artykuły¹⁷⁴ na ten temat. Zaprezentował najstarszy materiał piśmienniczy w postaci długich, wąskich deszek bambusowych zapisywanych pionowo, z góry na dół, jedną kolumną znaków. Omówił proces produkcji papieru wyrabianego od roku 105. Na chińskich dworach cesarskich, królewskich i książęcych biblioteki i archiwa istniały już półtora tysiąca lat przed Chrystusem. Autor przedstawił zachowane katalogi bibliotek cesarskich, z których najdawniejszy, datowany na 6 rok przed Chrystusem, zawierał spis 590 książek cesarskiej biblioteki Hanów. B. Richter poruszył również kwestię obecności książki chińskiej w Polsce (księgozbiór chiński był własnością Zakładu Kultur Dalekiego Wschodu przy Uniwersytecie Warszawskim) i innych krajach.

Tematyka **bibliograficzna** artykułów na łamach „Przeglądu Bibliograficznego” dotyczyła przede wszystkim spraw organizacji rejestracji druków i zagadnień teoretycznych. W pierwszym tekście, *Z ruchu bibliograficznego*¹⁷⁵, T. Sterzyński pisał o zastoju na polu bibliografii w Polsce po śmierci K. Estreichera, w tym o opóźnieniach w wydawaniu dalszych części *Bibliografii polskiej*. Dostrzegł problem braku systematycznej rejestracji druków oraz czasopism bibliograficznych. Zauważył, że po likwidacji „Książki” i „Przewodnika Bibliograficznego” nie zainicjowano bibliografii periodycznej. Dopiero pod koniec 1923 roku księgarnia Gebethnera i Wolffa wznowiła wydawanie „Przeglądu Bibliograficznego”,

¹⁷³ K. KARAFFA-KORBUTT: *O formatach książek szkolnych*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 18, s. 249–250.

¹⁷⁴ B. RICHTER: *Druki i biblioteki w Chinach*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 3, s. 33–36; IDEM: *Książka i bibliografia Chińska*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 11, s. 161–164.

¹⁷⁵ T. STERZYŃSKI: *Z ruchu bibliograficznego*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 5, s. 65–67.

a Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie podjął się wydawania „Przewodnika Bibliograficznego”.

W kolejnym opracowaniu, *Kompendium bibliografii*¹⁷⁶, T. Sterzyński poruszył temat odrębności zakresów nauki o książce oraz bibliografii. Podkreślił, że teoretyczne rozważania na temat istoty bibliografii, trwające nieprzerwanie od końca XVIII wieku, przyczyniły się do powiększenia chaosu pojęciowego. Stwierdził, iż po szeregu prób podejmowanych w celu teoretycznego ujęcia obszaru bibliografii, jej zakresu i zadań, przeprowadzono nie zawsze jasny podział na bibliografię w szerszym i ścisłym znaczeniu. Bibliografia w szerszym znaczeniu, zwana słuszniej bibliologią (księgoznawstwem), jako nauka czyni przedmiotem zainteresowań książkę. T. Sterzyński zaliczył do niej rękopisoznawstwo, przemysł wydawniczy rozpatrywany pod względem technicznym, artystycznym i historycznym, księgarstwo, bibliotekarstwo i historię bibliotek. Z kolei bibliografia w ścisłym znaczeniu zajmuje się rejestracją, opisem i systematyką dokumentów piśmienniczych. Stanowi ona, jak zauważył badacz, uzupełnienie i ukoronowanie księgoznawstwa. Za kompendium współczesnej bibliografii T. Sterzyński uznał podręcznik bibliografii Georga Schneidera *Handbuch der Bibliographie*¹⁷⁷, składający się z dwóch części: teoretyczno-historycznej i praktycznej. Pierwsza dotyczy teorii, metody i historii bibliografii, w drugiej zostały zestawione, opisane i omówione krytycznie najważniejsze bibliografie międzynarodowe i narodowe. Bibliografię G. Schneider zdefiniował jako „naukę o bibliografiach”, czyli spisach druków. Bibliologii (jako ogólnej wiedzy o książkach) nie uznawał, według niego była to dość dowolnie stosowana nazwa zbiorowa dla kilku dziedzin odrębnych, których jedyny łącznik stanowił przedmiot zainteresowania, czyli książka. T. Sterzyński przywołał ponadto polskie inicjatywy na polu bibliografii, przede wszystkim dzieło K. Estreichera oraz czasopisma bibliograficzne.

Ostatnie opracowanie¹⁷⁸ z tej grupy tematycznej, składające się z trzech części, odnosiło się do książek o Japonii wydanych w językach europejskich. Jak zaznaczył jego autor, Ignacy Schreiber, zawierało ono pierwsze zestawienie polskich publikacji na temat tego kraju. Najstarsze pisma drukowane w języku polskim były pismami misyjnymi i pochodziły z XVI wieku. Autor przedstawił publikacje wydawane od tego czasu w Europie i Polsce, wymienił tytuły pism misyjnych i świeckich. W początkach XX wieku liczba dzieł dotyczących Japonii ogromnie

¹⁷⁶ T. STERZYŃSKI: *Kompendium bibliografii*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 19, s. 289–292.

¹⁷⁷ G. SCHNEIDER: *Handbuch der Bibliographie*. Leipzig 1923.

¹⁷⁸ I. SCHREIBER: *Japonologia polska (szkic bibliograficzny)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 13, s. 193–196; IDEM: *Japonologia polska (szkic bibliograficzny)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 14, s. 209–213; IDEM: *Japonologia polska (szkic bibliograficzny)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 15–16, s. 225–228. Uzupełnieniem tych prac była książka autora ofiarowana uczestnikom IV Zjazdu Bibliofilów w Poznaniu; IDEM: *Polska Bibliografia Japonologiczna po rok 1926*. Kraków 1929.

wzrosła (także w samej Japonii), do czego przyczynił się wybuch wojny rosyjsko-japońskiej i zainteresowanie się tym krajem. I. Schreiber omówił również najistotniejsze współczesne mu prace o charakterze informacyjnym i specjalistycznym: podróźnicze, historyczne, z zakresu etnografii, historii sztuki i dramatu japońskiego.

Tabelaryczną charakterystykę zagadnień przedstawiono w tabeli 5.

TABELA 5. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Przegląd Bibliograficzny” (1923–1926)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
Bibliotekoznawstwo – teoria	dorobek dyscypliny	1	11,1
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	1	11,1
	organizacja zbiorów bibliotecznych	1	11,1
Księgoznawstwo – teoria	dorobek dyscypliny	1	11,1
Historia książki	historia książki na świecie	2	22,2
Bibliografia	teoria bibliografii	2	22,2
	wykazy książek	1	11,1
Razem		9	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza trendów w dorobku publikacyjnym „Przeglądu Bibliograficznego” po 1923 roku pozwoliła wyróżnić kluczowe obszary zainteresowań publikujących w nim autorów (tabela 5). Warto przy tym podkreślić, że przy tak niewielkiej liczbie artykułów trudno o szerszą i dokładną analizę. Z racji profilu czasopisma wiele uwagi poświęcono tematyce bibliograficznej, ukazując najważniejsze polskie inicjatywy na tym polu. Problematyka współczesnych bibliotek była poruszana bardzo rzadko.

Publikacjami w „Przeglądzie Bibliograficznym” badacze nie wnieśli istotnego wkładu w rozwój nauki, jednak godne odnotowania są opracowania autorstwa T. Sterzyńskiego. Podjął on nieczęstą wówczas próbę podsumowania dokonań w ramach dyscyplin związanych z książką i biblioteką. Nie prowadził refleksji dotyczącej teorii i koncepcji tych dyscyplin, skupił się za to na wskazaniu kierunków badawczych poprzez analizę piśmiennictwa. Szczególną uwagę zwracał na konieczność zróżnicowania zakresów bibliografii i bibliologii oraz uporządkowania problemów terminologicznych.

3.2.3. „Silva Rerum” (1925–1939)

Struktura czasopisma „Silva Rerum” obejmowała trzy części: artykuły, wiadomości bieżące określane jako *Pokłosie*, oraz wklejki i dodatki graficzne. Na część pierwszą w dużej mierze składały się artykuły o charakterze badawczym, dotyczące historii książki i bibliotek, autorstwa wybitnych polskich uczonych o zainteresowaniach bibliofilskich, w tym księgoznawców, bibliotekoznawców i bibliografów współpracujących z Towarzystwem Miłośników Książki w Krakowie.

Kilka zeszytów sprofilowano tematycznie, z nastawieniem na treści związane z nauką o książce i bibliotece. Zeszyt 10 tomu trzeciego (1927) został poświęcony K. Estreicherowi, zeszyt 11/12 w tym samym tomie – Bibliotece Kórnickiej z okazji przekazania jej zbiorów społeczeństwu polskiemu. W związku z narastającym terrorem niemieckim w dwóch zeszytach tomu ósmego (7 i 8) wydanych w 1939 roku omówiono działalność polskich bibliotek i bibliofilów na Śląsku¹⁷⁹.

W *Pokłosiu* zamieszczano różnorodne formalnie materiały, takie jak: recenzje, doniesienia, krótkie artykuły i wypowiedzi odnoszące się do zagadnień książki i rozwoju bibliotek w okresie międzywojennym. Redakcja przyporządkowywała je do następujących działów tematycznych: *Bibliographica*; *Ekslibrisy*; *Grafika*; *Oprawy*; *Rękopisy i Autografy*; *Ruch bibliofilski*; *Wystawy*; *Varia*; *Z bibliotek*; *Z czasopism*; *Z dziejów książki, drukarstwa, papiernictwa i introligatorstwa*; *Z katalogów księgarskich i antykwarskich*; *Z książek*; *Z literatury księgoznawczej*; *Z wydawnictw*. Spośród publikowanych treści na uwagę zasługują materiały bibliograficzne. W dziale *Bibliographica* ogłaszano recenzje spisów książek polskich i zagranicznych, dawnych i współczesnych, a od numeru 8 (1927) wprowadzono Estreicheriana rejestrujące druki nieznanne lub niedokładnie opisane w *Bibliografii polskiej* K. Estreichera. Ciekawą rubrykę, *Bibliographica nova et emendata*, prowadził od 1925 roku K. Piekarski, odnotowując opisy bibliograficzne dzieł nieznanych lub godnych bibliofilskiej uwagi. Jego dociekania sprawdzały się do ustalenia prawdziwego autorstwa i tytułu, śledzenia błędów w spisach bibliograficznych, podawania informacji o unikatowych drukach. Uzupełnienie artykułów i *Poklosia* stanowiły odbitki ekslibrisów, karty tytułowe lub fragmenty pierwodruków, fotokopie okładek starych czasopism, które dołączano do każdego zeszytu.

Analizując treść artykułów w „Silva Rerum”, można wyodrębnić działy zawierające treści księgo- i bibliotekoznawcze. Większość autorów podejmowała tematykę bibliologiczną, szczególnie historyczną, poprzez wykorzystywane w bada-

¹⁷⁹ Dwa śląskie zeszyty „Silva Rerum” stanowiły pokłosie bibliofilskich kontaktów członków Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie z przedstawicielami nowo powstałego Śląskiego Towarzystwa Miłośników Książki i Grafiki z siedzibą w Katowicach. W 1939 r. w przygotowaniu były również dwa kolejne zeszyty: 10 i 11 na sierpień i wrzesień, o częściowo śląskoznawczej tematyce. Zachowały się w niepełnej szacie wydawniczej w odbitkach szrotkowych.

niach metody księgoznawcze wnosząc wkład w rozwój tej dyscypliny. W piśmie nie zamieszczano artykułów o charakterze teoretyczno-metodologicznym. Wyjątek stanowiły dwa krótkie teksty w pierwszych zeszytach, prezentujące rozważania z zakresu szeroko pojętej **nauki o książce**. W zeszycie pierwszym był to programowy artykuł Stanisława Piotra Koczorowskiego pt. *O bibliofilii*¹⁸⁰, wygłoszony wcześniej na inauguracyjnym spotkaniu Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Książki. Autor zreferował w nim swoje poglądy na temat istoty bibliofilstwa oraz jego relacji z księgoznawstwem, uznając, że miłość do książek inspiruje bibliofilów do podejmowania badań nad historią książki, skłania do zainteresowania papiernictwem, technikami drukarskimi, intrologatorstwem, dziejami bibliotek. Zatem „wszystko to, co stanowi zakres bibliofilii, bibliografii, bibliotekonomii, jest i musi być jednocześnie przedmiotem zainteresowań bibliofila dla tej prostej przyczyny, że dyscypliny te książkę za przedmiot swej uwagi obrały”¹⁸¹. W artykule zarysowana została zbieżność kierunków zainteresowań bibliofilów i księgoznawców, jednak nie wywołał on dyskusji wśród czytelników. Formę odzewu stanowiła jedynie praca Zygmunta Mocarskiego *Definicje bibliografii, bibliologii i bibliognozji J.J. Rive’a*¹⁸². Refleksję autora odnoszącą się do „historii usiłowań ujęcia wiedzy o książce w ramy dyscypliny” uzupełniały wspomnienia pierwszych uczonych, którzy tworzyli grunt dla teorii księgoznawstwa (Ulisses Aldrovandi, Gabriel Peignot, Jan Józef Rive) i podjęli się określenia znaczenia bibliografii oraz pojęć pokrewnych. Obydwa teksty miały charakter komunikatów zawierających omówienia pól badawczych dyscyplin związanych z książką i nie wpłynęły zbyt mocno na rozwój nauki o książce.

Tematykę bibliotekoznawczą na łamach „Silva Rerum” reprezentowały teksty dotyczące **działalności współczesnych bibliotek**. Na szczególną uwagę zasługują dwa artykuły autorytetów środowiska bibliotekarskiego: Edwarda Kuntzego¹⁸³ i A. Birkenmajera¹⁸⁴, na temat roli powstającej Biblioteki Narodowej. Obaj, jako zwolennicy kontrowersyjnej wówczas w gronie bibliotekarzy koncepcji organizacji centralnej placówki w Warszawie, zastanawiali się, jaki powinien być zakres jej działalności oraz podział kompetencji między książnicą centralną i krakowską w zakresie gromadzenia zbiorów. E. Kuntze – nowo powołany dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej – w artykule *Czym powinna być Biblioteka Jagiellońska?* z 1927 roku zaprezentował swoją wizję placówki. Przypomniął plany K. Estreichera dotyczące przekształcenia biblioteki krakowskiej w książnicę narodową. E. Kuntze uważał,

¹⁸⁰ S.P. KOCZOROWSKI: *O bibliofilii*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 1, s. 2–5.

¹⁸¹ Ibidem, s. 2.

¹⁸² Z. MOCARSKI: *Definicje bibliografii, bibliologii i bibliognozji J.J. Rive’a*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 34.

¹⁸³ E. KUNTZE: *Czym powinna być Biblioteka Jagiellońska?* „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 5, s. 65–68.

¹⁸⁴ A. BIRKENMAJER: *Biblioteka Jagiellońska a Biblioteka Narodowa*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 6–7, s. 81–84.

że możliwe jest funkcjonowanie w Polsce dwóch centralnych bibliotek. Rozwiązanie ewentualnego konfliktu na tle podziału zadań widział w przyznaniu Bibliotece Jagiellońskiej statusu „biblioteki narodowej historycznej”, by uzupełniała narodowy zasób do 1918 roku. Sugerował, by biblioteka warszawska podjęła się gromadzenia całości produkcji wydawniczej rodzimej i dotyczącej Polski, począwszy od tej daty jako „roku odrodzenia Państwa Polskiego”¹⁸⁵. Do tekstu E. Kuntzego odniósł się A. Birkenmajer w artykule *Biblioteka Jagiellońska a Biblioteka Narodowa*¹⁸⁶, w którym również podjął próbę ustalenia podziału kompetencji między obiema placówkami. Twierdził, że księżnica krakowska z racji posiadania w swym księgozbiórze największej kolekcji starodruków polskich powinna być uznawana za historyczną bibliotekę narodową, realizującą wyłącznie funkcje ośrodka regionalnego.

Oprócz głosów w ogólnopolskiej debacie na temat zadań i organizacji Biblioteki Narodowej, na łamach „Silva Rerum” nie podejmowano rozważań teoretycznych odnoszących się do aktualnych wówczas i szeroko dyskutowanych w środowisku bibliotekarzy (m.in. w „Przeglądzie Bibliotecznym”) zagadnień organizacyjnych i technicznych współczesnego bibliotekarstwa. Autorzy omawiali działalność i zasady organizacji wybranych placówek. Na przykład w artykule Wacława Borowego i Adama Dobrowolskiego *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie*¹⁸⁷ szczegółowo przedstawiono strukturę tej placówki, jej księgozbiór, finanse, działalność wypożyczalni i czytelnicy, ponadto opisano budynek biblioteki oraz wymieniono najpilniejsze potrzeby. Podobny sprawozdawczy charakter miały teksty poświęcone: Wileńskiej Bibliotece Publicznej i Uniwersyteckiej¹⁸⁸, Śląskiej Bibliotece Publicznej im. Józefa Piłsudskiego w Katowicach¹⁸⁹, Bibliotece Kórnickiej¹⁹⁰ oraz bibliotece przy Muzeum Miejskim w Cieszynie (na którą składało się kilka księgozbiorów zgromadzonych w różnym czasie i w różnych organizacjach, m.in. biblioteka cieszyńskiego Towarzystwa Ludoznawczego, biblioteka im. ks. Leopolda Szersznika, księgozbiór dawnej cieszyńskiej Czytelnicy Ludowej i związana z nim biblioteka po Józefie Ignacym Kraszewskim, część biblioteki gimnazjum im. M. Konopnickiej w Cieszynie)¹⁹¹.

Na łamach czasopisma prezentowano stan badań nad **historią bibliotek**. Dzieje księżnic naukowych ujęto w formę opracowanych na podstawie zachowa-

¹⁸⁵ A. ULJASZ: *Z tradycji zarządzania polskimi bibliotekami akademickimi*. Edward Kuntze (1880–1950). „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2012, nr 2, s. 37.

¹⁸⁶ A. BIRKENMAJER: *Biblioteka Jagiellońska...*

¹⁸⁷ W. BOROWY, A. DOBROWOLSKI: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 3, s. 65–70.

¹⁸⁸ S. RYGIEL: *W Wileńskiej Bibliotece Publicznej i Uniwersyteckiej*. „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 4, s. 1–4.

¹⁸⁹ *Śląska Biblioteka Publiczna im. Józefa Piłsudskiego w Katowicach*. „Silva Rerum” 1939, z. 11, s. 277.

¹⁹⁰ W. POCIECHA: *Biblioteka Kórnicka*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 11–12, s. 161–168.

¹⁹¹ L. BROŻEK: *Biblioteki cieszyńskie*. „Silva Rerum” 1939, z. 11, s. 267–276.

nej korespondencji przyczynków dotyczących Biblioteki Uniwersyteckiej w Krakowie¹⁹² oraz Zakładu Narodowego im. Ossolińskich¹⁹³. Tematem jednego z tekstów była także Biblioteka Załuskich. Józef Korpała¹⁹⁴ przybliżył w nim sprawę roszczeń sukcesorów biskupów Załuskich o rekompensatę za spuściznę pozostawioną narodowi polskiemu oraz przytoczył przekazany królowi projekt ich wynagrodzenia. Poszerzył w ten sposób zasób wiadomości o pierwszej publicznej bibliotece narodowej, które – w stosunku do liczby zachowanych źródeł oraz ich wagi historycznej – były w tym okresie bardzo skromne.

Szerzej na łamach „*Silva Rerum*” podejmowano tematykę historii bibliotekarstwa na Śląsku. Stanisław Majewski¹⁹⁵ na podstawie bibliografii opracowanej przez Mikołaja Heneliusa pt. *Silesiographia* z 1704 roku omówił dwie najczęściej istniejące w XVII stuleciu na tym obszarze kategorie bibliotek: świeckie i duchowne. Konstanty Prus¹⁹⁶ ogłosił tekst o stratach cennych zbiorów klasztornych na terenie Górnego Śląska. W 1810 roku władze pruskie skonfiskowały wszystkie dobra ruchome i nieruchome w klasztorach i innych fundacjach religijnych. Przejęte księgozbiory stały się podstawą utworzonej we Wrocławiu Biblioteki Królewskiej i Uniwersyteckiej z siedzibą w gmachu przejętego klasztoru. Autor wpisał się tym tekstem w nurt rozważań nad powszechnym w XIX wieku zjawiskiem likwidowania bibliotek klasztornych, których zbiory zasilają istniejące lub nowo zakładane świeckie księżnice¹⁹⁷. W czasopiśmie zamieszczono również tekst Piotra Stasiaka na temat dziejów Towarzystwa Czytelni Ludowych. Autor przypomniał postać rolnika Pawła Garusa¹⁹⁸, który w 1888 roku założył jedną z pierwszych bibliotek Towarzystwa w Kryrach w powiecie pszczyńskim. P. Stasiak przedstawił inicjatywę dostarczania książek polskich z innych miast (Poznania, Częstochowy, Krakowa) na teren górnośląski i opisał proces wczesnego zakładania bibliotek polskich w prywatnych mieszkaniach robotników, drobnych rzemieślników i chłopów, pełniących społecznie funkcję bibliotekarzy. Zbliżony charakter miał tekst Pawła Rybickiego¹⁹⁹ o rozwoju książki drukowanej na Śląsku w XIX wieku. Autor podkreślił znaczenie zbieractwa ludowego na tym terenie, dzięki czemu przedstawiciele bibliofilów śląskich i posiadacze bibliotek wywodzili się nie tylko z wyższych sfer, ale również ze środowiska chłopów i robotników.

¹⁹² K. LEPSZY: *Wizyta Zygmunta III w Uniwersytecie Jagiellońskim roku 1588*. „*Silva Rerum*” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 23–26.

¹⁹³ A. BAR: *Z korespondencji Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*. „*Silva Rerum*” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 49–54.

¹⁹⁴ J. KORPAŁA: *Spór sukcesorów Bskp. J. i J. Załuskich o „Bibliotekę Załuskich”*. „*Silva Rerum*” 1939, z. 3, s. 57–60.

¹⁹⁵ S. MAJEWSKI: *O starych bibliotekach śląskich*. „*Silva Rerum*” 1939, z. 7, s. 159–166.

¹⁹⁶ K. PRUS: *Dawne biblioteki klasztorne Górnego Śląska*. „*Silva Rerum*” 1939, z. 8, s. 193–195.

¹⁹⁷ Problematyka klasztornych kasat w dziejach bibliotek stanowi obszar zainteresowań również współczesnych badaczy. Zob. rozdział 4.6.

¹⁹⁸ P. STASIAK: *„Wielki czytelnik” Paweł Garus w Kryrach*. „*Silva Rerum*” 1939, z. 7, s. 172–175.

¹⁹⁹ P. RYBICKI: *Z zagadnień książki na Śląsku*. „*Silva Rerum*” 1939, z. 8, s. 190–193.

Punktem wyjścia rozważań autorów współpracujących z „Silva Rerum” były również **współczesne księgozbiory prywatne** zakładane przede wszystkim przez miłośników książek na terenie Śląska, takich jak bibliofil chłopski Jan Wantuła z Ustronia²⁰⁰ czy Paweł Kotas, robotnik na Śląsku Cieszyńskim²⁰¹. Tematyce śląskoznawczej poświęcono również inne teksty. Historyk S. Majewski²⁰² omówił książki dotyczące dziejów górnictwa zgromadzone w swoim księgozbiorniku, a Józef Mayer²⁰³, przyszły filolog, śląski uczonek i bibliotekarz, zwrócił uwagę na chińskie księgozbiory sinologów: Domana Wielucha w Piotrowicach Śląskich i Jana Wyplera w Katowicach. Zaprezentowano również bibliotekę przewodniczącego Śląskiego Towarzystwa Miłośników Książki i Grafiki w Katowicach, Tadeusza Pietrykowskiego²⁰⁴, stanowiącą jeden z największych księgozbiorów prywatnych na Śląsku. Bibliofil ten przed 1939 rokiem zgromadził ponad 10 tysięcy książek, na które złożyły się dzieła prawnicze, historyczne, literatura piękna, wydania bibliofilskie oraz wielkopolsko-pomorska i śląska literatura regionalna²⁰⁵. Cechą wspólną artykułów w tej grupie tematycznej był fakt, że ich autorzy nie podejmowali badań księgoznawczych nad proveniencją czy oprawami dzieł. Wszystkie wymienione teksty miały charakter sprawozdawczy, ograniczono się w nich do charakterystyki ilościowej i omówienia profilu zgromadzonych zbiorów.

Właściciele często pomnażali swoje zbiory drogą dziedziczenia i kupna, a rozmiary, treść i wygląd kolekcji zależały od pozycji społecznej, zamożności i gustów zbieraczy. Badaczy interesowały losy tych **prywatnych księgozbiorów**, które z czasem zostały przekazane instytucjom naukowym lub wielkim bibliotekom, zwłaszcza że wiele z tych kolekcji uległo zniszczeniu lub rozproszeniu na skutek działań wojennych²⁰⁶. Za sprawą tekstów zamieszczanych na łamach czasopisma możliwe było opisanie, a niekiedy nawet odkrycie zapomnianych księgozbiorów kilku polskich rodzin. Do takich zbiorów zaliczono dwie biblioteki prywatne z XVI wieku: Decjuszów i biskupa płockiego Piotra Dunina-Wolskiego. Autorzy tekstów na podstawie źródeł świadczących o istnieniu księgozbiorów obrali odmienne kierunki metodologiczne. Bibliotekę rodziny

²⁰⁰ K.L. KONIŃSKI: *Księgozbiór robotnika. Przyczynek do bibliofilstwa na Śląsku*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 13–17.

²⁰¹ K. BROMEK: *Biblioteka Pawła Kotas w Rzece na Śląsku Zaolziańskim*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 207–208.

²⁰² S. MAJEWSKI: *Z mojej biblioteki górniczej*. „Silva Rerum” 1939, z. 11, s. 261–267.

²⁰³ J. MAYER: *O chińskich księgach i wydawnictwie „A la chinoise” na Śląsku*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 201–207.

²⁰⁴ *Biblioteka Tadeusza Pietrykowskiego, Katowice*. „Silva Rerum” 1939, z. 11, s. 276.

²⁰⁵ Tadeusz Pietrykowski zamierzał przekazać swoje zbiory miastu Toruń, jednak rozmowy z władzami miejskimi przerwał wybuch wojny. T. Pietrykowski zginął w Katyniu, a jego księgozbiór uległ rozproszeniu. Zob. T. ZAKRZEWSKI: *Tadeusz Pietrykowski 1895–1940. W służbie dobra i piękna książki polskiej*. Katowice 1993, s. 25.

²⁰⁶ K. MALECZYŃSKA: *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*. Wrocław 1987, s. 205.

Decjuszów założył na początku XVI wieku mieszczanin krakowski Just Ludwik Decjusz, a zbiory znacznie wzbogacili synowie po jego śmierci. Z powodu rozproszenia księgozbioru na przestrzeni wieków podstawową metodą wykorzystaną przez Włodzimierza Budkę²⁰⁷ w rekonstrukcji dziejów zbioru była analiza źródeł archiwalnych. Na podstawie przechowywanych w Archiwum Miejskim w Krakowie ksiąg majątkowych badacz omówił dzieje biblioteki oraz określił wielkość i profil zbiorów. Księgozbiór składający się z około 450 dzieł zaliczono do największych bibliotek prywatnych. Poznano go dzięki spisaniu w 1580 roku inwentarzowi porządkującemu książki według formatów z podaniem ceny.

Przedmiotem badań autorów trzech tekstów były Volsciana, bogaty zbiór hispaników, uważany za jedną z najliczniejszych prywatnych kolekcji zebranych w Polsce w XVI wieku, należący do P. Dunina-Wolskiego – biskupa, dyplomaty Zygmunta Augusta, później Henryka Walezego, bibliofila, poligloty, miłośnika literatury hiszpańskiej. Po 12 latach spędzonych w Hiszpanii przywiózł on do Polski cenne hispanika. Tę renesansową bibliotekę – dzięki wzmiance Wawrzyńca z Wszerecza o współczesnym mu biskupie i jego darze książkowym dla Akademii Krakowskiej – odkrył w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej i wstępnie opisał w 1928 roku K. Piekarski²⁰⁸. Prowadząc studia nad oprawą, badacz podjął próbę identyfikacji podstawowych cech woluminów, jakie znalazły się w przywiezionym w 1592 roku z Pułtusza do Krakowa transporcie książek. Po 336 latach można było określić liczebność krakowskiej Volsciany, księgozbioru ofiarowanego przez P. Dunina-Wolskiego Bibliotece Jagiellońskiej. Ten jeden z większych wówczas w Polsce księgozbiorów, liczący ponad 1300 tomów, został przekazany przez biskupa testamentem z dnia 1 stycznia 1590 roku na własność Collegium Maius i płockiej Bibliotece Katedralnej. W procesie identyfikacji K. Piekarski posłużył się metodą proveniencyjną, gdyż na części odnalezionych dzieł sam P. Dunin-Wolski w lewym górnym rogu wyklejki okładki wpisał datę włączenia ich do swego księgozbioru, a czasem sporządzał notatkę na temat donacji. W toku dociekań K. Piekarski zwrócił uwagę na szczególne cechy zbioru: nietypowy w owym czasie dla polskiej książki materiał, jakim był biały pergamin, i kaligraficzny, gotycki lub quasi-gotycki napis biegnący wzdłuż całego grzbietu, a także na charakterystyczną oprawę z barwionej na brunatno skóry cielęcej. Umożliwiło to uczonemu odszukanie 782 tomów Volsciany w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, a także wyodrębnienie kolekcji opraw wykonanych w warsztacie introligatora S.S. w Gdańsku. Do stwierdzenia podobieństw posłużyły dwa tłoiki użyte w zdobieniu opraw: jeden zawierał w rysunku tarczę z herbem Gdańska, drugi na podobnej tarczy – inicjały S.S.

²⁰⁷ W. BUDKA: *Biblioteka Decjuszów*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 110–126.

²⁰⁸ K. PIEKARSKI: *Odkrycie „Volsciany” w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 127–138.

K. Piekarski i Henryk Barycz²⁰⁹ zamieścili na łamach „Silva Rerum” przyczynek do dziejów tego księgozbioru. Ich zamiarem było odtworzenie procesu powstawania biblioteki P. Dunina-Wolskiego drogą zakupów za granicą, czynionych osobiście lub przez pośredników. Badacze odkryli, że biskup nawiązał kontakt z wybitnym przyrodnikiem i bibliofilem bolońskim, U. Aldrovandim. Zachowane fragmenty ich korespondencji dowodzą, iż bibliofile wysyłali sobie książki. W zbiorach zapisków U. Aldrovandiego w Bibliotece Uniwersytetu Bolońskiego odnaleziono spis zawartości dwóch przesyłek z książkami hiszpańskimi, dostarczonych P. Duninowi-Wolskiemu do Polski. K. Piekarski i H. Barycz opracowali i wydali ten dokument, obrazujący sposób pomnażania biblioteki pułtuskiej. Zestawienie dat zapisków akcesyjnych z tomów biblioteki P. Dunina-Wolskiego pozwoliło im zidentyfikować 73 woluminy zarejestrowane przez właściciela w czasie jego czteromiesięcznego pobytu w Bolonii²¹⁰.

Zapowiedzi K. Piekarskiego na łamach „Silva Rerum” dotyczące dalszych poszukiwań w Krakowie i Płocku oraz opublikowania diariusza P. Dunina-Wolskiego z lat 1561–1583 nie zostały zrealizowane. Przed 1939 rokiem jeszcze tylko W. Budka²¹¹ analizował część biblioteki prywatnej ofiarowanej przez właściciela Bibliotece Katedralnej w Płocku. Wydał drukiem wykaz 79 dzieł w 134 woluminach, pod nazwą *Index librorum*, przechowywany w spisie dóbr, które przypadły płockiej katedrze po śmierci P. Dunina-Wolskiego. W. Budka nie podjął jednak próby identyfikacji wydań dzieł, czyli porównania z istniejącymi jeszcze wówczas egzemplarzami. Przed II wojną światową nie prowadzono więc zapowiadanych badań nad płocką Volscianą, a do współczesności w Archiwum Diecezji Płockiej zachowały się z czasów P. Dunina-Wolskiego jedynie cztery woluminy rękopiśmiennych akt czynności biskupich, oprawione w brunatną skórę, zdobione tłoczeniami i supereklibrisami z herbem Łabędź²¹².

Również inni badacze zamieszczali na łamach analizowanego czasopisma prace, w których opisywali wyniki rekonstrukcji większych i mniejszych księgozbiorów. Punkt wyjścia stanowiły zachowane książki, korespondencja właścicieli i zachowane inwentarze bibliotek. Przekrój społeczny właścicieli

²⁰⁹ H. BARYCZ, K. PIEKARSKI: *Hiszpańskie nabytki Wolskiego z 1582 r.* „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 157–162.

²¹⁰ Andrzej Obrębski dokonał korekty niektórych ustaleń Kazimierza Piekarskiego i Henryka Barycza. Stwierdził m.in., że w okresie bolońskim Piotr Dunin-Wolski zarejestrował 96 książek. Zob.: A. OBRĘBSKI: *Volsciana. Katalog renesansowego księgozbioru Piotra Dunina-Wolskiego biskupa płockiego*. Kraków 1999, s. 22.

²¹¹ W. BUDKA: *Dar biskupa Piotra Wolskiego dla Katedry Płockiej*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 138–141.

²¹² W czasie II wojny światowej stare druki z biblioteki płockiej katedry zaginęły po wywiezieniu ich przez Niemców do Królewca. Współcześnie studia nad księgozbiorem Piotra Dunina-Wolskiego prowadził przede wszystkim Andrzej Obrębski; zob.: A. OBRĘBSKI: *Volsciana...* Więcej na ten temat w rozdziale 4.6.

badanych kolekcji był szeroki: od przedstawicieli królewskich rodów po osoby duchowne i uczonych. Królewski księgozbiór zaprezentował Stanisław Bodniak²¹³, ogłaszając przyczynek do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta z okresu tykocińskiego. W 1565 roku król postanowił przenieść swój księgozbiór z Wilna do zamku w Tykocinie z uwagi na bezpieczną lokalizację tego obiektu. S. Bodniak opublikował kilka przechowywanych w Bibliotece Kórnickiej listów monarchy do zarządcy posiadłości i bibliotekarza królewskiego Łukasza Górnickiego w sprawie przesyłki książek z roku 1568 i 1570. Rękopisy te zawierały informacje o rodzajach opraw książek królewskich – były wykonane z aksamitu, pergaminu, ze skór kolorowych (żółtych, czerwonych) i tłoczone złotem.

Studia nad zabytkami rękopiśmiennymi prowadził Kazimierz Tyszkowski²¹⁴, archiwista i kustosz rękopisów w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich. Wielokrotnie opracowywał spuścizny przekazywane lub zakupione przez Ossolineum, implementując metody pracy archiwalnej na grunt biblioteczny, a efekty swych prac przedstawiał w publikacjach. W 1927 roku ważnym nabytkiem działu rękopisów były oryginalne akta wyprawy beresteckiej z archiwum królewicza Karola Ferdynanda, syna Zygmunta III Wazy, biskupa wrocławskiego i plockiego. Zbiór korespondencji przesyłanej m.in. przez dyplomatę Andrzeja Miaskowskiego został zakupiony od osoby prywatnej, która wcześniej nabyła ją u antykwariusza w Rzymie. Dzięki temu pozyskano informacje na temat losów zbiorów królewicza, po jego śmierci przekazanych Janowi Kazimierzowi, a po potopie szwedzkim w 1655 roku rozproszonych wśród szwedzkich i polskich kolekcji.

Temat dziejów przemieszczeń europejskiego dziedzictwa kulturalnego poprzez ukazanie losów biblioteki ostatniego króla Polski, Stanisława Augusta Poniatowskiego, poruszył Mieczysław Opałek²¹⁵ w artykule *Król bibliofil*. Władca zgromadził bogaty i pięknie oprawiony księgozbiór, miał też duży wpływ na rozwój zamiłowań zbierackich i bibliofilskich wśród przedstawicieli bogatych rodów. Po trzecim rozbiórce Polski połowę księgozbioru i kolekcji monet zakupił od spadkobierców króla T. Czacki dla Liceum Krzemienieckiego. Drugą część król zabrał ze sobą do Petersburga, a po jego śmierci car Paweł I darował księgi biskupowi prawosławnemu, Anastazemu Bratanowskiemu. Zgodnie z jego wolą zawartą w testamencie przekazano je seminarium prawosławnemu w Astrachaniu. W dwudziestoleciu międzywojennym stronie polskiej nie udało się odzyskać od Rosji i Ukrainy zbiorów krzemienieckich wywiezionych w 1834 roku do Kijowa, a przechowujący ten księgozbiór Uniwersytet św. Włodzimierza w Kijo-

²¹³ S. BODNIAK: *Karta z bibliotekarskich i starościńskich zajęć Górnickiego 1566–1601*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 72–76.

²¹⁴ K. TYSZKOWSKI: *Rękopis z archiwum królewicza Karola Ferdynanda Wazy*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 154–156.

²¹⁵ M. OPAŁEK: *Król bibliofil*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 45–48.

wie nie udostępniał zasobów polskim badaczom²¹⁶. Bibliotekoznawcy podejmowali więc starania o zachowanie w pamięci tego i innych rozproszonych po świecie zabytków.

W sześciu tekstach ukazano dzieje bibliotek prywatnych założonych w XIX wieku. Prace te miały przede wszystkim charakter faktograficzny, nie podejmowano w nich analizy społecznych funkcji tych księżnic. Paweł Ettinger²¹⁷ naświetlił historię powstania i rozproszenia księgozbioru wielkiego księcia Konstantego Pawłowicza, namiestnika Królestwa Polskiego i naczelnego wodza wojsk polskich w latach 1815–1830. W tym celu przywołał publikację Sergeya Aleksandrovicha Muchina *Sud'ba odnoy biblioteki. Predisjowije W.K. Łukomskogo*²¹⁸, w której omówiono zbiory będące w posiadaniu Konstantego. P. Ettinger szczególną uwagę poświęcił bibliotece warszawskiej, mieszczącej się w Belwederze i pałacu Brühla.

Kolejne opracowania dotyczą dziejów księgozbiorów znanych rodów i dostojników kościelnych, które gromadzono z pobudek patriotycznych i sentymentalnych w czasach porozbiorowych. Badaczy książki polskiej takie księgozbiory interesowały jako dziedzictwo narodowe, które nie może odejść w zapomnienie. Ważną funkcję spełniały zwłaszcza puławskie zbiory księżnej Izabeli z Flemmingów Czartoryskiej, stanowiące część otwartego w 1801 roku pierwszego muzeum narodowego w Świątyni Sybilli w Puławach. Karol Buczek²¹⁹ opisał tragiczne losy biblioteki po wybuchu powstania w 1831 roku, kiedy część zbiorów ewakuowano do Sieniawy, a następnie do Hotelu Lambert w Paryżu, natomiast pozostałość została wywieziona przez Rosjan. Autor prześledził działania mające na celu uratowanie i przewiezienie zbiorów do Warszawy i na podstawie zachowanej dokumentacji odtworzył listę 12 tysięcy zrabowanych przez carat książek. W kolejnych opracowaniach pisano o: bibliotece rodu Ostrowskich²²⁰; bibliotece rodu Chrzanowskich w Morocynie²²¹ (zdeponowanej w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich); księgozbiórze hrabiego Józefa Koziębrodzkiego²²²

²¹⁶ Dopiero w 1992 r. została podpisana umowa między Biblioteką Narodową w Warszawie a Narodową Biblioteką Ukrainy im. W.J. Wiernadskiego w Kijowie, dotycząca rejestracji księgozbioru królewskiego. Zob. rozdział 4.6.

²¹⁷ P. ETTINGER: *Księgozbiory Wielkiego Księcia Konstantego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 1–3, s. 22–24.

²¹⁸ S.A. MUCHIN: *Sud'ba odnoy biblioteki. Predisjowije W.K. Łukomskogo*. Leningrad 1929.

²¹⁹ K. BUCZEK: *Biblioteka Puławska w czasie walk powstania listopadowego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10–12, s. 155–170.

²²⁰ T. SEWERYN: *Księgozbiór rodziny Ostrowskich w Ujeździe*. „Silva Rerum” 1925 t. 1, z. 2, s. 29–31.

²²¹ K. TYSZKOWSKI: *Biblioteka Chrzanowskich w Morocynie*. „Silva Rerum” 1925 t. 2, z. 4, s. 4–8. Artykuł powstał jako pokłosie prac autora nad opracowaniem dokumentów przekazywanych Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Uzupełnieniem jest publikacja: IDEM: *Biblioteka Chrzanowskich w Morocynie*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1925, nr 2, s. 78–79.

²²² R. KOTULA: *Józef hrabia Koziębrodzki i jego księgozbiór*. „Silva Rerum” 1939, z. 10, s. 247–250.

(przekazanym częściowo do Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie); fragmencie zachowanego archiwum rodu Potockich²²³; księgozbiornie biskupa chełmińskiego Stanisława W. Okoniewskiego²²⁴ (stanowiącym podstawę biblioteki pałacu biskupiego w Pelplinie). Dominowały więc opracowania poświęcone jednostkowym księgozbiornom, bez szerszej perspektywy, która odzwierciedlałaby ich funkcję społeczną inną niż dokumentowanie utraconych dóbr. Badacze zestawiali fakty, omawiali najcenniejsze egzemplarze dzieł, czasem przywoływali katalogi lub ich fragmenty.

Tematykę księgozbiornów rozproszonych kończą badania H. Barycza dotyczące obecności książki polskiej w zbiorach włoskich bibliotek prywatnych. W pierwszej pracy²²⁵ badacz opisał polonika w księgozbiornie biblioteki U. Aldrovandiego w Bolonii. Na podstawie katalogów księgozbiornu tego bibliofila i profesora Uniwersytetu Bolońskiego zestawił zasób poloników, na mocy testamentu przechowywanych w zbiorach biblioteki uniwersyteckiej. W drugim tekście²²⁶ H. Barycz przedstawił sylwetki dwóch Włochów – Sebastiana Ciampiego z Pistoii, profesora filologii klasycznej, oraz Józefa Mezzofantiego, kustosa biblioteki uniwersyteckiej w Bolonii, a następnie Biblioteki Watykańskiej – którzy w pierwszej połowie XIX wieku interesowali się polską literaturą i kulturą. Dwa lata po śmierci J. Mezzofantiego ogłoszono drukiem spis zawartości jego biblioteki – dzięki temu wiadomo, po jakie książki sięgał sławny poliglota, prowadząc studia nad językiem polskim.

Ważny obszar zainteresowań księgoznawców wyznaczyły badania nad historią książki rękopiśmiennej i drukowanej, których przedmiotem były konkretne egzemplarze dzieł, a nie ich komplety. Autorzy prowadzili działania mające na celu rejestrację i analizę **zabytków piśmiennictwa** przechowywanych w polskich bibliotekach i archiwach. Szesnastowieczne pamiętki rękopiśmienne analizował W. Budka²²⁷. Badacz omówił wiersze zapisane w księgach sądowych krakowskich z lat 1564–1588 i przechowywane w Archiwum Ziemskim w Krakowie. Na podstawie zapisków proveniencyjnych, m.in. inicjałów, podpisów i akrostychów, ustalił autorstwo tekstów utrwalonych w księgach grodzkich i ziemskich. Natomiast H. Barycz²²⁸ wydobyl łacińsko-polskie dystychy dydaktyczno-moralne znajdujące się w rękopisie Biblioteki Ossolińskich we Lwowie. Analizując zawartość rękopisu, treść i wyrażenia leksykalne, wskazał prawdopodobny czas powstania i miejsce pochodzenia zabytku.

²²³ J. SOKULSKI: *Resztki archiwum hr. Potockich w Raju i wiadomość o papierni w Nowej Grobli*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 29–37.

²²⁴ A. LIETKE: *Biskup-bibliofil na stolicy chełmińskiej*. „Silva Rerum” 1938, z. 1–2, s. 3–6.

²²⁵ H. BARYCZ: *Z dziejów książki polskiej zagranicą w XVI stuleciu. Polonica w Bibliotece Ulissea Aldrovandiego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 65–71.

²²⁶ H. BARYCZ: *Józef Mezzofanti a Polska*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 17–23.

²²⁷ W. BUDKA: *Muza ksiąg sądowych XVI wieku*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 6/7, s. 85–88.

²²⁸ H. BARYCZ: *Łacińsko-polski wiersz szkolny w XVI w.* „Silva Rerum” 1939, z. 4, s. 76–79.

Pozostałe artykuły miały podobny charakter: autorzy opisywali w nich efekty akcji inwentaryzowania zbiorów rękopiśmiennych w archiwach gminnych i parafialnych na Górnym Śląsku²²⁹, przedstawiali niewystępujące w drukach fragmenty autografów *Konrada Wallenroda*, *Pana Tadeusza*²³⁰, ballady *Pani Twardowska*²³¹ A. Mickiewicza, podawali informacje o znaleziskach, np. o rękopisie 14 tomów dzieła *Bogactwo języka polskiego* ks. Alojzego Osieńskiego²³².

Badania materiałów rękopiśmiennych miały na celu próbę rozpoznania funkcji twórczości sztambuchowej. W początkach XX wieku uczeni skupiali się zwykle na osobie właściciela *album amicorum*, co sprzyjało opisaniu pojedynczych dokumentów. H. Barycz i S. Bodniak dokonali analizy jednostkowych pamiętek tej kultury doby staropolskiej. Poszukiwanie informacji o losie sztambucha, jego właścicieli i osobach, które dokonały wpisu, pozwoliło na ustalenie chronologii niektórych faktów z życiorysu właściciela na podstawie daty notatek oraz miejsc pobytu osób w momencie wpisów. Takie ujęcie tematu zaprezentował S. Bodniak²³³. Badacz ukazał losy sztambucha Jana Zborowskiego i uporządkował alfabetycznie wpisy, opatrując je notatkami o autorach. Badany dokument, znajdujący się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej, posłużył za przykład pamiętnika, którego podstawą była książka emblematyczna. Młody J. Zborowski, przysły kasztelan gnieźnieński, wykorzystał w tym celu interfoliowane wydanie *Emblemata cum aliquot nummis antiqui operis* Johanna Sambucusa z 1564 roku.

Temat sztambuchów znanych właścicieli dwukrotnie podejmował H. Barycz, pisząc o zachowanym w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej pamiętniku z wczesnego okresu życia Żegoty Paulego²³⁴ oraz o *album amicorum* Józefa Andrzeja Załuskiego²³⁵, wywiezionym po trzecim rozbiore Polski do Petersburga, a odzyskanym w ramach rewindykacji zagrabionych zbiorów. Badacz skupił się przede wszystkim na zawartości pamiętników jako źródle historycznym, przytaczając treść inskrypcji.

²²⁹ J. HUTKA: *Wrażenia z wędrówki po archiwach i bibliotekach gminnych i parafialnych w górnośląskiej części województwa śląskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 177–179.

²³⁰ S. PIŁGOŃ: *Wiadomości o kilku autografach poezji Mickiewicza*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 25–28.

²³¹ A. MICKIEWICZ: *Pani Twardowska. Z autografu wydał po raz pierwszy Józef Kallenbach*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8–9, s. 113–118.

²³² M. DANILEWICZOWA: *Plotki o rywalu Lindego (ze wspomnień o ks. Alojzym Osieńskim)*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 103–104.

²³³ S. BODNIAK: *Album amicorum Jana Zborowskiego*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 11–12, s. 174–179.

²³⁴ H. BARYCZ: *Sztambuch Żegoty Paulego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 54–59.

²³⁵ H. BARYCZ: *Sztambuch J.A. Załuskiego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 147–154. W 1944 r., po klęsce powstania warszawskiego zbiory specjalne Biblioteki Narodowej przechowywane w Bibliotece Krasińskich przy ulicy Okólnik uległy spaleni. Wśród nich było 20 sztambuchów będących własnością Józefa Andrzeja Załuskiego, wymienionych w tekście Henryka Barycza.

Istotnym obszarem działań uczonych okresu międzywojennego było poszukiwanie i rejestracja drukowanych zabytków literatury. Na łamach „Silva Rerum” również publikowano przyczynki na temat cennych egzemplarzy druków. Autorzy zwracali uwagę na oprawę i zdobienia dzieła, rodzaje czcionek, notatki proveniencyjne wskazujące właściciela. W czasopiśmie przedstawiono pamiętki piśmiennicze przechowywane w zbiorach bibliotek lub będące własnością osób prywatnych: egzemplarz mszału wrocławskiego z roku 1519²³⁶; druk Michała Hofmańskiego z 1611 roku pt. *Wojna smoleńska*²³⁷ o wojnach moskiewskich; egzemplarz *Historii narodu polskiego* Adama Naruszewicza z końca XVIII wieku²³⁸.

Impuls do opracowania artykułów stanowiło odkrycie drukowanych dzieł w księgozbiorach bibliotek lub uzyskanie dostępu do dokumentacji na ich temat. K. Badecki²³⁹ omówił nieznane wcześniej w środowisku naukowym, nieskatalogowane druki literatury mieszczańskiej znalezione w zbiorach Biblioteki Kórnickiej przez nowo powołanego kierownika księżnicy, Władysława Pocięchę. Zawarte w artykule informacje stanowiły uzupełnienie wiadomości bibliograficznych zamieszczonych w wydanej w 1925 roku książce K. Badeckiego *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku: literatura bibliograficzna*²⁴⁰.

Ksawery Świerkowski²⁴¹ opublikował przyczynkarskie szkice historii druków: *Oda do wolności* i *Hymn* J. Słowackiego (1830), *Kulik Polaków* (1831) oraz pierwszego wydania *Ody do młodości* A. Mickiewicza (1831). Autor dotarł do dokumentów przechowywanych w Archiwum Oświecenia Publicznego utworzonym po upadku powstania listopadowego. Władze rosyjskie po wkroczeniu do Warszawy zażądały wówczas od drukarni i księgarń wykazów książek tłoczonych lub sprzedawanych w okresie powstania, co skutkowało utrwaleniem tytułów publikacji i sprzedających je placówek.

Stanisław Pigoń²⁴² opisał genezę dwóch anonimowych druków, starając się ustalić ich autorów. Badacz odrzucił hipotezę K. Estreichera, który przypisywał A. Mickiewiczowi autorstwo tekstu pt. *Karylla*. Drugim tekstem była wydana w języku francuskim anonimowa broszura o twórcy *Pana Tadeusza*. Analizując

²³⁶ E. DROBNY: *Mszał gotycki z roku 1519*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 199–200.

²³⁷ J. SERUGA: *Nieznany utwór Michała Hofmańskiego z r. 1611*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 105–107. Książka była jednym z czterech dzieł nieznanymi Karolowi Estreicherowi, jakie znalazły się w zbiorach biblioteczo-muzealnych rodziny Tarnowskich w Sucheju, wśród pokażnej liczby druków poznańskich Jana Wolraba.

²³⁸ S. WASYLEWSKI: *Na marginesie dzieł Naruszewicza*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 61–62.

²³⁹ K. BADECKI: *Zabytki literatury mieszczańskiej w Bibliotece Kórnickiej*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 3, s. 33–45.

²⁴⁰ K. BADECKI: *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku: literatura bibliograficzna*. Lwów 1925.

²⁴¹ K. ŚWIERKOWSKI: *Rozpowszechnianie broszurek Słowackiego i Mickiewicza w dobie powstania listopadowego*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 101–102.

²⁴² S. PIGOŃ: *Dwie zagadki bibliograficzne*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 5–12.

miejsce i czas powstania tekstu, S. Pigoń ustalił, że jego autorem był Wojciech Darasz, członek kierownictwa Towarzystwa Demokratycznego Polskiego.

W „Silva Rerum” zamieszczano również prace dotyczące dawnej **grafiki artystycznej** jako sztuki użytkowej, chociaż temat ten nie stanowił dominującego obszaru zainteresowań autorów. Maria Jarosławiecka²⁴³, prezentując rysunek Christiana Ludwiga Kauliza (Kaulitza) ze zbiorów Muzeum XX. Czarторыskich w Krakowie, opatrzyła go komentarzem zawierającym dane katalogowe. Podała wymiary i stan zachowania, określiła technikę wykonania oraz scharakteryzowała treść grafiki. Analiza strojów postaci i tarczy herbowych na rysunku pozwoliła autorce ustalić datę powstania zabytku na około 1700 rok. Inny artykuł²⁴⁴ z tego zakresu był poświęcony najcenniejszym dziełom niemieckich litografów XIX wieku w kolekcji lwowskiego Muzeum im. XX. Lubomirskich. Oba teksty można uznać za próbę inwentaryzacji zabytków. Rzadko w „Silva Rerum” podejmowano temat współczesnej grafiki artystycznej, chociaż w okresie międzywojennym przeżywała ona swoje odrodzenie i zyskała status autonomicznej dziedziny sztuki. Autorzy nie widzieli jednak potrzeby dyskusji nad aktualną twórczością graficzną w Polsce czy specyfiką poszczególnych technik graficznych. Skupiali się na omówieniu twórczości wybranych artystów grafików, np. Jana Wojnarskiego, którego sylwetkę oraz prace wykonywane technikami akwaforty, miedziorytu i litografii przedstawił Franciszek Walter²⁴⁵. W periodyku zaprezentowano również twórczość dwóch artystów eksplorujących śląską przestrzeń przemysłową kopalń i hut śląskich²⁴⁶. Pierwszym był wybitny już wówczas grafik Paweł Steller z Katowic, uprawiający wiele dyscyplin twórczych, m.in. drzeworyt, akwarelę i rysunek, autor ilustracji do podręczników, książek i kalendarzy. Drugim – Władysław Zakrzewski z Krakowa, stosujący techniki metalowe (miedzioryt, akwaforta, akwatinta) jedno- i wielobarwne, znany m.in. z projektowania ekslibrisów.

Zainteresowanie **ekslibrisami** w bibliotekach, księgozbiorach prywatnych i pojedynczych egzemplarzach w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego zyskało szczególne znaczenie. Polscy artyści znaku książkowego prezentowali swe prace na Wystawie Światowej w Paryżu w 1925 roku oraz na licznych wystawach krajowych. Ożywił się ruch kolekcjonerski, toteż ekslibris stał się elementem mody, prestiżu kolekcjonera, ważnym sposobem wypowiedzi artystycznej, świadcząc o szczególnym zainteresowaniu pięknem książki. Ekslibrisologia

²⁴³ M. JAROSŁAWIECKA: *Rysunek Ch.L. Kaulitza w muzeum XX. Czarторыskich w Krakowie (nr inw. R. r. 443)*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–2, s. 168–173.

²⁴⁴ W. ŻYŁA: *Inkunabuły litografii niemieckiej w Muzeum im. XX. Lubomirskich we Lwowie*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8/9, s. 126–132.

²⁴⁵ F. WALTER: *Graficzna i malarska twórczość Jana Wojnarskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 115–116.

²⁴⁶ S. PŁUSZCZEWSKI: *Śląski przemysł w grafice artystycznej – twórczość Pawła Stellera i Władysława Zakrzewskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 175–177.

wnosiła do księgoznawstwa wiedzę na temat dziejów książki, bibliofilstwa oraz historii bibliotek. Niekiedy ekslibris pozostawał jedynym historycznym świadectwem dawniej istniejącego księgozbioru, źródłem wiadomości o właścicielu i charakterze jego biblioteki. Tadeusz Przyppkowski²⁴⁷ omówił genezę ekslibrisu jako znaku własnościowego, jego rolę i najczęściej wykorzystywane techniki graficzne. P. Ettinger²⁴⁸ w dwuczęściowym artykule przedstawił temat ekslibrisów zagranicznych. Zbadał zainteresowanie ekslibrisem w różnych krajach Europy i Ameryki Północnej. Zaprezentował najważniejsze czasopisma podejmujące tę tematykę, m.in. „L'Exlibris” we Francji czy „Exlibris Buchkunst und angewandte Graphik” w Niemczech. Autorzy innych tekstów analizowali znaki własnościowe osób prywatnych i instytucji. Tendencji tej sprzyjało powołanie w 1924 roku Koła Miłośników Ekslibrisu (KME)²⁴⁹ w ramach Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie. 15 listopada tego roku na posiedzeniu Koła jego członkowie, na czele z przewodniczącym Tadeuszem Żerańskim i sekretarzem T. Przyppkowskim, zainicjowali akcję inwentaryzacji polskiego ekslibrisu współczesnego (XIX–XX wiek) poprzez poszukiwania wzmianek z ostatnich stu lat, a także zbieranie informacji o aktualnie tworzonych ekslibrisach. W tym celu wystosowano odezwę *Do P. T. Zbieraczy Exlibrisów (Odezwa Komitetu Zjazdu)*²⁵⁰, podpisaną przez T. Żerańskiego i K. Witkiewicza. Pracę nad kwerendą rozdzieleno między członków Koła, a wyniki ich działań przedstawiano w kolejnych zeszytach „Silva Rerum”: P. Ettinger²⁵¹, omówił ekslibrisy Michała hr. Wielhorskiego; K. Piekarski²⁵², opublikował pracę na temat znaku własnościowego Jana Brożka; W. Pociecha²⁵³, przedstawił odnaleziony w Bibliotece Kórnickiej najstarszy polski ekslibris wykonany techniką drzeworytu w roku 1516, będący własnością arcybiskupa, humanisty i polityka M. Drzewickiego. Na uwagę zasługiwała zwłaszcza ostatnia praca, gdyż W. Pociecha nie tylko przedstawił sylwetkę M. Drzewickiego na tle działalności Filipa Buonaccorsiego (Kallimacha) w Polsce i odtworzył jeden z aspektów dziejów bibliotek w epoce polskiego i włoskiego renesansu, lecz dał przy tym

²⁴⁷ T. PRZYPPKOWSKI: *Z rozważań nad graficzną postacią exlibrisu*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 1–3, s. 29–33.

²⁴⁸ P. ETTINGER: *Exlibris w literaturze światowej (1928–1930)*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 1–3, s. 33–38; IDEM: *Exlibris w literaturze światowej (1929–1930)*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8–9, s. 143–147.

²⁴⁹ *Koło Ekslibrisistów*. „Silva Rerum” 1925, z. 1, s. 16; *Sprawozdanie z działalności Koła Miłośników Exlibrisu w Krakowie*. „Silva Rerum” 1925, z. 2, s. 52.

²⁵⁰ T. ŻERAŃSKI, K. WITKIEWICZ: *Do P. T. Zbieraczy Exlibrisów (Odezwa Komitetu Zjazdu)*. Kraków 1925.

²⁵¹ P. ETTINGER: *Exlibrisy Michała hr. Wielhorskiego (1788–1856)*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 163–168.

²⁵² K. PIEKARSKI: *Exlibris Jana Brożka czyli o profesorskiej genezie polskiego znaku książkowego*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8/9, s. 124–128.

²⁵³ W. POCIECHA: *Drugi egzemplarz exlibrisu Macieja Drzewickiego z 1516 r. Kartka z dziejów humanizmu w Polsce*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 11–12, s. 168–173.

przykład wykorzystania metody proveniencyjnej w badaniach. Było to możliwe dzięki odkryciu łacińskiej notatki na dolnym i bocznym marginesie ekslibrisu z końca XVII wieku. Dokonując interpretacji tego zapisu, badacz wnioskował o dalszych losach części księgozbioru M. Drzewickiego. Z inicjatywy bratanków arcybiskupa, prałatów kolegiaty łęczyckiej, Jana i Macieja, kolekcję dzieł otrzymała kolegiata łęczycka. *Retoryka* Kallimacha, z której usunięto ekslibris, według ustaleń W. Pocięchy została przekazana Sebastianowi Makowskiemu, kustoszowi kapituły łęczyckiej w latach 1596–1619²⁵⁴.

Jednym z nielicznych badaczy znaków książkowych w okresie międzywojennym i właścicielem należącej do najciekawszych kolekcji ekslibrisów był E. Chwalewik²⁵⁵. Swoją pasję podbudowywał studiami naukowymi, starając się pozyskać dane o pochodzeniu każdego znaku oraz określić: czyją był własnością, kim był właściciel, kiedy znak własnościowy powstał, przez kogo był robiony i jaką techniką²⁵⁶. Wśród grup księgoznaków, którymi się zajął, były znaki w muzykaliach²⁵⁷. Przedstawił historię ekslibrisów w dziełach muzycznych w Polsce od drugiej połowy XVIII wieku, uznając za najstarszy ekslibris księcia Aleksandra Lubomirskiego, znanego bibliofila. Scharakteryzował kilka znaków własnościowych (m.in. anonimowy ekslibris z pierwszej połowy XIX wieku ze zbiorów Marii Boguszewskiej) i sporządził listę wszystkich znanych polskich ekslibrisów muzycznych XX wieku w układzie alfabetycznym według nazwisk właścicieli. E. Chwalewik interesował się również ekslibrisami śląskimi, czemu dał wyraz w artykule dotyczącym początków ozdabiania nimi książek na tym terenie²⁵⁸. Twierdził, że miało to związek z działalnością zakonu dominikanów wrocławskich, którzy, zakładając bibliotekę klasztorną, zastosowali w niej ekslibris w drugiej połowie XVI stulecia. Według jego ustaleń, na przełomie XVIII i XIX wieku zauważalne stało się na Śląsku zamiłowanie do książek i zdobienia ich ekslibrisami również wśród ludu. W tekście przywołani zostali ks. Leopold Jan Szersznik z Cieszyna i furman Jerzy Gajdzica, właściciel najstarszego na ziemi polskiej znanego ekslibrisu w śląskiej chłopskiej chacie.

Cechą szczególną w procesie rozwoju ekslibrisów dwudziestolecia międzywojennego było ich posiadanie przez różnego rodzaju instytucje i towarzystwa. Na łamach „*Silva Rerum*” Adam W. Englert²⁵⁹ omówił znaki założonego w 1938 roku

²⁵⁴ Tę hipotezę zakwestionował Zbigniew Skielczyński. Zob. rozdział 4.6.

²⁵⁵ Edward Chwalewik był założycielem i prezesem Towarzystwa Miłośników Exlibrisów w Warszawie. Zob. M.P. [M. POZNAŃSKI]: *Towarzystwo miłośników exlibrisów*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1924, nr 10, s. 222.

²⁵⁶ M. STANKIEWICZ: *Edward Chwalewik – bibliofil, bibliotekarz, społecznik*. „Roczniki Biblioteczne” 1985, z. 1–2, s. 456.

²⁵⁷ E. CHWALEWIK: *Polskie exlibrisy muzyczne*. „*Silva Rerum*” 1939, z. 6, s. 125–133.

²⁵⁸ E. CHWALEWIK: *Z dziejów exlibrisu na Śląsku w wieku XVI–XIX*. „*Silva Rerum*” 1939, z. 8, s. 195–199.

²⁵⁹ A.W. ENGLERT: *Archiwum Miejskie Warszawy w Arsenale*. „*Silva Rerum*” 1939, z. 4, s. 73–75.

Archiwum Miejskiego Warszawy w Arsenale. Archiwum posługiwało się super-ekslibrisem tłoczonym złotem lub na ślepo na obu stronach okładki, a Biblioteka Archiwalna wykorzystywała trzy ekslibrisy odbijane na różnych papierach i w różnych tonacjach. Zagadnienie współczesnych znaków własnościowych poruszył również T. Pietrykowski²⁶⁰, przedstawiając osobę i twórczość Edwarda Grabowskiego, autora grafiki ekslibrisowej na Śląsku.

Ważny nurt w ramach księgoznawstwa stanowiły historyczne badania nad **drukarstwem** polskim. W jednym tekście²⁶¹ na łamach czasopisma opisano sławną tłocznię Christophe'a Plantina, pozostałe ukazywały przede wszystkim dzieje drukarni krakowskich i ich właścicieli. Autorzy tych prac, bazując na materiałach archiwalnych, ograniczali się do podania danych biograficznych dotyczących właścicieli drukarni oraz ich warsztatów. Opracowania doczekał się Jan Januszowski, który w 1576 roku odziedziczył po ojcu Drukarnię Łazarzową²⁶², pisano też o działalności drukarni: księgarza i kupca Ignacego Gröbla²⁶³, biskupa Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego²⁶⁴ i Adama Gieryka Podebrańskiego²⁶⁵.

Początki szesnastowiecznego druku polskiego naświetlił K. Piekarski²⁶⁶, odnosząc się do polemiki na temat niewyjaśnionej jednoznacznie do dzisiaj działalności Jerzego Stuchsa w Krakowie²⁶⁷. Bibliolog zakwestionował stanowisko J. Ptaśnika i innych badaczy (w tym Jana Daniela Janockiego), którzy twierdzili, że norymberski drukarz J. Stuchs przybył do Krakowa na przełomie XV i XVI wieku z zamiarem założenia własnej tłoczni lub uczynił to na zlecenie Jana Hallera, by wytłoczyć mu mszał Fryderykowski i brewiarz krakowski. Zdaniem K. Piekarskiego J. Haller, widząc zapotrzebowanie na księgi liturgiczne wśród duchowieństwa małopolskiego oraz na podręczniki naukowe w środowisku Akademii Krakowskiej, zamówił tego rodzaju dzieła u norymberskiego drukarza, który dopiero w późniejszym czasie założył własną drukarnię. Na poparcie swojej tezy K. Piekarski powołał się na charakterystyczny w działalności J. Stuchsa brak

²⁶⁰ T. PIETRYKOWSKI: *O śląskich exlibrisach Edwarda Grabowskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 209–211.

²⁶¹ W. GERMAIN: *Muzeum Plantyna*. „Silva Rerum” 1925 t. 1, z. 1, s. 5–9.

²⁶² S. BODNIAK: *W oficynie „Architypografa”. Rzecz o kłopotach Januszowskiego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8–9, s. 138–143.

²⁶³ A. BOCHNAK: *Przywilej Stanisława Augusta dla Ignacego Gröbla oraz sztyld jego drukarni w Krakowie*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 48–50.

²⁶⁴ K. WITKIEWICZ: *Sygnet drukarski oficyny Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego, biskupa krakowskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 116–117.

²⁶⁵ J. DOBRZYCKI: *Adam Gieryk Podebrański sztychator, typograf i bibliopola J. Kr. Mości, ostatni alchemik Krakowa*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 50–57; W. OLSZEWICZ: *Na marginesie pracy dra Jerzego Dobrzyckiego o Gieryku Podebrańskim*. „Silva Rerum” 1939, z. 6, s. 138.

²⁶⁶ K. PIEKARSKI: *Krakowska Pana Stuchsa peregrynacja w legendę obrócona*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8–9, s. 119–123.

²⁶⁷ Ustalenia Kazimierza Piekarskiego zostały podważone po II wojnie światowej, a pobyt i działalność Jerzego Stuchsa w Krakowie to zagadnienia dotąd jednoznacznie niewyjaśnione. Więcej na ten temat w rozdziale 4.6.

miejsca druku w wydanych dziełach, co często wprowadzało badaczy drukarstwa w błąd.

Proces poznawania produkcji książki łączono z badaniami nad introligatorstwem i papiernictwem. **Sztuce introligatorskiej** poświęcono pięć publikacji. Swoje doświadczenia przekazał czytelnikom Aleksander Semkowicz²⁶⁸, kierownik pracowni introligatorskiej Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, który dokonał podziału i szczegółowego omówienia rodzajów opraw współczesnej książki. W zależności od rodzaju opublikowanego dzieła (cenne, użytkowe, powieść) i jej objętości zalecał oprawy skórzane, pergaminowe, w półskórek, półpergaminowe, półpłócienne i papierowe. Kolejne dwie prace to studia nad oprawami cennych i rzadkich dzieł. Tematem tekstu Anny Jędrzejowskiej²⁶⁹ była oprawa piętnastowiecznego inkunabułu dzieła Wincentego z Beauvais, której odnalezienie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie okazało się możliwe dzięki badaniom z wykorzystaniem metody proveniencyjnej. Oprawę wykonał kapelan Jan Richenbach, z zamiłowania artysta introligator – miał on zwyczaj zamieszczania tytułu dzieła i swojego podpisu na okładzinach. Z kolei Kazimierz Hałaciński²⁷⁰ scharakteryzował oprawy sakwowe książek, zestawiając trzy przykłady ich występowania w zabytkach krakowskiej sztuki kościelnej. Ta oryginalna forma oprawy jako przejaw mody trwającej od początku XV do połowy XVI wieku i stosowanej w introligatorstwie została uwieczniona w dziełach sztuk plastycznych rzeźby, malarstwa i grafiki. K. Hałaciński wprowadził do bibliologii temat potrzeby rejestracji dzieł sztuki z wyobrażeniem sakwy książkowej²⁷¹.

A. Birkenmajer²⁷² omówił zagadnienia niebadanej wcześniej sztuki introligatorskiej Warszawy z pierwszej połowy XIX wieku. Badacz, przebywając w Leningradzie (obecnym Petersburgu) w charakterze eksperta przy komisji rewindykacji polskich książek i rękopisów, zakupił u antykwariusza 32 tomy z warszawskiej biblioteki wielkiego księcia Konstantego, mieszczącej się w Belwederze. Analiza tych dokumentów, oprawionych w Polsce w latach 1814–1830, oraz ich bogato zdobionych opraw pozwoliła prześledzić zmiany, jakie dokonywały się w pracowniach warszawskich introligatorów. Porównując oprawy indywidualne i badając cechy zdobień, A. Birkenmajer połączył w grupy oprawy pochodzące prawdopodobnie z jednego warsztatu, uszeregował je chronologicznie i wskazał hipotetyczny krąg domnie-

²⁶⁸ A. SEMKOWICZ: *Oprawa książek*. „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 6, s. 84–93.

²⁶⁹ A. JĘDRZEJOWSKA: *Nieznana oprawa Jana Richenbacha w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie*. „Silva Rerum” 1939, z. 10, s. 250–253.

²⁷⁰ K. HAŁACIŃSKI: *Sakwowe oprawy książek w krakowskiej sztuce kościelnej*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 3, s. 33–35.

²⁷¹ Przed II wojną światową informacje o polskich zabytkach prezentujących tego typu oprawy przedstawiał w publikacjach Edmund Majkowski. Zob.: E. MAJKOWSKI: *Oprawy sakwowe. Przyczynek do historii introligatorstwa u schyłku wieków średnich*. Poznań 1932; IDEM: *Neues zum Buchbeutel in der bildenden Kunst*. „Gutenberg-Jahrbuch” 1939, s. 331–339.

²⁷² A. BIRKENMAJER: *Fragmety Belwederskiej Biblioteki W. Ks. Konstantego Pawłowicza w moim księgozbiore*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10–12, s. 194–216.

manego twórcy. Dzięki zastosowanej metodzie badania opraw, czyli studiom zarówno nad technicznym, jak i artystycznym wykonaniem, oraz dzięki metodzie porównawczej autor dowiódł, że poziom ówczesnego rzemiosła introligatorskiego w Warszawie był wysoki.

Tematem rzadko podejmowanym przez polskich historyków książki było wyposażenie zakładów introligatorskich. A. Chmiel²⁷³, długoletni dyrektor Archiwum Akt Dawnych w Krakowie, przedstawił sylwetkę Macieja Przywilckiego, szesnastowiecznego introligatora krakowskiego. W artykule wykorzystał źródła archiwalne, takie jak inwentarze zakładów introligatorskich, w tym spis maszyn, narzędzi (m.in. tłoków wyciętych w drewnianych klockach – drzeworytów), i przyborów warsztatu introligatorskiego, wykaz oprawianych książek, a nawet osobistych sprzętów i ubrań introligatorów.

Badania opraw łączą się ze studiami nad **historią papiernictwa**. Pierwszym polskim uczonym, który podjął w swych pracach temat dziejów papiernictwa, był J.S. Bandtkie. W wydanym w 1815 roku opracowaniu pt. *Historia drukarni krakowskich* zawarł informacje o początkach papiernictwa krakowskiego. W okresie międzywojennym kontynuatorem tych badań był W. Budka, który na łamach „*Silva Rerum*” opublikował trzy przyczynki, uwzględniając w szerokim zakresie zagadnienia znaków wodnych. Filigrany pełniły na przestrzeni wieków wiele funkcji, przede wszystkim zwiększając zaufanie odbiorców papieru do nowego materiału piśmienniczego i będąc znakiem fabrycznym czerpalni. Znak wodny stanowił często jedyny dowód powstania papierni, a odcisnięte, z czasem zniekształcające się znaki sita i daty pozwalały na rozpoznanie okresu funkcjonowania papierni. Badacze dostrzegli możliwość identyfikacji papiernika, miejsca i czasu wytworzenia oraz przeznaczenia papieru, ustalenia dróg i zasięgu handlu. Temat papierni zgłębiał zwłaszcza wspomniany W. Budka, zmierzając do ustalenia lokalizacji papierni oraz oryginalnych i konwencjonalnych filigranów charakterystycznych dla papierni działających na ziemiach polskich. W tekście *Filigrany z herbami Łódzia i Lis*²⁷⁴ badanie treści heraldycznych na zachowanych dwóch filigranach doprowadziło do zidentyfikowania właścicieli młynów papierniczych. Z kolei w pracy *Znaki wodne w rękopisie Kórnickim 801*²⁷⁵ W. Budka dokonał analizy niedatowanych znaków wodnych na papierze użytym do rękopiśmianego kodeksu znanego jako *Działyńscianus Imus*. Wykorzystał metodę łączenia podobnych odcisków na papierach w grupy, a następnie szukał identycznych lub podobnych kształtów filigranów wśród ogłoszonych już publikacji naukowych, by określić prawdopodobny czas powstania badanego papieru. Podjął również studia nad 37 oryginalnymi listami z Archiwum Watykańskiego, zawierającymi

²⁷³ A. CHMIEL: *Inwentarz rzeczy introligatora krakowskiego Macieja Przywilckiego z r. 1587*. „*Silva Rerum*” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 175–180.

²⁷⁴ W. BUDKA: *Filigrany z herbami Łódzia i Lis*. „*Silva Rerum*” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 180–182.

²⁷⁵ W. BUDKA: *Znaki wodne w rękopisie Kórnickim 801*. „*Silva Rerum*” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 26–29.

relacje Bernarda Bongiovanniego, nuncjusza papieskiego w Polsce w latach 1560–1563, zaadresowanymi do kardynała Giovanniego G. Morone²⁷⁶. Dzięki przeprowadzonej analizie znaków wodnych papieru dowiódł, że materiał piśmienniczy pochodził z trzech papierni, przy czym jedynie dokumenty z Krakowa były pisane na produkcie polskim. Zdaniem W. Budki papiernictwo warszawskie i poznańskie w XVI wieku było słabo rozwinięte, dlatego częściej korzystano z papieru sprowadzanego z wytwórni zagranicznych.

Niewiele uwagi na łamach „Silva Rerum” poświęcono zagadnieniom **wydawniczym i księgarskim**. W artykule *Współczesny śląski ruch wydawniczy*²⁷⁷ przedstawiono działalność kilku instytucji nakładowych na Śląsku w okresie zaborów: wydawnictwa Karola Miarki w Mikołowie, Towarzystwa oświatowo-wydawniczego „Dziedzictwo bł. Jana Sarkandra dla Ludu Polskiego na Śląsku” w Cieszynie oraz Instytutu Śląskiego powstałego w czasach II Rzeczypospolitej. Bibliofil z Ustronia J. Wantuła omówił zasługi księgarzy²⁷⁸ dla odrodzenia narodowego na Śląsku Cieszyńskim. Zaprezentował dokonania księgarzy – rodowitych Ślązaków oraz pochodzących ze Śląska (np. księgarza ze Lwowa Jana Milikowskiego), którzy zajmowali się dostarczaniem polskich książek na Śląsk.

W dwudziestoleciu międzywojennym ważnym celem rozważań teoretycznych i praktycznych realizacji artystów grafików, drukarzy, wydawców stała się **sztuka książki**. Na łamach „Silva Rerum” nie podejmowano jednak dyskusji teoretycznych na temat nowoczesnej postaci książki. Jedynie Józef Goldman²⁷⁹ przywołał postulaty dotyczące możliwości wykorzystania elementów typograficznych w zdobieniu drobnych druków codziennego użytku, bajek dla dzieci, elementarzy i reklam. Z kolei Irena Szayna-Dankowa²⁸⁰ opisała trudności techniczne w wykorzystaniu ilustracji litograficznych w książkach w pierwszej połowie wieku XIX oraz podkreśliła znaczenie litografii w rycinach przedstawiających temat powstania listopadowego oraz innych ilustracjach tego czasu.

Odrodzenie książki artystycznej w początkach XX wieku zaowocowało rozpoznaniem twórczości graficznej z drugiej połowy XIX i początku XX stulecia. W dwóch krótkich materiałach²⁸¹ wyeksponowano twórczość S. Wyspiańskiego jako grafika i ilustratora książek oraz jego zasługi w dziedzinie zdobnictwa książ-

²⁷⁶ W. BUDKA: *Papier listów nuncjusza Bongiovanniego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 182–184.

²⁷⁷ A. JESIONOWSKI: *Współczesny śląski ruch wydawniczy*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 211–213.

²⁷⁸ J. WANTUŁA: *Zasługi księgarzy polskich w dziejach odrodzenia narodowego*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 167–172.

²⁷⁹ J. GOLDMAN: *O stosowaniu elementów typograficznych w zdobnictwie książkowym i drobnej grafice*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 112–114.

²⁸⁰ I. SZAYNA-DANKOWA: *Powstanie listopadowe w polskiej grafice współczesnej*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10/12, s. 174–79.

²⁸¹ W. KLUGER: *Na marginesie zbiorowego wydania Wyspiańskiego*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 32–33; J. DÜR: *Ze studiów nad grafiką książkową Wyspiańskiego*. „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 4, s. 9–10.

kowego. Dorobek innych artystów był tematem prac o charakterze biograficznym. Tadeusz Kruszyński²⁸² przedstawił postać Jeremiasza Falcka, sztycharza gdańskiego, autora rycin książkowych z XVII wieku. Halina Zdzitowiecka-Jasieńska zaprezentowała dokonania Janusza Tłomakowskiego²⁸³, architekta i twórcy cenionych ekslibrisów, ilustratora, liternika, autora winiet i motywów stosowanych na materiałach wyklejkowych. J. Sokulski omówił działalność Michała Elwira Andriollego²⁸⁴, jednego z najwybitniejszych polskich ilustratorów XIX wieku.

Tematyka **bibliograficzna** była podejmowana w „Silva Rerum”, trudno jednak na łamach pisma znaleźć prace o charakterze teoretycznym²⁸⁵. Celem autorów tekstów była najczęściej popularyzacja sylwetek i osiągnięć wybitnych bibliografów polskich. W 1927 roku, z okazji setnej rocznicy urodzin K. Estreichera²⁸⁶, zeszyt 10 został poświęcony temu wybitnemu bibliografowi. W pierwszym z tekstów²⁸⁷ zamieszczono autobiografię wierszem, którą K. Estreicher przesłał w liście z 25 grudnia 1889 roku do redaktora „Bluszczu”, S. Krzemińskiego. Drugi artykuł, pt. *Karol Estreicher: Jak mój ojciec pracował nad „Bibliografią”*, autorstwa Stanisława Estreichera²⁸⁸, syna i kontynuatora dzieła ojca, stanowił omówienie jego sześćdziesięcioletniej pracy nad *Bibliografią polską*, aby „uświadomić nam samym ogrom stworzonego w Polsce dzieła kulturalnego, a zarazem zaimponować wielkością obcym wrogom, czy przyjacielom zagranicznym”²⁸⁹. Pracę tę należy zaliczyć do podstawowych źródeł przedstawiających osobowość wybitnego bibliografa oraz metody jego pracy. Wartość źródłową ma również przyczy-

²⁸² T. KRUSZYŃSKI: *Ryciny do książek, wykonane przez Jeremiasza Falcka*. „Silva Rerum” 1939, z. 6, s. 133–137.

²⁸³ H. ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA: *Janusz Tłomakowski w grafice książkowej*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8–9, s. 123–126.

²⁸⁴ J. SOKULSKI: *Śląsk w twórczości artystycznej Michała Elwira Andriollego*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 208–209.

²⁸⁵ Do definicji bibliografii odniósł się jedynie Zygmunt Mocarski w krótkim tekście pt. *Definicje bibliografii, bibliologii i bibliognozji J.J. Rive’a*, jednak został on zakwalifikowany przez autorkę niniejszego opracowania do obszaru teorii księgoznawstwa.

²⁸⁶ W recenzji czasopisma „Silva Rerum” Bronisław Gubrynowicz podkreślił wartość numeru specjalnego poświęconego zasługom Karola Estreichera. Według recenzenta opublikowane teksty „przynoszą materiał ciekawy, który może pobudzi wreszcie do napisania monografii, uwydatniającej dotychczas niedocenione należycie walory benedyktyńskiej pracy znakomitego znawcy naszego piśmiennictwa. I nasuwa się tutaj pytanie, czy obecnie nie jest pierwszym obowiązkiem wydać jak najprędzej pozostałe w rękopisie tomy »Bibliografii«; Towarzystwo Miłośników Książki w Krakowie powinno by zainicjować w szerszych kołach społeczeństwa polskiego akcję, która by dopomogła Akademii Umiejętności ukończyć to wydawnictwo pomnikowe”. Zob. B. GUBRYNOWICZ [rec.]: „Silva Rerum. Miesięcznik Towarzystwa miłośników książki w Krakowie”, t. I–III, 1925–1927. „Pamiętnik Literacki” 1928, nr 1–4, s. 83.

²⁸⁷ K. ESTREICHER: *Autobiografia wierszem. Z rękopisu wydał Ksawery Świerkowski*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 10, s. 145–147.

²⁸⁸ S. ESTREICHER: *Karol Estreicher: Jak mój ojciec pracował nad „Bibliografią”*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 10, s. 147–151.

²⁸⁹ Ibidem, s. 150.

nek do biografii K. Estreichera ogłoszony w 1939 roku przez Stanisława Lama²⁹⁰. W tekście zamieszczono przedruk pochodzącego z 1869 roku listu K. Estreichera do Karola Wilda. List ten, zdradzający powody rezygnacji z prowadzenia wykładów i opuszczenia Szkoły Głównej w Warszawie, został zakupiony przez S. Lama w jednym z warszawskich antykwariatów.

W „Silva Rerum” pierwsze kroki w roli przyszłego historyka bibliografii polskiej stawiał J. Korpała. Obszar jego zainteresowań – jak wspominał po latach w przedmowie do *Dziejów bibliografii w Polsce* – został poświadczony „podczas studiów uniwersyteckich kilkoma szkicami z dziejów bibliografii polskiej na łamach czasopisma »Silva Rerum« w Krakowie”²⁹¹. W swym pierwszym tekście J. Korpała²⁹² omówił prace bibliograficzne podejmowane od XVII wieku, autorstwa pierwszych bibliografów polskich, m.in. J.A. Załuskiego, J.D. Janockiego, Feliksa Bentkowskiego. Następnie, na podstawie przechowywanej w dziale rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej korespondencji J. Lelewela, Mikołaja Malinowskiego i innych osób, zrekonstruował dzieje niezrealizowanej drugiej edycji *Historii literatury polskiej* F. Bentkowskiego, opisał także niefortunne zabiegi M. Malinowskiego wokół tego przedsięwzięcia bibliograficznego²⁹³. M. Malinowski w dziejach bibliografii zasłynął jako uczeń i współpracownik J. Lelewela podczas prac nad *Bibliograficznymi ksiąg dwojgiem*, przepisał też dla niego katalog biblioteki Lwa Tołstoja.

Ostatnim tekstem w obrębie tego obszaru tematycznego było opracowanie Adama Bara²⁹⁴ zawierające bibliografię przekładów dzieł Jana Kochanowskiego i rozpraw poświęconych jego działalności literackiej. Przyczyniło się ono, choć w niepełnym zakresie, do rozpoznania zainteresowania twórczością autora *Trenów* za granicą.

Ostatnim zagadnieniem podejmowanym na łamach „Silva Rerum” była **historia czasopism**. W przyczynkowych opracowaniach autorzy zamieszczali wyniki badań nad zawartością, pracami redakcji i warunkami funkcjonowania czasopism dziewiętnastowiecznych. J. Korpała²⁹⁵ omówił pierwsze tytuły czasopism literackich tego okresu, a Władysław Ogrodziński²⁹⁶ – „Towarzystwo Bożego Grobu”,

²⁹⁰ S. LAM: *List-dokument (Karol Estreicher do K. Wilda)*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 107–112.

²⁹¹ J. KORPAŁA: *Dzieje bibliografii w Polsce*. Warszawa 1969, s. 5.

²⁹² J. KORPAŁA: *Bibliografia polska przed Karolem Estreicherem*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 10, s. 151–155.

²⁹³ J. KORPAŁA: *Mikołaj Malinowski jako bibliograf*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 60–65; IDEM: *Dzieje drugiej edycji „Historii literatury polskiej” Bentkowskiego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 100–110.

²⁹⁴ A. BAR: *Jan Kochanowski w obcych językach (próba bibliografii)*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 4–7, s. 102–122.

²⁹⁵ J. KORPAŁA: *Uwagi o polskiej prasie literackiej przed powstaniem listopadowym*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 93–100.

²⁹⁶ W. OGRODZIŃSKI: *Z dziejów czytelnictwa polskiego na Górnym Śląsku. Nieznane czasopismo górnośląskie z lat 1868–1881*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 150–159.

czasopismo górnośląskie z lat 1868–1881. Odmienny cel przyświecał A. Barowi²⁹⁷, który z okazji setnej rocznicy powstania listopadowego podjął temat udziału prasy w zrywie niepodległościowym. Przedstawił rolę cenzury, traktując czasopisma jako źródło do badań politycznych i historycznych. Podkreślił, że wybuch powstania przerwał funkcjonowanie cenzury, dzięki czemu prasa mogła mieć charakter polityczny, stając się doskonałym odbiciem ówczesnych wypadków.

Zawartość „Silva Rerum”, poddaną analizie rzeczowej z uwzględnieniem proporcji liczbowych, przedstawiono w tabeli 6.

TABELA 6. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Silva Rerum” (1925–1939)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	7	7,1
Historia bibliotek	publicznych	2	2,0
	naukowych	2	2,0
	kościelnych	1	1,0
	różnych typów	2	2,0
Księgoznawstwo – teoria		2	2,0
Biblioteki prywatne współczesne		5	5,1
Dzieje księgozbiorów prywatnych		16	16,2
Zabytki piśmiennictwa	rękopisy	9	9,1
	książki drukowane	6	6,1
	zbiory graficzne	2	2,0
Ekslibrisy		9	9,1
Drukarstwo	dzieje drukarni i ich właścicieli	7	7,1
Introligatorstwo	oprawoznawstwo	4	4,0
	dzieje rzemiosła	1	1,0
Papiernictwo	badanie papieru i filigranów	3	3,0
Wydawcy		1	1,0
Księgarstwo		1	1,0
Sztuka książki		7	7,1
Grafika artystyczna		2	2,0
Bibliografia	bibliografowie – sylwetki	6	6,1
	wykazy książek	1	1,0
Historia czasopiśmiennictwa		3	3,0
Razem		99	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

²⁹⁷ A. BAR: *Prasa powstania listopadowego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10–12, s. 184–189.

Tabelaryczne zestawienie zagadnień poruszanych w artykułach opublikowanych na łamach „Silva Rerum” pozwala uznać, że czasopismo to odegrało znaczącą rolę w tworzeniu nowoczesnego księgoznawstwa polskiego, przede wszystkim dzięki wszechstronności prezentowanych badań²⁹⁸. Analizując liczbę tekstów, można stwierdzić, że najczęściej omawiano księgozbiory prywatne: dawne (16), w mniejszym stopniu współczesne (5). Drugą grupę pod względem liczebności tworzyły prace o rękopisach (9) i ekslibrisach (9). Kolejne pole zainteresowań (po 7 artykułów) wyznaczyły publikacje na temat bibliotek współczesnych, dziejów drukarni i sztuki książki. Ogłaszano wyniki badań nad dostępnymi egzemplarzami, ich papierem z widocznymi filigranami i zabytkowymi oprawami. Ponadto wykonywano kwerendy archiwalne. Na prezentowanie tak rozległej tematyki na łamach pisma wpływał fakt, iż z kręgu krakowskiego Towarzystwa Miłośników Książki wywodziła się duża grupa polskich księgoznawców i bibliotekarzy praktyków, którzy wyniki swych prac zamieszczali właśnie w „Silva Rerum”. W periodyku nie podejmowano natomiast rozważań teoretycznych i metodologicznych w zakresie nauki o książce. Większość artykułów była skromna objętościowo, miała charakter opisowy i przyczynkarski. Pojawiło się też kilka prac o dużej wartości naukowej – np. publikacje o odkryciu Volsciany i początkach drukarstwa polskiego, autorstwa K. Piekarskiego²⁹⁹, który zastosował nowatorską metodę, polegającą na prowadzeniu wszechstronnych badań nad dziejami starej książki, łączących analizę proveniencyjną, typograficzną i archiwalną. Również A. Birkenmajer w publikacji, w której ukazał zmiany w zakresie wykonywania opraw przez warszawskich introligatorów, dał przykład modelowego wykorzystania metody porównawczej w odniesieniu do wydzielonego zespołu opraw, wraz z rozpoznaniem informacji o proveniencji. Warto zwrócić uwagę na zakres badań różnych regionów dawnej i współczesnej Rzeczypospolitej, z uwzględnieniem kultury Warszawy, Krakowa, Wielkopolski, Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego. Na łamach pisma pojawiły się też wątki zagraniczne związane z dziejami kultury narodowej (omówienia kolekcji hispaników, źródeł watykańskich, norymberskich). W „Silva Rerum” częściej niż w „Exlibrisie” podejmowano tematykę bibliotekoznawczą. Chociaż teksty z tego obszaru nie przyczyniły się wydatnie do rozwoju bibliotekoznawstwa, dotyczyły spraw aktualnie zajmujących

²⁹⁸ „Silva Rerum” nie doczekało się zbyt wielu recenzji; krótkie komunikaty publikowano zwykle z okazji wznowienia czasopisma. Zob. m.in.: T. STERZYŃSKI: *Bibliopolis...*, s. 97–99; „Silva Rerum”. „Przewodnik Bibliograficzny” 1925, nr 1, s. 40; B. GUBRYNOWICZ [rec.]: „Silva Rerum. Miesięcznik Towarzystwa miłośników książki w Krakowie”..., s. 182–184; H. MAJKOWSKI: *Mamy znów miesięcznik poświęcony pięknym drukom*. „Przegląd Graficzny” 1939, nr 7, s. 52–54; „Silva Rerum” *wychodzi na nowo*. „Albertinum” 1939, nr 2, s. 50. Współcześni badacze podkreślają rolę „Silva Rerum” w rozwoju subdyscyplin związanych z nauką o książce. Zob. m.in.: K. KULPIŃSKA: *Polska grafika artystyczna dwudziestolecia międzywojennego. Spór o miejsce wśród sztuk plastycznych w ówczesnej teorii i krytyce*. W: *Metodologia, metoda i terminologia...*, s. 53–54; E. CHLEBUS: *Technika wykonania opraw...*

²⁹⁹ K. PIEKARSKI: *Odkrycie „Volsciany”...*; IDEM: *Krakowska Pana Stuchсова...*

środowisko bibliotekarzy (np. koncepcja Biblioteki Narodowej, organizacja współczesnych księżnic)³⁰⁰.

3.2.4. „Przegląd Biblioteczny” (1927–1939)

Zgodnie z koncepcją redaktora „Przeglądu Bibliotecznego” E. Kuntzego strukturę czasopisma tworzyły kilka działów tematycznych: *Artykuły*; *Miscellanea*; *Recenzje*; *Przegląd czasopism* oraz *Kronika*, na którą składały się specjalne rubryki: *Wiadomości urzędowe*; *Z życia bibliotek*; *Sprawy ZBP* (od 1929 roku); *Z ruchu bibliotekarskiego*³⁰¹.

Główną część kolejnych zeszytów wypełniały artykuły na temat teorii i praktyki bibliotekarskiej, organizacji i administracji księżnic, historii bibliotek i bibliotekarstwa, prace poruszające zagadnienia księgoznawstwa, drukarstwa, papiernictwa, introligatorstwa, dziejów produkcji książki rękopiśmiennej i drukowanej, historii książki. W dziale *Miscellanea* prezentowano krótsze artykuły z zakresu bibliotekarstwa, bibliologii i bibliografii. Obok rozpraw i artykułów szczególnie wysoki poziom reprezentowały *Recenzje* i *Przegląd czasopism*, opracowywane przez czołowych przedstawicieli bibliotekarstwa polskiego. W ciągu 12 lat wydawania „Przeglądu Bibliotecznego” na jego łamach omówiono zawartość ważniejszych czasopism zagranicznych, a także aktualne bibliotekoznawcze i bibliologiczne publikacje krajowe i zagraniczne. W *Kronice* ogłaszano sprawozdania z bibliotekarskiego życia związkowego w Polsce i za granicą oraz rozporządzenia władz odnoszące się do bibliotek i ruchu bibliotekarskiego.

W dwóch zeszytach zamieszczono sprawozdania: z II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu (1929), drukując referaty i streszczenia dyskusji, oraz z III Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Wilnie (1932), publikując streszczenia referatów i dyskusji, informacje o przebiegu zjazdów i uchwałach na nich podjętych. Szczególnym wydarzeniem było wznowienie po kilkuletniej przerwie wydawania bieżącej *Bibliografii Bibliografii, Bibliotekarstwa i Bibliofilstwa*³⁰². Od drugiego rocznika „Przeglądu Bibliotecznego” dokumentacja ta ukazywała się jako dodatek, rejestrując piśmiennictwo z zakresu nauk o książce i bibliotece, a następnie także z zakresu nauki o informacji, w opracowaniu W.T. Wisłockiego (za rok 1928), później Marii Friedbergowej (za lata 1930–1934) i Wandy Żurowskiej (za lata 1935–1936).

³⁰⁰ Wypowiedzi bibliotekarzy na temat odbudowującego się bibliotekarstwa polskiego były zamieszczane za zgodą redakcji przede wszystkim w dziale *Pokłosie*.

³⁰¹ Kolejność rubryk zgodna z układem czasopisma.

³⁰² Bibliografia za lata 1914–1922 była zamieszczana na łamach czasopisma „Exlibris” przez Władysława Tadeusza Wisłockiego jako *Bibliografia Bibliofilstwa i Bibliografii Polskiej*.

Według deklaracji redakcji we wstępie do pierwszego, podwójnego zeszytu w 1927 roku w piśmie zamierzano publikować prace z **zakresu teorii i metodologii księgo- i bibliotekoznawstwa**. Analiza artykułów wykazała jednak, że autorzy nie przejawiali dużego zainteresowania tą tematyką. Poza refleksją metodologiczną towarzyszącą recenzjom³⁰³ nie ogłaszano artykułów prezentujących metody badawcze stosowane w ramach dyscypliny. Nie prowadzono dyskusji na temat nazewnictwa gałęzi wiedzy związanych z książką i biblioteką czy nazw kierunków badawczych. Rozwój praktycznego bibliotekarstwa wpłynął natomiast na widoczną w wypowiedziach autorów potrzebę ustalenia **fachowego słownictwa bibliotekarskiego**.

Orędownikiem opracowania i ujednoczenia terminologii z zakresu bibliotekarstwa i bibliotekoznawstwa jako „narzędzia pracy właściwej” był Adam Łysakowski. Zgodnie z jego opinią:

Bez wspólnego języka trudno się porozumiewać. Rzeczowy słownik bibliologiczny czeka opracowania. Aby go wykonać – trzeba będzie przeprowadzić niejedno osobne studium, jak Mikołaja Dzikowskiego *Definicja „czasopisma” w bibliotekarstwie*. Trzeba też przeprowadzić analizę całej pracy w bibliotece, aby jej złożone funkcje – po sprecyzowaniu pojęć – uporządkować w jednym systemie logicznym: zadań – operacji – działań – zabiegów – wykonów – chwytów³⁰⁴.

Wybitni bibliotekoznawcy i bibliotekarze praktycy realizowali postulat stworzenia precyzyjnego języka fachowego, również w artykułach na łamach omawianego czasopisma. A. Łysakowski zgłaszał potrzebę ustalenia pojęć i unormowania terminologii zawodowej, niezbędnej zwłaszcza w procesie tworzenia wytycznych katalogowania. W pracy *O terminologię instrukcji katalogowania alfabetycznego*³⁰⁵ sprecyzował zestaw podstawowych pojęć i terminów odnoszących się do rodzajów wydawnictw, jednostki katalogowej (dzieło, wydawnictwo zbiorowe, seryjne, czasopismo) oraz jednostki katalogowania alfabetycznego (elementy opisu, tytułatura, wygląd książki, hasła autorskie i tytułowe, rodzaje

³⁰³ Cenne wskazówki dotyczące metodologii badań, zwłaszcza w odniesieniu do bibliologii historycznej, ukazały się w dziale *Recenzje*. Szerzej na ten temat w rozdziale 4.2.

³⁰⁴ A. ŁYSAKOWSKI: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 297.

³⁰⁵ A. ŁYSAKOWSKI: *O terminologię instrukcji katalogowania alfabetycznego*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, nr 1, s. 1–10. W literaturze poświęconej Adamowi Łysakowskiemu podkreśla się wpływ wykształcenia filozoficznego na zgłaszaną przez niego potrzebę ustalenia aparatury pojęciowej i definicji w bibliologii i bibliotekarstwie. Zob. A. ŁUSZPAK: *Filozoficzne inspiracje poglądów bibliologicznych Adama Łysakowskiego*. W: *Oblicza kultury książki. Prace i studia z bibliologii i informacji naukowej*. Red. M. KOMZA, K. MIGOŃ, M. SKAŁSKA-ZŁAT. Wrocław 2005, s. 77–93.

odsyłaczy) i cech książki³⁰⁶. Również M. Dzikowski w przywołanym wcześniej artykule³⁰⁷, uwzględniając kryterium nieograniczonej czasowo ciągłości, dokonał podziału wydawnictw na trzy kategorie: wydawnictwa seryjne, wydawnictwa ciągle oraz czasopisma. Na podstawie dostępnych polskich i zagranicznych źródeł przywołał różne definicje terminu „czasopismo”.

„Przegląd Biblioteczny” odegrał istotną rolę w szerzeniu wiedzy dotyczącej nowych **pól badawczych** w zakresie bibliotekoznawstwa, których rozwój wynikał z potrzeby doskonalenia jakości usług bibliotecznych. W okresie dwudziestolecia międzywojennego zapoczątkowano bowiem prace teoretyczne w dziedzinie normalizacji bibliotek. Prekursorem dostosowania metod wypracowanych przez teoretyków organizacji pracy do praktyki bibliotekarskiej i autorem tekstów na ten temat był przede wszystkim A. Łysakowski. W artykule *Obliczanie czasu pracy bibliotekarskiej*³⁰⁸ skupił się na technicznych czynnościach bibliotekarza oraz na pomiarze czasu ich wykonania. Zainteresowania badawcze A. Łysakowskiego wynikały z faktu, że uważał on bibliotekarstwo za umiejętność praktyczną o podstawach teoretycznych, nie zaś za naukę teoretyczną³⁰⁹. Ta koncepcja wymuszała wdrożenie zasad ekonomii pracy opartej na naukowej organizacji, by „najmniejszym wysiłkiem osiągnąć największą wydajność pracy, albo dokładniej: najmniejszą ilością czynności najłatwiejszych dochodzić do największych ilości wytworów najbardziej wartościowych”³¹⁰. Dzięki badaniom zrealizowanym w 1925 roku w Bibliotece Wojskowej Dowództwa okręgu Generalnego Nr VI we Lwowie badacz sformułował wnioski odnośnie do czasu pracy potrzebnego dla trzech etapów czynności określonych przez niego jako: pomnażanie zbiorów; przysposobienie książek do użytku; wypożyczanie książek.

Temat ten A. Łysakowski³¹¹ podjął też w referacie wygłoszonym na II Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu i przedrukowanym w „Przeglądzie Bibliotecznym”. Przedstawił teoretyczne ujęcie normalizacji pracy bibliotecznej oraz

³⁰⁶ Terminy przedstawione w artykule niemal w całości zostały wykorzystane w instrukcji katalogowania alfabetycznego. Zob.: J. GRYZ: *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Katalog alfabetyczny druków*. Warszawa 1934.

³⁰⁷ M. DZIKOWSKI: *Definicja „czasopisma” w bibliotekarstwie*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 16–35.

³⁰⁸ A. ŁYSAKOWSKI: *Obliczanie czasu pracy bibliotekarskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 36–48.

³⁰⁹ Ibidem, s. 37. Wykorzystywanie metodologii badawczej i ustalonej aparatury pojęciowej w pracach bibliotecznych wiąże się zwłaszcza z działaniami Adama Łysakowskiego, który dążył do ujednolicenia instrukcji katalogowania alfabetycznego. Istotne było dla niego rozpoznanie potrzeb i przyzwyczajzeń czytelników, a wyniki pozyskiwał w drodze eksperymentów psychologicznych. Zob.: A. ŁYSAKOWSKI: *Eksperyment psychologiczny w bibliotekarstwie*. „Ruch Filozoficzny” 1926/7, s. 74–75; IDEM: *Psychologiczne podstawy instrukcji katalogowania*. „Przegląd Oświatowy” 1927, nr 3, s. 67–73.

³¹⁰ A. ŁYSAKOWSKI: *Obliczanie czasu pracy...*, s. 36.

³¹¹ A. ŁYSAKOWSKI: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych...*, s. 283–304.

wskazał praktyczne rozwiązania i wytyczne odnoszące się do wprowadzenia normalizacji w bibliotekach. Wyróżnił trzy rodzaje norm pozwalających usprawnić czynności biblioteczne i strukturę organizacyjną placówek: ustrojowe, funkcyjne i materiałowe (przedmiotowe). Miały one dotyczyć: unormowania współpracy bibliotekarzy; ujednoczenia struktur organizacyjnych jednorodnych bibliotek; podziału pracy w obrębie pojedynczej placówki; niekrzyżujących się zakresów pracy; obiegu książki podczas opracowywania. Za normę najważniejszą, wymagającą opracowania, uznał jednolitą instrukcję katalogowania alfabetycznego.

Również Józef Grycz³¹² dostrzegł potrzebę wprowadzenia jednolitej organizacji wewnętrznej bibliotek i skoordynowania ich działalności przez opracowanie i realizowanie odpowiednich norm określających metody poszczególnych czynności bibliotekarskich. Zastanawiał się, jaki powinien być zasięg wytycznych w zakresie organizacji bibliotek, a za najpilniejsze w planie normalizacji poszczególnych działań uznał: ujednoczenie uprawnień kategorii czytelników we wszystkich bibliotekach państwowych; wprowadzenie jednolitej statystyki pracy i gospodarki finansowej; wzrost księgozbioru oraz czytelnictwa.

Kolejnym zagadnieniem poruszonym na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” w ramach teoretycznych aspektów bibliotekoznawstwa była próba ukazania **dorobku dyscypliny** w artykułach porządkujących wiedzę i podejmujących próbę syntezy. Helena Hleb-Koszańska³¹³ włączyła się do dyskusji nad literaturą podręcznikową z dziedziny bibliotekarstwa, z nastawieniem na opracowania stanowiące podstawę kształcenia bibliotekarzy obecnie i w przyszłości. Inspiracją do przedstawienia zagranicznych doświadczeń był przygotowywany w ramach Komisji Związku Bibliotekarzy Polskich projekt podręcznika bibliotekarskiego. Autorka wyróżniła dwa rodzaje tego typu publikacji: praktyczne (techniczne), zawierające konkretne wskazówki z zakresu techniki bibliotekarskiej, oraz dzieła historyczno-teoretyczne (naukowe), prezentujące retrospektywne ujęcie zagadnień praktycznych oraz nowe dziedziny związane z bibliotekarstwem, jak księgarstwo czy bibliofilstwo. H. Hleb-Koszańska dokonała przeglądu 14 podręczników wydanych w Czechosłowacji, Danii, we Francji, w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Związku Radzieckim i Stanach Zjednoczonych, wyodrębniając i omawiając treści zawarte w czterech grupach tematycznych: książka, biblioteka, bibliotekarz i technika bibliotekarska. Zastosowała metodę porównawczą, dzięki której możliwe było nie tylko zbadanie zawartości dzieł, ale również wskazanie różnic kompozycji i szczegółowości omawiania zagadnień.

³¹² J. GRYCZ: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 305–308.

³¹³ H. HLEB-KOSZAŃSKA: *Analiza obcych podręczników bibliotekarskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 75–91. Zob. też sprawozdania w dziale *Kronika* tego czasopisma: 1930, z. 2, s. 265–266; 1934, z. 1, s. 55–57; 1934, z. 2, s. 123; 1935, z. 1–4, s. 118; 1936, z. 1–4, s. 161; 1937, z. 1–2, s. 64.

Ujęcie teoretyczne przedstawili A. Birkenmajer³¹⁴ i J. Grycz³¹⁵, podejmując próbę podsumowania ustaleń dotyczących polskiego bibliotekoznawstwa. Taki charakter miał artykuł *Bilans dziesięcioletniej pracy na polu bibliotekarstwa i bibliografii w Polsce*, przygotowany przez A. Birkenmajera z okazji II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu. Tekst ten stanowił pierwszą syntezę działalności bibliotekarskiej po odzyskaniu niepodległości. Wskazując na mocne i słabe strony prac na tym polu, autor pozytywnie ocenił polską obecność na międzynarodowym forum bibliotekarskim oraz działania rewindykacyjne, skrytykował natomiast zastój w zakresie naukowego opracowywania zbiorów bibliotecznych i brak koordynacji wysiłków w środowisku bibliotek, zwłaszcza naukowych. Zgłosił postulat opracowania ogólnopolskiej instrukcji katalogowania alfabetycznego, a do najpilniejszych zadań zaliczył ujednoczenie metod pracy w bibliotekach, m.in. w zakresie stosowanych formularzy, regulaminów, statystyki, sprawozdań roboczych, prawnego uregulowania zawodu bibliotekarzy oraz sposobu kształcenia. Formę podsumowania miał również artykuł J. Grycza na temat „Przeglądu Bibliotecznego”. W związku z dziesięcioleciem istnienia czasopisma autor zaprezentował ogólną refleksję w kwestii podejmowanych kierunków badań i publikowanych w nim wyników. Dla kolejnych pokoleń badaczy praca ta była przydatna jako punkt wyjścia w poszukiwaniu źródeł dotyczących historii bibliotekarstwa.

Dominującą tematykę na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” stanowiły praktyczne i organizacyjne problemy **bibliotekarstwa współczesnego**. Po latach zaborów należało zacząć od podstaw. Na skutek braku stabilizacji gospodarczej środowisko bibliotekarskie skupiło swe działania wokół zorganizowania władz bibliotecznych, ujednoczenia organizacji wewnętrznej i techniki bibliotecznej, stworzenia nowych bibliotek odpowiadających na potrzeby nauki i czytelnictwa powszechnego³¹⁶. Problematyka ta była poruszana w „Przeglądzie”, a rozważania odzwierciedlające zainteresowania i praktyczne osiągnięcia autorów przyczyniły się do rozwoju bibliotekoznawstwa.

Szczególnym wydarzeniem było powołanie do życia w 1928 roku Biblioteki Narodowej. Na temat utworzenia takiej placówki w Polsce wypowiedali się wybitni bibliotekoznawcy i bibliotekarze. W ogólnopolską dyskusję wywołaną artykułem E. Kuntzego³¹⁷ *Potrzeby polskich bibliotek naukowych*, ogłoszonym na

³¹⁴ A. BIRKENMAJER: *Bilans dziesięcioletniej pracy na polu bibliotekarstwa i bibliografii w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 251–260.

³¹⁵ J. GRYCZ: *Pierwsze dziesięciolecie „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 1–14.

³¹⁶ Z. SŁAWIŃSKI: *Dorobek polskich bibliotek naukowych w latach 1918–1939*. Kolokwium naukowe na temat: *Bibliotekarstwo polskie w okresie międzywojennym*. Zeszyt nr 7, s. 1. Poznań, 17 listopad 1978 r. Biblioteka Narodowa sygn. TD 804 [maszynopis].

³¹⁷ E. KUNTZE: *Potrzeby polskich bibliotek naukowych*. „Nauka Polska” 1919, t. 2, s. 503–542.

łamacz „Nauki Polskiej”; włączyły się trzy autorytety bibliotekarstwa: A. Birkenmajer, M. Łodyński i J. Grycz.

A. Birkenmajer³¹⁸ zgłosił propozycję podziału pracy między tymi dwiema najważniejszymi w kraju księżnicami w zakresie gromadzenia poloników: biblioteką o statusie narodowym i Biblioteką Jagiellońską. Rok 1800 uznał za datę graniczną w kompletowaniu zbiorów. Przedstawił program pracy Biblioteki Narodowej na najbliższe lata. Poza gromadzeniem polskiej bieżącej produkcji wydawniczej, kompletowaniem dawniejszych dzieł i zadaniami natury bibliograficznej za najpilniejsze uznał opracowanie kumulatywnego katalogu bieżących przybytków polskich bibliotek państwowych oraz zorganizowanie biura informacyjnego udzielającego odpowiedzi osobom prowadzącym kwerendy naukowe w polskich zbiorach. Postulował też opracowanie centralnego katalogu polskich bibliotek państwowych.

W 1928 roku własną koncepcję tej placówki przedstawił M. Łodyński³¹⁹. Jako przeciwnik utworzenia biblioteki narodowej w Warszawie był zdania, że status biblioteki patria powinna otrzymać Biblioteka Jagiellońska, w Polsce i za granicą uważana za narodową ze względu na jakość i zasobność zbiorów oraz utrzymywane w niej tradycje. Stał na stanowisku, że w stolicy powinna powstać Centralna Biblioteka Państwowa gromadząca bieżącą produkcję wydawniczą, z kolei Biblioteka Jagiellońska kompletowałaby materiały do roku 1918. Jego zdaniem dzięki takiemu rozwiązaniu w Polsce, na wzór Niemiec i Szwajcarii, funkcjonowałyby dwie biblioteki narodowe.

Następny programowy artykuł na temat organizacji i zadań funkcjonującej od trzech lat Biblioteki Narodowej ogłosił J. Grycz³²⁰. Swoje rozważania podzielił na dwie części, zatytułowane: *Teoria* i *Praktyka*. W pierwszej zestawiał i naświetlił najważniejsze punkty dyskusji prowadzonej przez wiele lat w sprawie Biblioteki Narodowej oraz sformułował ogólne postulaty dotyczące polityki bibliotecznej i działalności księżnicy. Za najważniejsze zadanie uznał nowelizację ustawy o egzemplarzu obowiązkowym. Oczekiwał zatwierdzenia statutu Biblioteki Narodowej przez władze zwierzchnie – Wydział Bibliotek MWRiOP. Postulował specjalizację bibliotek i opracowanie polityki zakupów. Liczył na nawiązanie współpracy z zagranicą w celu pozyskania poloników, za konieczne uważał stworzenie centralnego katalogu bibliotek naukowych. Omówił zadania Instytutu Bibliograficznego w zakresie bieżącej rejestracji bibliograficznej. W drugiej części tekstu przedstawił faktyczny stan prac obejmujących zorganizowanie Biblioteki Narodowej, a po porównaniu teorii z praktyką określił najpilniejsze zadania na przyszłość, w tym szczegóły organizacji księgozbioru i stanu jego opracowania.

³¹⁸ A. BIRKENMAJER: *W sprawie Biblioteki Narodowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 24–40.

³¹⁹ M. ŁODYŃSKI: *Centralna biblioteka państwowa i Bibliotheca Patria*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 1–15.

³²⁰ J. GRYZ: *Biblioteka Narodowa na drugim etapie działalności*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 2–4, s. 109–136.

Pojedyncze teksty były poświęcone działalności dużych bibliotek naukowych: Biblioteki Kórnickiej³²¹, Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu³²² oraz Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie³²³. Autorzy pozostałych artykułów mieszczących się w tej grupie tematycznej omówili poszczególne rodzaje współczesnych bibliotek. Zofia Wiskonttowa³²⁴ podjęła pierwszą w Polsce próbę opracowania dziejów i stanu bibliotek pedagogicznych, a podstawę jej pracy stanowiły wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 1936 roku przez Wileńskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich.

M. Łodyński³²⁵ jako badacz bibliotek wojskowych w dwudziestoleciu międzywojennym przedstawił relacje Józefa Piłsudskiego z Centralną Biblioteką Wojskową. Omówił decyzję Marszałka w sprawie sprowadzenia do Polski zbiorów rapperswilskich oraz powierzenia ich kierownictwu CBW. Pisano również o żydowskich bibliotekach ludowych. Herman Kruk³²⁶, dyrektor warszawskiej Biblioteki im. Bronisława Grossera, opisał rozwój tego typu placówek w początkach XX wieku oraz próby organizacji żydowskiego bibliotekarstwa.

Poza opracowaniami zawierającymi charakterystyki poszczególnych bibliotek lub ich grup publikowano liczne teksty dotyczące procesów bibliotecznych służących **organizacji zbiorów bibliotecznych**. Po 1918 roku powstawało wiele wyższych szkół specjalistycznych i instytutów naukowych, co prowadziło do kształtowania się księgozbiorów branżowych. Biblioteki znacznie powiększyły stan posiadanych zbiorów i musiały przyjąć racjonalną politykę ich gromadzenia. Zgodnie z tym założeniem E. Kuntze³²⁷ nakreślił potrzebę specjalizacji bibliotek, proponując podział bibliotek naukowych na dwie zasadnicze grupy: specjalne, mające obowiązek gromadzenia ściśle sprofilowanej literatury, oraz ogólne. Do drugiej kategorii zaliczył biblioteki uniwersyteckie, których celem było zbieranie książek ze wszystkich działów piśmiennictwa. Według E. Kuntzego problem specjalizacji dotyczył głównie bibliotek ogólnych, ponieważ zadania bibliotek specjalnych zostały już określone. Autor zasugerował przy tym podział terytorialny polegający na przydzieleniu każdej z placówek zadania gromadzenia literatury naukowej z jednego lub kilku krajów oraz współpracę z bibliotekami specjalnymi

³²¹ J. GRYZ: *Polityka Biblioteki Kórnickiej. Rzut oka w przeszłość i przyszłość*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 110–117.

³²² A. WOJTKOWSKI: *Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, jej bibliotekarze i katalogi*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 97–109.

³²³ A. ŁYSAKOWSKI: *Dar Rodziny Wojskowej ku uczczeniu Józefa Piłsudskiego złożony Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 12–16.

³²⁴ Z. WISKONTTOWA: *Biblioteki pedagogiczne kuratorów okręgów szkolnych*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 3, s. 161–167.

³²⁵ M. ŁODYŃSKI: *Marszałek Józef Piłsudski a Centralna Biblioteka Wojskowa*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 72–74.

³²⁶ H. KRUK: *Żydowskie bibliotekarstwo w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 1, s. 1–9.

³²⁷ E. KUNTZE: *Kilka uwag o specjalizacji bibliotek*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 2, s. 69–76.

różnych towarzystw i instytucji. Z kolei S. Vrtel-Wierczyński³²⁸, pisząc o organizacji zakupów książek zagranicznych z poszczególnych działów wiedzy, omówił projekt systemu opartego na współpracy komisji bibliotecznej z zarządem biblioteki. Skład komisji tworzyliby specjaliści – profesorowie, którzy mieliby corocznie opracowywać wykaz najważniejszych dzieł literatury zagranicznej ze swojej specjalności. W kolejnych tekstach autorzy analizowali przepisy i propozycje rozwiązań w zakresie zasad inwentaryzacji dokumentów³²⁹.

Zagadnienie ochrony zbiorów bibliecznych dzięki wykorzystaniu metod fotograficznych poruszył J. Grycz³³⁰ w pierwszej w polskiej literaturze fachowej pracy na ten temat. Uczestnicząc w drugim posiedzeniu Międzynarodowego Komitetu Bibliotek w Paryżu w 1937 roku, zapoznał się z nowym technicznym wynalazkiem – mikrofilmem. Jego zastosowanie w bibliotekach dawało nadzieję na usprawnienie pracy bibliotecznej, zwłaszcza w procesie gromadzenia i udostępniania materiałów bibliecznych oraz przedłużenia ich bytu.

Na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” zamieszczano również prace dotyczące opracowania zbiorów, zwłaszcza specjalnych. K. Buczek³³¹ przedstawił zagadnienia porządkowania i katalogowania zbiorów kartograficznych. Podał wskazówki odnoszące się do opracowania polskiej instrukcji katalogowania map, zwrócił uwagę na takie kwestie, jak porządkowanie map w bibliotece, opracowanie katalogu map i systemu odsyłaczy czy katalogowanie zbiorów kartograficznych. Władysława Około-Kułakowa³³² przeprowadziła badania mające na celu przegląd dokumentów kartograficznych w zbiorach archiwów, muzeów, bibliotek publicznych, bibliotek prywatnych o charakterze publicznym, instytucji państwowych i towarzystw naukowych na terenie Warszawy. Analiza tych często zabytkowych zbiorów wykazała niedostateczny stan ich przechowywania oraz różnorodność metod opracowania świadczącą o konieczności przygotowania ujednoczonej instrukcji katalogowej. Autorka wysunęła postulat zorganizowania w Bibliotece Narodowej centralnego zbioru map, gromadzącego naukowe materiały kartograficzne dawne i współczesne, a w przyszłości wykorzystywanego w celu inwen-

³²⁸ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *O organizację polityki zakupów książkowych w bibliotekach uniwersyteckich*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 77–83.

³²⁹ J. AUGUSTYNIAK: *O inwentarzu chronologicznym czyli księdze nabytków w większych bibliotekach publicznych. Wprowadzenie książki do księgozbioru*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 304–309; A. MORACZEWSKI: *W sprawie porządkowania rękopisów XIX i XX wieku*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 5–11; J. KOSSONOGA: *Uwagi w sprawie bibliotecznego inwentarza druków*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 2, s. 92–107.

³³⁰ J. GRYCZ: *Zagadnienie fotografii w bibliotekarstwie*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 3, s. 145–170.

³³¹ K. BUCZEK: *W sprawie polskiej instrukcji katalogowania dla zbiorów kartograficznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 4, s. 171–188.

³³² W. OKOŁO-KUŁAKOWA: *Warszawa, jako warsztat naukowy w zakresie kartograficznym. Treść, stan opracowania i rozmieszczenie warszawskich zbiorów kartograficznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 2, s. 59–83.

taryzacji zabytków kartografii polskiej czy centralnego katalogu zbiorów kartograficznych. Ideę stworzenia katalogów centralnych w odniesieniu do czasopism prezentował projekt „Centralny Katalog Czasopism Zagranicznych znajdujących się w bibliotekach Rzeczypospolitej Polskiej”³³³, stanowiący pierwszą na tak szeroką skalę rozwiniętą akcją międzybiblioteczną, w której wzięło udział ponad 700 bibliotek naukowych.

Inną grupą dokumentów, dla której opracowano zalecenia w sprawie katalogowania, były kolejowe wydawnictwa taryfowe. Edward Assbury³³⁴ przedstawił wytyczne, jakimi kierowała się Biblioteka Ministerstwa Komunikacji podczas ich katalogowania i inwentaryzacji. Zbiory te, stanowiące część dokumentów życia społecznego, w wielu bibliotekach nie były wcześniej opracowywane. Autor omówił rodzaje wydawnictw taryfowych oraz technikę ich katalogowania.

Temat **rozwoju kontaktów bibliotekarskich na arenie międzynarodowej** podejmowali w tekstach wybitni bibliotekarze uczestniczący w pracach o zasięgu międzynarodowym w zakresie bibliotekarstwa: E. Kuntze i J. Grycz. E. Kuntze³³⁵ omówił udział Polski w pracach dotyczących bibliografii i bibliotekarstwa, a także najważniejsze inicjatywy i rolę organizacji działających w tym obszarze (Międzynarodowa Federacja Stowarzyszeń Bibliotekarskich, Komitet Rzeczoznawców Bibliotecznych przy Lidze Narodów). Z kolei J. Grycz³³⁶ jako jeden z pierwszych polskich bibliotekarzy pisał o dokumentacji nieznannej dotychczas w bibliotekarstwie polskim. Po powrocie w 1937 roku ze Światowego Kongresu Dokumentacji w Paryżu wystąpił z projektem utworzenia Międzynarodowego Centrum Dokumentacji Bibliotekarstwa przy IFLA, a w poszczególnych krajach – narodowych ośrodków dokumentacji, które tworzyłyby międzynarodową sieć placówek dokumentacyjnych bibliotekarstwa. Zagadnienie to łączył z rozbudową informacji bibliograficznej i wyznaczył polskiemu ośrodkowi miejsce w Bibliotece Narodowej. Założeń tych nie zrealizowano przed wybuchem II wojny światowej, gdyż polskie ksiąźnice nie miały zaplecza organizacyjnego do pełnienia takich funkcji. W omawianym opracowaniu badacz zaakcentował jednak rosnące znaczenie dokumentacji w bibliotekarstwie światowym.

Trzy artykuły poświęcono **relacjom bibliotek z innymi instytucjami – archiwami**. Helena Więckowska³³⁷ na podstawie doświadczeń pracy w dziale

³³³ J. MIŚKOWIAK: *Centralny katalog czasopism zagranicznych, znajdujących się w bibliotekach Rzeczypospolitej Polskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 3, s. 143–148.

³³⁴ E. ASSBURY: *Biblioteczne opracowywanie kolejowych wydawnictw taryfowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 2, s. 86–91.

³³⁵ E. KUNTZE: *Współudział Polski w międzynarodowych pracach bibliotekarskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 3, s. 103–118.

³³⁶ J. GRYCZ: *O centrum dokumentacji bibliotekarstwa*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 1–4.

³³⁷ H. WIĘCKOWSKA: *Archiwum a biblioteka. Odmienność materiału i metod pracy*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 14–27.

rękopisów Biblioteki Rapperswilskiej omówiła temat funkcjonowania biblioteki i archiwum, skupiając się na różnicach materiału archiwalnego i bibliotecznego oraz podkreślając odrębność metod pracy w tych dwóch instytucjach. M. Łodyński³³⁸ pisał o związkach tych dwóch środowisk, powołując się m.in. na doświadczenia zagraniczne. Jak zaznaczył, w wielu krajach istnieją archiwalno-biblioteczne czasopisma (np. „Bulletin des archives et des bibliothèques” we Francji) czy organizacje (np. Związek Archiwistów i Bibliotekarzy Węgierskich). W opublikowanym rok później artykule³³⁹ podkreślił zmiany przeznaczenia archiwów polskich w ostatnich latach. Z placówek-urzędów coraz częściej zaczęły przekształcać się w placówki naukowe, czyli instytucje „publicznej użyteczności naukowej”. M. Łodyński zwrócił uwagę na bliskie relacje archiwów i bibliotek amerykańskich, czego przykładem był udział przedstawicieli środowiska bibliotekarskiego w Radzie Archiwalnej powołanej przez Kongres Stanów Zjednoczonych.

Za znaczący dorobek bibliotekarstwa okresu międzywojennego można uznać stworzenie w sensie prawnym i fachowym **zawodu bibliotekarza**. Przede wszystkim uznano potrzebę posiadania specjalnych kwalifikacji przez osoby wykonujące tę profesję, przygotowywano programy kształcenia oraz analizowano rolę i zadania bibliotekarzy naukowych i oświatowych. Mimo że systematyczne szkolenie bibliotekarzy wprowadzono dopiero po 1945 roku, kwestie zawodu bibliotekarskiego, szkoleń i kwalifikacji bibliotekarzy były często poruszane podczas zjazdów i konferencji bibliotekarskich oraz w czasopismach, zwłaszcza w „Przeglądzie Bibliotecznym”.

Przyczynek do dziejów kształcenia uniwersyteckiego w zakresie nauki o książce stanowił tekst³⁴⁰ zawierający memoriał K. Estreichera w obronie Katedry bibliografii w Szkole Głównej w Warszawie wygłoszony w grudniu 1864 roku na Radzie Wydziału. Bibliograf pokrótce przedstawił też zakres tematyczny wykładów. Pozostałe teksty odnosiły się do współczesnych form kształcenia bibliotekarzy, najczęściej pod postacią kursów zawodowych. W całej Polsce organizowano różnego rodzaju kursy, zwłaszcza na potrzeby bibliotek publicznych. Kursy te z reguły były uruchamiane przez organizacje oświatowe, jak Towarzystwo Szkoły Ludowej, Towarzystwo Czytelni Ludowych, Macierz Szkolna czy Towarzystwo Uniwersytetów Robotniczych. Jan Augustyniak³⁴¹ na podstawie dziesięcioletnich doświadczeń w zakresie organizowania i prowadzenia kursów bibliotekarskich w Łodzi podjął temat kształcenia pracowników bibliotek oświatowych. Opisał kursy

³³⁸ M. ŁODYŃSKI: *Archiwiści i bibliotekarze*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 4, s. 279–288.

³³⁹ M. ŁODYŃSKI: *Czy archiwa są instytucjami „publicznej użyteczności naukowej”?* „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 2, s. 103–106.

³⁴⁰ K.Ś. [K. ŚWIERKOWSKI]: *Karola Estreichera memoriał w obronie katedry bibliografii*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 49–52.

³⁴¹ J. AUGUSTYNIAK: *Z doświadczeń pedagogicznych bibliotekarskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 457–470.

w porządku chronologicznym, wymienił organizatorów, czas trwania (od trzydniowych do dwutygodniowych), prelegentów, programy, zasady zaliczenia. W konkluzji zastanawiał się, czy ten rodzaj szkolenia jako „młodej instytucji fachowej w Polsce” jest efektywny i godny kontynuowania. Jego zdaniem sens mają tylko kursy dłuższe, z programem dwudziesto-, trzydziestogodzinnym, uzupełnione ćwiczeniami oraz wycieczkami, i należy je uznać za pierwszy stopień pracy pedagogicznej bibliotekarza. E. Kuntze³⁴² przedstawił swoje uwagi na temat kursów dla bibliotekarzy bibliotek naukowych, głównie uniwersyteckich. W tym celu przybliżył doświadczenia amerykańskie i angielskie w zakresie tworzenia szkół i kursów przygotowujących bibliotekarzy. Autor ten był przeciwny powołaniu w polskich warunkach stałej szkoły bibliotekarskiej na rzecz organizacji dwóch rodzajów kursów dla bibliotek naukowych: kształcących bibliotekarzy na stanowiska I i II kategorii w państwowej służbie bibliotecznej, czyli tzw. bibliotekarzy naukowych z wykształceniem wyższym, oraz tzw. bibliotekarzy średnich posiadających wykształcenie średnie. E. Kuntze scharakteryzował program obu kursów, przygotowany na podstawie projektu rozporządzenia Rady Ministrów z 1930 roku o egzaminach bibliotekarskich³⁴³. Opinię tę podzielał J. Grycz³⁴⁴, który, nawiązując do rozporządzenia Rady Ministrów, ukazał problem szkolenia bibliotekarzy i w rozprawie *O kursy bibliotekarskie* opracował szczegółowy program tych zajęć.

Inną proponowaną w środowisku bibliotekarzy formę kształcenia stanowiły praktyki zagraniczne. A. Jędrzejowska³⁴⁵, pracownik Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie, dzięki stypendium przyznanemu przez MWRiOP odbyła praktykę w Pruskiej Bibliotece Państwowej w Berlinie. Autorka zwróciła uwagę na korzyści płynące z takiej wymiany – uczestnictwo w pracach działu inkunabułów, rękopisów i starych opraw, a także w zajęciach zawodowej szkoły bibliotekarskiej przy Uniwersytecie Berlińskim jako praktykant-gość.

Samokształcenie w dziedzinie naukowo-bibliologicznej proponował z kolei Tadeusz Ziółkowski³⁴⁶, podejmując temat roli młodszego asystenta w zarządzaniu księgozbiorem. Autor na podstawie własnych doświadczeń wskazał tę formę kształcenia i zamieścił wykaz podstawowej literatury, m.in. *Przewodnik dla korzystających z bibliotek* J. Grycza³⁴⁷, *Podręcznik dla kierowników bibliotek wojskowych*

³⁴² E. KUNTZE: *Kilka uwag o kursach dla bibliotekarzy bibliotek naukowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 6–36.

³⁴³ *Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie służby przygotowawczej i egzaminu kandydatów na stanowisko I i II kategorii w państwowej służbie bibliotecznej*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1930, nr 36, poz. 294, 295.

³⁴⁴ J. GRYZ: *O kursy bibliotekarskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 184–196.

³⁴⁵ A. JĘDRZEJOWSKA: *Sprawozdanie z praktyki bibliotekarskiej w Pruskiej Bibliotece Państwowej w Berlinie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 471–477.

³⁴⁶ T. ZIÓŁKOWSKI: *Przygotowanie bibliotekarskie młodszego asystenta zakładów szkół wyższych*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 11–13.

³⁴⁷ J. GRYZ: *Przewodnik dla korzystających z bibliotek*. Kraków 1925.

M. Łodyńskiego³⁴⁸, dzieła zagraniczne i artykuły opublikowane na łamach „Nauki Polskiej”.

Zbliżoną tematykę w „Przeglądzie Bibliotecznym” reprezentowały teksty na temat **roli i zadań personelu bibliotecznego**. Franciszek Smolka i Eustachy Gaberle przygotowali prace dotyczące roli bibliotekarzy naukowych. Zdaniem F. Smolki³⁴⁹ idealnym bibliotekarzem jest „człowiek oddany całą duszą nauce, zamiłowany badacz naukowy, wierzący w szczytne posłannictwo nauki i w jej nieograniczone możliwości, ma to więc być w całym tego słowa znaczeniu wyznawca nauki, a dopiero na drugim miejscu bibliotekarz”³⁵⁰. Zadaniem bibliotekarza biblioteki uniwersyteckiej jest także dbanie o to, by była ona doskonałym, jak najlepiej udostępnionym warsztatem pracy. Temat ten kontynuował E. Gaberle³⁵¹ – według niego głównym zadaniem bibliotekarza naukowego jest służba nauce i bibliotece jako warsztatowi naukowemu, poprzez umiejętne uzupełnianie zbiorów i udzielanie pomocy naukowej. Badacz wskazał słabe strony współczesnych księżnic, m.in. fakt, że charakter pracy bibliotekarzy naukowych wyższych uczelni nie był uznawany przez władze państwowe za naukowy, a oni sami nie byli klasyfikowani jako pracownicy naukowcy. E. Gaberle postulował, by w ustawie o szkołach akademickich zostały uwzględnione dwa typy bibliotekarzy: naukowcy i techniczni, a w bibliotekach naukowych trzy kategorie zajęć: naukowe i organizacyjne; biblioteko-techniczne; rachunkowe i kancelaryjne. Kilka lat później redakcja „Przeglądu Bibliotecznego” krytycznie ustosunkowała się do nowej ustawy o zaszerogowaniu urzędników państwowych, obniżającej pozycję bibliotekarzy szkół wyższych. W periodyku zamieszczono przedruk³⁵² przedłożonego władzom memoriału Rady ZBP, w którym omówiono rolę i zadania bibliotekarzy szkół akademickich w rozwoju nauki, włączając do niego projekt nowelizacji *Rozporządzenia z dn. 24 lutego 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół*. Zaproponowano również podział pracowników biblioteki na bibliotekarzy naukowych i technicznych.

Swoje przemyślenia na temat roli bibliotekarza oświatowego przedstawił Józef Stemler³⁵³. Zdaniem autora powinna być to osoba udzielająca czytelnikowi pomocy w docieraniu do zbiorów, w dyskretny sposób badająca potrzeby infor-

³⁴⁸ M. ŁODYŃSKI: *Podręcznik dla kierowników bibliotek wojskowych*. Warszawa 1929.

³⁴⁹ F. SMOLKA: *Zadania bibliotekarza naukowego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 262–271.

³⁵⁰ *Ibidem*, s. 263.

³⁵¹ E. GABERLE: *Zadania bibliotekarza naukowego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 272–277.

³⁵² *Memoriał Rady Związku Bibliotekarzy Polskich w sprawie unormowania stosunku służbowego bibliotekarzy szkół akademickich*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 2, s. 63–81.

³⁵³ J. STEMLER: *Stosunek bibliotekarza do czytelników w bibliotekach oświatowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 312–318.

macyjne nowych czytelników, pomagająca w doborze lektury osobom mniej wyrobionym, współdziałająca z czytelnikiem obeznanym.

Autorzy kolejnych dwóch artykułów zaprezentowali **sylwetki** osób związanych z bibliotekami. Jan Sajdak³⁵⁴ w tekście wspomnieniowym o papieżu Piusie XI, czyli ks. Ambrogiu Damianie Achille Rattim, opisał jego działalność biblioteczną i naukową, skupiając się głównie na pracy w charakterze prefekta Biblioteki Ambrozjańskiej, a od 1911 roku Biblioteki Watykańskiej (w zakresie opracowywania katalogów rękopisów, konserwacji i ochrony zbiorów). Przedstawił zasługi Piusa XI w dziedzinie rozbudowy Biblioteki (powiększanie zbiorów o cenne egzemplarze, zlecenie opracowania katalogów książek). Natomiast z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin bibliotekarza i profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Fryderyka Papéego redakcja „Przeglądu Bibliotecznego”³⁵⁵ przybliżyła jego działalność istotną dla rozwoju dwóch bibliotek uniwersyteckich: lwowskiej i krakowskiej.

Kolejnym ważnym obszarem z zakresu współczesnego bibliotekarstwa, któremu poświęcono wiele uwagi w „Przeglądzie Bibliotecznym”, były problemy **polityki bibliotecznej** zarówno w aktualnym, jak i historycznym aspekcie. Jako pierwszy głos zabrał w tej sprawie S. Rygiel³⁵⁶, przedstawiając swój projekt organizacji naczelných władz bibliotecznych w Polsce. Według autora sprawowanie nadzoru nad bibliotekami jest zbyt rozproszone, a powodem takiego stanu jest brak dekretu o organizacji bibliotek państwowych. S. Rygiel proponował, by zarządzanie polskim bibliotekarstwem przejęły dwie instytucje: centralny urząd administracyjno-biblioteczny w formie Generalnej Dyrekcji Bibliotek, powołany przez właściwy departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, oraz Państwowa Rada Biblioteczna jako organ opiniotawczy i doradczy.

Na temat potrzeby kształtowania polityki bibliotecznej wypowiedzieli się również Jan Muszkowski³⁵⁷ i J. Grycz³⁵⁸, analizując kwestię organizacji współczesnych bibliotek. Na uwagę zasługują zwłaszcza przemyślenia J. Grycza, który w zamieszczonych na łamach czasopisma postulatach zawarł ideę stworzenia sieci bibliotek naukowych. Za podstawowe zadanie państwa w zakresie ich reorganizacji uznał wprowadzenie jednolitej organizacji wewnętrznej bibliotek, skoordynowanie ich działalności oraz opracowanie i wdrożenie odpowiednich norm, określających metody poszczególnych działań bibliotekarskich.

³⁵⁴ J. SAJDAK: *Pius XI – papież bibliotekarz*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 1, s. 1–27.

³⁵⁵ *Jubileusz Fryderyka Papéego*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, nr 2, s. 57–58.

³⁵⁶ S. RYGIEL: *Organizacja naczelných władz bibliotecznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 9–23.

³⁵⁷ J. MUSZKOWSKI: *Przeszłość i terażniejszość w życiu bibliotek współczesnych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 1–13.

³⁵⁸ J. GRYZC: *O reorganizację bibliotek szkół akademickich*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 4, s. 153–162; IDEM: *Rola Państwa w stosunku do bibliotek naukowych (sprawy biblioteczne w Wydz. IV NS Min. WRiOP)*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 2, s. 82–97.

W latach międzywojennych wiele wysiłku włożono w wytyczenie głównych kierunków polityki biblioteczej oraz ustanowienie **przepisów prawnych**. Analiza tekstów ogłoszonych w „Przeglądzie Bibliotecznym” dowodzi wytężonej pracy bibliotekarzy postulujących przygotowanie zbioru aktów normatywnych (ustaw, dekretów, uchwał, rozporządzeń, zarządzeń, norm państwowych) w zakresie organizacji i funkcjonowania bibliotek.

Historyczne ujęcie polskiego prawa bibliotecznego zaprezentowali M. Łodyński³⁵⁹ i W. Żurowska³⁶⁰. Jak zauważył M. Łodyński, autor prac na temat polityki biblioteczej Komisji Edukacji Narodowej, grupę wydanych przez KEN przepisów dla bibliotek stanowiły dokumenty dotyczące sprzedaży dubletów i przeznaczania uzyskanych środków na uzupełnianie zbiorów. Podkreślił, że KEN przywiązywała dużą wagę do tego, by książki zbędne w jednych bibliotekach były kierowane do placówek, w których mogły być wykorzystywane do celów naukowych lub dydaktycznych. Z kolei W. Żurowska odtworzyła fakty odnoszące się do egzemplarza obowiązkowego, jakie udało się ustalić podczas badań rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej. Materiały te pozwoliły przesledzić starania Uniwersytetu Jagiellońskiego o otrzymywanie egzemplarzy obowiązkowych, dzięki czemu księżnica pozyskiwała druki krajowe w początkach XIX wieku.

Więcej uwagi autorzy poświęcili zagadnieniu egzemplarza obowiązkowego we współczesnym bibliotekarstwie. Tekst J. Muszkowskiego³⁶¹ powstał w związku z wejściem w życie *Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. o prawie prasowym*, uzupełnionego *Rozporządzeniem Ministrów WRiOP oraz Spraw Wewnętrznych w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów biblioteczych i urzędowej rejestracji*. Ten akt prawny zawierał pierwszą w polskim prawodawstwie wzmiankę o regionalnym egzemplarzu obowiązkowym, wpływał także na ujednoczenie dla całego obszaru Rzeczypospolitej przepisów o dostarczaniu egzemplarzy obowiązkowych do bibliotek oraz na przeniesienie urzędowej rejestracji druków z Wydziału Prasowego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Biblioteki Narodowej, ewentualnie do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Autor omówił konsekwencje tego aktu prawnego w zakresie organizacji bibliotek oraz rejestracji bibliograficznej i statystycznej druków polskich.

Uchylenie w 1930 roku rozporządzenia o prawie prasowym z roku 1927 wywołało falę dyskusji w środowisku bibliotekarzy. Duże zaangażowanie wykazali wówczas:

³⁵⁹ M. ŁODYŃSKI: *Zagadnienie dubletów w reformie biblioteczej Komisji Edukacji Biblioteczej*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 3, s. 149–164.

³⁶⁰ W. ŻUROWSKA: *Z dziejów egzemplarza obowiązkowego dla Biblioteki Jagiellońskiej w pierwszej poł. XIX w.* „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 4, s. 231–235.

³⁶¹ J. MUSZKOWSKI: *Sprawa książki w nowej ustawie prasowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 41–83.

E. Gaberle³⁶², J. Muszkowski³⁶³, Wacław Olszewicz³⁶⁴ i S. Vrtel-Wierczyński, prezentując swoje uwagi na temat założeń i zasad przyszłej ustawy. Postulowali, by zagadnienie egzemplarza obowiązkowego wyłączyć z ustawy prasowej i stworzyć osobną, samoistną ustawę o bezpłatnym dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych.

E. Gaberle³⁶⁵ przygotował kolejne dwa uzupełniające się opracowania na ten temat. W artykule teoretycznym przedstawił stan prawny dotyczący egzemplarza obowiązkowego w Polsce. Scharakteryzował obowiązujące w roku 1934 przepisy: *Ustawę z dnia 18 marca 1932 r. o bezpłatnym dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji*³⁶⁶; *Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 9 lutego 1934 r. [...] w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych [...]*³⁶⁷ oraz okólnik Ministra WRiOP z 1934 r.³⁶⁸ W 1935 roku autor sformułował szereg krytycznych uwag na temat stosunku przemysłu wydawniczego do bibliotek w świetle nowych przepisów o egzemplarzu obowiązkowym. Jak pisał: „należałoby prowadzić energicznie, wszczętą już akcją, o stałą i unormowaną współpracę władz administracji ogólnej z bibliotekami. Doświadczenie uczy, że biblioteki, przysposobione z natury rzeczy więcej do przechowywania i udostępniania zbiorów, niż do ich zdobywania, pozostawione same sobie, bez egzekutywy, nie podoleją zadaniu ściągnięcia całości należnych im druków”³⁶⁹.

Problematyka współczesnego prawa bibliotecznego była przedmiotem dyskusji na temat uchwalenia ustawy bibliotecznej. Wanda Dąbrowska³⁷⁰, która dzięki częstym wyjazdom za granicę mogła poznać organizację sieci bibliotecznej i metody pracy różnych typów bibliotek, omówiła historię i stan ustawodawstwa m.in. w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Czechosłowacji. Przedstawiła

³⁶² E. GABERLE: *O przyszły skład polskich zbiorów bibliotecznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 170–181.

³⁶³ J. MUSZKOWSKI: *W sprawie egzemplarza bibliotecznego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 182–183.

³⁶⁴ W. OLSZEWICZ: *Kilka uwag o egzemplarzu obowiązkowym*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 163–169.

³⁶⁵ E. GABERLE: *Trzeci polski „egzemplarz obowiązkowy”*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 4, s. 213–230; IDEM: *Polska produkcja wydawnicza a biblioteki*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 1, s. 1–19.

³⁶⁶ *Ustawa z dnia 18 marca 1932 r. o bezpłatnym dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1932, nr 33, poz. 347.

³⁶⁷ *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 lutego 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1934, nr 17, poz. 137.

³⁶⁸ *Okólnik Nr 60 Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Nr 60 z dnia 9 maja 1934 r. (IV NS-3578/34) w sprawie wykonania rozporządzenia o obowiązkowym egzemplarzu bibliotecznym*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 1, s. 32–40.

³⁶⁹ E. GABERLE: *Polska produkcja wydawnicza...*, s. 17.

³⁷⁰ W. DĄBROWSKA: *Wytyczne ustawodawstwa w zakresie bibliotek publicznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 4, s. 249–282.

też dotychczasowe próby uchwalenia ustawy w Polsce. Praca ta, a zwłaszcza jej poszerzona wersja³⁷¹ została doceniona po latach jako „pierwsze w literaturze światowej studium historyczno-porównawcze z tego zakresu, analizujące teksty ustaw dziewięciu krajów, [które – B.Ż.K.] służyło długie lata jako podręcznik w szkole bibliotekarskiej i na wyższych uczelniach, odegrało też poważną rolę w międzywojennej walce o polską »ustawę biblioteczną«”³⁷².

W sprawie ustawodawstwa bibliotecznego głos zabral również poseł Stanisław Rymar³⁷³. Zamieścił on obszerny materiał statystyczny dotyczący bibliotek w Polsce, dzieląc je na trzy grupy: biblioteki naukowe; biblioteki szkolne i wojskowe; biblioteki społeczne i zawodowe. Jako przeciwnik uchwalenia ustawy wyraził kontrowersyjne zdanie na ten temat, a zwłaszcza na temat ingerencji władz państwowych w sprawy oświaty pozaszkolnej. Jego zdaniem „ustawowy obowiązek zakładania i utrzymywania bibliotek i czyteln, zabije, a co najmniej przygasi inicjatywę i rozpęd społeczny”³⁷⁴.

Po 1918 roku E. Chwalewik i S. Demby prowadzili prace mające na celu ocenę stanu posiadania zbiorów ocalonych po okresie zaborów i po I wojnie światowej³⁷⁵. W efekcie tych prac Główny Urząd Statystyczny zaczął przygotowywać zestawienia liczbowe i rozwijać **badania statystyczne** na temat zasobów bibliotecznych. Autorką pierwszych w Polsce opracowań dotyczących bibliotek w ujęciu statystycznym była Jadwiga Bornsteinowa³⁷⁶, która jako pracownica Głównego Urzędu Statystycznego odpowiadała za zorganizowanie referatu statystyki życia kulturalnego i oświaty pozaszkolnej. W dwóch tekstach opublikowanych na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”³⁷⁷ omówiła przedmiot i zadania statystyki bibliotecznego, a także statystyki urzędowej prowadzonej przez Główny Urząd Statystyczny. Na uwagę zasługiwał zwłaszcza artykuł *Biblioteki naukowe w Polsce w oświetleniu statystycznym*, w którym autorka dokonała analizy materiału obejmującego lata 1926–1928, zgromadzonego w wydawnictwie *Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*. Chociaż nie wszystkie biblioteki dostarczyły dane

³⁷¹ W. DĄBROWSKA: *Nowoczesne ustawodawstwo w zakresie bibliotek publicznych*. Warszawa 1929.

³⁷² E. SZCZAWIŃSKA, J. CZARNECKA: *Wanda Dąbrowska (1884–1974)*. „Przegląd Biblioteczny” 1975, z. 2, s. 205.

³⁷³ S. RYMAR: *Ustawa o bibliotekach gminnych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 320–343.

³⁷⁴ Ibidem, s. 335.

³⁷⁵ Zob. E. CHWALEWIK: *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. Warszawa 1926–1927; S. DEMBY: *Biblioteki*. „Nauka Polska” 1927, t. 7, s. 162–221; IDEM: *Biblioteki*. „Nauka Polska” 1930, t. 12, s. 139–186.

³⁷⁶ Jadwiga Bornsteinowa zainicjowała pierwszy spis polskich bibliotek powszechnych, który został przeprowadzony wspólnie przez GUS i MWRiOP.

³⁷⁷ J. BORNSTEINOWA: *Biblioteki naukowe w Polsce w oświetleniu statystycznym*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 4, s. 283–299; EADEM: *O statystyce bibliotek w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 1, s. 1–12.

za 1926 rok, to trzyletni przedział czasowy pozwolił ukazać pewne prawidłowości w dynamice rozwoju bibliotek uczelnianych i był pierwszą reprezentatywną próbą dla wszystkich tego typu placówek w historii Polski. Tę opinię potwierdziła po latach Teresa Urszula Szmigielska, według której artykuł J. Bornsteinowej stanowił pierwszą w dziejach polskiego bibliotekarstwa ilościową analizę funkcjonowania bibliotek uczelnianych³⁷⁸. Autorka *Bibliotek naukowych w Polsce w oświetleniu statystycznym* dała we wstępie wykład na temat metodologii przeprowadzania badań ankietowych w bibliotekarstwie. Jej zdaniem

Zbieranie materiałów za pomocą ankiety jest bezspornie drogą najlepszą, należy tu jednak uczynić pewne zastrzeżenie, płynące ze smutnego doświadczenia tych, którzy ankiety organizują. Chodzi mianowicie o to, aby ankieta była nie tylko rozpisana, ale żeby wypełnione formularze istotnie wracały tam, skąd były wysłane. Niestety, dotychczas – o ile instytucja zbierająca wiadomości nie rozporządza specjalnymi rygorami w stosunku do instytucji zapytywanych – znaczne odsetki kwestionariuszy pozostają bez odpowiedzi. Opieszałość nasza sprawia, że tam, gdzie małym względnie wysiłkiem można by osiągnąć pożądane rezultaty, a więc na drodze, jakby się zdawać mogło, gładkiej, piętrzą się trudności, opóźniające osiągnięcie zamierzonego celu³⁷⁹.

Wskazówki podane przez J. Bornsteinową stanowiły zatem cenną pomoc w badaniach realizowanych przez bibliotekarzy.

Na dorobek międzywojennego bibliotekarstwa składał się rozwój bazy materialnej bibliotek, zwłaszcza budowa nowych gmachów bibliotecznych. Tematyka **budownictwa bibliotecznego** znalazła się w orbicie zainteresowań A. Birkenmajera³⁸⁰, który na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” zamieścił cenne uwagi do

³⁷⁸ T.U. SZMIGIELSKA: *Standardy oceny bibliotek akademickich*. Warszawa 2011, s. 36.

³⁷⁹ J. BORNSTEINOWA: *Biblioteki naukowe w Polsce...*, s. 283. Teresa Urszula Szmigielska, powołując się w swojej publikacji na artykuł Jadwigi Bornsteinowej, doceniła badania zrealizowane w ramach Głównego Urzędu Statystycznego. Jak napisała: „W ankietach wzięło udział 79% całej populacji bibliotek naukowych II Rzeczypospolitej. Wydaje się, że udział niespełna 80% respondentów w badaniu ankietowym można uważać za wynik pozytywny. Jadwiga Bornsteinowa ubolewała, nad tym, że niedostateczna liczba bibliotek udzielających odpowiedzi na pytania zawarte w ankietach osłabiła wartość danych i możliwości dokonywania analiz. Podkreśliła, że respondenci często nie wypełniają wszystkich rubryk, nie podają liczby tomów lub liczby tytułów i w związku z tym nie zawsze da się ustalić stan faktyczny zasobów bibliotecznych”. Zob.: T.U. SZMIGIELSKA: *Standardy oceny...*, s. 33.

³⁸⁰ A. BIRKENMAJER: *Plany nowego gmachu Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 122–138. Ówczesne inicjatywy budowy bibliotek autor omawiał również w *Kronice*. Zob.: W. POCIECHA, A. BIRKENMAJER: *Sprawa budowy nowego gmachu Biblioteki Jagiellońskiej (Rozstrzygnięcie konkursu)*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 4, s. 319–324. Artykuł na temat budownictwa bibliotecznego opublikował też w czasopiśmie architektonicznym. Zob.: A. BIRKENMAJER: *Nowoczesne budownictwo biblioteczne*. „Architekt” 1929, nr 2–3, s. 9–46.

pierwszych założeń projektowych przyszłego gmachu Biblioteki Jagiellońskiej. W artykule przedstawił projekt architektoniczny budynku wraz z wybraną dokumentacją poszczególnych pomieszczeń w skali 1:200, którego pomysłodawcą był prof. Wacław Krzyżanowski. W uzupełnieniu A. Birkenmajer podał wskazówki dotyczące teoretycznych zasad budowania bibliotek, uwzględniające konieczność pogodzenia w projekcie trzech zasad: jeden poziom, niekrzyżujące się drogi i potrójna dostępność do magazynu. Zagadnienia te w „Przeglądzie Bibliotecznym” nie były jednak silnie eksponowane, zwłaszcza w porównaniu z innym czasopismem skierowanym do środowiska bibliotekarzy – „Biuletynem Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” (późniejszym „Bibliotekarzem”).

Niewiele miejsca na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” poświęcono kwestii **czytelnictwa bibliotecznego**. Wyjątek stanowił artykuł J. Augustyniaka³⁸¹, współorganizatora bibliotekarstwa publicznego w Łodzi. Autor, widząc potrzebę analizy czytelnictwa i jakości księgozbiorów, na podstawie statystyki ruchu czytelników w Łódzkiej Bibliotece Publicznej w roku szkolnym 1935/1936 dokonał omówienia zainteresowań czytelniczych odnoszących się do czasopism z lat ubiegłych. Postawił pytanie, czy użytkownicy bibliotek publicznych korzystają z czasopism, które straciły aktualność i zostały przeniesione do magazynów bibliotecznych. Następnie przedstawił wnioski dotyczące poszczególnych grup czytelników: uczniów, studentów, urzędników, nauczycieli, robotników itp.

Kilka artykułów zamieszczonych w „Przeglądzie Bibliotecznym” było poświęconych **współczesnym bibliotekom na świecie**. Omówiono w nich przede wszystkim stan bibliotekarstwa francuskiego³⁸² i angielskiego³⁸³. Zwłaszcza tekst Jadwigi Rutskiej zawierał szersze ujęcie tematu, gdyż autorka przybliżyła zagadnienia dotyczące środowiska bibliotekarzy angielskich, wymagań formalnych wobec wykształcenia kandydatów, szkolnictwa bibliotekarskiego, warunków pracy w bibliotece. Zwróciła uwagę na rolę i zadania Związku Bibliotekarskiego (The Library Association), który jest: „w dziejach bibliotekarstwa angielskiego, czynnikiem jednoczącym, organem dyskutującym i rozwiązującym problemy biblioteczne, głową bibliotekarstwa [...]”³⁸⁴.

Odmienny charakter miał tekst M. Łodyńskiego *Biblioteka a państwo (Pierwsze ćwierćwiecze Deutsche Bücherei)*³⁸⁵. Badacz opisał funkcjonowanie jednej z najmłodszych księżnic niemieckich, powstałej w 1912 roku w Lipsku z inicjatywy Związku Księgarzy Niemieckich. Deutsche Bücherei, na której rozwój

³⁸¹ J. AUGUSTYNIAK: *Czasopisma z lat ubiegłych w czytelnictwie publicznym w Bibliotece Publicznej w Łodzi*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1, s. 15–21.

³⁸² A. SZWEJCEROWA: *Modernizacja biblioteki miasta Lyonu*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 3, s. 178–183.

³⁸³ J. RUTSKA: *Bibliotekarz angielski*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 3, s. 168–177.

³⁸⁴ Ibidem, s. 177.

³⁸⁵ M. ŁODYŃSKI: *Biblioteka a państwo (Pierwsze ćwierćwiecze Deutsche Bücherei)*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 1, s. 69–85.

wyraźnie wpłynął czynnik państwowy, pozyskała gwarancję Związku na otrzymywanie egzemplarzy obowiązkowego przez niemieckich wydawców oraz stałe dofinansowanie ze strony władz państwa, a w konsekwencji stała się pomocniczym narzędziem propagandowej pracy w zakresie prowadzonej polityki kulturalno-oświatowej. Autor na przykładzie Deutsche Bücherei omówił politykę państwa w stosunku do bibliotek i rolę bibliotek w państwie. Prześledził działalność niemieckiej placówki na przestrzeni ponad dwóch dekad, podkreślając, że zależność bibliotek od wymogów aktualnych władz państwowych może niekiedy prowadzić do zbyt dużej ingerencji w wewnętrzną organizację pracy czy w sprawy pracownicze.

Na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” zamieszczano także artykuły dotyczące **historii bibliotek**. Autorzy prezentowali dzieje wybranych księżnic bądź bibliotek określonego typu czy regionu geograficznego. Najwięcej uwagi poświęcono bibliotekom powszechnym, zwłaszcza Bibliotece Załuskich. Utrata zbiorów tej pierwszej polskiej naukowej biblioteki publicznej była przedmiotem refleksji kolejnych pokoleń badaczy. Jak zauważył Jan Kozłowski, istotne źródło do poznania dziejów tej placówki stanowiły akta powstałe w związku z działalnością Komisji Edukacji Narodowej. W czasie II wojny światowej uległy jednak „zniszczeniu” archiwalia znajdujące się w AGAD, Bibliotece Ordynacji Krasieńskich i Bibliotece Narodowej, ocalały natomiast materiały będące w posiadaniu bibliotek krakowskich: Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Czartoryskich i Biblioteki PAN. Szczęśliwie część zniszczonych źródeł, dotyczących księżnicy warszawskiej, została przed wojną opublikowana³⁸⁶ (głównie przez M. Łodyńskiego). Rzeczywiście, M. Łodyński, autor książki *Z dziejów „Biblioteki Rzeczypospolitej Załuskich zwanej” w latach 1785–94*³⁸⁷, zamieścił też na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” dwie prace na ten temat. W tekście pt. *Fragmenta Zalusciana*³⁸⁸ przedstawił memoriał bibliotekarza ks. Onufrego Kopczyńskiego, zachowany w odpisie w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Dokument obrazował rzeczowy układ zbiorów w chwili przystąpienia księdza do prac porządkowych w roku 1787; M. Łodyński dodał ogólne uwagi dotyczące końcowego okresu istnienia Biblioteki Załuskich. Czytelnik mógł zatem zapoznać się z opisem zawartości poszczególnych sal i mieszczących się w nich szaf, z zagadnieniami dotyczącymi funduszy biblioteki oraz spraw kadrowych: personelu i jego wynagrodzenia. Na podstawie materiałów źródłowych, m.in. protokołów Komisji Edukacji Narodowej, M. Łodyński przeanalizował również zmiany, jakie kilkakrotnie wprowadzano w nazwie Biblioteki (Biblioteka Załuskich, Biblioteka Publiczna, Biblioteka Publiczna Załuskich, Biblioteka Publiczna Rzeczypospolitej). Zastanawiał się, czy Biblioteka Narodowa, przecho-

³⁸⁶ J. KOZŁOWSKI: *Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich*. Wrocław 1986, s. 11.

³⁸⁷ M. ŁODYŃSKI: *Z dziejów „Biblioteki Rzeczypospolitej Załuskich zwanej” w latach 1785–94*. Warszawa 1935.

³⁸⁸ M. ŁODYŃSKI: *Fragmenta Zalusciana*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 4, s. 264–271; IDEM: *Biblioteka Rzeczypospolitej im. Załuskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 1, s. 20–26.

wująca zasoby ofiarowane państwu polskiemu przez Załuskich, powinna przyjąć nazwę: Biblioteka Rzeczypospolitej im. Załuskich. Zdaniem autora faktem tym podkreślono by wdzięczność dla inicjatorów, twórców i ofiarodawców pierwszego w Polsce publicznego księgozbioru. Drugim autorem badającym omawiany temat był K. Buczek³⁸⁹ w *Przyczyńku do historii Biblioteki Załuskich*. Sięgnął on po dokument o nazwie *Tabella zamykająca przyszły układ na całą Bibliotekę Załuskich* będący anonimową kopią materiału przechowywanego w jednym z rękopisów Biblioteki Czartoryskich w Krakowie. Tekst ten zawierał memoriał w sprawie uporządkowania i reorganizacji księgozbioru Biblioteki Załuskich, przedłożony prawdopodobnie KEN przez ostatniego prefekta Biblioteki, ks. O. Kopczyńskiego. K. Buczek na podstawie treści dokumentu (wzmianek bibliotekarza o zastawie na książki oraz podanym terminie nowego uporządkowania zasobów biblioteki) stwierdził, że *Tabella* została opracowana na przełomie lat 1787 i 1788, stanowiąc pierwszy polski regulamin biblioteczny z dotychczas znanych, a zarazem instrukcję katalogowania i porządkowania zbiorów.

W „Przeglądzie Bibliotecznym” pisano także o bibliotekach Towarzystwa Czytelni Ludowych, zakładanych w drugiej połowie XIX wieku. Artykuł Józefa Kisielewskiego³⁹⁰ stanowił w pewnym sensie streszczenie książki tego autora *Światła w mroku. Pięćdziesiąt lat pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880–1930*³⁹¹. Badacze interesowali się również dawnymi księgozbiorami kościelnymi, możliwymi do odtworzenia dzięki spisom i inwentarzom bibliotecznym. Pierre David³⁹² przedstawił rozważania na temat losów założonej aktem biskupa i kapituły z roku 1454 Biblioteki Wikariuszów przy katedrze krakowskiej. Księgozbiór ten miał pełnić funkcje pomocnicze dla kaznodziei katedralnego i spowiedników. Według inwentarza sporządzonego w 1498 roku przez kanonika krakowskiego i kaznodzieję katedralnego Macieja z Szydłowa księgozbiór, znajdujący się na trzech pulpach w kaplicy św. Jana Chrzciciela, liczył w sumie około 30 książek. P. David zastanawiał się, czy można odnaleźć ślad tej biblioteki, która prawdopodobnie została przeniesiona do innego miejsca w czasie remontów i przeróbek kaplic katedry na styl włoski. Z kolei J. Mayer³⁹³ opisał bibliotekę i księgozbiór kościoła parafialnego w Żółkwi, fundacji hetmana i kanclerza wielkiego koronnego Stanisława Żółkiewskiego. Księgozbiór ten liczył około 450 dzieł, od inkunabułów

³⁸⁹ K. BUCZEK: *Przyczynek do historii Biblioteki Załuskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 2/3, s. 77–84.

³⁹⁰ J. KISIELEWSKI: *Bibliotekarstwo powszechne na zachodnich ziemiach Polski. Z okazji 50-lecia pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880–1930*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 281–303.

³⁹¹ J. KISIELEWSKI: *Światła w mroku. Pięćdziesiąt lat pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880–1930*. Poznań 1930.

³⁹² P. DAVID: *Biblioteka Wikariuszów w katedrze krakowskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 2–4, s. 137–148.

³⁹³ J. MAYER: *O książkach z daru Reginy Żółkiewskiej, Jana Żółkiewskiego i Teofili Sobieskiej w księgozbiorze Kościoła parafialnego w Żółkwi*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 4, s. 163–171.

po tytuły dwudziestowieczne. Autor skoncentrował się na książkach ofiarowanych przez właścicieli Żółkwi, w tym na fragmencie księgi darowanej przez żonę S. Żółkiewskiego, Reginę, trzech dziełach ofiarowanych przez Jana Żółkiewskiego, syna hetmana, i jednym z daru Teofili Sobieskiej, matki króla Jana III. Tematem tekstu Juliana Niecia³⁹⁴ była biblioteka kościoła parafialnego w Zebrzydowicach – wizyta w niej zaowocowała powstaniem sumarycznego rejestru dzieł pochodzących z XVI–XVIII wieku. Autor ogłosił spis druków szesnastowiecznych, druków nierozpoznanych oraz polskich druków, głównie osiemnastowiecznych.

O dziejach bibliotek wojskowych, a dokładnie o bibliotekach kawaleryjskich z czasów Księstwa Warszawskiego pisał M. Łodyński³⁹⁵. W tekście przedstawił ustęp z kontroli Pułku 3 Jazdy Generała Roźnieckiego z 1808 roku na temat tworzenia bibliotek wraz z wykazem książek, jakie komendant Pułku powinien posiadać w księgozbiornie do użytku oficerów. W drugiej pracy³⁹⁶, na podstawie dokumentacji zgromadzonej w Archiwum Ministerstwa Oświecenia Publicznego, M. Łodyński opisał przebieg likwidacji Biblioteki Szkoły Aplikacyjnej przez Rosjan i dalsze losy tej kolekcji wywiezionej do Rosji.

Kolejną grupę tekstów stanowiły studia nad **sylwetkami bibliotekarzy**, którzy podejmowali działalność praktyczną i naukową w dziejach polskich bibliotek. Teksty te nie zawierają pogłębionych badań i nie stanowią monograficznej całości. Mimo to można je potraktować jako wstęp do studiów nad rozwojem zawodu i teorii nauki o bibliotece, a także jako wkład w poznawanie samych książnic.

Spośród dziewiętnastowiecznych osobistości pracujących w bibliotekach naukowych szkice biograficzne poświęcono Karolowi Szajnosze i Ż. Paulemu. Pierwszy tekst³⁹⁷ stanowił część monografii na temat życia polskiego historyka i pisarza, opracowanej z wykorzystaniem materiału przekazanego L. Finklowi przez jego syna, Władysława Szajnochę. Badania tych dokumentów rzuciły światło na epizod z życia uczonego, kiedy w latach 1853–1858 był kustoszem Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Przedrukowane zostało m.in. jego podanie o przyjęcie do pracy, które stanowi cenny dokument zarówno w odniesieniu do biografii K. Szajnochy, jak i do dziejów Zakładu Ossolińskich.

Helena Lipska³⁹⁸ w szkicu biograficznym zaprezentowała dokonania Ż. Pauliego jako pracownika Biblioteki Jagiellońskiej i podwładnego K. Estreichera. Poza codziennymi obowiązkami Ż. Pauli opracowywał katalog z zakresu historii, zaj-

³⁹⁴ J. NIEĆ: *Biblioteka kościoła parafialnego w Zebrzydowicach k. Krakowa*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 1, s. 28–29.

³⁹⁵ M. ŁODYŃSKI: *Karta z dziejów polskich bibliotek kawaleryjskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 515–520.

³⁹⁶ M. ŁODYŃSKI: *Likwidacja Biblioteki Szkoły Aplikacyjnej po roku 1831*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 37–41.

³⁹⁷ L. FINKEL: *Karol Szajnocha bibliotekarzem*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 2, s. 97–141.

³⁹⁸ H. LIPSKA: *Żegota Pauli (w 40-lecie śmierci)*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 1, s. 1–16.

mował się oprowadzaniem gości, udzielał porad i wskazówek bibliograficznych. Autorka przedstawiła osobisty księgozbiór bibliotekarza, składający się z książek i rękopisów, który po jego śmierci trafił w dużej części do Biblioteki Narodowej.

Rozwijający się w dwudziestolecie międzywojennym nurt badań nad **dziejami bibliotek prywatnych** znalazł odzwierciedlenie na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”. Tematem części artykułów były księgozbiory domowe, niezbyt liczne, a jednocześnie trudne do odtworzenia, gdyż zwykle nie zawierały bogatej korespondencji, źródła zostały rozproszone, a w listach, pamiętnikach, księgach parafialnych czy aktach notarialnych zachowały się jedynie szczątkowe informacje. W. Budka jako przedmiot zainteresowań wybrał mało znane księgozbiory właścicieli żyjących w XVI wieku w Krakowie. Pierwszy należał do Kaspra Wieruskiego³⁹⁹. Odtworzenie spisu dzieł składającego się z 62 pozycji było możliwe dzięki przechowywanemu w Bibliotece Jagiellońskiej egzemplarzowi *Statutów* Jakuba Przyłuskiego z supereklibrisem właściciela. Główną wartością tego druku był właśnie ukryty wewnątrz spis całego księgozbioru K. Wieruskiego. Druga biblioteka była własnością adwokata Mikołaja Bronowskiego⁴⁰⁰. Jej zawartość mogła zostać odtworzona dzięki rejestrowi książek sporządzonemu podczas toczącej się przed sądem grodzkim krakowskim rozprawy właściciela, który zbankrutował.

W. Budka⁴⁰¹ omówił również temat bibliotek dostojników kościelnych, a konkretnie dzieje i zawartość księgozbioru żyjącego w XVII wieku ks. Wojciecha Rusieckiego. Księgozbiór ten miał charakter teologiczny. W jego skład wchodziło 170 druków z lat 1517–1633 i 7 rękopisów w trojkiej oprawie: ze skóry, pergaminu i papieru. Po śmierci właściciela kolekcja przeszła w ręce jego siostrzeńców, Stanisława i Bonawentury Manieckich. Dalsze losy zbioru są nieznane. Przedrukowany został jednak wciągnięty do akt krakowskich dokument, spisany 16 września 1642 roku, zawierający rejestr dzieł po ks. W. Rusieckim.

W okresie międzywojennym uczeni podejmowali wysiłki mające na celu ewidencjonowanie rozproszonych książek królewskich, co w „Przeglądzie Bibliotecznym” zaowocowało opracowaniami na temat księgozbiorów Zygmunta Augusta i Stanisława Augusta Poniatowskiego. Temat biblioteki Zygmunta Augusta – jednej z najciekawszych polskich bibliotek renesansowych – przybliżył H. Barycz⁴⁰². Przedstawił stan badań i dokonania uczonych podejmujących studia nad tym księgozbiorem. Przede wszystkim jednak, uwzględniając materiały źródłowe, podał motywy i okoliczności, jakie skłoniły Zygmunta Augusta do przekazania swych zbiorów wileńskiemu kolegium jezuickiemu. H. Barycz analizował także losy tego księgozbioru po śmierci króla.

³⁹⁹ W. BUDKA: *Księgozbiór Kaspra Wieruskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 54–57.

⁴⁰⁰ W. BUDKA: *Biblioteka Mikołaja Bronowskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 209–215.

⁴⁰¹ W. BUDKA: *Księgozbiór księdza Wojciecha Rusieckiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 1, s. 10–16.

⁴⁰² H. BARYCZ: *Dookoła biblioteki Zygmunta Augusta*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 1, s. 17–21.

Tadeusz Mańkowski i W. Olszewicz scharakteryzowali kolekcję Stanisława Augusta Poniatowskiego. Królewska biblioteka po jego abdykacji i śmierci w sposób skomplikowany i nie do końca wyjaśniony trafiła na ścieżkę przejścia własnościowego. T. Mańkowski⁴⁰³ zaprezentował postaci bibliotekarzy królewskich i ich wpływ na funkcjonowanie i rozwój placówki. Jeden z nich, Marek Ludwik Reverdil, jako człowiek „powolnego usposobienia” sporządził katalog biblioteki dopiero po 17 latach pracy. Co więcej, aby uniknąć dodatkowych obowiązków, wyperswadował królowi zamiar jej publicznego udostępnienia. Inny bibliotekarz, Jan Chrzyciel Albertrandi, przygotował szczegółowy katalog w ciągu kilku lat. Sporządzony przez niego inwentarz biblioteczny T. Mańkowski odnalazł w archiwum prywatnym rodu Potockich w Krakowie. Dokument ten, zatytułowany *Bibliotheca Polona Stanislai Augusti Regis Poloniae*, zawierał 1554 numery dzieł inwentarzowych. Temat biblioteki króla Stanisława Augusta Poniatowskiego poruszył też W. Olszewicz⁴⁰⁴ w artykule stanowiącym skróconą formę odczytu wygłoszonego 28 lutego 1922 roku na zebraniu Towarzystwa Bibliofilów w Warszawie. Autor, bazując na rękopisach Akademii Umiejętności i Archiwum XX. Czartoryskich w Krakowie oraz Bibliotek Ordynacji Krasieńskich i Zamojskich w Warszawie, dokonał oceny zawartości biblioteki świadczącej o zainteresowaniach naukowych króla oraz zarysował sylwetki jego bibliotekarzy. Omówił losy kolekcji, której szczątki odzyskiwano po latach z Rosji w wyniku prac rewindykacyjnych. Zamieścił spis części biblioteki po zmarłym królu polskim, kupionej w 1803 roku przez T. Czackiego i przywiezionej do Krzemieńca, a 30 lat później wywiezionej do Kijowa.

Archiwalia po ostatnim królu polskim stanowiły znaczną część zbiorów Biblioteki Poryckiej, założonej przez T. Czackiego. K. Buczek⁴⁰⁵ podjął temat poryckiej kolekcji rękopisów, w skład której wchodziły: część Archiwum Koronnego; Teki Naruszewicza; *Acta Tomiciana*; zbiór kanclerza koronnego Jana Sebastiana Szembeka; część archiwum Stanisława Augusta; część Archiwum Kamery Ekonomicznej Królewskiej. Autor opublikował też przedmowę Łukasza Gołębiowskiego, bibliotekarza T. Czackiego, napisaną do inwentarza Biblioteki Poryckiej, zawierającą charakterystykę księżnicy i jej założyciela.

Tematem opracowań ogłaszanych na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” były również inne biblioteki rodowe, które odegrały istotną rolę w zachowaniu spuścizny kulturalnej. Z. Ameisenowa, kustosz Biblioteki Jagiellońskiej i histo-

⁴⁰³ T. MAŃKOWSKI: *Do dziejów biblioteki Stanisława Augusta*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 197–209.

⁴⁰⁴ W. OLSZEWICZ: *Biblioteka Króla Stanisława Augusta*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 14–57.

⁴⁰⁵ K. BUCZEK: *Przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 4, s. 206–212; IDEM: *Przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej. Przedmowa Ł. Gołębiowskiego do rejestru Biblioteki Poryckiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 22–33.

ryk sztuki, przedstawiła księgozbiór Stanisława Kostki Potockiego⁴⁰⁶, składający się z mało znanej kolekcji modlitewników iluminowanych pochodzenia francuskiego, kupionej przez właściciela w Paryżu, kiedy pełnił on tam funkcję polskiego posła. Po powrocie S. Kostki Potockiego do Polski jego dokumenty zostały włączone do zbiorów gromadzonych w królewskim niegdyś pałacu w Wilanowie. W 1932 roku Biblioteka Narodowa zakupiła trzy modlitewniki z tej grupy rękopisów. Z. Ameisenowa miała możliwość zbadania i sfotografowania wilanowskich manuskryptów w imieniu ich dawnego właściciela, hrabiego Adama Branickiego. W tekście zamieściła wyniki analizy dotyczące dwóch rękopisów: nieznanego wcześniej *Psalterza* z XIII wieku oraz *Godzinek NMP* z początku XV wieku, stanowiących wybitne osiągnięcie malarstwa książkowego Francji. Podała miejsce i czas powstania dokumentów i dekoracji oraz informacje dotyczące marszałka de Boucicaut, twórcy *Godzinek* i francuskiego iluminatorstwa.

Jednym z ważnych, choć mało znanych zbiorów rękopiśmiennych w Polsce był rodowy zbiór Potockich zgromadzony w krakowskim pałacu Pod Baranami. K. Buczek⁴⁰⁷, kustosz Biblioteki Muzeum XX. Czarторыskich w Krakowie, odtworzył historię powstania tej biblioteki, której początki związane są z rezydencją Jana III w Wilanowie i z rodziną Potockich od 1799 roku posiadającą Wilanów na własność. Zawartość księgozbioru, niedostępnego dla publiczności, K. Buczek ustalił, badając zapisy katalogów i inwentarzy przechowanych w Bibliotece Wilanowskiej. Zamieścił również wykaz rękopisów na podstawie odpisu inwentarza znajdującego się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie.

Do ukazania dziejów znanych księżnic rodowych sięgano czasem z okazji jubileuszy. W 1936 roku, w związku z sześćdziesiątą rocznicą przeniesienia Biblioteki Muzeum XX. Czarторыskich do Krakowa K. Buczek⁴⁰⁸ omówił jej genezę i losy księgozbioru. K. Buczek należał do grona badaczy tej miary, co Józef Łepkowski, Bolesław Biskupski, Józef Kallenbach czy Marian Kukiel. Do 1939 roku porządkowali oni i opracowywali zbiory rękopiśmienne Czarторыskich, starając się uzupełnić *Spis rękopisów Archiwum Książąt Czarторыskich*, zapoczątkowany w roku 1872 w Kórniku przez Leona Bentkowskiego.

M. Kukiel⁴⁰⁹, dyrektor Muzeum i Biblioteki XX. Czarторыskich, badał archiwum polityczne dokumentacji powstania styczniowego znajdującej się wśród rękopisów. Jak zauważył, dokumenty księcia Adama Czarторыskiego były znane

⁴⁰⁶ Z. AMEISENOWA: *Francuskie rękopisy iluminowane z Wilanowa w Bibliotece Narodowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 2/3, s. 57–76. Wilanowski zbiór iluminowanych rękopisów francuskich obejmował przede wszystkim modlitewniki i godzinki.

⁴⁰⁷ K. BUCZEK: *Rękopisy wilanowskie pod Baranami w Krakowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 66–78.

⁴⁰⁸ K. BUCZEK: *Z przeszłości Biblioteki Muzeum XX. Czarторыskich (w sześćdziesiątą rocznicę przeniesienia jej zbiorów do Krakowa)*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 4, s. 181–199.

⁴⁰⁹ M. KUKIEL: *Archiwum polityczne powstania styczniowego w Muzeum XX. Czarторыskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 1, s. 13–17.

badaczom od lat. W 1931 roku do księgozbioru włączono jednak papiery polityczne księcia Władysława, syna Adama. Archiwum księcia obejmowało 74 tomy lub zeszyty, tworzące trzy serie z okresu od 1857 do 1864 roku. Pierwszą grupę stanowiły skoroszyty Biura Hotelu Lambert, drugą tomy i zeszyty protokołów posiedzeń związanych z Hotelem Lambert oraz korespondencje. W trzeciej znajdowały się luźne papiery stanowiące korespondencję Biura i Agenta Głównego prowadzoną z krajem i zagranicą, Rządem Narodowym, a także jego agentami, artykuły prasowe i materiały propagandowe. M. Kukiel wybrał z całej kolekcji i przedstawił wykaz rękopisów z serii pierwszej pism politycznych z okresu powstania styczniowego, popularyzując wartość informacyjną zasobu przechowywanego w Muzeum XX. Czartoryskich.

Ostatni w tej grupie tematycznej artykuł, w którym podjęto problematykę poloników przechowywanych w prywatnych księgozbiorach osób żyjących za granicą, dotyczy losów księgozbioru Józefa Walentego Zlobicky'ego⁴¹⁰, profesora języka czeskiego na Uniwersytecie w Wiedniu. Autor artykułu, Josef Volf, na podstawie rękopiśmiennego katalogu zachowanego w Bibliotece Muzeum Narodowego w Pradze zidentyfikował i opublikował wykaz 107 egzemplarzy dzieł polskiej literatury.

Na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” ogłoszono kilkanaście artykułów zawierających wyniki badań nad jednostkowymi **zabytkami piśmiennictwa**. Najważniejsze pod względem metodologicznym prace wyszły spod pióra A. Birkenmajera, K. Dobrowolskiego i K. Piekarskiego. Dzieła rękopiśmienne były analizowane w siedmiu tekstach. Przedmiotem badań K. Dobrowolskiego⁴¹¹ stał się modlitewnik królewicza Aleksandra Jagiellończyka z 1491 roku. Po śmierci ostatniego właściciela, Williama Harcourta Hoopera, modlitewnik ten w 1912 roku przeszedł w posiadanie British Museum. Charakterystykę jego treści poprzedziły rozważania badacza na temat funkcji książki na dworze monarszym w drugiej połowie XV wieku. Modlitewnik był jedynym zachowanym (choć bez początku i oryginalnej oprawy) dziełem z liczącego w 1506 roku 39 pozycji księgozbioru Aleksandra Jagiellończyka. Poza analizą treści K. Dobrowolski zbadał pochodzenie, układ i dobór modlitw. Na podstawie kolofonu określił czas powstania modlitewnika oraz autora, którym okazał się miniaturzysta i twórca innych rękopisów Jan Złotkowski.

Według ustaleń współczesnych uczonych studia nad modlitewnikiem doprowadziły do odkrycia i wykorzystania przez K. Dobrowolskiego metody integralnej, łączącej m.in. ustalenia proveniencyjne i wnioski z analiz porównawczych.

⁴¹⁰ J. VOLFF: *Polski dział księgozbioru Józefa Walentego Zlobicky'ego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 510–515.

⁴¹¹ K. DOBROWOLSKI: *Modlitewnik królewicza Aleksandra z r. 1491*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 84–104. Rok później ukazała się rozszerzona wersja artykułu. Zob. IDEM: *Modlitewnik królewicza Aleksandra. Ustęp z dziejów polskiej kultury umysłowej w drugiej połowie XV wieku*. Kraków 1928.

Do metodologicznych zasad postępowania badawczego zaliczył on „postulat wykorzystania wszystkich źródeł i technik dotarcia do tych źródeł, postulat sięgania do historii oraz umieszczania badanych zjawisk w kontekście czasoprzestrzennym”⁴¹².

Najstarszy rękopis znajdujący się w zbiorach Biblioteki Kórnickiej zaprezentowała Zofia Kozłowska-Budkowa⁴¹³. Pergaminowy kodeks z przełomu IX i X wieku, zakupiony prawdopodobnie przez Jana Działyńskiego we Francji, zawierał *Wiersz o bitwie pod Fontanetum* i *Komentarz do reguły św. Benedykta* Opata Smaragda. Badaczka zwróciła uwagę na oprawę kodeksu pochodzącą z XVIII wieku oraz na cechy zewnętrzne rękopisu.

A. Birkenmajer w kolejnych trzech pracach omówił stan prowadzonych przez siebie badań dziejów cennych zbiorów rękopiśmiennych. Uzupełnił i skorygował ustalenia dotyczące historii trzynastowiecznej *Biblii*⁴¹⁴, stanowiącej w XVII wieku własność biskupa krakowskiego i kardynała Bernarda Maciejowskiego. A. Birkenmajer⁴¹⁵ analizował rękopis odkryty w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, próbując określić czas powstania dzieła zawierającego dokumenty odnoszące się do soboru bazylejskiego. Na podstawie dopisków odczytanych na wybranych stronach ustalił, że korektorem był Petrus Bruneti, bakałarz prawa kanonicznego i kanonik z Arras, a zarazem notariusz soboru. Badacz stwierdził, że rękopis powstał między 14 kwietnia 1436 roku a początkiem maja 1437 roku oraz że należał do profesora teologii i kanonika krakowskiego Mikołaja Kozłowskiego. W roku 1933 zakład introligatorski R. Jahody w Krakowie przeprowadził restaurację oprawy kodeksu, piętnastowieczną tekturę okładki zastępując tekturą nowoczesną. Luźne arkusze ukazały drzeworyt oraz fragmenty rękopisów użyte w przygotowaniu wcześniejszej oprawy. Zbadanie makulatury okładkowej oraz wnioski płynące z treści rękopisu, jego proveniencji i danych o charakterze archiwalnym przyczyniły się do rozwiązania problemu lokalizacji i oznaczenia czasu powstania oprawy na XV wiek. A. Birkenmajer ustalił, że została wykonana w Bazylei między 14 kwietnia a 3 sierpnia 1436 roku.

Kolejne studia⁴¹⁶ dotyczyły tzw. *Kodeksu Świętosławowego*, rękopisu znajdującego się w zbiorach Biblioteki XX. Czartoryskich pod numerem 1418.

⁴¹² M. BANACKA, B. SOSIŃSKA-KALATA: „Przegląd Biblioteczny” – rocznik 1927. „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 4, s. 546.

⁴¹³ Z. KOZŁOWSKA-BUDKOWA: *Najstarszy rękopis Biblioteki Kórnickiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 496–509.

⁴¹⁴ A. BIRKENMAJER: *Jeszcze o Biblii Bernarda Maciejowskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 216–217. Zob. też: IDEM [rec.]: *A book of old testament illustrations of the thirteenth century sent by Cardinal Bernard Maciejowski to Shah Abbas the Great, King of Persia [...]*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 195–206.

⁴¹⁵ A. BIRKENMAJER: *O dacie jednego z rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej i o nieznannej ramce drzeworytowej z pierwszej połowy XV stulecia*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 3, s. 138–144.

⁴¹⁶ A. BIRKENMAJER: *Burmistrz Warecki z połowy XV wieku – kopistą i właścicielem ksiązek*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 17–19.

Kodeks zawierał ustawy polskie i mazowieckie z lat 1449–1450, będące przełożeniem z języka łacińskiego praw Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły oraz praw książąt. A. Birkenmajer, analizując dzieło (rodzaj pisma, rubrykowanie, inicjały i malunki), dowiódł, że zostało ono przepisane przez zawodowego kopystę, a dwa podpisy pozwoliły wytypować w tej roli burmistrza Warki, Mikołaja Suledo.

Następny tekst⁴¹⁷ dotyczył cennych zbiorów muzycznych, również znajdujących się w krakowskiej Bibliotece XX. Czartoryskich. Dokonano w nim charakterystyki działu muzycznego Biblioteki, w którego skład wchodziły zapisy 900 muzykaliów z nutami. Omówiono najbardziej wartościowe zabytki rękopiśmienne (najcenniejszym był autograf *Krakowiaka* F. Chopina, dedykowany księżnej Annie Czartoryskiej) i drukowane.

W grupie tekstów zawierających omówienia cennych zbiorów na uwagę zasługują dwa opracowania przygotowane przez Z. Ameisenową. Autorka ogłosiła wyniki swych studiów nad malarstwem książkowym w iluminowanych dziełach. W pierwszym artykule⁴¹⁸ podjęła temat miniatur pochodzących z trzech rękopiśmiennych ksiąg liturgicznych z XIV i XV wieku. Miniatury te (łącznie około 500 jednostek dekoracyjnych) zostały wycięte i użyte do ozdoby zwróconej Polsce na mocy traktatu ryskiego w 1921 roku księgi zwiedzających Świątynię Sybilli w Puławach. Badaczka, porównując fragmenty dokumentów z zachowanymi rękopisami, określiła miejsce ich pochodzenia i czas powstania. Dzięki wykorzystanej metodzie porównawczej udało się ustalić, że dwa rękopisy posiadały wiele cech wspólnych z grupą rękopisów francuskich, a fragmenty trzeciego reprezentowały przykładowy typ dekoracji rozpowszechnionej w północnych Włoszech około połowy XV wieku.

Druga praca Z. Ameisenowej⁴¹⁹ z zakresu włoskiego malarstwa książkowego dotyczyła rękopisu żywotów świętych pt. *Złota legenda* ze zbiorów Biblioteki Ordynacji Zamojskiej w Warszawie. Dzieło to, w wieku XVI własność kanclerza K. Szydłowieckiego, zostało ozdobione miniaturami wykonanymi przez Bernardina Parentina w Padwie w latach 1470–1480. Badaczka za sprawą informacji z proveniencji (napis na miniaturze) powiązała genezę rękopisu warszawskiego ze środowiskiem włoskim. Omówiła też zawartość dokumentu pod względem artystycznym, przynależności warsztatowej oraz datowania i miejsca powstania miniatur. Celem obu opracowań było ustalenie miejsca i czasu powstania zabytków oraz dekoracji badanych dzieł, jak również szczegółowe opisanie oprawy, objętości i zdobień.

⁴¹⁷ *Zbiór muzyczny w Bibliotece XX. Czartoryskich w Krakowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 3, s. 184–189.

⁴¹⁸ Z. AMEISENOWA: *Księga zwiedzających Świątynię Sybilli w Puławach. Jej historia i dekoracja*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 310–327.

⁴¹⁹ Z. AMEISENOWA: *Legenda Aurea z warsztatu Parentina w Bibliotece Zamojskich w Warszawie*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 3, s. 125–137.

Przechodząc do analizy prac naukowych dotyczących produkcji typograficznej, należy podkreślić, że część badanych przedmiotów stanowiły druki urzędowe, co miało związek ze zjawiskiem patronatu władz państwowych i kościelnych. Publikacji na ten temat nie było wiele. Poza opracowaniami O.M. Balzera⁴²⁰ i Stanisława Kutrzeby⁴²¹ warto zwrócić uwagę na przyczynkowy artykuł K. Piekarskiego⁴²² na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”. Autor opisał w nim prace zmierzające do ustalenia chronologii zbioru statutów sejmowych z lat 1507–1523, które posiadały wyłoczony rok 1524 jako datę wydania, a w rzeczywistości były odbijane w latach 1524–1542. H. Barycz w opublikowanym w 1946 roku w „Pamiętniku Literackim” artykule o K. Piekarskim podkreślił, że bibliofil ten stosował dość powszechną wówczas praktykę „przedrukowywania samowolnego poczytnych lub użytkowych wydań książek. [...] Praca ta o tyle godna jest uwagi, iż przyniosła od strony typograficznej potwierdzenie wnikliwych wyników badań Balzera, osiągniętych na drodze historycznej analizy tekstów”⁴²³. K. Piekarski wykorzystał metodę typograficzną, dzięki której możliwe było zidentyfikowanie i datowanie zabytków piśmienniczych. Na podstawie analizy druków i stanu drzeworytów używanych przez drukarzy w odmiennych edycjach odkrył nieznanie wcześniej wydania.

Przedmiotem zainteresowań K. Piekarskiego⁴²⁴ były również odnalezione w Bibliotece Jagiellońskiej fragmenty zabytków literatury staropolskiej. Temat ten zaprezentował w dwóch tekstach pod tytułem *Miscellanea bibliograficzne*. Badane druki zostały wydobyte z materiału użytego do przygotowania okładek książek, a następnie zidentyfikowane w procesie analizy makulatury.

Odnalezione utwory poddawał Piekarski troskliwemu rozbirowi pod względem formalnym: rekonstruował ich przypuszczalną objętość na podstawie przebiegu zużycia pisma, a także częściowo [dzięki śledzeniu – B.Ż.K.] zmian w pisowni (tym drugim elementem badań posługiwał się w znacznie mniejszym stopniu), ustalał miejsce i czas druku oraz warsztat typograficzny, wreszcie przy kilku fragmentach tego samego utworu przeprowadzał systematykę jego wydań⁴²⁵.

Wykorzystując tę metodę, badacz przeanalizował sześć tytułów, m.in. fragmenty *Enchiridionu* Grzegorza z Szamotuł oraz *Poncjana*.

⁴²⁰ O.M. BALZER: *Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego*. Kraków 1903.

⁴²¹ S. KUTRZEBA: *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*. T. 12. Lwów 1925–1926.

⁴²² K. PIEKARSKI: *Uwagi o chronologii wydań statutów sejmowych z czasów Zygmunta Starogo*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 478–495.

⁴²³ H. BARYCZ: *Kazimierz Piekarski*. „Pamiętnik Literacki” 1946, nr 3–4, s. 323–324.

⁴²⁴ K. PIEKARSKI: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 328–339; IDEM: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 4, s. 415–443.

⁴²⁵ H. BARYCZ: *Kazimierz Piekarski...*, s. 323.

Kolejny tekst⁴²⁶ K. Piekarskiego również był poświęcony cennym nabytkom Biblioteki Jagiellońskiej, zwłaszcza zgromadzonej kolekcji inkunabułów. Badacz opisał inwentarz inkunabułów z XV stulecia rejestrujący te, które wpłynęły do księżnicy po 1900 roku drogą kupna i darów. Rejestr został podany do publicznej wiadomości w dwóch seriach: jako wykaz alfabetyczny 187 dokumentów, a także jako ich spis według drukarzy, numerów bibliograficznych oraz konkordancji sygnatur z numerami katalogu.

Autorzy pozostałych prac z tego obszaru tematycznego skupili się na eksplorowaniu odnalezionych, nieznanych wcześniej druków. Józef Seruga⁴²⁷ w studium o charakterze bibliograficzno-bibliofilskim dowiódł, że opracowana bibliografia druków wolrabowskich nie jest kompletna. Autor omówił dwa dzieła Jana Wolraba pochodzące z XVII wieku, odnalezione podczas melioracji Zbiorów Biblioteczno-Muzealnych rodziny Tarnowskich w Suchej. W kolejnym tekście J. Nieć⁴²⁸ odniósł się do transakcji kolbuszowskiej z 1753 roku, na mocy której nastąpił podział ordynacji ostrogskiej pomiędzy licznych donatariuszy. Opracowane przez autora, odnalezione trzy druki ulotne, drukowane najprawdopodobniej w Poczajowie, dotyczyły rozszczeń archimandrii bazylikańskiej w Dermaniu z około 1450 roku do kilkunastu wsi, które objęła transakcja.

Do grona autorów, którzy wyniki swych studiów nad cennymi drukami prezentowali w „Przeglądzie Bibliotecznym”, należał również Feliks Pohorecki⁴²⁹. Przedmiotem jego analizy stał się klocek zawierający cztery inkunabuły z depozytu bibliotecznego kościoła ewangelickiego w Międzychodzie, włączone do Archiwum Państwowego w Poznaniu w roku 1895. Jednym z dzieł był druk norymberski z oficyny Antona Kobergera, wydany w 1481 roku. Właściciel książki, Bartłomiej, syn Marcina z Poznania, sam rubrykował swą książkę, tzn. stworzył zapiskę informującą, że klocek otrzymał oprawę w latach 1481–1487, sam też wymalował swoje inicjały oraz datę kupna. Według F. Pohoreckiego data ta dowodziła, iż w połowie roku 1481 tom znajdował się w rękach polskiego właściciela, co świadczy o bliskich stosunkach handlowych i artystycznych między Wielkopolską i Norymbergą.

W polu badawczym autorów publikujących na łamach „Przeglądu” mieściło się również zagadnienie **historii książki**, zarówno polskiej, jak i podejmującej problematykę polską. K. Dobrowolski⁴³⁰ w swym artykule omówił temat migracji

⁴²⁶ K. PIEKARSKI: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1927. Nr 1–75*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 42–50; IDEM: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1935. Nr 76–187*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 2, s. 84–99.

⁴²⁷ J. SERUGA: *Dwa nieznanne druki poznańskie Jana Wolraba z r. 1618 i 1623*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 84–87.

⁴²⁸ J. NIEĆ: *Trzy nieznanne druki z XVIII w.* „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 87–90.

⁴²⁹ F. POHORECKI: *Ciekawa zapiska własnościowa w jednym inkunabule Archiwum Państwowego w Poznaniu*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 524–526.

⁴³⁰ K. DOBROWOLSKI: *Z dziejów książki polskiej na obczyźnie w wiekach średnich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 139–163.

książek. Polska odgrywała rolę pośrednika w przekazywaniu pomników piśmiennictwa przejętych z Zachodu i Południa Europy, głównie na Węgry w XV wieku, ale też książki polskie trafiały do bibliotek czeskich, niemieckich, włoskich, francuskich i angielskich, co było możliwe głównie dzięki pielgrzymkom polskich mnichów, scholarów i profesorów. Autor podał kilka przykładów takich wędrówek książek oraz przekazał garść wskazówek metodycznych pozwalających poznać to zjawisko. Za kluczową w tych studiach uznał metodę proveniencyjną, gdyż zapisy w zachowanych kodeksach, dawne katalogi biblioteczne i inne relacje źródłowe umożliwiały odtworzenie losów kodeksów. Zdaniem badacza wszystkie te źródła „pozwalają odsłonić ogniska, z których książki płynęły do Polski, uchwycić drogi, jakimi się do nas dostawały rękopisy oraz pierwodruki, i przedstawić treść nabywanych dzieł”⁴³¹.

Przedmiot studiów Zofii Ciechanowskiej⁴³² stanowiły rękopiśmienne wypowiedzi na temat Polski, odkryte we włoskich bibliotekach i w archiwach. Autorka zreferowała wyniki przeprowadzonych przez włoskie Ministerstwo oświaty pod kierunkiem prof. Paola Revellego poszukiwań materiałów rękopiśmiennych w bibliotekach i archiwach na terenie Włoch. Materiały te miały zawierać relacje dotyczące Polski, przygotowane przez posłów, ambasadorów i rezydentów. Z. Ciechanowska zamieściła wykaz bibliotek wraz z liczbą posiadanych dokumentów, z podziałem na: biblioteki, w których znajdowały się rękopiśmienne relacje o Polsce (12 bibliotek, w tym 43 relacje); biblioteki, w których nie znaleziono takich materiałów (13 bibliotek); archiwa posiadające dokumenty dotyczące Polski (8 archiwów); archiwa nieposiadające takich materiałów (2 archiwa).

Historii polskiej książki kresowej dotyczyło opracowanie Jerzego Czarneckiego⁴³³. W 1925 roku przypadało czterechsetlecie książki w Wilnie – drugim po Krakowie najstarszym polskim ośrodku wydawniczym. W pierwszej części artykułu autor scharakteryzował książki pisane w Wilnie i dla Wilna od XVI wieku do współczesności. W kolejnych dwóch częściach omówił rolę drukarstwa i księgarstwa wileńskiego na przestrzeni wieków. Ostatni tekst z tej grupy tematycznej, *Książki, które szły śladem Legionów*, Heleny Orszy-Radlińskiej⁴³⁴ zawiera wiadomości o wydawnictwach (broszurach, ulotkach, czasopismach), ich kolportażu i akcjach bibliotecznych mających budzić patriotyzm i mobilizować społeczeństwo do zrywu narodowego w okresie tworzenia się Legionów i walk w latach 1914–1916.

⁴³¹ Ibidem, s. 139.

⁴³² Z. CIECHANOWSKA: *Rękopiśmienne relacje o Polsce w bibliotekach włoskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 339–340.

⁴³³ J. CZARNECKI [T. TURKOWSKI]: *Rzut oka na historię książki wileńskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 1–2, s. 1–41.

⁴³⁴ H. ORSZA-RADLIŃSKA: *Książki, które szły śladem Legionów*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 4, s. 211–228.

Na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” najrzadziej podejmowano temat **drukarstwa**. Jedynie w dwóch artykułach przedstawiono dzieje polskich drukarni, wykorzystując materiały archiwalne. J. Nieć⁴³⁵, autor tekstu o drukarstwie wołyńskim, dzięki analizie dokumentów z Archiwum Ławry Poczajowskiej potwierdził hipotezę dotyczącą czynnej przed 1730 rokiem Drukarni Klasztoru OO. Bazylianów w Poczajowie. Autor drugiej pracy, Witold Zachorowski⁴³⁶, odkrył notatkę dotyczącą działalności księgarskiej i wydawniczej Eustachego Januszkiewicza w Paryżu w latach 1835–1839. Dokument ten, pochodzący prawdopodobnie z roku 1840, znajdował się w księgozbiornie Popielów w Czaplach Wielkich, w zbiorach rękopisów z czasów Wielkiej Emigracji, a odnosił się do funkcjonowania Księgarni i Drukarni Polskiej założonej w 1835 roku przez E. Januszkiewicza ze współnikiem Aleksandrem Jełowickim.

Więcej artykułów na łamach analizowanego pisma było poświęconych zagadnieniom **przemysłu papierniczego**. W okresie międzywojennym stan badań z zakresu filigranistyki był bardzo skromny, mimo iż na wagę tego typu studiów wskazywali w swych pracach już J.S. Bandtkie i J. Lelewel. Niesprzyjające warunki badawcze wynikały z licznych strat w zasobach materiałów źródłowych w następstwie burzliwych dziejów Rzeczypospolitej. Po 1918 roku działalność badawczą w tym zakresie zapoczątkował W. Budka. Badacz ten poświęcił historii polskiego papiernictwa około 60 prac, a na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” ogłosił kilka tekstów. W trzech z nich, wykorzystując metodę archiwalną, przedstawił wyniki swoich odkryć dotyczących istnienia i działalności niektórych czerpalni. Duże znaczenie miało wyznaczenie daty wprowadzenia w Polsce opodatkowania papierni. Odtąd bowiem ważnym źródłem informacji mogły stać się rejestry poborowe, na podstawie których można było dokonać przeglądu stanu papiernictwa i rozmieszczenia papierni na ziemiach polskich. W pierwszym opracowaniu⁴³⁷ W. Budka, analizując uniwersały poborowe ogłoszone w *Volumina legum*⁴³⁸, zestawiał i porównał dwa dokumenty: z 1569 i 1573 roku. Okazało się, że w uniwersale z 1573 roku po raz pierwszy wymieniono papiernie i papierników. Powstawało zatem pytanie, czy wcześniej papiernie nie były obłożone podatkiem. Podstawą opisu założonego w latach 1730–1753 zakładu w miasteczku Przysucha, stanowiącego jedną z 17 papierni funkcjonujących w XVIII wieku, stał się z kolei inwentarz spisany w 1777 roku i przechowywany w Archiwum Ziemięskim w Krakowie. W tym opracowaniu autor⁴³⁹ nie wspominał jednak o znakach

⁴³⁵ J. NIEĆ: *Drukarnia Klasztoru OO. Bazylianów w Poczajowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 4, s. 229–234.

⁴³⁶ W. ZACHOROWSKI: *Księgarnia Eustachego Januszkiewicza*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 19–21.

⁴³⁷ W. BUDKA: *Papiernia w Odrzykoniu i Mniszku*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 61–66.

⁴³⁸ *Volumina legum*. Petersburg 1859.

⁴³⁹ W. BUDKA: *Papiernia przysuska w 1777 roku*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 53–54.

wodnych omawianej papierni. Kolejny artykuł⁴⁴⁰ stał się okazją do ogłoszenia zapisków archiwalnych na temat papierni funkcjonujących w powiecie chrzanowskim w latach 1776–1835. Dzięki przytoczonym dokumentom z Archiwum Ziemińskiego w Krakowie i Urzędu Ksiąg Gruntowych w Krakowie oraz materiałom dotyczącym sprzedaży Kościelca Śląskiego badacz odnotował kolejnych dzierżawców papierni.

W pozostałych artykułach W. Budka wykorzystywał popularną w późniejszych latach metodę badawczą, polegającą na powiązaniu zachowanych papierów i ich znaków wodnych z nazwami konkretnych czerpalni papieru, ustalonymi na podstawie źródeł archiwalnych. Dzięki niej odtworzył dzieje kilku polskich zakładów papierniczych lub uszczegółowił znane już informacje. Opisał m.in. dwie papiernie na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej: dominikanów łuckich i bazylianów pieczarskich⁴⁴¹. W obu przypadkach brak wiarygodnych wiadomości archiwalnych dotyczących powstania i likwidacji papierni zastąpiła analiza filigranów na papierze, umożliwiając powiązanie ich z fabrykami oraz oznaczenie czasu funkcjonowania papierni. W kolejnej pracy W. Budka⁴⁴² zaprezentował wyniki swoich badań na temat znaków wodnych używanych od XVI wieku na terenie Prus. Dowiódł, że między 1525 a 1533 rokiem książę Albrecht Pruski wydał pozwolenie na używanie przez funkcjonującą na terenie Prus, nieznaną badaczom papiernię znaku wodnego z herbem Prus Książęcych. Wymienione przyczynki wzbogaciły stan prowadzonych w Polsce badań dziejów poszczególnych młynów papierniczych lub ich większych skupisk na wyznaczonym dla celów poznawczych obszarze terytorialnym. Zasadą W. Budki było rozwijanie metodologii studiów nad polskim papiernictwem, gromadzenie rysunków i charakterystyk rozpoznanych znaków wodnych. Wyjątek w tej grupie artykułów stanowi tekst Bonawentury Lenarta⁴⁴³ na temat wartości współczesnego papieru. Autor skrytykował jego fatalną jakość i przedstawił szereg fachowych zaleceń, które należałoby uwzględnić przy fabrykacji, by otrzymać papier wysokiego i trwałego gatunku.

W „Przeglądzie Bibliotecznym” stosunkowo często podejmowano **tematykę bibliograficzną**. Charakter programowy miało wystąpienie S. Vrtela-Wierczyńskiego *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii*⁴⁴⁴, w którym badacz przedstawił program prac bibliograficznych w Polsce na najbliższą przyszłość. Do najważniejszych i najpilniejszych kwestii zaliczył opracowanie: bibliografii ogólnej,

⁴⁴⁰ W. BUDKA: *Papiernia w Kościelcu Śląskim*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 30–34.

⁴⁴¹ W. BUDKA: *Papiernie w Nowym Stawie i Radomyślu*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 520–524.

⁴⁴² W. BUDKA: *Herby Prus Królewskich i Prus Książęcych jako znaki wodne*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 4, s. 289–292.

⁴⁴³ B. LENART: *O trwałym papierze książkowym*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 4, s. 200–205.

⁴⁴⁴ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 3, s. 190–209.

bibliografii specjalnych, bibliografii zawartości czasopism, oraz zorganizowanie Państwowego Instytutu Bibliograficznego. Opowiedział się za utrzymaniem ciągłości „Przewodnika Bibliograficznego”, który, jego zdaniem, ze względu na istnienie urzędowej rejestracji druków powinien ograniczyć swoje funkcje i przekształcić się w bibliografię nastawioną głównie na zaspokojenie potrzeb nauki i księgarstwa. Formę postulatu miał również tekst Marii Głowińskiej⁴⁴⁵. Autorka omówiła dzieje bibliografii regionalnej, a także jej zakres, metody, rodzaje i najważniejsze inicjatywy podjęte w tym obszarze. Ponadto podkreśliła potrzebę sprecyzowania definicji, form i metod pracy dotyczących tego typu opracowań bibliograficznych.

W polskim międzywojennym piśmiennictwie bibliotekarskim znaleźć można jedynie kilka artykułów na temat bibliografii regionalnej. Poza wcześniejszym teoretycznym studium⁴⁴⁶ w „Przeglądzie Bibliotecznym” opublikowano jeszcze cztery teksty dotyczące inicjatyw i projektów w ramach tej właśnie problematyki. Treść tych opracowań nawiązywała do idei głoszonej przez A. Łysakowskiego w sprawie bibliografii regionalnych, które miały obejmować codzienny wykaz otrzymywanych druków obowiązkowych. Michał Brensztejn⁴⁴⁷ opisał działania podejmowane przez Bibliotekę Uniwersytecką w Wilnie w zakresie rejestracji publikacji z terenu wileńskiego. Przypomniał pierwsze próby opracowywania bibliografii regionalnych na tym obszarze, w tym Adama Honorego Kirkora *Bibliografię wileńską* (której nazwę wkrótce zmieniono na *Wiadomości bibliograficzne*), drukowaną w latach 1860–1862 na łamach „Kuriera Wileńskiego”. Natomiast A. Łysakowski⁴⁴⁸ omówił zagadnienie statystyki współczesnej produkcji drukarskiej Wilna i okręgu wileńskiego. Opisał publikacje na ten temat oraz funkcjonowanie trzech ośrodków wydających spisy bibliograficzne z tego obszaru: Głównego Urzędu Statystycznego wraz z Biblioteką Narodową, Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie i Zarządu Miejskiego w Wilnie.

Beatrycze Żukotyńska⁴⁴⁹ ukazała inicjatywę realizowaną w Bibliotece Uniwersytetu Lwowskiego, a redakcja „Przeglądu Bibliotecznego” w 1931 roku wystąpiła z inicjatywą, aby biblioteki otrzymujące regionalny egzemplarz biblioteczny opracowywały i zamieszczały na łamach tego pisma statystykę swego okręgu. Tym sposobem miały uzupełniać *Statystykę druków nieperiodycznych* tworzoną w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ukazała się jed-

⁴⁴⁵ M. GŁOWIŃSKA: *O bibliografii regionalnej*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 4, s. 405–414.

⁴⁴⁶ Ibidem.

⁴⁴⁷ M. BRENSZTEJN: *Tradycje bibliografii dzielnicowej czyli regionalnej wileńskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 28–30.

⁴⁴⁸ A. ŁYSAKOWSKI: *Bibliograficzna statystyka okręgu wileńskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 92–98.

⁴⁴⁹ B. ŻUKOTYŃSKA: *Produkcja wydawnicza regionu lwowskiego w roku 1929*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 51–54.

nak tylko *Statystyka druków wydanych w okręgu krakowskim w 1930 r.*⁴⁵⁰, przygotowana na podstawie egzemplarzy trafiających do Biblioteki Jagiellońskiej.

Sprawa rejestracji bieżącej produkcji wydawniczej była jednym z najistotniejszych zagadnień poruszanych na forum ogólnopolskim, w środowisku ludzi zawodowo związanych z książką. Podczas II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu w 1929 roku polemikę na ten temat prowadzili Jadwiga Dąbrowska i W.T. Wisłocki, część materiałów następnie opublikowano w „Przeglądzie Bibliotecznym”. Według J. Dąbrowskiej⁴⁵¹ „Urzędowy Wykaz Druków” (UWD) miał w założeniu stanowić podstawy przyszłej bibliografii narodowej, czyli rejestrować całość polskiej produkcji wydawniczej. Natomiast W.T. Wisłocki⁴⁵² uważał, że funkcję przypisaną bibliografii narodowej spełniał już „Przewodnik Bibliograficzny”. Jako jego redaktor w swoim tekście informował środowisko o warunkach egzystencji i powodach upadku pisma. Krytycznie odniósł się do redagowanego „Urzędowego Wykazu Druków”, wytykając niedociągnięcia tego spisu. Temat narodowej rejestracji publikowanych dzieł kontynuowała w 1938 roku H. Hleb-Koszańska⁴⁵³, podnosząc zagadnienie konieczności opracowania bibliografii retrospektywnej za okres od początku XX wieku do 1925 roku. W artykule przywołała wszystkie projekty retrospektywnego ujęcia bibliograficznego powstałych publikacji. W uzasadnieniu potrzeby prowadzenia takich prac przypominała o istniejącej luce w rejestracji (lata 1926–1927) oraz podała liczne dowody niekompletności „Urzędowego Wykazu Druków”, czasochłonności i zawodności poszukiwań bibliograficznych na jego podstawie. Powołała się na praktykę zagraniczną, która „potwierdza swą powszechnością potrzebę komasowania materiałów z kilku lat”⁴⁵⁴. Za konieczne uznała nie tylko uzupełnienie opisów odnotowanych w „Urzędowym Wykazie Druków”, ale także przejrzanie wybranych bibliografii ogólnych polskich i obcych, spisów stanu posiadania bibliotek śląskich, oraz gruntowne sprawdzenie katalogu Biblioteki Narodowej.

M. Dzikowski⁴⁵⁵ odniósł się do bibliografii zawartości czasopism, rozróżniając dokumentację retrospektywną, bibliografię zawartości czasopism i bibliografię bieżącą. Zastanawiał się, jaki powinien być zakres chronologiczny, terytorialny i językowy oraz układ spisu w bibliografii retrospektywnej. Podkreślił, że tworzenie ogólnej retrospektywnej bibliografii zawartości czasopism jest

⁴⁵⁰ *Statystyka druków wydanych w okręgu krakowskim w 1930 r.* „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 58–61.

⁴⁵¹ J. DĄBROWSKA: *Rejestracja bieżącej produkcji wydawniczej polskiej.* „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 357–363.

⁴⁵² W.T. WISŁOCKI: *Rejestracja bieżącej produkcji wydawniczej polskiej.* „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 346–357.

⁴⁵³ H. HLEB-KOSZAŃSKA: *Perspektywy komasacji Urzędowego Wykazu Druków.* „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 4, s. 245–263.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, s. 248.

⁴⁵⁵ M. DZIKOWSKI: *Bibliografia zawartości czasopism.* „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 365–380.

niepotrzebne, w przeciwieństwie do przygotowywania bibliografii specjalnych. Temat udoskonalenia i przyspieszenia prac w zakresie rejestracji druków staropolskich znajdujących się w bibliotekach zaprezentował S. Bodniak⁴⁵⁶ w *Refleksjach bibliograficznych*. Jego zdaniem rzetelnie opracowywane katalogi zawartości bibliotek stanowiłyby pomoc w odkrywaniu przez badaczy wielu nieznanych wcześniej tytułów dzieł. Sam podał kilka przykładów zabytków literatury XVII wieku, które tym sposobem wydobył z zasobów druków Biblioteki Kórnickiej.

Warto również wspomnieć o omówieniu międzynarodowego projektu opracowania bieżącej bibliografii periodycznej⁴⁵⁷. Niemiecki bibliotekarz i bibliograf Joris Vorstius przedstawił inicjatywę nowego wydania *Index Bibliographicus*, przyjętą w lipcu 1929 roku przez Komisję Współpracy Umysłowej w Paryżu, a we wrześniu tego roku na zebraniu Ligi Narodów w Genewie. Publikacja miała zawierać międzynarodowy wykaz bieżących periodycznych bibliografii z wszystkich dziedzin wiedzy.

Tematykę bibliograficzną części artykułowej „Przeglądu” kończą dwa zestawienia bibliograficzne. Pierwsze, autorstwa W. Pociechy⁴⁵⁸, obejmowało bibliografię prac Zygmunta Celichowskiego, który jako dyrektor Biblioteki Kórnickiej w latach 1870–1923 przyczynił się do jej rozwoju. W. Pociecha ograniczył się do zestawienia publikacji wydanych samodzielnie oraz prac naukowych, pominął natomiast teksty o charakterze publicystycznym (spis liczył 146 pozycji). Nieco inny charakter miał artykuł Kazimierza Konarskiego i Adama Moraczewskiego⁴⁵⁹, którzy opracowali pierwsze szersze zestawienie bibliograficzne dotyczące historii Warszawy. Uwzględnili w nim najważniejsze warsawiana z lat 1918–1937, zarówno książkowe, jak i czasopiśmiennicze. Artykuł powstał jako uzupełnienie wcześniej wydanych opracowań tego typu, zwłaszcza autorstwa Stanisława Herbsta⁴⁶⁰ i Adama Moraczewskiego⁴⁶¹. W tekście, poza wyliczeniem tytułów, omówiono zawartość ważniejszych publikacji wydanych w dwudziestoleciu międzywojennym.

Celem zobrazowania bogatej problematyki podejmowanej w „Przeglądzie Bibliotecznym” podjęto próbę jej tabelarycznego zestawienia (s. 244–245).

⁴⁵⁶ S. BODNIAK: *Refleksje bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 118–121.

⁴⁵⁷ J. VORSTIUS: *Nowa zdobycz w zakresie międzynarodowej współpracy umysłowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 1–5.

⁴⁵⁸ W. POCIECHA: *Materiały do bibliografii prac dra Zygmunta Celichowskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 2, s. 142–153.

⁴⁵⁹ K. KONARSKI, A. MORACZEWSKI: *Dzieje Warszawy do r. 1914 w piśmiennictwie polskim ostatnich dwudziestu lat*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 2, s. 81–102.

⁴⁶⁰ S. HERBST: *Przegląd literatury dotyczącej Warszawy*. „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1935/36, nr 4, s. 265–277; IDEM: *Najnowsza literatura o Warszawie*. „Ziemia” 1938, s. 275–279.

⁴⁶¹ A. MORACZEWSKI: *Warszawa. Zarys dziejów*. Lwów 1937, wyd. 2 1938, wyd. 3 1939 (aneksy bibliograficzne zawierające zestawienie najważniejszych druków wydanych o stolicy).

TABELA 7. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Przegląd Biblioteczny” (1927–1939)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
1		2	3
Bibliotekoznawstwo – teoria	terminologia	2	1,5
	nowe kierunki badawcze	3	2,3
	dorobek dyscypliny	3	2,3
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	9	6,9
	organizacja zbiorów bibliotecznych	9	6,9
	współpraca międzynarodowa	2	1,5
	relacje bibliotek z innymi instytucjami	3	2,3
	personel biblioteczny		
	a. kształcenie bibliotekarzy		
	uniwersyteckie	1	0,8
	zawodowe (kursy)	3	2,3
	praktyki zagraniczne	1	0,8
	samokształcenie	1	0,8
	b. rola i zadania personelu w bibliotekach naukowych	3	2,3
	w bibliotekach publicznych	1	0,8
	c. związki bibliotekarskie	1	0,8
	d. bibliotekarze – sylwetki	2	1,5
	polityka biblioteczna	4	3,1
	prawo biblioteczne		
	egzemplarz obowiązkowy	7	5,3
	ustawa o bibliotekach	2	1,5
	historia prawa	2	1,5
	statystyka biblioteczna	2	1,5
budownictwo	1	0,8	
czytelnictwo biblioteczne	1	0,8	
Biblioteki współczesne na świecie		3	2,3
Historia bibliotek	naukowych	3	2,3
	publicznych	1	0,8
	kościelnych	3	2,3
	wojskowych	2	1,5
	bibliotekarze sylwetki	2	1,5
Dzieje księgozbiorów prywatnych		12	9,2

cd. tab. 7

	1	2	3
Zabytki piśmiennictwa	rękopisy	7	5,3
	książki drukowane	8	6,1
	dzieła rękopiśmienne i drukowane	1	0,8
Historia książki	polonica za granicą	1	0,8
	książka o Polsce za granicą	1	0,8
	historia książki w Polsce	2	1,5
Drukarstwo	dzieje drukarni i ich właścicieli	2	1,5
Papiernictwo	dzieje papierni i ich właścicieli	4	3,1
	produkcja papieru	2	1,5
Bibliografia	teoria bibliografii	2	1,5
	wykazy książek	2	1,5
	projekty rejestracji wydawniczej	10	7,6
Razem		131	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Przegląd ogłoszonych w latach 1927–1939 i zestawionych w tabeli 7 artykułów pozwala wysnuć wnioski, że na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” poruszano wszystkie aspekty ówczesnego polskiego bibliotekarstwa. Według Jadwigi Kołodziejskiej⁴⁶² podejmowaną w prezentowanym czasopiśmie problematykę placówek bibliotecznych można ująć w dwie grupy tematyczne. W pierwszej mieściły się opracowania, w których autorzy starali się określić kierunki polityki bibliotecznej w kraju, ze szczególnym uwzględnieniem działań legislacyjnych i systemu zarządzania bibliotekami. Do drugiej grupy tematycznej należały artykuły, w których omawiano sprawy funkcjonowania bibliotek w układzie całościowym, najistotniejsze dla funkcjonowania wszystkich bibliotek w kraju. Poza aktualną tematyką redakcja nie odżegnywała się od tematów historycznych – dotyczących księżnic i księgozbiorów prywatnych.

Większość publikujących autorów trzeba zaliczyć do polskiej szkoły bibliotekoznawczej okresu międzywojennego. Bibliotekoznawstwo uznawali oni raczej za działalność praktyczną niż za ukształtowaną dyscyplinę naukową. Prace badawcze prowadzące do szerszych czy węższych syntez, ogólniejszych czy bardziej szczegółowych spostrzeżeń, łączyli więc z praktyką bibliotekarską. Duża część autorów⁴⁶³ piastowała funkcje kierownicze w bibliotekach naukowych, znała war-

⁴⁶² J. KOŁODZIEJSKA: *Wpływ Biblioteki Narodowej na kształtowanie nowoczesnego bibliotekarstwa w Polsce*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1978, t. 14, s. 55–65.

⁴⁶³ Jan Muszkowski w latach 1920–1935 był dyrektorem Biblioteki Ordynacji Krasieńskich; Stefan Vrtel-Wierczyński od 1927 r. był dyrektorem Biblioteki Uniwersytetu Poznańskiego, a od 1937 r. dyrektorem Biblioteki Narodowej; Edward Kuntze w latach 1919–1926 kierował Biblioteką Uniwersytetu Poznańskiego, a następnie Biblioteką Jagiellońską; Marian Łodyński od 1919 r.

sztat pracy bibliotecznej i odbywała staże w cenionych placówkach. W efekcie w zamieszczanych tekstach prezentowali oni naukowe podejście do rozpoznanych procesów i funkcji placówek bibliotecznych, przez badania naukowe dążąc do ich usprawnienia. Zgłaszano potrzebę stworzenia jednoznacznej, zdefiniowanej terminologii, niezbędnej zarówno w praktyce bibliotekarskiej, jak i związanej z nią działalności naukowej. Można zatem wysunąć tezę, że po odzyskaniu niepodległości, dzięki treściom zawartym w artykułach publikowanych w „Przeglądzie Bibliotecznym” stworzono teoretyczne podstawy bibliotekarstwa i związanej z nim dyscypliny. Ponadto autorzy wywodzący się ze środowiska bibliotekarskiego poświęcili szereg wypowiedzi zagadnieniom bibliografii i projektów w zakresie opracowań bibliograficznych, zwłaszcza o charakterze regionalnym. Duża liczba artykułów na ten temat (14 tekstów) dowodzi, że istniała konieczność przygotowywania tego typu zbiorów danych.

Z uwagi na profil czasopisma rzadziej poruszano tematykę księgoznawczą, chociaż i w tej materii ukazały się wartościowe teksty. Bibliologię historyczną reprezentowały artykuły, w których ukazywano zabytki piśmiennicze, często zapomniane i odkrywane dla przyszłych pokoleń. Przyczynki autorstwa W. Budki na temat papiernictwa na trwałe zostały włączone w pole badań zaliczanych do tej subdyscypliny. Autorzy podejmujący zagadnienia bibliotekoznawcze i bibliologiczne sięgali po źródła archiwalne, ale wykorzystywali również rozwijane wówczas metody: typograficzną, proveniencyjną i porównawczą. Analiza artykułów pod względem profilu i aspiracji redakcji czasopisma uwypukliła brak tekstów, w których jednoznacznie omawiano by metodologię badawczą w zakresie studiów nad biblioteką i książką. Uwagi na ten temat można odnaleźć w artykułach poświęconych konkretnym zagadnieniom, np. w studium K. Dobrowolskiego wskazówki dotyczące metody proveniencyjnej, wykorzystywanej podczas badań nad losami księgozbiorów z minionych wieków. Uwidocznił się też trend adaptowania metod badawczych z innych nauk, np. J. Bornsteinowa w ogłaszanych pracach wykorzystywała metody statystyczne, zaś A. Łysakowski w tekstach o normalizacji czasu pracy wprowadził metody przejęte z nauk ekonomicznych.

3.2.5. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (1929–1930)

Do 1939 roku ukazały się dwa zeszyty „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”, wydane w celu promowania zasobów i prac naukowych Biblioteki. Strukturę pisma

pełnił funkcję dyrektora Centralnej Biblioteki Wojskowej; Adam Łysakowski od 1930 r. był dyrektorem Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego; Józef Grycz w latach 1928–1930 kierował Biblioteką Kórnicką.

stanowiły trzy działy⁴⁶⁴: *Rozprawy*, *Materiały* i *Wiadomości*. Nie publikowano natomiast recenzji i polemik. Na część artykułową w przeważającej części składały się teksty autorstwa pracowników Biblioteki Kórnickiej, popularyzujące dzieje i zbiory placówki⁴⁶⁵. W dwóch pozostałych działach, mających charakter informacyjno-dokumentacyjny, również zamieszczano teksty dotyczące księżnicy: opisy zbiorów, sprawozdania z działalności Biblioteki Kórnickiej, opracowania bibliograficzne.

W dziale *Materiały* S. Bodniak ogłosił dwie prace na temat zabytków literackich i źródeł historycznych znajdujących się w zbiorach Biblioteki, zwłaszcza w dziale rękopisów. Tekst *Diariusz Zjazdu w Kole za pierwszego bezkrólewia*⁴⁶⁶ dotyczył spotkania senatorów i szlachty wielkopolskiej w 1572 roku. W drugim materiale, pt. *Kilka dokumentów do charakterystyki Tytusa Działyńskiego*⁴⁶⁷, stanowiącym uzupełnienie biografii A.T. Działyńskiego, zamieszczone zostały trzy listy pochodzące z jego korespondencji. Z kolei Adam Kleczkowski w tekście *Nowy fragment Willirama parafrazy Pieśni nad pieśniami*⁴⁶⁸ opisał znajdujący się na dwóch kartach pergaminowych fragment *Pieśni nad pieśniami*.

W *Wiadomościach* redakcja publikowała informacje o bieżącej działalności Biblioteki. W zeszycie 2 (1930), poza sprawozdaniem za rok 1930 opracowanym przez S. Bodniaka, zamieszczono teksty trzech dokumentów regulujących funkcjonowanie placówki: ustawy z dn. 30.07.1925 r. o „Zakładach Kórnickich”; *Tymczasowego regulaminu Biblioteki Kórnickiej*; *Regulaminu tymczasowego korzystania z Biblioteki*; a także dwa spisy bibliograficzne. Alodia Kawecka⁴⁶⁹ pisała o inicjatywie ogłaszania na kartach „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” bibliografii siedemnastowiecznych druków ze zbiorów Biblioteki, których nie uwzględniono w *Bibliografii polskiej* K. Estreichera bądź błędnie je opisano. Jak zaznaczyła: „materiał nieobjęty »Bibliografią« rośnie wciąż coraz więcej, a ogłaszanie go bodaj częściowo dopomoże zapewne wydawcom [dzieła – B.Ż.K.] Estreichera do zestawienia w przyszłości pełnego obrazu naszego dawnego piśmiennictwa”⁴⁷⁰. Ogłoszono więc pierwszą serię opisów druków, obejmującą 32 pozycje w porządku alfabetycznym A-Be⁴⁷¹, świadczącą o bogatych zasobach księżnicy. Drugą biblio-

⁴⁶⁴ Kolejność działów zgodna z układem czasopisma.

⁴⁶⁵ W gronie autorów jedynie Adam Skałkowski nie był pracownikiem Biblioteki.

⁴⁶⁶ S. BODNIAK: *Diariusz Zjazdu w Kole za pierwszego bezkrólewia*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 87–93.

⁴⁶⁷ S. BODNIAK: *Kilka dokumentów do charakterystyki Tytusa Działyńskiego*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 94–106.

⁴⁶⁸ A. KLECZKOWSKI: *Nowy fragment Willirama parafrazy Pieśni nad pieśniami*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, nr 2, s. 87–100.

⁴⁶⁹ A. KAWECKA: *Bibliographica XVII*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, nr 2, s. 103–116.

⁴⁷⁰ Ibidem, s. 103.

⁴⁷¹ Wykaz stanowił kontynuację podobnych dopełnień Karola Estreichera w zakresie szesnastowiecznych zbiorów Biblioteki Kórnickiej w wydanej publikacji: K. PIEKARSKI: *Katalog Biblioteki Kórnickiej. Tom 1, Polonica XVI wieku. Część 1*. Kórnik 1929.

grafię stanowił wykaz czasopism emigracyjnych zgromadzonych przez Adama Tytusa i Jana Działyńskich oraz ich spadkobiercę Władysława Zamoyskiego, a zestawionych przez Stanisławę Jasińską⁴⁷².

Z opublikowanych na łamach omawianego pisma sześciu artykułów pierwszą grupę stanowią dwa dotyczące **historii Biblioteki Kórnickiej**. S. Bodniak⁴⁷³ nakreślił sylwetkę i zasługi założyciela księżnicy A.T. Działyńskiego. Biograf skupił się zwłaszcza na poglądach oraz aktywności politycznej, społecznej i ekonomicznej hrabiego. Niewiele miejsca poświęcił jego działalności biblioteczo-wydawniczej i funkcjonowaniu Biblioteki – jak krytycznie ocenił w recenzji czasopisma W. Pocięcha⁴⁷⁴.

Natomiast J. Grycz⁴⁷⁵, wykorzystując materiał archiwalny, podjął temat pracy pierwszych bibliotekarzy kórnickich: Z. Celichowskiego, Wojciecha Kętrzyńskiego i Kajetana Wincentego Kielisińskiego. Przypomnił zadania, jakie swoim bibliotekarzom stawiał J. Działyński, oraz ocenił ich wkład w rozwój placówki. Autor tekstu *Bibliotekarze Kórniccy* – w przeciwieństwie do S. Bodniaka – szczegółowo opisał dzieje placówki, pracę wydawniczą i wewnętrzną organizację.

Największą grupę tematyczną stanowiły cztery teksty, których autorzy przedstawili unikatowe **zabytki piśmiennictwa**, często zachowane w formie rękopisu. S. Bodniak⁴⁷⁶ jako historyk interesował się polityką morską oraz dziejami organizacji sił zbrojnych na morzu. Zagadnienie to poruszył w artykule *Zawiązek floty i obrona wybrzeża w wojnie Zygmunta III z Karolem IX*, powołując się na pochodzące z początku XVII wieku zasoby Gdańskiego Archiwum Państwowego i rękopisy Biblioteki Kórnickiej. Nie analizował manuskryptów z księgoznawczego punktu widzenia, lecz skupił się na ich treści, pozwalającej odtworzyć wydarzenia historyczne. Drugi tekst S. Bodniaka⁴⁷⁷ dotyczył zachowanej w Bibliotece Kórnickiej rękopiśmiennej włoskiej relacji o Królestwie Polskim, noszącej nazwę: *Relatione del Regno di Polonia cominciata l'anno passato et per varie legittime occupationi non finita se non questo di 20 Luglio del 1604 in Cracovia fatta dall' Eminentissime Signore Cardinale Valenti* [„Relacja o Królestwie Polskim zaczęta roku zeszłego dla różnych ważnych zatrudnień dokończona dopiero 20 lipca 1604 roku w Krakowie uczyniona przez Jego Eminencję Kardynała Valenti”]. Jak wskazał badacz, A.T. Działyński podjął prace przygotowawcze

⁴⁷² S. JASIŃSKA: *Czasopisma emigracyjne w Bibliotece Kórnickiej*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, nr 2, s. 117–122.

⁴⁷³ S. BODNIAK: *Tytus Działyński*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 13–48.

⁴⁷⁴ W. POCIECHA: *Przegląd czasopism*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 424.

⁴⁷⁵ J. GRYZ: *Bibliotekarze Kórniccy*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 49–76.

⁴⁷⁶ S. BODNIAK: *Zawiązek floty i obrona wybrzeża w wojnie Zygmunta III z Karolem IX*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, z. 2, s. 9–25.

⁴⁷⁷ S. BODNIAK: *Polska w relacji włoskiej z roku 1604*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, z. 2, s. 26–49. Jako pierwszy o dziele tym pisał Michał Wiszniewski. Zob.: M. WISZNIEWSKI: *Historia literatury polskiej*. T. 8. Kraków 1851.

w zakresie opracowania i opublikowania dzieła. Plany te przerwała śmierć hrabiego w 1861 roku, lecz wcześniej z jego polecenia dokument zdążyli przetłumaczyć na język polski K.W. Kielisiński i Wojciech Kazimierski. S. Bodniak zapoznał się z tekstem w 1929 roku, w trakcie przygotowywania recenzji do „Kwartalnika Historycznego”⁴⁷⁸, w której błędnie przypisał jego autorstwo kardynałowi Erminio Valentemu. Rok później dzięki pogłębionym badaniom zweryfikował na kartach „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” sens mylącego tytułu i wyjaśnił, że autorem dzieła był nuncjusz Claudio Rangoni, o czym świadczyły odniesienia w treści, m.in. wskazówki przeznaczone dla przyszłego nuncjusza. S. Bodniak z przesadą określił wartość źródłową opisanego dokumentu, jako „swego rodzaju encyklopedię wiadomości o Polsce w zaraniu XVII wieku”⁴⁷⁹. W kolejnym artykule historyk Adam Skałkowski⁴⁸⁰, sięgając do świadectw dziejów narodu polskiego z końca XVIII wieku w Bibliotece Kórnickiej, na podstawie rękopiśmiennego protokołu posiedzeń Towarzystwa Przyjaciół Konstytucji 3 Maja przedstawił materiały dotyczące historii tego zgrupowania, w tym tekst ustawy i listę członków. Mimo że statut i protokoły posiedzeń z 1791 roku przetrwały do współczesności, to lista członków Towarzystwa (z której wynika, że liczyło ono 213 osób: 14 senatorów, 125 posłów i 74 bywalców galerii sejmowej) i podejmowane inicjatywy stały się znane właśnie dzięki publikacji A. Skałkowskiego. Autor skupił się głównie na zawartości treściowej, księgoznawczą charakterystykę rękopisu kórnickiego (liczba kart, rodzaj papieru i charakter znaku wodnego) zamieszczając w przypisie.

W pewnej mierze uzupełnienie wiadomości o A.T. Działyńskim stanowił artykuł A. Kaweckiej⁴⁸¹. Badaczka przypomniała pierwszą książkę opublikowaną w 1829 roku przez A.T. Działyńskiego – *Pamiętniki Jana Kilińskiego*⁴⁸², szewca i pułkownika powstania kościuszkowskiego. Ponieważ dzieło to zostało wydane w duchu konspiracji, bez strony tytułowej i wskazania miejsca i roku druku, A. Kaweckie starała się dotrzeć do tych informacji⁴⁸³. Analizując źródła archi-

⁴⁷⁸ S. BODNIAK [rec.]: *Wanda Dobrowolska: Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbarskich. Przemysł 1926*. „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. 43, s. 94.

⁴⁷⁹ S. BODNIAK: *Polska w relacji...*, s. 49.

⁴⁸⁰ A. SKAŁKOWSKI: *Towarzystwo Przyjaciół Konstytucji 3 Maja*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, z. 2, s. 50–83. Pełny tekst statutu noszącego nazwę *Ustawy dla Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji Rządowej* ogłosił drukiem dopiero w 1981 r. Jerzy Kowecki na podstawie rękopiśmiennej kopii przechowywanej w Bibliotece Kórnickiej. Zob. *Konstytucja 3 Maja 1791. Statut Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji*. Oprac. J. KOWECKI, przedmową opatrzył B. LEŚNODORSKI. Warszawa 1981, s. 129–134.

⁴⁸¹ A. KAWECKA: *Pierwsze wydawnictwo Biblioteki Kórnickiej 1829–1929*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 77–84.

⁴⁸² J. KILIŃSKI: *Pamiętniki*. Brzeg 1829.

⁴⁸³ Jak podkreśliła Anna Hinc, niezamieszczenie podstawowych informacji wydawniczych było podyktowane ostrożnością, jaką kierował się Adam Tytus Działyński w swoim przedsięwzięciu. Założył bowiem, że *Pamiętniki* Jana Kilińskiego będą spełniały funkcję agitacyjną i propagandową, przygotowując społeczeństwo polskie do powstania listopadowego. Zob. A. HINC: *Jan Kiliński w legendzie historycznej*. „Czasy Nowożytne” 2013, t. 26, s. 127–145.

walne w postaci korespondencji A.T. Działyńskiego z J. Lelewelem, odszukała datę druku w listach samego wydawcy. Z kolei za wskazówkę dotyczącą miejsca druku uznała notatkę żony A.T. Działyńskiego, Celestyny⁴⁸⁴ Gryzeldy z Zamoy-skich, pozostawioną na jednym z późniejszych egzemplarzy dzieła. Dzięki meto-dzie porównawczej, wykorzystanej w analizie omawianego dzieła i późniejszego wydania z 1850 roku, autorka ustaliła, że oba egzemplarze powstały z wykorzysta-niem tej samej kopii, zawierają te same błędy oraz glosa autora w formie adnota-cji między wierszami.

Strukturę tematyczną artykułów opublikowanych w czasopiśmie prezentuje tabela 8.

TABELA 8. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (1929–1930)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
Historia bibliotek	naukowych	1	16,7
	bibliotekarze – sylwetki	1	16,7
Zabytki piśmiennictwa	rękopisy	3	50,0
	książki drukowane	1	16,7
Razem		6	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza artykułów zestawionych w tabeli 8 potwierdza, że ich tematyka dotyczyła dwóch grup zagadnień. Pierwszą stanowiły rozprawy zawierające pre-zentacje macierzystej instytucji i dokonań ludzi z nią związanych lub dla niej zasłużonych (pracowników, założycieli placówki). Przedstawiano w nich dzieje Biblioteki na podstawie materiałów archiwalnych księżnicy. Do drugiej grupy należy zaliczyć teksty historyczno-literackie. Ich autorzy – badacze zbiorów kór-nickich publikowali omówienia cennych materiałów źródłowych, zwłaszcza rękopi-sów i starych druków w posiadaniu Biblioteki, wcześniej w niewielkim stopniu opracowanych i spopularyzowanych. Dobór tematów publikacji wynikał z zain-teresowań pracowników księżnicy, czyli np. w przypadku S. Bodniaka – studiów historycznych. Podstawową metodą poznawczą stosowaną przez autorów była metoda krytyki treści odnalezionych materiałów rękopiśmiennych oraz metoda archiwalna, dzięki której poprzez badanie materiałów źródłowych możliwe było odkrywanie faktów i wątków historycznych. Warto też zauważyć, że poza tekstami, w których ukazywano historię macierzystej księżnicy, i poza tekstem

⁴⁸⁴ Alodia Kawecka podała w swoim artykule błędne imię Cecylia.

A. Kaweckiej, w analizowanym piśmie nie ogłaszano artykułów ściśle księgoznawczych czy ściśle bibliotekoznawczych. Szersze spektrum tematów o charakterze bibliologicznym podjęto dopiero po wznowieniu „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” w 1945 roku.

3.3. Czasopisma fachowe wydawane w latach 1918–1939

3.3.1. „Bibliotekarz” (1919)

Strukturę czasopisma tworzyły dwie części: *Artykuły* i *Przeglądy*, w których zamieszczano teksty opisujące działalność Związku Bibliotekarzy Polskich, funkcjonowanie bibliotek i instytucji bibliotecznych, ruch oświatowy i wydawniczy. Część przeglądowa miała charakter sprawozdawczy lub opisowy. Ogłaszano tu materiały na temat poprawy działalności instytucji dbających o rozwój bibliotek i czytelnictwa w odradzającej się Rzeczypospolitej (m.in. Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie, Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Łodzi, Towarzystwo Czytelń Miasta Warszawy, Biblioteka Towarzystwa Czytelń Ludowych w Poznaniu), informowano o zjazdach instytucji oświatowych. Na uwagę zasługuje również rubryka *Przegląd ruchu wydawniczego*, w pewnym stopniu odgrywająca rolę bibliografii zalecającej z dziedziny bibliotekoznawstwa i księgoznawstwa. Na podstawie nadsyłanych egzemplarzy okazowych zamieszczano w niej opisy bibliograficzne publikacji, opracowywane wraz z notatką informacyjno-recenzyjną i wyszczególnioną ceną. Pomimo wstępnej zapowiedzi tylko w jednym numerze (5–6, 1919) pojawił się dział *Przegląd czasopism*.

„Bibliotekarz” ukazywał się przez 9 miesięcy – redakcja ogłosiła w tym czasie 9 artykułów, które w większości dotyczyły różnych aspektów funkcjonowania bibliotek publicznych, zwanych wówczas powszechnymi. Oprócz informacji o sytuacji bibliotek na Górnym Śląsku⁴⁸⁵ warte uwagi były rozważania S. Rygła dotyczące najbardziej korzystnej **organizacji księżnic publicznych** w trudnej rzeczywistości odradzającego się państwa. Autor wypowiedział się na temat materialnej egzystencji bibliotek w nowej koniunkturze ekonomicznej, przedstawiając stosowane formy finansowania bibliotek powszechnych. Stwierdził, że najbardziej realne w polskich warunkach mogło być dotowanie bibliotek przez związki i stowarzyszenia, natomiast filantropia oraz utrzymywanie placówek z abonamentu

⁴⁸⁵ W. DĄBROWSKA: *Stan bibliotek i czytelnictwa na Śląsku Górnym*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 46–48; S. RYGIEL: *Biblioteki ruchome i wędrownie*. „Bibliotekarz” 1919, nr 2, s. 19–21; IDEM: *Materialne podstawy bytu biblioteki powszechnej*. „Bibliotekarz” 1919, nr 5–6, s. 65–67.

i wpisowego to przeżytek. Opowiedział się też za tworzeniem bibliotek ruchomych i wędrownych jako ekonomicznie zasadnej formy usług na prowincji. Tę kategorię bibliotek w latach dwudziestych XX wieku uznawano za narzędzie do walki z analfabetyzmem⁴⁸⁶, dlatego w projektach ustaw bibliotecznych z 1921 i 1927 roku przewidziano je jako typ odpowiedni dla sieci bibliotek samorządowych. Na podstawie polskich doświadczeń S. Rygiel przedstawił propozycję typologii tego rodzaju księżnic oraz określił zasady ich organizacji i wyposażenia. Wyróżnił:

1. Biblioteki wędrowne, zakładane przez towarzystwa oświatowe gminy lub urzędy centrali okręgowej. Zakupiony komplet książek byłby przekazywany bibliotekarzom, a po rocznym okresie czasu wymieniany.
2. Zmieniany co pewien czas księgozbiór, który zasilaby stałą bibliotekę miejscową, niemogącą pozwolić sobie na częste zakupy książek.
3. „Wędrowne” biblioteki szkolne, obejmujące nieduży obszar, np. jedno miasto. Artykuł jako przyczynek w polskiej literaturze fachowej zawierał rozwinięcie koncepcji modelu organizacyjnego bibliotek, którego propagatorką w późniejszych latach była przede wszystkim H. Radlińska⁴⁸⁷.

Zagadnieniem wywołującym wiele dyskusji, polemik i rozważań teoretycznych w środowisku bibliotekarzy okresu międzywojennego była kwestia zawodu. W „Bibliotekarzu” temat ten podejmowała W. Dąbrowska. Jednym z pierwszych opracowań, w których zajęła się kształceniem **personelu bibliotecznego**, było *Wykształcenie zawodowe bibliotekarza*⁴⁸⁸ z 1919 roku. Autorka wystąpiła w nim z postulatem odpowiedniej organizacji zawodowego kształcenia kadr dla bibliotek, realizowanym przez nią z powodzeniem w kolejnych latach. Konieczność

⁴⁸⁶ W dniu 18 czerwca 1920 r. ukazał się Okólnik nr 211 Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, wydany w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w sprawie zorganizowania bibliotek ruchomych przez sejmiki powiatowe. Zob. m.in.: J. PLIS: *Organizacja samorządowej akcji bibliotecznej w woj. Lubuskim (1919–1932)*. „Folia Bibliologica. Biuletyn Biblioteki Głównej UMCS” 1986/1987, s. 105–112. Autor, korzystając z zasobów Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie (WAPL), Wydział Powiatowy w Łukowie, przywołał fragment Okólnika: „Analfabetyzm i nieświadomość narodowe – to dwa największe braki naszego życia, walka zaś z nimi – najdonioślejsze zadanie administracji kraju. Walkę z analfabetyzmem i ciemnotą wśród dorosłych swych obywateli w pierwszym rządzie muszą prowadzić ciała samorządowe i wiele sejmików uchwaliło już kredyty na kursy dla analfabetów i biblioteki, niektóre zaś na domy ludowe i muzea, co jest najlepszym przejawem troskliwości i zabiegów o dobro swych obywateli. Pragnąc by praca w tym kierunku rozpoczęła się w całej Polsce, niniejszym Ministerstwo zwraca się o preliminowanie w tym roku choćby tylko na biblioteki ruchome, które powstać powinny wszędzie”. Cyt. za: ibidem, s. 105.

⁴⁸⁷ H. ORSZA [RADLIŃSKA]: *Biblioteka ruchoma*. Dodatek do „Świt” Warszawa 1920, s. 4; EADEM: *Biblioteki wędrowne*. „Oświata Pozaszkolna” 1921, z. 4, s. 153–165; EADEM: *Jak prowadzić biblioteki wędrowne. Wskazówki i przykłady*. Toruń–Warszawa–Siedlce 1922; EADEM: *Książka wśród ludzi*. Warszawa 1929.

⁴⁸⁸ W. DĄBROWSKA: *Wykształcenie zawodowe bibliotekarza*. „Bibliotekarz” 1919, nr 2, s. 17–19; 1919, nr 3–4, s. 35–38.

profesjonalizacji zawodowej potwierdzała, prowadząc Poradnię Biblioteczną ZBP, opracowując programy i skrypty, organizując kursy doszkalające i wykłady. Starała się inspirować środowisko poprzez przekazywanie doświadczeń zagranicznych, przybliżanie podstawowych kierunków i form współczesnego kształcenia bibliotekarzy. W odniesieniu do potrzeb bibliotekarstwa powszechnego wskazała trzy możliwości rozwoju zawodowego: przez szkoły bibliotekarskie, kursy krótkotrwałe i praktykę. Przy użyciu metody porównawczej przeprowadziła analizę programów wykorzystywanych w szkołach różnych krajów, wyróżniając kilka podstawowych zakresów przekazywanej wiedzy: dział administracyjno-techniczny, dział książki, dział prawno-statystyczny, historyczny, bibliograficzny i ogólny. Również konieczność posiadania odpowiednich kompetencji pedagogicznych w zawodzie bibliotekarza była dla W. Dąbrowskiej bardzo istotna, czemu dała wyraz w swej kolejnej pracy⁴⁸⁹. Twierdziła, że relacje bibliotekarza z użytkownikiem są uzależnione od dwóch czynników: znajomości księgozbioru i znajomości potrzeb czytelnicznych. Omówiła najbardziej efektywne, jej zdaniem, metody, dzięki którym personel mógł poznać obecne i kształtować przyszłe potrzeby czytelniczne (zalecała obserwację w toku codziennej pracy, sięganie po metody kwestionariuszowe w rozpoznawaniu charakteru czytelników, a w zakresie integracji – wieczory dyskusyjne).

W grupie opracowań poświęconych zagadnieniom świadomości zawodowej personelu na łamach „Bibliotekarza” opublikowano przyczynkę zawierającą charakterystykę pierwszych znanych na świecie i w Polsce **związków bibliotekarskich**. Autor tekstu F. Czerwijowski⁴⁹⁰, uważając, że branżowe zrzeszenia stanowią niezbędny czynnik rozwojowy bibliotek publicznych oraz klucz do profesjonalizacji zawodu bibliotekarza, przedstawił chronologię, sposób powoływania oraz zadania organizacji zawodowych. Najwięcej miejsca poświęcił inicjatywie utworzenia Związku Bibliotekarzy Polskich w 1917 roku, nie pokusił się jednak o porównanie działalności wymienianych placówek.

Ważny głos dla współczesnego bibliotekarstwa stanowił teoretyczny wykład S. Rygla⁴⁹¹ dotyczący istoty **statystyki**. Autor postrzegał ją i jako naukę, i jako metodę prowadzącą do aktualizacji wiedzy o społeczeństwie na podstawie danych gromadzonych w bibliotekach. W działalności bibliotek za podstawowe zadanie uznał:

stwierdzić i zobrazować, jaki jest stan (status) tej instytucji pośredniczącej, czyli jakim materiałem odżywczym dla umysłu mas rozporządza ona i, z drugiej strony, jak przedstawia się stosunek tych mas społecz-

⁴⁸⁹ W. DĄBROWSKA: *Pedagogiczna strona pracy bibliotekarskiej*. „Bibliotekarz” 1919, nr 5–6, s. 69–72.

⁴⁹⁰ F. CZERWIJOWSKI: *Związki bibliotekarskie*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 33–35.

⁴⁹¹ S. RYGIEL: *Statystyka biblioteczna*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 40–42; IDEM: *Statystyka biblioteczna*. „Bibliotekarz” 1919, nr 5–6, s. 67–69.

nych do zbiornika ich wiedzy i odwrotnie. Jedynie na podstawie tego rodzaju stale stwierdzanych i obserwowanych faktów można snuć wnioski z jednej strony dotyczące tzw. polityki bibliotecznej, z drugiej – życia umysłowego⁴⁹².

Postulował wykorzystywanie statystyki jako narzędzia planowania i kontrolowania działań bibliotecznych. Według jego opinii poprzez prowadzenie czynności statystycznych możliwe jest uzyskanie informacji o stanie posiadania biblioteki, wzroście zasobów (statystyka nabytków) i środkach finansowych (bilans wydatków) oraz skuteczności i przebiegu pracy bibliotecznej (statystyka ruchu czytelniczego i wypożyczeń). Tekst ten jako jedna z pierwszych prac teoretycznych na ten temat stanowił zapowiedź opracowania zasad statystyki na potrzeby bibliotek publicznych.

Ściśle historyczny charakter miał tekst Heleny Świtalskiej⁴⁹³ **o dziejach bibliotek powszechnych** na świecie i w Polsce. Autorka przytoczyła fragment zamieszczonej w 1744 roku na łamach gazety „The Connecticut Courant” odezwy Towarzystwa Bibliotecznego, w której akcentowano znaczenie bibliotek powszechnych w życiu społeczeństwa. Autorka przypominała też dwie przełomowe daty w dziejach bibliotek warszawskich: rok 1860, gdy założono Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności Czytelní Bezpłatnych, oraz rok 1906, gdy powołano Towarzystwo Czytelní Miasta Warszawy, rok później przemianowane na Towarzystwo Biblioteki Publicznej.

Tylko w jednym artykule podjęto tematykę **bibliograficzną**. W. Olszewicz⁴⁹⁴, przystępując do rozważań o możliwości wykorzystania wiedzy bibliograficznej w bibliotekarstwie publicznym, dokonał rozróżnienia pojęć bibliografii i bibliologii. Podkreślił, że utożsamianie tych dwóch terminów w XIX wieku m.in. przez J. Lelewela było bezpodstawne, gdyż „bibliologia, czyli księgoznawstwo, jest pojęciem szerszym, obejmującym całokształt wiedzy o książce, podczas gdy bibliografia stanowi jeden z poddziałów bibliologii i jest poświęcona specjalnie opisowi druków”⁴⁹⁵. Jak wyjaśniał autor, bibliografia w takim rozumieniu jest nie tylko katalogiem czy inwentarzem, ale też nauką dostarczającą cennych danych wykorzystywanych na gruncie historii literatury i historii kultury. To jedna z wcześniejszych prac W. Olszewicza, w której bibliografię postrzegał on jako narzędzie pomocne w gromadzeniu i przekazywaniu informacji na użytek ludzi i odbudowy gospodarczej państwa polskiego. Autor pisał o roli tak pojętej bibliografii w pracy bibliotecznej zarówno w relacjach z czytelnikami, jak i w pracy z książką. Doceniał również funkcję dydaktyczną bibliografii, realizo-

⁴⁹² Ibidem, s. 41.

⁴⁹³ H. ŚWITALSKA: *Warszawskie biblioteki powszechne a chwila obecna*. „Bibliotekarz” 1919, nr 1, s. 3–4.

⁴⁹⁴ W. OLSZEWICZ: *Bibliografia w rękę bibliotekarza*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 42–44.

⁴⁹⁵ Ibidem, s. 43.

waną w księżnicach poprzez naukę szeregowania książek i układania katalogów działowych i rzeczowych. Z historycznej perspektywy poglądy W. Olszewicza były nowoczesne, wyprzedzały o wiele lat teoretyczne rozdzielanie bibliologii i bibliografii.

Tabelaryczną charakterystykę artykułów przedstawiono poniżej.

TABELA 9. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Bibliotekarz” (1919)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	1	11,1
	model organizacji bibliotek: publicznych	2	22,2
	personel biblioteczny	1	11,1
	a. kształcenie bibliotekarzy różne formy kształcenia		
	b. rola i zadania personelu w bibliotekach publicznych		
	c. związki bibliotekarskie	1	11,1
statystyka biblioteczna	1	11,1	
Historia bibliotek publicznych	1	11,1	
Bibliografia	teoria bibliografii	1	11,1
Razem		9	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Statystyczne zestawienie tematów artykułów opublikowanych w „Bibliotekarzu” (tabela 9) pokazuje, że brak wśród nich ściśle teoretycznych artykułów bibliotekoznawczych wykorzystujących metody naukowe. Wiedzę biblioteczną szerzono w tekstach prezentujących zagadnienia organizacji ówczesnych księżnic. Jak wskazała W. Dąbrowska⁴⁹⁶, można tu wyróżnić trzy grupy problemów:

- zagadnienia ogólne polityki i gospodarki bibliotecznej;
- wykształcenie zawodowe bibliotekarza;
- praca bibliotekarza w zakresie techniki i pedagogiki bibliotecznej.

Autorką trzech spośród siedmiu prac z tego zakresu była właśnie redaktor „Bibliotekarza”, W. Dąbrowska, podejmująca szczególnie ważny dla niej temat kształcenia i kompetencji bibliotekarzy. Należy jednak podkreślić, że z reguły były to teksty o charakterze poradnikowo-dydaktycznym, a krótki okres istnienia

⁴⁹⁶ W. DĄBROWSKA: *Pierwsze wcielenie „Bibliotekarza”. Przyczynek do dziejów prasy bibliotekarskiej*. „Bibliotekarz” 1963, nr 11, s. 322.

czasopisma wpłynął na to, iż redakcja mogła jedynie zarysować problemy interesujące środowisko bibliotekarzy.

W zakresie rozwoju bibliotekarstwa współczesnego oraz teorii bibliotekoznawstwa wart zauważenia jest wkład „Bibliotekarza” w opracowanie pojęcia statystyki bibliotecznej oraz ukazanie jej jako instrumentu oceny i rozwoju bibliotek publicznych. Zgodnie z opinią T.U. Szmigielskiej po okresie rozbiorów i po I wojnie światowej bibliotekarze polscy musieli dokonać oceny ilościowego oraz jakościowego stanu ocalonych zbiorów i bibliotek⁴⁹⁷. W międzywojniu podejmowano w tym celu ogólnopolskie akcje rejestracyjne, nawiązując do prac zapoczątkowanych na szerszą skalę przez E. Chwalewika jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości. Brakowało jednak opracowań teoretycznych na temat metodologii badań statystycznych w bibliotekach jako procesu świadomego i zorganizowanego. Pionierską rolę odegrał artykuł S. Rygla zamieszczony na łamach „Bibliotekarza”, kształtując podstawy teoretyczne statystyki postrzeganej w innym ujęciu – tylko jako narzędzia gromadzenia danych na potrzeby pojedynczej placówki.

Zauważalny był brak tekstów o tematyce księgoznawczej, natomiast tematyka bibliograficzna stanowiła przedmiot tylko jednego artykułu, pisanego z punktu widzenia bibliotekarza. Tekst W. Olszewicza doskonale ilustruje tezę Zofii Gacy-Dąbrowskiej, która na podstawie analizy programów kształcenia pracowników bibliotek oraz podręczników bibliotekarskich okresu międzywojennego stwierdziła że „Z wiedzy księgoznawczej i bibliograficznej wybierano tylko tę problematykę, która mogła służyć bibliotekarzowi w jego pracy przy zbiorach z czytelnikiem, a więc w pewnym sensie uzupełnia bibliotekoznawstwo”⁴⁹⁸. Redakcja czasopisma, zamieszczając artykuł dotyczący zagadnień bibliograficznych, udowodniła, że również w literaturze fachowej stanowiły one istotną czynność praktyki bibliotekarskiej.

3.3.2. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” (1929–1939)

Zawartość tematyczna „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”⁴⁹⁹ ewoluowała wraz ze zmianami pisma. W pierwszym okresie funkcjonowa-

⁴⁹⁷ T.U. SZMIGIELSKA: *Standardy oceny...*, s. 31.

⁴⁹⁸ Z. GACA-DĄBROWSKA: *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej; zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. Wyd. 2. Warszawa 2007, s. 130. Zob. też: EADEM: *Nauka o bibliotece w programach kształcenia bibliotekarzy (Okres II Rzeczypospolitej)*. „Roczniki Biblioteczne” 1979, s. 153–181.

⁴⁹⁹ Redakcja dwukrotnie modyfikowała nazwę czasopisma („Bibliotekarz. Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy, poświęcony sprawom bibliotek publicznych”, „Bibliotekarz.

nia na jego łamach ukazywano przede wszystkim zagadnienia historii, organizacji i działalności Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Publikowano dokumentację Biblioteki: statut, regulamin dla czytelników, roczne sprawozdania. Pisano też o kursach organizowanych przez Bibliotekę i zamieszczano materiały kronikarskie.

Z upływem czasu redakcja pisma poszerzała zakres prezentowanych tematów, co wpływało na częste zmiany jego struktury. Początkowo w każdym numerze istniały cztery rubryki⁵⁰⁰: *Artykuły informacyjne*; *Kronika*; *Desiderata*, czyli wykaz książek poszukiwanych przez Bibliotekę; *Duplicata*, czyli wykaz dubletów, które Biblioteka była gotowa odstąpić. Od drugiego rocznika uwzględniono następujące działy: *Artykuły informacyjne*; *Kursy bibliotekarskie dla personelu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*; *Kursy bibliotekarskie dla pracowników bibliotek warszawskich*; *Kronika*; *Nowe książki*; *Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich*; *Desiderata*; *Duplicata*. Zmiany te miały związek z tym, że Biblioteka Publiczna podjęła inicjatywę kształcenia bibliotekarzy i nawiązała współpracę z Poradnią Biblioteczną Związku Bibliotekarzy Polskich, prowadzącą działalność dydaktyczną oraz udzielającą porad w zakresie metod i organizacji pracy w polskich bibliotekach. W 1931 roku, w numerze 12 wprowadzono nowy dział, *Artykuły teoretyczne*, jednak poza zamieszczonym tekstem Stanisława Orsiniego-Rosenberga nie miał on kontynuacji. Ponadto redakcja opracowywała życiorysy znanych bibliotekarzy, ogłaszane od rocznika czwartego w nowym dziale *Materiały do słownika bio-bibliograficznego bibliotekarzy polskich i obcych*. Jako pierwszy opublikowano biogram S. Dembego, a w kolejnych numerach życiorysy m.in: Arthura Elmore'a Bostwicka, Jamesa Duffa Browna, J. Grycza, R. Kotuli, E. Kuntzego, Stepana Siropółki, Zdenka Vaclava Tobolki, S. Vrtela-Wierczyńskiego, Ladislava Jana Živnego.

„Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” z czasem przekształcił się w pismo ogólnopolskiego środowiska bibliotekarskiego. Po pięciu latach funkcjonowania i zmianie tytułu na: „Bibliotekarz. Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy, poświęcony sprawom bibliotek publicznych” wprowadzono trzy nowe działy:

1. *Książka w bibliotece* – dział stanowił bieżącą kontynuację katalogu informacyjnego opracowanego i wydanego w marcu 1934 roku przez Poradnię Biblioteczną ZBP pod tym samym tytułem. Zamieszczony materiał zawierał część przygotowywanego tomu II katalogu i został podzielony na trzy kategorie: powieści dla dorosłych; powieści dla młodzieży i dzieci oraz piśmiennictwo naukowe.

Czasopismo poświęcone sprawom bibliotek publicznych wydawane przez Związek Bibliotekarzy Polskich i Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy”), jednak autorka konsekwentnie używała pierwszej: „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”.

⁵⁰⁰ Kolejność działów w poszczególnych etapach funkcjonowania pisma zgodna z jego strukturą.

2. *Bibliotekarstwo w czasopiśmie* – odnotowane materiały dotyczące bibliotekarstwa publicznego opracowano na podstawie przeglądu czasopism polskich i zagranicznych.
3. *Książki z dziedziny bibliotekoznawstwa* – publikowano tu omówienia bieżących wydawnictw polskich i obcych poświęconych tej problematyce.

Kolejna zmiana struktury pisma polegała na dodaniu do rocznika ósmego rubryki *Z życia bibliotek*, w której prezentowano wiadomości na temat placówek bibliotecznych z całej Polski, organizowanych konferencji, kursów, wystaw. W 1938 roku wprowadzono jeszcze dział *Okólniki i rozporządzenia w sprawach bibliotek publicznych*.

Analiza zawartości publikowanych artykułów pozwala wnioskować, że w przeważającej liczbie dotyczyły one **działalności współczesnych bibliotek publicznych**. Najwięcej opracowań, zwłaszcza w początkowych numerach, poświęcono wydawcy pisma, czyli Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy. Omawiano rozwój księżnicy po przejściu jej przez miasto⁵⁰¹, historię struktury organizacyjnej placówki i najcenniejsze zbiory poszczególnych działów. Przedstawiono zatem: Dział starodruków⁵⁰²; Księgozbiór zasadniczy⁵⁰³; Dział informacyjny⁵⁰⁴; Wypożyczalnię⁵⁰⁵; Dział wydawnictw periodycznych i ciągłych⁵⁰⁶; Introligatornię⁵⁰⁷; Dział Sztuki i Kartografii⁵⁰⁸; Dział rękopisów⁵⁰⁹; Wypożyczalnię z księgozbiorem ruchomym Biblioteki Publicznej⁵¹⁰; oddział zajmujący się pozyskiwaniem książek

⁵⁰¹ *Organizacja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy (Stan na 1.I.1930)*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 9, s. 41–45; *Organizacja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy (Stan na 1.I.1930)*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 10, s. 49–50; *Organizacja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Stan na 31.III.1933*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1933/34, nr 6–8, s. 17–22; *Udostępnianie zbiorów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 10–11, s. 73–80.

⁵⁰² *Dział starodruków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 10, s. 51–53.

⁵⁰³ *Księgozbiór zasadniczy Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 2, s. 13–15.

⁵⁰⁴ *Dział informacyjny Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 3–4, s. 21–30.

⁵⁰⁵ *Wypożyczalnia Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 5–6, s. 37–41.

⁵⁰⁶ *Dział wydawnictw periodycznych i ciągłych Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 8–9, s. 57–64.

⁵⁰⁷ *Introligatornia przy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1931/32, nr 2, s. 21–27.

⁵⁰⁸ *Dział Sztuki i Kartografii Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1931/32, nr 8–9, s. 77–80.

⁵⁰⁹ *Dział rękopisów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1931/32, nr 10–11, s. 97–99.

⁵¹⁰ *Wypożyczalnia z księgozbiorem ruchomym Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1932/33, nr 7–9, s. 41–48.

drogą egzemplarza obowiązkowego⁵¹¹; Dział klasyfikacyjny⁵¹²; Bibliotekę Wzorową dla dzieci⁵¹³ oraz Sekcję Bibliotek dla Dzieci⁵¹⁴. Książnica mogła poszczycić się zwłaszcza zbiorami w Dziale starodruków powstałym z księgozbiorów darczyńców, m.in. Zygmunta Glogera i Zygmunta Wolskiego. Dużym osiągnięciem było uruchomienie podczas IV Wystawy Księgarskiej, w listopadzie 1926 roku Wzorowej Biblioteki dla Dzieci, następnie ofiarowanej Towarzystwu Biblioteki Publicznej pod warunkiem prowadzenia jej jako jednostki wzorowej. Starano się, by placówka ta funkcjonowała jako modelowa książnica zaspokajająca potrzeby młodych czytelników. Inspirując się trendami bibliotekarstwa światowego, zastosowano w niej wolny dostęp do zbiorów, opracowano katalogi i oferowano atrakcyjne formy pracy z dziećmi.

W kolejnych trzech tekstach poruszono temat organizacji usług w ówczesnych placówkach bibliotecznych w innych miastach. J. Augustyniak⁵¹⁵ przedstawił Bibliotekę Publiczną w Łodzi z okazji 17 lat jej istnienia, skupiając się przede wszystkim na charakterystyce księgozbioru, ruchu czytelniczego, liczby wypożyczeń i struktury organizacyjnej. Podobną formę miały opracowania dotyczące funkcjonowania Biblioteki im. Tomasza Zana w Wilnie⁵¹⁶ oraz żydowskiej Biblioteki im. Bronisława Grossera w Warszawie⁵¹⁷.

Wśród aspektów praktycznego bibliotekarstwa kształtowała się potrzeba obsługi czytelników niepełnosprawnych. W „Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” temat biblioteki dla niewidomych podjęła Wanda Zaleska-

⁵¹¹ *Poddział egzemplarza obowiązkowego Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy.* „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 12, s. 65–68.

⁵¹² *Dział klasyfikacyjny Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy.* „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1931/32, s. 45–47.

⁵¹³ *Biblioteka wzorowa dla dzieci. Oddział Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy.* „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 11, s. 57–60; M. GUTRY: *Biblioteka wzorowa dla dzieci m.st. Warszawy.* „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 35–40.

⁵¹⁴ M. GUTRY: *Sekcja Bibliotek dla Dzieci Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy.* „Bibliotekarz” 1938, nr 9, s. 120–124; B. GROSLIKOWA: *Towarzystwo Bibliotek dla dzieci. Historia.* „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 34–35.

⁵¹⁵ J. AUGUSTYNIAK: *Biblioteka Publiczna w Łodzi. Zarys rozwoju i współczesna organizacja.* „Bibliotekarz” 1934/35, nr 9–10–11, s. 85–93.

⁵¹⁶ T. KALICKI: *Biblioteka im. Tomasza Zana w Wilnie.* „Bibliotekarz” 1936/37, nr 8–9–10, s. 93–100.

⁵¹⁷ H. KRUK: *Metody pracy Biblioteki im. Bronisława Grossera w Warszawie.* „Bibliotekarz” 1937/38, nr 3–4, s. 54–61. Artykuł stanowi przyczynek do dalszych badań na temat warszawskich bibliotek żydowskich. Jego uzupełnieniem jest tekst zamieszczony w „Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”, w rubryce *Z życia bibliotek*. To omówienie publikacji Barbary Temkin, wydanej w jęz. jidysz: B. TEMKIN: *Biblioteki żydowskie w Warszawie w świetle cyfr.* „Dos Wirtszaftliche Lebn” 1934, nr 6–7, s. 20–27. Zob. też: H. KRUK: *Biblioteki żydowskie w Warszawie.* „Bibliotekarz” 1936–1937, nr 2, s. 37–39; IDEM: *Żydowskie bibliotekarstwo...*, s. 1–9.

-Kurnatowska⁵¹⁸, prezentując pierwsze biblioteki brajlowskie na świecie oraz placówki działające w Polsce. Jednak szczególną uwagę poświęcono **bibliotekarstwu dziecięcemu** w ramach bibliotekarstwa publicznego. Łączony numer 3–4–5 za rok 1934/35 w dużej części dotyczył właśnie bibliotek dla dzieci. Jak podkreślono w słowie od redakcji, pierwsze biblioteki funkcjonujące w środowisku młodego odbiorcy zaczęto organizować w Polsce w 1922 roku. Pionierem na tym polu była Miejska Wypożyczalnia Książek dla Dzieci i Młodzieży w Łodzi, następnie Towarzystwo Bibliotek dla Dzieci w Warszawie, uaktywnili się też mieszkańcy Dąbrowy Górniczej. W kilku artykułach omówiono działalność, organizację i metody pracy następujących placówek dziecięcych: Biblioteka Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Warszawie⁵¹⁹, zorganizowana według wzorów i wskazówek Biblioteki Wzorowej dla Dzieci; Biblioteka dla dzieci i młodzieży⁵²⁰, stanowiąca wówczas jedyną tego typu placówkę Towarzystwa Bibliotek Publicznych w Warszawie; Biblioteka dla dzieci Św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Warszawie⁵²¹; Biblioteka dla Dzieci w Dąbrowie Górniczej⁵²²; Klub dziecięcy w Toruniu⁵²³ oraz Biblioteka dziecięca w Krakowie⁵²⁴.

Dzięki stopniowemu poszerzaniu zakresu tematów „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” stał się organem o charakterze doradczym dla bibliotek publicznych w kraju. Obrazują to późniejsze teksty, stanowiące dowód tego, jak bardzo środowisko bibliotekarzy w okresie międzywojennym było zaangażowane w rozwój bibliotekarstwa publicznego w skali ogólnopolskiej. Pojawiły się opracowania o charakterze programowym, w których podejmowano próby wyznaczenia kierunku rozwoju bibliotek publicznych oraz dyskutowano nad **modelem organizacji** tychże **placówek** w celu utworzenia ich ogólnopolskiej sieci. Publikację tych artykułów poprzedził złożony w 1929 roku prezydentowi stolicy memoriał F. Czerwijowskiego⁵²⁵ na temat rozbudowy sieci bibliotek publicznych w Warszawie w perspektywie dziesięciu lat. Według jego opinii: „Biblioteka Publiczna [m.st. Warszawy – B.Ż.K.] jako instytucja miejska i jedyna w kraju, zorganizowana i prowadzona na wzór wielkich tego rodzaju instytucji amerykańskich,

⁵¹⁸ W. ZALESKA-KURNATOWSKA: *Biblioteki dla niewidomych*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 6–7, s. 65–70.

⁵¹⁹ M. ARNOLDOWA: *Biblioteka Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 41.

⁵²⁰ M. GORZECZOWSKA: *Towarzystwo Bibliotek Publicznych w Warszawie*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 42.

⁵²¹ I. TYSZKIEWICZOWA: *Biblioteka dla dzieci Św. Teresy od Dzieciątka Jezus*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 42.

⁵²² I. BURSKA: *Biblioteka dla Dzieci w Dąbrowie Górniczej*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 42–43.

⁵²³ S. MAKOŁÓWNA: *Klub dziecięcy w Toruniu*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 43.

⁵²⁴ H. PIWOWAROWA: *Biblioteka dziecięca w Krakowie*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 1, s. 6–7.

⁵²⁵ F. CZERWIJOWSKI: *Memoriał w sprawie rozwoju czytelnictwa m.st. Warszawy za pomocą bibliotek publicznych*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 7, s. 49–50.

które stały się wzorem dla Europy Zachodniej, stać się winna ośrodkiem administracyjnym, od którego należałoby zacząć rozbudowę sieci”⁵²⁶. Podkreślając ścisły związek między rozwojem sieci bibliotek a wzrostem czytelnictwa, autor postulował powołanie bibliotek dzielnicowych, którym powinny udzielać wsparcia wypożyczalnie i księgozbiory ruchome. Po latach Ryszard Przelaskowski uznał ten tekst za krótką, ale klasyczną pozycję bibliotekarstwa polskiego, „która odgrywała przez wiele lat podstawową rolę i w życiu praktycznym i w rozwoju naszej myśli teoretycznej”⁵²⁷.

K. Świerkowski⁵²⁸ dokonał ilościowej i jakościowej analizy referatów wygłoszonych na Zjazdach ZBP pod kątem obecności zagadnień związanych z bibliotekarstwem oświatowym. Wśród problemów najczęściej poruszanych przez pracowników bibliotek wymienił: uchwalenie ustawy bibliotecznej; kształcenie bibliotekarzy oświatowych oraz poziom czytelnictwa. W podobnym tonie wypowiedział się Józef Janiczek⁵²⁹, pełniący funkcję wizytatora bibliotek w Wydziale Oświaty Pozaszkolnej MWRiOP. W 1939 roku, z okazji dwudziestolecia odzyskania niepodległości podjął on próbę podsumowania dorobku bibliotekarstwa oświatowego. Podkreślił, że brak kompletnych danych z okresu poprzedzającego odzyskanie niepodległości nie pozwolił na porównanie ówczesnego stanu bibliotekarstwa z ostatnim okresem sprawozdawczym. Artykuł miał więc charakter przeglądu najważniejszych osiągnięć i niepowodzeń w podstawowych obszarach działalności, takich jak: rozwój sieci bibliotecznej, księgozbiorów i czytelnictwa; intensyfikacja samorządowej akcji bibliotecznej; organizacja opieki i fachowej pomocy dla bibliotek oświatowych; kształcenie pracowników bibliotecznych; racjonalna organizacja techniki bibliotecznej; konieczność przygotowania ustawy bibliotecznej.

J. Janiczek⁵³⁰ był również autorem opracowania na temat stanu bibliotekarstwa publicznego. Wykorzystując materiał liczbowy, przeprowadził analizę dokumentów sprawozdawczych z działalności powiatowych samorządowych centrali bibliotecznych, uzyskując dane dotyczące liczby placówek w skali kraju w roku szkolnym 1936/1937. Do tekstu został dołączony wykaz 126 central bibliotecznych, które uwzględniono w zestawieniach liczbowych według województw. Analogiczny tekst o stanie bibliotekarstwa oświatowego w Warszawie, autorstwa

⁵²⁶ Ibidem, s. 49.

⁵²⁷ R. PRZELASKOWSKI: *Rys dziejów czasopisma „Bibliotekarz” (1919–1963)*. „Przegląd Biblioteczny” 1964, z. 3, s. 155.

⁵²⁸ K. ŚWIERKOWSKI: *Bibliotekarstwo oświatowe na Zjazdach Bibliotekarzy Polskich*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 2, s. 17–20.

⁵²⁹ J. JANICZEK: *Bibliotekarstwo oświatowe w Polsce po dwudziestu latach niepodległości*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 1–7.

⁵³⁰ J. JANICZEK: *Samorządowe powiatowe centrale biblioteczne w roku szkolnym 1936/37*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 11/12, s. 162–172.

Tadeusza Wierońskiego⁵³¹, ukazał się w kolejnym numerze „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”. T. Wieroński w ujęciu statystycznym ukazał działalność czterech grup publicznych bibliotek oświatowych w stolicy: Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy; księgozbiorów o charakterze oświatowym towarzystw i organizacji kulturalno-oświatowych; księgozbiorów gromadzonych przez zakłady pracy i związki zawodowe oraz wypożyczalni dochodowych. Wartość tej publikacji, wobec skąpych i niepełnych danych sprzed 1939 roku, docenił po latach m.in. Andrzej Mężynski, który podkreślił, że stanowi ona „istotny przekaz na temat warszawskich bibliotek oświatowych tuż przed wojną [...]”⁵³². Przywołane wcześniej opracowania należą więc do nielicznych, lecz podstawowych źródeł informacji o stanie polskich księgozbiorów bibliotek oświatowych i o rozwoju bibliotekarstwa przed wybuchem II wojny światowej. Mają tym większe znaczenie, że plany MWRiOP, dotyczące sporządzenia pod koniec lat trzydziestych XX wieku drugiej ogólnopolskiej edycji spisu powszechnego bibliotek oświatowych⁵³³, przerwało wkroczenie wojsk hitlerowskich do Polski.

W poszczególnych działach czasopisma analizowano znaczenie **zawodu bibliotekarskiego**, szkoleń i kwalifikacji bibliotekarzy. Zamieszczano programy kursów i Szkoły Bibliotekarskiej, opublikowano jednak tylko jeden artykuł na ten temat, autorstwa Bohuslava Koutnika⁵³⁴, przetłumaczony z języka czeskiego. Autor opisał kompetencje i cechy osobowości, poza wykształceniem bibliotekarskim, niezbędne w zawodzie bibliotekarza.

Na łamach „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” podejmowano również temat pedagogicznych zadań bibliotekarza. Autorzy, którzy prezentowali zagadnienia **pedagogiki bibliotecznej**, przede wszystkim akcentowali konieczność wypracowania metod dydaktyczno-wychowawczych skutecznych w środowisku szkolnym. O współpracy szkół z bibliotekami publicznymi na tym polu

⁵³¹ T. WIEROŃSKI: *Stan bibliotekarstwa oświatowego w Warszawie*. „Bibliotekarz” 1939, nr 3–4, s. 25–29.

⁵³² A. MĘŻYŃSKI: *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945*. Warszawa 2010, s. 25.

⁵³³ M. POLLAK: *W sprawie drugiego powszechnego spisu bibliotek w Polsce (Okólnik Ministerstwa WRiOP)*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 11/12, s. 161. Materiały zebrane podczas pierwszego spisu zrealizowanego w 1929 r. zamieszczono w publikacji: *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1. stycznia 1930 r. oraz tablice statystyczne*. Warszawa 1932.

⁵³⁴ B. KOUTNIK: *Kwalifikacje bibliotekarza*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 1, s. 1–5. W Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy znajduje się datowany na 20 maja 1937 r. list Faustyna Czerwijowskiego do Bohuslava Koutnika, dotyczący tej publikacji: „Dyrekcja Biblioteki Publicznej uprzejmie zawiadamia, że pozwoliła sobie przetłumaczyć cenny artykuł W Pana o »kwalifikacjach bibliotekarza« i umieścić go w czasopiśmie »Bibliotekarz« R. IX, 1937/38, Nr 1. Zrobiła to bez uprzedniego porozumienia się z Autorem ze względu na pośpiech oraz na zapewnienie swego współpracownika p. inż. Leona Bykowskiego, że WPan jako działacz ideowy na polu bibliotekarskim nic nie będzie miał przeciwko temu”. Zob.: Korespondencja Redakcji czasopisma Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy „Bibliotekarz” 1937–1939. List nr 370/37/Bibl. Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy sygn. A. 299/2.

pisali Kazimierz Krukowski⁵³⁵ i Kazimierz Wojciechowski⁵³⁶, proponując organizowanie lekcji przysposobienia bibliotecznego w bibliotekach w celu upowszechniania umiejętności posługiwania się katalogami bibliotecznymi i przygotowania młodzieży szkolnej do samodzielnego korzystania z oferty placówki. Artykuł Aliny Łasiewickiej⁵³⁷ zawierał rozważania na temat metod i form pracy w zakresie promocji książki, mogących wpłynąć na rozwój czytelnictwa dziecięcego (głośne czytanie, inscenizacje, święta książki, wieczory autorskie). Inne ujęcie myśli pedagogicznej przedstawił Stanisław Tazbir⁵³⁸, który skupił się na pracy z czytelnikiem zaawansowanym, posiadającym wyższe kompetencje. S. Tazbir określił rolę pracowników biblioteki w procesie samokształcenia osób w różnym wieku, poprzez dbanie o dobór właściwych książek oraz udzielanie wskazówek bibliograficznych. Autorzy wspomnianych prac nie określali teoretycznych ram pedagogiki bibliotecznego, nie poszukiwali definicji, nie wyznaczali obszaru zainteresowań. Ich celem było przekazanie szeregu praktycznych wskazówek na użytek bibliotek publicznych i przedstawienie metod pracy wychowawczej z czytelnikiem.

Tematykę prawną w procesie organizacji bibliotekarstwa polskiego zdominowała nurtująca całe środowisko sprawa **ustawy bibliotecznego**. Sprawa ta stanowiła przedmiot rozważań W. Dąbrowskiej⁵³⁹ również na łamach „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”. W związku z odroczeniem uchwalenia ustawy bibliotecznego, której projekt nie wszedł pod obrady Sejmu, autorka przypominała wcześniejsze wersje projektu ustawy: z 1920 i 1927 roku, opracowane przez ZBP, oraz projekt rządowy z 1929 roku. Wypowiedź W. Dąbrowskiej miała przede wszystkim formę omówienia i podsumowania dyskusji, jaka toczyła się na łamach krajowej prasy w związku z przygotowanym rządowym projektem ustawy bibliotecznego.

Temat ustawy o bibliotekach był poruszany podczas IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie w 1936 roku, co zaowocowało zorganizowaniem 5 czerwca 1937 roku konferencji w siedzibie Biblioteki Narodowej. Redakcja „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” zamieściła obszerny komunikat⁵⁴⁰ opracowany z wykorzystaniem materiałów przekazanych przez ZBP. Na podstawie referatów wygłoszonych podczas spotkania nakreślono ówczesne tendencje w bibliotekarstwie oświatowym, powstałe po wprowadzeniu ustawy bibliotecznego

⁵³⁵ K. KRUKOWSKI: *Przygotowanie młodzieży szkolnej do korzystania z bibliotek publicznych*. „Bibliotekarz” 1938, nr 6, s. 53–57.

⁵³⁶ K. WOJCIECHOWSKI: *Łączność szkoły z biblioteką publiczną*. „Bibliotekarz” 1938, nr 8, s. 103–105.

⁵³⁷ A. ŁASIEWICKA: *Praca wychowawcza i propagandowa w bibliotece dziecięcej*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 8–9, s. 101–107.

⁵³⁸ S. TAZBIR: *Pomoc bibliotekarza w samokształceniu*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 2, s. 29–35.

⁵³⁹ W. DĄBROWSKA: *Sprawa ustawy bibliotecznego w chwili obecnej*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 12, s. 113–116.

⁵⁴⁰ *Zagadnienie ustawy bibliotecznego w Polsce*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 5–6, s. 90–103.

w Czechosłowacji, Danii i Szwecji. Kluczową rolę przypisywano zwłaszcza kwestiom zawartym w wystąpieniu J. Janiczka pt. *Sprawa ustawy bibliotecznej w Polsce*.

Przedmiotem zainteresowań autorów publikujących na łamach czasopisma było również **budownictwo biblioteczne**. Tematykę tę zainicjował cykl teoretycznych artykułów Jana Witkiewicza-Koszczyca, architekta, autora m.in. projektu Biblioteki Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie – był to pierwszy gmach biblieczny wzniesiony w niepodległej Polsce. Teksty J. Witkiewicza-Koszczyca, opracowane na prośbę redakcji „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”, zawierały pionierskie wówczas w Polsce, modelowe plany budynków bibliotek. W pierwszym artykule, pt. *Dom biblioteki gminnej*⁵⁴¹, autor omówił wytyczne do zaprojektowania tego typu placówki. Zamieszczone plany odzwierciedlały najdogodniejszy układ pomieszczeń bibliecznych, ich konieczną wielkość, a zarazem minimalną kubaturę budynku, na podstawie której można określić koszt. Podobny charakter miały kolejne teksty J. Witkiewicza-Koszczyca, dotyczące projektowania budynków biblioteki powiatowej⁵⁴² i regionalnej⁵⁴³. Analizując przeznaczenie tych placówek, autor określił liczbę i wielkość pomieszczeń, ich wzajemny układ i ewentualne rozmieszczenie na poszczególnych piętrach. Wszystkie trzy artykuły zostały uzupełnione planami i rysunkami pomieszczeń, podano też orientacyjny koszt ich realizacji. Dużą wagę w swych projektach i rozważaniach teoretycznych J. Witkiewicz-Koszczyca przywiązywał do takich spraw, jak zewnętrzny wygląd budynków, układ wewnątrz czy droga książki z magazynu do czytelnika. W 1939 roku powrócił do tematu bibliotek publicznych na łamach „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”⁵⁴⁴. Tym razem ukazał zagadnienie zakładania w dużych miastach filii bibliotek publicznych, czyli tzw. bibliotek dzielnicowych. Jego zdaniem tego typu księżnice mogły pełnić swoje funkcje jedynie w osobnych, odpowiednio przystosowanych i wyposażonych budynkach.

Zagadnienia budownictwa na potrzeby bibliotek dzielnicowych poruszył w numerze 1–2 z 1939 roku architekt Jerzy Wierzbicki⁵⁴⁵. W odróżnieniu od J. Witkiewicza-Koszczyca za ważne uznawał obniżenie kosztów funkcjonowania placówek, twierdząc, że biblioteka dzielnicowa powinna mieć siedzibę w wydzielonym skrzydle większego gmachu, np. ratusza dzielnicy, a nie w budynku wolnostojącym i samodzielny.

⁵⁴¹ J. WITKIEWICZ-KOSZCZYC: *Dom biblioteki gminnej*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 11–12, s. 127–130.

⁵⁴² J. WITKIEWICZ-KOSZCZYC: *Dom biblioteki powiatowej*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 10, s. 145–147.

⁵⁴³ J. WITKIEWICZ-KOSZCZYC: *Dom biblioteki regionalnej – wojewódzkiej*. „Bibliotekarz” 1938, nr 1–2, s. 2–6.

⁵⁴⁴ J. WITKIEWICZ-KOSZCZYC: *Filia dzielnicowa wielkomięskiej biblioteki publicznej*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 29–32.

⁵⁴⁵ J. WIERZBICKI: *Szkic biblioteki dzielnicowej*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 32–34.

Sprawę wolnego dostępu do półek jako istotny aspekt nowoczesnego budownictwa i ważny postulat w rozwoju bibliotekarstwa przedstawiła Jadwiga Krauzówna⁵⁴⁶. Doceniając tę formę udostępniania, stanowiącą istotę racjonalnego wykorzystania zbiorów, omówiła kilka propozycji ustawień regałów z księgozbiorem.

Autorzy trzech artykułów odnieśli się do kwestii budowy nowych gmachów bibliotecznych. Koncepcję nowego budynku Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy przy ul. Wawelskiej zaprezentował architekt Zygmunt Konrad⁵⁴⁷. Projekt ten powstał we współpracy Biblioteki z Wydziałem Architektury Politechniki Warszawskiej w ramach promowania prac dyplomowych w zakresie budownictwa bibliotecznego. Autor zaplanował podział budynku na trzy części: czytelnię, pomieszczenia dla bibliotekarzy i magazyny. Oddzielne budynki miały być przeznaczone dla Poradni Bibliotecznej, Związku Bibliotekarzy Polskich i Studium Bibliotekarskiego oraz biblioteki dziecięcej. Drugi tekst⁵⁴⁸ redakcja przygotowała w roku szczególnym dla księżnicy warszawskiej. W latach 1937/1938 zbiegło się kilka rocznic: 80 lat istnienia czytelni publicznych w Warszawie (1858–1938), 30 lat istnienia Biblioteki Publicznej (od 1907 roku), oraz 10 lat działalności tej placówki pod zarządem Miasta (od 1928 roku). Zarząd Miasta postanowił uhonorować ten potrójny jubileusz, dobudowując nowe skrzydło do gmachu Biblioteki przy ul. Koszykowej 26. W „Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” zamieszczono relację z obchodów otwarcia nowego pawilonu Biblioteki oraz sporządzono opis prac budowlanych, w wyniku których wzniesione zostały parter, pierwsze i drugie piętro. Ostatni tematycznie jednorodny tekst, autorstwa J. Augustyniaka⁵⁴⁹, dotyczył inicjatywy podjętej ku pamięci Józefa Piłsudskiego przez Oddział Łódzki Związku Przemysłu Włókienniczego w Państwie Polskim w sprawie budowy nowego budynku Biblioteki Publicznej w Łodzi. W efekcie Zarząd Oddziału Łódzkiego Stowarzyszenia Architektów Polskich (SARP) rozpisał konkurs na projekt szkicowy gmachu Biblioteki. Do tego tekstu autor dołączył opracowanie pt. *Biblioteka publiczna jako zagadnienie architektoniczne*, w którym omówił założenia architektoniczne projektowanych nowoczesnych budynków bibliotek. Spośród 41 nadesłanych prac Komitet Budowy Biblioteki Publicznej im. J. Piłsudskiego w Łodzi wybrał projekt autorski J. Wierzbickiego. Do opisu dołączono rzut perspektywiczny przyszłego gmachu księżnicy, rysunki ukazujące rozplanowanie parteru i piętra oraz fotografię przedstawiającą ówczesny stan budowy gmachu placówki.

⁵⁴⁶ J. KRAUZÓWNA: *Wolny dostęp do półek*. „Bibliotekarz” 1939, nr 5–6, s. 61–68.

⁵⁴⁷ Z. KONRAD: *Projekt nowego gmachu biblioteki publicznej miasta stołecznego Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1932/33, nr 10–11, s. 61–70.

⁵⁴⁸ *Trzydziestolecie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Bibliotekarz” 1938, nr 3–4–5, s. 25–33.

⁵⁴⁹ J. AUGUSTYNIAK: *Budowa nowego gmachu Biblioteki Publicznej w Łodzi*. „Bibliotekarz” 1938, nr 8, s. 93–102.

Redakcja „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”, wychodząc z założenia, że dobre wzorce mogą stanowić propozycje rozwiązań w ramach rodzącego się rodzimego bibliotekarstwa, podjęła się informowania pracowników bibliotek w zakresie **bibliotekarstwa światowego**. W dwudziestoleciu międzywojennym za najlepiej zorganizowany uważano zwłaszcza system bibliotekarstwa w Republice Czechosłowackiej, a politykę biblioteczną realizowaną przez władze tego państwa za wzór dla innych krajów. Zwrócono się więc do wybitnego bibliografa i bibliologa L.J. Živnego⁵⁵⁰, by na przykładzie doświadczeń czechosłowackich i angielskich zaprezentował modelowy projekt organizacji sieci bibliotek publicznych. W nowym systemie L.J. Živny zaproponował utworzenie czterostopniowej sieci bibliotecznej, na którą składałyby się: biblioteki gminne, centralne biblioteki powiatowe, regionalne żupne i centralna biblioteka ogólnopolska. Placówki te, realizując usługę wypożyczeń międzybibliotecznych, oferowałyby czytelnikom dostęp do zbiorów z całego kraju i zagranicy. Autor przypisywał bibliotece publicznej rolę wychowawczą i funkcje wykraczające poza tradycyjne wypożyczanie zbiorów. W związku z tym widział konieczność rozwoju budownictwa bibliotecznego, celowego uzupełniania księgozbioru, podnoszenia kwalifikacji zawodowych bibliotekarzy.

Do grupy polskich autorów propagujących doświadczenia bibliotekarstwa światowego zaliczał się J. Muszkowski⁵⁵¹. Poza teoretycznym artykułem, w którym dokonał analizy zagadnień bibliotekarstwa oświatowego podejmowanych na kongresach bibliotekarzy oraz przez międzynarodowe organizacje bibliotekarskie, nakreślił obraz bibliotekarstwa w Stanach Zjednoczonych.

⁵⁵⁰ L.J. ŽIVNY: *W sprawie racjonalnej organizacji bibliotek publicznych*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 11–12, s. 121–127; IDEM: *Nowelizacja ustawy o bibliotekach publicznych w Czechosłowacji*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 7–8–9, s. 121–129. W Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy zachował się list Faustyna Czerwijowskiego do Ladislava J. Živnego z 19 kwietnia 1937 r. z prośbą o nadesłanie materiałów do czasopisma: „W odpowiedzi na ostatni list W Pana do p. inż. L. Bykowskiego Dyrekcja Biblioteki uprzejmie dziękuje W Panu w imieniu redakcji czasopisma »Bibliotekarz« za łaskawe nadesłanie artykułu pt. »W sprawie racjonalnej organizacji bibliotek publicznych«, który całkowicie odpowiadał jej intencjom [...]. Dyrekcja uprzejmie dziękuje W Panu za łaskawą współpracę na polu organizacji bibliotekarstwa w Polsce i bardzo prosi o łaskawe napisanie jeszcze jednego artykułu na temat: »Nowelizacji ustawy bibliotecznej w Czechosłowacji«. [...] Tego rodzaju artykuł bardzo by się przyczytnił do należytego sformułowania podobnej ustawy w Polsce”. Zob.: Korespondencja Redakcji czasopisma Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy „Bibliotekarz” 1937–1939. List nr 146/37/Bibl. Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy sygn. A. 299/2.

⁵⁵¹ J. MUSZKOWSKI: *Zagadnienia bibliotekarstwa oświatowego na terenie międzynarodowym*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 2, s. 20–23; IDEM: *Polityka biblioteczna w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 7, s. 85–90.

Zasady organizacji bibliotekarstwa brytyjskiego omówiły J. Krauzówna⁵⁵² i Aniela Mikucka⁵⁵³. J. Krauzówna skoncentrowała się na działalności Centralnej Biblioteki hrabstwa Kent, posiadającej dwa bibliobusy, zwane vanami. Na podstawie doświadczeń zdobytych w trakcie stażu opisała tę formę pracy i kontaktu z czytelnikami. Uwzględniając rozwiązania angielskie i francuskie, przybliżyła kwestię organizacji i metod pracy bibliotek szpitalnych.

A. Mikucka podjęła temat współpracy bibliotecznej w placówkach publicznych i naukowych. W tym celu ukazała model angielski, zarysowany w przemówieniu Johna Balligera na temat kooperacji bibliotecznej, wygłoszonym w 1922 roku na zebraniu Związku Bibliotekarskiego w Cardiff, i wdrożony poprzez utworzenie trzy lata później Biblioteki Centralnej. A. Mikucka, charakteryzując specyfikę systemu współpracy w Anglii, wskazała jej najczęściej spotykane formy w zakresie tworzenia katalogów centralnych i wzajemnej służby informacyjnej, ujednolicania regulaminów dla czytelników i kształcenia bibliotekarzy. W kolejnym tekście⁵⁵⁴ przedmiotem obserwacji uczyniła bibliotekarstwo niemieckie w III Rzeszy. Na podstawie materiałów zamieszczonych w czasopiśmie „Die Bücherei” opisała wpływ przewrotu hitlerowskiego na bibliotekarstwo oświatowe w Niemczech. Z kolei Janina Skarzyńska⁵⁵⁵ przedstawiła zagadnienia organizacji sieci bibliotecznej w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, szczególną uwagę zwracając na zasady funkcjonowania bibliotek wędrownych i czytelni na wsiach.

W centrum zainteresowania autorów znalazły się również biblioteki włoskie. W. Dąbrowska⁵⁵⁶ na podstawie publikacji, ale przede wszystkim doświadczeń zdobytych podczas wizyt w bibliotekach oraz wywiadów przeprowadzonych z przedstawicielami władz państwowych i organizacji społecznych omówiła stan bibliotek naukowych, oświatowych i organizacji społecznych we Włoszech.

J. Grycz⁵⁵⁷ przedstawił model organizacji bibliotekarstwa publicznego w Hiszpanii, w związku z ogłoszonym tam dekretem powołującym do życia biblioteki publiczne. Przytoczył treść dokumentu, uzupełniając go komentarzem na temat sieci bibliotek publicznych, który (zgodnie z przekonaniem autora) mógł stanowić dla środowiska bibliotekarzy polskich materiał porównawczy. Z publikacji dotyczących sytuacji w bibliotekarstwie światowym wymienić należy

⁵⁵² J. KRAUZÓWNA: *Biblioteka centralna hrabstwa Kent. Wrażenia z pracy w „Vanie”*. „Bibliotekarz” 1938, nr 7, s. 75–77; EADEM: *Biblioteki w szpitalach*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 9–11.

⁵⁵³ A. MIKUCKA: *Współpraca na terenie bibliotekarskim w Anglii*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 1, s. 1–6.

⁵⁵⁴ A. MIKUCKA: *Polityka biblioteczna w Niemczech*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 4–5–6, s. 57–61.

⁵⁵⁵ J. SKARZYŃSKA: *Sprawy biblioteczne w ZSRR*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 12, s. 116–117. Niektóre źródła podają wersję nazwiska: Skarzyńska.

⁵⁵⁶ W. DĄBROWSKA: *Współczesne bibliotekarstwo włoskie*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 6–7–8, s. 57–61.

⁵⁵⁷ J. GRYZC: *Bibliotekarstwo powszechne w Hiszpanii Republikańskiej*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 7–9.

również artykuł K. Świerkowskiego⁵⁵⁸. Badacz podjął temat rozwoju bibliotek na Łotwie po odzyskaniu przez ten kraj niepodległości w 1918 roku. Powołana wówczas Biblioteka Państwowa w Rydze pełniła funkcję biblioteki narodowej, otrzymywała egzemplarz obowiązkowy i poza publikacją urzędowej rejestracji druków ogłaszała szereg wydawnictw bibliograficznych. K. Świerkowski omówił stan ilościowy bibliotek publicznych i dane na temat ich księgozbiorów, wspomniał też o powołaniu w roku 1923 Związku Bibliotekarzy Łotewskich.

Analiza tematów poruszanych w tych 12 artykułach na łamach „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” oraz fakt zaproszenia przez redakcję do współpracy bibliotekoznawcy z zagranicy pozwalają stwierdzić, że wiedza na temat doświadczeń bibliotek zagranicznych innych krajów stanowiła źródło inspiracji dla polskiego środowiska bibliotekarzy. Teksty miały jednak tylko charakter sprawozdawczy, zawierały omówienia organizacji bibliotekarstwa publicznego w poszczególnych krajach. Polscy bibliotekarze, opracowując materiały przewidziane do opublikowania, sięgali po zagraniczną literaturę fachową, ale przede wszystkim dzielili się osobistymi doświadczeniami i obserwacjami z wyjazdów i staży zagranicznych.

W artykułach ogłaszanych w czasopiśmie dominowała tematyka współczesna, gdyż redakcja postawiła sobie za cel pomoc bibliotekarzom w pracy i dokształcaniu się. W efekcie autorzy w mniejszym stopniu skupiali się na **historii bibliotekarstwa**, chociaż wątki takie wprowadzano we wstępach wielu tekstów. Ścisłe historyczną problematykę ukazano jedynie w dwóch artykułach. W roczniku pierwszym periodyku opublikowano artykuł na temat historii Biblioteki Publicznej w Warszawie⁵⁵⁹, której załączek stanowiła Czytelnia Naukowa założona w 1890 roku z inicjatywy Jana Władysława i Jadwigi ze Szczawińskich Dawidów. Przedstawiono losy Biblioteki w poszczególnych latach oraz sylwetki jej darczyńców. Natomiast Irena Augustyniakowa⁵⁶⁰ opisała dzieje powoływania bibliotek dziecięcych w Łodzi, będących pierwszymi w Polsce placówkami publicznymi nastawionymi na młodego czytelnika.

Tematykę księgoznawczą zaprezentowano w artykule poświęconym **socjologii książki**, której prekursorami w Polsce byli S. Orsini-Rosenberg i J. Muszkowski. Autorem tekstu w „Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” był właśnie S. Orsini-Rosenberg⁵⁶¹, który uważał wymieniony temat za dział socjologii zajmujący się zagadnieniem środków oddziaływania społecznego. Szczególna rola przypisywana książce była w jego rozumieniu narzędziem wpływającym na środowisko społeczne. Skuteczność zawartych w książce treści uzależniał od wielu

⁵⁵⁸ K. ŚWIERKOWSKI: *Bibliotekarstwo oświatowe w Łotwie*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 1, s. 1–3.

⁵⁵⁹ *Biblioteka Publiczna w Warszawie (rys historyczny)*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 8, s. 33–35.

⁵⁶⁰ I. AUGUSTYNIAKOWA: *Biblioteki dziecięce w Łodzi*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 29–33.

⁵⁶¹ S. ORSINI-ROSENBERG: *Socjologia słowa drukowanego*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 12, s. 93–106.

czynników, takich jak autorytet pisarza, układ i styl książki, jej cechy zewnętrzne i estetyka, nakład i kolportaż, sposób rozpowszechniania. Warto podkreślić jest to, że zagadnienie społecznych funkcji książki było rozpatrywane tylko marginalnie. Publikacja S. Orsiniego-Rosenberga miała jednak charakter naukowy i zapoczątkowała na gruncie polskim rozważania nad socjologią książki, co podkreślają również współcześni badacze⁵⁶².

Charakterystykę artykułów miesięcznika warto poszerzyć o analizę statystyczną (tabela 10).

TABELA 10. Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” (1929–1939)

Zagadnienie		Liczba artykułów	Udział % poszczególnych tematów w ogólnej liczbie badanych artykułów
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	28	43,8
	model organizacji bibliotek: publicznych	3	4,7
	spis bibliotek	2	3,1
	personel biblioteczny a. rola i zadania personelu w bibliotekach publicznych	1	1,6
	pedagogika biblioteczna	4	6,3
	prawo biblioteczne ustawa o bibliotekach	2	3,1
	budownictwo	9	14,1
Biblioteki współczesne na świecie		12	18,8
Historia bibliotek	publicznych	2	3,1
Socjologia książki		1	1,6
Razem		64	100,0

Źródło: Opracowanie własne.

Przegląd tematów publikowanych artykułów pozwala prześledzić przemiany funkcji organu prasowego redagowanego w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy. W początkowym okresie redakcja pisma książnicy starała się zainteresować środowisko bibliotekarzy własną placówką. Cel ten obrazowały opracowania, w których opisywano strukturę i działalność Biblioteki oraz stan jej zbiorów. Był to

⁵⁶² B. TWOREK-WROŃSKA: *Socjologia książki jako subdyscyplina socjologii*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio I”, 1999, vol. XXIV, 9, s. 145; S.A. KONDEK: *Zagadnienia wydawnicze i księgarskie. Skrypt*. Warszawa 2010, s. 27; A. SIDŁO: *Bibliosocjologia – społeczny odbiór książek i bibliotek w zmieniającym się społeczeństwie*. „Bibliotheca Nostra” 2014, nr 1, s. 13.

zatem głównie, zgodnie z tytułem, biblioteczny biuletyn informacyjny, a nie czasopismo fachowe. Z czasem Biblioteka dowiodła, że nie jest jedynie placówką gromadzącą i udostępniającą swoje zbiory, lecz jako nowoczesny ośrodek bibliotekarstwa publicznego wdraża wzorcowe metody i formy pracy, służąc pomocą instrukcyjną i dydaktyczną pracownikom innych bibliotek publicznych. Tę tendencję można zauważyć w artykułach zamieszczanych w późniejszym okresie, zwłaszcza po roku 1934. Nie miały one charakteru prac naukowych *sensu stricto*, prezentując zagadnienia dotyczące bieżącej działalności bibliotek publicznych w Polsce. Można jednak wysunąć tezę, że część prac, w których podejmowano próbę opracowania wzorów organizacyjnych i modernizacji księżnic, przyczyniła się do rozwoju wiedzy o bibliotekach, a tym samym miała wpływ na kształtowanie podstaw naukowego bibliotekoznawstwa.

Cechą szczególną „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” było dążenie redakcji do publikowania treści ważnych z punktu widzenia bibliotekarstwa światowego. Dwanaście opracowań odwołujących się do doświadczeń księżnic w innych krajach świadczy o przekonaniu twórców pisma, że przegląd koncepcji organizacyjnych i myśli bibliotekoznawczej za granicą może pomóc wytyczać właściwe kierunki przemian w polskich bibliotekach. Poruszano zatem problemy, z którymi borykało się bibliotekarstwo polskie, zabiegano zwłaszcza o uchwalenie ustawy bibliotecznej i tworzenie sieci bibliotek. Wiele artykułów zawierało dane porównawcze dla praktyków bibliotekarstwa.

„Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”, jak żadne inne czasopismo skierowane do osób związanych z książką i biblioteką, wniósł wkład w rozwój refleksji teoretycznej na temat architektury bibliotecznej. Z 9 prac na ten temat (stanowiących 14,1% ogółu wszystkich artykułów) na uwagę zasługują teksty J. Witkiewicza-Koszczyca, które tworzą w Polsce serię zawierającą pionierskie, modelowe plany budynków bibliotek. Autor ten, zaproszony do współpracy przez redakcję, jako jeden z pierwszych projektantów dostrzegał potrzebę komunikacji i kooperacji między środowiskami bibliotekarzy i architektów. Wobec braku podręczników bibliotekarskich teksty w „Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” wraz z innymi opracowaniami⁵⁶³ jego autorstwa przez długie lata uznawano za kanoniczny zbiór prawideł dla dyrektorów księżnic i architektów w zakresie budownictwa bibliotecznego.

⁵⁶³ Zob. J. WITKIEWICZ-KOSZCZYC: *Budowa gmachów bibliotecznych (Wykład na Kursie bibliotekarskim przy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy w dn. 13 grudnia 1931 r.)* „Architektura i Budownictwo” 1933, nr 1, s. 20–24; IDEM: *Budowa gmachów bibliotecznych*. Warszawa 1939. Sylwetce i dokonaniom architekta poświęcono m.in. publikacje: M. SZYMAŃSKI: *Jan Koszczyk Witkiewicz jako projektant bibliotek*. „Bibliotekarz” 1964, nr 7/8, s. 217–221; M. LEŚNIAKOWSKA: *Jan Koszczyk Witkiewicz (1881–1958) i budowanie w jego czasach*. Warszawa 1998; B. ŻOŁĘDOWSKA-KRÓL: *Architektura biblioteczna na łamach czasopisma „Bibliotekarz” w latach trzydziestych XX wieku*. W: *O etosie książki. Studia z dziejów bibliotek i kultury czytelniczey*. Red. T. WILKOŃ. Katowice 2017, s. 270–278.

ROZDZIAŁ 4

Model bibliologii i bibliotekoznawstwa w świetle czasopism naukowych i fachowych

Cechą charakterystyczną pierwszych czasopism zakładanych przez środowiska związane z książką i biblioteką był słabo wyodrębniony zakres poszczególnych dyscyplin księgoznawczych i bibliotekoznawczych. Piśmiennictwo to można rozpatrywać na dwóch płaszczyznach: jako świadectwo kształtowania się dyscyplin naukowych oraz jako materiał informacyjny dotyczący dziejów bibliotek. Zgodnie z uwagami Ireny Sochy „Refleksję nad kształtowaniem się kierunków bibliologicznego myślenia trzeba [...] budować nie tylko na podstawie fundamentalnych prac teoretycznych, lecz także odwołując się do prac badawczych stanowiących ich realizację, twórcze kontynuacje bądź metodologiczne weryfikacje, które niejednokrotnie dawały istotny wkład »teoriotwórczy«”¹. Idąc za tą wskazówką i traktując czasopismo jako źródło rozwoju myśli księgo- i bibliotekoznawczej, warto wyeksponować kluczowe kierunki badań nad książką i biblioteką, które kształtowały przedmiot i zakres dyscyplin im dedykowanych, a także ukazać refleksję podejmowaną na gruncie teorii księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa, porządkującą ich terminologię i metody badawcze. Niezbędne też wydaje się przywołanie nazwisk kontynuatorów, którzy w późniejszym okresie podjęli tematy badawcze w wymienionych obszarach.

¹ I. SOCHA: *Nauka o książce w Polsce w latach 1945–2015. Teoretyczne źródła inspiracji*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 41.

4.1. Kształtowanie się zakresu problematyki bibliologicznej i bibliotekoznawczej – dyscyplin i subdyscyplin na łamach czasopism

Dokonując przeglądu głównych kierunków badawczych reprezentowanych na kartach analizowanych czasopism, można przeprowadzić krótkie podsumowanie statystyczne². Przeanalizowano w sumie 41 artykułów z zakresu księgo-, bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa praktycznego oraz 6 artykułów z obszaru bibliografii, opublikowanych na łamach trzech czasopism: „Książka”, „Przegląd Bibliograficzny” i „Przegląd Biblioteczny”, ukazujących się do 1918 roku. Kwalifikując teksty do badań, nie stosowano merytorycznej selekcji wykluczającej, gdyż zdawano sobie sprawę z tego, że obszar zainteresowań miał jeszcze nieostre granice. Niemożliwe było usystematyzowanie tematów podejmowanych przez autorów w ramach przemyślanego ładu czy koncepcji profilu zawartości, treści intuicyjnie przypisywane do rozwijanego działu wiedzy były bardzo rozproszone. Prawdopodobna przyczyna tkwiła w braku systematyczności w podejściu do merytorycznych i praktycznych celów, budowaniu perspektywicznego podejścia nie sprzyjał krótki okres funkcjonowania pism, ale przede wszystkim dyscypliny ukierunkowane na zgłębianie wiedzy o książce i bibliotece nie zostały jeszcze wyodrębnione i usamodzielnione.

W zakresie księgoznawstwa rozważania naukowe odnosiły się do kilku kierunków, co prezentuje tabela 11.

Najpopularniejszy trend zrodził się w efekcie studiów nad zabytkami piśmiennictwa, studia takie publikowano jednak jedynie w „Przeglądzie Bibliotecznym”. Ich autorzy, Karol Badecki³ i Franciszek Pułaski⁴, za najpilniejsze uznali zbadanie książki drukowanej XVI i XVII wieku – rejestrację nieznaną wcześniej bibliotecznych zabytków piśmiennictwa oraz ich naukową analizę, dzięki czemu wypracowali cenione do dziś księgoznawcze metody badawcze.

W dorobku bibliologii historycznej mieszczą się również badania nad ekslibrisami. W „Przeglądzie Bibliotecznym” prace o tej tematyce ogłaszali Stefan Demby⁵ i Kazimierz Reychman⁶. Przedmiotem ich zainteresowania była przede wszystkim

² Szczegółowy wykaz zagadnień podejmowanych na łamach badanych czasopism w latach 1901–1939 znajduje się w Aneksie 2.

³ K. BADECKI: *Notatki bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 52–63; IDEM: *Nieznany druk Adriana z Wieszczyzyc Wieszczyckiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 161–165.

⁴ F. PUŁASKI: *Wiadomość o najdawniejszych i nieznanach drukach brzeskich 1553–1554*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 121–126.

⁵ D. [S. DEMBY]: *Nowe ex-librisy polskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 127–130.

⁶ K. REYCHMAN: *Nieznanne ex-librisy polskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 200–204.

TABELA 11. Zagadnienia księgoznawcze podejmowane w artykułach na łamach czasopism w latach 1901–1918

Zagadnienia	Tytuł czasopisma			Razem	Udział % szczegółowych zagadnień w ogólnej liczbie artykułów księgoznawczych
	„Książka” (1901–1914)	„Przegląd Bibliograficzny” (1905–1913)	„Przegląd Biblioteczny” (1908–1911)		
Księgoznawstwo – teoria	-	-	1	1	5,9
Biblioteki prywatne współczesne	-	-	2	2	11,8
Zabytki piśmiennictwa	-	-	1	1	5,9
książki drukowane	-	-	3	3	17,6
Rola książki	3	-	-	3	17,6
Historia książki	-	1	-	1	5,9
historia książki w Polsce	-	-	1	1	5,9
historia książki na świecie	-	-	2	2	11,8
Ekslibrisy	-	-	-	-	-
Papiernictwo	1	-	-	1	5,9
Sztuka książki	-	-	2	2	11,8
Razem	4	1	12	17	100,0
Udział % prac księgoznawczych na łamach czasopisma w ogólnej liczbie publikacji	23,5	5,9	70,6	100	

Źródło: Opracowanie własne.

rejestracja i opis nieznanymi znaków książkowych, nie prowadzili badań historii księgozbioru czy wytworu sztuki graficznej i przedmiotu kolekcjonerstwa. Publikacje tego typu z perspektywy czasu stanowią potwierdzenie znanej tezy, że w dobie zaborów na ziemiach polskich ewidencjonowano zbiory oraz pomniano wiedzę o zasobach i instytucjach kulturalnych w celu ochrony narodowych dóbr. Treść tych artykułów można traktować jako uzupełnienie publikacji książkowych Wiktora Wittyga⁷ i Franciszka Jaworskiego⁸ o ekslibrisach bibliotek polskich. Pochodzący z 1906 roku tekst Bogusława Kraszewskiego *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*⁹ stanowił poszerzenie spisu *Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze: ułożone według miejscowości przez Hieronima Wildera*¹⁰.

Obszarem nieeksplorowanym na łamach czasopism były etapy życia książki związane z jej produkcją, rozpowszechnianiem i konsumpcją. Nie zamieszczano prac z zakresu drukarstwa, introligatorstwa, papiernictwa, jeśli nie liczyć krytycznych uwag na temat jakości współczesnego papieru czy księgarstwa.

Zagadnienia książki współczesnej odzwierciedlał trend odradzania się dawnej sztuki estetycznego, artystycznego warsztatu książki, głównie za sprawą przenikania z Wielkiej Brytanii idei odnowy sztuki użytkowej¹¹. Zmiany te najszybciej przyjęły się na terenie Galicji, co niewątpliwie było związane z rozwojem stylu zakopiańskiego, który wraz z objęciem przez Stanisława Wyspiańskiego w 1898 roku funkcji redaktora graficznego czasopisma „Życie” zapoczątkował proces adaptacji w polskich warunkach idei ruchu odrodzenia sztuk i rzemiosł. Nie bez znaczenia dla narodowej kultury był również fakt, iż w zaborze austriackim Polacy mieli znacznie więcej swobód niż pod panowaniem rosyjskim czy niemieckim. Wśród

⁷ W. WITTYG: *Exlibrisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku*. Warszawa 1903; IDEM: *Exlibrisy bibliotek polskich XVI–XIX wieku*. Warszawa 1907.

⁸ F. JAWORSKI: *Lwowskie znaki biblioteczne*. Lwów 1907; IDEM: *Lwowskie znaki biblioteczne (uzupełnienia)*. Lwów 1908.

⁹ D.n. [B. KRASZEWSKI]: *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 8–9, s. 165–167; D.n. [B. Kraszewski]: *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 10–11, s. 197–200.

¹⁰ H. WILDER: *Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze: ułożone według miejscowości przez Hieronima Wildera*. „Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905”, s. I–XXXII.

¹¹ Zob. m.in.: W. CRANE: *Of The Decorative Illustration of Books Old and New*. London 1896; T.J. COBDEN-SANDERSON: *The Ideal Book or Book Beautiful. A tract on calligraphy, printing and illustration and on the book beautiful as a whole*. Hammersmith 1900; W. MORRIS: *The Ideal Book: a paper. Read before the Bibliographical Society, June 19, 1893*. [London] 1908. W 1860 r. w Oksfordzie z inicjatywy Williama Morrisa, Waltera Crane’a, Edwarda Burne’a-Jonesa, Kate Greenway i Johna Ruskina powołano tzw. II Bractwo Prerafaelitów. Jedną z inicjatyw Bractwa było założenie prywatnego wydawnictwa Kelmscott Press, działającego w latach 1890–1896/98. Publikowano w nim druki bibliofilskie, używając ręcznie czerpanych papierów, specjalnie dobieranych farb, zamieszczając ornamentalne bordiury i inicjały, foliowane obrzeża i ilustracje drzeworytów wzorowane na piętnastowiecznej sztuce typograficznej. Książki te są przykładami sztuki dekoracyjnej końca XIX w.

nielicznie jeszcze wówczas ukazujących się publikacji¹² z tego zakresu wymienić należy dwa teksty na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”¹³, m.in. o twórczości S. Wyspiańskiego jako wybitnego mistrza książki. Mimo że ich autorzy nie prowadzili studiów teoretycznych nad *libri typographici*, to podnosząc temat praktycznych funkcji i efektów działalności artystów w sferze produktu edytorskiego, dawali dowód zainteresowania tym zagadnieniem.

Z tekstów ogłoszonych na łamach „Książki” warte uwagi są dociekania naukowe nad rolą książki w społeczeństwie. Helena Radlińska w formie luźnych rozważań przedstawiła temat wpływu literatury na wychowanie dzieci i postawy dorosłych oraz oddziaływania książki jako elementu kształtowania osobowości człowieka. W następnych latach uzupełniła je badaniami empirycznymi, co zaowocowało stworzeniem polskiej szkoły pedagogiki społecznej i licznymi publikacjami, takimi jak *Książka wśród ludzi*¹⁴.

W analizowanych czasopismach widoczne jest zainteresowanie autorów działalnością polskich bibliotek współczesnych i bibliotek na świecie (tabela 12). Większość tekstów miała z reguły charakter statystyczno-opisowy; na uwagę zasługują opracowania, w których zastanawiano się, jaki powinien być model księżnicy publicznej¹⁵ oraz jaką rolę powinien odgrywać współczesny bibliotekarz¹⁶. Powoływanie się na doświadczenia bibliotek zagranicznych miało stanowić motywację do wprowadzania innowacji na rodzimym gruncie. Prezentowano m.in. rozważania na temat roli i zakładania bibliotek wędrownych¹⁷, temat ten był podejmowany również na łamach innych czasopism, zwłaszcza oświatowych¹⁸.

¹² Za ważną pozycję, stanowiącą cezurę w dyskusji nad ideą pięknej książki w Polsce, uznaje się tekst: W. MITARSKI: *Estetyka książki*. „Krytyka” 1904, t. 1, s. 466–473. Zob. też: W. SZUKIEWICZ: *Artyzm w książce*. „Wędrowiec” 1902, nr 50, s. 995–996; IDEM: *Artyzm w książce*. „Wędrowiec” 1902, nr 51, s. 1016–1017; IDEM: *Artyzm w książce*. „Wędrowiec” 1902, nr 52, s. 1035–1036; T. JAROSZYŃSKI: *Wydawnictwa artystyczne*. „Kurier Warszawski” 1905, nr 77, s. 1–2; W. KOSZUTSKI: *Drukarstwo nasze a chwila bieżąca*. „Grafika” 1906, nr 1, s. 2–3.

¹³ A. GAWIŃSKI: *O książkach Wyspiańskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, nr 2, s. 85–91; E. TROJANOWSKI: *Słów kilka o drukarstwie z powodu wystawy Krakowskiego Towarzystwa Polska Sztuka Stosowana*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 117–120.

¹⁴ H. RADLIŃSKA: *Książka wśród ludzi*. Warszawa 1929, 2 wyd. 1934, 3 wyd. 1938, 4 wyd. 1946, 5 wyd. 2003.

¹⁵ M. MASSONIUS: *Biblioteka publiczna*. „Książka” 1901, nr 6, s. 211–212; A. MAHRBURG: *W sprawie czytelnika*. „Książka” 1906, nr 8, s. 297–302.

¹⁶ K. WOŹNICKI: *W obronie księżnictwa*. „Książka” 1905, nr 9, s. 337–340; M. NIEMIERKIEWICZ: *Jeszcze w sprawie księżnictwa u nas i księżnice we Francji*. „Książka” 1905, nr 11, s. 425–427.

¹⁷ S. POSNER: *Biblioteki Amerykańskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 4, s. 259–290.

¹⁸ Zob. m.in.: M. ORSETTI: *Latające komplety książek naukowych*. „Przewodnik Oświatowy” 1909, s. 19–21; IDEM: *Nowa metoda organizacji czytelnictwa*. „Praca Oświatowa” 1913, s. 269–293.

TABELA 12. Zagadnienia bibliotekoznawcze i bibliotekarskie podejmowane w artykułach na łamach czasopism w latach 1901–1918

Zagadnienia	Tytuł czasopisma			Razem	Udział % poszczególnych zagadnień w ogólnej liczbie artykułów bibliotekoznawczych	
	„Książka” (1901–1914)	„Przegląd Bibliograficzny” (1905–1913)	„Przegląd Biblioteczny” (1908–1911)			
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	1	2	1	4	16,7
	model organizacji bibliotek publicznych	2	–	–	2	8,3
	organizacja zbiorów bibliotecznych	1	–	1	2	8,3
	personel	2	–	–	2	8,3
	a. rola i zadania personelu (w bibliotekach naukowych)					
	prawo biblioteczne (przepisy wewnętrzne)	1	–	–	1	4,2
	relacje bibliotek z innymi instytucjami	1	–	–	1	4,2
	czytelnictwo biblioteczne	1	–	–	1	4,2
	spis bibliotek	–	1	–	1	4,2
	Biblioteki polskie na świecie	–	–	2	2	8,3
Biblioteki współczesne na świecie	1	1	2	4	16,7	
Historia bibliotek	naukowych	–	–	2	2	8,3
	kościelnych	–	–	1	1	4,2
	bibliotekarze – sylwetki	–	–	1	1	4,2
Razem		10	4	10	24	100,0
Udział % prac bibliotekoznawczych na łamach czasopisma w ogólnej liczbie publikacji		41,7	16,7	41,7	100	

Źródło: Opracowanie własne.

Środowisko bibliotekarzy zgłaszało zapotrzebowanie na opracowania o charakterze poradnikowo-instrukcyjnym, toteż w czasopismach zamieszczano uwagi dotyczące znaczenia przepisów bibliotecznych (tekst Kazimierza Woźnickiego¹⁹) oraz szczegółowe rady w sprawie organizacji placówek bibliotecznych (teksty Władysława Strzembosza i Wacława Karczewskiego)²⁰. Dzięki tym artykułom poszerzano terminologię fachową i formułowano teoretyczne podstawy kształtującej się wiedzy o bibliotece. W pierwszych latach XX wieku na łamach „Książki” i „Przeglądu Bibliotecznego” zauważalne stały się starania o przygotowanie zasad opracowania rzeczowego zbiorów. Tematyka klasyfikacji dziesiętnej pojawiła się jako istne *novum* zarówno w polskich księżnicach, jak i w rodzimej literaturze. W 1907 roku Biblioteka Publiczna w Warszawie jako pierwsza na ziemiach polskich zastosowała ten system klasyfikacji. Fakt, że w tym samym roku Institut International de Bibliographie (Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny) opublikował przedruk całego wydania *Manuel du répertoire bibliographique universel*²¹, uznanego za pierwsze wydanie Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętnej, dowodzi, iż polscy bibliotekarze inspirowali się współczesnymi kierunkami rozwoju bibliotekarstwa światowego i dążyli do wdrażania międzynarodowych standardów. W tym czasie poza wspomnianymi artykułami na łamach „Przeglądu Filozoficznego” ukazała się jeszcze jedna praca poświęcona temu zagadnieniu. Jej autor, ks. Idzi Radziszewski, od 1901 roku profesor filozofii i pedagogiki oraz wicerektor i rektor Diecezjalnego Seminarium Duchownego we Włocławku, ważną rolę w kierowanej przez siebie instytucji przypisywał bibliotece – obszar jej działań miał odnosić się do pogłębiania problematyki społecznej wśród duchowieństwa. Inspirację klasyfikacją dziesiętną Melvila Deweya widać w jego publikacji *Układ dziesiętny w bibliografii filozoficznej. Klasyfikacja ideologiczna*²² oraz w opracowanej bibliografii filozoficznej²³.

Analiza zagadnień podejmowanych na łamach czasopism w pierwszych latach XX wieku pozwala stwierdzić, że nie istniał wówczas rozpoznawalny model dyscypliny księgo- i bibliotekoznawczej, nie powołano jeszcze pism reprezentu-

¹⁹ K. WOŹNICKI: *Książnica a publiczność*. „Książka” 1906, nr 7, s. 257–259.

²⁰ W. STRZEMBOSZ: *Układ dziesiętny w bibliotekarstwie*. „Książka” 1903, nr 5, s. 145–148; IDEM: *Układ dziesiętny w bibliotekarstwie (Dokończenie)*. „Książka” 1903, nr 6, s. 188–191; W. KARCZEWSKI: *Poddziały wspólne w układzie dziesiętnym*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 89–123. Zob. też: *Układ dziesiętny bibliograficzny. Tablica skrótowa*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 3–4, s. 229–232.

²¹ *Manuel du répertoire bibliographique universel*. Bruxelles 1907.

²² I. RADZISZEWSKI: *Układ dziesiętny w bibliografii filozoficznej. Klasyfikacja ideologiczna*. „Przegląd Filozoficzny” R. 7, 1904, s. 253–269.

²³ I. RADZISZEWSKI: *Polska Bibliografia Filozoficzna w układzie dziesiętnym – ideologicznym*. Nr 1. „Przegląd Filozoficzny” R. 8, 1905, z. 1, s. 1–77; IDEM: *Bibliografia Filozoficzna w układzie dziesiętnym – ideologicznym*. Nr 2. „Przegląd Filozoficzny” R. 8, 1905, z. 2, s. 45–77; IDEM: *Bibliografia Filozoficzna w układzie dziesiętnym – ideologicznym*. Nr 3. „Przegląd Filozoficzny” R. 9, 1906, z. 4, s. 79–120.

jących naukę o książce i bibliotece, których założeniem byłoby budowanie ich teorii i wewnętrznej struktury czy podejmowanie kompleksowych badań empirycznych w zakresie pomocnych subdyscyplin. Najbardziej ambitne założenia przyjęła redakcja „Przeglądu Bibliotecznego”, uwzględniając w strukturze pisma dział *Bibliotekoznawstwo*. Zamieszczano także treści księgoznawcze, jednak przyporządkowanie ich do działu *Miłośnictwo książek* sugeruje, że zagadnienia książki identyfikowano raczej z bibliofilstwem jako ruchem społeczno-kulturalnym niż z dyscypliną naukową. Krótki okres funkcjonowania pisma nie pozwolił na pełną realizację założeń redakcji czy ich ewentualną ewolucję. W efekcie tylko wyrwykowo, przyczynkowo podejmowano w nim tematykę biblioteki i książki.

Po 1918 roku nastąpił intensywny rozwój badań księgo- i bibliotekoznawczych. Na rynku wydawniczym pojawiły się nowe tytuły czasopism, w których publikowano opracowania naukowe i dyskutowano nad kierunkiem modernizacji polskich ksiąźnic. Dorobek tego i wcześniejszego okresu w zakresie poszczególnych subdyscyplin znany jest m.in. dzięki tekstom ukazującym stan badań nad introligatorstwem i oprawami²⁴; historią sztuki książkowej²⁵; drukarstwem²⁶; księgarstwem²⁷; papiernictwem²⁸; ruchem wydawniczym²⁹; dziejami bibliotek

²⁴ M. JAROSŁAWIECKA-GĄSIOROWSKA: *Stan badań i próba dziejów oprawy artystycznej w Polsce*. „Prace Komisji Historii Sztuki”, 1948, t. 9, s. 238–243; A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Dzieje oprawy książkowej w Polsce. Stan badań, problematyka i postulaty*. W: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. GRZESZCZUK, A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1975, s. 44–68; M. PACZYŃSKA: *Przegląd polskich badań oprawoznawczych*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum” 1997, t. 7, s. 51–60; E. BUKOWSKA: *Dzieje introligatorstwa polskiego XIX–XX wieku. Stan badań*. „Roczniki Biblioteczne” 1997, z. 1–2, s. 131–152.

²⁵ D. HECKERMANN: *Stan badań nad ilustracją polskiej książki drukowanej*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1965, t. 1, s. 370–407; E. CHOJECKA: *Stan badań nad historią sztuki książkowej w Polsce. Uwagi o metodologii badawczej*. „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 19–32; J. WIERCIŃSKA: *Sztuka i książka*. Warszawa 1986; K. MIGOŃ: *Bibliologiczne problemy książki ilustrowanej*. W: *Sztuka książki. Historia, teoria, praktyka*. Red. M. KOMZA. Wrocław 2003, s. 13–21.

²⁶ J. MUSZKOWSKI: *Początki drukarstwa w Krakowie. Stan badań i problematyka aktualna*. „Prace Polonistyczne” 1950, Seria 8, s. 9–58; M. WITKOWSKI: *Badania nad dawnym drukarstwem Wielkopolski*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1955, t. 5, s. 301–311; A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Dzieje drukarstwa w Polsce XV–XVI w. Stan badań i postulaty*. W: *Dawna książka i kultura...*, s. 9–32; E. CHOJECKA: *Polska grafika renesansowa. Stan i postulaty badań*. W: *Renesans. Sztuka i ideologia*. Red. T.S. JAROSZEWSKI. Warszawa 1976, s. 543–573.

²⁷ A. KŁOSSOWSKI: *Rola księgarstwa i drukarstwa polskiego na obczyźnie. Stan i problematyka badań*. „Studia o Książce” 1970, t. 1, s. 133–158.

²⁸ K. MALECZYŃSKA: *Papiernictwo polskie przed „potopem” szwedzkim. Stan badań – problematyka – postulaty badawcze*. W: *Dawna książka i kultura...*, s. 115–131; M. SZYM CZYK: *Stan badań nad historią papiernictwa na ziemiach polskich*. „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2007, t. 1, s. 11–25.

²⁹ E. SŁODKOWSKA: *Wybrane problemy ruchu wydawniczego pod zaborami*. „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 33–46.

i bibliotekarstwa³⁰; czytelnictwem³¹. Szersze spojrzenie na problematykę bibliologiczną i bibliotekoznawczą przedstawił Aleksander Birkenmajer w publikacji *Bibliotekoznawstwo polskie: jego przeszłość, stan obecny i perspektywy na przyszłość*³², a także autorzy opracowań na temat badań dziejów książki polskiej³³.

W międzywojniu prowadzono również działania dotyczące ewaluacji dorobku w zakresie polskiego księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa. Najwcześniejszą próbę takiego podsumowania podjęli autorzy artykułów na łamach „Przeglądu Bibliograficznego”. Ich autor, Tadeusz Sterzyński³⁴, dokonał przeglądu twórczości piśmienniczej czołowych przedstawicieli tych dyscyplin, wskazał też zagadnienia wymagające opracowania. Na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” A. Birkenmajer³⁵ i Józef Grycz³⁶ ogłosili wyniki analizy osiągnięć w zakresie biblioteko-

³⁰ B. KOSMANOWA: *Przegląd badań nad historią bibliotek w Polsce*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1981, t. 16, s. 47–78; Z. GACA-DĄBROWSKA: *Sytuacja w badaniach nad dziejami bibliotek i bibliotekarstwa XIX i XX w.* „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 67–87. Do tej grupy publikacji zaliczają się też opracowania ukazujące przegląd literatury przedmiotu dotyczącej pojedynczych księżnic. Zob. m.in.: M. KOSMAN: *Dzieje Biblioteki Kórnickiej w świetle dotychczasowych badań*. „Przegląd Biblioteczny” 1977, z. 4, s. 377–386.

³¹ K. MAŁECZYŃSKA: *Stan i perspektywy badań nad historią czytelnictwa w Polsce*. „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 99–112; J. ANDRZEJEWSKA: *Badania czytelnictwa w Polsce do 1939 r.* „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 73–139; J. ANDRZEJEWSKI: *Z dziejów badań nad czytelnictwem w Polsce (do roku 1939)*. „Roczniki Biblioteczne” 1988, z. 2, s. 211–257; A. ZDANOWICZ: *Pierwsze polskie próby badań nad czytelnictwem (1881–1918)*. W: *Ludzie i książki*. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 2006, s. 149–180; A. ZDANOWICZ: *Badania nad czytelnictwem w II Rzeczypospolitej*. *Zarys*. W: *Ludzie i książki...*, s. 181–202.

³² A. BIRKENMAJER: *Bibliotekoznawstwo polskie: jego przeszłość, stan obecny i perspektywy na przyszłość*. Referat wygłoszony na konferencji pracowników naukowych archiwów i bibliotek 26 XI 1950. W: A. BIRKENMAJER: *Studia bibliologiczne*. Wybór tekstów pod red. H. WIĘCKOWSKIEJ i A. BIRKENMAJERA. Wrocław 1975, s. 33–79.

³³ P. BUCHWALD-PELCOWA: *Badania nad historią polskiej książki drukowanej XV–XVIII wieku*. „Przegląd Biblioteczny” 1974, z. 4, s. 371–390; E. SŁODKOWSKA: *Stan badań nad historią książki polskiej pierwszej połowy XIX w.* „Przegląd Biblioteczny” 1974, z. 4, s. 391–401; M.J. LECH: *Stan badań nad historią książki polskiej 1850–1918*. „Przegląd Biblioteczny” 1974, z. 4, s. 403–411; E. RÓŻYCKI: *Stan i zadania badań nad dziejami lwowskiej książki w XVI–XVII wieku*. *Komunikat*. W: *Dawna książka i kultura...*, s. 73–85; Z. NOWAK: *Stan i perspektywy badań nad historią książki na Pomorzu Gdańskim*. „Studia o Książce” 1988, t. 17, s. 127–157; K. SZELONG: *Uwagi w sprawie stanu badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995, t. 10, s. 5–14; IDEM: *Stan badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego*. W: *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle śląskim*. Rola kulturowa i przedmiot badań. Red. R. GŁADKIEWICZ. Cieszyn 1997, s. 57–72.

³⁴ T. STERZYŃSKI: *Z dziedziny księgoznawstwa (przegląd ostatnich wydawnictw)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 1, s. 1–4; IDEM: *Z dziedziny bibliotekarstwa (przegląd ostatnich wydawnictw)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 3, s. 33–36; IDEM: *Kompendium bibliografii*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 19, s. 289–292.

³⁵ A. BIRKENMAJER: *Bilans dziesięcioletniej pracy na polu bibliotekarstwa i bibliografii w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 251–260.

³⁶ J. GRYCZ: *Pierwsze dziesięciolecie „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 1–14.

znawstwa i bibliotekarstwa praktycznego. J. Grycz w wydaniu jubileuszowym czasopisma określił przyszłe obszary tematyczne, jakie należałoby uwzględnić wśród publikowanych treści. Za szczególnie ważne dla bibliotekarzy uznał artykuły księgoznawcze. Jak pisał:

Księgoznawstwo stanowi integralną część bibliotekarstwa w ogólnym znaczeniu tego wyrazu, a zatem zarówno bibliotekarze piszący prace z tego zakresu mają prawo umieszczać je na łamach swego organu naukowego, jak również redakcja ma obowiązek je drukować. Obowiązek ten ciąży na *Przeglądzie* tym bardziej, że nie posiadamy, po zawieszeniu *Exlibrisu* i *Silva Rerum*, czasopisma, gdzie tego rodzaju prace mogłyby być umieszczane. Nie trzeba dodawać, że również analogiczne czasopisma zagraniczne przynoszą stale pokaźną liczbę artykułów księgoznawczych i że artykuły z tej dziedziny przede wszystkim interesują naukę międzynarodową, one to także stawiają *Przegląd* w rzędzie najważniejszych wydawnictw bibliotekarskich Europy³⁷.

Uzupełnienie tych opracowań stanowiły referaty wygłoszone podczas IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie w 1936 roku, w których dokonano przeglądu osiągnięć i sformułowano nowe dezyderaty badawcze. Szczególne znaczenie dla ówczesnego środowiska miały teksty A. Birkenmajera³⁸, Włodzimierza Budki³⁹, Zygmunta Mocarskiego⁴⁰ i Jana Muszkowskiego⁴¹, jako płaszczyzna rozważań dla kolejnych pokoleń badaczy. Dwa lata później Władysław Semkowicz⁴² część swego tekstu ogłoszonego na łamach „Nauki Polskiej” poświęcił zagadnieniom archiwistyki i bibliologii. Zaprezentował istotne w dwudziestoleciu międzywojennym dokonania krakowskich uczonych w zakresie bibliologii, bibliografii oraz bibliotekarstwa. Jak zaznaczył, prowadzili oni badania obejmujące niemal wszystkie działy historii książki, od średniowiecza do czasów najnowszych (m.in. Zofia Ameisenowa, Henryk Barycz, ks. Stanisław Bednarski, A. Birkenmajer, W. Budka, Kazimierz Dobrowolski, Maria Jarosławiecka-Gąsiorowska, Stefan Komornicki, Wanda Konczyńska, Jan Lachs, Józef Reiss, Józef Seruga, Kazimierz Witkiewicz). Inne działy nauki o książce, jak teoria bibliologii czy socjologia książki, były przedmiotem eksploracji niewielu osób, głównie K. Dobrowolskiego.

³⁷ Ibidem, s. 12.

³⁸ A. BIRKENMAJER: *Książka rękopiśmienna*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku*. Cz. 2, *Referaty*. Warszawa 1936, s. 17–36.

³⁹ W. BUDKA: *Stan badań piśmiennictwa w Polsce od XV do XVIII wieku*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy...*, s. 61–69.

⁴⁰ Z. MOCARSKI: *Stan badań polskiego drukarstwa*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy...*, s. 51–60; IDEM: *Stan badań księgarstwa nakładowego*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy...*, s. 45–49.

⁴¹ J. MUSZKOWSKI: *Handel księgarski*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy...*, s. 71–78.

⁴² W. SEMKOWICZ: *Życie naukowe współczesnego Krakowa*. „Nauka Polska” 1938, t. 23, s. 25–108; 1939, t. 24, s. 43–165.

W ramach bibliotekarstwa analizowano, zdaniem W. Semkowicza, przede wszystkim zagadnienia bibliotek naukowych. Prace takie prowadzili zwłaszcza pracownicy Biblioteki Jagiellońskiej (Adam Bar, A. Birkenmajer, Zofia Ciechanowska, Edward Kuntze, Władysław Pociecha) i w mniejszym zakresie przedstawiciele innych księżnic. Autor opisał również dwie działające na terenie Krakowa instytucje, wyróżniające się, jego zdaniem, w pracy bibliologiczno-bibliograficzno-bibliotekarskiej: Krakowskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich i Towarzystwo Miłośników Książki.

W przebadanych siedmiu czasopismach, które ukazywały się w latach 1918–1939, analizie poddano w sumie 368 artykułów. Część z nich, zwłaszcza te, w których podejmowano tematykę czasopiśmienniczą i bibliograficzną, nie dotyczyła zagadnień *stricto* biblio- i księgoznawczych. Problematyce bibliologicznej poświęcono 166 opracowań o różnym stopniu naukowości i szczegółowości (tabela 13). Większość z nich opublikowano w czasopismach bibliofilskich: „Silva Rerum” (75 tekstów stanowiących 45,2% ogółu piśmiennictwa księgoznawczego) i „Exlibris” (43 teksty, odpowiednio 25,9%), oraz w bibliotekoznawczym „Przeglądzie Bibliotecznym” (40 opracowań, co stanowi 24,1%). Warto zaznaczyć, że treści księgoznawcze w analizowanych pismach odnosiły się do wszystkich dziedzin i gałęzi historii książki, a zatem historii jej wytwarzania, rozpowszechniania i konsumpcji, ponadto do zagadnień współczesnej książki i dziedzin pokrewnych, np. ekslibrisologii.

Z badaniami dziejów wytwarzania książki wiąże się historia papiernictwa i introligatorstwa. W analizowanym okresie tematyka ta stanowiła przedmiot niewielu prac naukowych. Poza rozprawami Jana Ptaśnika⁴³, Kazimierza Piekarskiego⁴⁴ i K. Badeckiego⁴⁵, na łamach czasopism, również w „Silva Rerum” i „Przeglądzie Bibliotecznym”, ukazały się przyczynkowe artykuły. W. Budka opisał prowadzone przez siebie badania filigranów polskich, działania obejmujące zbieranie i klasyfikowanie filigranów z XV i XVI wieku⁴⁶, podjął też tematykę rzemiosła papierniczego i powstania pierwszych papierni⁴⁷. W tym celu, poza analizą materiałów archiwalnych, studiował znaki wodne, co pozwalało mu powiązać je z konkretnymi fabrykami i określić czas funkcjonowania młynów papierniczych.

⁴³ J. PTAŚNIK: *Papiernie w Polsce XVI w.* W: *Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny.* Seria II, t. 37. Kraków 1921, s. 1–40.

⁴⁴ K. PIEKARSKI: *Memoriał o początku i sukcesji papierni prądnickiej.* Kraków 1926.

⁴⁵ K. BADECKI: *Znaki wodne w księgach Archiwum miasta Lwowa, 1382–1600 r.* Lwów 1928.

⁴⁶ W. BUDKA: *Filigrany z herbami Łódzia i Lis.* „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 180–182; IDEM: *Papier listów nuncjusza Bongiovanniego.* „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 182–184; IDEM: *Znaki wodne w rękopisie Kórnickim 80l.* „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 26–29.

⁴⁷ W. BUDKA: *Papiernia przysuska w 1777 roku.* „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 53–54; IDEM: *Papiernia w Kościelcu Śląskim.* „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 30–34; IDEM: *Papiernia w Nowym Stawie i Radomyślu.* „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 520–524; IDEM: *Papiernia w Odrzykoniu i Mniszku.* „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 61–66; IDEM: *Herby Prus Królewskich i Prus Książęcych jako znaki wodne.* „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 4, s. 289–292.

TABELA 13. Zagadnienia księgoznawcze podejmowane w artykułach na łamach omawianych

Zagadnienia		„Exlibris” (1917–1929)	„Bibliotekarz” (1919)
Księgoznawstwo – teoria	dorobek dyscypliny	–	–
Biblioteki prywatne współczesne		–	–
Dzieje księgozbiorów prywatnych		4	–
Zabytki piśmiennictwa	rękopisy	1	–
	książki drukowane	13	–
	dzieła rękopiśmienne i drukowane	–	–
	zbiory graficzne	2	–
Socjologia książki		–	–
Historia książki	polonika za granicą	–	–
	książki o Polsce za granicą	–	–
	historia książki w Polsce	–	–
	historia książki na świecie	–	–
Ekslibrisy		14	–
Drukarstwo (dzieje drukarni i ich właścicieli)		–	–
Intrologatorstwo	oprawoznawstwo	6	–
	dzieje rzemiosła	2	–
Papiernictwo	dzieje papierni i ich właścicieli	–	–
	produkcja papieru	–	–
	badanie papieru i filigranów	–	–
Wydawcy		–	–
Księgarstwo		–	–
Sztuka książki		1	–
Grafika artystyczna		–	–
Razem		43	0
Udział % prac księgoznawczych na łamach czasopisma w ogólnej liczbie publikacji		25,9	0

Źródło: Opracowanie własne.

czasopism w latach 1918–1939

Tytuł czasopisma					Razem	Udział % szczegółowych zagadnień w ogólnej liczbie artykułów księgoznawczych
„Przegląd Bibliograficzny” (1923–1926)	„Silva Rerum” (1925–1939)	„Przegląd Biblioteczny” (1927–1939)	„Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (1929–1930)	„Biuletyn Biblio- teki Publicznej m.st. Warszawy” (1929–1939)		
1	2	–	–	–	3	1,8
–	5	–	–	–	5	3,0
–	16	12	–	–	32	19,3
–	9	7	3	–	20	12,0
–	6	8	1	–	28	16,9
–	–	1	–	–	1	0,6
–	2	–	–	–	4	2,4
–	–	–	–	1	1	0,6
–	–	1	–	–	1	0,6
–	–	1	–	–	1	0,6
–	–	2	–	–	2	1,2
2	–	–	–	–	2	1,2
–	9	–	–	–	23	13,9
–	7	2	–	–	9	5,4
–	4	–	–	–	10	6,0
–	1	–	–	–	3	1,8
–	–	5	–	–	5	3,0
–	–	1	–	–	1	0,6
–	3	–	–	–	3	1,8
–	1	–	–	–	1	0,6
–	1	–	–	–	1	0,6
–	7	–	–	–	8	4,8
–	2	–	–	–	2	1,2
3	75	40	4	1	166	100,0
1,8	45,2	24,1	2,4	0,6	100	

W czasopismach bibliofilskich zamieszczano artykuły z zakresu introligatorstwa, prezentując zwłaszcza zagadnienia oprawoznawstwa i rzemiosła introligatorskiego. Autorzy opracowań dotyczących oprawoznawstwa – często wybitni przedstawiciele tego typu studiów – opisywali i analizowali oprawy, m.in. ich formy zdobnicze, sposób wykonania i funkcje. W metodach opisu opraw uwzględniali techniki rejestracji i badania opraw zabytkowych.

Systematyczne studia nad historią oprawy druków zainicjował Adam Chmiel⁴⁸ w „Exlibrisie”, podejmując temat nieznanych zabytków introligatorskich z XV i XVI wieku, odkrytych w bibliotekach polskich. S. Komornicki⁴⁹ badał wczesnośredniowieczne oprawy w Bibliotece Czartoryskich, Kazimierz Hałaciński⁵⁰ – oprawy sakwowe w krakowskiej sztuce kościelnej, a M. Jarosławiecka-Gąsiorowska – zespół opraw siedemnasto-, osiemnastowiecznych w Bibliotece Jagiellońskiej⁵¹. Ogromny wkład w rozwój oprawoznawstwa wniósł A. Birkenmajer, który analizował oprawy zachodnioeuropejskie z XII⁵² i polskie z XIX wieku⁵³.

Drugą płaszczyzną badawczą było rzemiosło introligatorskie, ewolucja organizacji tej zawodowej działalności, poziomu technologicznego. Temat ten również współcześnie rzadko jest podejmowany przez polskich historyków książki, dlatego artykuł A. Chmiela⁵⁴ z 1928 roku zasługuje na uwagę. Autor skupił się na rozpoznaniu środowiska krakowskich introligatorów, ukazując tradycję wędrowników czeladników do różnych warsztatów introligatorskich w ramach edukacji zawodowej oraz zamieścił wzmianki o takich osobach zanotowane w księdze cechowej. Inny tekst A. Chmiela⁵⁵ i opracowanie Marii Świeżawskiej⁵⁶ miały charakter biograficzny – autorzy opisali życie i pracę introligatorów poznańskich i krakowskich od XVI do XVII wieku, ich związki ze środowiskiem, wykonane dzieła, zwłaszcza oprawy. Dzięki wymienionym opracowaniom poszerzył się znacząco stan badań w ramach tej dziedziny.

⁴⁸ A. CHMIEL: *Z dawnych opraw introligatorskich*. „Exlibris” 1917, z. 1, s. 8–20.

⁴⁹ S. KOMORNICKI: *Zabytkowe oprawy średniowieczne. Zbiór Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie*. „Exlibris” 1925, z. 7, s. 1–28.

⁵⁰ K. HAŁACIŃSKI: *Sakwowe oprawy księzek w krakowskiej sztuce kościelnej*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 3, s. 33–35.

⁵¹ M. JAROSŁAWIECKA: *Oprawy dyplomów XVII i XVIII wieku w Bibliotece Jagiellońskiej*. „Exlibris” 1929, t. 7, z. 3, s. 111–119.

⁵² A. BIRKENMAJER: *Oprawa rękopisu 2470 Biblioteki Jagiellońskiej i inne oprawy tej samej pracowni introligatorskiej XII wieku*. „Exlibris” 1925, z. 1, s. 29–70.

⁵³ A. BIRKENMAJER: *Fragmenty Belwederskiej Biblioteki W. Ks. Konstantego Pawłowicza w moim księgozbiorze*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10–12, s. 194–216.

⁵⁴ A. CHMIEL: *Inwentarz rzeczy introligatora krakowskiego Macieja Przywilckiego z r. 1587*. „Silva Rerum” 1928, nr 12, s. 177.

⁵⁵ A. CHMIEL: *Introligatorzy cudzoziemscy i zamiejscowi w Krakowie w latach 1574–1646*. „Exlibris” 1929, t. 7, z. 2, s. 91–109.

⁵⁶ M. ŚWIEŻAWSKA [WOJCIECHOWSKA]: *Introligatorzy poznańscy w w. XVI*. „Exlibris” 1925, z. 7, cz. 1, s. 71–89.

W czasopiśmie bibliofilskich ogłaszano również wyniki badań naukowych w zakresie znaków książkowych związanych z zewnętrzną postacią druku. Opublikowano łącznie 23 artykuły (13,9% wszystkich tekstów księgoznawczych) na ten temat. Autorami najważniejszych prac ekslibrisologicznych byli: Edward Chwałewik⁵⁷, K. Piekarski⁵⁸ i K. Reychman⁵⁹. Analizowali oni księgoznaki, uwzględniając historię bibliotek i ich właścicieli oraz techniki graficzne. Ich celem było przedstawienie właściciela księgozbioru i ustalenie cech formalnych ekslibrisów (twórcy, roku powstania, techniki wykonania). Wymienionych badaczy łączyła pasja kolekcjonowania księgoznaków i fakt, że bogate zbiory będące w ich posiadaniu uległy rozproszeniu lub zniszczeniu podczas II wojny światowej.

Z historią produkcji książki wiążą się również studia nad dziejami drukarstwa. Na łamach „Silva Rerum” temat ten był prezentowany w siedmiu artykułach, dwa opublikowano w „Przeglądzie Bibliotecznym”. Największe znaczenie dla dorobku bibliologii miała grupa opracowań, których autorzy poszerzyli opis drukarstwa polskiego XVI stulecia. Większość tych tekstów miała charakter biograficzny, a przedmiotem dociekań badawczych uczyniono drukarzy krakowskich i ich firmy⁶⁰. Omawiano również zagadnienia sztuki książkowej⁶¹, zarówno w aspekcie techniki typograficznej, jak i osiągnięć poszczególnych artystów.

W twórczości polskich badaczy publikujących na łamach analizowanych czasopism znajdują się prace poświęcone zabytkom piśmiennictwa. Eksploracja konkretnych egzemplarzy książek rękopiśmiennych i drukowanych oraz prace nad zbiorami graficznymi stanowiły temat 53 artykułów, odpowiednio 31,9%

⁵⁷ E. CHWAŁEWIK: *O exlibrisach polskich, ich twórcach i wykonawcach (z 15 tablicami)*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 1–19; IDEM: *Polskie exlibrisy muzyczne*. „Silva Rerum” 1939, z. 6, s. 125–133; IDEM: *Z dziejów exlibrisu na Śląsku w wieku XVI–XIX*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 195–199.

⁵⁸ K. PIEKARSKI: *Exlibris Jana Brożka czyli o profesorskiej genezie polskiego znaku książkowego*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8/9, s. 124–128.

⁵⁹ K. REYCHMAN: *Exlibrisy Batowskich*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 79–82.

⁶⁰ K. PIEKARSKI: *Krakowska Pana Stuchsowa peregrynacja w legendę obrócona*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8–9, s. 119–123; S. BODNIAK: *W oficynie „Architypografa”*. *Rzecz o kłopotach Januszowskiego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8–9, s. 138–143; A. BOCHNAK: *Przywilej Stanisława Augusta dla Ignacego Gröbla oraz szyld jego drukarni w Krakowie*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 48–50; J. DOBRZYCKI: *Adam Gieryk Podebrański sztychator, typograf i bibliopola J. Kr. Mości, ostatni alchemik Krakowa*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 50–57; K. WITKIEWICZ: *Sygnet drukarski oficyny Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego, biskupa krakowskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 116–117; W. OLSZEWICZ: *Na marginesie pracy dra Jerzego Dobrzyckiego o Gieryku Podebrańskim*. „Silva Rerum” 1939, z. 6, s. 138.

⁶¹ W. KLUGER: *Na marginesie zbiorowego wydania Wyspiańskiego*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 32–33; J. DÜR: *Ze studiów nad grafiką książkową Wyspiańskiego*. „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 4, s. 9–10; H. ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA: *Janusz Tłomakowski w grafice książkowej*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8–9, s. 123–126; I. SZAYNA-DANKOWA: *Powstanie listopadowe w polskiej grafice współczesnej*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10/12, s. 174–179; T. KRUSZYŃSKI: *Ryciny do książek, wykonane przez Jeremiasza Falcka*. „Silva Rerum” 1939, z. 6, s. 133–137; J. SOKULSKI: *Śląsk w twórczości artystycznej Michała Elwira Andriollego*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 208–209.

wszystkich opracowań z zakresu bibliologii. Jest to ogromny materiał księgoznawczy. Autorów interesowała przede wszystkim kwestia rejestracji i analizy zabytków literatury przechowywanych w polskich bibliotekach i archiwach. Największe znaczenie dla rozwoju metodologii badań księgoznawczych miały badania: A. Birkenmajera⁶² (nad książką XIII–XV wieku), Z. Ameisenowej⁶³ (nad malarstwem książkowym XIV–XV wieku), K. Dobrowolskiego⁶⁴ (nad rękopisem piętnastowiecznym) i K. Piekarskiego⁶⁵ (nad książką XV i XVI wieku oraz polonikami konsumpcyjnymi).

Niewiele uwagi autorzy poświęcili procesowi rozpowszechniania książki. Wyjątkiem był temat handlu księgarskiego i działalności wydawniczej na terenie Śląska, zaprezentowany w dwóch artykułach na łamach „Silva Rerum”⁶⁶. Informacje o księgarzach podawano marginalnie, przy okazji omawiania innych zagadnień (np. z zakresu drukarstwa)⁶⁷. Prawdopodobnym powodem mniejszego zainteresowania tą problematyką był fakt, że środowisko księgarzy miało swoje fachowe wydawnictwa ciągłe, przede wszystkim „Przegląd Księgarski”.

Analiza zagadnień księgoznawczych pokazała również, że teoria czytelnictwa nie była przedmiotem refleksji autorów artykułów publikowanych w czasopiśmie, nie prowadzono też badań nad czytelnictwem (poza jednym artykułem w „Przeglądzie Bibliotecznym” o czytelnictwie bibliotecznym). Problematykę konsumpcji i rozpowszechniania książki reprezentowały studia nad dziejami

⁶² A. BIRKENMAJER: *Krakowskie wydania tzw. „Philosophia pauperum” Alberta Wielkiego*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 19–31; IDEM: *O dacie jednego z rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej i o nieznannej ramce drzeworytowej z pierwszej połowy XV stulecia*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 3, s. 138–144; IDEM: *Burmistrz Warecki z połowy XV wieku – kopista i właścicielem książek*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 17–19.

⁶³ Z. AMEISENOWA: *Księga zwiedzających Świątynię Sybilli w Puławach. Jej historia i dekoracja*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 310–327; EADEM: *Legenda Aurea z warsztatu Parentina w Bibliotece Zamoyskich w Warszawie*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 3, s. 125–137.

⁶⁴ K. DOBROWOLSKI: *Modlitewnik królewicza Aleksandra z r. 1491*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 84–104.

⁶⁵ K. PIEKARSKI: *W sprawie dwu „wydań” krakowskich Turrekrematy*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 20–28; IDEM: *Katalog księgarski drukarza augsburskiego Jana Baemlera z roku około 1486*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 62–72; IDEM: *Drobiazgi bibliograficzne I–II*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 23–35; IDEM: *Uwagi o chronologii wydań statutów sejmowych z czasów Zygmunta Starego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 478–495; IDEM: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1927. Nr 1–75*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 42–50; IDEM: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 328–339; IDEM: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 4, s. 415–443; IDEM: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1935. Nr 76–187*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 2, s. 84–99.

⁶⁶ J. WANTUŁA: *Zasługi księgarzy polskich w dziejach odrodzenia narodowego*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 167–172; A. JESIONOWSKI: *Współczesny śląski ruch wydawniczy*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 211–213.

⁶⁷ W. ZACHOROWSKI: *Księgarnia Eustachego Januszkiewicza*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 19–21.

księgozbiorów prywatnych i współczesnymi kolekcjami tego typu. Przy okazji omawiania tych zagadnień można było przedstawić wnioski dotyczące zainteresowań czytelniczych.

Drugi pod względem wielkości obszar badawczy na łamach analizowanych pism stanowiły studia poświęcone dawnym księgozbiорom prywatnym. W „Exlibrisie”, „Przeglądzie Bibliotecznym” i „Silva Rerum” ukazały się na ten temat 32 artykuły stanowiące 19,3% ogółu piśmiennictwa księgoznawczego. O rozwoju studiów nad księgozbiорami prywatnymi w okresie międzywojnia świadczy jednak nie tylko liczba opracowań, w których wykorzystano badania źródłowe i metody księgoznawcze, ale również dążenie autorów do poznania i analizy księgozbiorów różnych grup społecznych. Przedmiotem opracowań były więc biblioteki: królewskie⁶⁸, rodowe⁶⁹, dostojników kościelnych⁷⁰, i mniejsze: szlacheckie⁷¹, inteligenckie⁷² i mieszczańskie⁷³. Warto zauważyć, że w publikacjach

⁶⁸ F. BIESIADECKI, K. PIEKARSKI: *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 38–48; S. BODNIAK: *Karta z bibliotekarskich i starościńskich zajęć Górniczego 1566–1601*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 72–76; K. TYSZKOWSKI: *Rękopis z archiwum królewicza Karola Ferdynanda Wazy*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 154–156; T. MAŃKOWSKI: *Do dziejów biblioteki Stanisława Augusta*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 197–209; W. OLSZEWICZ: *Biblioteka Króla Stanisława Augusta*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 14–57; H. BARYCZ: *Dookoła biblioteki Zygmunta Augusta*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 1, s. 17–21; M. OPAŁEK: *Król bibliofil*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 45–48.

⁶⁹ T. SEWERYN: *Księgozbiór rodziny Ostrowskich w Ujeździe*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 29–31; K. TYSZKOWSKI: *Biblioteka Chrzanowskich w Moroczynie*. „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 4, s. 4–8; K. BUCZEK: *Biblioteka Puławska w czasie walk powstania listopadowego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10–12, s. 155–170; K. BUCZEK: *Rękopisy wilanowskie pod Baranami w Krakowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 66–78; J. SOKULSKI: *Resztki archiwum hr. Potockich w Raju i wiadomość o papierni w Nowej Grobli*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 29–37; M. KUKIEL: *Archiwum polityczne powstania styczniowego w Muzeum XX. Czartoryskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 1, s. 13–17; Z. AMEISENOWA: *Francuskie rękopisy iluminowane z Wilanowa w Bibliotece Narodowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 2/3, s. 57–76; K. BUCZEK: *Przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 4, s. 206–212; K. BUCZEK: *Z przeszłości Biblioteki Muzeum XX. Czartoryskich (w sześćdziesiątą rocznicę przeniesienia jej zbiorów do Krakowa)*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 4, s. 181–199; K. BUCZEK: *Przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej. Przedmowa Ł. Gołębiowskiego do rejestru Biblioteki Poryckiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 22–33; R. KOTULA: *Józef hrabia Koziembrodzki i jego księgozbiór*. „Silva Rerum” 1939, z. 10, s. 247–250.

⁷⁰ W. BUDKA: *Księgozbiór księdza Wojciecha Rusieckiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 1, s. 10–16; A. LIEDTKE: *Biskup-bibliofil na stolicy chełmińskiej*. „Silva Rerum” 1938, z. 1–2, s. 3–6; S. RYGIEL: *Losy księgozbioru Ignacego Krasickiego*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 1–43; R. GRODECKI: *Biblioteka Kielcza kustosa kolegiaty łęczyckiej*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 18–22.

⁷¹ A. BIRKENMAJER: *Rękopisy orientalne Emira Waclawa Rzewuskiego w Bibliotece Publicznej w Petersburgu*. „Exlibris” 1924, t. 5, s. 53–56; W. BUDKA: *Księgozbiór Kaspra Wieruskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 54–57.

⁷² W. BUDKA: *Biblioteka Mikołaja Bronowskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 209–215.

⁷³ W. BUDKA: *Biblioteka Decjusów*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 110–126; K. PIEKARSKI: *Odkrycie „Volsiany” w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9,

omawiających współczesne księgozbiory pojawiło się nowe środowisko bibliofilów, które tworzyli chłopcy i robotnicy⁷⁴.

Większość badaczy opisywała fakty, nie podejmując próby ich interpretacji w kontekście historii kultury książki danej epoki. Takie stanowisko metodologiczne skrytykował Stanisław Jerzy Gruczyński. Jego zdaniem opracowania tego typu konstruowano zgodnie ze schematem:

związyły życiorys bibliofila + ogólna charakterystyka jego księgozbioru (ilościowa, rzadziej jakościowa) + świadectwa „bibliofilskość” (oprawy, znaki własnościowe, opis wnętrza bibliotecznego i ich wyposażenia) + obowiązkowe omówienie obiektów kuriozalnych (białe kruki i inne rarytasy) oraz wszelkich dziwactw samego właściciela – a na koniec kilka potocznych zwrotów na temat jego ewentualnych zasług i znaczenia w dziejach aż kultury narodowej⁷⁵.

Pomimo tych krytycznych uwag, w omawianych czasopismach pojawiły się też opracowania, w których autorzy opisywali proces odtwarzania księgozbiorów właścicieli w postępowaniu badawczym, przy użyciu metod naukowych. Zgodnie z uwagami Ireny Gruchały w studiach nad dawnymi księgozbiorami prywatnymi wyróżnić można jeden z czterech wariantów, zależnych od typu źródeł, jakimi może dysponować badacz: 1) jest zarówno księgozbiór, jak i jego opis; 2) jest tylko księgozbiór; 3) jest tylko spis książek; 4) nie ma ani księgozbioru, ani spisu książek, lecz zachowały się inne przekazy, np. korespondencja, pamiętniki⁷⁶.

Analizowane prace reprezentują drugie i trzecie z wymienionych podejść badawczych. Drugie polegało na zrekonstruowaniu zasobu konkretnego zbioru, a następnie poddaniu go analizie. Dla twórcy tego kierunku – K. Piekarskiego⁷⁷ podstawowym źródłem informacji o księgozbiorze była książka. Wykorzystując źródła historyczne (notatka Wawrzyńca z Wszerecza) oraz informacje zawarte w zasobach starych druków Biblioteki Jagiellońskiej (zapiski proveniencyjne, charakterystyczne oprawy, krój czcionek, ilustracje), badacz zidentyfikował księ-

s. 127–138; W. BUDKA: *Dar biskupa Piotra Wolskiego dla Katedry Płockiej*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 138–141; H. BARYCZ, K. PIEKARSKI: *Hiszpańskie nabytki Wolskiego z 1582 r.* „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 157–162.

⁷⁴ K.L. KONIŃSKI: *Księgozbiór robotnika. Przyczynek do bibliofilstwa na Śląsku*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 13–17; K. BROMEK: *Biblioteka Pawła Kotasa w Rzece na Śląsku Zaolziańskim*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 207–208.

⁷⁵ S.J. GRUCZYŃSKI: *Stan i problemy badań nad dziejami bibliofilstwa polskiego*. „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 94–95.

⁷⁶ I. GRUCHAŁA: *„W tym streszczało się niejako moje życie”: lwowski księgozbiór Heleny Dąbcańskiej (1863–1956) jako wyraz kultury książki epoki*. Kraków 2016, s. 52.

⁷⁷ K. PIEKARSKI: *Odkrycie „Volszciany”...*, s. 127–138. Zob. też: W. BUDKA: *Dar biskupa Piotra Wolskiego...*, s. 138–141; H. BARYCZ, K. PIEKARSKI: *Hiszpańskie nabytki Wolskiego...*, s. 157–162.

góźbiór biskupa Piotra Dunin-Wolskiego. Podobnie A. Birkenmajer⁷⁸ swe badania, ukierunkowane na odnalezienie rozproszonych egzemplarzy rękopisów Emira Waława Rzewuskiego, rozpoczął od wykorzystania źródeł historycznych, a następnie proveniencji.

Postępowanie badawcze polegające na eksploracji źródeł (drukowanych lub rękopiśmiennych inwentarzy i katalogów) zawierających wiadomości o księgozbiorze prowadzono zwłaszcza w przypadku kolekcji, które uległy zniszczeniu bądź rozproszeniu. Taką szkołę reprezentował W. Budka⁷⁹, który zbadał inwentarz rodziny Decjusów i scharakteryzował księgozbiór pochodzący z XVI wieku. Dzięki zachowanym spisom i inwentarzom książek W. Budce⁸⁰, Romanowi Grodeckiemu⁸¹ i Karolowi Buczkowi⁸² udało się odtworzyć również inne zbiory.

Warto zwrócić uwagę, że w „Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” ukazało się jedno z pierwszych opracowań naukowych poświęconych socjologii książki⁸³. I chociaż twórcy tego kierunku – Stanisław Orsini-Rosenberg i J. Muszkowski – uznawali ją za naukę pomocniczą księgoznawstwa, ale stanowiącą dział socjologii, opracowanie to w obszarze badań nad książką przyczyniło się do rozwoju refleksji teoretycznej inspirowanej dorobkiem socjologii.

Reasumując, na łamach badanych czasopism w niewielkim stopniu zajmowano się teorią księgoznawstwa. Jednak poprzez publikowanie w nich tekstów badacze książki mieli możliwość kształtowania warsztatu badawczego, prezentacji metod eksploracji książki i ich identyfikacji, odtwarzania księgozbiorów. Omawiali typowe zagadnienia bibliologiczne: przekazywali wiedzę o dawnej książce, w tym o introligatorstwie, drukarstwie i papiernictwie, w mniejszym stopniu o księgarstwie, wydawcach i procesach czytelnictwa. W badaniach nad książką dominował kierunek historyczno-bibliologiczny, zaś tematykę współczesną podjęto w kilku tekstach dotyczących zbiorów współczesnych bibliofilów, twórców ekslibrisów i artystycznej sztuki książkowej.

Kształtowanie i usamodzielnianie się nowej dyscypliny naukowej wiąże się ze wzrostem piśmiennictwa i prowadzonych badań. W dwudziestoleciu międzywojennym przykładem takiej rozwijającej się dziedziny było bibliotekoznawstwo, a obecność problematyki bibliotekoznawczej w wystąpieniach bibliotekarzy i bibliofilów na zjazdach naukowych oraz ogromny wzrost liczby publikacji o tej tematyce również pozwala potwierdzić tę tezę.

⁷⁸ A. BIRKENMAJER: *Rękopisy orientalne...*, s. 53–56.

⁷⁹ W. BUDKA: *Biblioteka Decjusów...*, s. 110–126.

⁸⁰ W. BUDKA: *Księgozbiór księdza...*, s. 10–16; IDEM: *Księgozbiór Kaspra Wieruskiego...*, s. 54–57; IDEM: *Biblioteka Mikołaja Bronowskiego...*, s. 209–215.

⁸¹ R. GRODECKI: *Biblioteka Kielcza...*, s. 18–22.

⁸² K. BUCZEK: *Rękopisy wilanowskie...*, s. 66–78.

⁸³ S. ORSINI-ROSENBERG: *Socjologia słowa drukowanego*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 12, s. 93–106.

W dorobku teoretyków i praktyków bibliotekoznawstwa okresu międzywojennego można wyróżnić następujące obszary badawcze prezentowane na łamach czasopism: 1) refleksja nad teorią dyscypliny; 2) badania dziejów bibliotek; 3) studia nad biblioteką współczesną jako organizacją. Strukturę wskazanych treści wraz z ich proporcjami liczbowymi przedstawiono w tabeli 14 (s. 292–293).

Najmniej eksplorowany przez autorów publikujących w czasopismach był pierwszy aspekt – zagadnienia teoretyczne pojawiły się jedynie w 9 artykułach stanowiących 5,3% wszystkich tekstów o tematyce bibliotekoznawczej i bibliotekarskiej. Większość tych opracowań ukazała się w „Przeglądzie Bibliotecznym” i zawierała rozważania dotyczące dorobku dyscypliny, nowych kierunków badawczych oraz terminologii, o której będzie mowa w dalszej części rozdziału. Według opinii Zofii Gacy-Dąbrowskiej wydawnictwa ciągle stanowią „antidotum na trudności związane z ogłaszaniem wyników badań [...]”⁸⁴. Analiza czasopism wydawanych do 1939 roku pokazała, że ówcześni czołowi przedstawiciele środowisk związanych zarówno z książką, jak i biblioteką byli tego samego zdania.

W przeciwieństwie do XIX i pierwszych lat XX wieku nastąpiła specjalizacja kierunków badań naukowych polegająca na podejmowaniu przez uczonych studiów typowo historycznych i opracowywaniu wytycznych w zakresie aktualnych potrzeb bibliotek. W omawianym okresie w analizowanych czasopismach ukazały się 22 opracowania dotyczące dziejów bibliotek. Autorzy skupili się na pojedynczych placówkach lub bibliotekach określonego typu czy regionu geograficznego. Najwięcej uwagi poświęcono bibliotekom naukowym i publicznym (po 7 artykułów), przede wszystkim Bibliotece Załuskich⁸⁵. Prace Mariana Łodyńskiego⁸⁶ przyczyniły się do rozwoju badań nad dziejami bibliotek wojskowych XIX stulecia. Tematem opracowań w formie krótkich przyczynków historycznych były: biblioteki parafialne⁸⁷; biblioteka katedralna wikariuszy w Krakowie⁸⁸; biblioteki klasztorne na Górnym Śląsku⁸⁹. Autorzy artykułów prezentowali rozpoznaną

⁸⁴ Z. GACA-DĄBROWSKA: *Stan badań, potrzeby i perspektywy w zakresie bibliologii polskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1988, z. 3/4 s. 495.

⁸⁵ K. BUCZEK: *Przyczynek do historii Biblioteki Załuskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 2/3, s. 77–84; M. ŁODYŃSKI: *Biblioteka Rzeczypospolitej im. Załuskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 1, s. 20–26; IDEM: *Fragmenta Załusciana*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 4, s. 264–271; J. KORPAŁA: *Spór sukcesorów Bskp. J. i J. Załuskich o „Bibliotekę Załuskich”*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 57–60.

⁸⁶ M. ŁODYŃSKI: *Karta z dziejów polskich bibliotek kawaleryjskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 515–520; IDEM: *Likwidacja Biblioteki Szkoły Aplikacyjnej po roku 1831*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 37–41.

⁸⁷ J. MAYER: *O książkach z daru Reginy Żółkiewskiej, Jana Żółkiewskiego i Teofili Sobieskiej w księgozbiorze Kościoła parafialnego w Żółkwi*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 4, s. 163–171; J. NIEĆ: *Biblioteka kościoła parafialnego w Zebrzydowicach k. Krakowa*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 1, s. 28–29.

⁸⁸ P. DAVID: *Biblioteka Wikariuszów w katedrze krakowskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 2–4, s. 137–148.

⁸⁹ K. PRUS: *Dawne biblioteki klasztorne Górnego Śląska*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 193–195.

strukturę tematyczną dzieł, dostępne spisy lub zachowane egzemplarze zabytków. Znamienny jest również fakt, że w odróżnieniu od czasów przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości nie poruszano problematyki dziejów polskich bibliotek za granicą.

Tematykę historyczną reprezentowały również przyczynkowe studia biograficzne poświęcone wybitnym pracownikom bibliotek: bibliotekarzom Biblioteki Kórnickiej, Zygmuntowi Celichowskiemu, Wojciechowi Kętrzyńskiemu i Kajetanowi Wincentemu Kielisińskiemu⁹⁰; kustoszowi Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie Karolowi Szajnosze⁹¹; pracownikowi Biblioteki Jagiellońskiej Żegocie Paulemu⁹².

Reasumując, zagadnienia historyczne stanowiły 14,6% opracowań bibliotekoznawczych i bibliotekarskich (25 artykułów), chociaż czasem były też przez autorów przywoływane we wprowadzeniu do prac na temat współczesnych placówek bibliotecznych.

Cechą charakterystyczną okresu 1918–1939 był rozwój badań nad współczesnymi bibliotekami, co uwidoczniło się w liczbie materiałów ogłaszanych na łamach czasopism (137 artykułów stanowiących 80,1% tekstów z zakresu bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa). Analiza ich treści pokazała, że oprócz podejmowania działań zmierzających do modernizacji bibliotek publikowano studia teoretyczne dotyczące uregulowań prawnych, przede wszystkim ustawy bibliotecznej⁹³, egzemplarza obowiązkowego⁹⁴ i przepisów w zakresie opracowania zbiorów⁹⁵.

⁹⁰ J. GRYZCZ: *Bibliotekarze Kórniccy*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 49–76.

⁹¹ L. FINKEL: *Karol Szajnocha bibliotekarzem*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 2, s. 97–141.

⁹² H. LIPSKA: *Żegota Pauli (w 40-lecie śmierci)*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 1, s. 1–16.

⁹³ W. DĄBROWSKA: *Wytyczne ustawodawstwa w zakresie bibliotek publicznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 4, s. 249–282; S. RYMAR: *Ustawa o bibliotekach gminnych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 320–343; W. DĄBROWSKA: *Sprawa ustawy bibliotecznej w chwili obecnej*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 12, s. 113–116; *Zagadnienie ustawy bibliotecznej w Polsce*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 5–6, s. 90–103.

⁹⁴ J. MUSZKOWSKI: *Sprawa książki w nowej ustawie prasowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 41–83; S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Kilka uwag o „egzemplarzu bibliotecznym”*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 157–162; W. OLSZEWICZ: *Kilka uwag o egzemplarzu obowiązkowym*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 163–169; E. GABERLE: *O przyszyły skład polskich zbiorów bibliotecznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 170–181; J. MUSZKOWSKI: *W sprawie egzemplarza bibliotecznego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 182–183; IDEM: *Trzeci polski „egzemplarz obowiązkowy”*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 4, s. 213–230; IDEM: *Polska produkcja wydawnicza a biblioteki*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 1, s. 1–19.

⁹⁵ A. ŁYSAKOWSKI: *O terminologię instrukcji katalogowania alfabetycznego*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, nr 1, s. 1–10; K. BUCZEK: *W sprawie polskiej instrukcji katalogowania dla zbiorów kartograficznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 4, s. 171–188; W. OKOŁO-KUŁAKOWA: *Warszawa, jako warsztat naukowy w zakresie kartograficznym. Treść, stan opracowania i rozmieszczenie warszawskich zbiorów kartograficznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 2, s. 59–83; J. MIŚKOWIAK: *Centralny katalog czasopism zagranicznych, znajdujących się w bibliotekach Rzeczypospolitej Polskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 3, s. 143–148; E. ASSBURY: *Biblioteczne opracowywanie kolejnych wydawnictw taryfowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 2, s. 86–91.

TABELA 14. Zagadnienia bibliotekoznawcze i bibliotekarskie podejmowane w artykułach

Zagadnienia		„Exlibris” (1917–1929)	„Bibliotekarz” (1919)
Bibliotekoznawstwo – teoria	terminologia	–	–
	nowe kierunki badawcze	–	–
	dorobek dyscypliny	–	–
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	–	1
	model organizacji bibliotek publicznych	–	2
	organizacja zbiorów bibliotecznych	–	–
	współpraca międzynarodowa	–	–
	personel biblioteczny: – kształcenie bibliotekarzy – rola i zadania personelu – związki bibliotekarskie – bibliotekarze – sylwetki	– – – –	1 1 1 –
	pedagogika biblioteczna	–	–
	polityka biblioteczna	–	–
	prawo biblioteczne – egzemplarz obowiązkowy – ustawa o bibliotekach – historia prawa	– – –	– – –
	relacje bibliotek z innymi instytucjami	–	–
	statystyka biblioteczna	–	1
	budownictwo	–	–
	czytelnictwo biblioteczne	–	–
	spis bibliotek	–	–
	straty wojenne	2	–
	Biblioteki współczesne na świecie		–
Historia bibliotek	naukowych	1	–
	publicznych	1	1
	kościelnych	–	–
	wojskowych	–	–
	różnych typów	–	–
	bibliotekarze – sylwetki	–	–
Razem		4	8
Udział % prac bibliotekoznawczych na łamach czasopisma w ogólnej liczbie publikacji		2,3	4,7

Źródło: Opracowanie własne.

na łamach czasopism w latach 1918–1939

Tytuł czasopisma					Razem	Udział % poszczególnych zagadnień w ogólnej liczbie artykułów bibliotekoznawczych
„Przegląd Bibliograficzny” (1923–1926)	„Silva Rerum” (1925–1939)	„Przegląd Biblioteczny” (1927–1939)	„Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (1929–1930)	„Biuletyn Biblio- teki Publicznej m.st. Warszawy” (1929–1939)		
–	–	2	–	–	2	1,2
–	–	3	–	–	3	1,8
1	–	3	–	–	4	2,3
1	7	9	–	28	46	26,9
–	–	–	–	3	5	2,9
1	–	9	–	–	10	5,8
–	–	2	–	–	2	1,2
–	–	6	–	–	7	4,1
–	–	4	–	1	6	3,5
–	–	1	–	–	2	1,2
–	–	2	–	–	2	1,2
–	–	–	–	4	4	2,3
–	–	4	–	–	4	2,3
–	–	7	–	–	7	4,1
–	–	2	–	2	4	2,3
–	–	2	–	–	2	1,2
–	–	3	–	–	3	1,8
–	–	2	–	–	3	1,8
–	–	1	–	9	10	5,8
–	–	1	–	–	1	0,6
–	–	–	–	2	2	1,2
–	–	–	–	–	2	1,2
–	–	3	–	12	15	8,8
–	2	3	1	–	7	4,1
–	2	1	–	2	7	4,1
–	1	3	–	–	4	2,3
–	–	2	–	–	2	1,2
–	2	–	–	–	2	1,2
–	–	2	1	–	3	1,8
3	14	77	2	63	171	100,0
1,8	8,2	45	1,2	36,8	100	

Wobec braku polskich podręczników bibliotekarskich na podkreślenie zasługuje fakt, iż czołowi bibliotekoznawcy i bibliotekarze praktycy, zwłaszcza J. Grycz i Adam Łysakowski, przygotowali wiele fachowych prac na potrzeby kadr bibliotekarskich. Szczególnie wartościowe, jak wskazano, były teksty poruszające problematykę norm opracowania różnych kategorii zbiorów bibliotecznych oraz ujednoczenia procedur bibliotekarskich przez wdrożenie normalizacji do pracy w bibliotece⁹⁶.

Autorzy odwoływali się przede wszystkim do zagadnień bibliotekarstwa naukowego i publicznego, natomiast rzadko podejmowali temat bibliotek specjalnych. Okres międzywojenny to przede wszystkim czas organizowania sieci bibliotek publicznych, zwanych powszechnymi. W periodykach zamieszczano więc uwagi o ich stanie bieżącym. Na łamach zainicjowanych w tym czasie pierwszych czasopism fachowych dla środowiska bibliotekarzy pisano głównie o działaniach Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy⁹⁷. Zastanawiano się też, jaki powinien być wzorcowy model biblioteki publicznej oraz jak powinien kształtować się rozwój bibliotekarstwa w Polsce. Znaczący był zwłaszcza memoriał Faustyna Czerwijowskiego⁹⁸ opublikowany w „Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” oraz opracowania Stefana Rygła⁹⁹ na łamach „Bibliotekarza”. Ważne teoretyczne rozważania prowadzono w celu sprecyzowania zasad organizacji i zadań Biblioteki Narodowej¹⁰⁰.

Na łamach czasopism, przede wszystkim „Przeglądu Bibliotecznego” oraz organów fachowych, poruszano problem kształcenia bibliotecznego oraz podejmowano próby zdefiniowania roli i zadań bibliotekarzy we współczesnych księżnicach. Wanda Dąbrowska¹⁰¹ pisała o współczesnych formach kształcenia biblio-

⁹⁶ A. ŁYSAKOWSKI: *Obliczanie czasu pracy bibliotekarskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 36–48; IDEM: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 283–304; J. GRYZCZ: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 305–308.

⁹⁷ Zob. m.in. *Organizacja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy (Stan na 1.I.1930)*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 9, s. 41–45; *Organizacja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy (Stan na 1.I.1930)*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 10, s. 49–50; *Organizacja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Stan na 31.III.1933*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1933/34, nr 6–8, s. 17–22; *Udostępnianie zbiorów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 10–11, s. 73–80.

⁹⁸ F. CZERWIJOWSKI: *Memoriał w sprawie rozwoju czytelnictwa m.st. Warszawy za pomocą bibliotek publicznych*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 7, s. 49–50.

⁹⁹ S. RYGIEL: *Biblioteki ruchome i wędrownie*. „Bibliotekarz” 1919, nr 2, s. 19–21; IDEM: *Materiałne podstawy bytu biblioteki powszechnej*. „Bibliotekarz” 1919, nr 5–6, s. 65–67.

¹⁰⁰ A. BIRKENMAJER: *W sprawie Biblioteki Narodowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 24–40; M. ŁODYŃSKI: *Centralna biblioteka państwowa i Bibliotheca Patria*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 1–15; J. GRYZCZ: *Biblioteka Narodowa na drugim etapie działalności*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 2–4, s. 109–136.

¹⁰¹ W. DĄBROWSKA: *Wykształcenie zawodowe bibliotekarza*. „Bibliotekarz” 1919, nr 2, s. 17–19; EADEM: *Wykształcenie zawodowe bibliotekarza (dokończenie)*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 35–38.

tekarzy w Polsce i na świecie; E. Kuntze¹⁰² i J. Grycz¹⁰³ – o kursach zawodowych; Franciszek Smolka¹⁰⁴ i Eustachy Gaberle¹⁰⁵ – o obowiązkach pracowników bibliotek naukowych; Józef Stemler¹⁰⁶ – o zadaniach bibliotekarza oświatowego. Czasopisma, zwłaszcza „Przegląd Biblioteczny” i „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” przemianowany z czasem na „Bibliotekarza”, wniosły duży wkład do rozwoju teorii i praktyki kluczowych, a dotąd nierozpoznanych obszarów bibliotekarstwa, takich jak budownictwo bibliotek i statystyka jako narzędzie wiedzy o bibliotekach i ich użytkownikach. Dzięki opracowaniom Jadwigi Bornsteinowej¹⁰⁷ w „Przeglądzie Bibliotecznym” nastąpił rozwój podstaw teorii statystyki bibliotecznej. Mimo że zestawienia statystyczne dotyczące wydawnictw i bibliotek ukazywały się już od połowy XIX wieku, studia teoretyczne w zakresie metod badań statystycznych wciąż należały do rzadkości. Temat ten był prezentowany także przez S. Rygla¹⁰⁸ w „Bibliotekarzu” oraz przez J. Bornsteinową¹⁰⁹ w „Kwartalniku Statystycznym”. Z zagadnieniem statystyki bibliotek wiąże się tematyka czytelnictwa bibliotecznego, jednak nie była ona podejmowana przez badaczy. Wyjątek stanowi opracowanie Jana Augustyniaka¹¹⁰, który omówił społeczny zasięg czytelnictwa czasopism z lat ubiegłych wśród czytelników biblioteki publicznej w Łodzi. Badanie czytelnictwa przeprowadził na podstawie statystyki wypożyczeń, wyników nie uzyskał zatem drogą pytań i ankiet skierowanych do czytelników.

Czasopisma stanowiły forum wymiany myśli na temat budownictwa bibliotecznego zarówno z perspektywy bibliotekarzy, jak i architektów praktyków. Wśród teoretycznych zagadnień omawianych przez pracowników bibliotek znalazła się idea wolnego dostępu do zbiorów w księżnicach¹¹¹, czyli organizacja

¹⁰² E. KUNTZE: *Kilka uwag o kursach dla bibliotekarzy bibliotek naukowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 6–36.

¹⁰³ J. GRYCZ: *O kursy bibliotekarskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 184–196.

¹⁰⁴ F. SMOLKA: *Zadania bibliotekarza naukowego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 262–271.

¹⁰⁵ E. GABERLE: *Zadania bibliotekarza naukowego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 272–277.

¹⁰⁶ J. STEMLER: *Stosunek bibliotekarza do czytelników w bibliotekach oświatowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 312–318.

¹⁰⁷ J. BORNSTEINOWA: *Biblioteki naukowe w Polsce w oświetleniu statystycznym*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 4, s. 283–299; EADEM: *O statystyce bibliotek w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 1, s. 1–12.

¹⁰⁸ S. RYGIEL: *Statystyka biblioteczna*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 40–42; IDEM: *Statystyka biblioteczna*. „Bibliotekarz” 1919, nr 5–6, s. 67–69.

¹⁰⁹ J. BORNSTEINOWA: *Biblioteki wyższych zakładów naukowych*. „Kwartalnik Statystyczny” 1930, z. 1, s. 253–260; EADEM: *Zadania i drogi statystyki bibliotecznej*. „Kwartalnik Statystyczny” 1932, z. 2, s. 151–160.

¹¹⁰ J. AUGUSTYNIAK: *Czasopisma z lat ubiegłych w czytelnictwie publicznym w Bibliotece Publicznej w Łodzi*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1, s. 15–21.

¹¹¹ J. KRAUZÓWNA: *Wolny dostęp do półek*. „Bibliotekarz” 1939, nr 5–6, s. 61–68.

wewnętrznej przestrzeni, ale większość opracowań dotyczyła jednak projektowania i budowy nowych siedzib bibliotek. A. Birkenmajer¹¹² przedstawił architektoniczne rozwiązania na przykładzie Biblioteki Jagiellońskiej, a J. Augustyniak¹¹³ – na przykładzie Biblioteki Publicznej w Łodzi. Z grona architektów na temat budownictwa bibliotecznego wypowiedział się Jan Witkiewicz-Koszczyk¹¹⁴, prezentując na łamach „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” podstawy modelowych, architektonicznych rozwiązań konstrukcji budynków bibliecznych. Jego artykuły zyskały rangę podręcznika dla dyrektorów i pracowników bibliotek, uznawanego również w kolejnych dekadach. Chętnie nawiązywano wówczas do tych wczesnych propozycji. W wymienionym czasopiśmie fachowym dla bibliotekarzy swoją aktywność na polu teorii budownictwa bibliotecznego zainicjował też inny architekt – Jerzy Wierzbicki, który w latach sześćdziesiątych XX wieku uzyskał doktorat na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej na podstawie rozprawy *Optymalne rozwiązania magazynów książek w bibliotekach uniwersyteckich*¹¹⁵. Ten późniejszy projektant gmachów bibliecznych (Biblioteki Miejskiej w Łodzi, nowego aneksu Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie) oraz autor licznych opracowań z zakresu budownictwa bibliotecznego pisał o ekonomicznych rozwiązaniach dla publicznych bibliotek dzielnicowych. Do grona architektów należał też Zygmunt Konrad¹¹⁶, który na łamach „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” opublikował obronioną na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej i wygraną w konkursie pracę dyplomową na projekt nowego gmachu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Analiza teoretycznych propozycji architektów i bibliotekarzy II RP oraz ich następców pozwala wnioskować, iż postulowali oni popularny już wówczas, funkcjonalny trójpodział budynku biblioteki, zgodnie z którym pomieszczenia dla czytelników, bibliotekarzy oraz magazyny księgozbioru miały być wydzielone.

¹¹² A. BIRKENMAJER: *Plany nowego gmachu Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 122–138.

¹¹³ J. AUGUSTYNIAK: *Budowa nowego gmachu Biblioteki Publicznej w Łodzi*. „Bibliotekarz” 1938, nr 8, s. 93–102.

¹¹⁴ J. WITKIEWICZ-KOSZCZYK: *Dom biblioteki gminnej*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 11–12, s. 127–130; IDEM: *Dom biblioteki powiatowej*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 10, s. 145–147; IDEM: *Dom biblioteki regionalnej – wojewódzkiej*. „Bibliotekarz” 1938, nr 1–2, s. 2–6; IDEM: *Filia dzielnicowa wielkomiejskiej biblioteki publicznej*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 29–32.

¹¹⁵ J. WIERZBICKI: *Optymalne rozwiązania magazynów książek w bibliotekach uniwersyteckich*. Warszawa 1966. Zob. też: IDEM: *Optymalne rozwiązania architektoniczne współczesnych bibliotek wyższych zakładów naukowych w Europie*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1967, t. 3, s. 5–29; IDEM: *Moduł konstrukcyjny i moduł wyposażenia bibliotek*. W: *II międzynarodowa konferencja nt. budownictwa bibliotecznego. Biblioteki małe i średnie*. Warszawa, 19–23 X 1965. *Zbiór materiałów*. Warszawa 1968, s. 98–106; IDEM: *Biblioteki współczesne o układach horyzontalnych na rzutach zwartych*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1971, t. 7, s. 59–116; IDEM: *Wolny dostęp do zbiorów w bibliotekach uniwersyteckich*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1973, t. 9, s. 83–94.

¹¹⁶ Z. KONRAD: *Projekt nowego gmachu biblioteki publicznej miasta stołecznego Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1932/33, nr 10–11, s. 61–70.

Nowością było podkreślanie roli współpracy bibliotekarza z architektem w fazie projektowania budynku książki.

4.2. Propozycje metodologiczne

Analiza artykułów na łamach czasopism pokazała, że żaden z autorów zarówno przed odzyskaniem niepodległości, jak i po jej odzyskaniu nie ogłosił pracy, w której wyłożyłby własny model nauki o książce i bibliotece, nikt nie poświęcił też osobnej rozprawy metodyce badań księgoznawczych czy bibliotekoznawczych. Wyniki badań zawartości czasopism pokazują jednak jednoznacznie, iż w dwudziestoleciu międzywojennym czołowi przedstawiciele polskiego środowiska związanego z książką i biblioteką znali wyznaczniki teoretyczne i metodyczne tego typu studiów.

Brak głębszej refleksji teoretyczno-metodologicznej w czasopismach wskazuje więc nie tyle na słabe zainteresowanie badaczy tą problematyką, ile na potrzebę pragmatycznego wykorzystania metod naukowych w badaniach empirycznych. Czysto teoretyczne dociekania, których celem było usamodzielnienie się nauki o książce jako dyscypliny naukowej i akademickiej, podejmowano przede wszystkim w publikacjach książkowych i materiałach pozjazdowych¹¹⁷. Świadczy o tym dorobek wybitnych badaczy książki i biblioteki żyjących w XIX i w czterech dekadach XX wieku: Ludwika Bernackiego, A. Birkenmajera, K. Dobrowolskiego, Karola Estreichera, Joachima Lelewela, A. Łysakowskiego, J. Muszkowskiego, K. Piekarskiego, H. Radlińskiej, Mieczysława Rulikowskiego, Pawła Rybickiego, Stefana Vrtela-Wierczyńskiego.

To przede wszystkim zainteresowania teoretycznymi aspektami nauki o książce, pomimo różnic poglądów, pozwoliły im ustalić przedmiot, zakres i zadania tejże nauki, określić jej relacje z bibliotekoznawstwem, sprecyzować problematykę oraz metody badawcze. Na łamach czasopism mogli natomiast łączyć teorię z praktyką, wypracowując nowoczesne metody badań.

Intensywny rozwój studiów naukowych nastąpił w obszarze księgoznawstwa. Na dorobek polskiej metodologii tej dyscypliny do 1939 roku, której źródło stanowią czasopisma, składają się opublikowane wyniki studiów z wykorzystaniem metod księgoznawczych, uzupełniane wypowiedziami o charakterze incydentalnym, z reguły w ogłaszanych tekstach recenzji. Prym pod tym względem wiódł K. Piekarski, który teoretyczne rozważania o metodzie i zadaniach badań proweniencyjnych podejmował właśnie przy takich okazjach. W przeciwieństwie do wielu

¹¹⁷ Kształtujące teorię dyscypliny publikacje wybitnych bibliologów i bibliotekoznawców zostały przedstawione w rozdziałach 1 i 2.

bibliologów nie pozostawił po sobie książki, w której zarysowałby swój pogląd na naukę o książce i jej metodologię. Tym bardziej cenne są jego refleksje teoretyczne i wyniki badań zamieszczone w czasopismach. Ogromną rolę odegrała na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” jego ocena¹¹⁸ publikacji Rudolfa Kotuli *Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich, mieszczących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*, stanowiąca rodzaj studium polemiczno-krytycznego na temat zadań i metod studiów proveniencyjnych. Zasadą badacza było wprowadzenie do literatury definicji metody tego typu badań. Jak pisał:

Studia proveniencyjne są przede wszystkim odcinkiem badania – konsumpcji książki, należy w nich przeto na pierwszy plan wysunąć książkę, nie właściciela. Właściciel zajmuje nas nie tyle „osobiście”, ile z racji przynależności do grupy społecznej (rozważanej ze względu na użytkowanie przez nią książki), stanowisko w jej obrębie i stopień oddziaływania na drugich. Rzecz przeto jasna, że wypadki, w których na czoło zainteresowań może się wysunąć osoba właściciela, są w zasadzie rzadkie¹¹⁹.

K. Piekarski analizował książkę pod kątem socjologicznym, traktując ją jako ważny czynnik w życiu społeczeństwa. Jego zdaniem celem badań proveniencyjnych nie jest wyszukiwanie posiadaczy książek, lecz poznanie możliwości oddziaływania książki na społeczeństwo, ujawnienie kultury literackiej czytelników, uzyskanie obrazu ogólnego poziomu kulturalnego grup społecznych. Badacz uważał zatem, że na pierwszy plan w badaniach należy wysunąć książkę w jej aspekcie społecznym, co stanowiło swoistą nowość w badaniach nad nią. Recenzując pracę R. Kotuli, podał instrukcję opracowywania zapisków proveniencyjnych: powinny być bezbłędnie odczytane, poprawnie wydane i dostatecznie objaśnione. Poprawność wydania notek polegać miała przede wszystkim na właściwym odczytaniu skrótów, podkreśleniu oczywistych błędów autografu i starannej korekcie tekstu. Z kolei w procesie objaśniania proveniencji istotna miała być możliwie bezbłędna ocena ich wieku i trafna identyfikacja wymienionych osób i instytucji.

Również w recenzji pt. *Uwagi i uzupełnienia do Katalogu inkunabułów Mogiłskich*¹²⁰ na łamach czasopisma „Exlibris” K. Piekarski zawarł uwagi na temat metody proveniencyjnej. Jego zdaniem:

¹¹⁸ K. PIEKARSKI [rec.]: *Rudolf Kotula: Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich, mieszczących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 388–415. Tekst został również przedrukowany w formie odbitki: IDEM: *O zadania i metody badań proveniencyjnych. Marginalia do pracy R. Kotuli „Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów Z. Czarneckiego”*. Kraków 1929. Zob.: R. KOTULA: *Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich, mieszczących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*. Lwów 1929.

¹¹⁹ K. PIEKARSKI [rec.]: *Rudolf Kotula...*, s. 394.

¹²⁰ K. PIEKARSKI [rec.]: *Uwagi i uzupełnienia do Katalogu inkunabułów Mogiłskich*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. 57–64. Zob.: G. KOWAŁSKI: *Katalog inkunabułów Biblioteki Opactwa Mogiłskiego oraz katalog inkunabułów Biblioteki klasztoru Cystersów w Szczyrzycu*. Kraków 1915.

Zadaniem opisu indywidualnego jest wydobyć z egzemplarza wszelkich danych, które by wyjaśniały skąd, kiedy, jaką drogą, dokąd egzemplarz z miejsca swego powstania przybył, kto, gdzie, kiedy go oprawił, nim handlował, kto, gdzie, kiedy, jak go używał itd. Należy przeto skrzętnie wynotować wszelkie bezpośrednie zapiski czy znaki wskazujące na właściciela, introligatora, księgarza, cenę, miejsce, czas i sposób użycia; wypada zbadać i określić oprawę i wszelkie, nawet pośrednie wskazówki w tym względzie, a więc fragmenty pisane i drukowane, użyte jako usztywnienie okładki czy też zszywki lub naklejki. Wszystkie, taką drogą zebrane dane, powinny posłużyć do fragmentarycznego choćby odtworzenia losów opisywanego zbioru, a równocześnie stać się materiałem do opracowania w przyszłości zagadnienia czytelnictwa w Polsce u schyłku wieków średnich¹²¹.

W słowie krytycznym na temat nieznamości metodyki badań typograficznych przez Geralda Kowalskiego (autora *Katalogu inkunabułów Biblioteki Opactwa Mogińskiego oraz katalogu inkunabułów Biblioteki klasztoru Cystersów w Szczyrzycu*), skutkującej brakiem możliwości wykorzystania informacji z zakresu chronologii czcionek, badacz proponował: „Materiałem jednak bardzo ważnym do ustalenia dat [...] są datowane zapiski proveniencyjne”¹²². Informacje o zakupie dzieła, darowaniu czy oprawie – zdaniem K. Piekarskiego – mogą pomóc w rozwiązaniu wielu zagadek i wątpliwości z zakresu historii drukarstwa i introligatorstwa. Duże znaczenie dla badacza książki powinny mieć również notatki wskazujące na użycie książki, takie jak glosy marginalne i interlinearne umieszczone na wolnych stronicach i kartach czy ślady inwentaryzacji bibliotecznej.

Wskazówki K. Piekarskiego nie wyczerpywały zagadnienia, stanowiły jednak rzeczowy zbiór trafnych zaleceń, wpłynęły na techniki poznania morfologii książki dawnej i nowszej oraz były pomocne dla późniejszych pokoleń bibliologów. Fakt ten potwierdziła w 1975 roku Maria Sipayłło¹²³ – przedstawiając stan piśmiennictwa poświęconego metodzie badań proveniencyjnych, wskazała, że przed 1939 rokiem ukazały się jedynie dwa teksty poświęcone tej tematyce, oba autorstwa K. Piekarskiego. Pierwszym była recenzja *Rudolf Kotula: Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich, mieszczących się obecnie w „Baworowianum” we Lwowie*¹²⁴ zamieszczona na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”, drugim fragmenty referatu pt. *Książka w Polsce XV i XVI wieku*¹²⁵, wygłoszonego

¹²¹ K. PIEKARSKI [rec.]: *Uwagi i uzupełnienia...*, s. 62–63.

¹²² Ibidem, s. 60.

¹²³ M. SIPAYŁŁO: *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1975, z. 1, s. 9.*

¹²⁴ K. PIEKARSKI [rec.]: *Rudolf Kotula...*

¹²⁵ K. PIEKARSKI: *Książka w Polsce XV i XVI wieku*. W: *Kultura staropolska*. Kraków 1932, s. 352–384.

w 1930 roku na Zjeździe Naukowym im. Jana Kochanowskiego. W tekście tym badacz uwzględnił wskazówki dotyczące metody typograficznej, podkreślając, że najważniejsze źródło poznania historii drukarstwa stanowi sama książka. Przeciwwstawił się jednocześnie metodzie wykorzystującej źródła archiwalne, którą uważał za niewystarczającą. Twierdził, że

niemożliwością jest napisanie dziejów drukarstwa na podstawie wiadomości o kamienicach, które należały do drukarzy, o długach, przez nich niepłaconych, o takich czy innych procesach, których treścią jest, czy to futro pani Fiolowej, czy też kochanka Łazarza Anrysowica. [...] Niesięganie do książki samej doprowadza nawet czasami do najdowolniejszej interpretacji tych drugorzędnych i fragmentarycznych wiadomości. [...] Metodą, która umożliwi wykonanie tego zadania, jest dokładne zbadanie zasobów typograficznych dawnych oficyn na podstawie oznaczonych druków. A więc zestawienie pism, inicjałów, zdobników i drzeworytów każdej z oficyn z osobna, ustalenie chronologii ich użycia i zmian, którym podlegały¹²⁶.

W okresie międzywojennym nie zainicjowano dyskusji na temat spostrzeżeń K. Piekarskiego, mającej na celu wypracowanie najwłaściwszej metody badań proveniencyjnych. Teoretyczne rozważania podjęli dopiero: Bronisław Kocowski¹²⁷, na Konferencji Pracowników Naukowych Archiwów i Bibliotek w 1950 roku (referat wydrukowano rok później w „Przeglądzie Bibliotecznym”), oraz M. Sipayłło¹²⁸ w 1975 roku.

W latach trzydziestych XX wieku na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” prowadzono natomiast historyczny spór w sprawie dwóch metod badania dziejów drukarstwa: archiwalnej i księgoznawczej. Ujawnił się on w polemice między A. Birkenmajerem, autorem dzieła *Typograficzny zasób drukarni Akademii Zamojskiej w r. 1617*¹²⁹, a recenzentem, historykiem Kazimierzem Lepszym¹³⁰. K. Lepszy zarzucił A. Birkenmajerowi nie dość dokładne wykorzystanie dostępnych materiałów archiwalnych znajdujących się w Bibliotece Ordynacji Zamojskiej w Warszawie, zwłaszcza korespondencji drukarza Jana Januszowskiego z Janem Zamoy-skim. Autor pracy, odnosząc się do tych uwag, nie odrzucił całkowicie źródeł

¹²⁶ Ibidem, s. 354–355.

¹²⁷ B. KOCOWSKI: *Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków*. „Przegląd Biblioteczny” 1951, z. 1–2, s. 72–84.

¹²⁸ M. SIPAYŁŁO: *O metodzie badań...*, s. 9–30.

¹²⁹ A. BIRKENMAJER: *Typograficzny zasób drukarni Akademii Zamojskiej w r. 1617*. Kraków 1936.

¹³⁰ K. LEPSZY [rec.]: *Birkenmajer Aleksander: Typograficzny zasób drukarni Akademii Zamojskiej w roku 1617*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 4, s. 310–316; *Polemika [A. Birkenmajera z K. Lepszym]*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 48–50.

archiwalnych, uznając je za wprowadzające szereg uzupełnień do wywodów, a zarazem niepodważające zasadniczej treści badań. Metoda archiwalna – w jego opinii – stanowiła cenne narzędzie pomocnicze, lecz najważniejsza powinna być zawsze metoda księgoznawcza. Swe poglądy na problematykę i metodykę bibliologii uczony wyrażał również w recenzjach dzieł polskich i zagranicznych. W jednej z nich¹³¹ wprowadził do literatury polskiej termin „pecja”¹³². Omówił jego funkcje w produkcji późnośredniowiecznych rękopisów i znaczenie dla badaczy starych kodeksów. Zdaniem Heleny Więckowskiej „Rozprawa Birkenmajera o pecji jest [...] jedną z niewielu w skali europejskiej, a na polskim gruncie unikalną i odkrywczą”¹³³. Badacz odniósł się do uwag metodologicznych Jeana Destreza, według którego analiza pecji pozwala wyjaśnić występowanie luk czy przestawień w tekście rękopisów uniwersyteckich, a skompletowane egzemplarze odpisów ułatwiają ich klasyfikację i chronologizację oraz odtworzenie pierwotnego układu dzieła. Jako najważniejsza wskazówka metodologiczna przekazana badaczom pojawiła się przestroga przed „pecjami pofalszowanymi”, występującymi w następstwie zniszczenia lub zagubienia pecji przez kopistów. Nowo sporządzona, często niedbale i z błędami, skutkowało tym, że dwa rękopisy przepisywane z jednego wzorcowego egzemplarza mogły wykazywać znaczne różnice między powstałymi kopiami i składkami wzorcowego egzemplarza rękopisu, wypożyczonymi kopistom. W ten sposób ustalenia A. Birkenmajera znacząco wpłynęły na rozwój metodologii rodzimych badań nad identyfikacją rękopisów i ich kopii.

Oprócz teoretycznych uwag na temat metod badawczych metody księgoznawcze w badaniach empirycznych rozwijali przede wszystkim Z. Ameisenowa, A. Birkenmajer, W. Budka, Alodia Kawecka-Gryczowa, K. Piekarski. Szczególnie istotna dla dociekań księgoznawczych była metoda typograficzna, w okresie dwudziestolecia międzywojennego udoskonalona przez K. Piekarskiego. Poza monografiami¹³⁴, które uznane zostały za wzór dla naukowych osiągnięć, również w „Exlibrisie” i „Przeglądzie Bibliotecznym” zamieścił on wyniki swych badań z wykorzystaniem metody typograficznej. Jak podkreślił H. Barycz, publikacje K. Piekarskiego w „Exlibrisie” „wskazywały wyraźnie na kierunek i metody

¹³¹ A. BIRKENMAJER [rec.]: J. Destrez: *La pecia dans les manuscrits universitaires du XIII^e et du XIV^e siècle*. Paryż 1935. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 2, s. 100–111.

¹³² Pecja (tzw. *peciae*, zwykle odpowiadająca składkom) jest jedną z części rękopisu średnio-wiecznego przekazywanych kopistom do przepisania. Dzięki temu możliwe było przyspieszenie procesu powielania tekstu, gdyż z jednego egzemplarza równocześnie dało się wykonać więcej kopii. Powielanie książek rękopiśmiennych na handel w warsztatach zawodowych kopistów stało się jednym z głównych powodów przełomu umysłowego, cezury oddzielającej wiek XII od następujących trzech stuleci.

¹³³ H. WIĘCKOWSKA: *Wstęp*. W: A. BIRKENMAJER: *Studia bibliologiczne...*, s. 11.

¹³⁴ K. PIEKARSKI: *Pierwsza drukarnia Floriana Unglera 1510–1516. Chronologia druków i zasobu typograficznego*. Kraków 1926; IDEM: *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Kraków 1930, wyd. 2 rozszerz. Kraków 1934.

jego badań księgoznawczych¹³⁵, a wzorcowy przykład studiów metodologicznych zawarł badacz w artykule *Katalog księgarski drukarza augsburskiego Jana Baemlera z roku około 1486*¹³⁶. Ważnymi pracami były również: *W sprawie dwu „wydań” krakowskich Turrekrematy*¹³⁷, *Miscellanea bibliograficzne*¹³⁸ o odnalezionych w Bibliotece Jagiellońskiej kodeksach oraz *Uwagi o chronologii wydań statutów sejmowych z czasów Zygmunta Starego*¹³⁹ – zastosowana tu analiza typograficzna druków i stanów drzeworytów używanych przez drukarzy w odmiennych edycjach umożliwiła odkrycie nieznanych wcześniej wydań statutów sejmowych. K. Piekarski¹⁴⁰ i W. Pociecha¹⁴¹, publikując artykuły na temat ekslibrisów Macieja Drzewickiego, przyczynili się do rozwoju metodologii badań znaków własnościowych książek. W. Pociecha przedstawił interpretację ekslibrisu M. Drzewickiego ze zbiorów kórnickich, skupiając się zwłaszcza na łacińskiej notatce z końca XVII wieku, umieszczonej na marginesie dolnym i bocznym. Postępowanie badawcze pozwoliło mu postawić hipotezę, że część księgozbioru należącego do prymasa Polski przeszła po jego śmierci na własność kolegiaty w Łęczycy. I chociaż koncepcję tę podważył po latach ks. Zbigniew Skiełczyński, praca W. Pocięchy stanowi przykład zastosowania metody proveniencyjnej w badaniach nad tego typu zabytkami.

Wspomniane publikacje dostarczyły dowodów, że metodę typograficzną często łączono z innymi metodami, np. analizą papieru, wynikami badań proveniencyjnych, metodą archiwalną i porównawczą, przez co możliwe było uzupełnianie lub korygowanie ustaleń naukowych. Informacje dotyczące proveniencji były wykorzystywane w studiach nad ekslibrisami¹⁴², oprawami¹⁴³, księgozbiorami prywatnymi¹⁴⁴, zabytkami piśmiennictwa¹⁴⁵, dziejami książki polskiej za granicą¹⁴⁶.

¹³⁵ H. BARYCZ: *Kazimierz Piekarski*. „Pamiętnik Literacki” 1946, t. 36, z. 3–4, s. 318.

¹³⁶ K. PIEKARSKI: *Katalog księgarski...*, s. 62–72.

¹³⁷ K. PIEKARSKI: *W sprawie dwu „wydań”...*, s. 20–28.

¹³⁸ K. PIEKARSKI: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 328–339; IDEM: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 4, s. 415–443.

¹³⁹ K. PIEKARSKI: *Uwagi o chronologii wydań statutów...*, s. 478–495.

¹⁴⁰ K. PIEKARSKI: *Przyczynki do dziejów polskiego exlibrisu I–II*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 1–7.

¹⁴¹ W. POCIECHA: *Drugi egzemplarz exlibrisu Macieja Drzewickiego z 1516 r. Kartka z dziejów humanizmu w Polsce*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 11–12, s. 168–173.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ A. JĘDRZEJOWSKA: *Nieznana oprawa Jana Richenbacha w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie*. „Silva Rerum” 1939, z. 10, s. 250–253.

¹⁴⁴ K. PIEKARSKI: *Odkrycie „Volschiany”...*, s. 127–138.

¹⁴⁵ A. BIRKENMAJER: *O dacie jednego z rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej...*, s. 138–144; IDEM: *Burmistrz Warecki...*, s. 17–19; E. DROBNY: *Mszał gotycki z roku 1519*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 199–200; J. SERUGA: *Nieznany utwór Michała Hofmańskiego z r. 1611*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 105–107; S. WASYLEWSKI: *Na marginesie dzieł Naruszewicza*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 61–62.

¹⁴⁶ K. DOBROWOLSKI: *Z dziejów książki polskiej na obczyźnie w wiekach średnich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 139–163.

Wśród metod księgoznawczych w zakresie wiedzy o piśmiennictwie rozwijana była metoda badań filigranów. Przedstawicielem tego nurtu był przede wszystkim W. Budka, który po II wojnie światowej kontynuował zbieranie i klasyfikowanie polskich znaków wodnych oraz podejmował ustalenia dotyczące historii warsztatów wytwarzających papier. Dzięki tej metodzie badania znaków wodnych na papierze czerpanym udało mu się powiązać znaki zachowane na papierze z konkretnymi piśmienniami (m.in. w Nowym Stawie, Radomyślu, Mialle i Połońsku), znanymi też ze źródeł archiwalnych. Proces ten W. Budka opisał w artykułach opublikowanych na łamach „*Silva Rerum*”¹⁴⁷ i „*Przeglądu Bibliotecznego*”¹⁴⁸.

Badacze coraz częściej doceniali możliwości metody porównawczej, która odgrywała rolę pomocniczą jako uzupełnienie metod księgoznawczych, zwłaszcza na gruncie inkunabulistyki. W tego typu studiach książka stanowiła przedmiot porównań, a celem badań było ukazanie procesów rozwojowych w jej historii, m.in. w toku prób geograficznego i chronologicznego zestawienia pojawiających się kolejno druków czy uzupełnienia wiadomości dotyczących założenia i zwyciężów poszczególnych warsztatów. Próby wykorzystania metody porównawczej podejmowano jednak już wcześniej, czego przykładem był artykuł F. Pułaskiego¹⁴⁹ z 1908 roku, zamieszczony w „*Przeglądzie Bibliotecznym*”. Dokonana przez autora analiza porównawcza kilku druków brzeskich pozwoliła mu określić typograficzne podobieństwa badanych dzieł, a tym samym ustalić rok wydania *Katechizmu brzeskiego* i datę uruchomienia drukarni w Brześciu Litewskim.

W dwudziestoleciu międzywojennym takie postępowanie badawcze przyjęli K. Piekarski i A. Birkenmajer. Metoda typograficzna została wykorzystana przez tego ostatniego podczas próby ustalenia autorstwa dzieła *Philosophia Pauperum* św. Alberta Wielkiego¹⁵⁰. Dzięki filologicznej krytyce tekstu dzieła, wzbogaconej komparacją treści tekstu różnych redakcji polskich i zagranicznych, badacz poczynił ustalenia na temat powiązań wydań krakowskich i warunków ich powstania. Również w studiach nad oprawami, obok A. Chmiela¹⁵¹, A. Birkenmajer dał przykład wykorzystania materiału porównawczego pozyskanego w wyniku włączenia metod księgoznawczych¹⁵². Zastosowana przez niego metoda badania opraw zyskała teoretyczne podstawy w 1951 roku, w publikacji poświęconej pamięci K. Piekarskiego¹⁵³. Jak podkreślił autor, zbadanie danej oprawy ma zmierzać do

¹⁴⁷ W. BUDKA: *Filigrany z herbami Łódzia i Lis...*, s. 180–182; IDEM: *Znaki wodne w rękopisie Kórnickim 801...*, s. 2–29.

¹⁴⁸ W. BUDKA: *Papiernie w Nowym Stawie...*, s. 520–524; IDEM: *Herby Prus Królewskich...*, s. 289–292.

¹⁴⁹ F. PUŁASKI: *Wiadomość o najdawniejszych i nieznanym drukach...*, s. 121–126.

¹⁵⁰ A. BIRKENMAJER: *Krakowskie wydania tzw. „Philosophia pauperum”...*, s. 19–31.

¹⁵¹ A. CHMIEL: *Z dawnych opraw...*, s. 8–20.

¹⁵² A. BIRKENMAJER: *Oprawa rękopisu 2470...*, s. 29–70; IDEM: *Fragmety Belwederskiej Biblioteki...*, s. 194–216; IDEM: *O dacie jednego z rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej...*, s. 138–144.

¹⁵³ A. BIRKENMAJER: *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*. W: *Studia nad książką poświęconie pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 105–121.

określenia miejsca i czasu jej powstania oraz oceny pod względem technicznym i artystycznym. Służy do tego szereg łącznie stosowanych metod: proveniencji; badania makulatury i filigranów; badania tłoków, radełek i plakiet używanych przez introligatora; badania treści dzieła oraz wykorzystywania danych o charakterze archiwalnym. Jednak dopiero badania rozszerzone o studium porównawcze pozwalają przyporządkować oprawy konkretnym warsztatom introligatorskim oraz scharakteryzować je pod względem artystycznym jako wyroby powstałe z użyciem techniki oprawiania. Warto przytoczyć podany przez A. Birkenmajera opis metody porównawczej w pracy badawczej nad oprawami, gdyż odwołał się w nim do poglądów przedstawionych na łamach czasopism okresu międzywojennego:

Łączenie opraw w grupy, których elementy wykazują między sobą to czy inne podobieństwo, odgrywa dużą rolę w metodyce naszego przedmiotu (jak zresztą w metodyce wielu innych dyscyplin naukowych). Z jednej bowiem strony przyłączenie danej oprawy do zespołu analogów dostarcza argumentów dla jej lokalizacji i chronologizacji, a zatem odbywa się już w początkowym stadium jej badania; z drugiej zaś strony stanowisko, jakie ona zajmuje w łańcuchu dziejowym [...] może być uwypuklone jedynie pod warunkiem, że się ją rzuci na tło porównawcze, tzn. właśnie zwiąże z innymi do niej podobnymi, a zatem jest to sprawa, należąca do końcowego stadium „opracowania” danej oprawy. Od pierwszego tedy momentu, w którym nas zainteresowała, aż po ostatni, w którym się z nią żegnamy, powinniśmy ją rozpatrywać w ramach jakiegoś zespołu, a nie w oderwaniu od innych¹⁵⁴.

Duży wkład w rozwój metodologii bibliologii, przez stosowanie badań empirycznych, wniosła również Z. Ameisenowa. Warto zauważyć, że w studiach nad zabytkami badaczka wykorzystywała metodę ikonologiczną rozwijaną na gruncie historii sztuki – zwykłą rejestrację i opis artystycznej wartości dzieła zastępowała analizą jego treści, rozszyfrowując znaczenie motywów, tematów i symboli. W swych badaniach doskonalila warsztat metodologiczny, inspirując się bibliologicznymi ustaleniami swych współpracowników z Biblioteki Jagiellońskiej, zwłaszcza A. Birkenmajera i K. Piekarskiego. Widać to już w jej pierwszej pracy na temat inkunabułów graficznych, opublikowanej w „Exlibrisie”¹⁵⁵. W procesie badawczym postulowała wybór metody polegającej na łączeniu zabytków w grupy według technik wykonania, by następnie na podstawie cech charakterystycznych (znaków wodnych, proveniencji, podobieństwa do produkcji malarskiej danego

¹⁵⁴ Ibidem, s. 110–111.

¹⁵⁵ Z. AMEISENOWA: *Inkunabuły graficzne Biblioteki Jagiellońskiej*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 1–18.

kraju) przydzielić je określonym warsztatom. Wykorzystanie metody porównawczej w połączeniu z metodami księgoznawczymi widoczne jest także w badaniach Z. Ameisenowej nad włoskim malarstwem książkowym¹⁵⁶ oraz rękopisami francuskimi¹⁵⁷; wyniki tych badań ogłosiła w „Przeglądzie Bibliotecznym”. W pracy *Księga zwiedzających Świątynię Sybilli w Puławach. Jej historia i dekoracja* opisała proces porównywania inicjałów wyjętych ze średniowiecznych francuskich ksiąg liturgicznych oraz drzeworytu pochodzącego z druku renesansowego z zachowanymi rękopisami. Kolejnym krokiem było powiązanie ich przez badaczkę z Mistrzem Ewangeliarza z Saint Chapelle oraz Jeanem de Papeleu. Studia porównawcze, oprócz wiadomości ze źródeł archiwalnych i proveniencji, zostały też wykorzystane w analizie wydań *Pamiętników* Jana Kilińskiego. A. Kawecka¹⁵⁸, autorka tekstu zamieszczonego w „Pamiętniku Biblioteki Kórnickiej”; drogą komparacji dwóch wydań tego dzieła wykazała identyczne błędy oraz glosa autora świadczące, że ich podstawą była ta sama kopia.

Omawianą metodologią posiłkował się również K. Dobrowolski¹⁵⁹ w studiach nad rękopiśmiennym modlitewnikiem królewicza Aleksandra Jagiellończyka. Badania zabytku przyczyniły się do stworzenia przez uczonego podstaw procedury badań nad modlitewnikami. Zastosował on rozwijaną przez siebie metodę integralną, polegającą na użyciu wielu różnych technik zbierania danych, a następnie porównywaniu ich wyników¹⁶⁰. Posłużył się analizą cech zewnętrznych zabytku (m.in. ekslibrisu, oprawy), co okazało się pomocne w ustaleniu pochodzenia i losów dokumentu oraz zbadaniu kolofonu i treści (tekstów pochodzących m.in. z *Antidotarius animae* Mikołaja Saliceta, *Hortulus animae* i *Livres d'heures*). Na tej podstawie przedstawił źródła pochodzenia modlitw uwzględnionych w modlitewniku.

W studiach księgoznawczych, o czym już wspomniano, posługiwano się również metodą archiwalną. W tego typu badaniach wiedzę o książce, drukarstwie i piśmiennictwie czerpano z przekazów źródłowych, które były bardzo zróżnicowane i rozproszone. Badacze, m.in. W. Budka, A. Chmiel i M. Świeżawska, analizowali zapisy inwentarzy zakładów introligatorskich¹⁶¹; inwentarzy

¹⁵⁶ Z. AMEISENOWA: *Legenda Aurea...*, s. 125–137.

¹⁵⁷ Z. AMEISENOWA: *Księga zwiedzających Świątynię Sybilli...*, s. 310–327.

¹⁵⁸ A. KAWECKA: *Pierwsze wydawnictwo Biblioteki Kórnickiej 1829–1929*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 77–84.

¹⁵⁹ K. DOBROWOLSKI: *Modlitewnik królewicza Aleksandra...*, s. 84–104.

¹⁶⁰ Rozwijana przez Kazimierza Dobrowolskiego metoda zaowocowała po latach publikacją, w której badacz przedstawił jej założenia teoretyczne. Zob.: K. DOBROWOLSKI: *Metoda integralna*. Kraków 1966. Podobne podejście na gruncie nauki o informacji i bibliotekoznawstwa przyjęła w ostatnich latach Sabina Cisek, definiując tzw. metodologię mieszaną, integrującą elementy ilościowe i jakościowe badań. Zob.: S. CISEK: „*Metodologia mieszana*” w *badaniach nauki o informacji i bibliotekoznawstwa*. W: *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku*. [CD-ROM]. Red. M. Kocójowa. Kraków 2010, s. 88–94.

¹⁶¹ A. CHMIEL: *Inwentarz rzeczy introligatora...*, s. 175–180.

papierni¹⁶²; kontraktów dzierżawy papierni¹⁶³; ksiąg sądowych¹⁶⁴; ksiąg miejskich kapitulnych i konsystorskich¹⁶⁵; ksiąg majątkowych¹⁶⁶; dokumentów cechowych¹⁶⁷; korespondencji¹⁶⁸; protokołów zebrań¹⁶⁹; inwentarzy inkunabułów¹⁷⁰; umów drukarni¹⁷¹; uniwersałów poborowych¹⁷².

Warto przyrzeć się również rozwiązaniom metodologicznym, po które sięgali badacze w pracach na temat bibliotek. Poszerzając swoje pola zainteresowań w ramach kształtującej się wówczas nauki o bibliotece, coraz częściej wykorzystywali osiągnięcia i metody wypracowane w ramach innych dyscyplin naukowych: bibliografii, socjologii, pedagogiki, psychologii, ekonomii czy księgoznawstwa. W analizowanych czasopismach nie publikowano artykułów teoretycznych zawierających propozycje łączenia i stosowania metod badawczych, inspiracje dokonaniem innych nauk widać natomiast w realizowanych badaniach.

Autorzy tekstów zamieszczanych w czasopismach do 1918 roku często posługiwali się metodą historyczno-opisową w celu zbadania i zobrazowania dziejów bibliotek. W związku z tym przy okazji prezentacji współczesnych placówek porządkowali fakty historyczne dotyczące ich powstania, funkcjonowania, zadań i miejsca w społeczeństwie w okresie niewoli narodowej¹⁷³ oraz zmiany w postrzeganiu roli bibliotekarza na przestrzeni wieków¹⁷⁴. W tym obszarze poznawczych celów czasem posilkowali się metodą archiwalną, traktując inwentarze biblioteczne jako materiały źródłowe¹⁷⁵. Również po 1918 roku

¹⁶² W. BUDKA: *Papiernia przysuska...*, s. 53–54.

¹⁶³ W. BUDKA: *Papiernia w Kościelcu Śląskim...*, s. 30–34.

¹⁶⁴ P. DĄBKOWSKI: *Kilka uwag o oprawie ksiąg sądowych polskich (na podstawie aktów województwa ruskiego)*. „*Exlibris*” 1918, z. 2, s. 21–30.

¹⁶⁵ M. ŚWIEŻAWSKA [WOJCIECHOWSKA]: *Introligatorzy poznańscy...*, s. 71–89.

¹⁶⁶ W. BUDKA: *Biblioteka Deczuszów...*, s. 110–126.

¹⁶⁷ A. CHMIEL: *Introligatorzy cudzoziemscy...*, s. 91–109.

¹⁶⁸ S. BODNIAK: *Karta z bibliotekarskich i starościńskich zajęć...*, z. 4–5, s. 72–76; K. TYSZKOWSKI: *Rękopis z archiwum królewicza...*, s. 154–156; A. KAWECKA: *Pierwsze wydawnictwo Biblioteki...*

¹⁶⁹ A. SKAŁKOWSKI: *Towarzystwo Przyjaciół Konstytucji 3 Maja*. „*Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*” 1930, z. 2, s. 50–83.

¹⁷⁰ K. PIEKARSKI: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1927...*, s. 42–50; IDEM: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1935...*, s. 84–99.

¹⁷¹ J. NIEĆ: *Drukarnia Klasztoru OO. Bazylianów w Poczajowie*. „*Przegląd Biblioteczny*” 1935, z. 4, s. 229–234.

¹⁷² W. BUDKA: *Papiernia w Odrzykoniu...*, s. 61–66.

¹⁷³ *Towarzystwo Biblioteki Publicznej*. „*Książka*” 1907, nr 5, s. 169–171; F. CZERWIJOWSKI: *Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie*. „*Przegląd Bibliograficzny*” 1913, nr 6, s. 153–155.

¹⁷⁴ K. WOŹNICKI: *W obronie księżnictwa...*, s. 337–340; M. NIEMIĘKIEWICZ: *Jeszcze w sprawie księżnictwa...*, s. 425–427.

¹⁷⁵ K. KACZMARCZYK: *Rewizja bibliotek klasztorów krakowskich w roku 1810*. „*Przegląd Biblioteczny*” 1909, z. 3, s. 182–190.

zagadnieniem żywo interesującym ówczesnych badaczy były dzieje polskich bibliotek i księgozbiorów. Konieczność prowadzenia tego typu studiów, a zarazem metodycznie sformułowany program badań ogłosił A. Birkenmajer, podczas IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie w 1936 roku wygłaszając referat *Książka rękopiśmienna*. Postulował w nim podejmowanie badań, które określałyby –

jakie to były biblioteki, które u nas w danej epoce istniały; a więc jakie instytucje (klasztory, katedry biskupie, kolegiaty, parafie, uniwersytet, inne szkoły) i jacy ludzie prywatnie kolekcjonowali książki. Dalej: jakie czynniki wpływały na powstawanie tych bibliotek i ich pomnażanie (potrzeby praktyczne, zainteresowania naukowe, zamiłowanie do pięknej książki)? Jakimi się one sposobami pomnażały (dary, kupno, przepisywanie)? Jaki był ich skład ilościowy i jakościowy? Gdzie i jak je przechowywano (skrzynie, sale biblioteczne, rozmieszczenie w szafach czy pulpitych)? Kto nimi zarządzał (o ile to nie były księgozbiory prywatne)? Czy i jak je inwentaryzowano lub katalogowano? Komu, na jakich warunkach je udostępniano? Jakie przedsięwzięto środki, żeby je uchronić od rozproszenia? Jak, mimo to, rozpraszają się i przepadały?¹⁷⁶

W odróżnieniu od studiów nad księgozbiorami prywatnymi i pojedynczymi egzemplarzami zabytków piśmiennictwa, w ramach których szeroko wykorzystywano metody księgoznawcze, w badaniach bibliotek posługiwano się nimi stosunkowo rzadko, zwłaszcza metodami typograficznymi i proweniencyjnymi, pozwalającymi odtworzyć stan księgozbioru biblioteki czy zrekonstruować zasoby¹⁷⁷. Opisy dawnych bibliotek powstawały przede wszystkim jako efekt eksploracji źródeł pisanych w postaci: dokumentacji bibliotecznych¹⁷⁸; katalogów i inwentarzy¹⁷⁹; spisów dzieł¹⁸⁰; protokołów Komisji Edukacji Narodowej¹⁸¹; korespondencji¹⁸². Dzięki temu możliwe było odtworzenie wewnętrznej struktury

¹⁷⁶ A. BIRKENMAJER: *Książka rękopiśmienna...*, s. 35–36.

¹⁷⁷ J. MAYER: *O książkach z daru Reginy Żółkiewskiej...*, s. 163–171; J. NIEĆ: *Biblioteka kościoła parafialnego...*, s. 28–29.

¹⁷⁸ M. ŁODYŃSKI: *Fragmента Zalusciana...*, s. 264–271; K. BUCZEK: *Przyczynek do historii...*, s. 77–84.

¹⁷⁹ J. VOLF: *Polski dział księgozbioru Józefa Walentego Złobickiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 510–515; T. MAŃKOWSKI: *Do dziejów biblioteki...*, s. 197–209; K. BUCZEK: *Rękopisy wilanowskie...*, s. 66–78; P. DAVID: *Biblioteka Wikariuszów...*, s. 137–148.

¹⁸⁰ W. BUDKA: *Księgozbiór Kaspra Wieruskiego...*, s. 54–57; IDEM: *Biblioteka Mikołaja Bronnowskiego...*, s. 209–215; IDEM: *Księgozbiór księdza...*, s. 10–16.

¹⁸¹ M. ŁODYŃSKI: *Biblioteka Rzeczypospolitej...*, s. 20–26.

¹⁸² A. BAR: *Z korespondencji Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 49–54; K. LEPSZY: *Wizyta Zygmunta III w Uniwersytecie Jagiellońskim roku 1588*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 23–26; M. KUKIEL: *Archiwum polityczne...*, s. 13–17.

dawnych kolekcji, ukazanie procesu gromadzenia, opracowywania, porządkowania i udostępniania księgozbioru.

Po 1918 roku nastąpiła ewolucja w metodologii badań nad współczesną biblioteką, w wyniku dążenia bibliotekoznawców do ich usprawnienia. Teoretyczne i praktyczne znaczenie dla rozwoju bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa praktycznego miały studia nad normalizacją zapoczątkowane przez A. Łysakowskiego¹⁸³ i J. Grycza¹⁸⁴ na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”. Opracowania te stanowiły pokłosie wcześniejszych dyskusji w środowisku bibliotekarzy i zgłaszanych przez nich projektów, wniosły do praktyki i wiedzy bibliotecznej teoretyczną refleksję na temat naukowej organizacji pracy bibliotekarskiej, dostarczyły wskazówek dotyczących wdrażania normalizacji w działalności bibliotek. Autorzy, wykorzystując metody naukowe i wyniki prac badawczych, postawili sobie za cel podniesienie efektywności i jakości pracy. A. Łysakowski postulował stosowanie dwóch metod przejętych z dorobku nauk ekonomicznych, zwłaszcza z teorii organizacji pracy: metody historyczno-statystycznej do obliczania średniego czasu pracy danego zespołu pracowników w określonym okresie (np. w zakresie liczby skatalogowanych książek na podstawie analizy dokumentacji bibliotecznej) oraz metody obserwacyjno-eksperymentalnej, czyli chronometrażu wykorzystanego do analizy poszczególnych, oddzielnych czynności wykonywanych przez różne kategorie pracowników bibliotek (bibliotekarzy, pomocników i woźnych).

Metodę statystyczną na użytek bibliotek rozwijała J. Bornsteinowa¹⁸⁵. Poza prezentacją wyników badań badaczka przedstawiła także teoretyczne rozważania w odniesieniu do tej metody oraz omówiła procedurę badań ankietowych w procesie zbierania materiałów dotyczących bibliotek naukowych w Polsce. Jej stanowisko było krytykowane, gdyż w badaniach jako kryterium „naukowości” bibliotek przyjęła rodzaj księgozbioru, bez rozpatrywania jego funkcji¹⁸⁶. Pomimo to opracowała wiele cennych rad w sprawie realizacji badań ankietowych, zwracała także uwagę na zagrożenia, których źródłem są zachowania respondentów, m.in. niską zwrotność formularzy, niekompletność danych w wypełnianych kwestionariuszach.

Nowością na polskim gruncie, zgodną z tendencjami światowymi, było zainicjowanie dyskusji na temat potrzeby uwzględnienia psychiki czytelnika w pra-

¹⁸³ A. ŁYSAKOWSKI: *Obliczanie czasu...*, s. 36–48; IDEM: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych...*, s. 283–304. Zob. też: *Naukowa organizacja pracy w bibliotekarstwie*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1931/32, nr 2, s. 28–29 (program i literatura wykładu wygłoszonego przez Adama Łysakowskiego na kursie bibliotekarskim zorganizowanym przez Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy w dniu 3 maja 1931 r.)

¹⁸⁴ J. GRYZA: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych...*, s. 305–308.

¹⁸⁵ J. BORNSTEINOWA: *Biblioteki naukowe w Polsce...*, s. 283–299; EADEM: *O statystyce bibliotek...*, s. 1–12.

¹⁸⁶ A. MĘŻYŃSKI: *Biblioteki naukowe w Polsce w poszukiwaniu tożsamości*. „Przegląd Biblioteczny” 2005, z. 3, s. 286; Z. GACA-DĄBROWSKA: *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. Wrocław 2007, s. 25–26.

cach nad instrukcją katalogowania. Prekursor tej koncepcji J. Grycz po raz pierwszy wypowiedział się na ten temat w 1924 roku na łamach „Exlibrisu”, w swym programowym opracowaniu *O polskie przepisy katalogowania*¹⁸⁷. Jak napisał: „Nie do tego bowiem służyć mają przepisy katalogowania, aby pewne dzieło bibliotekarz umiał skatalogować, lecz przede wszystkim zdążyć do tego powinny, aby dzieło to czytelnik mógł łatwo i pewnie w katalogu odszukać, o jego istnieniu lub nieistnieniu w bibliotece szybko się dowiedzieć i sygnaturę jego podać”¹⁸⁸. Według J. Grycza zgodnie z tym założeniem jeden z głównych warunków podczas układania polskich przepisów katalogowania powinna stanowić znajomość zasad psychologii. Bibliotekarz tworzący katalog na potrzeby biblioteki winien zatem postawić się w sytuacji użytkownika i zwrócić uwagę na racjonalne uszeregowanie kart w katalogu alfabetycznym oraz przyporządkować logicznie hasła tytułowe jako wyrazy porządkowe. Propagatorem tej zasady, chociaż wyrażającym przeciwne zdanie co do wyboru pierwszego rzeczownika w mianowniku jako hasła tytułowego, był A. Łysakowski, który także analizował zagadnienie psychologicznych podstaw instrukcji katalogowych¹⁸⁹. W pracach dotyczących przepisów katalogowania alfabetycznego i rzeczowego wykorzystywał metody eksperymentalne, o czym pisał m.in. na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”¹⁹⁰. Przedstawił wówczas wyniki eksperymentu polegającego na obliczeniu liczby kart w katalogu krzyżowym tworzonym na użytek księgozbioru Czytelni Publicznej (studenckiej) i Czytelni Profesorskiej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie.

W dwudziestoleciu międzywojennym w badaniach bibliotekoznawczych, podobnie jak w badaniach księgoznawczych, wyraźnie doceniono zalety metody porównawczej. Jej znaczenie wzrosło po 1945 roku, kiedy wyodrębniona została empiryczna subdyscyplina, zwana bibliotekarstwem porównawczym. Jednak zalety tej metody, wykorzystywanej w praktycznej działalności bibliotek po odzyskaniu niepodległości, podkreślają współcześni badacze, m.in. Piotr Lewkowicz, który zaznaczył, że przy jej użyciu możliwe było charakteryzowanie różnego rodzaju rozwiązań stosowanych w bibliotekach, a na podstawie wniosków płynących z ich porównania – opracowywanie optymalnych procedur w celu rozwiązania problemów, z jakimi borykali się bibliotekarze¹⁹¹. Rosnące zainteresowanie empirycznymi analizami komparatystycznymi, z uwzględnieniem proce-

¹⁸⁷ J. GRYCZ: *O polskie przepisy katalogowania*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 205–215.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 211.

¹⁸⁹ A. ŁYSAKOWSKI: *Eksperyment psychologiczny w bibliotekarstwie*. „Ruch Filozoficzny” 1926/7, s. 74–75; IDEM: *Psychologiczne podstawy instrukcji katalogowania*. „Przegląd Oświatowy” 1927, nr 3, s. 67–73.

¹⁹⁰ A. ŁYSAKOWSKI: *Katalog krzyżowy w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej w Wilnie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 220–223.

¹⁹¹ P. LEWKOWICZ: *Wizerunek pracownika biblioteki akademickiej kreowany w polskiej literaturze zawodowej dwudziestolecia międzywojennego*. W: *Biblioteka jako „trzecie miejsce”*. Międzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego: materiały konferencyjne. Red. M. WROCLAWSKA, J. JERZYK-WOJTECKA. Łódź 2011, s. 199.

sów, struktur i zjawisk, nie przełożyło się jednak na refleksję teoretyczną i metodologiczną.

Według Jadwigi Kołodziejkiej¹⁹² można wyróżnić trzy nurty bibliotekoznawstwa porównawczego: 1) nurt traktujący rozwój bibliotekarstwa w określonych krajach w ramach szerokiego kontekstu społecznego, obejmującego uwarunkowania historyczne, polityczne, ekonomiczne, kulturowe; 2) nurt, w którym badacze stosujący metodę porównawczą skupiają się na określonych typach bibliotek (narodowych, uniwersyteckich, publicznych) albo odnoszą się do wybranych problemów bibliotekarskich (klasyfikacji, automatyzacji); 3) nurt, w którym określony typ biblioteki uznano za klucz do wyjaśnienia szerszych zjawisk: obrazu czytelnictwa, produkcji książek, procesu urbanizacji. W międzywojniu widziano potrzebę prowadzenia tego typu studiów, z reguły publikowano jednak teksty przyczynkarskie. Przedmiotem międzynarodowych badań porównawczych na łamach polskich czasopism były: koncepcje organizacyjne bibliotek¹⁹³; zagadnienia przepisów prawnych (ustawy biblioteczne)¹⁹⁴; podręczniki bibliotekarskie¹⁹⁵; programy kształcenia szkół bibliotekarskich¹⁹⁶. Należy podkreślić, że do doświadczeń bibliotek w innych krajach odwoływano się przede wszystkim w czasopismach (dominował tu zwłaszcza „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”), chociaż problematykę tę poruszano również w publikacjach książkowych, takich jak *Biblioteki publiczne w Czechosłowacji: organizacja i rozwój w latach 1919–1927* Jadwigi Filipkowskiej-Szemplińskiej¹⁹⁷ i *Porównanie zagranicznych przepisów katalogowania* J. Grycza¹⁹⁸.

Warto zauważyć, że w studiach związanych z badaniem książki i biblioteki wykorzystywano dwie wersje metody porównawczej¹⁹⁹. W tekstach biblioteko-

¹⁹² J. KOŁODZIEJSKA: *Bibliotekoznawstwo porównawcze*. W: *Metodologia bibliotekoznawstwa i nauki o informacji naukowej. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej oraz Bibliotekę Główną UAM (17–18.12.1976)*. Red. S. KUBIAK. Poznań 1976, s. 25–26.

¹⁹³ M. ŁODYŃSKI: *Centralna biblioteka państwowa...*, s. 1–15; W. ZALESKA-KURNATOWSKA: *Biblioteki dla niewidomych*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 6–7, s. 65–70; J. KRAUZÓWNA: *Biblioteki w szpitalach*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 9–11.

¹⁹⁴ W. DĄBROWSKA: *Wytyczne ustawodawstwa...*, s. 249–282. Opublikowano również rozszerzoną wersję artykułu. Zob.: EADEM: *Nowoczesne ustawodawstwo w zakresie bibliotek publicznych*. Warszawa 1929.

¹⁹⁵ H. HLEB-KOSZAŃSKA: *Analiza obcych podręczników bibliotekarskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 75–91.

¹⁹⁶ W. DĄBROWSKA: *Wykształcenie zawodowe bibliotekarza...*, s. 17–19; EADEM: *Wykształcenie zawodowe bibliotekarza (dokończenie)...*, s. 35–38.

¹⁹⁷ J. FILIPKOWSKA-SZEMPLIŃSKA: *Biblioteki publiczne w Czechosłowacji: organizacja i rozwój w latach 1919–1927*. Warszawa 1930.

¹⁹⁸ J. GRYCZ: *Porównanie zagranicznych przepisów katalogowania*. Kraków 1929. Zob. też: IDEM: *Porównanie polskich przepisów katalogowania*. Kraków 1926.

¹⁹⁹ O podziale metody porównawczej na dwie wersje: terytorialną i chronologiczną pisali m.in.: C. MAJOREK: *Metoda porównawcza w badaniach historycznooświatowych*.

znawczych autorzy stosowali wersję terytorialną, polegającą na analizie danego zagadnienia w różnych krajach, o różnym stopniu rozwoju bibliotek i wiedzy o niej, o różnej sytuacji politycznej i ekonomicznej. Ta metoda pozwalała badaczom na poznanie stanu teorii i praktyki bibliotekarskiej w kilku krajach, w tym samym czasie, z reguły współcześnie. Z kolei w badaniach księgoznawczych poza wersją terytorialną posługiwali się również wersją chronologiczną, zwaną retrogresywną. Dzięki niej eksplorowali książkę w różnych okresach czasu, w celu uchwycenia różnic obejmujących poszczególne wydania czy oprawy.

4.3. Dyskusje wokół terminologii

Proces kształtowania się odrębnych dyscyplin, księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa, proces określania ich pól badawczych i metodologii, wymuszał ujednoczenie terminologii i opracowanie odpowiadających jej pojęć. Jak zauważył Krzysztof Migoń, „Chaos pojęciowy i terminologiczny zawsze niekorzystnie odbija się na jakości naukowego piśmiennictwa, obniża wartość wykonanych prac i negatywnie wpływa na zastosowania praktyczne, zwłaszcza w klasyfikacji i typologii wydawnictw, w normalizacji, w pracach bibliograficznych i bibliotecznych”²⁰⁰.

W początkach XX stulecia zdawano sobie sprawę, że bezład terminologiczny utrudnia prowadzenie wykładów i badań, opóźnia też rozwój dyscypliny. Ten fakt podkreślano zarówno w pracach księgoznawczych, jak i bibliotekoznawczych. Na łamach omawianych czasopism nie podejmowano jednak prób opracowania teorii dyscypliny, zwłaszcza relacji między księgoznawstwem, bibliotekoznawstwem i bibliografią, prawdopodobnie dlatego, że wybitni bibliolodzy pracowali jako bibliotekarze i jednocześnie prowadzili badania naukowe. Nie zastanawiano się, w jaki sposób wprowadzić ład w terminologii dyscypliny, nie prowadzono dyskusji ani polemik na ten temat. Potwierdza to uwaga K. Piekarskiego, który w artykule poświęconym zabytkom literatury z pierwszej połowy XVI wieku napisał o obowiązku prowadzenia badań księgoznawczych przez bibliotekarzy bibliotek naukowych. Według jego opinii:

Mniejsza o to, jak ową naukę nazwiemy: bibliografią, bibliologią, księgoznawstwem, socjologią książki czy jak tam inaczej. Faktem jest, że vox

„Przegląd Humanistyczny” 1979, nr 7, s. 11–32; J. TOPOLSKI: *Metodologia historii*. Warszawa 1984.

²⁰⁰ K. MIGOŃ: *Bibliologiczne problemy książki ilustrowanej...*, s. 16. Zob. też: IDEM: *Rola terminologii w prezentacji wiedzy księgoznawczej*. „Przegląd Biblioteczny” 2003, z. 1–2, s. 77–83.

populi (o czym każdy z nas wie z codziennej praktyki) żąda od bibliotekarzy nie tylko znajomości tych zagadnień, lecz także ich rozwiązywania. Można by to jeszcze zlekceważyć, ale trudno już przejść do porządku dziennego nad poczuwaną [odczuwaną – B.Ż.K.] przez nas samych bieżącą potrzebą tych rozwiązań i doświadczalnym stwierdzeniem, że prócz nas samych nikt inny rozwiązywaniem tych problemów się nie trudni²⁰¹.

Analiza tematów poruszanych w badanych czasopismach pozwala więc na konstatację, że artykuły zawierające refleksję terminologiczną zamieszczano rzadko, jedynie na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” ukazały się dwa opracowania poświęcone *stricte* definicjom z zakresu bibliotekoznawstwa. Można natomiast zauważyć dążenie do formułowania nowych pojęć przy okazji realizowanych badań naukowych, chociaż nie prowadzono pożądanej wymiany myśli w tym zakresie.

Polem badawczym, w ramach którego podjęto próbę wprowadzenia pierwszych polskich terminów do nazewnictwa księgoznawczego, było introligatorstwo, w tym badania nad oprawami książek. Stosowane wówczas w polskich warsztatach terminy introligatorskie zostały zdominowane przez obce wpływy, przede wszystkim w związku z wędrownkami czeladników polskich do warsztatów niemieckich, austriackich i szwajcarskich oraz przyjazdami niemieckich rzemieślników do Galicji i Księstwa Poznańskiego. Prekursorem prac nad ujednoczeniem i sprecyzowaniem słownictwa introligatorskiego był Bonawentura Lenart, który w 1909 roku we współpracy z Janem Łosiem i A. Chmielem przygotował kwestionariusz ankiety skierowanej do polskich introligatorów. Od respondentów oczekiwano podania propozycji polskich terminów dla opisanych w kwestionariuszu czynności, elementów pracy, narzędzi i materiałów introligatorskich. Inicjatywa ta, podobnie jak podjęta później przez „Polską Gazetę Introligatorską”, nie przyniosła oczekiwanej reakcji²⁰².

Zdaniem Elżbiety Pokorzyńskiej²⁰³ najbardziej zauważalnym wkładem badaczy lat międzywojennych w tworzenie terminologii oprawoznawczej było nadanie nazw tłokom introligatorskim zdobiącym oprawy. A. Chmiel²⁰⁴ na łamach artykułu opublikowanego w czasopiśmie „Exlibris” w 1917 roku wyodrębnił dwa rodzaje tłoków: wycisk na ślepo i radełko. Jako pierwszy użył przy tym terminu

²⁰¹ K. PIEKARSKI: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 329.

²⁰² B. LENART: *Spolszczenie wyrazów zawodowych*. „Polska Gazeta Introligatorska” 1928, s. 69–70; IDEM: *Słownictwo introligatorskie*. „Polska Gazeta Introligatorska” 1929, nr 2/3, s. 19–21. Zob. też: J. OSIĘGŁOWSKI: *Bonawentura Lenart – twórca nowoczesnej polskiej konserwacji książki*. „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 191–215.

²⁰³ E. POKORZYŃSKA: *O potrzebie słownika oprawoznawczego*. W: *Tegumentologia polska dzisiaj*. Red. A. WAGNER. Toruń 2015, s. 58.

²⁰⁴ A. CHMIEL: *Z dawnych opraw...*, s. 8–20.

„radełko” w piśmiennictwie polskim. Największym orędownikiem opracowania terminologii fachowej z zakresu intrologatorstwa okazał się jednak A. Birkenmajer, który ubolewał nad jej niedoskonałością. W 1951 roku, podsumowując brak zainteresowania i współpracy środowiska w tym obszarze, zwrócił uwagę, że: „Jest ono [nazewnictwo – B.Ż.K.] dotychczas i płynne i niewyrobione. Każdy z dotychczasowych polskich historyków intrologatorstwa ukuł, co prawda, na swój użytek pewien zespół terminów technicznych, ale zespoły te są i szczupłe i nie pokrywają się wzajemnie ze sobą²⁰⁵”. W 1925 roku na łamach „Exlibrisu” wypowiedział się po raz pierwszy na temat potrzeby sprecyzowania terminologii intrologatorskiej. Podkreślając, że w praktyce wykorzystuje się terminy niemieckie, zaproponował kilka polskich odpowiedników, takich jak związ, nagłównia, zszywki, nawrót. Wystąpił też z postulatem zainicjowania dyskusji, która przyniosłaby nowe propozycje terminologiczne. Przewidywany odzew środowiska jednak nie nastąpił. A. Birkenmajer jeszcze dwukrotnie poruszał temat terminologii fachowej: w 1939 roku, w tekście poświęconym oprawie *Psalterza Floriańskiego*²⁰⁶, oraz, jak wspomniano wcześniej, w 1951 roku, przy okazji prezentacji metody opracowywania opraw zabytkowych²⁰⁷. W konsekwencji autorzy wykorzystywali różne, nieujednoliczone nazwy narzędzi i technik dekorowania opraw, inspirowane się terminami z zakresu złotnictwa i historii sztuki.

Dorobkiem tegumentologii w pierwszym czterdziestolecu XX wieku było również wprowadzenie pojęcia superekslibrisu do literatury fachowej adresowanej do bibliotekarzy i bibliofilów. Często jednak dostrzec można brak ujednoliczonej terminologii, czego przykładem jest tekst A. Chmiela²⁰⁸ w czasopiśmie „Exlibris”. Autor ten, używając pojęcia ekslibrisu, swoje opracowanie w rzeczywistości poświęcił superekslibrisom. Wyraźnego rozróżnienia ekslibrisu od superekslibrisu dokonał E. Chwalewik²⁰⁹ w artykule na temat dziejów i twórców znaków książkowych. Nieoceniony wkład w zwalczanie swobody terminologicznej w zakresie używania pojęć ekslibrisu i superekslibrisu – co zaakcentował w ostatnich latach Arkadiusz Wagner²¹⁰ – wniósł natomiast K. Piekarski. Ten przedwojenny bibliolog, recenzując opracowania R. Kotuli²¹¹ i G. Kowalskiego²¹² w czasopismach „Przegląd Biblioteczny” i „Exlibris”, zwrócił uwagę na niewłaściwe użycie obu

²⁰⁵ A. BIRKENMAJER: *W sprawie rejestracji...*, s. 177–178.

²⁰⁶ A. BIRKENMAJER: *Obecna oprawa Psalterza Floriańskiego*. W: *Psalterz Floriański łacińsko-polsko-niemiecki: rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie*. Red. L. BERNACKI. Lwów 1939, s. 1–15.

²⁰⁷ A. BIRKENMAJER: *W sprawie rejestracji...*, s. 105–121.

²⁰⁸ A. CHMIEL: *Exlibris Biblioteki Uniwersytetu Krakowskiego z w. XVI*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 42–44.

²⁰⁹ E. CHWALEWIK: *O exlibrisach polskich...*, s. 7.

²¹⁰ A. WAGNER: *Superekslibris polski: studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*. Toruń 2016, s. 39–40.

²¹¹ K. PIEKARSKI [rec.]: *Rudolf Kotula...*

²¹² K. PIEKARSKI [rec.]: *Uwagi i uzupełnienia...*

terminów przez wymienionych autorów i podał definicję supereklibrisu, uznając, iż jest on „odciśniętym tłokiem specjalnie do tego celu wykonanym i stanowiącym własność prywatną posiadacza księgozbioru, lecz z tak zwanym superexlibrisem »introligatorskim«, wybitym na żądanie klienta tłokami, którymi dany warsztat rozporządzał”²¹³. Wprowadzając na kartach swych prac podział superexlibrisów na herbowe (wyciskane złotem) i słowne (odtłoczone srebrem lub na ślepo)²¹⁴, przyczynił się do utrwalenia tych pojęć w piśmiennictwie.

K. Piekarski i W. Budka podjęli też inicjatywę wprowadzenia nowych terminów w zakresie papiernictwa. W swoich opracowaniach używali polskich odpowiedników powszechnie stosowanych w języku francuskim nazw *pontuseau* (kresy) i *vergeures* (prążki) na oznaczenie konturowych znaków wodnych występujących na tle prześwitów drutów sita papierniczego. W. Budka w artykule *Znaki wodne w rękopisie Kórnickim 80l*²¹⁵ zaznaczył: „Kresami nazywam pontuseaux. Lelewel [...] nazywa je »szramy, czyli paralelowe linie«, Piekarski (*W sprawie dwu wydań krakowskich Turrekrematy*, Exlibris III. 24 przypis I) zaś linie wiązania lub wiązania. Dla *vergeures* przyjmuję miano prążków. Lelewel nazwał je pręgami, Piekarski liniami sieci”²¹⁶. Do tych terminów odniósł się w 2009 roku Jan Dąbrowski, redaktor *Antologii prac historyka papiernictwa Włodzimierza Budki*²¹⁷. Podkreślił wówczas, iż „Pierwsze z nich przetrwało próbę czasu i jest nadal stosowane, natomiast »prążki« się nie przyjęły, a w użyciu są »żeberka« i mówi się o papierze żeberkowym”²¹⁸.

W czasopiśmiennictwie warte zauważenia są próby ustalenia polskiej terminologii w zakresie bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa praktycznego. Nie podejmowano dyskusji na temat nazwy dyscypliny, można jednak zaobserwować ewolucję nazewnictwa stosowanego przez autorów opracowań na określenie bibliotekarstwa. W pierwszych latach XX wieku napotkać można jeszcze w literaturze tradycję wykorzystywania terminu „księżnictwo” autorstwa J. Lelewela w odniesieniu do bibliotekarstwa²¹⁹. Poza artykułami²²⁰ opublikowanymi w „Książce” nazwy tej użyli również Waław Karczewski i Władysław Kłyszewski

²¹³ Ibidem, s. 64.

²¹⁴ F. BIESIADECKI, K. PIEKARSKI: *Materiały do dziejów biblioteki...*, s. 40.

²¹⁵ W. BUDKA: *Znaki wodne w rękopisie Kórnickim 80l...*, s. 26–29. Zob. też: IDEM: *Stan badań papiernictwa w Polsce od XV do XVIII wieku...*, s. 62–63.

²¹⁶ W. BUDKA: *Znaki wodne w rękopisie Kórnickim 80l...*, s. 27.

²¹⁷ *Antologia prac historyka papiernictwa Włodzimierza Budki*. Red. J. DĄBROWSKI. Duszniki-Zdrój 2009.

²¹⁸ J. DĄBROWSKI: *Posłowie*. W: *Antologia prac historyka...*, s. 323.

²¹⁹ O zadaniach księżnictwa pisano w 1905 r. w prospekcie planowanego czasopisma „Książnica. Wydawnictwo poświęcone wiedzy bibliotecznej, bibliografii i lubownictwu książek”. Więcej na temat tego tytułu w rozdziale 1.

²²⁰ K. WOŹNICKI: *W obronie księżnictwa...*, s. 337–340; M. NIEMIERKIEWICZ: *Jeszcze w sprawie księżnictwa...*, s. 425–427.

w 1909 roku, w *Listach do Redakcji*²²¹ na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”, omawiając rozwój bibliotekarstwa w Stanach Zjednoczonych. Natomiast w międzywojniu termin ten nie był już stosowany.

Po 1918 roku rozwój badań w zakresie organizacji pracy bibliotecznej i jej technologii przyniósł potrzebę określenia podstawowych pojęć bibliotekarskich. W 1984 roku Elżbieta Słodkowska²²² stwierdziła, że polska terminologia bibliotekarska stanowi obszar badawczy mało penetrowany na skutek braku systematycznych i szeroko zakrojonych studiów w tej dziedzinie. Prace nad opracowaniem ujednoliconej terminologii bibliotekarskiej w latach międzywojennych nie miały charakteru ostatecznego. Nie zdołano opublikować podręcznika ani wydawnictw informacyjnych, które porządkowałyby i określały terminologię bibliotekarską. Zdawano sobie jednak sprawę, jak wiele trzeba zrobić na polu teorii bibliotekoznawczej i bibliotekarskiej, by w konsekwencji ustalić jednoznaczne określenia terminologiczne.

Zasopisma stanowiły forum dla autorów prezentujących i wprowadzających do powszechnego użytku nowe pojęcia związane z działalnością bibliotek. Opracowania wybitnych bibliotekoznawców na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”, chociaż miały charakter przyczynkowski, przyniosły pierwsze ustalenia w tej materii. Katalizatorem zmian w tym zakresie były zintensyfikowane prace nad polskimi przepisami katalogowania zbiorów.

Wówczas to J. Grycz²²³ wystąpił z postulatem określenia podstawowych pojęć, takich jak: zadania katalogu; jednostka katalogowa; autorstwo; współtwórcy dzieła; dzieło anonimowe; dzieło opisywane pod jego tytułem; czasopismo; wydawnictwo zbiorowe; wydawnictwo ciągłe. Na łamach „Przeglądu” postulat ten realizowali A. Łysakowski i Mikołaj Dzikowski. W recenzji *Przepisów katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny wykaz druków* A. Łysakowski odniósł się do roli terminologii w tego rodzaju przepisach, twierdząc, że „zasadą powinno być stałe używanie jednego tylko terminu dla jednego i tylko jednego pojęcia. Czyli – unikanie synonimów i homonimów, które mogą być utrudnieniem dla wczytujących się [...]”²²⁴. W artykule *O terminologię instrukcji katalogowania alfabetycznego*²²⁵ zamieścił zestawienie pojęć i terminów podstawowych dla instrukcji katalogowania, szczególnie w odniesieniu do rodzajów wydawnictw, pojęcia jednostki katalogowej i cech książki. Z kolei M. Dzikowski w artykule

²²¹ W. KARCEWSKI, W. KŁYSZEWSKI: *Listy do Redakcji*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 150–153.

²²² E. SŁODKOWSKA: *Uwagi o badaniach nad terminologią bibliotekarską w związku z rozprawą Bolesława Świdorskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1984, z. 2, s.173.

²²³ J. GRYCZ: *Porównanie polskich przepisów...*; IDEM: *Porównanie zagranicznych przepisów...*

²²⁴ A. ŁYSAKOWSKI [rec.]: *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny katalog druków*. Warszawa MCMXXXIV. Nakładem Biblioteki Narodowej. 80. S. XVIII, 101. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 3, s. 179.

²²⁵ A. ŁYSAKOWSKI: *O terminologię instrukcji...*, s. 1–10.

*Definicja „czasopisma” w bibliotekarstwie*²²⁶ dokonał podziału i charakterystyki podstawowych kategorii wydawnictw drukowanych, w tym czasopism.

Duży wkład w popularyzację nowych terminów wniósł J. Grycz²²⁷, w artykule *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich* definiując pojęcia normy i normalizacji. Na uwagę zasługuje również jego artykuł *Zagadnienie fotografii w bibliotekarstwie*²²⁸ z 1938 roku, w którym wprowadził do rodzimego bibliotekarstwa pojęcie mikrofilmu. W 1937 roku tworzenie pracowni mikrofilmowych przy bibliotekach i archiwach we wszystkich ważniejszych ośrodkach naukowych w Polsce postulował Jan Rutkowski²²⁹. Jednak to J. Grycz rozwinął to pojęcie, omawiając je w kontekście technicznego wynalazku usprawniającego pracę bibliotekarską, i przez długie lata jego opracowanie było jedynym o tej tematyce.

Nowe terminy pojawiały się nie tylko w artykułach, czasem stanowiły konsekwencję praktyki przy okazji ogłaszania krótkich komunikatów czy sprawozdań. Takim przykładem jest biblioterapia – termin po raz pierwszy użyty przez Franciszka Waltera w tytule artykułu opublikowanego na łamach czasopisma „Czas”²³⁰. Przedstawiona przez autora idea zakładania bibliotek sanatoryjnych zainspirowała J. Grycza, czemu dał wyraz w zamieszczonej w 1939 roku w „Silva Rerum”²³¹ notatce z posiedzenia Międzynarodowej Sekcji Bibliotek Szpitalnych. Wyjaśnił w niej po raz pierwszy znaczenie tego słowa i opisał dokonania osób i instytucji zajmujących się tym zagadnieniem na gruncie polskim i międzynarodowym. Według niego „określenie »biblioterapia« wymaga uzgodnienia z terminologią używaną w bibliotekarstwie. Tu bowiem określa się tym terminem pielęgnowanie książek, naprawianie uszkodzeń, rekonstrukcję itp., słowem, »leczenie« »chorych« książek [...]. Prof. Walter zaś rozumie przez biblioterapię [...] leczenie, a raczej współleczenie chorych ludzi za pomocą książek”²³². Tym samym J. Grycz wprowadził termin „biblioterapia” do piśmiennictwa przeznaczonego dla środowiska ludzi książki i poszerzył wiedzę terminologiczno-definitywną z zakresu bibliotekarstwa praktycznego.

²²⁶ M. DZIKOWSKI: *Definicja „czasopisma” w bibliotekarstwie*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 16–35.

²²⁷ J. GRYZ: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych...*, s. 305–308. Zob. też: A. ŁYSAKOWSKI: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych...*, s. 283–304.

²²⁸ J. GRYZ: *Zagadnienie fotografii w bibliotekarstwie*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 3, s. 145–170.

²²⁹ J. RUTKOWSKI: *Mikrofotografia na usługach historii*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1937, t. 6, s. 600–604; IDEM: *Uzupełnienie do notatki: „Mikrofotografia na usługach historii”*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1938, t. 7, s. 448.

²³⁰ F. WALTER: *Biblioterapia*. „Czas” 1938 z dnia 24 grudnia, s. 9.

²³¹ J. GRYZ: *W sprawie „biblioterapii”*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 186.

²³² Ibidem.

4.4. Popularyzacja polskiego dorobku teoretycznego i badawczego bibliologów oraz bibliotekoznawców

W procesie upowszechniania poglądów naukowych oraz osiągnięć badaczy książki i bibliotek ważnym uzupełnieniem artykułów publikowanych na łamach czasopism były omówienia współczesnego polskiego piśmiennictwa. Znaczenie krytyki naukowej jako jednego z niezbędnych składników nauki oraz rolę czasopism w krytyce piśmiennictwa naukowego podkreśliła w literaturze przedmiotu Anna Żbikowska-Migoń²³³. Zdaniem badaczki tego rodzaju opracowania dają możliwość informowania o nowych publikacjach i ich prezentowania, oceniania jakości naukowej i edytorskiej dzieła, korygowania błędów (na poziomie źródłoznawstwa, metodologii, faktografii, interpretacji czy typografii), wskazywania luk i uzupełniania treści dzieła o brakujące wątki, pobudzania sporów i dyskusji²³⁴.

Z wyjątkiem „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” redakcje pozostałych badanych wydawnictw ciągłych wyodrębniły w ich strukturze działy zawierające omówienia polskich publikacji skierowanych do ludzi nauki i bibliotekarzy praktyków. Każde z tych czasopism prowadziło własną politykę recenzyjną, inne były też cechy jakościowe i formalne zamieszczanych ocen. Warto podkreślić, że dobór literatury poddawanej krytyce wynikał z profilu pisma i zainteresowań współpracowników. W dalszej części pracy przedstawiono recenzje książek na łamach poszczególnych pism naukowych i fachowych. W obu kategoriach przyjęto porządek chronologiczny, od najstarszego do najmłodszego tytułu (szczegółowe informacje na temat recenzentów, liczby oraz lokalizacji recenzji w badanych tytułach czasopiśmienniczych zaprezentowano w Aneksie 3 *Recenzje polskich książek z zakresu biblio- i księgoznawstwa na łamach badanych czasopism*)²³⁵.

Listę omawianych czasopism naukowych otwiera „Książka”, na łamach której opublikowano około 250 recenzji z różnych obszarów wiedzy, m.in. teologii, filozofii, nauk przyrodniczych, historii literatury, pióra blisko stu autorów²³⁶. W grupie tej zidentyfikowano 19 notatek dotyczących publikacji o tematyce bibliotekoznawczo-bibliotekarskiej i księgoznawczej. Do najczęściej przedstawianych prac należały drukowane katalogi bibliotek oraz dzieła prezentujące zabytki piśmiennictwa. Ubogi stan literatury z zakresu omawianych dyscyplin skutkował tym, że częstym obiektem recenzji były odbitki artykułów z czasopism. Warto

²³³ A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ: *Rola czasopism w krytyce piśmiennictwa naukowego*. W: *Dokument, książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim*. Red. M. SKAŁSKA-ZŁAT, A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ. Wrocław 2008, s. 139–155.

²³⁴ Ibidem, s. 145–146.

²³⁵ W analizie uwzględniono recenzje wydanych na ziemiach polskich publikacji o tematyce bibliotekoznawczo-bibliotekarskiej i księgoznawczej. Pominięto teksty podejmujące problematykę bibliografii, czasopiśmiennictwa, literatury, recenzje czasopism i polemiki.

²³⁶ *Od Redakcji*. „Książka” 1922, nr 8, s. 8–12, s. 307.

przy tym zaznaczyć, iż redakcja „Książki” przyjęła następującą zasadę: „recenzji z dzieł, pisanych przez polaków (!) w językach obcych, nie umieszczamy [...]”²³⁷. Recenzje drukowane do 1913 roku w rubryce *Krytyka*, a następnie w *Dziale Sprawozdawczym*, miały zazwyczaj pół strony objętości, zdarzały się jednak również dłuższe, półtorastronicowe. Zespół recenzentów tworzyli m.in. Aleksander Brückner, Z. Mocarski, Stanisław Posner. Dominowały recenzje sprawozdawcze, w których poza podstawowymi danymi bibliograficznymi (autor, tytuł i adres wydawniczy) zamieszczano informacje dotyczące treści, przeznaczenia, przydatności recenzowanego dzieła. Uwagi krytyczne, wskazujące na pewne niedociągnięcia w opracowaniu tematu, należały do rzadkości. Przykładem jest prezentacja katalogu rękopisów rodu Morstinów w Krakowie autorstwa Jana Czubka: „Autor »Katalogu« podawał – o ile to było w możności – wskazówki, dotyczące treści wymienionych rękopisów, cytował napisy i uwagi, znajdujące się na nich; nieraz jednak chciałoby się znaleźć jakieś bliższe wskazówki i wyjaśnienia co do treści, ale te żądania wykraczają już poza miarę »Katalogu«”²³⁸.

Sporadycznie na łamach „Przeglądu Bibliograficznego” zamieszczano krótkie, anonimowe omówienia zawartości książek z zakresu literatury bibliotekoznawczo-bibliotekarskiej i księgoznawczej. Czytelnicy pisma mogli zapoznać się z informacjami na temat 11 nowych publikacji, zarówno rekomendowanych dla bibliotekarzy, o charakterze podręcznikowo-poradnikowym, jak i dzieł naukowych z zakresu teorii księgoznawstwa, drukarstwa i badań nad książką. Recenzje tu drukowane były zazwyczaj krótkie, miały postać kilkudzaniowych notatek zawierających podstawowe dane bibliograficzne uzupełnione o zawartość i przeznaczenie dzieła (np.: „książka p. Bornsteinowej staje się niezbędnym vademecum każdego bibliotekarza”²³⁹). Rzadko formułowano uwagi krytyczne – wyjątek stanowiła wypowiedź na temat katalogu rękopisów autorstwa Jana Czubka: „Chociaż jest to praca sumienna, ma jednak poważne braki. Przede wszystkim dziś jest już bardzo niekompletna, obejmuje bowiem tylko 445 tytułów, gdy tymczasem liczba ich obecnie wynosi 1588 [...]”²⁴⁰. Opisy publikacji prezentowano w działach: *Kronika*; *Nowości księgarskie*; *Nowości literackie*; *Ze świata książek*. Czasem w strukturze *Kroniki* redakcja wyodrębniała rubrykę *Z bibliotekarstwa*, w której informowano o nowo wydanych książkach. Były to jednak zaledwie wzmianki, np.: „P. Adam Chmiel wydał książeczkę o »Rękopisach biblioteki hr. Tarnowskich w Dzikowie«”²⁴¹.

²³⁷ *Kronika*. „Książka” 1901, nr 12, s. 474.

²³⁸ M.Z. KRYŃSKI [rec.]: *Czubek Jan. Rękopisy hr. Morstinów w Krakowie. 8-ka, str. VII + 21. Kraków, 1911. Nakł. Akademii Umiejętności*. „Książka” 1912, nr 3, s. 106.

²³⁹ *Bornsteinowa Jadwiga. Zasady klasyfikacji dziesiętnej. Podręcznik bibliotekarski. Opracowała... bibliotekarka w Gł. Urz. Statystycznym. Nakł. Gebethnera i Wolffa. Warszawa [...] 1925*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 10, s. 147.

²⁴⁰ *Jan Czubek. Katalog rękopisów Akademii Umiejętności w Krakowie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 6–7, s. 148.

²⁴¹ *Kronika*. „Przegląd Bibliograficzny” 1908, nr 3, s. 45.

Kolejnym czasopismem, którego redakcja planowała drukowanie recenzji, był „Przegląd Biblioteczny” (1908–1911)²⁴². Jednak zamiar wniesienia wkładu w krytykę naukową nie został w tym przypadku zrealizowany. Dział *Recenzje i sprawozdania* pojawił się jedynie w dwóch zeszytach (1909, z. 1–2, z. 4). Dwa spośród sześciu omówionych dzieł polskich – katalog księgarski²⁴³ i podręcznik z zakresu nauk pomocniczych bibliologii do prowadzenia studiów archiwalnych²⁴⁴ – można zakwalifikować jako reprezentujące problematykę księgoznawczą. Recenzje autorstwa W. Karczewskiego i Stanisława Krzezińskiego były obszernie objętościowo (liczyły odpowiednio 3 i 4 strony) i, co warto podkreślić, miały charakter opinii krytycznych, z pozytywnymi bądź negatywnymi osądami o dziełach. Na przykład W. Karczewski wniósł szereg uwag na temat stosowanych w katalogu firmy G. Centnerszwer i S-ka zasad klasyfikacji dziesiętnej: „Ciągłe np. używanie w nim określeń przy pomocy poddziałów stosunku wzajemności (de relation), polegających na łączeniu dwukropkiem dwóch i więcej liczb klasyfikacyjnych głównych, wzajemnie się oświetlać mających, iście doprowadzono do przesady. [...] Trafia się, dalej, w Katalogu pomieszanie pojęcia treści z pojęciem formy wydawnictwa”²⁴⁵.

Analiza trzech czasopism wydawanych do roku 1918 – „Książki”, „Przeglądu Bibliograficznego” i „Przeglądu Bibliotecznego” – w zakresie krytyki piśmiennictwa dotyczącego książki i biblioteki pokazuje ubogi dorobek w tym zakresie. Publikacje w działach krytycznych były prezentowane z uwzględnieniem funkcji informacyjnej, bez oceny krytycznej. Najbardziej ambitne założenia postawiła sobie redakcja „Przeglądu Bibliotecznego”, jednak nie udało się rozwinąć części krytycznej pisma, w której omawiano by prace ważne dla ówczesnego stanu dyscyplin. Sytuacja zmieniła się znacząco w odrodzonej Polsce, na co wpływ miało pojawienie się nowych tytułów oraz rozwój badań biblio- i księgoznawczych.

Najwcześniej powołanym w gronie badanych pism był „Exlibris”. Redakcja tego organu naukowego w okresie jego istnienia zamieściła 12 recenzji dzieł poświęconych bibliotekom (6 tytułów) i aspektom księgoznawczym (6 tytułów) w następujących działach: *Dział krytyczny*; *Książki i wydawnictwa* oraz *Zapiski*. Informacje o nowych publikacjach miały zróżnicowany charakter i objętość

²⁴² Ze względu na fakt, że dwa czasopisma nosiły tytuł „Przegląd Biblioteczny”, dla rozróżnienia w nawiasach wprowadzono daty wydania.

²⁴³ W. KARCZEWSKI [rec.]: Centnerszwer G. i S-ka (Mortkowicz J. i Lindenfeld H.): *Katalog nakładowy i komisowy według systemu dziesiętnej ułożony*. Warszawa 1909. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 134–137.

²⁴⁴ S.K. [S. KRZEZIŃSKI, rec.]: *Wierzbowski Teodor [naczelnik Archiwum Głównego w Warszawie]: Vade mecum, podręcznik do studiów archiwalnych dla historyków i prawników polskich, wydał... z zapomogi Kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym im. D-ra Józefa Mianowskiego*. Warszawa; druk Piotra Laskauera i Sp-ki, Nowy Świat 41, 1908. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 145–149.

²⁴⁵ W. KARCZEWSKI [rec.]: *Centnerszwer G. i S-ka...*, s. 135.

(od kilkudziesięciu do siedemnaściestronicową). Do grona recenzentów należeli: Władysław Baran, J. Grycz, Bohdan Janusz i K. Piekarski, przy czym połowa opracowań recenzyjnych była publikowana anonimowo. Podstawowe dane bibliograficzne często były uzupełniane omówieniami treści pracy, rzadziej dołączano do nich krytyczną ocenę merytoryczną. Za najbardziej wartościową pod tym względem należy uznać recenzję pióra K. Piekarskiego²⁴⁶ na temat katalogu inkunabułów. Badacz nie tylko dokonał oceny metodologicznej strony dzieła, ale również wniósł nowe ustalenia w zakresie metodologii badań nad książką dawną (więcej na ten temat w rozdziale 4.2.). Zgodnie z jego opinią:

Metoda opisu inkunabułów, którą zastosowano w katalogu, nie odpowiada w wielu szczegółach przyjętym dziś zasadom, a wykonanie również nie zawsze godne jest pochwały. [...] Przede wszystkim notatka bibliograficzna. Przyjęło się na ogół, że przy sporządzaniu katalogów druków XV w. nie przeprowadza się badań natury historyczno-literackiej i pozostawia się różne dzieła ich pseudo-autorom. Są jednakże w tym pewne granice, które przekroczone [...]²⁴⁷.

W kolejnym czasopiśmie, „Silva Rerum”, w części nazwanej *Pokłosie*, w poszczególnych rubrykach opublikowano 27 recenzji z zakresu księgo- i bibliotekoznawstwa. Były to z reguły kilkudziesięciu lub półstronicowe omówienia książek poświęconych bibliotekom współczesnym (9 tytułów) oraz zagadnieniom bibliologicznym (20 tytułów w 18 recenzjach, gdyż recenzja pióra Józefa Korpały miała charakter zbiorczy i dotyczyła dzieł Jana Stanisława Bystronia, J. Muszkowskiego i H. Radlińskiej). Recenzje dwu- i trzystronicowe należały do rzadkości. W związku z tym, że w ramach *Poklosia* przewidziano wiele rubryk (*Exlibrisy*; *Literatura księgoznawcza*; *Ruch bibliofilski*; *Ruch wydawniczy*; *Wydawnictwa*; *Z bibliotek*; *Z książek*; *Z literatury księgoznawczej*), notki recenzyjne były rozproszone, zamieszczane ze sprawozdaniami, opisami czasopism polskich i zagranicznych, ciekawostkami bibliofilskimi. Tę część pisma skrytykował w 1928 roku Bronisław Gubrynowicz – oceniając kilka numerów „Silva Rerum”, stwierdził, że „dział recenzyjny domaga się rozszerzenia”²⁴⁸. Grono autorów zaangażowanych w krytykę naukową na łamach pisma tworzyli wybitni księgoznawcy, bibliotekarze i bibliofile, m.in. Franciszek Biesiadecki, J. Grycz, K. Piekarski, S. Rygiel. W recenzjach zamieszczano informacje o treści i strukturze pracy, jej cenie, przeznaczeniu. Nie brakowało uwag krytycznych, które wskazywały na niedociągnięcia merytoryczne lub wydawnicze, np. „Niedogodnością techniczną Katalogu jest brak »żywej paginacji«. W książce tego rodzaju, w której opis jednego

²⁴⁶ K. PIEKARSKI [rec.]: *Uwagi i uzupełnienia...*

²⁴⁷ Ibidem, s. 61.

²⁴⁸ B. GUBRYNOWICZ [rec.]: „*Silva Rerum*. *Miesięcznik Towarzystwa miłośników książki w Krakowie*”, t. I-III, 1925–1927. „*Pamiętnik Literacki*” 1928, R. 25, nr 1–4, s. 184.

numeru archiwalnego ciągnie się czasem przez kilka stronic, konieczne należało ją wprowadzić²⁴⁹. Do poznania dziejów kształtowania się poglądów na księgoznawstwo w dwudziestoleciu międzywojennym przyczynił się S. Rygiel²⁵⁰, zamieszczając uwagi na ten temat w recenzji *Przewodnika dla korzystających z bibliotek oraz spisu dzieł pomocniczych* J. Grycza²⁵¹. S. Rygiel krytycznie odniósł się do części zatytułowanej *Metodyka pracy bibliotecznej i księgoznawstwo*, zastanawiając się, „co znaczy tak wiele obejmujące i tak sporne jeszcze »księgoznawstwo?»²⁵². Uznał, że podane w *Przewodniku* wiadomości odnoszące się do zagadnień gatunków książki, literatury naukowej, książki beletrystycznej i niebeletrystycznej, autora, układu treści, jednostki bibliograficznej, tytułu, podziału zewnętrznego książki, niematerialnej wartości książki, bibliograficznego opisu książki, nie wyczerpują zakresu księgoznawstwa: „Ograniczenie bowiem pojęcia księgoznawstwa do wiadomości, »wchodzących w rachubę przy eksploatacji biblioteki«, nie upoważnia do tak szumnego tytułowania tych luźnych wiadomości tu »księgoznawstwem« [...]»²⁵³. Ta uwaga dowodzi, że J. Grycz, będąc praktykiem w zawodzie bibliotekarza, publikującym podręczniki i opracowania mające charakter fachowy, traktował naukę o książce przede wszystkim z perspektywy bibliotekarskiej.

Czasopismem, którego redakcja podjęła się publikowania recenzji prac z zakresu księgo- i bibliotekoznawstwa, był „Przegląd Biblioteczny” (1927–1939)²⁵⁴. W dziale *Recenzje* zaprezentowano 70 tego rodzaju opracowań. Wymagania względem tej części pisma J. Grycz określił następująco:

w recenzjach oczekuje się krytycznej oceny omawianego wydawnictwa. Ocena winna być uczciwa, rzetelna i zgodna z dobrymi obyczajami. Recenzent, podpisując swą ocenę, bierze na siebie za nią odpowiedzialność, powinien tedy mieć całkowitą swobodę wypowiedzenia się, byle forma nie była obraźliwa. Osoby autora i recenzenta, ich stanowisko społeczne nie mogą tu odgrywać żadnej roli, gdyż w przeciwnym razie recenzja mogłaby stracić na rzetelności²⁵⁵.

Z racji profilu pisma większość opracowań (50) poświęcono dziełom bibliotekoznawczo-bibliotekarskim prezentującym zagadnienia związane z zadaniami

²⁴⁹ W. BOROWY [rec.]: *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej Oprac. Adam Lewak (=Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej, I)*. „Silva Rerum” 1930, z. 10–12, s. 217.

²⁵⁰ S. RYGIEL [rec.]: *Józef Grycz: Przewodnik dla korzystających z bibliotek oraz spis dzieł pomocniczych*. Kraków 1925. „Silva Rerum” 1927, z. 1, s. 9–11.

²⁵¹ J. GRYZC: *Przewodnik dla korzystających z bibliotek oraz spis dzieł pomocniczych*. Kraków 1925.

²⁵² S. RYGIEL [rec.]: *Józef Grycz...*, s. 10.

²⁵³ Ibidem.

²⁵⁴ Ze względu na fakt, że dwa czasopisma nosiły tytuł „Przegląd Biblioteczny”, dla rozróżnienia w nawiasach podano daty wydania.

²⁵⁵ J. GRYZC: *Pierwsze dziesięciolecie...*, s. 3.

i problemami bibliotek. Mniejszym zainteresowaniem cieszyła się krytyka naukowa publikacji księgoznawczych (20 zamieszczonych recenzji). Wśród recenzentów oceniających publikacje książkowe byli bibliotekarze praktycy, bibliotekoznawcy i księgoznawcy: A. Birkenmajer, K. Buczek, Wanda Dobrowolska, A. Kawecka-Gryczowa, E. Kuntze, K. Piekarski, S. Vrtel-Wierczyński i wielu innych. Tak wybitny zespół badaczy oraz polityka redakcji wpłynęły na to, że większość recenzji miała charakter krytyczny i stanowiła pogłębioną analizę ocenianego dzieła. Tym samym były to opracowania obszerne objętościowo, najczęściej kilkustronicowe (rekord ustanowił K. Piekarski, zamieszczając dwudziestoosmiostronicową recenzję²⁵⁶). Poza opisem bibliograficznym wskazywano m.in. na nowatorski charakter książki, np.: „Obecny projekt ppłk. Ł. [M. Łodyńskiego – B.Ż.K.] zrywa, przynajmniej w zasadniczych punktach, z instrukcją B. Olszewicza i usiłuje rozwiązać samodzielnie, a nawet zupełnie oryginalnie, zagadnienia związane z opracowaniem katalogu zbiorów kartograficznych”²⁵⁷. Częstym elementem recenzji było wskazywanie niedoskonałości merytorycznych w opracowaniu tematu. Ten fakt obrazują spostrzeżenia A. Łysakowskiego na temat *Przepisów katalogowania w bibliotekach polskich* J. Grycza²⁵⁸. Recenzent skrytykował nieujednoliczoną terminologię i sposób szeregowania haseł według alfabetu łacińskiego zamiast polskiego: „W częściach opisu, obojętnych dla publiczności, należy owszem, dążyć do międzynarodowej unifikacji przepisów. Ale inne szczegóły aparatu katalogowego trzeba konstruować w sposób najprzystępniejszy dla czytelnika – polskiego; to znaczy: po polsku”²⁵⁹.

Analiza recenzji pozwala również prześledzić refleksje i poglądy ówczesnych uczonych na kształt bibliologii. Przywołać tu można wnikliwą ocenę *Życia książki* J. Muszkowskiego, dokonaną przez E. Gaberlego²⁶⁰. Omawiając szczegółowo zawartość poszczególnych części dzieła, recenzent wskazał na luki na liście zagadnień związanych z książką (zdobnictwo książek, konserwacja, oprawa, introligatorstwo). Jego zdaniem „Praca wchodzi tematowo w zakres nauki o książce i bibliotece, nie w ujęciu »bibliotekoznawczym«, lecz raczej tzw.

²⁵⁶ PIEKARSKI K. [rec.]: *Rudolf Kotula...*, s. 388–415.

²⁵⁷ K. BUCZEK [rec.]: *Łodyński Marian. Katalogowanie i inwentaryzowanie wydawnictw kartograficznych (projekt instrukcji)*. Wydawnictwa Centr. Biblj. Wojsk. Nr 24. Warszawa 1931. (odbitka z „Wiadomości Służby Geograficznej”. 1931, zes. 2). „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 2–4, s. 149.

²⁵⁸ J. GRYCZ: *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny wykaz druków*. Warszawa 1934. Zob. A. ŁYSAKOWSKI [rec.]: *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny wykaz druków...*, s. 169–182.

²⁵⁹ Ibidem, s. 177.

²⁶⁰ E. GABERLE [rec.]: *Muszkowski Jan: Życie książki*. Warszawa 1936. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 2, s. 98–102.

»bibliologicznym«²⁶¹. Następne pokolenia badaczy²⁶² z perspektywy czasu podkreślają rolę, jaką odegrało *Życie książki* w upowszechnieniu nazwy „bibliologia” oraz kształtowaniu struktury tej dyscypliny jako teorii nauki o książce. Jednak współczesny J. Muszkowskiemu E. Gaberle krytycznie odniósł się do użytego terminu „bibliologia”, uznając go za pojęcie o nieustalonym dotąd zakresie treści, promowane na gruncie polskim wzorem teoretyków rosyjskich i Paula Otlea. Uważał, że nie jest ono zbyt precyzyjne na określenie nauki o książce, poza tym: „Z samej nazwy nieuprzedzony laik może sądzić, że chodzi tu o – nauki biblijne, czyli biblistykę. Ale to temat odrębny”²⁶³. Opinia ta pokazuje, iż w okresie dwudziestolecia międzywojennego nazwa dyscypliny nie była jednoznacznie ukształtowana i budziła wiele kontrowersji.

Drugą grupę czasopism, na łamach których pojawiały się teksty o charakterze krytycznym, stanowiły pisma fachowe. Redakcje zamieszczały w nich przede wszystkim omówienia publikacji przydatnych dla pracowników bibliotek publicznych i oświatowych. Autorzy recenzowanych dzieł postawili sobie za cel wypełnienie luki w polskim piśmiennictwie z dziedziny bibliotekarstwa, przy czym, jak podkreśliła W. Dąbrowska: „Należy jednak życzyć, by jak najprędzej opracowany został podręcznik, ujmujący ten dział pracy bardziej wyczerpująco”²⁶⁴. Na łamach „Bibliotekarza”, w rubryce *Przegląd ruchu wydawniczego* grono recenzentów (F. Czerwijowski, W. Dąbrowska i Z. Mocarski) zamieściło jedynie 6 opracowań krytycznych w podrubryce *Książki z dziedziny bibliotekoznawstwa i księgoznawstwa*, co było konsekwencją krótkiego istnienia pisma na rynku wydawniczym. Największą grupę ocenionych publikacji stanowiły 4 wydawnictwa podręcznikowe autorstwa F. Czerwijowskiego, Edmunda Milskiego, Stanisława Novàka i Bolesława Olszewicza. Recenzje miały postać półstronicowych notek o podobnym układzie: opis bibliograficzny, charakterystyka rozdziałów, przeznaczenie i czasem uwagi krytyczne, np.: „Pan Novàk daje czytelnikom garść wskazówek trafnych, jednak całości omawianego przedmiotu autor niezupełnie jeszcze ogarnął. Język, zwłaszcza techniczny, pozostawia dużo do życzenia. Sądzymy, że zamiłowanie autora do bibliotekoznawstwa usunie te braki w przyszłych jego pracach”²⁶⁵.

Tradycję omawiania współczesnej literatury zawodowej kontynuowano w „Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”. W numerze szóstym rocz-

²⁶¹ Ibidem, s. 100.

²⁶² Zob. m.in.: I. SOCHA: *Nauka o książce w Polsce...*, s. 49.

²⁶³ E. GABERLE [rec.]: *Muszkowski Jan...*, s. 100.

²⁶⁴ W. DĄBROWSKA [rec.]: *Czerwijowski F.: Biblioteki powszechnie. Podręcznik dla zakładających i prowadzących biblioteki*. Warszawa 1919. „Bibliotekarz” 1919, nr 1, s. 12.

²⁶⁵ F. CZERWIJOWSKI [rec.]: *Novàk Stanisław. Bibliotekarz wojskowy. Poradnik dla prowadzących biblioteki wojskowe. Opracował według wzorów niemieckich...* Warszawa, 1918. *Drukarnia i Litogr „Saturn”, Marszałkowska 91, str. 32. Wydawnictwo Komisji Wojskowej. Bito 150 egz.* „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 61.

nika 1934/1935 po raz pierwszy pojawiła się rubryka *Książki z dziedziny bibliotekoznawstwa*. Do 1939 roku omówiono w niej 63 książki. Największą grupę stanowiły opracowania podręcznikowo-poradnikowe (10 tytułów), podejmujące tematykę działalności placówek bibliotecznych (8 tytułów) i czytelnictwa (14 tytułów). Publikowane recenzje były krótkie, najczęściej półstronicowe, a do grona ich autorów należeli znani bibliotekoznawcy i bibliotekarze, m.in.: Leon Bykowski, W. Dąbrowska, A. Łysakowski, J. Muszkowski, H. Radlińska. Warto podkreślić, że redakcja podejmowała starania w kierunku prezentowania literatury księgoznawczej. W efekcie na łamach pisma informowano o aktualnym stanie produkcji wydawniczej ważnej dla ówczesnego stanu nauki o książce, gdyż notek recenzyjnych doczekały się dzieła J.S. Bystronia, J. Muszkowskiego, H. Radlińskiej, M. Rulikowskiego i Ladislava Jana Živnego.

W omówieniach, poza podstawowymi danymi bibliograficznymi i dotyczącymi struktury pracy, niekiedy analizowano przeznaczenie czy przydatność omawianej publikacji, np.: „Dzięki temu, że spotyka się tu szereg myśli, które trącą paradoksalnością, mamy nadzieję, że książka wywoła wymianę myśli o poruszonych w niej zagadnieniach i wywrze dodatni wpływ na kształtowanie się u nas poglądów na istotę książki oraz na ustalenie zakresu i celów księgoznawstwa”²⁶⁶. Uwagę zwracano również na stronę formalną publikacji: „Strona zewnętrzna – doskonały papier, trwała estetyczna okładka, wyraźny układ graficzny – wzorowe”²⁶⁷. Znaleźć można również komentarze krytyczne, odnoszące się do niedociągnięć merytorycznych, np.: „Rozważania swe przeprowadza autor logicznie i jasno, ilustrując je licznymi przykładami. Zaznaczyć jednak należy, iż zainteresowania jego obracają się wyłącznie dokoła książki i biblioteki naukowej (nawet wówczas, gdy mówi o bibliotece publicznej), z pominięciem zagadnień, związanych z rozwojem literatury pięknej i bibliotekarstwa oświatowego”²⁶⁸.

Podsumowując temat recenzji zamieszczonych w analizowanych czasopismach, można wyodrębnić trzy kategorie poddawanych ocenie publikacji wydawanych na ziemiach polskich: 1) literatura naukowa z dominującą refleksją na temat teorii i kształtu księgoznawstwa; 2) publikacje prezentujące wyniki badań nad książką i biblioteką; 3) opracowania o charakterze podręcznikowym i instrukcyjno-poradnikowym, adresowane do bibliotekarzy. Autorzy recenzji, mimo krytycznych spostrzeżeń, zachęcali do lektury opiniowanych pozycji. Najbardziej rzetelne, wnikliwe opinie dzieł z zakresu księgoznawstwa ogłaszano

²⁶⁶ K. ŚWIERKOWSKI [rec.]: Rulikowski M. *Księgoznawstwo. Przeszłość oraz stan obecny wiedzy o książce i nowe w niej kierunki*. Warszawa 1935. „Bibliotekarz” 1935/1936, nr 12, s. 167.

²⁶⁷ L. BYKOWSKI [rec.]: Dąbrowska Wanda. *Zasady techniki bibliotecznej*. Warszawa 1938. Wydawnictwo Poradni Bibliotecznej Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich. „Bibliotekarz” 1938, nr 6, s. 61.

²⁶⁸ E. HORODYŃSKA [rec.]: Bystron J.S. *Człowiek i książka*. Warszawa 1935. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 12, s. 127.

w „Przeglądzie Bibliotecznym” (1927–1939) i sporadycznie w czasopismach bibliofilskich: „Exlibris” i „Silva Rerum”. Analizowano treść rodzimych wydawnictw autorstwa wybitnych bibliologów piszących na temat koncepcji nauki o książce jako dyscypliny i poszerzających obszar badań nad książką. Warto przywołać teoretyków myśli księgoznawczej, których prace weszły do kanonu polskiego piśmiennictwa dyscypliny i doczekały się opracowania. Byli to: J. Muszkowski²⁶⁹, M. Rulikowski²⁷⁰, S. Vrtel-Wierczyński²⁷¹ i L.J. Živny²⁷². Recenzowano również publikacje dotyczące szczegółowych zagadnień: czytelnictwa²⁷³ (autorstwa Hanny Dobrowolskiej, Barbary Groszlikowej, Marii Gutry i H. Radlińskiej) oraz książki w ujęciu socjologicznym²⁷⁴ (pióra J.S. Bystronia). Można zatem stwierdzić, że omawiane w czasopismach pozycje były reprezentatywne dla ówczesnego polskiego piśmiennictwa naukowego dyscypliny. Zdarzało się przy tym, iż publikowano recenzje tych samych dzieł. Najczęściej opiniowanymi tytułami były: *Życie książki* J. Muszkowskiego (3 recenzje), *Człowiek i książka* J.S. Bystronia (2 recenzje) i *Książka wśród ludzi* H. Radlińskiej (2 recenzje).

Najwięcej uwagi poświęcono jednak publikacjom z zakresu wiedzy o bibliotece, w tym opracowaniom o charakterze podręcznikowo-poradnikowym. Z tego obszaru tematycznego przywoływano i poddawano ocenie krytycznej książki m.in.: J. Bornsteinowej, F. Czerwijowskiego, J. Filipkowskiej-Szemplińskiej, W. Dąbrowskiej, W. Dobrowolskiej, J. Grycza, M. Łodyńskiego i Ksawerego Świerkowskiego. Zamieszczano recenzje ważnych i mniej znaczących publikacji z bieżącej oferty wydawniczej. Coraz liczniej ukazujące się książki i artykuły z tego zakresu stanowiły pokłosie teoretycznych dyskusji bibliotekoznawców na temat praktycznej działalności bibliotek i konieczności fachowego przygotowania pracowników bibliotecznych. Te czynniki wpłynęły również na coraz bardziej widoczną potrzebę inspirowania się publikacjami zagranicznymi, których treść za sprawą recenzji i sprawozdań mogli poznawać polscy czytelnicy.

²⁶⁹ J. MUSZKOWSKI: *Przegląd Bibliografii Polskiej 1900–1918*. Warszawa 1919; IDEM: *Życie książki*. Warszawa 1936.

²⁷⁰ M. RULIKOWSKI: *Księgoznawstwo. Przeszłość oraz stan obecny wiedzy o książce i nowe w niej kierunki*. Warszawa 1935.

²⁷¹ S. VRTEL-WIERCZYŃSKI: *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*. Lwów 1923.

²⁷² L.J. ŽIVNY: *Bibliografia i bibliologia*. Przekład z czeskiego przerobił i uzupełnił A. ŁYSAKOWSKI. Warszawa 1936.

²⁷³ H. RADLIŃSKA, M. GUTRY, B. GROSGLIKOWA: *Czytelnictwo dzieci i młodzieży. Referaty, wygłoszone na II Polskim Kongresie Pedagogicznym w Wilnie*. Warszawa 1932; H. DOBROWOLSKA: *Grafika książki a czytanie*. Warszawa 1933; H. RADLIŃSKA: *Książka wśród ludzi. Uwagi o potrzebach i badaniu czytelnictwa*. Wyd. 2 rozszerz. Warszawa 1934.

²⁷⁴ J.S. BYSTRON: *Człowiek i książka*. Warszawa 1916; 2 wyd. 1935.

4.5. Recepcja zagranicznych teorii i kierunków badawczych

Zgodnie z opinią K. Migonia śledzenie bieżącej literatury zagranicznej jest niezbędne do uprawiania refleksji teoretycznej. Znajomość prac zagranicznych teoretyków wzbogaca nie tylko teorię, ale i całą dyscyplinę²⁷⁵. Urzeczywistnieniu tej myśli służyć miała m.in. analiza obcojęzycznej prasy i książek z dziedziny bibliologii, bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa praktycznego. Jednak w początkach XX stulecia w omawianych pismach nie drukowano sprawozdań i recenzji artykułów z najbardziej prestiżowych czasopism zagranicznych. Zmiana nastąpiła dopiero w okresie międzywojennym – na łamach następujących pism naukowych²⁷⁶: „Silva Rerum”, „Przegląd Biblioteczny”, oraz fachowych: „Bibliotekarz”, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”, zaczęto zamieszczać recenzje i przeglądy najciekawszych artykułów z zakresu wiedzy o książce i bibliotece na świecie.

Spośród czasopism naukowych omówienia treści lub recenzje zagranicznych artykułów najwcześniej zaczęła publikować redakcja „Silva Rerum” w części zwanej *Pokłosie*, w działach *Z czasopism* oraz *Wydawnictwa*. Kilkustronicowe teksty przygotowywali m.in. J. Grycz („Zentralblatt für Bibliothekswesen”), A. Kawecka-Gryczowa („La Bibliofilia”), Franciszka Korpała („Archives et Bibliothèques”; „Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgraphik”; „Gutenberg-Jahrbuch”; „Philobiblon. Die Zeitschrift der Bücherfreunde”), Władysław Kluger („Zeitschrift für Bücherfreunde”), Helena Lipska („Magyar Könyvszemle”), Przemysław Smolik („Monatshefte für Bücherfreunde und Graphiksammler”; „Zeitschrift für Bücherfreunde”), Justyn Sokulski („Philobiblon. Die Zeitschrift der Bücherfreunde”), T. Sterzyński („Die Bücherstube”). Warto zauważyć, że wiele z nich publikowano anonimowo. Najczęściej przywoływano pisma: niemieckie, francuskie, czechosłowackie, sporadycznie informowano o zawartości angielskich, węgierskich i włoskich wydawnictw poświęconych książce i bibliotekom.

Szczególnie wysoki poziom reprezentował dział *Przegląd czasopism*, opracowywany przez czołowych przedstawicieli bibliotekarstwa polskiego na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”. W ciągu 12 lat wydawania pisma omówiono zawartość ważniejszych czasopism zagranicznych, niekiedy bez krytyki naukowej. Wybierano najciekawsze artykuły, prezentujące zagadnienia z zakresu bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa, bibliografii i księgoznawstwa. Do prowadzących ten dział należeli: Jan Baumgart („Zentralblatt für Bibliothekswesen”), Z. Ciecchanowska („Accademie e Biblioteche d’Italia”; „Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos”; „Revue des Bibliothèques”), Maria Danilewiczowa („Magyar Könyvszemle”), W. Dobrowolska („Bibliofihiczni wisti”; „Krasnyj Bibliotekar”; „Żurnal

²⁷⁵ K. MIGOŃ: *Główne kierunki i perspektywy teorii księgoznawstwa*. „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 15.

²⁷⁶ Tytuły czasopism według kolejności chronologicznej ich powoływania.

Bibliotekoznawstwa ta Bibliohrafiji”), K. Dobrowolski („The Library Association Record”), Franciszka Kalicińska („Zentralblatt für Bibliothekswesen”), H. Lipska („Zebtralblatt für Bibliothekswesen”), Jan Miśkowiak („Časopis Československých Knihovníku”; „Revue des Bibliothèques”), W. Pocięcha („Accademie e Biblioteche d’Italia”; „Nordisk Tidskrift för bok-och Biblioteksvasen”; „Revue des Bibliothèques”; „The Library Association Record”), Anna Puciatowa („Archives et Bibliothèques”), Adam Stolfa („Accademie e Biblioteche d’Italia”; „The Library Association Record”), Bożena Szulc-Golska („Revue des Bibliothèques”), S. Vrtel-Wierczyński („Časopis Československých Knihovníku”, „Slovanská knihověda”).

Warto również podkreślić fakt, że w pismach fachowych analizowano treści czasopism zagranicznych pod kątem obecności materiałów dotyczących bibliotekarstwa publicznego. Tylko w jednym numerze „Bibliotekarza” (1919, nr 5–6) wprowadzono dział *Przegląd czasopism*, w którym W. Dąbrowska opisała bibliotekarskie czasopismo norweskie „For Folkesplysning”. Jednak już na łamach „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” od roku 1934 systematycznie zamieszczany był dział *Bibliotekarstwo w czasopismach*, gdzie recenzje i sprawozdania opracowywali m.in.: L. Bykowski („Časopis Československých Knihovníku”; „Česká Osvěta”; „Sowietskaja Bibliografija”), B. Groszlikowa („Krasnyj Bibliotekar”), Nela Gruszczynska („Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique”; „Revue des Bibliothèques”), Halina Kuropatwińska („The Library Assistant”; „The Library Journal”; „The Library Quarterly”), Feliks Lotto („Accademie e Biblioteche d’Italia”; „Biblioteks-Bladet”), Aniela Mikucka („Die Bücherei”; „Zebtralblatt für Bibliothekswesen”), Janina Sadowska („The Bulletin of the American Library Association”), Aniela Szwejczerowa („Archives et Bibliothèques”). Teksty te, najczęściej półstronicowe, zawierały krótką charakterystykę profilu pisma wraz z prezentacją najbardziej wartościowych, zdaniem osoby opracowującej, artykułów. Tematykę tekstów pochodzących z czasopism zagranicznych zaprezentowano w tabeli 15.

Publikowane w polskim czasopiśmiennictwie przeglądy artykułów z czasopism zagranicznych dowodzą, że tematykę księgoznawczą reprezentowały przede wszystkim studia nad książką dawną, pojedynczymi zabytkami piśmiennictwa, drukarstwem, introligatorstwem, sztuką książki. Dominowała jednak tematyka współczesnych bibliotek, dotycząca zwłaszcza opracowania zbiorów, prawa bibliotecznego i działalności różnych typów księżnic w poszczególnych państwach. Autorzy analizujący materiały zagraniczne często podkreślali, że na łamach przywoływanych czasopism znaleźć można wiele nowych rozwiązań, praktycznych wskazówek i wartyeh wprowadzenia w polskim bibliotekarstwie zmian i ulepszeń. W polskich pismach sporadycznie omawiano też takie tematy jak: ochrona zbiorów, odbitki fotograficzne na użytek bibliotekarstwa, zadowolenie użytkowników z usług biblioteki, działalność bibliotek specjalnych, zwłaszcza więziennych i przyszpitalnych.

TABELA 15. Tematy księgo- i bibliotekoznawcze z czasopism zagranicznych omówione na łamach analizowanych czasopism polskich w latach 1918–1939²⁷⁷

Państwo	Tytuł czasopisma	Tematyka
1	2	3
„BIBLIOTEKARZ”		
Norwegia	„For Folkesplysning”	Sponsoring biblioteczny: w zakresie budowy bibliotek publicznych
„SILVA RERUM”		
Wielka Brytania	„The Studio”	Sztuka książki: ilustracje książkowe
Czechosłowacja	„Casopis Muzea Kralovstvi Ceského”	Dzieje bibliotek: księgozbiór biblioteki cieszyńskiego zboru ewangelickiego
Francja	„Archives et Bibliothèques”	Czytelnictwo
	„La Revue de L’art”	Sztuka książki
	„Papyrus”	Technika i przemysł książki
Niemcy	„Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgraphik“	Historia książki: dzieje pisma i druku
	„Die Bücherstube“	Sztuka książki: niemiecka ilustracja książkowa w XVIII w.
	„Gutenberg-Jahrbuch“	Historia książki: dzieje piśmiennictwa, drukarstwa Sztuka książki: grafika i ilustracja książki współczesnej
	„Monatshefte für Bücherfreunde und Graphiksammler“	Sztuka książki Dzieje księgozbiorów prywatnych: księgozbiór „króla bibliofila” Fryderyka Wielkiego
	„Philobiblon. Die Zeitschrift der Bücherfreunde“	Bibliotekarstwo na świecie: biblioteki we Francji Ochrona zbiorów: konserwacja starodruków Zabytki piśmiennictwa: zbiór sztambuchów XVI–XVIII w. i kalendarzy
	„Zentralblatt für Bibliothekswesen“	Organizacja zbiorów: przepisy katalogowania zbiorów Prawo biblioteczne: egzemplarz obowiązkowy
	„Zeitschrift für Bücherfreunde“	Bibliotekarstwo na świecie: biblioteki amerykańskie Historia książki: dzieje piśmiennictwa Ochrona zbiorów
Węgry	„Magyar Könyvszemle”	Bibliofilstwo: ruch bibliofilski i antykwarski na Węgrzech

²⁷⁷ Czasopisma prezentowane są w układzie chronologicznym według daty ich powoływania.

1	2	3
Włochy	„La Bibliofilia”	<p>Sztuka książki: iluminatorstwo włoskie XI i XII w., średniowieczna ilustracja rękopisów</p> <p>Dzieje księgozbiorów prywatnych: losy biblioteki Macieja Korwina</p>
„PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY”		
Wielka Brytania	“The Library Association Record”	<p>Organizacja zbiorów: przepisy katalogowania zbiorów, standaryzacja metod katalogowania</p> <p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki szkolne i publiczne, biblioteki uniwersyteckie</p> <p>Bibliotekarstwo na świecie: biblioteki publiczne w Niemczech i Indiach</p> <p>Kształcenie bibliotekarzy</p> <p>Budownictwo biblioteczne</p> <p>Współpraca bibliotek: wypożyczanie międzybiblioteczne</p> <p>Książka współczesna: stosowanie skór we współczesnych oprawkach bibliotecznych</p> <p>Historia książki: historia rozwoju książki dla dzieci</p> <p>Dzieje bibliotek prywatnych</p>
Czechosłowacja	„Časopis Československých Knihovníků”	<p>Organizacja zbiorów: przepisy katalogowania zbiorów, karty katalogowe, idea obrotowych magazynów bibliotecznych, wolny dostęp do zbiorów</p> <p>Działalność współczesnych bibliotek: stan bibliotekarstwa publicznego, działalność Centralnej Biblioteki Słowiańskiej Czeskiej Akademii Rolniczej, biblioteki uniwersyteckie w Pradze i Bratysławie, biblioteki regionalne, specjalne i powszechne</p> <p>Bibliotekarstwo na świecie: biblioteki naukowe w Wielkiej Brytanii biblioteki publiczne w Niemczech, bibliotekarstwo rosyjskie</p> <p>Personel biblioteczny: psychologia bibliotekarza</p> <p>Sylwetki bibliotekarzy (L.J. Živný)</p> <p>Pedagogika biblioteczna: dobór lektury dla młodego czytelnika</p> <p>Zabytki piśmiennictwa: zabytki odkrywane w zbiorach bibliotek</p> <p>Historia książki: badania dotyczące pierwszej niemieckiej drukarni i pierwszego niemieckiego druku w Czechach</p>

1	2	3
		<p>Bibliografia: teoria, technika i historia rejestracji bibliograficznej</p>
	„Slovanská knihověda”	<p>Organizacja zbiorów: przepisy katalogowania zbiorów</p> <p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki naukowe, biblioteki klasztorne</p> <p>Nauka o książce: bibliologia w Rosji sowieckiej</p>
Francja	„Archives et Bibliothèques”	<p>Prawo biblioteczne: egzemplarz obowiązkowy</p> <p>Personel biblioteczny</p>
	„Revue des Bibliothèques”	<p>Organizacja zbiorów: przepisy katalogowania zbiorów, zasady systemu klasyfikacji dziesiętnej</p> <p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki naukowe i publiczne, biblioteki publiczne w tramwaju, biblioteki dziecięce, projekt biblioteki regionalnej</p> <p>Bibliotekarstwo na świecie: biblioteki w Rumunii i Rosji, biblioteki węgierskie, duńskie, amerykańskie</p> <p>Sylwetki bibliotekarzy: Léopold Victor Delisle</p> <p>Prawo biblioteczne: egzemplarz obowiązkowy, ustawa biblioteczna, regulamin opracowany przez Ministerstwo Oświecenia normujący zasady wypożyczeń druków i rękopisów z bibliotek francuskich za granicę, rozporządzenia państwowe o uposażeniu bibliotekarzy</p> <p>Pedagogika biblioteczna: rola biblioteki publicznej w zakresie poradnictwa bibliotecznego</p> <p>Kształcenie bibliotekarzy</p> <p>Związki bibliotekarskie: Związek Bibliotekarzy Francuskich</p> <p>Budynki biblioteczne</p> <p>Historia książki: oprawa zbiorów biblioteki Ludwika XIV, dzieje drukarni we Francji</p> <p>Bibliografia: bibliograficzna rejestracja druków, działalność bibliograficzna w Rosji</p>
	„Bibliothèque de L'école des chartes”	<p>Sylwetki bibliotekarzy</p>
	„Annuaire des Bibliothèques et des Archives”	<p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki we Francji</p>

1	2	3
Hiszpania	"Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos"	<p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki publiczne w Madrycie</p> <p>Zabytki piśmiennictwa: rękopisy, m.in. katalogi papieży zawarte w kodeksach z końca XII i XIII w.</p>
Litwa	„Metraštis”	<p>Sztuka książki: estetyka współczesnych druków litewskich, analiza typograficzna wydań druków oo. Misjonarzy w Wilnie</p>
Niemcy	„Zentralblatt für Bibliothekswesen“	<p>Organizacja zbiorów: przepisy katalogowania książek i dzieł muzycznych, średniowieczne sposoby opisywania książek, zasady systemu klasyfikacji dziesiętnej</p> <p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki techniczne, biblioteki uniwersyteckie, biblioteki fachowe, biblioteki wojskowe, bibliotekarstwo oświatowe</p> <p>Bibliotekarstwo na świecie: biblioteki szwajcarskie, biblioteki angielskie, biblioteki indyjskie, biblioteki chińskie, biblioteki hiszpańskie</p> <p>Normalizacja: normalizacja czasopism na potrzeby bibliografii, prace normalizacyjne i dokumentacyjne w poszczególnych państwach</p> <p>Prawo biblioteczne: egzemplarz obowiązkowy, historia niemieckiego egzemplarza obowiązkowego, kradzież książek z prawniczego punktu widzenia</p> <p>Kształcenie bibliotekarzy</p> <p>Budownictwo biblioteczne</p> <p>Fotografia w bibliotekarstwie</p> <p>Współpraca bibliotek: wypożyczanie międzybiblioteczne</p> <p>Dzieje księgozbiorów prywatnych: biblioteka Konstantina Laskariusza z XV w., biblioteka Henryka Rantzauna w Szlezwigu z XVI w.</p> <p>Zabytki piśmiennictwa: spis rękopisów z dawnych bibliotek klasztornych, opis zbioru druków włoskich wydawanych z okazji zaślubin</p> <p>Historia książki: introligatorstwo XVI w., oprawy biblioteczne</p>

cd. tab. 15

1	2	3
		Bibliografia i dokumentacja: sprawozdanie z VI Międzynarodowej Konferencji Bibliograficznej w Brukseli, rola dokumentacji i zadania biur dokumentacyjnych
	„Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken“	Działalność współczesnych bibliotek: stan bibliotek na terytorium Niemiec i Austrii niemieckiej
	„Monatliches verzeichnis der reichsdeutschen amtlichen druckschriften (prospekt)“	Bibliografia: projekt bieżącej bibliografii miesięcznej wydawnictw urzędowych
	„Buch und Schrift“	Sztuka książki: historia miniaturstwa i grafiki niemieckiego renesansu
Rosja	„Bibliotecznoe Obozrenie”	Organizacja zbiorów: katalogowanie map geograficznych Czytelnictwo: metody badania czytelnictwa
	„Krasnyj Bibliotekar”	Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki dziecięce, ideologiczna rola bibliotek sowieckich Kształcenie bibliotekarzy
	„Materiały Instytutu Bibliotekowiedzenia Publicznej Biblioteki Sojuza SSR imieni W. I. Lenina”	Kształcenie bibliotekarzy: działalność Instytutu Bibliotekoznawczego przy Publicznej Bibliotece im. Lenina
Szwecja Inne kraje skandynawskie	„Nordisk Tidskrift för bok- och Biblioteksvasen”	Organizacja zbiorów: przepisy katalogowania zbiorów Budownictwo biblioteczne Statystyka biblioteczna Historia bibliotek Zabytki piśmiennictwa
Ukraina sowiecka	„Żurnał Bibliotekoznawstwa ta Bibliohrafij”	Działalność współczesnych bibliotek: działalność Biblioteki Narodowej Ukrainy w Kijowie, biblioteki uniwersyteckie Czytelnictwo: psychologia czytelnictwa Bibliografia: historia bibliografii ukraińskiej, organizacja fachowych bibliografii
	„Bibliohiczni wisti”	Bibliografia: bibliografia na Ukrainie, działalność Międzynarodowego Instytutu Bibliograficznego w Brukseli Historia książki: papiernie ukraińskie

1	2	3
Węgry	„Magyar Könyvszemle”	<p>Organizacja zbiorów: przepisy katalogowania zbiorów</p> <p>Działalność współczesnych bibliotek: zasady organizacji i administracji bibliotek publicznych na Węgrzech</p> <p>Kształcenie bibliotekarzy</p> <p>Współpraca bibliotek z archiwami</p> <p>Zabytki piśmiennictwa</p>
Włochy	„Accademie e Biblioteche d’Italia”	<p>Organizacja zbiorów: katalogi bibliotek włoskich</p> <p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki oświatowe</p> <p>Bibliotekarstwo światowe: biblioteki chińskie</p> <p>Prawo biblioteczne: egzemplarz obowiązkowy</p> <p>Związki zawodowe: sprawozdanie z Kongresu Narodowego Bibliotekarzy Włoskich</p> <p>Ochrona zbiorów: metody konserwacji zbiorów</p> <p>Zabytki piśmiennictwa</p> <p>Książka współczesna: mikrografia i książki „lilipucie”</p> <p>Sztuka książki: ilustracja książkowa w Wielkiej Brytanii i Francji</p>
„BIULETYN BIBLIOTEKI PUBLICZNEJ m.st. WARSZAWY”		
Wielka Brytania	“The Library Association Record”	<p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki publiczne, biblioteki wiejskie, biblioteki regionalne, biblioteki o charakterze informacyjnym (reference library)</p> <p>Kształcenie bibliotekarzy</p> <p>Związki zawodowe: oficjalne wiadomości z życia Stowarzyszenia Bibliotekarzy Angielskich</p> <p>Czytelnictwo: psychologia czytelnictwa</p> <p>Ochrona zbiorów</p>
	“Life and Letters”	Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki publiczne
	“Library Assistant”	Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki publiczne
	“Adult Education”	Historia bibliotek: dzieje bibliotek publicznych po 1850 r.

1	2	3
Belgia	„Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique”	<p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki specjalne</p> <p>Budownictwo biblioteczne: budowa nowej biblioteki królewskiej w Brukseli, mającej pełnić rolę biblioteki narodowej</p>
Czechosłowacja	„Česká Osvěta”	<p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki wiejskie</p> <p>Kształcenie bibliotekarzy: organizacja zawodu bibliotekarskiego w Czechosłowacji, kursy bibliotekarskie</p> <p>Pedagogika biblioteczna: dobór książek</p> <p>Czytelnictwo: socjologia czytelnictwa</p> <p>Bibliografia: narodowa bibliografia</p>
	„Časopis Československých Knihovníků”	<p>Działalność współczesnych bibliotek: centralizacja bibliotek państwowych</p> <p>Czytelnictwo: socjologia czytelnictwa</p> <p>Związki zawodowe: zjazdy bibliotekarzy czechosłowackich</p>
	„Knihy a čtenáři”	Pedagogika biblioteczna
Dania	„Bogens Verden, Tidsskrift for Dansk Biblioteksvesen“	Działalność współczesnych bibliotek: wypożyczanie książek w teatrach, biblioteki więzienne
	„Vor Ungdom”	Współpraca biblioteczna: współpraca szkół z bibliotekami
Francja	„Revue du Livre et des Bibliothèques”	Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki specjalne, usługi bibliotek publicznych dla osób chorych, biblioteki dziecięce, biblioteki wojskowe, biblioteki więzienne, biblioteki parlamentarne
	„Revue des Bibliothèques”	Organizacja zbiorów: „Hemeroteca” – istniejące w Madrycie od 1918 r miejsce przeznaczone do gromadzenia i przechowywania czasopism przez 50 lat, projekt utworzenia centrali katalogowej przy Bibliotece Narodowej w Paryżu
	„Archives et Bibliothèques”	<p>Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki szpitalne</p> <p>Prawo biblioteczne: egzemplarz obowiązkowy</p> <p>Fotografia w bibliotekarstwie: technika fotografowania dokumentów na potrzeby bibliotek i archiwów</p>

1	2	3
	„L'Architecture d'Aujourd'hui”	Budownictwo biblioteczne: zeszyt poświęcony architekturze bibliotek, prezentujący najnowsze osiągnięcia wiedzy architektonicznej w dziedzinie bibliotekarstwa
Hiszpania	„Boletin de Bibliotecas y Bibliografia”	Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki szpitalne, biblioteki wędrowne Polityka biblioteczna Czytelnictwo Ochrona zbiorów: przed insektami Historia książki: oprawy hiszpańskie
Holandia	„Bibliotheekleven”	Działalność współczesnych bibliotek: czytelnice i biblioteki holenderskie na rzecz promocji czytelnictwa (m.in. wystawy ekslibrisów), biblioteki szpitalne, biblioteki zakładowe
Litwa	„Bibliografijos Žinios”	Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki publiczne
Niemcy	„Die Bücherei“	Polityka biblioteczna
	„Zentralblatt für Bibliothekswesen“	Bibliotekarstwo światowe: biblioteki w Holandii Polityka biblioteczna
Portugalia	„Anais das Bibliotecas, Arquivo e Museus Municipais”	Działalność współczesnych bibliotek: regulaminy oraz informacje dotyczące otwarcia Bibliotek i Muzeów Miejskich
Stany Zjednoczone Ameryki Północnej	“Special Libraries”	Współpraca biblioteczna: kooperacja bibliotek publicznych i specjalnych Czasopiśmiennictwo: historia i etapy rozwoju czasopisma „Special Libraries” (z okazji dwudziestopięcioletnia miesięcznika)
	“The Library Journal”	Organizacja zbiorów: selekcja książek, oprawa książek bibliotecznych Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki publiczne, biblioteki dla dzieci, biblioteki więzienne Personel biblioteczny Kształcenie bibliotekarzy: pięćdziesięcioletnie amerykańskiego szkolnictwa bibliotekarskiego Związki zawodowe: przegląd i charakterystyka organizacji bibliotekarskich Budownictwo biblioteczne

cd. tab. 15

1	2	3
	"Bulletin of the New York Public Library"	Organizacja zbiorów: wolny dostęp
	"The Bulletin of the American Library Association"	Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki publiczne, biblioteki dla dzieci, biblioteki szkolne, uniwersyteckie i specjalne
	"The Library Quaterly Chicago"	Kształcenie bibliotekarzy: kształcenie bibliotekarzy bibliotek dziecięcych Czytelnictwo: czytelnictwo angielskiej klasy robotniczej w pierwszej połowie XIX w. Fotografia w bibliotekarstwie: metoda przechowywania prasy codziennej w postaci odbitek filmowych
	"The Library Quarterly"	Pedagogika biblioteczna: współpraca bibliotekarza z czytelnikiem Jakość usług bibliotecznych: przyczyny braku satysfakcji czytelników z usług biblioteki Współpraca międzybiblioteczna
Szwecja	„Biblioteks-Bladet”	Personel biblioteczny: rola i zadania bibliotekarzy
Unia Południowo-Afrykańska	"South African Libraries"	Organizacja zbiorów: przepisy katalogowania zbiorów, zasady systemu klasyfikacji dziesiętnej Prawo biblioteczne: prace nad ustawą biblioteczną Statystyka biblioteczna
Włochy	„Accademie e Biblioteche d'Italia"	Bibliotekarstwo światowe: czytelnictwo i bibliotekarstwo m.in. w Japonii, Bułgarii, Czechosłowacji, Danii, Gdańsku, Estonii, Finlandii, we Francji i w Niemczech Historia bibliotek: dzieje biblioteki uniwersyteckiej w Urbino założonej w 1720 r. Ochrona zbiorów: „choroby” książek w wyniku drobnoustrójów niszczących papier i pergamin
	„La Parola e il Libro"	Działalność współczesnych bibliotek: biblioteki publiczne i szkolne Czytelnictwo Ochrona zbiorów: szkodniki książek

1	2	3
ZSSR	„Sowietskaja Bibliografija”	Organizacja zbiorów: historia katalogów centralnych Współpraca biblioteczna: rozwój i organizacja wypożyczeń międzybibliotecznych w Niemczech, Szwajcarii i Stanach Zjednoczonych
	„Krasnyj Bibliotekar”	Współpraca biblioteczna: wypożyczanie międzybiblioteczne

Źródło: Opracowanie własne.

Drugim kierunkiem aktywności redakcji pism dążących do przybliżenia czytelnikom osiągnięć światowej myśli księgo- i bibliotekoznawczej była, obok przeglądu zawartości czasopism, popularyzacja na gruncie polskim zagranicznych monografii książkowych. Przed 1918 rokiem nie udało się urzeczywistnić tego zamiaru. Jedynie w „Przeglądzie Bibliotecznym”, w roczniku drugim (1909, z. 2), w dziale *Recenzje i sprawozdania* opublikowano recenzję *Przewodnika po bibliotekach francuskich* Alfreda Franklina²⁷⁸. W niepodległej Polsce tego rodzaju teksty pojawiały się w „Exlibrisie”, „Silva Rerum”, „Przeglądzie Bibliotecznym” i „Biuletynie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”²⁷⁹.

W czasopiśmie „Exlibris”, w rubrykach *Dział krytyczny* oraz *Książki i wydawnictwa* redakcja zamieściła dwie recenzje książek z zakresu księgoznawstwa. W pierwszej, liczącej 14 stron, A. Birkenmajer, pisząc o pracy Ottona Waldego²⁸⁰, poruszył temat szwedzkich zdobyczy wojennych w postaci księgozbiorów. Jak podkreślił, z powodu braku dostępu do pełnego materiału źródłowego jego tekst miał mieć charakter sprawozdawczy i zawierać omówienie treści książki. Mimo tej deklaracji A. Birkenmajer przedstawił cenne uwagi dotyczące losów poszczególnych księgozbiorów polskich wywiezionych za granicę. Pisał m.in.:

Walde zdaje się przypuszczać, że to, co zabrał Banér, reprezentowało w przybliżeniu całą bibliotekę pelplińską z roku 1626; sądzi, że starsze zasoby zniszczyły w czasie wojny husyckiej z roku 1433 i podczas reformacji. Tymczasem wiadomo powszechnie, że w dzisiejszej Bibliotece Seminaryjnej w Pelplinie znajduje się spora partia starego zasobu biblio-

²⁷⁸ R-i. [M. RULIKOWSKI, rec.]: A. Franklin: *Un vieux Bibliothecaire. Guide des savants, des litterateurs et des artistes dans lest Bibliothèques de Paris*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 2, s. 131–134.

²⁷⁹ Tytuły czasopism podano w kolejności chronologicznej ich powoływania.

²⁸⁰ O. WALDE: *Storhetstidens litterara krigsbyten: en kulturhistorisk bibliografisk studie*. T. 1–2. Uppsala 1916–1920.

teki cysterskiej (inne książki tej proveniencji są w Archiwum Państwowym w Królewcu, w Bibliotece Miejskiej w Gdańsku i indziej)²⁸¹.

Anonimowy autor drugiej, kilkudzaniowej recenzji zaprezentował tom poświęcony ekslibrisologii – *Österreichische Exlibris Gesellschaft* pod redakcją Rudolfa von Höfkena²⁸², przybliżając zawartość i stronę typograficzną dzieła. Recenzent docenił zwłaszcza drugi aspekt, pisząc: „Wspaniały tom z prawdziwym mnóstwem ilustracji i tablic, wykonanych chyba wszystkimi technikami reprodukcyjnymi, od akwaforty zaczawszy, na cynkografii skończywszy. Największą ozdobę wydawnictwa stanowią te ilustracje, albowiem co do wyboru artykułów ustępują one na plan drugi [...]”²⁸³. Oba teksty krytyczne różniły się objętością i szczegółowością wywodów, trudno więc określić plany redakcji względem tej części pisma.

Więcej analiz obcojęzycznych opracowań księgoznawczych zamieszczała redakcja czasopisma „Silva Rerum” w dziale *Pokłosie*. W latach 1925–1939 opublikowano tam 26 recenzji książek z zakresu księgo- i bibliotekoznawstwa, spośród których 19 dotyczyło nauki o książce. Autorami notek recenzyjnych byli: Władysław Anczyc, Oswald Balzer, Michał Brensztejn, A. Birkenmajer, Paweł Ettinger, J. Korpała, K. Piekarski, Władysław Smoleński. Z kolei prace o tematyce bibliotekoznawczo-bibliotekarskiej na świecie omawiali: A. Birkenmajer, J. Grycz, A. Kawecka-Gryczowa i T. Sterzyński.

Istotnym elementem tych tekstów były krytyczne uwagi merytoryczne. Należy tu wyróżnić K. Piekarskiego, który korygował podawane informacje, powołując się na własne ustalenia z zakresu drukarstwa. Przykładem są uzupełnienia do książki Ernesta Weila²⁸⁴, odnoszące się do tematu niemieckich sygnatów drukarskich, czy krytyka zawartości dzieła Konrada Haeblera²⁸⁵, dotycząca opisu działalności niemieckich drukarzy na obczyźnie w XV wieku. Jak pisał recenzent: „Polski dotyczy krótki ustęp na str. 281. Zaznaczyć jednak należy, że tak zasłużony jak K. Haebler, uczoney nie znał czy znać nie chciał polskiego dorobku naukowego w badaniach dziejów drukarstwa XV. w., a nawet nie zachował obowiązującego chyba każdego badacza obiektywizmu”²⁸⁶. Zdarzały się też recenzje o charakterze sprawozdawczym. Autorem jednej z nich był O. Balzer, który

²⁸¹ A. BIRKENMAJER [rec.]: *Książka O. Waldego o szwedzkich zdobycach bibliotecznych*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. 66.

²⁸² *Österreichische Exlibris Gesellschaft*. XIV. Red. R. von HÖFKEN. Wien 1916.

²⁸³ *Österreichische Exlibris Gesellschaft*. XIV. *Jahrbuch* 1916. *Redakteur: Rudolf von Höfken*. Wien 1916. „Exlibris” 1917, z. 1, s. 49.

²⁸⁴ E. WEIL: *Die deutschen Druckerzeichen des XV. Jahrhunderts*. München 1924; K.P. [K. PIEKARSKI, rec.]: *Niemiecki sygnat drukarski XV wieku*. „Silva Rerum” 1925, z. 1, s. 13.

²⁸⁵ K. HAEBLER: *Die deutschen Buchdrucker des XV. Jahrhunderts im Auslande*. München 1924; K.P. [K. PIEKARSKI, rec.]: *Niemieckich drukarzy na obczyźnie w XV stuleciu [...]*. „Silva Rerum” 1925, z. 1, s. 12–13.

²⁸⁶ *Ibidem*.

przybliżył czytelnikom kompendium *La Bibliografia* Giuseppe Fumagallego²⁸⁷, ukazujące dorobek włoskiego księgoznawstwa po roku 1865. Recenzent ograniczył się do przedstawienia zawartości pracy, na którą składały się: bibliografia z zakresu nauki o książce; charakterystyka sylwetek włoskich bibliografów, bibliotekarzy, bibliofilów i nakładców; przegląd badań bibliologicznych we Włoszech. Uzupełnieniem tych informacji była krótka rekomendacja dzieła: „mamy do czytania nie tylko z pożytecznym podręcznikiem, lecz także z pracą, która wskazuje na przemyślenie i przeoranie całego szeregu zagadnień księgoznawstwa”²⁸⁸.

Recenzje zagranicznych podręczników z zakresu bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa praktycznego na łamach „*Silva Rerum*” stanowiły dowód zainteresowania nimi badaczy, a także źródło inspiracji dla polskich bibliotekarzy i bibliotekoznawców. Recenzje zbiorcze tego typu wydawnictw ogłosił A. Birkenmajer i J. Grycz. A. Birkenmajer²⁸⁹ zamieścił w jednym opracowaniu opinię na temat trzech publikacji przygotowanych na potrzeby księżnic w Danii i Belgii – krajach, w których uchwalono ustawy o zakładaniu bibliotek publicznych. Podkreślając znaczne zróżnicowanie kompozycji podręczników, najwyżej ocenił *Laerebog* i *Biblioteksteknik. Foreloebig Udgave*²⁹⁰. Książka ta, skierowana do duńskiego personelu bibliotecznego, miała być wykorzystywana podczas dwutygodniowych kursów bibliotekarskich organizowanych przez Statens Bibliotekstilsyn (Państwowy Nadzór nad Bibliotekami). Według opinii recenzenta autorzy publikacji dali przejrzysty i logiczny wykład w następujących obszarach tematycznych: różne typy bibliotek, ich zadanie i współpraca; bibliotekarz i jego wykształcenie; wybór i zakup książek; katalogowanie; ustawienie, klasyfikacja (katalog rzeczowy) i numerowanie; oprawa; czytelnia i podręczniki; codzienna praca w bibliotece; lokale biblioteczne, ich rozkład i urządzenie; ustawy biblioteczne. A. Birkenmajer zwrócił uwagę, że podręcznik ten „dla cudzoziemca jest cenny przez swe wzorowe opracowanie, oraz przez wiadomości, jakie zeń czerpać można o urządzaniu i organizacji bibliotek powszechnych w Danii”²⁹¹. Z kolei J. Grycz²⁹² dokonał analizy czterech opracowań zawierających instrukcje katalogowania zbiorów. Podkreślił, że w światowej literaturze bibliotekarskiej co pewien czas ukazują się podręczniki mające ułatwić początkującym bibliotekarzom praktyczną realizację przepisów zawartych w instrukcjach katalogowych. Do takich pozycji zaliczył opracowania Luise Bern-

²⁸⁷ G. FUMAGALLI: *La Bibliografia*. Roma 1923.

²⁸⁸ R. [O. BALZER, rec.]: *Giuseppe Fumagalli, La Bibliografia*. Roma, *Fondazione Leonardo per la cultura italiana*, 1923. „*Silva Rerum*” 1925, z. 6, s. 101.

²⁸⁹ A.B. [A. BIRKENMAJER, rec.]: *Nowe podręczniki dla bibliotekarzy bibliotek powszechnych*. „*Silva Rerum*” 1925, z. 2, s. 38–39.

²⁹⁰ Th. DØSSING, S. DAHL, J. BANKE et. al.: *Laerebog i Biblioteksteknik. Foreloebig Udgave*. København 1922.

²⁹¹ A.B. [A. BIRKENMAJER, rec.]: *Nowe podręczniki...*, s. 39.

²⁹² J. GRYZ [rec.]: *Z nowszych prac z zakresu katalogowania*. „*Silva Rerum*” 1927, z. 2, s. 24–25.

hardi²⁹³, Jaromíra Borecký'ego²⁹⁴, Annie C. Gebhard²⁹⁵ i Dalego Sassa²⁹⁶. Zdaniem recenzenta zwłaszcza publikacja J. Borecký'ego stanowiła dowód, że w bibliotekarstwie czechosłowackim zrozumiano konieczność uwzględnienia punktu widzenia czytelnika w redagowaniu zestawu reguł na użytek katalogowania.

W promocji zagranicznych publikacji ważnych dla rozwoju dyscyplin, których przedmiotem zainteresowania jest książka i biblioteka, uczestniczył również „Przegląd Biblioteczny”. W strukturze tego czasopisma przewidziano dział *Recenzje*. Jednak opracowania recenzyjne publikacji księgoznawczych, w porównaniu z recenzjami i omówieniami podręczników oraz publikacji o charakterze poradnikowym z zakresu bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa praktycznego, stanowiły nieliczną grupę (16 tekstów). Do grona autorów należeli m.in.: Piotr Bańkowski, A. Birkenmajer, W. Budka, Halina Zdzitowiecka-Jasieńska. Zamieszczali oni recenzje krytyczne księgoznawczych wydawnictw informacyjnych oraz dzieł stanowiących pokłosie studiów nad księgozbiorami prywatnymi, opracami książkowymi, piapiernictwem i zabytkami piśmiennictwa.

Wśród recenzentów widoczne było zainteresowanie publikacjami porządkującymi terminologię nauki o książce. Na uwagę zasługują recenzje dwóch wydań dzieła *Słownyj ukazatiel po knigowiedienju*²⁹⁷ zawierającego definicje wielu pojęć związanych ze współczesną książką, takich jak: bibliopsychologia, bibliosocjologia, higiena czytania, dezynfekcja książki, bibliofile, bibliomani, heraldyka książki. Zgodnie z opinią W. Dąbrowskiej wszystkie te hasła są ciekawe i charakterystyczne, „mówiące same za siebie, a świadczące o bardzo nowoczesnym stanie i wielkim rozwoju teorii księgoznawstwa w Rosji dzisiejszej”²⁹⁸. Z kolei A. Bar nie szczędził uwag krytycznych: „spotykamy wiele opuszczeń dzieł rosyjskich pierwszorzędnej wartości, których pomijać nie wolno. Praca przez to bardzo wiele straciła”²⁹⁹.

Na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” zaprezentowano też *Lexikon des gesamten Buchwesens*³⁰⁰, encyklopedię książki stanowiącą wówczas rzadkie

²⁹³ L. BERNHARDI: *Lehr- und Handbuch der Titelaufnahme*. Berlin 1923.

²⁹⁴ *Pravidla katalogu základního (listkového abecedního seznamu jmenného) s dodatkem o popisu spisů drobných*. Sestavil J. BORECKÝ. Praha 1925.

²⁹⁵ A.C. GEBHARD: *Catalogiseeren. Titelbeschrijving en rangschikking der titels in alphabetische volgorde*. Utrecht 1923.

²⁹⁶ D. SASS: *Erläuterungen zu den Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken*. Leipzig 1931.

²⁹⁷ Ad. B. [A. BAR, rec.]: *Mezior A.W.: Słownyj ukazatiel po knigowiedienju*. Leningrad 1924. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 112–114; W. DĄBROWSKA [rec.]: *Mezior A.W.: Słownyj ukazatiel po knigowiedienju. Czast I (A–Ž). Gosudarstwennoje socialnoeconomiczskoje izdatelstwo*. Leningrad 1931. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 1–2, s. 47–48.

²⁹⁸ W. DĄBROWSKA [rec.]: *Mezior A.W....*, s. 48.

²⁹⁹ Ad. B. [A. BAR, rec.]: *Mezior A.W....*, s. 113.

³⁰⁰ S. ARSEJEW [rec.]: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Hrsg. von K. Löffler. J. Kirchner, W. Olbrich. Leipzig 1935, 3 Bde. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 1, s. 26–28.

tego rodzaju wydawnictwo, porównywane z *Dictionnaire raisonné de bibliologie* Gabriela Peignota³⁰¹. W niemieckiej publikacji omówiono zagadnienia produkcji, dystrybucji i odbioru książki. Uwzględniono również subdyscypliny, które mogły mieć szczególne znaczenie dla osób zawodowo związanych z książką – bibliografów, bibliotekarzy, księgarzy i wydawców, ale także bibliofilów i kolekcjonerów książek. Wprowadzono hasła wyjaśniające zagadnienia: pisma i druku; książki starożytnej i średniowiecznej; techniki drukarstwa; zdobnictwa książki; papiernictwa; introligatorstwa; bibliofilstwa; handlu księgarskiego; bibliografii; historii bibliotek; bibliotekarstwa oświatowego; techniki i administracji bibliotecznej; czasopiśmiennictwa; ponadto przedstawiono życiorysy bibliotekarzy i bibliografów. Recenzent encyklopedii Sergiusz Arsenjew pozytywnie ocenił jej zawartość tematyczną, dostrzegł jednak brak haseł o charakterze ogólnym, jak np. historia drukarstwa czy książka starożytna, czego konsekwencją były luki w odniesieniach do literatury. Publikację tę oraz jej powojenne wznowienie docenił w 1985 roku K. Migoń, który przy okazji rozważań na temat opracowania planowanej *Encyklopedii książki polskiej* analizował dotychczasowe piśmiennictwo informacyjne w zakresie bibliologii. Zgodnie z jego opinią przywołane tytuły, wśród których znalazł się również *Lexikon des gesamten Buchwesens*, „pokazały potrzebę i możliwość encyklopedycznego ujęcia problematyki księgo- i bibliotekoznawczej, wytyczyły granice tej problematyki i określiły jej wewnętrzną strukturę. Wyraźnie widać to zwłaszcza w encyklopediach niemieckich, w których znalazły się indeksy haseł w grupach rzeczowych, pozwalające czytelnikowi na systematyczne studiowanie danej dziedziny wiedzy o książce”³⁰². Najwięcej uwagi na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” recenzenci literatury zagranicznej poświęcili jednak opracowaniom dotyczącym współczesnych bibliotek. W 51 tekstach prezentowano wydawnictwa podręcznikowe adresowane do pracowników bibliotek publicznych oraz publikacje na temat bibliotek wojskowych, normalizacji prac katalogowych, prawa bibliotecznego, racjonalizacji pracy bibliotecznej, ochrony zbiorów, związków zawodowych bibliotekarzy, historii bibliotek, czytelnictwa oraz organizacji bibliotek i stanu bibliotekarstwa na świecie.

Ważnym elementem recenzji było wskazywanie przydatności publikacji, również w polskich realiach. Fakt ten obrazuje ocena pracy przygotowanej przez *Rôle et formation du bibliothécaire*³⁰³ (Międzynarodowy Instytut Współpracy Intelaktualnej) na podstawie kwestionariuszy, które zostały wypełnione „przez wybit-

³⁰¹ G. PEIGNOT: *Dictionnaire raisonné de bibliologie*. T. 1–2 et *Supplement*. Paris 1802–1804.

³⁰² K. MIGOŃ: *O projekcie Encyklopedii książki polskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1985, z. 3–4, s. 366–367. Dzieło takie nie powstało, ukazała się natomiast: *Encyklopedia książki*. Red. A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ, M. SKALSKA-ZŁAT. T. 1–2. Wrocław 2017.

³⁰³ *Dossiers de la coopération intellectuelle. Rôle et formation du bibliothécaire. Étude comparative sur la formation professionnelle du bibliothécaire*. Paris 1935.

nych bibliotekarzy i dają gwarancję dokładności i pewność informacji³⁰⁴. Zdaniem recenzentki W. Dobrowolskiej książka ta umożliwi porównanie poziomu rozwoju bibliotek w poszczególnych krajach, istniejącego podziału i charakteru bibliotek w każdym państwie, roli bibliotekarzy z różnego typu księżnic oraz kwalifikacji zawodowych kadry. Według jej opinii tytuł ten powinien znaleźć się na liście podręczników dla kandydatów do egzaminu bibliotekarskiego pierwszej kategorii jako uzupełnienie starszych, przedwojennych opracowań zagranicznych. W. Dobrowolska zgłosiła ponadto krytyczne uwagi do opracowania J. Muszkowskiego, uznając część poświęconą Polsce za zbyt lakoniczną. Również zestawienie bibliograficzne dotyczące literatury bibliotekoznawczej oraz organizacji bibliotek i roli bibliotekarza, jak określiła recenzentka,

jest zupełnie niedostateczne – albowiem z pozycji polskich jest wymieniony zaledwie jeden (!) artykuł, drukowany w *Przeglądzie Bibliotecznym* (1929) Smolki i Gaberlego (*Zadania bibliotekarza naukowego*). Jakkolwiek nasza literatura bibliotekoznawcza jest stosunkowo dość uboga – to jeszcze tak źle nie jest! W samym *Przeglądzie Bibliotecznym* znalazłoby się wiele artykułów o organizacji bibliotek w Polsce, jako też kształceniu i zadaniach bibliotekarza. Poza tym szereg artykułów z tego zakresu wyszło w *Nauce Polskiej* (art. dyr. Kuntzego i innych). Wreszcie trzeba by przecież uwzględnić choćby takie pozycje, jak Łodyńskiego *Polskie bibliotekarstwo wojskowe* i *Podręcznik bibliotekarski dla kierowników wojskowych*, *Lwowskie studia biblioteczne*, prace Birkenmajera, Dembego, Kaweckiej (o Bibliotece Narodowej), Radlińskiej, Dąbrowskiej etc. etc.³⁰⁵

Krytyczne oceny zamieszczanych w zagranicznych pracach informacji o dokonaniach polskiej nauki formułowali też inni recenzenci. Kazimierz Osmólski³⁰⁶ w prezentacji dzieła *National libraries of the world*, którego twórcy zaprezentowali ogromny materiał porównawczy na temat bibliotek narodowych: Argentyny, Austrii, Belgii, Brazylii, Chin, Czechosłowacji, Danii, Finlandii, Francji, Hiszpanii, Włoch, Japonii, Meksyku, Niemiec, Norwegii, Rosji, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, Szwajcarii, Szwecji i Wielkiej Brytanii, nieprzychylnie odniósł się do pominięcia w tym opracowaniu bibliotek Polski i mniejszych państw bałtyckich. Zauważył przy tym, że publikacja ta może się przyczynić do zainicjowania dyskusji na temat definicji „biblioteki

³⁰⁴ W. DOBROWOLSKA [rec.]: *Dossiers de la coopération intellectuelle. Rôle et formation du bibliothécaire. Étude comparative sur la formation professionnelle du bibliothécaire. Paris 1935*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 102.

³⁰⁵ Ibidem, s. 104.

³⁰⁶ K. OSMÓLSKI [rec.]: *Arundell Esdaile: National libraries of the world: their history, administration and public services. London 1934*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 4, s. 213–215.

narodowej”. W tym czasie brakowało jednoznacznej definicji tego terminu, co wynikało z faktu, iż różne było pochodzenie instytucji pełniących funkcję księżnic narodowych (dawne biblioteki panujących, biblioteki fundacyjne czy parlamentarne).

Również inni autorzy recenzji podkreślali wartość omawianych publikacji w zakresie wyjaśniania podstawowych pojęć i terminów z dziedziny bibliotekarstwa, mogących mieć zastosowanie w praktycznej działalności bibliotek. Przykładem było opracowanie F. Smolki na temat książki Friedricha Lista stanowiącej próbę przedstawienia całokształtu niemieckiego prawa bibliotecznego, w tym szeregu podstawowych pojęć: prawa bibliotecznego; procesu administracyjnego; urzędnika bibliotecznego. Zdaniem recenzenta dzieło to „oparte na najnowszej teorii prawa administracyjnego, może być z wielkim pożytkiem czytane, także przez nieniemieckich bibliotekarzy, ze względu na swe dogmatyczne wyniki i na określenia podstawowych pojęć prawnych z dziedziny prawa bibliotecznego”³⁰⁷.

W czasopiśmie fachowym „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” funkcję informacyjną pełnił dział *Książki z dziedziny bibliotekoznawstwa*. Pokażne grono autorów (m.in. L. Bykowski, W. Dąbrowska, J. Grycz, Helena Hleb-Koszańska, A. Łysakowski, A. Mikucka, H. Radlińska) zreferowało 82 zagraniczne publikacje. W tej grupie ocenie poddano jedynie trzy książki z zakresu księgoznawstwa. Były to jednak opracowania ważne dla rozwoju dyscypliny. Pierwsze, *Traité de documentation* P. Otleta³⁰⁸, zostało entuzjastycznie przyjęte przez krytyka A. Łysakowskiego. Jego zdaniem: „Całkowity, pełny wykład systematyczny nauki o książce – daje nam właśnie Paweł Otlet, najdobitniej w ten sposób zaświadczać, że bibliologia dojrzała już do tego, by jako samoistna dziedzina wiedzy wewnątrznie się ukonstytuować, że zdobyła już swoje prawo obywatelstwa w świecie nauk i umiejętności”³⁰⁹. Autorem drugiego opracowania, encyklopedii *Lexikon des gesamten Buchwesens*³¹⁰, Adam Lewak³¹¹ zarzucił niedostateczne zgłębienie tematyki historii książki poza granicami Niemiec, czego konsekwencją był szereg powierzchownych definicji. Trzecią publikację, *What makes a book readable, with special reference to adults of limited reading ability; an initial study*, autorstwa Williama Scotta Graya i Bernice Elizabeth

³⁰⁷ F. SMOLKA [rec.]: *List Friedrich: Grundriss eines bibliotheksrechts*. Verlag von E. Roth in Giessen. 1928. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 1–2, s. 47.

³⁰⁸ P. OTLET: *Traité de documentation. Le livre sur le livre. Théorie et pratique*. Bruxelles 1934.

³⁰⁹ A. ŁYSAKOWSKI [rec.]: *Otlet Paul. Traité de documentation. Le livre sur le livre. Théorie et pratique*. Bruxelles 1934. *Editiones Mundaneum*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 4–5–6, s. 70.

³¹⁰ *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Bd. I, Aa–Goetheana. Hrsg. K. LÖFFLER, J. KIRCHNER, W. OLBRICH. Leipzig 1935.

³¹¹ A. LEWAK [rec.]: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Bd. I. Herausgeg. v. K. Löffler u. J. Kirchner. Leipzig 1935. *K.W. Hiersemann*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 8–9, s. 112–113.

Leary³¹², uznano za ważną ze względu na propozycje metodologiczne w zakresie badań nad czytelnictwem.

W pozostałych recenzjach w zdecydowanej większości prezentowano podręczniki podejmujące problematykę organizacji i funkcjonowania bibliotek publicznych. Recenzje te były zróżnicowane tematycznie i formalnie, od kilkudziesięciu notek sprawozdawczych po dwustronicowe teksty krytyczne. Wydawnictwa były opiniowane pod względem struktury i zawartości treści, czasem również pożytku dla polskich bibliotekarzy. A. Mikucka, recenzując trzecie wydanie książki Paula Ladewiga *Politik der Bücherei*³¹³, zwróciła uwagę na szczególnie ważne w bibliotekarstwie polskim zagadnienia: szerszego rozumienia pojęcia bibliotek publicznych; amerykańskiego szkolnictwa bibliotekarskiego; głównych celów wewnętrznej polityki bibliotecznej. Proponując przetłumaczenie książki na język polski, wyeksponowała takie jej walory, jak „próba stworzenia pewnego całokształtu zagadnienia, czego u nas daje się odczuć wyraźny brak” oraz praktyczną wartość w postaci bogactwa wiadomości „od spraw tak zasadniczych, jak budowa gmachu, a skończywszy na tak drobnych pozornie jak tekst formularzy, czy kwestie budżetowe lub im podobne”³¹⁴.

Analiza recenzji publikacji wydanych za granicą pozwala stwierdzić, że w Polsce dwudziestolecia międzywojennego istniało duże zainteresowanie księgoznawstwem i bibliotekoznawstwem amerykańskim, angielskim, czechosłowackim i niemieckim. Zamieszczone w Aneksie 4 zestawienie *Recenzje publikacji z zakresu biblio- i księgoznawstwa wydanych za granicą* pokazuje dużą różnorodność twórców, których książki były przedmiotem oceny. Stosunkowo rzadko sięgano przy tym po publikacje tego samego autora. W Aneksie 4 dwukrotnie pojawili się autorzy: amerykańscy (Carl Vitz); angielscy (James Duff Brown, Arundell Esdaile, Bertie M. Headicar); belgijscy (P. Otlet); czechosłowaccy (Bohuslav Koutnik, L.J. Živny); francuscy (Marius Audin, Leo Crozet, Victor Leroquais); polscy (J. Grycz); włoscy (Ugo Costa, G. Fumagalli); rosyjscy (Michaił Gilman). Trzykrotnie recenzowano niemiecką twórczość Karła Löfflera.

Wkład czasopism w rozwój krytyki naukowej książek poruszających teoretyczne aspekty księgoznawstwa na świecie był niewielki. Tego rodzaju publikacje stanowiły przedmiot zaledwie 5 recenzji na łamach wszystkich badanych pism. Jediną zagraniczną pracą z zakresu księgoznawstwa, w której przedstawiono pogląd na kształt nauki o książce, i która doczekała się oceny w pol-

³¹² W.S. GRAY, B.E. LEARY: *What makes a book readable, with special reference to adults of limited reading ability; an initial study*. Chicago 1935.

³¹³ A. MIKUCKA [rec.]: *Ladewig Paul: Politik der Bücherei. Eine Grundlegung ihrer Aufgaben im Kulturleben der Gegenwart zugleich ein Handbuch für den Fachunterricht*. Leipzig 1934. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 1–2, s. 22–24.

³¹⁴ *Ibidem*, s. 23–24.

skim czasopiśmiennictwie, była *Traité de documentation* P. Otleta, przywołana na łamach „Biuletynu Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”. Nieco więcej uwagi poświęcono wydawnictwom informacyjnym. We wspomnianym „Biuletynie” i „Przeglądzie Bibliotecznym” opiniowano rosyjski *Słownyj ukazatel po knigowiedienju* autorstwa Augusty Vladimirovny Mezier (2 recenzje) oraz niemiecki *Lexikon des gesamten Buchwesens* (2 recenzje). Polskie środowisko bibliologów i bibliotekoznawców z większym zainteresowaniem przyjmowało natomiast publikacje będące pokłosiem studiów nad książką w ujęciu historycznym. Recenzowano zwłaszcza wydawnictwa prezentujące cenne zabytki piśmiennicze (6 recenzji), problematykę drukarstwa (6 recenzji), intrologistwa (3 recenzje), ekslibrisologii (8 recenzji). Dominowała jednak tendencja do przywoływania publikacji tematycznie związanych z bibliotekami, szczególnie prac o charakterze podręcznikowym i poradnikowo-instrukcyjnym (39 recenzji), dotyczących organizacji zbiorów bibliotecznych (5 recenzji), prawa i polityki bibliotecznej (po 4 recenzje). W tej kategorii recenzowanych publikacji znalazły się przetłumaczone i wydane za granicą książki dwóch polskich autorów: J. Grycza³¹⁵ i M. Łodyńskiego³¹⁶. Obecność polskich twórców na zagranicznym rynku wydawniczym świadczy o ich kontaktach międzynarodowych, ale też o rosnącej renomie wybitnych polskich bibliotekarzy na arenie światowej. Publikacje na temat historii bibliotek doczekały się 8 recenzji. Podsumowując, redaktorzy polskich czasopism, ich współpracownicy i publikujący autorzy starali się przybliżyć te wątki z zagranicznego piśmiennictwa, które mogły zainspirować środowisko bibliotekarzy i przyczynić się do modernizacji polskich księznic.

4.6. Kontynuacje studiów nad książką i biblioteką

Badania realizowane i opisywane przez bibliologów i bibliotekoznawców na łamach czasopism przed wybuchem II wojny światowej były kontynuowane przez późniejszych badaczy, z czasem następowała też ewolucja wcześniejszych ustaleń. W niniejszym podrozdziale nie zostanie przedstawiony dorobek uczonych zajmujących się poszczególnymi subdyscyplinami w zakresie księgoznawstwa czy zagadnieniami bibliotekoznawstwa po 1945 roku. Powojenny stan badań

³¹⁵ J. GRYCZ: *Les Bibliothèques polonaises*. Varsovie 1937.

³¹⁶ *Sravnitelnaja tablica M. Lodynskogo o voennyh bibliotekah različnykh gosudarstv*. V: L.B. CHAWKINA: *Za rubeżom. Opyt voenno-bibliotečnoj raboty*. Moskwa, Leningrad 1929, s. 45–67. Przetłumaczony tekst stanowi fragment następującej publikacji: *Tablice porównawcze*. W: M. ŁODYŃSKI: *Nowoczesne bibliotekarstwo wojskowe*. Kraków 1927, s. 19–41.

jest bowiem co pewien czas przedstawiany w literaturze przedmiotu, a potrzebę spojrzenia wstecz potwierdzają chociażby opracowania zamieszczone w jubileuszowym sześćdziesiątym tomie „Roczników Bibliotecznych”³¹⁷. Wskazane zostaną natomiast zainicjowane w analizowanych czasopismach tematy badawcze, do których powrócono w okresie powojennym. Pozwoli to ukazać wpływ dokonań wybitnych teoretyków i badaczy książki oraz bibliotek na rozwój tych gałęzi nauki w późniejszych latach.

Do 1918 roku trudno wskazać badania, których wyniki zamieszczone w czasopismach miałyby doniosłe znaczenie dla rozwoju dyscyplin zajmujących się książką i biblioteką. Na ten czas przypadły jednak pierwsze rozważania badaczy, kontynuowane i rozwijane w następnym okresie historycznym, w niepodległej Polsce. Należy tu wspomnieć przede wszystkim działalność publikacyjną H. Radlińskiej na łamach „Książki” – wczesne refleksje badaczki nad rolą książki znalazły w kolejnych latach kontynuację w jej działaniach i publikacjach. Również prace nad dokumentacją ekslibrisów polskich, podjęte przez S. Dembego i K. Reychmana w 1908 roku i relacjonowane w „Przeglądzie Bibliotecznym”, były następnie prowadzone w wolnej Polsce. Wskazani autorzy i liczne grono nowych badaczy kontynuowali badania księgoznawcze i rejestrację narodowego dorobku kulturalnego (na szczególną uwagę zasługują publikacje K. Reychmana³¹⁸ zawierające bibliografie polskiego ekslibrisu).

W obszarze badań nad zabytkami piśmiennictwa polskiego, przywoływanych i rozwijanych również współcześnie, wart przypomnienia jest artykuł F. Pułaskiego³¹⁹ zamieszczony w „Przeglądzie Bibliotecznym” w 1908 roku. Autor opublikował wyniki swoich ustaleń odnoszących się do szesnastowiecznych druków brzeskich, w tym *Katechizmu brzeskiego*. Poza F. Pułaskim kwestię niewyjaśnionego do dzisiaj autorstwa tego dzieła analizowali zarówno współcześni mu

³¹⁷ W tomie zamieszczono opracowania przedstawicieli kilku ośrodków bibliotekoznawstwa w Polsce, dotyczące teorii bibliologii, dziejów drukarstwa i ruchu wydawniczego, historii bibliotek, bibliotekarstwa i badań nad książką. Zob. m.in.: J. KONIECZNA: *Udział akademickiego bibliotekoznawstwa w rozwoju bibliologii i informatologii w Polsce w latach 1945–2015*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 7–40; I. SOCHA: *Nauka o książce w Polsce...*, s. 41–70; A. TOKARSKA: *Powojenny dorobek polskiej nauki w zakresie historii i teorii bibliotekoznawstwa*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 71–95; J. PUCHAŁSKI: *Przegląd badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa w Polsce z lat 1945–2015*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 97–139; M. JUDA: *Powojenne polskie badania nad historią ruchu wydawniczego w Polsce: dorobek i postulaty badawcze*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 141–164; A. GRUCA: *Badania nad książką i jej rodzajami w Polsce po II wojnie światowej*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 165–185.

³¹⁸ K. REYCHMAN: *Bibliografia polskiego ekslibrisu: 1874–1925*. Kraków 1925; IDEM: *Bibliografia polskiego ekslibrisu*. Warszawa 1932.

³¹⁹ F. PUŁASKI: *Wiadomość o najdawniejszych i nieznanych drukach...*, s. 121–126.

badacze (A. Brückner³²⁰ i Aleksander Woyde³²¹), jak i przedstawiciele kolejnych pokoleń (A. Kawecka-Gryczowa i Tadeusz Grabowski³²²). Do dziś nie udało się rozwikłać tej zagadki, toteż ustalenia F. Pułaskiego dotyczące daty i miejsca powstania katechizmu są do nadal cytowane, np. w książce *Katechizmy w Rzeczypospolitej XVI i początku XVII wieku* Dariusza Kuźminy³²³, w której autor przedstawił studia nad katechizmami jako źródłem upowszechniania prawd religijnych w dobie reformy Kościoła. Nawiązał do poglądów F. Pułaskiego na temat *Katechizmu brzeskiego* oraz przypomniał zawartość treściową dzieła, dokonując analizy porównawczej katechizmów kalwińskich.

Z nowszych publikacji na uwagę zasługuje artykuł *Prolegomena do badań nad Katechizmem brzeskim w świetle początków brzeskiej drukarni* z 2016 roku. Jego autorzy, Aleksandra Kucharska, Sylwia Sarzyńska i Szymon Zuziak³²⁴, przypomnieli wcześniejsze ustalenia badaczy zabytku oraz zgłosili postulat podjęcia studiów porównawczych, począwszy od analizy treści religijnej pod kątem przynależności doktrynalnej, poprzez jej układ i rozmieszczenie, po analizę stylistyczno-językową. Jeśli zważyć, że poza tym, co udało się wyjaśnić F. Pułaskiemu, niewiele więcej można powiedzieć o dziele, artykuł jest „próbą usystematyzowania dotychczasowych poczynań i zwrócenia uwagi na *Katechizm brzeski* po to, aby znów stał się on przedmiotem naukowych poszukiwań i dyskusji”³²⁵. Autorzy uznali ustalenia F. Pułaskiego dotyczące daty wydania dzieła i poczynili własne na temat drukarni w Brześciu. Poruszyli też analizowaną parokrotnie kwestię autorstwa zabytku. Za najbardziej rzetelne, bo poparte własnymi badaniami, uznano wywody A. Brücknera³²⁶, który za prawdopodobne uznał autorstwo Bernarda Wojewódki ze względu na podobieństwo języka do innych utworów pisanych przez tego autora i zarazem drukarza.

W okresie międzywojennym czasopisma stały się powszechnym miejscem zamieszczania wyników eksploracji księgoznawczych i bibliotekoznawczych. Ważnym obszarem zainteresowań badaczy były rozproszone historyczne księgozbiory. Kontynuując prace przedwojennego pokolenia bibliotekarzy polskich, po 1945 roku odtwarzano inwentarze utraconych ksiąg, podejmowano próby odnaj-

³²⁰ A. BRÜCKNER [rec.]: „*Collectanea Biblioteki ordynacji hr. Krasińskich. Nr. 1. Katechizm Brzeski 1553/1554 r.*”, wyd. i przedm. poprzedził Franciszek Pułaski, Warszawa 1908. „Pamiętnik Literacki” 1910, s. 354–356.

³²¹ A. WOYDE [rec.]: „*Katechizm Brzeski 1553/1554*”, wyd. i przedm. poprzedził Franciszek Pułaski, Warszawa 1908. „Pamiętnik Literacki” 1910, s. 588–590.

³²² Wojewódka. W: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. Piśmiennictwo staropolskie. Red. R. POLLAK. T. 3. Warszawa 1965, s. 412.

³²³ D. KUŹMINA: *Katechizmy w Rzeczypospolitej XVI i początku XVII wieku*. Warszawa 2002.

³²⁴ A. KUCHARSKA, S. SARZYŃSKA, S. ZUZIAK: *Prolegomena do badań nad Katechizmem brzeskim w świetle początków brzeskiej drukarni*. „Tematy i Konteksty” 2016, nr 16, s. 73–82.

³²⁵ Ibidem, s. 75.

³²⁶ A. BRÜCKNER [rec.] „*Collectanea Biblioteki...*

dywania i opisywania kolekcji zachowanych w zbiorach krajowych i zagranicznych. Jako przykład można przywołać studia nad Biblioteką Załuskich i kolekcjami królewskimi.

Szczególną uwagę poświęcano księżnicy braci Załuskich. Powołując się na opinię Joanny Płazy³²⁷, w historii badań nad tą instytucją można wyraźnie wyodrębnić trzy okresy odpowiadające ściśle okresom politycznej historii Polski. Pierwszy przypadł na epokę porozbiorową, drugi na czasy II Rzeczypospolitej, które – wobec rozpoczęcia procesu rewindykacji zbiorów po ryskim traktacie pokojowym – przyniosły nowe możliwości badawcze. Teksty z wykorzystaniem dokumentów archiwalnych ogłosili wówczas na łamach „Przeglądu Bibliotecznego” i „Silva Rerum” K. Buczek³²⁸, J. Korpała³²⁹ i M. Łodyński³³⁰. Trzeci okres zaczął się po II wojnie światowej, której skutkiem było bezpowrotne utracenie znacznej części materiałów źródłowych i kolekcji Załuskich (w Bibliotece Narodowej ocalało jedynie 12% ich księgozbioru). Mimo tak znacznych strat Biblioteka Załuskich była i jest przedmiotem systematycznych badań historyków książki, czego efektem jest stopniowe poszerzanie literatury przedmiotu. Zaliczyć do niej należy opracowania monograficzne przedstawiające wybrany aspekt dziejów księżnicy i dokumentujące zasługi jej twórców³³¹, a także prace przygotowywane na okoliczność obchodów jubileuszowych. Pierwsza taka okazja nadarzyła się w maju 1947 roku, kiedy w ramach uroczystości dwusetnej rocznicy udostępnienia zbiorów Biblioteki Załuskich społeczeństwu P. Bańkowski na Zjeździe Delegatów Kół Związku Bibliotekarzy i Archiwistów Polskich w Toruniu wystąpił z referatem *Józef Andrzej Załuski i jego dzieło*. Tekst ten został opublikowany rok później w „Przeglądzie Bibliotecznym”³³², w podwójnym zeszycie (z. 1–2) w całości poświęconym tej uroczystości.

Szczególnie owocny w zakresie intensyfikacji badań nad dziejami księżnicy i jej popularyzacji był rok 1997. Dokładnie 250 lat po otwarciu Biblioteki Załuskich zorganizowano konferencję prasową w Bibliotece Narodowej, połączoną z pokazem pamiątek związanych z Załuskimi. Z tej okazji najważniejsze mate-

³²⁷ J. PŁAZA: *Z problematyki badań nad Biblioteką Załuskich*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994–1995, t. 30–31, s. 54.

³²⁸ K. BUCZEK: *Przyczynek do historii...*, s. 77–84.

³²⁹ J. KORPAŁA: *Spór sukcesorów...*, s. 57–60.

³³⁰ M. ŁODYŃSKI: *Fragmenta Zalusciana...*, s. 264–271; IDEM: *Biblioteka Rzeczypospolitej...*, s. 20–26.

³³¹ P. BAŃKOWSKI: *Biblioteka Publiczna Załuskich i jej twórcy*. Warszawa 1959; K. ZAWADZKI: *Dzieje gmachu Biblioteki Załuskich*. Warszawa 1970; IDEM: *Dom pod królami*. Warszawa 1973; J. KOZŁOWSKI: *Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich*. Wrocław 1986; T. ZARZĘBSKI: *Biblioteka Rzeczypospolitej*. Warszawa 1997; M. BANACKA: *Biskup Andrzej Stanisław Kostka Potocki i jego inicjatywy artystyczne*. Warszawa 2001; E. GONDEK: *Józefa Andrzeja Załuskiego dzieło bibliograficzne i bibliofilskie*. Katowice 2005.

³³² P. BAŃKOWSKI: *Józef Andrzej Załuski i jego dzieło (w dwóchsetną rocznicę otwarcia Biblioteki Załuskich w Warszawie)*. „Przegląd Biblioteczny” 1948, z. 1–2, s. 1–21.

riały i dokumenty dotyczące księżnicy wydano w postaci książki *Pamiętki dziejów Biblioteki Załuskich*³³³ w opracowaniu J. Płazy i Bożeny Sajny. Rok później również w Bibliotece Narodowej przygotowano ogólnopolską sesję naukową „Bracia Załuscy – ich epoka i dzieło”, która zaowocowała zbiorem studiów pod redakcją Doroty Dukwicz³³⁴.

W 1986 roku Jan Kozłowski pisał, że „Stan badań nad Biblioteką Załuskich – w stosunku do ilości zachowanych źródeł oraz ich wagi historycznej – jest niezwykle skromny”³³⁵. Najwięcej tekstów to przyczynki na łamach czasopism oraz w pracach zbiorowych, w których autorzy przedstawiają dzieje Biblioteki, zbiory z kolekcji Załuskich, a także opisują badane źródła rękopiśmienne ewidencjonujące zachowane lub zniszczone dzieła³³⁶. Zniszczenia wojenne wymusiły ogłaszanie drukiem zachowanych materiałów rękopiśmiennych. Przykładem jest publikacja *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego: 1724–1736*³³⁷ stanowiąca pokłosie prac Bogumiła Stanisława Kupścia i Krystyny Muszyńskiej, którzy w latach 1953–1955 uporządkowali i skatalogowali korespondencję współzałożycieli fundacji znajdującą się w Bibliotece Narodowej. Z kolei w 2001 roku Zofia Zielińska³³⁸ opublikowała nieznane wcześniej listy Józefa Andrzeja Załuskiego z zesłania w Kałudze, odnalezione w Oddziale Rękopisów Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie.

³³³ *Pamiętki dziejów Biblioteki Załuskich*. Opr. J. PŁAZA, B. SAJNA. Warszawa 1997.

³³⁴ *Bracia Załuscy. Ich epoka i dzieło. Zbiór studiów*. Red. D. DUKWICZ. Warszawa 2011.

³³⁵ J. KOZŁOWSKI: *Szkice o dziejach...*, s. 5.

³³⁶ B.S. KUPŚĆ: *Polonica rękopiśmienne w Bibliotece im. Sałtykowa-Szczedrina i w niektórych innych zbiorach w Leningradzie*. „Przegląd Biblioteczny” 1958, z. 1, s. 46–54; M. MANTEUFFLOWA: *Gospodarka dubletami w Bibliotece Załuskich*. „Roczniki Biblioteczne” 1960, z. 1–2, s. 43–79; B.S. KUPŚĆ: *Korespondencja Załuskich jako źródło historyczne do dziejów kultury polskiej wieku Oświecenia*. „Roczniki Biblioteczne” 1961, s. 231–251; B.S. KUPŚĆ: *Z dziejów fundacji Biblioteki Załuskich*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1965, t. 1, s. 258–293; M. MANTEUFFLOWA: *Księgozbiór Józefa Załuskiego w Lotaryngii i jego droga do Polski*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, t. 2, s. 338–360; H. JUSZCZAKOWSKA: *Z badań nad załuscianami w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego*. „Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1976, z. 2, s. 35–76; J. KOZŁOWSKI: *Źródła do rekonstrukcji Biblioteki Załuskich*. „Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, t. 15, s. 27–42; T. ZARĘBSKI: *Biblioteka Rzeczypospolitej Załuskich zwana. Fakty z dziejów*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994, t. 27/28, s. 45–62; J. KOZŁOWSKI: *Biblioteka Załuskich*. „Arcana” 1997, nr 6, s. 18–34; J. KOZŁOWSKI: *Biblioteka Załuskich w dwunastu odsłonach*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2001, t. 33–34, s. 17–56; J. KALISZUK: „*Codices deperditi*”. *Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*. T. 1, *Dzieje i charakterystyka kolekcji*. Wrocław 2016.

³³⁷ *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego: 1724–1736*. Oprac. B.S. KUPŚĆ, K. MUSZYŃSKA. Wrocław 1967. Zob. też: *Biblioteka Narodowa. Katalog rękopisów*. Oprac. B.S. KUPŚĆ, K. MUSZYŃSKA. Sygn. 3006–3300. *Rękopisy z biblioteki Załuskich i innych zbiorów polskich zwrócone z Leningradu w latach 1923–1934*. Warszawa 1980.

³³⁸ Z. ZIELIŃSKA: *Nieznane listy biskupa Józefa Andrzeja Załuskiego z 1770 roku*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2001, t. 33–34, s. 67–86.

Nie sposób przytoczyć pełnej bibliografii tekstów dotyczących pierwszej polskiej biblioteki publicznej, warto jednak odnotować najnowsze prace dokumentacyjne i badawcze. W Bibliotece Narodowej od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku prowadzono badania mające na celu rejestrację wszystkich pochodzących z Biblioteki Załuskich i innych bibliotek rękopisów, które w XIX wieku wywieziono do Petersburga, zarówno tych, które jeszcze istnieją, jak i tych, które uległy spaleniowi podczas II wojny światowej. Sfinansowania projektu podjęło się Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe – Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”. W efekcie tych prac w 2013 roku ukazał się *Inwentarz rękopisów Biblioteki Załuskich w Cesarskiej Bibliotece Publicznej*³³⁹ opracowany przez Bibliotekę Narodową w Warszawie wspólnie z Rosyjską Biblioteką Narodową w Petersburgu. Jego podstawę stanowiła elektroniczna kopia rękopiśmiennego spisu³⁴⁰ przygotowanego w latach 1806–1807 pod kierunkiem dyplomaty i kustosa Działu Manuskryptów ksiąźnicy petersburskiej Piotra Pietrowicza Dubrowskiego. Jak podkreśliła uczestnicząca w tych pracach Olga N. Bleskina, „Analiza jedyne go zachowanego do naszych czasów inwentarza Biblioteki Załuskich wykazała, że jest on najważniejszym źródłem do rekonstrukcji rękopiśmiennej części utraconego księgozbioru. Opublikowany inwentarz może uzupełniać informacje o rękopisach Załuskich w elektronicznej bazie danych, opracowanej przez pracowników Biblioteki Narodowej Polskiej”³⁴¹. Dokument ma także duże znaczenie dla rosyjskich uczonych, gdyż „jest pierwszym inwentarzem Cesarskiej Biblioteki Publicznej i ma ważne znaczenie dla badania historii powstawania zbiorów największej rosyjskiej ksiąźnicy w przededniu jubileuszu 200-lecia jej otwarcia [...]”³⁴². Dostęp do zbiorów i inwentarza znacząco poszerzył możliwości badawcze polskich uczonych, co obrazują liczne opracowania z ostatnich lat³⁴³.

³³⁹ *The Inventory of Manuscripts from the Załuski Library in the Imperial Public Library [Inwentarz rękopisów Biblioteki Załuskich w Cesarskiej Bibliotece Publicznej]*. Ed. by O.N. BLESKINA, N.A. ELAGINA, with the coop. of K. KOSSARZECKI, S. SZYLLER. Warszawa 2013.

³⁴⁰ *Registre des ouvrages et volumes des manuscrits livrés à Monsieur le Conseiller de Collège et chevalier Doubrowsky* (Rejestr dzieł i woluminów rękopisów wręczonych panu radcy kolegialnemu i kawalerowi Dubrowskiemu).

³⁴¹ O.N. BLESKINA: *Powrót do życia. Międzynarodowy projekt rekonstrukcji rękopiśmiennej części Biblioteki Załuskich. Biblioteka Załuskich w Petersburgu*. In: *The Inventory of Manuscripts...*, s. 66.

³⁴² *Ibidem*.

³⁴³ M. WREDE: *Rękopisy ze zbioru Załuskich w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej”, 1997, nr 4, s. 31–35; O.N. BLESKINA: *Powrót do życia...*, s. 57–79; K. KOSSARZECKI, S. SZYLLER: *Rękopisy Biblioteki Załuskich w Sankt Petersburgu*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2013, t. 44, s. 243–258; EIDEM: *Polskie zbiory rękopiśmienne w Sankt Petersburgu. Z prac nad zbiorami dawnej Biblioteki Załuskich*. W: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 6. Red. W. WALCZAK, K. ŁOPATECKI. Białystok 2013, s. 171–185; T. SZWACIŃSKI: *An important milestone in research on the manuscripts from the Załuski Library and their documentation*. „Polish Librares” 2014, vol. 2, s. 242–247; K. KOSSARZEC-

Wiele uwagi zarówno dawniej, jak i współcześnie poświęcano kolekcjom królewskim. W efekcie rewindykacji licznych polskich zabytków narodowych, jak stwierdzono w rozdziale 3.2., w okresie międzywojennym zrodziła się idea rekonstrukcji księżnicy Zygmunta Augusta poprzez opracowanie katalogu opisów bibliograficznych. Badacze coraz chętniej podejmowali studia nad historią tego zbioru królewskiego. W 1924 roku na łamach czasopisma „Exlibris” F. Biesiadecki i K. Piekarski³⁴⁴ zaczęli publikować wyniki poszukiwań bibliologicznych, zestawiając listę 30 opisów tomów znajdujących w księgozbiorach lwowskich i krakowskich. Przyczynki na ten temat ogłosili też Stanisław Bodniak³⁴⁵ i H. Barycz³⁴⁶, a A. Birkenmajer³⁴⁷ w recenzji książki O. Waldego³⁴⁸ o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych podał informację dotyczącą znajdującego się w Bibliotece Królewskiej w Sztokholmie katalogu dzieł prawniczych biblioteki Zygmunta Augusta, przygotowanego przez bibliotekarza królewskiego Stanisława Koszutskiego.

Po 1945 roku kontynuowano starania w kierunku odtworzenia stanu księgozbioru ostatniego Jagiellona. Badania prowadził Stanisław Lisowski³⁴⁹, starając się „dorzucić skromną cegiełkę do rekonstrukcji na papierze biblioteki naszego Jagiellona”³⁵⁰. W 1951 roku ogłosił wyniki studiów w pracy *Do dziejów Biblioteki Zygmunta Augusta*, zapoznając czytelników z listą 29 książek, których opisy odnalazł w tworzonym od 1805 roku kartkowym katalogu Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Z kolei A. Kawecka-Gryczowa³⁵¹ opublikowała pracę *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej* będącą owocem wieloletnich studiów i poszukiwań królewskich dzieł. Badaczka opracowała katalog rejestrujący 960 egzemplarzy zachowanych druków w 599 woluminach, 12 rękopisów i 77 utworów dedykowanych królowi, rozproszonych w ponad 50 bibliotekach na świecie, omówiła szczególne cechy kolekcji i wskazała aktualne miejsca przechowywania książek.

W następnych latach prace nad odtworzeniem kolekcji były kontynuowane, czego dowodem są nowsze opracowania: Arkadiusza Jabłońskiego³⁵², Walde-

KL: *Zaluscy i ich biblioteka*. In: *The Inventory of Manuscripts...*, s. 97–103; IDEM: *Z prac Biblioteki Narodowej nad inwentarzem zachowanych rękopisów z dawnej Biblioteki Żaluskich*. „Z Badań nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi” 2017, tom specj.: *Polonika w zbiorach obcych*, s. 263–270.

³⁴⁴ F. BIESIADDECKI, K. PIEKARSKI: *Materiały do dziejów biblioteki...*, s. 38–48.

³⁴⁵ S. BODNIAK: *Karta z bibliotekarskich i starościńskich zajęć...*, s. 72–76.

³⁴⁶ H. BARYCZ: *Dookoła biblioteki...*, s. 17–21.

³⁴⁷ A. BIRKENMAJER [rec.]: *Książka Ottona Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. 70.

³⁴⁸ O. WALDE: *Storhetstidens litterara krigsbyten...*

³⁴⁹ S. LISOWSKI: *Do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*. W: *Studia nad książką...*

³⁵⁰ *Ibidem*, s. 243.

³⁵¹ A. KAWECKA-GRYCZOWA: *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*. Wrocław 1988.

³⁵² A. JABŁOŃSKI: *Łódzki „monument” króla Zygmunta Augusta*. Dostępny w World Wide Web: <http://www.secretera.pl/artykuly/39-lodzki--monument-krola-zygmunta-augusta> [dostęp: 21.02.2018].

mara Karpuka³⁵³, Elżbiety Maruszak³⁵⁴, Tomasza Ososińskiego³⁵⁵, Katarzyny Płaszczyńskiej-Herman³⁵⁶, Margaryty Szamraj³⁵⁷ czy Waclawa Umińskiego³⁵⁸. Najważniejsze wydarzenie ostatnich lat to realizacja w 2013 roku międzynarodowego projektu „Książki z Biblioteki króla Zygmunta Augusta w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu” przez polską Bibliotekę Narodową we współpracy z Rosyjską Biblioteką Narodową w Sankt Petersburgu. Podsumowaniem tego przedsięwzięcia było opracowanie i wydanie w języku angielskim katalogu zawierającego opis 74 woluminów obejmujących 110 edycji druków, zidentyfikowanych w 2004 roku w księżnicy petersburskiej. *Catalogue of Books from the Library of Sigismund II Augustus*³⁵⁹ z założenia stanowi zatem uzupełnienie dzieła A. Kaweckiej-Gryczowej. Włączono do niego dwa rodzaje opisów: *addenda exemplaria*, czyli opisy edycji uwzględnionych przez badaczkę w *Bibliotece ostatniego Jagiellona* na podstawie przekazów źródłowych, teraz materialnie potwierdzonych konkretnymi egzemplarzami, i *addenda nova*, czyli opisy edycji nienotowanych do tej pory jako należące do królewskiej biblioteki³⁶⁰.

Kolejnym obiektem studiów badaczy międzywojennych publikujących w czasopismach był księgozbiór ostatniego króla polskiego Stanisława Augusta Poniatowskiego³⁶¹. Szczególnie cenny artykuł Waclawa Olszewicza³⁶², z wykorzystaniem dokumentów archiwalnych, ukazał się na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”. Po II wojnie światowej bibliolog kontynuował badania nad nauką i kul-

³⁵³ W. KARPUK: *Nieznana Biblia z biblioteki Zygmunta Augusta*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1996, t. 65, s. 351–356.

³⁵⁴ E. MARUSZAK: *Nieznane księgi ze zbiorów Zygmunta II Augusta. Monumenty w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu*. „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 3, s. 19–22.

³⁵⁵ T. OSOŚIŃSKI: *Biblioteka Zygmunta Augusta i jej monumenta w berlińskiej Staatsbibliothek*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2015, t. 46, s. 11–44.

³⁵⁶ K. PŁASZCZYŃSKA-HERMAN: *Nieznane książki króla Zygmunta Augusta w bibliotece Zgromadzenia Księża Misjonarzy na Stradomiu*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. 63, 2013, s. 71–81.

³⁵⁷ M. SZAMRAJ: „Zygmunt” w Kijowie. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. 56–57, 2006–2007, s. 5–16.

³⁵⁸ W. UMIŃSKI: *Nieznane woluminy z Biblioteki Zygmunta Augusta w Księgozbiórze Misjonarskim*. „Bibliotheca Nostra” 2014, nr 4, s. 130–135.

³⁵⁹ *Catalogue of Books from the Library of Sigismund II Augustus, King of Poland, in the Collection of the National Library of Russia in Saint Petersburg*. Eds. M.I. TKACZENKO, M. BRYNDA. Warsaw 2015.

³⁶⁰ N.W. NIKOŁAJEW, M.I. TKACZENKO, M. BRYNDA: *Wstęp*. In: *Catalogue of Books...*, s. 54.

³⁶¹ T. MAŃKOWSKI: *Do dziejów biblioteki...*, s. 197–209; K. BUCZEK: *Przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej...*, z. 4, s. 206–212; IDEM: *Przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej. Przedmowa...*, z. 1–2, s. 22–33.

³⁶² W. OLSZEWICZ: *Biblioteka Króla Stanisława Augusta...*, s. 14–57.

turową działalnością Stanisława Augusta Poniatowskiego. Zwieńczeniem jego pracy miała być nieukończona monografia *W kręgu naukowych zainteresowań Stanisława Augusta*, do której gromadził materiały i której fragmenty ogłosił m.in. na łamach „Roczników Bibliotecznych”³⁶³. Ponadto na łamach „Przeglądu Historycznego” zrecenzował książkę P. Bańkowskiego³⁶⁴ *Archiwum Stanisława Augusta*, wydaną w 1958 roku. P. Bańkowski w czasie II wojny światowej zainteresował się archiwum królewskim i w miarę dostępu do źródeł zrekonstruował jego losy oraz podjął próbę odtworzenia inwentarza Jana Chrzyciela Albertrandiego. Jak podkreślił recenzent, była to próba nadzwyczaj udana, gdyż „na 650 pozycji autor potrafił zidentyfikować i odtworzyć ok. 80%; z pozostałych 20% część załatwił hipotetycznie z dużym prawdopodobieństwem [!] i tylko niewielka część została pod znakiem zapytania. [...] obok każdej pozycji, starał się wskazać, gdzie dany wolumen obecnie się znajduje. Monografia ułatwia więc korzystanie z dochowanych, a rozrzuconych po świecie części archiwum”³⁶⁵.

W 1988 roku na łamach „Archiwum Literackiego” ukazało się opracowanie Jadwigi Rudnickiej *Biblioteka Stanisława Augusta na Zamku Warszawskim: dokumenty*³⁶⁶. Na podstawie zachowanych materiałów źródłowych autorka przedstawiła w nim wiadomości dotyczące: pomieszczeń biblioteki; rachunków z zakupów książek; pracowników i ich pracy; kwitów z poboru pensji; wykorzystania książek; korespondencji w sprawie biblioteki. Za zgodą Juliana Platta dołączyła też odkryty przez niego podczas kwerendy naukowej w Bibliotece Akademii Nauk Ukrainkiej SRR w Kijowie (obecnie Biblioteka Narodowa Akademii Nauk Ukrainy) spis książek wypożyczanych z biblioteki Stanisława Augusta od 15 kwietnia 1776 roku do 20 stycznia 1791 roku. Ze względu na dużą objętość J. Rudnicka nie uwzględniła natomiast dwóch inwentarzy: Marka Ludwika Reverdila z 1783 roku i tomu X spisu Jana Chrzyciela Albertrandiego pt. *Bibliotheca Polona*. Jak podkreśliła, dokumenty te nie dają pełnego obrazu królewskiej księżnicy z powodu braku dostępu do katalogu znajdującego się w magazynach Naro-

³⁶³ W. OLSZEWICZ: *Z dziejów bibliotek i miłośnictwa książek w Polsce w XVIII wieku*. „Roczniki Biblioteczne” 1968, z. 1–4, s. 51–95; IDEM: *Biblioteka królewska na Zamku Warszawskim*. „Roczniki Biblioteczne” 1969, z. 3–4, s. 557–569.

³⁶⁴ P. BAŃKOWSKI: *Archiwum Stanisława Augusta. Monografia archiwoznawcza*. Warszawa 1958. Zob. też: IDEM: *Gabinet Jego Królewskiej Mości i jego archiwum*. W: *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1975, t. 1, s. 332–341.

³⁶⁵ W. OLSZEWICZ [rec.]: *Piotr Bańkowski, Archiwum Stanisława Augusta. Monografia archiwoznawcza, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, PWN, Warszawa 1958, s. 315; Maria Rymaszyna, Gabinet Stanisława Augusta, „Studia i Materiały z Dziejów Polski w okresie Oświecenia” t. V, pod red. Bogusława Leśnodorskiego, Instytut Historii PAN, PWN, Warszawa 1962, s. 207. „Przegląd Historyczny” 1965, t. 56, z. 3, s. 523.*

³⁶⁶ *Biblioteka Stanisława Augusta na Zamku Warszawskim: dokumenty*. Oprac. J. RUDNICKA. „Archiwum Literackie” 1988, t. 26, s. 1–363.

dowej Biblioteki Ukrainy im. W.J. Wiernadskiego w Kijowie. Nieznajomość dziewięciu działów biblioteki zamkowej Stanisława Augusta w ostatecznym stadium jej rozwoju oznaczała więc brak podstawowego źródła do monografii tej kolekcji³⁶⁷.

Sytuacja zmieniła się w 1992 roku, po podpisaniu umowy o współpracy między Biblioteką Narodową w Warszawie i Narodową Biblioteką Ukrainy im. W.J. Wiernadskiego w Kijowie. Koordynacji prac dokumentacyjnych ze strony polskiej podjęła się Pracownia Dokumentacji Księgozbiorów Historycznych w Bibliotece Narodowej. Następnie w Kijowie rozpoczęto ewidencję księgozbioru książek, zwanego „Regią”, z librarii ostatniego króla Polski, oraz odkryto dwa katalogi zatytułowane *Specimen catalogi Biblioth[ecae] Reg[is] Pol[oniae]*, dotyczące wczesnego okresu tworzenia kolekcji. Prace katalogowe zakończono w 1996 roku, a ich rezultat w formie komputerowej bazy zawierającej katalog „Regii” jest udostępniany w Warszawie (w Bibliotece Narodowej i Bibliotece Zamku Królewskiego) oraz Kijowie (w Narodowej Bibliotece Ukrainy).

Kolekcja królewska nieustannie pozostaje w centrum zainteresowania badaczy, którzy zgłębiają jej dzieje i przekazują wiedzę o utraconych rewindykatach. Literatura przedmiotu obejmuje w tym przypadku zarówno opracowania monograficzne (Teresy Kosseckiej³⁶⁸, Bartłomieja Szyndlera³⁶⁹), jak i krótsze teksty (m.in. Barbary Bieńkowskiej³⁷⁰, Swietłany O. Bułatowej³⁷¹, Aliny Dziecioł³⁷²,

³⁶⁷ Ibidem, s. 6.

³⁶⁸ T. KOSSECKA: *Gabinet rycin króla Stanisława Augusta*. Warszawa 1999.

³⁶⁹ B. SZYNDLER: *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*. Kielce 1997.

³⁷⁰ B. BIEŃKOWSKA: *Biblioteka Stanisławowska na tle polskich tradycji kolekcjonerskich*. W: *Francja – Polska XVIII–XIX w. Studia z dziejów kultury i polityki poświęcone prof. A. Zahorskiemu*. Red. A. MĄCZAK i in. Warszawa 1983, s. 193–198.

³⁷¹ S.O. BUŁATOWA: *Rękopisy z „Collectio Regia” w zbiorach Instytutu Rękopisu Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W.I. Wernadskiego w Kijowie*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2004, t. 36, s. 251–264.

³⁷² A. DZIECIOŁ: *Biblioteka Stanisława Augusta Poniatowskiego na Zamku Królewskim w Warszawie*. „Wiek Oświecenia” 1999, t. 15, s. 149–163; EADEM: *Biblioteka gabinetowa Stanisława Augusta Poniatowskiego w Zamku Królewskim w Warszawie*. W: *Arx Felicitatis. Księga ku czci Profesora Andrzeja Rottermunda w sześćdziesiątą rocznicę urodzin od przyjaciół, kolegów i współpracowników*. Warszawa 2001, s. 637–641; EADEM: *Stanisław August Poniatowski i jego księgozbiór w świetle źródeł zachowanych w Bibliotece Narodowej Ukrainy w Kijowie*. „Kronika Zamkowa” 2006, z. 1–2, s. 109–121; EADEM: *Bibliotheca Regia. Księgozbiór Stanisława Augusta Poniatowskiego w zespole kolekcji królewskich (zadania i funkcje)*. W: *Europejski wiek osiemnasty. Uniwersalizm myśli, różnorodność dróg. Studia i materiały*. Red. M. DĘBOWSKI, A. GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI. Kraków 2013, s. 437–446.

Jerzego Kolendy³⁷³, Hanny Łaskarzewskiej³⁷⁴, J. Rudnickiej³⁷⁵ czy Józefa Wojakowskiego³⁷⁶).

Wzorcowy przykład kontynuacji studiów nad historycznymi księgozbiorami prywatnymi stanowią studia Andrzeja Obrębskiego. Ten następca K. Piekarskiego w badaniach nad zbiorem Piotra Dunin-Wolskiego wydał, poza licznymi przyczynkami, książkę *Volsciana. Katalog renesansowego księgozbioru Piotra Dunina-Wolskiego biskupa płockiego*³⁷⁷, która powstała jako pokłosie pracy doktorskiej *Piotr Dunin-Wolski i jego biblioteka*, przygotowanej w 1988 roku w Uniwersytecie Jagiellońskim pod kierunkiem prof. dra Tadeusza Ulewicza.

K. Piekarski nie zdążył podjąć zapowiadanych badań nad płocką *Volscianą*, a grabież księgozbioru podczas wojny uniemożliwiła historykom ich realizację w późniejszym okresie. Jednak przedwojenne studia uczonego poświęcone jagiellońskiej *Volscianie* zaowocowały odkrywczym artykułem³⁷⁸, w którym zidenty-

³⁷³ J. KOLENDO: *Rękopiśmienne opisy wykopalisk w Veleii w bibliotece na Zamku Warszawskim. Przyczynek do oceny roli antyku w zbiorach króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*. „Światowit. Rocznik Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego” 1999, t. 1 (42), fasc. A: *Archeologia Śródziemnomorska i Pozaeuropejska*, s. 37–48; IDEM: *Rękopisy z „Collectio Regia” w Kijowie dotyczące wykopalisk w Veleii*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2004, t. 36, s. 265–268.

³⁷⁴ H. ŁASKARZEWSKA: *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*. W: *Historyczne Księgozbiory Warszawskie*. Vol. I [Sesje Varsawinistyczne, z. 5], Warszawa 1995, s. 7–17; EADEM: *Księgozbiór króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w Kijowie. Historia, stan obecny, rejestracja*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 1996, nr 2, s. 7–12; EADEM: *Dzieje wędrowek biblioteki ostatniego polskiego króla*. Warszawa–Krzemieniec–Kijów. „Rocznik Warszawski” 1997, t. 26, s. 27–46; EADEM: *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego przechowywana w Kijowie*. „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1997, nr 4, s. 10–11; EADEM: *The library of Stanisław August Poniatowski, the last King of Poland*. „Polish Libraries Today” 2001, vol. 5, s. 30–34; EADEM: *Ma grande bibliothèque du Château*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2001, t. 33/34, s. 219–228.

³⁷⁵ J. RUDNICKA: *Wykorzystanie księgozbioru Stanisława Augusta*. W: *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*. T. 2. Warszawa 1993, s. 555–574.

³⁷⁶ J. WOJAKOWSKI: *Biblioteka kozienicka Stanisława Augusta*. W: *Z badań nad księgozbiorem historycznymi. Szkice i materiały*. Red. B. BIEŃKOWSKA. Warszawa 1981, s. 99–137.

³⁷⁷ A. OBRĘBSKI: *Volsciana. Katalog renesansowego księgozbioru Piotra Dunina-Wolskiego biskupa płockiego*. Kraków 1999. Badacz opublikował również wiele przyczynkowych tekstów, m.in.: IDEM: *Literatura grecka w księgozbiornie biskupa płockiego i dyplomaty Piotra Dunin-Wolskiego (1531–1590)*. „Filomata” 1988, R. 58, nr 388, s. 409–418; IDEM: *Literatura łacińska w księgozbiornie biskupa płockiego i dyplomaty Piotra Dunin-Wolskiego*. „Filomata” 1991, R. 62, nr 405, s. 377–390; IDEM: *Oblicze humanistyczne księgozbioru biskupa Piotra Dunin-Wolskiego*. W: *Cracovia litterarum: kultura umysłowa i literacka Krakowa i Małopolski w dobie Renesansu*. Red. T. ULEWICZ. Wrocław 1991, s. 429–441; A. OBRĘBSKI: *Oprawy książek należących do przechowywanej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej Volsciany*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1991, R. 41, nr 1/2, s. 133–145; IDEM: *Wokół księgozbioru biskupa płockiego Piotra Dunin-Wolskiego*. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, t. 13, s. 81–116; IDEM: *Niektóre aspekty rzymskiej misji biskupa płockiego, dyplomaty i bibliofila Piotra Dunin-Wolskiego*. „Miscellanea Łódzkie” 1994, nr 1, s. 63–72.

³⁷⁸ K. PIEKARSKI: *Odkrycie „Volsciany”...*, s. 127–138.

fikował on podstawowe cechy woluminów z transportu książek przywiezionych z Pułtusza w 1592 roku. Ponadto przedstawił szereg rozproszonych informacji o zbiorze, umożliwiających określenie jego liczebności, oraz dane na temat 47 sygnatur i dane bibliograficzne dotyczące 8 innych książek. Po 1945 roku nie zajmowano się drukami hiszpańskimi, chociaż w latach siedemdziesiątych XX wieku został zgłoszony postulat, by „doprowadzić do końca odkrycie w Bibliotece Jagiellońskiej Wolscyany i wydać jej katalog”³⁷⁹. Dopiero A. Obrębski, analizując wyniki badań K. Piekarskiego, skorygował nieścisłości przedwojennego badacza odnoszące się do kolekcji P. Dunin-Wolskiego. „Index librorum”, zachowany w aktach kapituły płockiej, stał się podstawą określenia wielkości legaty książkowej przekazanej kapitule po śmierci P. Dunin-Wolskiego. A. Obrębski ustalił, że było to 79 dzieł w 134 woluminach. Podkreślił jednocześnie, iż w literaturze przedmiotu powtarzano za K. Piekarskim błędne dane, wedle których darowiznę stanowiło 130 woluminów. Przede wszystkim jednak A. Obrębski podjął studia nad zidentyfikowaniem księgozbioru P. Dunin-Wolskiego w zbiorach starych druków Biblioteki Jagiellońskiej, dysponując czterema źródłami wiedzy o obiektach: 1) wspomnianym artykułem K. Piekarskiego; 2) spisem hiszpańskich nabytków P. Dunin-Wolskiego z roku 1582, odnalezionym i wydanym przez H. Barycza i K. Piekarskiego³⁸⁰; 3) zestawieniem rzadkich druków hiszpańskich Biblioteki Jagiellońskiej, opublikowanym w 1891 roku przez Edwarda Porębowicza³⁸¹; 4) podręcznym katalogiem proveniencji starych druków Biblioteki Jagiellońskiej, sporządzonym na własny użytek przez Annę Lewicką-Kamińską³⁸². Kwerenda pozwoliła potwierdzić przypuszczenie K. Piekarskiego, że książki przechowywano w więcej niż dwóch szafach (większe dary dla biblioteki umieszczano wówczas w osobnych meblach). Największym osiągnięciem A. Obrębskiego, jak podkreśliła Paulina Buchwald-Pelcowa, było to, iż „pomnożył wydatnie liczbę znanych dzieł z tej biblioteki, a co najważniejsze, opublikował jej katalog. To jeden z przykładów na to, że badania Piekarskiego, zaniechane lub nieukończone [...], a także te, których efekty zniszczono, spalono, mogą i są inspirujące, kontynuowane, choć nie w takim stopniu, w jakim chciałby z pewnością sam Piekarski”³⁸³.

Na łamach „Silva Rerum” pojawiło się kilka tekstów, które zapoczątkowały regionalny nurt badań nad historią książki na Śląsku. Przed 1939 rokiem w piśmie

³⁷⁹ K. NIKLEWICZÓWNA: *Piśmiennictwo hiszpańskie w Polsce w okresie staropolskim*. W: *Literatura staropolska w kontekście europejskim (Związki i analogie). Materiały konferencji naukowej poświęconej zagadnieniom komparatystyki (27–29 X 1975)*. Red. T. MICHAŁOWSKA, J. ŚLĄSKI. Wrocław 1977, s. 109.

³⁸⁰ H. BARYCZ, K. PIEKARSKI: *Hiszpańskie nabytki Wolskiego...*, s. 157–162.

³⁸¹ *Catalogus des livres castillans du XVI siecle qui se trouvent dans la Bibliotheque de l' Universite /Jagiellonienne/ de Cracovie*. In: *Bulletin international de l'Academie de Sciences de Cracovie*. Cracovie 1891.

³⁸² Biblioteka Jagiellońska. Sygn. rkps Przyb. 238/80.

³⁸³ P. BUCHWALD-PELCOWA: *O Kazimierzu Piekarskim – po latach*. „Roczniki Biblioteczne” 2009, s. 17.

zamieszczono szkice na temat specyficznych dla Śląska Cieszyńskiego połowy XIX wieku prywatnych księgozbiorów: ks. Leopolda Jana Szersznika³⁸⁴ i Jerzego Gajdzicy³⁸⁵, a także ówczesnych bibliofilów chłopskich i robotniczych: Jana Wantały z Ustronia³⁸⁶ i Pawła Kotasa z Rzeki³⁸⁷. Do tej tematyki nawiązano w okresie powojennym w celu sporządzenia opisu prywatnych księgozbiorów bibliofilów na Śląsku Cieszyńskim. Wielu badaczy zwracało uwagę na dzieje tych polskich kolekcji i ich właścicieli. W opinii Krzysztofa Szelonga:

W zdecydowanej większości publikacji utrzymana została tendencja do prezentowania okoliczności powstania poszczególnych kolekcji, ich losów i roli, jaką odgrywały w życiu cieszyńskiej społeczności, z pominięciem głębszych analiz księgoznawczych. Na tym tle korzystnie wyróżniają się opracowania Marii Pawłowiczowej, która podjęła najbardziej systematyczne jak dotąd badania nad polskimi księgozbiórami z terenu Śląska Cieszyńskiego, uwzględniając w swoich dociekaniach nie tylko aspekty ściśle historyczne, ale także bibliologiczne³⁸⁸.

Ukierunkowanie M. Pawłowiczowej na zbadanie dziejów książek, księgozbiorów i bibliofilów na Śląsku Cieszyńskim znalazło wyraz w publikacji *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*³⁸⁹.

Dorobek prekursora badań nad księgozbiórami historycznymi ks. L.J. Szersznika³⁹⁰ był opisywany w czasach międzywojennych i po 1945 roku; obecnie

³⁸⁴ L. BROŻEK: *Biblioteki cieszyńskie*. „Silva Rerum” 1939, z. 11, s. 267–276.

³⁸⁵ E. CHWALEWIK: *Z dziejów exlibrisu na Śląsku...*, s. 195–199.

³⁸⁶ K.L. KONIŃSKI: *Księgozbiór robotnika...*, s. 13–17.

³⁸⁷ K. BROMEK: *Biblioteka Pawła Kotasa...*, s. 207–208.

³⁸⁸ K. SZELONG: *Stan badań nad księgozbiórami...*, s. 61–62.

³⁸⁹ M. PAWŁOWICZOWA: *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*. Katowice 1986. Zob. też: EADEM: *Księgozbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*. „Roczniki Biblioteczne”, 1988, z. 1, s. 207–226.

³⁹⁰ J. KORASZEWSKI: *Kilka słów o Bibliotece Szersznika w Cieszynie*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1957, nr 3, s. 142–145; J. KRÓL: *Leopold Jan Szersznik – jego działalność i kontakty z budzicielami czeskimi*. „Zaranie Śląskie” 1962, z. 1; s. 3–24; L. BROŻEK: *Zbiory cieszyńskie*. W: *Biblioteka Śląska 1922–1972*. Red. J. KANTYKA. Katowice 1973, s. 67–83; T. ALEKSANDROWICZ: *Antyk w księgozbiórze księdza Leopolda Jana Szersznika w Cieszynie*. W: *Książka polska na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku. Zarys problematyki*. Red. M. PAWŁOWICZOWA. Katowice 1992, s. 161–167; I. PANIC: *Zespół archiwalny biblioteki Księdza Leopolda Szersznika*. W: *190 lat założenia Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika (1802–1992)*. Cieszyn 1993, s. 61–67; M. MAKOWSKI, J. SPYRA, K. SZELONG: *Zbiory i fundacja Szersznika po 1814 r.* W: *190 lat...*, s. 81–90; T. SŁAWEK: *Angielsko- i francuskojęzyczne druki w zbiorach Leopolda Jana Szersznika*. W: *190 lat...*, s. 69–79; K. SZELONG: *Biblioteczne zbiory Leopolda Jana Szersznika*. W: *190 lat...*, s. 37–52; T. ALEKSANDROWICZ: *Biblia w cieszyńskim księgozbiórze księdza Leopolda Jana Szersznika*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900–1922. Zarys problematyki*. Red. M. PAWŁOWICZOWA. Katowice 1994, s. 204–209; T. ALEKSANDROWICZ: *Śladami antyku i Biblii. Z dziejów cieszyńskiego księgozbióru księdza Leopolda Jana Szersznika w latach 1922–1945*. W: *Książka polska na Śląsku w latach*

opiekę nad jego księgozbiorem sprawuje Książnica Cieszyńska. Przedmiotem zainteresowania badaczy w latach dziewięćdziesiątych XX wieku byli też bibliofile wywodzący się ze środowisk chłopskich i robotniczych, a zwłaszcza struktura i dzieje ich księgozbiórów. O pierwszym chłopskim bibliofilu i pamiętnikarzu ziemi cieszyńskiej z przełomu XVIII i XIX wieku, Jerzym (Jurze) Gajdzicy z Cisownicy³⁹¹ pisała m.in. Łucja Butlerowa, która dzięki ekslibrisom właściciela oraz wykorzystując wcześniejsze prace badaczy³⁹², uporządkowała i zestawiła listę 21 tytułów składających się na jego księgozbiór³⁹³. Bibliofilskie zamiłowania J. Wantuły³⁹⁴ i refleksje o podłożu ogólnym, w tym zwłaszcza poświęcone zbiorom historycznym Cieszyna i ich twórcom, stanowiły temat dwóch sesji naukowych³⁹⁵.

1922–1945. *Zarys problematyki*. Red. M. PAWŁOWICZOWA. Katowice 1995, s. 206–212; K. SZELONG: *Proces ewidencji i opracowania bibliotecznych zbiorów ks. Leopolda Jana Szersznika. Zarys historyczny*. „Roczniki Biblioteczne” 2000, s. 87–134; B. BIEŃKOWSKA: *Edukacyjna rola Biblioteki Leopolda Jana Szersznika*. W: *Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*. Red. J. SPYRA. Cieszyn 2001, s. 332–338; M. PAWŁOWICZOWA: *Cztery zabytkowe biblioteki kościelne Cieszyna*. W: *Biblioteki klasztorne i kościelne w Polsce. Historia i współczesność*. Red. H. OLSZAR, B. WARZĄCHOWSKA. Katowice 2009, s. 13–31.

³⁹¹ J. BRODA: *O pewnym chłopskim bibliofilu*. „Bibliotekarz” 1955, nr 7, s. 208–209; J. KURZELOWSKI: *Jerzy Gajdzica (1777–1840)*. „Zwrot” 1970, nr 5, s. 14–15; J. BRODA: *Chłopski piśmiorze*. W: „*Kalendarz Beskidzki 1974*”. Bielsko-Biała 1973, s. 181–184; Ł. BUTLEROWA: *Pamiętnik Jerzego Gajdzicy*. „Śląskie Studia Historyczne” 1977, t. 2, s. 219–224; J. BRODA: *Zapiski chłopów śląskich*. „Regiony” 1978, nr 1, s. 58–90; IDEM: *Chłopski piśmiorze*. „Zwrot”, 1979, nr 1, s. 59–60; K.D. KADŁUBIEC: *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*. Czeski Cieszyn 1987; Ł. BUTLEROWA: *Jura Gajdzica*. W: *Zapomniani. Z dziejów literatury polskiej na Śląsku*. Red. J. MALICKI, G. SZEWCZYK. Katowice 1992, s. 5–13; J. SPYRA: *Od Tilischa do Kaufmanna i Gajdzicy. Świadomość historyczna na Śląsku Cieszyńskim w epoce przednowoczesnej*. W: *Kronikarz a historyk. Atuty i słabości regionalnej historiografii*. Red. J. SPYRA. Cieszyn 2007, s. 130–170; *Jura Gajdzica – rodzimy klejnot Cisownicy*. Red. W. PIEŃKOWSKI. Cisownica 2010; A. ULJASZ: *Jura Gajdzica (1777–1840)*. *Chłopski bibliofil i pamiętnikarz z ziemi cieszyńskiej*. „Gdański Rocznik Ewangelicki” 2013, t. 7, s. 42–54; K.M. BĄK: *Ludowość a ekslibris – wątki ludowe w księgoznaku i grafice kommemoratywnej*. „Studia Artystyczne” 2015, nr 3, 121–130.

³⁹² J. BRODA: *U otwartych drzwi kultury na Śląsku Cieszyńskim*. „Pielgrzym Polski” 1959, nr 11, s. 122; W. CHOJNACKI: *Bibliografia polskich druków ewangelickich ziem Zachodnich i Północnych: 1530–1939*. Warszawa 1966.

³⁹³ Ł. BUTLEROWA: *Jura Gajdzica...*

³⁹⁴ L. BROŻEK: *Z dziejów książki polskiej na Górnym Śląsku. Jan Wantuła jako odkrywca. Rozdział z przygotowywanej monografii o Janie Wantule (1877–1953) miłośniku książek i pisarzu ludowym z Ustronia na Śląsku Cieszyńskim*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1959, nr 2/3, s. 76–85; A. RADZISZEWSKA: *Bibliofilstwo Jana Wantuły*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1975, s. 129–143; A. ULJASZ: *Jan Wantuła (1877–1953): z polską książką do śląskiego ludu*. W: *Studia i rozprawy bibliologiczne*. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, K. TAŁUĆ. Katowice 2012, s. 142–156; K. SZKARADNIK: *Mierzyć na dzieło wielkich, widzieć pojedynczy kłos. O literackich mistrzach trzech ustroniskich „ludzi książki”*. „Pamiętnik Literacki” 2016, z. 4, s. 95–114; *Zmieszany zapach książek i jabłek. Wybór korespondencji Jana Wantuły z lat 1899–1953*. Ustroń–Katowice 2017.

³⁹⁵ *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej. Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r.* Warszawa 1993; *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan. Materiały z konferencji naukowej. Cieszyn, 6–7 listopada 1997*. Cieszyn 1998.

W dwudziestoleciu międzywojennym na łamach czasopism publikowano wyniki badań nad zabytkami piśmiennictwa polskiego, co stało się inspiracją dla kolejnego pokolenia bibliologów. Do prac naukowych K. Piekarskiego odwoływało się wielu badaczy, szczególnie A. Kawecka-Gryczowa. Jeszcze przed wojną w „Pamiętniku Biblioteki Kórnickiej” zamieściła spis bibliograficzny *Bibliographica XVII*³⁹⁶, stanowiący uzupełnienie jego *Katalogu Biblioteki Kórnickiej*³⁹⁷. Obydwa te opracowania dały impuls do podejmowania prac nad aktualizacją spisów poloników przez kolejnych bibliologów, co zaowocowało publikacjami³⁹⁸. A. Kawecka-Gryczowa kontynuowała też zapoczątkowane i zaplanowane przez K. Piekarskiego prace inwentaryzacyjne dawnej książki³⁹⁹, zintensyfikowane w ramach Komisji dla Centralnego Katalogu Inkunabułów w Bibliotekach Polskich we współpracy z Kommission für der Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Badaczka, przed wojną współpracowniczka K. Piekarskiego, wznowiła rejestrację zabytków piśmiennictwa i podjęła trud rekonstrukcji zniszczonych podczas okupacji materiałów gromadzonych przez bibliologa. W efekcie w 1970 roku ukazał się pierwszy tom *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*⁴⁰⁰, przygotowany w dwóch częściach na podstawie sporządzonej przez A. Kawecką-Gryczową w czasie wojny kopii centralnego katalogu inkunabułów (około 15 tys. egzemplarzy) oraz skopiowanych zeszytów rejestracyjnych kilkudziesięciu bibliotek⁴⁰¹.

³⁹⁶ A. KAWECKA: *Bibliographica XVII*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, nr 2, s. 103–116.

³⁹⁷ K. PIEKARSKI: *Katalog Biblioteki Kórnickiej*. T. 1, *Polonica XVI wieku*. Część 1. Kórnik 1929.

³⁹⁸ *Katalog starych druków Biblioteki Kórnickiej*. T. 1, *Polonica XVI wieku*. Cz. 2, *Nowe nabytki i uzupełnienia*. Oprac. P. BUCHWALD-PELCOWA. Wrocław 1969; M. MUSZYŃSKI: *Proweniencje poloników XVI wieku w zbiorach Biblioteki Kórnickiej (Uzupełnienia do „Katalogu” Piekarskiego)*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1977, z. 13, s. 145–270.

³⁹⁹ K. PIEKARSKI: *Drobizagi bibliograficzne...*, s. 23–35; IDEM: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 328–339; IDEM: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 4, s. 415–443.

⁴⁰⁰ *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. [T. 1, cz. 1], A–L. Composuerunt M. BOHONOS, E. SZANDOROWSKA; moderante A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wratislaviae 1970; *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. [T. 1, cz. 2], M–Z. Composuerunt M. BOHONOS, E. SZANDOROWSKA; moderante A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wratislaviae 1970.

⁴⁰¹ Jak podaje Michał Spandowski, zachowały się zeszyty dotyczące bibliotek: państwowych (Biblioteki Kórnickiej; Biblioteki Czartoryskich i Muzeum Narodowego w Krakowie; Miejskiej Biblioteki Publicznej w Lublinie; Ossolineum we Lwowie i Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu), prywatnych (Tarnowskich w Dzikowie i w Suchej) oraz kościelnych (KUL w Lublinie; Seminarium Duchownego w Płocku; kapituł katedralnych w Sandomierzu i Włocławku; kolegiaty w Szamotułach oraz zgromadzeń zakonnych: augustianów w Krakowie; bernardynów w Alwerni, Kalwarii Zebrzydowskiej, Kole, Krakowie, Leżajsku, we Lwowie, w Przeworsku, Rzeszowie, Samborze, Sokalu, Tykocinie i Warcie; jezuitów w Krakowie i Lublinie; kanoników regularnych w Krakowie; karmelitów trzewickowych we Lwowie; reformatów w Brzezcinach i Włocławku). Ocalała także niepełna skrócowa kopia inwentarza Biblioteki Narodowej, zawierająca informacje o proveniencjach. Zob. M. SPANDOWSKI: *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone*,

Drugi tom katalogu⁴⁰², opracowany przy współpracy badaczki, ukazał się w 1994 roku, już po jej śmierci. Zawierał wykazy proveniencji egzemplarzy znanych przed wojną, lecz niewprowadzonych do wcześniejszego tomu na skutek strat wojennych. Poza kontynuowaniem dzieła K. Piekarskiego *Polonia typographica saeculi sedecimi*⁴⁰³ staraniem A. Kaweckiej-Gryczowej publikowano również zeszyty dokumentujące zasoby drukarskie szesnastowiecznych oficyn oraz wydano skromnie zachowaną spuściznę wybitnego bibliologa: korespondencję⁴⁰⁴ i prace badawcze: ekspertyzę dotyczącą zbioru Hieronima Wildera⁴⁰⁵ oraz katalog⁴⁰⁶ opracowany dzięki zachowanej kopii spisu inkunabułów sporządzonego dla Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Badaczka sama również prowadziła prace w zakresie inwentaryzacji zabytków piśmiennictwa i uczestniczyła w opracowaniu *Katalogu starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*⁴⁰⁷ oraz katalogu szesnastowiecznych poloników tejszej księżnicy⁴⁰⁸.

Kolejną badaczką, która kontynuowała prace K. Piekarskiego nad inkunabułami, była A. Lewicka-Kamińska. W latach trzydziestych XX stulecia bibliolog, dostrzegając potrzebę uzupełnienia katalogu Władysława Wisłockiego⁴⁰⁹, ogło-

rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2013, t. 64, s. 7.

⁴⁰² *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur. 2, Addenda, indices*. Composuerunt M. BOHONOS, M. SPANDOWSKI, E. SZANDOROWSKA; moderante A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wratlaviae 1994.

⁴⁰³ *Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia*. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Z. 1–12. Wrocław 1959–1981.

⁴⁰⁴ *Z warsztatu Kazimierza Piekarskiego. Listy z lat 1936–1937*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA. „Pamiętnik Literacki” R. 70, 1979, z. 1, s. 251–260. Ukazały się również: *Listy Kazimierza Piekarskiego do Zygmunta Mocarckiego*. Oprac. U. PASZKIEWICZ. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1981/1982 [druk 1986], t. 17/18, s. 353–375; *Listy Kazimierza Piekarskiego do Ludwika Bernackiego z lat 1919–1939*. Oprac. i wstęp M. MATWIJÓW. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 39–62; M. MYDEL: *Wielkie i małe sprawy Kazimierza Piekarskiego wyczytane z listów do Aleksandra Birkenmajera*. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 63–80.

⁴⁰⁵ K. PIEKARSKI: *Zbiór Hieronima Wildera: polonica XV i XVI wieku*. Do druku przygotowała A. KAWECKA-GRYCZOWA. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1980, t. 14, s. 181–196.

⁴⁰⁶ *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu*. Na podstawie materiałów Kazimierza Piekarskiego opracowała A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1956. Zob. też: *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: kontynuacja katalogu Alodii Kaweckiej-Gryczowej*. Oprac. E. TRILLER. Wrocław 1963.

⁴⁰⁷ *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Cz. 1, Inkunabuły*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Warszawa 1949; *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy: inkunabuły*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA, M. SPANDOWSKI. Warszawa 2005, wyd. 2 zm.

⁴⁰⁸ *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Cz. 2, Polonica XVI wieku*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA przy współudziale J. ADAMCZYK. Warszawa 1957.

⁴⁰⁹ W. WISŁOCKI: *Incunabula typographica Bibliothecae Jagellonicae Cracoviensis inde ab inventa arte imprimendi ad A. 1500 secundum Haini „Repertorium bibliographicum” una cum conspectu virorum, qui libros olim habuerant, benefactorum Bibliothecae ligaturum Cracoviensium per ordinem alphabeti*. Cracoviae 1900.

sił w „Przeglądzie Bibliotecznym” inwentarz przybytków Biblioteki Jagiellońskiej z lat 1900–1935 pt. *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*⁴¹⁰. Według wspomnień samej A. Lewickiej-Kamińskiej⁴¹¹ do podjęcia pracy nad wskazanym tematem zachęciła ją A. Kawecka-Gryczowa, powierzając jej w 1951 roku zadanie dostarczenia materiału do ponownego opracowania zasobu pierwszych druków Biblioteki Jagiellońskiej dla Centralnego Katalogu Inkunabułów w Bibliotekach Polskich. Przy okazji A. Lewicka-Kamińska sporządziła odrębnie bardziej szczegółową kartotekę całego zasobu inkunabułów, łącznie z przybytkami. Następnie, z uwzględnieniem kartoteki i dorobku dawniejszych pracowników księżnicy przygotowała publikację *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*⁴¹², którą uzupełniano w kolejnych opracowaniach⁴¹³. Prace dotyczące rejestracji dawnej książki w poszczególnych bibliotekach były i są nadal kontynuowane, o czym świadczą chociażby najnowsze tytuły⁴¹⁴.

Na gruncie księgoznawstwa powracano również do naukowej refleksji nad pojedynczymi zabytkami piśmiennictwa, których duża część z przyczyn politycznych lub w wyniku naturalnej migracji znalazła się poza granicami państwa polskiego. Do takich zabytków należał modlitewnik Aleksandra Jagiellończyka do prywatnego nabożeństwa. W 1929 roku K. Dobrowolski poddał go dokładnej analizie księgoznawczej w British Library. Do wyników jego dociekań nawią-

⁴¹⁰ K. PIEKARSKI: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1927...*, s. 42–50; IDEM: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1935...*, s. 84–99.

⁴¹¹ *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*. Oprac. A. LEWICKA-KAMIŃSKA przy współudziale H. FRIEDBERG, M. KOWALCZYK, L. TABEAU. Kraków 1962, s. XX.

⁴¹² Ibidem. Zob. też: A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Katalog przybytków za lata 1962–1967*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1968, z. 2, s. 5–57; EADEM: *Jeszcze inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1977, nr 1–2, s. 41–51.

⁴¹³ Zob. m.in.: *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*. Red. M. MALICKI, E. ZWINOGRODZKA. Oprac. M. GOŁUSZKA, M. MALICKI, W. PTAK-KORBEL, Z. WAWRYKIEWICZ, E. ZWINOGRODZKA. T. I, A–Ł. Kraków 1991; T. II, M–Ż. Kraków 1994; T. III, Indeksy. Kraków 1995; *Catalogus librorum saeculi XVI qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviensis asservantur: BJ 16 = Katalog druków XVI wieku ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie : BJ 16*. Curavit M. MALICKI, confecerunt M. GOŁUSZKA, M. MALICKI, R. PIECH, W. PTAK-KORBEL, E. SZCZAWIŃSKA, Z. WAWRYKIEWICZ, E. ZWINOGRODZKA. Baden-Baden 2002–2005.

⁴¹⁴ M. JUDA, E. TEODOROWICZ-HELLMAN, R. LUNDGREN: *Polonika w bibliotece katedralnej w Strängnäs / The Polonica in the Library of Strängnäs Cathedral*. Stockholm 2011; M. JUDA: *Starodruki z biblioteki oo. reformatów w Warszawie: przechowywane w bibliotece księży marianów w Lublinie*. W: *Dawnych ksiąg niesyty: tom studiów dedykowany profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin*. Red. I. IMAŃSKA, A. WAGNER. Toruń 2016, s. 127–142; *Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum*. Red. D. SIDORCZUK-MULAK. Zbiory wrocławskie oprac. A. FRANCYZYK-CEGŁA, M. MINKOWSKA, G. ROLAK, zbiory lwowskie oprac. I. KACHUR. Wrocław 2017; *Stare druki XV–XVII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie. Katalog*. Oprac. J. KOSMAN. Szczecin 2017; *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. Tom 7, Sla-Ż. Addenda. Red. H. MIECZKOWSKA. Warszawa 2017.

zała po latach Urszula Borkowska w pracy *Królewskie modlitewniki*⁴¹⁵, uznając ten gatunek za odpowiedni do poznania mentalności religijnej dawnych epok. Jak zauważyła, zanim dawne modlitewniki staną się przydatne do badania kultury religijnej, należy je najpierw zinwentaryzować i opracować. Pracą tą włączyła się w nurt poszukiwania informacji o księgozbiórze ostatnich Jagiellonów, a także w badania zabytków piśmiennictwa XV i początków XVI stulecia oraz chrześcijańskich prywatnych modlitewników. Autorka przedstawiła 8 zachowanych modlitewników pochodzących z domu panujących Jagiellonów, przy czym omawiając dzieło należące do królewicza Aleksandra, odwołała się do analizy księgoznawczej K. Dobrowolskiego. Poszerzyła wcześniejsze ustalenia metodą analizy treści, która – dzięki temu, że modlitewniki były z reguły tworzone na zamówienie i odbiorcy mieli osobisty wpływ na dobór tekstów – pozwoliła ukazać pobożność Jagiellonów oraz funkcje modlitewników w życiu ich właścicieli. W polskiej bibliologii modlitewnik Aleksandra Jagiellończyka został przypomniany również w 2000 roku, przy okazji jubileuszowej wystawy „Wawel 1000–2000”. Jej organizatorzy – Zamek Królewski na Wawelu, Zarząd Bazyliki Metropolitarnej na Wawelu i Muzeum Archidiecezjalne w Krakowie – sprowadzili do Krakowa rozproszone po całym świecie zabytki, m.in. królewskie pamiętki z Londynu i Oksfordu, w tym modlitewniki królewicza Aleksandra Jagiellończyka, Zygmunta Starego, królowej Bony oraz tzw. modlitewnik krystalomantyczny Władysława Warneńczyka. Można było wówczas podziwiać zabytki, które opuściły wawelskie wzgórze w minionych stuleciach. Pokłosem wystawy było wydanie katalogu *Wawel 1000–2000*⁴¹⁶. Jagiellońskie modlitewniki, w tym również zbiór modlitw księcia Aleksandra, zostały omówione w zakresie struktury, treści i pochodzenia w pierwszym tomie publikacji pod tym samym tytułem⁴¹⁷.

Dorobek przywoływanego wielokrotnie K. Piekarskiego⁴¹⁸ inspirował również kolejne pokolenia badaczy na polu ustalania historii drukarstwa. Studia nad osobą „drukarza Turrecrematy”, obejmujące identyfikację pierwszego drukarza w Polsce i powiązanie go z pierwszymi produktami typograficznymi Krakowa, prowadził B. Kocowski. W 1958 roku w artykule *Śląski egzemplarz Turrecre-*

⁴¹⁵ U. BORKOWSKA: *Królewskie modlitewniki: studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku): rozprawa habilitacyjna*. Lublin 1988; EADEM: *Królewskie modlitewniki: studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*. Lublin 1999. Zob. też: B. MIODOŃSKA: *Małopolskie malarstwo książkowe 1320–1540*. Warszawa 1993, s. 20, 61, 82–83.

⁴¹⁶ *Wawel 1000–2000: wystawa jubileuszowa*. T. 1–3. Red. M. PIWOCKA, D. NOWACKI. Kraków 2005.

⁴¹⁷ *Jagiellońskie modlitewniki*. W: *Wawel 1000–2000: wystawa jubileuszowa*. Red. M. PIWOCKA, D. NOWACKI. T. 1, *Kultura artystyczna dworu królewskiego i Katedry – Zamek Królewski na Wawelu, maj – lipiec 2000; Katedra Krakowska – biskupia, królewska, narodowa – Muzeum Katedralne na Wawelu, maj – wrzesień 2000: katalog*. Kraków 2000, s. 88–96.

⁴¹⁸ K. PIEKARSKI: *W sprawie dwu „wydań”...*, s. 20–28. Swoje ustalenia skorygował w kolejnym artykule: IDEM: *Pierwszy drukarz polski: Kasper Straube? „Szpargały” 1934, z. 1, s. 22–26*.

maty: „*Explanatio in Psalterium*” w świetle badań porównawczych⁴¹⁹ zaakcentował potrzebę porównania krakowskich egzemplarzy dzieła z innymi, szczególnie z drukiem Jana Schüsslera w Augsburgu. Zamysł ten zrealizował kilka lat później i opisał w tekście zatytułowanym *Śląskie egzemplarze Turrecrematy „Explanatio in Psalterium” i Plateanusa „Opus restitutionum” w świetle badań porównawczych*⁴²⁰. B. Kocowski podzielał stanowisko K. Piekarskiego, iż nie było dwu różnych wydań *Explanatio*, jak wcześniej sądzono, a tylko dwa warianty drukarskie tego samego wydania. Zidentyfikował kilka nieznanych K. Piekarskiemu egzemplarzy wariantu B: egzemplarz karczyński Kościelskich i trzy egzemplarze krakowskie. Jednak punktem wyjścia jego rozważań było przyjęcie tezy o istnieniu dwóch wariantów krakowskiego dzieła (A i B), z których za wcześniejsze uznano mniej poprawne odbicie, czyli wariant B. Badacz postanowił sprawdzić jej słuszność, poszerzając analizę o niezbadane wcześniej śląskie egzemplarze *Explanatio*. Omówił więc i porównał warianty egzemplarzy znajdujących się m.in. w Bibliotece Uniwersyteckiej i Bibliotece Kapitulnej we Wrocławiu, ze szczególnym uwzględnieniem cech papieru. Wykrył co najmniej 22 rodzaje papieru, co dowodziło, że typograf przy drukowaniu dzieł dysponował odmiennymi papierami w ich głównym zrębie i że nieliczne wtręty pochodzą z remanentów papieru wcześniej używanego. B. Kocowski poszerzył więc dawniejsze ustalenia, wyjaśniając po raz pierwszy przyczyny powstania wariantów: tłumaczył to postępowanie problemami finansowymi Kaspra Straubego, który nie mógł sobie pozwolić na zakup dostatecznej ilości materiału i w związku z tym musiał drukować dzieło w dwóch etapach. Artykuł ten, jak określiła Monika Kaplita, „rozwiązał wiele wątpliwości związanych z *Explanatio in Psalterium* oraz *Opus restitutionum*, ale także niejasności w sprawie Kaspra Straubego oraz jego drukarni. Praca stanowiła interesujący przyczynek do dalszych badań drukarni pierwszego polskiego typografa. Ustaliła także, jakie wydania tych dzieł odnaleziono we wrocławskich bibliotekach”⁴²¹.

A. Lewicka-Kamińska⁴²² analizowała zagadnienie początków drukarstwa krakowskiego i współpracy Jana Hallera z norymberskim drukarzem Jerzym Stuchsem w Krakowie w latach dziewięćdziesiątych XV wieku. Ten kontrowersyjny temat z dziejów drukarstwa, dotyczący domniemanego pobytu J. Stuchsa w Krakowie na przełomie XV i XVI wieku, został poruszony przez K. Piekarskiego⁴²³

⁴¹⁹ B. KOCOWSKI: *Śląski egzemplarz Turrecrematy: „Explanatio in Psalterium” w świetle badań porównawczych*. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego, Seria A” R. 13, 1958. Wrocław 1961, s. 26–27.

⁴²⁰ B. KOCOWSKI: *Śląskie egzemplarze Turrecrematy „Explanatio in Psalterium” i Plateanusa „Opus restitutionum” w świetle badań porównawczych*. „Roczniki Biblioteczne” 1961, z. 1–4, s. 211–229.

⁴²¹ M. KAPLITA: *Kierunki prac bibliologicznych dotyczących Śląska we Wrocławiu w latach 1945–1975*. „Studia Bibliologiczne” 2010, t. 18, s. 140.

⁴²² A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Mszały krakowskie z przełomu XV i XVI wieku (czy Jerzy Stuchsek drukował w Krakowie?)*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. 23, 1973, s. 131–150.

⁴²³ K. PIEKARSKI: *Krakowska Pana Stuchsowa peregrynacja...*, s. 119–123.

w 1927 roku na łamach „Silva Rerum”. W 1973 roku A. Lewicka-Kamińska we wstępie artykułu *Mszały krakowskie z przełomu XV i XVI wieku* pisała:

Swego czasu Kazimierz Piekarski z właściwym sobie temperamentem i zacięciem polemicznym zaatakował pogląd J. Ptaśnika i innych na temat pobytu norymberskiego drukarza Jerzego Stuchsa w Krakowie. Dziś, po upływie prawie pół wieku warto rozważyć problem ponownie, sine ira. Czy wszystkie zarzuty skierowane pod adresem zasłużonego wydawcy *Cracovia impressorum XV et XVI ss.*⁴²⁴, były słuszne?⁴²⁵

Badaczka postanowiła jeszcze raz dokładnie zbadać i poddać analizie bibliologicznej dostępne egzemplarze mszałów krakowskich (7 egzemplarzy *Missale in quarto* i 11 *Missale in folio*) wydrukowanych przez J. Stuchsa, a następnie przedstawiła szereg hipotez kwestionujących niektóre dotychczasowe ustalenia. Praca stanowi zatem przykład ewolucji poglądów, zdawałoby się utrwalonych w czasie, dotyczących chronologii produktów pierwszej tłoczni krakowskiej i ich twórcy.

A. Lewicka-Kamińska dowiodła przede wszystkim, że *Missale in quarto* był wcześniejszy niż *Missale in folio*. Wyróżniła też trzy warianty *Missale in folio* (A, B, C), stwierdzając na podstawie analizy papieru wyrabianego w Krakowie, który w ówczesnych drukach tłoczonych nie był spotykany gdzie indziej, że wprawdzie nie da się określić miejsca powstania edycji *Missale Cracoviense in quarto* i *Missale Cracoviense in folio* wariantu A, ale można przyjąć, że wariant B, utworzony z dawnego zapasu wariantu A i nowo dodrukowanych kart, oraz wariant C przedrukowane zostały w całości w Krakowie i uczyniono to na papierze tutejszego wyrobu. Miał o tym świadczyć krakowski papier tego druku z filigranami papierni czynnej wówczas na Prądniku Czerwonym pod Krakowem (krzyż o podwójnych ramionach w dwu odmianach). Trudniej było natomiast wyjaśnić, kto był wykonawcą edycji J. Stuchsowej – czy sam drukarz, czy jego czeladnik przysłany do krakowskiej drukarni Hallera. Teza autorki o wskazaniu miejsca druku na podstawie krakowskiego papieru została podważona przez innych badaczy, m.in. Jana Pirożyńskiego. Uznał on mianowicie, że skomplikowane powiązania handlowe krakowskich drukarzy i nakładców z ich zagranicznymi kontrahentami oraz znane wypadki transportowania papieru na znaczną odległość przekreślają tę hipotezę⁴²⁶. Brak materiałów źródłowych nie pozwolił zatem poczynić jednoznacznych ustaleń w zakresie pierwocin drukarstwa krakowskiego.

⁴²⁴ J. PTAŚNIK: *Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum*. Leopoli 1922. Monumenta Typographica XV et XVI Saeculorum, Vol. 1.

⁴²⁵ A. LEWICKA-KAMIŃSKA: *Mszały krakowskie...*, s. 131.

⁴²⁶ J. PIROŻYŃSKI: *Stuchs Georg. W: Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. T. 1, Małopolska. Cz. 1, Wiek XV–XVI*. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1983, s. 230.

Znaczący postęp w zakresie studiów nad dawną książką z uwzględnieniem cech papieru dokonał się za sprawą W. Budki, który po 1945 roku rozwijał swoje zainteresowania naukowe, czasem korygując wcześniejsze ustalenia. Badacz powrócił m.in. do tematu papierni w Mniszku, o której pisał na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”⁴²⁷ w 1931 roku. Dwadzieścia lat później zaczął swój artykuł⁴²⁸ słowami: „Nowy materiał źródłowy, na który zwrócili uwagę życzliwi, lub do którego sam dotarłem, pozwala obecnie na pełniejsze przedstawienie dziejów tego młyna papierniczego”⁴²⁹. Uczony zamieścił dane pochodzące z materiałów źródłowych (wyjaśnił, co oznaczają inicjały JD oraz herb w filigranie na papierze należącym do młyna w Mniszku) i nowe przerysy filigranów. Badania nad papiernią w Mniszku prowadził też równoległe Augustyn Ciesielski⁴³⁰, który przedstawił dodatkowe informacje. W latach sześćdziesiątych XX wieku W. Budka⁴³¹ uściślił czas powstania papierni w Odrzykoniu na pierwszą połowę XVI stulecia. Jego ustalenia były możliwe dzięki filigranowi pochodzącemu z papieru z herbem Pilawa, odnalezionemu przez Jadwigę Siniarską-Czaplicką⁴³².

Przykład problematyki badawczej, do której powrócił W. Budka, uzupełniając swoje wcześniejsze teorie, stanowiły również filigrany z herbami Łódzia i Lis⁴³³. Odwołując się do wyników studiów Mieczysława Gębarowicza⁴³⁴, uporządkował dane o papierni w Busku i znaku wodnym z herbem Łódzia znajdującym się w rękach rodu Górków, m.in. starosty buskiego Andrzeja Górki. Wyjaśnił również nieporozumienie spowodowane przypisaniem filigranu z herbem Lis papierni Sapiehów w Połonsku, w powiecie słonimskim. Powołując się na ustalenia Edmundasa Laucevičiusa w dziele *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*⁴³⁵, uznał, że papiernia ta mogła powstać najwcześniej w roku 1607, zatem wcześniejsze filigrany z herbem Lis pochodzą z papierni wileńskich Łukasza Mamonicza.

Opracowania W. Budki stały się podstawą do kontynuowania i rozwijania prac badawczych przez naukowców, wśród których warto wymienić wspomnianą już J. Siniarską-Czaplicką. Pokłosiem jej studiów jest wiele opracowań dotyczących papierni na ziemiach polskich, m.in. ogłoszona w 1966 roku rozprawa habilita-

⁴²⁷ W. BUDKA: *Papiernia w Odrzykoniu...*, s. 61–66.

⁴²⁸ W. BUDKA: *Papiernia w Mniszku*. „Przegląd Papierniczy” 1951, s. 121–125.

⁴²⁹ Ibidem, s. 121.

⁴³⁰ A. CIEŚIELSKI: *Papiernia w Mniszku i jej papiernicy*. „Przegląd Papierniczy” 1967, s. 277–279.

⁴³¹ W. BUDKA: *O najstarszych papierniach na ziemiach ruskich dawnej Rzeczypospolitej*. „Studia Źródłoznawcze” 1966, s. 133–138.

⁴³² J. SINIARSKA-CZAPLICKA: *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*. Wrocław 1969, s. 16, filigran 803.

⁴³³ W. BUDKA: *Filigrany z herbami Łódzia i Lis...*, s. 180–182.

⁴³⁴ M. GĘBAROWICZ: *Z dziejów papiernictwa XVI–XVIII w.* „Roczniki Biblioteczne” 1966, s. 1–83.

⁴³⁵ E. LAUCEVIČIUS: *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.* Vilnius 1967.

cyjna *Papiernie na ziemiach środkowej Polski w latach 1750–1850*⁴³⁶. Szczególnie ważne w popularyzacji wiedzy o papiernictwie są przygotowane przez nią katalogi filigranów czerpalni⁴³⁷. Dowodem na to, że środowisko bibliologów inspirowało się dawniejszymi wynikami badań papiernictwa, było wydanie dwóch publikacji: *Antologia prac historyka papiernictwa Włodzimierza Budki*⁴³⁸ oraz *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego*⁴³⁹ z przypisami W. Budki.

W obszarze ekslibrisologii badania nad znakami książkowymi kontynuował E. Chwalewik, który materiały do wydanej w 1955 roku książki *Exlibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku*⁴⁴⁰ zbierał jeszcze przed wojną i publikował na ten temat artykuły na łamach czasopism bibliofilskich⁴⁴¹. Po 1945 roku poza działaniami o charakterze rejestracyjnym na uwagę zasługują studia nad książkowymi znakami własnościowymi M. Drzewickiego. Biskup bibliofil posługiwał się dwoma ekslibrisami, których historię pochodzenia w 2016 roku, czyli z okazji jubileuszu pięćsetlecia najstarszego ekslibrisu należącego do M. Drzewickiego, nakreślili: Joanna Brońka⁴⁴², Katarzyna Podniesińska⁴⁴³ i A. Wagner⁴⁴⁴. Trzy egzemplarze starszego księgoznaku⁴⁴⁵ zostały odnalezione przed wojną: pierwszy

⁴³⁶ J. SINIARSKA-CZAPLIKA: *Papiernie na ziemiach środkowej Polski w latach 1750–1850*. „Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu” 1966, s. 123–232.

⁴³⁷ J. SINIARSKA-CZAPLIKA: *Znaki wodne papierni Mazowska 1750–1850*. Łódź 1960; EADEM: *Filigrany papierni...*; EADEM: *Katalog filigranów czerpalni Rzeczypospolitej zebrany z papieru druków tłoczonych w latach 1500–1800*. Łódź 1983.

⁴³⁸ *Antologia prac historyka...*

⁴³⁹ *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego*. Powtórnie wydał i uzupełnił W. BUDKA. Wrocław 1971.

⁴⁴⁰ E. CHWALEWIK: *Exlibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku*. Wrocław 1955. Zob. też: IDEM: *Wojenne straty polskich zbiorów exlibrisów*. Wrocław 1949; IDEM: „Z moich wspomnień o zbieractwie”. Oprac. H. ŁASKARZEWSKA, M. FIGIEL. Warszawa 2006.

⁴⁴¹ E. CHWALEWIK: *O exlibrisach polskich...*, s. 1–19; IDEM: *Polskie exlibrisy muzyczne...*, s. 125–133; IDEM: *Z dziejów exlibrisu na Śląsku...*, s. 195–199.

⁴⁴² J. BROŃKA: *Rok 2016 – czas dwóch pięćsetleci*. „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2016, s. 283–290.

⁴⁴³ K. PODNIESIŃSKA: *Exlibrisy i biblioteki rodowe oraz prywatne*. W: M. CZUBIŃSKA, K. PODNIESIŃSKA: *Exlibris polski: między herbem a obrazem*. Kraków 2016, s. 13–34.

⁴⁴⁴ A. WAGNER: *Prymas Maciej Drzewicki jako bibliofil. W pięćsetlecie powstania pierwszego polskiego ekslibrisu*. Warszawa–Toruń–Poznań–Drzewica 2016; IDEM: *Prymas Maciej Drzewicki jako bibliofil*. „Spotkania z Zabytkami” 2017, nr 1–2, s. 55–58.

⁴⁴⁵ Egzemplarze odkryte przez Kazimierza Piekarskiego, Władysława Pociechę i Leona Formanowicza są starszym ekslibrisem Macieja Drzewickiego, wybitym w Wiedniu w 1516 roku w oficynie Hieronima Wietora. Młodszy pochodzi z oficyny Jana Hallera w Krakowie i jest datowany na rok 1517: zachował się w dwóch oryginalnych egzemplarzach w Bibliotece Jagiellońskiej oraz w Bibliotece Kapitulnej w Łowiczu. Zob. Z. SKIEŁCZYŃSKI: *O dwóch arcy-rzadkich księgoznakach z Biblioteki Kapitulnej w Łowiczu*. „Listy Bibliofilskie” 1983, s. 81–87; IDEM: *O dwóch arcy-rzadkich księgoznakach z Biblioteki Kapitulnej w Łowiczu*. Łowicz 1993; P. POKORA: *Pontificale Romanum z 1520 roku z biblioteki prymasa Macieja Drzewickiego. O odna-*

przez K. Piekarskiego⁴⁴⁶ w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej, drugi przez W. Pocięchę⁴⁴⁷ w Bibliotece Kórnickiej, a trzeci – wklejony do książki *Pontificale secundum Ritum sacrosancte Romane ecclesie* z 1520 roku – przez archiwariusza i bibliotekarza kapituły katedralnej w Gnieźnie, ks. kanonika Leona Formanowicza. Z kolei egzemplarz młodszego księgoznaku przed II wojną światową posiadał w swoich zbiorach Tadeusz Wolski, jednak, jak zaznaczył E. Chwalewik w *Wojennych stratach polskich zbiorów exlibrisów*⁴⁴⁸, zabytek ten spłonął wraz z całą kolekcją w czasie powstania warszawskiego.

Odnaleziony przez W. Pocięchę egzemplarz kórnicki został usunięty z autografu *Rhetorica Callimachi manu scripta* Filipa Buonaccorsiego, znanego jako Kallimach. Dzieło to około roku 1857 zostało wypożyczone Richardowi Roepelowi przez Tytusa Działyńskiego. W XIX wieku rękopis został zagubiony, a w 1947 roku odnaleziono go w bibliotece szkolnej w Wałbrzychu. Jego omówienia dokonał Kazimierz Kumaniecki⁴⁴⁹, z kolei Z. Skiełczyński⁴⁵⁰ zakwestionował hipotezę W. Pocięchy⁴⁵¹, jakoby *Rhetorica*, z której usunięto ekslibris, przekazana została – według jego ustaleń – Sebastianowi Makowskiemu, kustoszowi kapituły łęczyckiej w latach 1596–1619. Z. Skiełczyński uznał mianowicie, że część księgozbioru M. Drzewickiego za sprawą wykonawcy testamentu Tobiasza Janikowskiego już pod koniec życia biskupa znajdowała się na zamku w Łowiczu, gdzie duchowny zmarł. Z kolei S. Makowski w latach 1600–1619 był kanonikiem łowickim, więc mógł wypożyczyć dzieło Kallimacha z tamtejszej biblioteki. Według ustaleń E. Chwalewika⁴⁵², podczas działań wojennych zaginęły lub zostały zniszczone dwa egzemplarze ekslibrisu M. Drzewickiego: pierwszy, wcześniej już wskazany, będący własnością T. Wolskiego, oraz drugi, wklejony do *Pontificale secundum Ritum sacrosancte Romane ecclesie* z 1520 roku, ze zbiorów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. W maju 2013 roku dzięki realizacji programu „Inwentaryzacja zasobu Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie” w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki szczęśliwie udało się odnaleźć dzieło wraz z super-ekslibrisem oraz ekslibrisem M. Drzewickiego. Znaleźisko to opisał kierownik programu Piotr Pokora⁴⁵³, podkreślając, że

leżeniu jednego z zaginionych klejnotów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. „Biblioteka” 2013, nr 17, s. 46.

⁴⁴⁶ K. PIEKARSKI: *Przyczynki do dziejów...*, s. 1–7.

⁴⁴⁷ W. POCIECHA: *Drugi egzemplarz exlibrisu...*, s. 168–173.

⁴⁴⁸ E. CHWALEWIK: *Wojenne straty...*, s. 5.

⁴⁴⁹ K. KUMANIECKI: *O odnalezionej „Retoryce” Filipa Kallimacha*. Warszawa 1948.

⁴⁵⁰ Z. SKIEŁCZYŃSKI: *O dwóch arcydzadkich księgoznakach z Biblioteki Kapitułnej w Łowiczu*. Łowicz 1993.

⁴⁵¹ W. POCIECHA: *Drugi egzemplarz exlibrisu...*, s. s. 168–173.

⁴⁵² E. CHWALEWIK: *Exlibrisy polskie...*, s. 14–16.

⁴⁵³ P. POKORA: *Pontificale Romanum...*, s. 37–51.

eksklibris wklejony do opisanego wyżej pontyfikału jest odbitką lepszej jakości niż egzemplarze znajdujące się w Kórniku i w Krakowie. Jest to druk wyraźniejszy, o równych konturach. Ponadto od dwóch pozostałych egzemplarzy różni go drobny detal: czcionka A kończąca pierwszy wers napisu. [...] Ta różnica zdaje się wskazywać, że egzemplarz gnieźnieński ekslibrisu Drzewickiego jest odbitką wcześniejszą niż pozostałe. Czyni ona z niego unikat, zachowany w pojedynczym egzemplarzu wariant najstarszego polskiego księgoznaku [...]⁴⁵⁴.

Tego rodzaju odkrycie oraz prace naukowe na ten temat wpłynęły na znaczne poszerzenie stanu przedwojennej wiedzy o pierwszych znakach książkowych.

Do zagadnień bibliotekoznawczych, których analizę kontynuowano po 1945 roku, należą prace o bibliotekach klasztornych i ich utraconych księgozbiorach. Przed wojną na łamach „Silva Rerum” Konstanty Prus⁴⁵⁵ opublikował tekst dotyczący strat bibliotek klasztornych na Górnym Śląsku. Problematyka klasztornych kasat na tym obszarze terytorialnym stanowi obszar zainteresowania współczesnych badaczy, m.in.: Anny Pobóg-Lenartowicz⁴⁵⁶, Stanisława Rybandta⁴⁵⁷, Rafała Witkowskiego⁴⁵⁸ i Franciszka Wolnika⁴⁵⁹. Przede wszystkim jednak można zauważyć prężnie rozwijający się nurt studiów w zakresie opracowania i zainwentaryzowania dziedzictwa kulturowego z terenów Polski, pozostałego po skasowanych klasztorach⁴⁶⁰. Na negatywne i pozytywne konsekwencje sekularyzacji klasz-

⁴⁵⁴ Ibidem, s. 49.

⁴⁵⁵ K. PRUS: *Dawne biblioteki...*, s. 193–195.

⁴⁵⁶ A. POBÓG-LENARTOWICZ: *Kasata klasztoru dominikanów w Opolu: zarys problemu. W: Kasaty klasztorowe na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie. T. 2, Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014, s. 225–230.*

⁴⁵⁷ S. RYBANDT: *Los średniowiecznego księgozbioru cystersów w Rudach po kasacie opactwa w 1810 r. „Roczniki Biblioteczne” 1977, z. 3–4, s. 633–644; IDEM: Katalog ksiąg zachowanych z średniowiecznej biblioteki cystersów w Rudach. Warszawa 1979.*

⁴⁵⁸ R. WITKOWSKI: *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań. W: Monasticon Cisterciense Poloniae. T. 1, Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych. Red. A.M. WYRWA, J. STRZELCZYK, K. KACZMAREK. T. 1. Poznań 1999, s. 151–171.*

⁴⁵⁹ F. WOLNIK: *Skryptorium i biblioteka rudzkich cystersów. W: Cystersi w Rudach. Red. F. WOLNIK. Opole 2009, s. 93–111; IDEM: Biblioteka i księgozbiór cystersów z Rud. „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2013, t. 19, nr 1, s. 3–26; IDEM: *Kasata górnośląskich opactw cysterskich. W: Kasaty klasztorów...* T. 2, s. 145–164.*

⁴⁶⁰ Tematyka ta posiada bogatą literaturę. Z nowszych opracowań zob. m.in.: J. ŁUNIEWSKI: *Biblioteki paulińskie polskiej prowincji w okresie kasaty zakonów. W: Wspólnota pamięci: studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Red. J. GWIOŹDZIK, J. MALICKI. Katowice 2006, s. 323–336; I. PIETRZKIEWICZ: *Kasaty a rozpraszanie księgozbiorów klasztorów żeńskich w Rzeczypospolitej (XVIII–XIX wiek). W: Sanctimoniales: zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku). Red. A. RADZIWIŃSKI, D. KARCEWSKI, Z. ZYGLEW-**

torów w dziejach bibliotek i bibliotekarstwa zwrócił uwagę K. Migoń⁴⁶¹ w tekście *Kasaty klasztorów w XVIII i XIX w. a narodziny współczesnego bibliotekarstwa*. Jak zauważył badacz, ogromne straty bibliotek klasztornych miały wpływ na to, że na przełomie XVIII i XIX stulecia księżnice, zwłaszcza o charakterze naukowym, posiadały w swoich zasobach zbiory poklasztorne. Konieczność ich porządkowania, opracowania, ochrony i udostępniania dała impuls do „kształtowania się nowego ładu bibliotecznego w wielu krajach europejskich”⁴⁶².

Do rozwoju badań w tym zakresie przyczynił się projekt naukowy „Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja”, finansowany w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2012–2016, realizowany przez Polskie Towarzystwo Historyczne. W ramach projektu prowadzono badania i prace nastawione na odnalezienie i uporządkowanie wiadomości źródłowych odnoszących się do skasowanych klasztorów. Poza organizacją konferencji poświęconych tej tematyce wydano liczne publikacje naukowe w ramach serii „Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach”⁴⁶³ oraz czterotomową edycję *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku*

SKI. Bydgoszcz–Toruń 2010, s. 500–514; M. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ: *Książka i biblioteka bazylikańska w XVII–XVIII w. oraz wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania*. „Hereditas Monasteriorum” 2012, t. 1, s. 85–97; W. ZAWADZKI: *Księgozbiory klasztorów franciszkańskich w Prusach Zachodnich w okresie kasaty ich klasztorów*. „Hereditas Monasteriorum” 2013, t. 2, s. 95–107; K. KŁUDKIEWICZ: *Spisy i katalogi wielkopolskich bibliotek klasztornych z klasztorów skasowanych w Wielkopolsce pod rządami Prus do połowy XIX w.: charakterystyka i znaczenie*. „Hereditas Monasteriorum” 2015, t. 6, s. 101–142.

⁴⁶¹ K. MIGOŃ: *Kasaty klasztorów w XVIII i XIX w. a narodziny współczesnego bibliotekarstwa*. W: *Bibliotheca Lindiana. Samuel Bogumił Linde (1771–1847) pierwszy dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. W 165. rocznicę śmierci*. Red. M. CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK we współpracy z H. MIECZKOWSKĄ. Warszawa 2015, s. 57–64.

⁴⁶² Ibidem, s. 64.

⁴⁶³ *Źródła i materiały do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.)*. Red. P. OLIŃSKI, W. ROZYNKOWSKI. Wrocław 2015; M. KAŁAMAJSKA-SAEED: *Archiwum i biblioteka klasztoru brygidek w Grodnie. Inwentarz z 1925 r. i stan współczesny*. Wrocław 2015; *Materiały źródłowe dotyczące dziejów kamedulskiej jurydyki w podwarszawskiej Pradze z lat 1666–1717*. Wydał Ł. TRUŚCIŃSKI przy współpracy P. KLINTA. Wrocław 2015; A. SZYLAR: „Pióro żadne nie jest w stanie wyrazić jej zalet”: listy informujące o śmierci mniszek adresowane do opactwa benedyktynek w Sandomierzu w zbiorach Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu (1781–1897). Wrocław 2015; „Stan niniejszy gmachów duchowno narodowych, co do ich położenia, wewnętrznego rozkładu, liczby mieszkających zakonnych osób i ich dochodów...”: *krakowskie zabudowania klasztorne w czasach Księstwa Warszawskiego, opis z 1810 r.* Wydała K. FOLLPRECHT. Wrocław 2016; *Die Auflösung der Klöster in Preußisch-Schlesien 1810*. Hrsg. von M. DERWICH. Breslau 2016; *Inwentarz archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie na Śląsku. Archiwalia z okresu niemieckiego*. Oprac. U. OSOSKO, R. SACHS. Wrocław 2016; J. KALISZUK: „Codices deperditi”. *Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*. T. 1–3. Wrocław 2016.

na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie pod redakcją Marka Derwicha⁴⁶⁴. We wrześniu 2012 roku do współpracy przystąpili pracownicy Gabinetu Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. W efekcie ich działań powstała elektroniczna baza bibliotek skasowanych klasztorów, dostępna w internecie na stronie projektu (www.kasaty.pl), w zakładce Portal Wiedzy⁴⁶⁵.

Przedstawiając tematy badawcze, jakimi inspirowali się w późniejszym okresie księgoznawcy i bibliotekoznawcy, warto przywołać również przykład z zakresu tematyki współczesnych bibliotek. W podrozdziale 4.1. podkreślono, że w przedwojennych czasopiśmie o tematyce bibliotekoznawczej i bibliotekarskiej wysuwano postulat stworzenia teoretycznych podstaw rozwoju badań statystycznych i normalizacji jakości pracy bibliotek. Prekursorami prac nad normalizacją byli J. Grycz i A. Łysakowski, ale powołana w 1937 roku w Związku Bibliotekarzy Polskich Komisja Normalizacji w zakresie bibliotekoznawstwa, książki i czasopiśmiennictwa nie zdążyła rozwinąć swej działalności. W 1951 roku J. Grycz znowu podkreślał, iż „Każda praca wymaga zmierzenia jej i oceny. Tą tylko drogą można sprawdzić jej celowość, wydajność i skuteczność, wykryć błędy w jej organizacji, niedomogi warunków, błędne postępowanie wykonawców. Bez tego zaś nie może być mowy o poprawie i postępie, o usprawnieniu (racjonalizacji) i ujednostajnieniu [ujednoczeniu – B.Ż.K.] (normalizacji) metod pracy”⁴⁶⁶. Wszystkie te dane – liczebność, jakość zbiorów, liczbę i charakter czytelników, intensywność (ilościowość) i jakość (celowość i użyteczność) – należy, zdaniem J. Grycza, brać pod uwagę „przy wykazywaniu, mierzeniu i ocenianiu pracy i działalności bibliotek, i to zarówno poszczególnych z osobna, jak pewnych ich grup, zbiorowości, czy to w zasięgu określonego terenu, kraju, czy w ogóle w zasięgu światowym. Miejsce i formę ku temu stanowią sprawozdania z działalności i statystyki biblioteczne”⁴⁶⁷.

Trzy lata później, na ogólnopolskiej naradzie normalizatorów H. Hleb-Koszańska⁴⁶⁸ przedstawiła długofalowy plan normalizacji, obejmujący normy czynnościowe i normy przedmiotowe druków, sprzętów, reprodukcji dokumen-

⁴⁶⁴ Kasaty klasztorów... T. 1, *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014; *Kasaty klasztorów... T. 2; Kasaty klasztorów... T. 3, Źródła. Skutki kasat XVIII i XIX w. Kasata w latach 1954–1956*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014; *Kasaty klasztorów... T. 4, Dokumentacja*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014.

⁴⁶⁵ I. WIENCEK: *Wstępne sprawozdanie z prac nad bazą online oraz przewodnikiem biblioteki po skasowanych klasztorach: historia, znaki własnościowe, źródła*. „Hereditas Monasteriorum” 2012, t. 1, s. 429–430; EADEM: *Zakończenie pierwszego etapu prac nad bazą online oraz przewodnikiem Biblioteki po skasowanych klasztorach: historia, znaki własnościowe, źródła*. „Hereditas Monasteriorum” 2013, t. 2, s. 509–513.

⁴⁶⁶ J. GRYCZ: *Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie. Podręcznik i poradnik*. Wrocław 1951, s. 186.

⁴⁶⁷ Ibidem, s. 187.

⁴⁶⁸ H. HLEB-KOSZAŃSKA: *Normalizacja w zakresie bibliografii i bibliotekarstwa oraz reprodukcji dokumentacyjnej*. „Bibliotekarz” 1954, nr 2, s. 45–49.

tacyjnej. Jak podkreśliła, normalizacja bazuje na wynikach prac badawczych, jednak dotychczasowy stan prac normalizacyjnych ograniczył się do opracowania przez Komisję Bibliograficzno-Bibliotekarską Polskiego Komitetu Normalizacyjnego norm bibliograficznych i norm bibliotekarskich zawierających formularze biblioteczne.

Do postulatu J. Grycza odniosła się również J. Filipkowska-Szemplińska, stwierdzając w 1964 roku na łamach „Bibliotekarza”, że zbyt mało uwagi poświęca się podniesieniu wydajności pracy i obniżeniu kosztów działalności w bibliotekarstwie. Jej zdaniem „Mamy wiele zaniedbań w pracach normalizacyjnych. W okresie 19 lat szerokiego rozwoju działalności bibliotek w Polsce Ludowej nie zdołano udoskonalić czynności technicznych, nie ujednolicono wzorów, urządzeń i pomocy bibliotecznych w taki sposób, aby zabierały one jak najmniej czasu bibliotekarzom i kosztowały jak najmniej wysiłku i środków pieniężnych”⁴⁶⁹.

Powoływane kolejne komisje, m.in. Komisja Usprawnienia i Normalizacji oraz Komisja Statystyki przy Zarządzie Głównym Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, nie zrealizowały wspomnianych postulatów. W 1971 roku wydano jednak pierwszy podręcznik dla bibliotekarzy⁴⁷⁰, zawierający wiedzę na temat metod statystycznych. Jak zauważyła Teresa Urszula Szmigielska⁴⁷¹, do lat dziewięćdziesiątych XX wieku w polskim bibliotekarstwie nie prowadzono badań korzyści ekonomicznych tworzonych przez biblioteki, nie powstała też praca przybliżająca problematykę oceny pracy biblioteki pod względem jej sprawności i kosztochłonności funkcjonowania. Jedyne narzędzia gromadzenia i opracowywania zbiorczych danych ilościowych na temat poszczególnych typów bibliotek stanowiły formularze Głównego Urzędu Statystycznego, które dawały zbyt ogólny obraz pracy bibliotek i nie pozwalały na rozpoczęcie badań porównawczych.

Jak wspomniano wcześniej, dopiero w ostatnim dziesięcioleciu ubiegłego stulecia w środowisku bibliotekarzy zaczęto podejmować inicjatywy w odpowiedzi na postulaty J. Grycza. Na bazie inspiracji najnowszymi tendencjami i doświadczeniami w bibliotekarstwie światowym powstała potrzeba prac teoretycznych i działań praktycznych w zakresie badań efektywności i jakości funkcjonowania bibliotek. Tematyka ta stała się przedmiotem wielu konferencji naukowych, z których pierwsza, „Wdrażanie nowoczesnych technik zarządzania w instytucjach non-profit na przykładzie naukowej biblioteki akademickiej”, zorganizowana w 1998 roku, zapoczątkowała refleksję naukową dotyczącą

⁴⁶⁹ J. FILIPKOWSKA-SZEMPLIŃSKA: *Problemy racjonalizacji pracy w bibliotekach*. „Bibliotekarz” 1964, nr 7–8, s. 214.

⁴⁷⁰ M. CZARNOŃSKA, J. WOJTYNIAK: *Statystyka dla bibliotekarzy*. Warszawa 1971. Kolejnymi opracowaniami o charakterze podręcznikowym były: M. HUCZEK, B. ŻOŁĘDOWSKA: *Statystyka dla bibliotekoznawców*. Sosnowiec 2003; J. MAJ: *Statystyka w bibliotece i jej otoczeniu*. Warszawa 2007.

⁴⁷¹ T.U. SZMIGIELSKA: *Standardy oceny bibliotek akademickich*. Warszawa 2011, s. 41.

problemu oceny efektywności kosztowej bibliotek polskich⁴⁷². Pokłosiem kolejnej („Badania porównawcze polskich bibliotek naukowych”⁴⁷³) było powołanie Zespołu ds. Standardów Bibliotek Naukowych, z inspiracji którego rozpoczęto wieloletni projekt „Analiza funkcjonowania polskich bibliotek naukowych”. Jego celem – po nawiązaniu w 2012 roku współpracy ze Stowarzyszeniem Bibliotekarzy Polskich i przedstawicielami innych typów bibliotek w Polsce oraz po zmianie nazwy na „Analiza Funkcjonowania Bibliotek” – jest opracowanie i wdrożenie jednolitych metod oraz narzędzi systematycznej oceny działania bibliotek naukowych, pedagogicznych i publicznych, z uwzględnieniem międzynarodowych norm i doświadczeń bibliotek zagranicznych. Od tego czasu literatura przedmiotu w zakresie zagadnień standaryzacji bibliotek, badania jakości, w tym stosowania wskaźników funkcjonalności, systematycznie przyrasta. Poza tłumaczeniem norm międzynarodowych⁴⁷⁴ i zagranicznych publikacji⁴⁷⁵ liczne grono badaczy podejmujących te zagadnienia reprezentują m.in.: Lidia Derfert-Wolf⁴⁷⁶, Mirosław Górny⁴⁷⁷, Artur Jazdon⁴⁷⁸, Anna Sokołowska-Gogut⁴⁷⁹,

⁴⁷² A. OSIEWALSKA, J. OSIEWALSKI: *Wprowadzenie do analizy efektywności kosztowej polskich bibliotek akademickich*. W: *Wdrażanie nowoczesnych technik zarządzania w instytucjach non profit na przykładzie naukowej biblioteki akademickiej*. Red. A. SOKOŁOWSKA-GOGUT. Kraków 1998, s. 193–207. Zob. też: J. OSIEWALSKI: *Próba oceny efektywności kosztowej polskich bibliotek akademickich*. „Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” 1999, nr 3 [czerwiec]. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib03/efektywn.html> [dostęp: 10.03.2018].

⁴⁷³ *Badania porównawcze polskich bibliotek naukowych. Materiały z konferencji (Kraków, 19–21 września 2001)*. Red. A. SOKOŁOWSKA-GOGUT. Kraków 2001.

⁴⁷⁴ PN-ISO 2789:2016-04 *Informacja i dokumentacja – Międzynarodowa statystyka biblioteczna*; PN-ISO 11620:2017-11 *Informacja i dokumentacja. Wskaźniki funkcjonalności bibliotek*.

⁴⁷⁵ R. POLL, P. BOEKHORST: *Mierzenie jakości. Międzynarodowe zalecenia do pomiaru wykonania zadań w bibliotekach akademickich*. Wrocław 2004.

⁴⁷⁶ L. DERFERT-WOLF: *Standardy funkcjonowania bibliotek naukowych w Polsce. Stan prac Zespołu ds. Standardów dla Bibliotek Naukowych*. W: *Polskie biblioteki akademickie w Unii Europejskiej. Łódź, 23–25 czerwca 2004 r. Materiały konferencyjne*. Łódź 2001, s. 21–39; EADEM: *Użytkownik w badaniach efektywności i ocenie jakości biblioteki*. W: *Biblioteki bez użytkowników...?: diagnoza problemu: V ogólnopolska konferencja naukowa, Supraśl, 14–16 września 2015: praca zbiorowa*. Red. H. BRZEZIŃSKA-STEC, J. ŻOCHOWSKA. Białystok 2015, s. 37–51; L. DERFERT-WOLF: *Badanie funkcjonalności i wpływu bibliotek w Europie i Stanach Zjednoczonych*. „Nowa Biblioteka” 2016, nr 2, s. 75–100.

⁴⁷⁷ M. GÓRNY: *Ocena efektywności udostępniania informacji w bibliotekach naukowych*. Poznań 1999.

⁴⁷⁸ A. JAZDON: *O kategoryzacji bibliotek czyli czy warto porównywać biblioteki, a jeśli tak to jak, po co, dla kogo i kto miałby to robić*. W: *Standaryzacja kosztów w bibliotekach naukowych, Kaziemierz Dolny 20–22.09.2000*. Lublin 2000, s. 61–89; IDEM: *Normy, standardy, wskaźniki w zarządzaniu zbiorami*. W: *Badania porównawcze...*, s. 111–128; A. JAZDON, K. JAZDON: *O próbie wyznaczenia standardów dla polskich bibliotek naukowych*. W: *Standardy biblioteczne. Wzorce i doświadczenia Unii Europejskiej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich i Biblioteki Narodowej, Warszawa, 11 grudnia 2003*. Red. J. WOŁOSZ. Warszawa 2003, s. 38–53.

⁴⁷⁹ A. SOKOŁOWSKA-GOGUT: *Problematyka oceny jakości i wynikające z niej próby standaryzacji i normalizacji działalności biblioteczno-informacyjnej*. W: *Stan i potrzeby polskich biblio-*

T.U. Szmigielska⁴⁸⁰, Elżbieta Barbara Zybert⁴⁸¹. Na podkreślenie zasługuje aktywność badawcza Ewy Głowackiej⁴⁸², która w ostatnich latach poszerzyła rozważania naukowe o problematykę badań wpływu bibliotek na otoczenie i określanie ich wartości przez wielostronną ocenę korzyści z funkcjonowania księżnic dla indywidualnych użytkowników i społeczeństwa.

tek uczelnianych. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Poznań, 13–15.11.2002. Poznań 2002, s. 47–63.

⁴⁸⁰ T.U. SZMIGIELSKA: *Standardy oceny bibliotek...*

⁴⁸¹ E.B. ZYBERT: *Kultura jakości – przyszłością bibliotek*. W: *Przeźrenie informacji i komunikacji społecznej*. Red. M. KOCÓJOWA. Kraków 2004, s. 256–266; E.B. ZYBERT: *Problemy funkcjonalności bibliotek i ośrodków informacji oraz ich ewaluacji prezentowane na forum międzynarodowym*. „Przegląd Informacyjno-Dokumentacyjny” 2006, nr 3–4, s. 5–32; EADEM: *Jakość w działalności bibliotek. Oceny – Pomiary – Narzędzia*. Warszawa 2007; EADEM: *Po co bibliotekom jakość?* „Przegląd Biblioteczny” 2015, z. 2, s. 181–192.

⁴⁸² E. GŁOWACKA: *Ocena wpływu usług biblioteczno-informacyjnych na środowisko społeczne w badaniach jakości bibliotek*. W: *Jakość usług bibliotecznych w społeczeństwie informacyjnym*. Red. J. KAMIŃSKA, B. ŻOŁĘDOWSKA-KRÓL. Warszawa 2009, s. 13–22; E. GŁOWACKA: *Badania wartości ekonomicznej usług biblioteczno-informacyjnych i ich wpływu na otoczenie*. „Biblioteka” 2011, s. 217–230; EADEM: *Spoleczne korzyści z funkcjonowania bibliotek. Obszary, metody analizy i oceny*. „Przegląd Biblioteczny” 2013, z. 4, s. 431–439; EADEM: *Kultura oceny w bibliotekach: obszary, modele i metody badań jakości zasobów oraz usług biblioteczno-informacyjnych*. Toruń 2015; EADEM: *Badania społecznego i ekonomicznego oddziaływania bibliotek akademickich: obszary, projekty, metody*. W: *Zarządzanie jakością w bibliotece*. Red. M. WOJCIECHOWSKA. Warszawa 2017, s. 23–35.

Zakończenie

Tematy badawcze inicjowane przez uczonych od początku XX wieku, a kontynuowane i rozwijane po 1945 roku, pozwalają docenić potencjał treści naukowych, jaki wnieśli oni na łamach analizowanych czasopism, przyczyniając się do rozwoju nauki o książce i bibliotece. Dostrzegalna ciągłość refleksji naukowej stanowi dowód na to, że od pierwszych lat XX stulecia tego rodzaju wydawnictwa towarzyszyły rozwojowi myśli naukowej oraz usamodzielnianiu się dyscyplin księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa.

Do 1918 roku w badanych dokumentach analizowano rolę książki i biblioteki w życiu człowieka i społeczeństwa. Nie publikowano tekstów z zakresu teorii bibliotekoznawstwa. Rozważania dotyczące koncepcji nauki o książce podjęto jedynie w jednym tekście na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”, stanowiącym 5,9% ogólnej liczby artykułów księgoznawczych. Zamieszczane artykuły stanowiły jednak podstawę późniejszych naukowych dociekań i praktycznych działań w obszarze stanowiącym temat rozprawy. Reasumując, dopiero w okresie międzywojnia czasopisma stały się ważną platformą propagowania wiedzy naukowej przez polskich naukowców i praktyków, dzięki poszerzeniu pól badawczych omawianych dyscyplin. Konstatację dotyczącą kształtu nauki o książce oraz bibliotece na podstawie zawartości czasopism należy więc ograniczyć do tego okresu.

Przeprowadzone badania wykazały, że literatura czasowa pełniła wówczas wielorakie funkcje, obejmujące: upowszechnianie dorobku polskiej i światowej myśli księgo- i bibliotekoznawczej; kształtowanie postaw bibliotekarzy; pośredniczenie w przekazywaniu doświadczeń i nowoczesnych metod organizacji pracy w bibliotece; informowanie m.in. o możliwych formach kształcenia zawodowego. Podsumowując, badane czasopisma jako jedno ze źródeł rozwoju dyscypliny naukowej umożliwiły:

- dokumentowanie rozwoju i upowszechniania się teorii, poglądów naukowych i wyników badań naukowych;
- prezentowanie tworzących się środowisk naukowych;

- poznawanie zdobyczy nauki światowej i ich recepcję na gruncie polskim;
- popularyzowanie myśli naukowej wśród pracowników książki;
- podejmowanie badań naukowych, również przez kolejne pokolenia badaczy.

Podjęta w rozprawie analiza zawartości wybranych czasopism, zwłaszcza treści artykułów, upoważnia do odpowiedzi na postawione we wstępie pytania. Przede wszystkim nasuwa się myśl, że redakcje czasopism za priorytetową uznawały prezentację wyników badań i warsztatu badawczego, mniej uwagi poświęcając teoretycznej dyskusji w ramach poszczególnych subdyscyplin księgoznawstwa i obszarów bibliekoznawstwa. Teksty teoretyczne, dotyczące nie samych badań, ale ich teorii, metodologii, aspektów warsztatowych czy źródłoznawczych, należały do rzadkości. Stanowiły odpowiednio 5,3% (9 artykułów) oraz 1,8% (3 artykuły) wszystkich bibliekoznawczych i księgoznawczych tekstów w analizowanych czasopismach w odrodzonej Polsce. Ten niewielki udział procentowy był w dużej mierze konsekwencją zainteresowania środowiska bibliekarzy i bibliologów praktycznymi aspektami organizacji bibliotek oraz badań nad książką, co zaowocowało dużą liczbą artykułów na ten temat. Na łamach pism uznawanych za najważniejsze dla dyscypliny księgoznawczej i bibliekoznawczej ukazywały się więc wartościowe teksty o charakterze badawczym, w których autorzy formułowali wnioski odnośnie do tych zagadnień. Wydawnictwa te odgrywały rolę podstawowego medium transferu wiedzy z zakresu najnowszych badań, a tym samym kształtowania narzędzi badawczych. Podobny trend funkcjonował w obszarze propagowania wiedzy na temat zagranicznego piśmiennictwa dotyczącego problematyki książki i biblioteki. Jak dowodzą wcześniej omówione wyniki badań, inspirowano się przede wszystkim literaturą podręcznikową, która mogła być wykorzystana w praktycznej działalności księżnic oraz stanowić inspirację dla polskich bibliekoznawców pracujących nad stworzeniem polskiego odpowiednika tego rodzaju dzieła. Z kolei piśmiennictwo podejmujące naukową refleksję nad przedmiotem nauki o książce stanowiło 12,5% (5 publikacji) wszystkich ocenionych książek (40) poświęconych podstawowym kategoriom badań bibliologicznych i aspektem księgoznawstwa.

Mimo sprofilowania zainteresowań wydawnictw ciągłych treści związane z książką i bibliotekami były rozproszone i pojawiały się we wszystkich czasopismach. Te szerokie ramy wynikały z ograniczonej oferty czasopiśmienniczej w badanym okresie oraz z ograniczeń ekonomicznych, które miały wpływ na zamykanie tytułów lub przestoje w ich wydawaniu. Nie bez znaczenia był również fakt, że wybitni badacze książki byli jednocześnie bibliekarzami praktykami dążącymi do wypracowania nowoczesnego kształtu biblioteki naukowej i publicznej oraz zasad ich organizacji.

Każdy z badanych tytułów, chociaż w odmiennym zakresie, wniósł indywidualny wkład w rozwój księgo- i bibliekoznawstwa poprzez prezentowane treści. W „Przeglądzie Bibliograficznym” pojawiły się pierwsze podsumowania i zostały sprecyzowane potrzeby w dziedzinie naukowych opracowań związanych z nauką

o książce i bibliotece. W czasopismach bibliofilskich i „Przeglądzie Bibliotecznym” badacze mieli możliwość publikowania prac z zakresu historii książki, przyczyniając się do wyodrębniania subdyscyplin zajmujących się oddzielnymi elementami książki i procesami bibliologicznymi składającymi się na etapy życia książki, oraz do rozwoju metod naukowych. Zamieszczone rozprawy dają wyraźny obraz księgoznawstwa jako dyscypliny wówczas uprawianej – w dużej mierze było to księgoznawstwo historyczne. Co ciekawe, mimo osiągnięć na polu teorii czytelnictwa i badań empirycznych w Polsce lat 1918–1939, w czasopismach nie podnoszono problematyki współczesnego czytelnictwa, nie podejmowano też prób określenia jego podstaw teoretycznych.

Najbardziej aktualną problematykę z zakresu współczesnego bibliotekoznawstwa i bibliotekarstwa prezentowano na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”. Bibliotekoznawcy praktycy w licznych rozprawach ustalali zasady sprawnego działania księżnic, tym samym kształtując wiedzę o bibliotece. Tematyka tych prac oraz bogactwo treści w bibliotekarskich czasopismach fachowych pozwalają ukazać zarys dyscypliny, która obok historii bibliotek uwzględniała takie obszary refleksji, jak: zagadnienia ogólne (terminologia, nowe kierunki badawcze, refleksja nad dorobkiem i nowymi dezyderatami badawczymi w zakresie badania bibliotek); problematyka zawodu bibliotekarza; procesy biblioteczne (gromadzenie, opracowanie i udostępnianie zbiorów); polityka biblioteczna; prawo biblioteczne; budownictwo biblioteczne. Nie publikowano prac, których założeniem miało być uporządkowanie wiedzy bibliotekoznawczej. Jako młoda nauka swoje teoretyczne osiągnięcia pozyskiwała z praktyki i teoretycznych rozważań nad poszczególnymi obszarami funkcjonowania księżnic. Treści te pozwalają sformułować opinię, że teoretyczna refleksja miała służyć doskonaleniu działalności praktycznej polskich bibliotek.

Aneksy

Aneks 1. Charakterystyka formalno-wydawnicza badanych czasopism

Aneks zawiera podstawową charakterystykę formalno-wydawniczą analizowanych czasopism¹. Podobnie jak w tekście głównym, także i tu tytuły czasopism przedstawiono w porządku chronologicznym, według daty ich powoływania.

TABELA I. Czasopismo „Książka” (Warszawa; Lwów, 1901–1914, 1922)

Rocznik	Rok wydania	Numer	Tytuł	Redaktor naczelny	Miejsce wydania, wydawca	Częstotliwość	Średnia liczba stron pojedynczego numeru	Nakład	Drukarnia
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1901	1–12	„Książka. Miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii polskiej”	R. Wende pod kierunkiem literackim Mariana Massoniusa	Warszawa, Nakładem Księgarni E. Wende i S-ka	miesięcznik	40	nakład pisma wynosił początkowo 5000 egzemplarzy, w kolejnych latach systematycznie spadał (1901 – 5000 egz., 1902 – 4000 egz., 1904 – 3500 egz., 1909 – 3000 egz.*).	Drukarnia Piotra Laskauera i Władysława Babickiego w Warszawie
2	1902	1–12	jw.	od nr 4 pod kierunkiem literackim Adama Mahrburga	jw.	jw.	40		jw.
3	1903	1–13	jw.	jw.	jw.	jw.	41		jw.
4	1904	1–12	jw.	jw.	jw.	jw.	39		Drukarnia Piotra Laskauera i Sp. w Warszawie

¹ Kolumna zawierająca informacje o nakładzie czasopisma pojawia się w tabelach dotyczących pism, dla których udało się pozyskać dane na ten temat.

5	1905	1-12	jw.	od nr 10 redaktorem został Andrzej Turkuł	jw.	jw.	jw.	42	jw.	Drukarnia Ksawerego Rubieszewskiego i Karola Wrotnowskiego w Warszawie
6	1906	1-12	jw.	jw.	jw.	jw.	jw.	42	jw.	
7	1907	1-12	jw.	od nr 3 pod kierunkiem literackim Jana Karola Korwin-Kochanowskiego	jw.	jw.	jw.	41	jw.	
8	1908	1-12	jw.	jw.	jw.	jw.	jw.	45	jw.	
9	1909	1-12	jw.	jw.	jw.	jw.	jw.	42	jw.	
10	1910	1-12	jw.	jw.	jw.	jw.	jw.	44	jw.	
11	1911	1-12	jw.	jw.	jw.	jw.	jw.	45	jw.	
12	1912	1-12	jw.	jw.	jw.	jw.	jw.	51	jw.	
13	1913	1-12	jw.	jw.	jw.	jw.	jw.	57	jw.	Drukarnia Zakładów Graficznych Towarzystwa Akc. Samuela Orgelbranda Synów w Warszawie

cd. tabeli I

1	14	1914	1-12	4	5	6	7	8	9	10
				zmiana podtytułu na: „Miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii”	Ludwik Bernacki Mieczysław Rulikowski (od nr 8-12)	Warszawa; Lwów, Wydawnictwo Księgarni E. Wende i S-ka Wydawca Ludwik Fiszer	jw.	21		Drukarnia przy Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Lwowie pod zarządkiem Bronisława Korneckiego (nr 1-7) Drukarnia Władysława Łazarzkiego w Warszawie (nr 8-12)
	15	1922	1-12	jw.	Jan Muszkowski, Mieczysław Rulikowski	Warszawa, Wydawnictwo Zakładu Bibliograficznego Sp. zoo	jw.	32		Drukarnia Lucjana Bogusławskiego w Warszawie

* Informacje o liczbie egzemplarzy w nakładach możliwe są dzięki ustaleniom Zenona Kmiecika i Jana Myslińskiego, jakie poczynili w oparciu o Sprawozdania Warszawskiego Komitetu Cenzury, znajdujące się w Centralnym Gosudarstwiennym Istoryczskim Archiwie w Leningradzie (CGIAL) w zespole akt Głównego Urzędu do Spraw Prasy, Zob. Z. КМЕЦИК: *Wydawnictwa periodyczne w Królestwie Polskim*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, t. 4, z. 2, s. 142-160; J. MYŚLIŃSKI: *Nakłady prasy w Królestwie Polskim w 1909 roku*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1970, t. 9, z. 1, s. 117-120.

TABELA II. Czasopismo „Przegląd Bibliograficzny” (Warszawa, 1905–1926)

Rocznik	Rok wydania	Numer	Tytuł	Redaktor naczelny	Miejsce wydania, wydawca	Częstotliwość	Średnia liczba stron pojedynczego numeru	Nakład	Drukarnia	Dodatek
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	1905	1	„Przegląd Bibliograficzny Księgarni Gebethnera i Wolffa w Warszawie: miesięcznik dla czytającej publiczności”	Henryk Galle	Warszawa, Gebethner i Wolff	miesięcznik	36	czasopismo jako dwutygodnik ukazujące w tygodniu w nakładzie 4000 egzemplarzy*	Drukarnia Piotra La-skauera i Sp. w Warszawie	–
1	1906	2–13	jw.	jw.	jw.	jw.	21		jw.	–
2	1907	1–12	jw.	jw.	jw.	jw.	19		jw.	–
3	1908	1–12	jw.	jw.	jw.	jw.	19		jw.	–
4	1909	1–12	jw.	jw.	jw.	jw.	18		jw.	–
5	1910	1–12	jw.	jw.	jw.	jw.	23		jw.	–
6	1911	1–12	jw.	jw.	jw.	jw.	24		jw.	–
7	1912	1–12	jw.	Henryk Mościcki	jw.	jw.	23		jw.	Katalog wydawnictw gwiazdkowych Księgarni Gebethnera i Wolffa
8	1913	1–12	jw.	jw.	jw.	jw.	28		jw.	Katalog wydawnictw gwiazdkowych Księgarni Gebethnera i Wolffa, Podręczniki szkolne i naukowe

cd. tabeli II

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
9	1923	1-4	jw.	Mieczysław Rulikowski	jw.	dwutygodnik	20		Drukarnia Techniczna, Sp. Akc. w Warszawie	Wydawnictwa gwiadzkowe Gebethnera i Wolffa
10	1924	1-24	od nr 3 zmiana podtytułu na: „dwutygodnik poświęcony wszechstronnemu zobrazowaniu ruchu wydawniczego w Polsce i zagranicą”	Henryk Mościcki	jw.	jw.	17		Drukarnia Klamkowskiego i Rajskego w Warszawie (od nr 12)	Wydawnictwa gwiadzkowe Gebethnera i Wolffa
11	1925	1-24	jw.	jw.	jw.	jw.	16		jw.	-
12	1926	1-18	jw.	jw.	jw.	jw.	15		jw.	-

* Dane na podstawie: *Spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej oraz poradnik reklamowy. Biuro ogłoszeń Teofil Pietraszek. Warszawa 1924/1925, s. 87.*

TABELA III. Czasopismo „Przegląd Biblioteczny” (Warszawa, 1908–1911)

Rocznik	Rok wydania	Numer	Tytuł	Redaktor naczelny	Miejsce wydania, wydawca	Częstotliwość	Średnia liczba stron pojedynczego numeru	Drukarnia
1	1908	1-4	„Przegląd Biblioteczny. Czasopismo ilustrowane, poświęcone bibliotekoznawstwu, bibliotekarstwu i bibliografii”	Stefan Demby	Warszawa, Henryk Dobrzycki w imieniu Towarzystwa Biblioteki Publicznej	nieregularna	73	Drukarnia Piotra Laskauera i S-ki
2	1909-1911 (za rok 1909)	1-4	jw.	Stanisław Krzemiński	jw.	jw.	84	jw.

TABELA IV. Czasopismo „Exlibris” (Lwów; Kraków, 1917–1929)

Rocznik	Rok wydania	Zeszyt	Tytuł	Redaktor naczelny	Miejsce wydania, wydawca	Częstotliwość	Średnia liczba stron pojedynczego numeru	Nakład	Drukarnia	Zeszyt dedykowany
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	1917	1	„Exlibris. Pismo poświęcone Bibliofilistwu Polskiemu”	Franciszek Biesiadecki, Bohdan Janusz	Lwów, nakładem Franciszka Biesiadeckiego	nieregularna	56	nakład pisma liczył od 200 do 450 egzemplarzy numerowanych, przy czym część zeszytów wydanych w 1924 r. było imiennych*.	Księgarnia nakładowa Kazimierza Stanisława Jakubowskiego i Spółki we Lwowie	–
II	1918	2	jw.	Władysław Witwicki	Lwów; Kraków, nakładem Franciszka Biesiadeckiego	jw.	82		jw.	–
III	1920	3	zmiana podtytułu na: „Pismo poświęcone Bibliofilistwu. Organ Bibliofilów i Bibliotekarzy Małopolski”	Ludwik Bernacki	jw.	jw.	96		Drukarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie	–
IV	1922	4	zmiana podtytułu na: „Pismo poświęcone Bibliofilistwu Polskiemu”	Franciszek Biesiadecki	jw.	jw.	118		jw.	–
V	1924	5	zmiana podtytułu na: „Czasopismo poświęcone Książce. Założone przez Franciszka Biesiadeckiego.	Kazimierz Piekarski	Kraków, Nakładem Towarzystwa Miłośników Książki	jw.	104		Drukarnia Narodowa w Krakowie	–

cd. tabeli IV

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
			Organ Towarzystwa Miłoś- ników Książki w Krakowie"							
V	1924	6	jw.	jw.	jw.	jw.	128		jw.	
VI, cz. 1	1925	7, cz. 1	jw.	Aleksander Birken- majer, Kazimierz Piekarski	jw.	jw.	89		jw.	Zeszyt poświę- cony Roberto- wi Jahodzie w 50-lecie pracy zawodowej
VII, cz. 2	1929	7, cz. 2	jw.	jw.	jw.	jw.	109		jw.	Introrigatorzy cudzoziemscy
VII, cz. 3	1929	7, cz. 3	jw.	jw.	jw.	jw.	130		jw.	Oprawy dy- plomów XVII i XVIII w.

* Informacje na temat wielkości nakładu redakcja podawała na bieżąco w poszczególnych zeszytach „Exlibrisu” oraz w ogłoszeniach zamieszczanych na łamach „Silva Rerum”.

TABELA V. Czasopismo „Bibliotekarz” (Warszawa, 1919)

Rocznik	Rok	Numer	Tytuł	Redaktor naczelny	Miejsce wydania, wydawca	Częstotliwość	Średnia liczba stron pojedynczego numera	Drukarnia
I	1919	1-6	„Bibliotekarz. Organ Sekcji Bibliotek Powszechnych Związku Bibliotekarzy Polskich. Miesięcznik poświęcony sprawom biblio- tek powszechnych”	Wanda Dąbrowska	Warszawa, Wydawnic- two Sekcji Bibliotek Powszechnych Związku Bibliotekarzy Polskich	miesięcznik	16	Drukarnia K. Kowalew- skiego w Warszawie

TABELA VI. Czasopismo „Silva Rerum” (Kraków, 1925–1939)

Tom	Rok wydania	Zeszyt	Tytuł	Redaktor naczelny	Miejsce wydania, wydawca	Częstotliwość	Średnia liczba stron pojedynczego numeru	Nakład	Drukarnia	Zeszyt dedykowany
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	1925	1–3	„Silva Rerum. Miesięcznik Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie”	Władysław Kluger	Kraków, Nakładem Towarzystwa Miłośników Książki	miesięcznik	33	nakład pisma wynosił od 400 do 500 egzemplarzy, jednak tylko 50 trafiło do sprzedaży*	Drukarnia Władysława Ludwika Anczyca i Spółki w Krakowie	–
2	1925	4–6	jw.	Władysław Kluger	jw.	jw.	43		jw.	–
3	1927	1–11/ 12	jw.	Kazimierz Piekarski	jw.	jw.	16		jw.	z. 10 poświęcony Karolowi Estreicherowi z. 11/12 poświęcony Bibliotece Kórnickiej
4	1928	1/2– 10/12	jw.	Kazimierz Piekarski	jw.	jw.	16		jw.	–
5	1930	1/3– 10/12	„Silva Rerum. Czasopismo Polskich Towarzystw Bibliofilskich”	Halina Zdzitowiecka-Jasieńska	jw.	kwartalnik	18		jw.	z. 4/7 poświęcony Janowi Kochanowskiemu

cd. tabeli VI

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
										z. 10/12 poświęcony setnej rocznicy powstania listopadowego
6	1931	1/6	jw.	Halina Zdzitowiecka-Jasteńska	jw.	jw.	8		jw.	-
7	1938	1/2	„Silva Rerum. Czasopismo Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie”	Kazimierz Witkiewicz	jw.	jw.	21		jw.	-
8	1939	3–11	jw.	jw.	jw.	jw.	25	z. 10 i 11 w szrotkowych odbiciach w kilku egzemplarzach**	Drukarnia Narodowa w Krakowie (od z. 7)	z. 7 i 8 poświęcone Śląskowi Cieszyńskiemu z. 9 poświęcony Franciszkowi Biesiadeckiemu

* Informacje na temat wielkości nakładu redakcja podawała na bieżąco w poszczególnych zeszytach „Silva Rerum”.

** K. ŚWIERZOWSKI: *Nieznane numery „Silva Rerum”*. „Bibliofil” 1987, [nr I], s. 8.

TABELA VII. Czasopismo „Przegląd Biblioteczny” (Kraków, 1927–1939)

Rocznik	Rok wydania	Zeszyt	Tytuł	Redaktor naczelny	Miejsce wydania, wydawca	Częstotliwość	Średnia liczba stron pojedynczego numeru	Nakład	Drukarnia	Zeszyt profilowany
1	1927	1–2	„Przegląd Biblioteczny. Wydawnictwo Związku Bibliotekarzy Polskich”	Edward Kuntze	Kraków, wydawnictwo Związku Bibliotekarzy Polskich	kwartalnik	192	nakład pisma wynosił od 600	Drukarnia W.L. Anczyca i Spółki w Krakowie	–
2	1928	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	84	do 700	jw.	–
3	1929	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	151	egzemplarzy*	jw.	w z. 3 materiały z II Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Poznaniu
4	1930	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	132		jw.	–
5	1931	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	65		jw.	–
6	1932	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	64		Drukarnia Towarzystwa Św. Michała Archanioła w Miejscu Piastowym w Krakowie	w z. 3 Pamiętnik III Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Wilnie
7	1933	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	54		jw.	–
8	1934	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	70		Drukarnia W.L. Anczyca i Spółki w Krakowie	–
9	1935	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	65		jw.	–
10	1936	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	65		jw.	–
11	1937	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	87		jw.	–
12	1938	1–4	jw.	jw.	jw.	jw.	83		jw.	–
13	1939	1–2	jw.	jw.	jw.	jw.	84		jw.	–

* Rada Związku Bibliotekarzy Polskich. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 1–2, s. 74; G. WRONA: *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*. Kraków 2005, s. 40.

TABELA VIII. Czasopismo „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (Kórnik, 1929–1930)

Rocznik	Rok wydania	Zeszyt	Tytuł	Redaktor naczelny	Miejsce wydania, wydawca	Częstotliwość	Średnia liczba stron pojedynczego numeru	Drukarnia
1	1929	1	„Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”	Józef Grycz	Kórnik, Nakładem Biblioteki Kórnickiej	nieregularna	118	Rolnicza Drukarnia i Księgarnia Nakładowa Sp. z ogr. odp. w Poznaniu
2	1930	2	jw.	Stanisław Bodniak	jw.	jw.	125	jw.

TABELA IX. Czasopismo „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” (Warszawa, 1929–1939)

Rocznik	Rok wydania	Numer	Tytuł	Redaktor naczelny	Miejsce wydania, wydawca	Częstotliwość	Średnia liczba stron pojedynczego numeru	Nakład	Drukarnia	Dodatek
1	1929/1930	1/2–12	„Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”	Faustyn Czerwiowski, Leon Bykowski	Warszawa, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy	miesięcznik	6	do 1938 roku nakład czasopisma wynosił 1000 egz*.	Drukarnia Jan Świętoński i S-ka w Warszawie	–
2	1930/1931	1–12	jw.	jw.	jw.	jw.	10	Od nr 1–2 za 1938 rok nakład powiększył się	jw.	–
3	1931/1932	1–12	jw.	jw.	jw.	jw.	11		jw.	–
4	1932/1933	1/2–12	jw.	jw.	jw.	jw.	7		jw.	–
5	1933/1934	1/5–11/12	jw.	jw.	jw.	jw.	4		jw.	–
6	1934/1935	1/2–12	„Bibliotekarz. Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy,	Faustyn Czerwiowski, Leon Bykowski,	jw.	jw.	11		jw.	–

				Wanda Dąbrowska				do 1400 egzemplarzy**		
7	1935/1936	1-12	poświęcony sprawom bibliotek publicznych	Wanda Dąbrowska	jw.	jw.	jw.	15	jw.	Biblioteka na Wsi do nr 1,4/6
8	1936/1937	1-11/12			jw.	jw.	jw.	13	jw.	-
9	1937/1938	1-11/12			jw.	jw.	jw.	15	jw.	-
10	1938	1/2-9	Od nr 1-2 zmiana podtytułu na: „Czasopismo poświęcone sprawom bibliotek publicznych wydawane przez Związek Bibliotekarzy Polskich i Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy”	Leon Bykowski, Faustyn Czerwijowski, Regina Danysz-Fleszarowa, Wanda Dąbrowska, Józef Janiczek	jw.	Warszawa, Związek Bibliotekarzy Polskich, Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy	jw.	16	jw.	-
11	1939	1/2-5/6			jw.	Warszawa, Związek Bibliotekarzy Polskich	jw.	14	jw.	-

* Dane na podstawie: *Spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej oraz poradnik reklamowy na rok 1932. Biuro ogłoszeń Teofil Pietraszek. Warszawa 1932, s. 127; Sprawozdanie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy za rok 1933/34. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1934-35, nr 1-2, s. 4.*

** Zwiększenie nakładu nastąpiło wraz ze zmianą tytułu na „Bibliotekarz” oraz zmianą wydawcy, a tym samym dzięki pomocy finansowej MWiOP. Zob. *Od redakcji. „Bibliotekarz” 1938, nr 1-2, s. 1.*

Aneks 2. Zagadnienia podejmowane na łamach badanych czasopism w latach 1901–1939

TABELA I. Rozkład ilościowy artykułów ze wszystkich analizowanych czasopism

	Zagadnienie	Tytuł czasopisma									
		„Książka” (1901–1914)	„Przegląd Bibliograficzny” (1905–1913)	„Przegląd Bibliograficzny” (1908–1911)	„Exlibris” (1917–1929)	„Bibliotekarz” (1919)	„Przegląd Bibliograficzny” (1923–1926)	„Silva Rerum” (1925–1939)	„Przegląd Bibliograficzny” (1927–1939)	„Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (1929–1930)	„Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” (1929–1939)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Bibliotekoznawstwo – teoria	terminologia								2		
	nowe kierunki badawcze								3		
	dorobek dyscypliny						1		3		
Biblioteki współczesne w Polsce	działalność bibliotek	1	2	1		1	1	7	9		28
	model organizacji bibliotek publicznych	2				2					3
	organizacja zbiorów bibliotecznych	1		1			1		9		
	współpraca międzynarodowa								2		
	personel biblioteczny										
	a. kształcenie bibliotekarzy uniwersyteckie								1		
	zawodowe (kursy)								3		
praktyki zagraniczne								1			
samokształcenie									1		
różne formy kształcenia						1					

b. rola i zadania personelu w bibliotekach naukowych w bibliotekach publicznych c. związki bibliotekarskie d. bibliotekarze sylwetki pedagogika biblioteczna polityka biblioteczna prawo biblioteczne: przepisy wewnętrzne egzemplarz obowiązkowy ustawa o bibliotekach historia relacje bibliotek z innymi instytucjami statystyka biblioteczna budownictwo czytelnictwo biblioteczne spis bibliotek straty wojenne	2								3				
		1							1		1		
			1						1				
									2				
										4		4	
		1											
										7			
										2		2	
										2			
		1								3			
										2			
								1		1		9	
		1								1			
												2	
								2					
	Biblioteki polskie na świecie							2					
	Biblioteki współczesne na świecie	1	1					2					
	Historia bibliotek naukowych			2	1						2	3	1
	publicznych				1	1					2	1	
	kościelnych						1				1	3	
	wojskowych											2	
różnych typów										2			
bibliotekarze sylwetki						1					2	1	

cd. tabeli I

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Księgoznawstwo: – teoria:	koncepcja dyscypliny dorobek dyscypliny			1			1	2			
Biblioteki prywatne współczesne				2				5			
Dzieje księgozbiorów prywatnych					4			16	12		
Zabytki piśmiennictwa	rękopisy książki drukowane dzieła rękopiśmienne i drukowane zbiory graficzne			1 3	1 13			9 6	7 8	3 1	
Rola książki		3			2			2	1		
Socjologia książki											1
Historia książki	polonica za granicą książki o Polsce za granicą historia książki w Polsce historia książki na świecie		1						1 1 2		
Ekslibrisy				2	14			9			
Drukarstwo	dzieje drukarni i ich właścicieli							7	2		
Introligatorstwo	oprawoznawstwo dzieje rzemiosła				6			4			
Papiernictwo	dzieje papieru i ich właścicieli produkcja papieru badanie papieru i filigranów	1			2			1	5	1	
Wydawcy								3			
Księgarstwo								1			
								1			

Sztuka książki																					
Grafika artystyczna																					
Bibliografia	teoria bibliografii						1					1									
	dorobek w zakresie bibliografii danej dziedziny wiedzy	1																			
	sylwetki bibliografów	1	2	1																	
	wykazy książek													1	1	2					
	projekty rejestracji produkcji wydawniczej		1													10					
Historia czasopiśmiennictwa																					
	Razem	16	8	23	3	50	9	9	9	99	131	6	64								

Źródło: Opracowanie własne.

Aneks 3. Recenzje polskich książek z zakresu biblio- i księgoznawstwa na łamach badanych czasopism

Na podstawie zagadnień podejmowanych w recenzowanych publikacjach, w kolumnie pierwszej tabeli wyodrębniono działy szczegółowe w ramach dwóch dyscyplin: bibliotekoznawstwa i księgoznawstwa. Do działów tych kwalifikowano następnie autorów ocenianych prac i recenzentów. Taka kolejność kolumn w tabeli upoważnia do wskazania najczęściej ocenianych nowości wydawniczych, w tym wyeksponowania z całego recenzowanego dorobku piśmienniczego publikacji teoretycznych z zakresu nauki o książce i bibliotece. Kolejność podawanych tematów jest kontynuacją porządku, jaki przyjęło w kluczu kategoryzacyjnym wykorzystywanym w analizie artykułów. W obrębie pojedynczego tytułu czasopisma są więc to tematy: 1. bibliotekoznawcze (od prac teoretycznych po podejmujące tematykę praktycznych aspektów działalności bibliotek), oraz 2. księgoznawcze (publikacje teoretyczne dotyczące koncepcji dyscypliny, następnie teksty prezentujące szczegółowe zagadnienia etapów życia książki). Czasopisma przedstawiane są w układzie chronologicznym według daty ich powoływania.

TABELA I. Charakterystyka recenzji książek wydanych na terenach ziem polskich

Tematyka publikacji recenzowanych	Twórcy (autorzy, redaktorzy, instytucje sprawcze) publikacji recenzowanych	Recenzenci	Dział czasopisma, w którym zamieszczono recenzje	Liczba recenzji
1	2	3	4	5
„KSIĄŻKA” (1901–1914)				
Biblioteki współczesne na ziemiach polskich (działalność)	Ignacy Tadeusz Baranowski	Stanisław Posner	Dział Sprawozdawczy	1
Biblioteki współczesne na świecie	Stanisław Michalski, Stanisław Posner	Stanisław Michalski, Stanisław Posner	Krytyka	2
Wydawnictwa własne bibliotek (katalogi bibliotek, sprawozdania)	Eugeniusz Barwiński, Jan Czubek, Aleksander Jaworowski, Kamil Kantak	Ignacy Tadeusz Baranowski, Aleksander Brückner, Marian Goyski, Kazimierz Hartleb, Mirosław Z. Kryński, Zygmunt Mocarski	Dział Sprawozdawczy, Krytyka	6

Prawo biblioteczne	Stefan Vrtel-Wierczyński	Stanisław Lam	Dział Sprawozdawczy	1
Współpraca bibliotek	Marian Stepowski	Zygmunt Mocarski	Dział Sprawozdawczy	1
Dzieje księgozbiorów prywatnych	Eugeniusz Barwiński, Michał Marczak	Ignacy Tadeusz Baranowski, Zygmunt Mocarski	Dział Sprawozdawczy, Krytyka	2
Zabytki piśmiennictwa	Eugeniusz Barwiński, Stanisław Górski, Konstanty Małkowski, Franciszek Pułaski	Ignacy Tadeusz Baranowski, Aleksander Brückner, Jan Karol Korwin-Kochanowski	Krytyka	4
Zbiory polskie w Polsce i na obczyźnie	Józef Korzeniowski	Ignacy Tadeusz Baranowski	Krytyka	1
Podręczniki z zakresu nauk pomocniczych bibliologii wykorzystywane w studiach nad książką	Stanisław Ptaszycy	Aleksander Brückner	Dział Sprawozdawczy	1
„PRZEGLĄD BIBLIOGRAFICZNY” (1905–1926)				
Podręczniki bibliotekarskie, poradniki, instrukcje	Jadwiga Bornsteinowa, Helena Radlińska	bez podpisu	Nowości księgarskie, Nowości literackie	2
Wydawnictwa własne bibliotek (katalogi bibliotek, sprawozdania)	Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie, Jan Czubek	bez podpisu	Nowości literackie, Ze świata książek	2
Materiały pomocnicze (katalogi informacyjne na potrzeby bibliotek)	Księgarnia Gebethner i Wolff	bez podpisu	Ze świata książek	1
Księgoznawstwo – koncepcja dyscypliny	Stefan Vrtel-Wierczyński	bez podpisu	Nowości księgarskie	1
Zabytki piśmiennictwa	Karol Badecki	bez podpisu	Nowości księgarskie	1
Drukarstwo	Ludwik Abramowicz, Władysław Anczyc, Henryk Taubman	bez podpisu	Kronika, Nowości księgarskie, Ze świata książek	3
Grafika artystyczna	Stanisław Woźnicki	bez podpisu	Nowości księgarskie	1

cd. tabeli I

1	2	3	4	5
„PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY” (1908–1911)				
Księgarstwo	Henryk Lindenfeld, Jakub Mortkowicz	Wacław Karczewski	Recenzje i sprawozdania	1
Podręczniki z zakresu nauk pomocniczych bibliologii wykorzystywane w studiach nad książką	Teodor Wierzbowski	Stanisław Krzemiński	jw.	1
„EXLIBRIS” (1917–1929)				
Podręczniki bibliotekarskie, poradniki, instrukcje	Ludwik Czarkowski, Rudolf Kotula, Związek Bibliotekarzy Polskich	Władysław Baran, Józef Grycz	Dział krytyczny	3
Wydawnictwa własne bibliotek (katalogi bibliotek, sprawozdania)	Gerald Kowalski	Bohdan Janusz, Kazimierz Piekarski	Dział krytyczny, Książki i wydawnictwa	2
Historia bibliotek	Michał Brensztejn	bez podpisu	Zapiski	1
Księgoznawstwo – koncepcja dyscypliny	Jan Stanisław Bystron, Mieczysław Rulikowski	bez podpisu	Książki i wydawnictwa	1
Rola książki w życiu człowieka	Ryszard de Bury, Zdzisław Dębicki	bez podpisu	Książki i wydawnictwa, Zapiski	3
Zbiory polskie w Polsce i na obczyźnie	Edward Chwalewik	bez podpisu	Książki i wydawnictwa	1
Ekslibrisy	Stanisław Łoza, Mieczysław Opatek	Bohdan Janusz, bez podpisu	Książki i wydawnictwa, Zapiski	2
„BIBLIOTEKARZ” (1919)				
Podręczniki bibliotekarskie, poradniki, instrukcje	Faustyn Czerwijowski, Edmund Milski, Stanisław Novák, Bolesław Olszewicz	Wanda Dąbrowska, Faustyn Czerwijowski	Przeгляд ruchu wydawniczego. Książki z dziedziny bibliotekoznawstwa i księgoznawstwa	4

Księgoznawstwo – dorobek Wydawcy	Jan Muszkowski Kazimierz Król	Zygmunt Mocarski Wanda Dąbrowska	jw. jw.	1 1
„SILVA RERUM” (1925–1939)				
Biblioteki współczesne w Polsce (działalność)	Stanisław Piotr Koczorowski	Jan Sokulski	Z książek	1
Biblioteki polskie na świecie	Adam Lewak	Wacław Borowy	Ruch wydawniczy	1
Bibliotekarze sylwetki	Joachim Leleweł, Zakład Narodowy im. Ossolińskich	Jan Sokulski	Z książek, Z literatury księgoznawczej	2
Podręczniki bibliotekarskie, poradniki, instrukcje	Jadwiga Bornsteinowa, Józef Grycz	Józef Grycz, Józef Korpała, Stefan Rygiel	Literatura księgoznawcza	4
Wydawnictwa własne bibliotek (katalogi bibliotek, sprawozdania)	Józef Grycz	bez podpisu	Z bibliotek	1
Księgoznawstwo – koncepcja dyscypliny	Jan Stanisław Bystroń, Jan Muszkowski, Helena Radlińska	Józef Korpała	Wydawnictwa	1
Zabytki piśmiennictwa	Jan Szeruda	Ludwik Krzywicki	Z książek	1
Rewindykacja zbiorów	Zygmunt Batowski, Wacław Borowy, Stefan Rygiel	Władysław Kluger	Z książek, Z literatury księgoznawczej	2
Zbiory polskie w Polsce i na obczyźnie	Edward Chwalewik	Władysław Antoniewicz	Literatura księgoznawcza	1
Ekslibrisy	Karol Hiller, Rudolf Męklicki, Stanisław Ostoja-Chrostowski, Konstanty M. Sopoćko, Józef Tom, Jan Wantuła	Stefan Komornicki, Jan Sokulski, Kazimierz Witkiewicz	Eklibrisy, Ruch bibliofilski, Z książek	8
Drukarstwo	Stanisław Brzęczkowski, Józef Hieronim Retinger	Jan Sokulski, Kazimierz Witkiewicz	Wydawnictwa	2
Wydawcy	Jan Muszkowski	Józef Korpała	Wydawnictwa	1
Sztuka książki	Kazimierz Kaczmarczyk, Mieczysław Opatek	Franciszek Biesiadecki, Kazimierz Piekarski, Jan Sokulski	Z książek	2

cd. tabeli I

1	2	3	4	5
„PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY” (1927–1939)				
Biblioteki współczesne w Polsce (działalność)	Centralna Biblioteka Wojskowa, Wanda Dąbrowska, Marian Bronisław Godecki, Jadwiga Hausbrandt, Instytut Popierania Nauki, Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi, Stefan Vrtel-Wierczyński	Aleksander Birkenmajer, Wanda Dobrowolska, Karol Piotrowicz, Stefan Rygiel	Recenzje	11
Bibliotekarze sylwetki	Ksawery Świerkowski	Stefan Vrtel-Wierczyński	jw.	1
Podręczniki bibliotekarskie, poradniki, instrukcje	Henryk Batowski, Leon Bykowski, Józef Grycz, Czesław Gutry, Tadeusz Kalicki, Marian Łodyński, Adam Łysakowski, Ogólnopolski Związek Akademickich Kół Naukowych w Warszawie, Agnieszka Stączakówna, Stefan Vrtel-Wierczyński	Karol Buczek, Wacław Borowy, Wanda Dobrowolska, Helena Hleb-Koszańska, Helena Lipska, Adam Łysakowski, Fryderyk Papée, Władysław Pocięcha	jw.	10
Wydawnictwa własne bibliotek (katalogi bibliotek, sprawozdania)	Biblioteka Główna Politechniki Warszawskiej, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Biblioteka Narodowa, Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie, Mieczysław Gębarowicz, Maria Hornowska, Kazimierz Kardaszewicz, Alodia Kawecka-Gryczowa, Rudolf Kotula, Tytus Łaskiewicz, Seweryn Leknert, Adam Lewak, Muzeum Miejskie w Bydgoszczy, Fryderyk Papée, Kazimierz Piekarski, Helena Więckowska, Andrzej Wojtkowski, Stefan Vrtel-Wierczyński	Stanisław Bednarski, Wacław Borowy, Zofia Ciechanowska, Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, Eustachy Gaberle, Władysław Hardyński, Alodia Kawecka-Gryczowa, Józef Krampera, Edward Kuntze, Adam Lewak, Jan Miśkowiak, Wacław Olszewicz, Władysław Pocięcha, Kazimierz Piekarski	jw.	13

Materiały pomocnicze (katalogi informacyjne na potrzeby bibliotek)	Jadwiga Filipkowska-Szemplińska, Maria Gutry	Ludwika Dobrzyńska-Rybicka	jw.	1
Przewodniki biblioteczne	Marian Des Loges	Wanda Dobrowolska	jw.	1
Polityka biblioteczna	Marian Łodyński	Stanisław Bednarski	jw.	1
Prawo biblioteczne	Biblioteka Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Eustachy Gaberle, Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy	Stefan Rygiel, Stefan Vrtel-Wierczyński	jw.	3
Zjazdy bibliotekarzy – sprawozdania	Ksawery Świerkowski	Ludwika Dobrzyńska-Rybicka	jw.	1
Historia bibliotek	Franciszek Biesiadecki, Stefan Kieniewicz, Roman Lutman, Marian Łodyński, Zygmunt Nowakowski, Franciszek Popiołek, Wacław Gizbert Studnicki, Stefan Truchim, Andrzej Wojtkowski	Aleksander Birkenmajer, Włodzimierz Budka, Wanda Dobrowolska, Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, Kazimierz Konarski, Józef Korpała, Stefan Vrtel-Wierczyński	jw.	8
Księgoznawstwo – koncepcja dyscypliny	Jan Muszkowski	Eustachy Gaberle	jw.	1
Dzieje księgozbiorów prywatnych	Stanisław Bednarski, Rudolf Kotula	Paweł Ettinger, Kazimierz Piekarski	jw.	2
Historia książki	Jerzy Manteuffel, Zygmunt Mocarski	Alodia Kawecka-Gryczowa, Ludwik Piotrowicz	jw.	2
Zabytki piśmiennictwa	Ludwik Bernacki, Kazimierz Dobrowolski	Aleksander Birkenmajer, Zygmunt Mocarski	jw.	2
Drukarstwo	Aleksander Birkenmajer, Drukarnia Narodowa w Krakowie, Jan Fijałek, Kazimierz Piekarski	Aleksander Birkenmajer, Włodzimierz Budka, Kazimierz Lepszy, Tadeusz Seweryn	jw.	5
Papiernictwo	Franciszek Jeziorański, Roman Rybarski	Włodzimierz Budka	jw.	2
Księgarstwo	Stefan Rosiak	Jan Hulewicz	jw.	1

cd. tabeli 1

1	2	3	4	5
Czytelnictwo	Wanda Dąbrowska, Barbara Groszlikowa, Maria Gutry, Zofia Hryniewicz, Zygmunt Kobylński, Jan Muszkowski, Helena Radlińska, Mikołaj Rubakin, Maksymilian Józef Ziomek	Wanda Dobrowolska, Władysław Pocięcha, Ksawery Świerkowski	jw.	5
»BIULETYN BIBLIOTEKI PUBLICZNEJ M.ST. WARSZAWY» (1929–1939)				
Biblioteki współczesne w Polsce (działalność)	Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Faustyn Czerwijowski, Jadwiga Filipkowska-Szemplinska, Józef Janiczek, Zbigniew Lapecki, Piotr Maślankiewicz, Czesław Trinschek	Wanda Dąbrowska, Stanisław Geppert, Izabella Grużewska, Julia Millerowa, Zofia Rodziewicz, Zofia Radziszewska, Ksawery Świerkowski	Książki z dziedziny bibliotekoznawstwa	8
Biblioteki współczesne na świecie	Wanda Dobrowolska	Izabella Grużewska	jw.	1
Organizacja zbiorów bibliotecznych	Stanisław Geppert	Wanda Dąbrowska	jw.	1
Bibliotekarze sylwetki	Konrad Górski	Ksawery Świerkowski	jw.	1
Personel biblioteczny	Związek Bibliotekarzy Polskich	Maria Pisarska	jw.	1
Podręczniki bibliotekarskie, poradniki, instrukcje	Leon Crozet, Wanda Dąbrowska, Jadwiga Filipkowska-Szemplinska, Józef Grycz, Zygmunt Kobylński, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Korpus Ochrony Pogranicza, Jan Muszkowski, Polska Sekcja Narodowej Federacji Międzynarodowej Dokumentacji, Franciszek Sedlaczek, Józef Stemler, Genowefa Wróblówna	Leon Bykowski, Wanda Dąbrowska, Jadwiga Filipkowska-Szemplinska, Maria Gutry, Elżbieta Horodyńska, Adam Łysakowski, Stefania Osmólska	jw.	10
Wydawnictwa własne bibliotek (katalogi bibliotek, sprawozdania)	Centralna Biblioteka Macierzy Szkolnej Ziemi Cieszyńskiej, Kazimiera Iłowska	Zofia Kossonogowa, Ksawery Świerkowski	jw.	2

Materiały pomocnicze (katalogi informacyjne na potrzeby bibliotek)	Wanda Dąbrowska, Maria Gutry, Alina Łasiewicka, Mira Malachowska, MWRIOP, Jan Muszkowski, Anna Reiterowa	Faustyn Czerwijowski, Wanda Dąbrowska, Izabella Gruzewska, Elżbieta Horodyńska, Marta Lewówna, Alina Łasiewicka	jw.	6
Przewodniki biblioteczne	Śląska Biblioteka Publiczna imienia Józefa Piłsudskiego w Katowicach	Aniela Mikucka	jw.	1
Pedagogika biblioteczna	Leon Bykowski, Janina Dąbrowska, Jan Paszenda, Zuzanna Rabska, Janina Skarzyńska, Józef Stemler, Seweryn Widerszal	Izabella Gruzewska, Irena Jurgielewiczowa, Aniela Mikucka, Jan Muszkowski, Zofia Rodziewicz, Janina Skarzyńska,	jw.	6
Polityka biblioteczna	Leon Bykowski, Marian Łodyński	Leon Bykowski, Adam Łysakowski, Helena Radlińska	jw.	3
Zjazdy bibliotekarzy – sprawozdania	Komitet Organizacyjny IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich	Ksawery Świerkowski	jw.	1
Historia bibliotek	Marian Łodyński	Leon Bykowski	jw.	1
Księgoznawstwo – koncepcja dyscypliny	Jan Stanisław Bystrzeń, Jan Muszkowski, Helena Radlińska, Mieczysław Rulikowski, Ladisław Jan Żywny	Elżbieta Horodyńska, Aniela Mikucka, Mieczysław Rulikowski, Ksawery Świerkowski	jw.	5
Rola książki w życiu człowieka	Józef Wasowski, Edward Weitsch	Helena Radlińska, Zofia Rodziewicz	jw.	2
Czytelnictwo	Hanna Dobrowolska, Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa, Barbara Groszlikowa, Maria Gutry, Stanisław Karpowicz, Kazimierz Króliński, Aniela Mikucka, Anna Oderfeldówna, Józef Pękałski, Maria Potworowska-Dmochowska, Helena Radlińska, Aniela Szcówna, Jadwiga Zaremba-Guzińska	Barbara Groszlikowa, Izabella Gruzewska, Marta Lewówna, Alina Łasiewicka, Aniela Mikucka, Michał Szulkin, Maria Pisarska, Zofia Rodziewicz, Romana Skarżyńska, Ksawery Świerkowski, Stefania Wortmanówna	jw.	14

Źródło: Opracowanie własne.

Aneks 4. Recenzje publikacji z zakresu biblio- i księgoznawstwa wydanych za granicą

Układ kolumn w tabeli jest kontynuacją porządku, jaki przyjęto w Aneksie nr 3. Taka kolejność pozwoliła dociekać, jaką tematyką z zakresu biblio- i księgoznawstwa na świecie się inspirowano i przede wszystkim, czy interesowano się przybliżeniem polskim czytelnikom prac teoretycznych z zakresu omawianych dyscyplin. Czasopisma prezentowane są w układzie chronologicznym według daty ich powoływania.

TABELA I. Charakterystyka recenzji książek wydanych za granicą

Tematyka publikacji recenzowanych	Twórcy (autorzy, redaktorzy publikacji recenzowanych, instytucje sprawcze publikacji)	Recenzenci	Dział czasopisma, w którym zamieszczono recenzje	Liczba recenzji
1	2	3	4	5
„PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY” (1908–1911)				
Biblioteki współczesne na świecie (działalność)	Alfred Franklin	Mieczysław Rulikowski	Recenzje i sprawozdania	1
„EXLIBRIS” (1917–1929)				
Zbiory polskie na obczyźnie	Otton Walde	Aleksander Birkenmajer	Dział krytyczny	1
Eklibrisy	Rudolf von Höfken	bez podpisu	Książki i wydawnictwa	1
„SILVA RERUM” (1925–1939)				
Podręczniki bibliotekarskie, poradniki, instrukcje	Jørgen Banke, Luise Bernhardt, Jaromir Borecký, Svend Dahl, Thomas Døssing, Annie C. Gebhard, Juriaan Van Meel, Paul Otlet, Dale Sass	Aleksander Birkenmajer, Józef Grycz, Tadeusz Sterzynski	Z książek, Z literatury księgoznawczej	3
Wydawnictwa własne bibliotek (katalogi bibliotek, sprawozdania)	Leon Formanowicz	Alodia Kawecka-Gryczowa	Wydawnictwa	1

Zjazdy bibliotekarzy – sprawozdania	Fernand Mazerolle, Charles Mortet	bez podpisu	Z literatury księgoznawczej	1
Związki bibliotekarskie	American Library Association	Tadeusz Sterzynski	Z literatury księgoznawczej	1
Historia bibliotek	Biblioteca Apostolica Vaticana	Aleksander Birkenmajer	Z literatury księgoznawczej	1
Księgoznawstwo – dorobek	Giuseppe Fumagalli	Oswald Marian Balzer	Z literatury księgoznawczej	1
Zabytki piśmiennictwa	Victor Leroquais, Ernest Weil	Aleksander Birkenmajer, Kazimierz Piekarski	Z literatury księgoznawczej	2
Ekslibrisy	W.J. Adarjukow, Paweł Galaune, Aleksiej Jupatow, Mikołaj Puzyrewski, Aleksander K. Sokolowski	Michał Brensztejn, Paweł Ettinger, Kazimierz Piekarski, Władysław Smoleński	Exlibrisy, Z książek	7
Drukarstwo	Marius Audin, Giuseppe Boffito, Konrad Haebler, Alfred Kutsch, Robert Laurent-Vibert, Philippe Renouard, Albert Turpain, Ernest Weil	Aleksander Birkenmajer, Kazimierz Piekarski	Literatura księgoznawcza, Varia, Z książek	6
Introligatorstwo	Vittorio de Toldo	Aleksander Birkenmajer	Z literatury księgoznawczej	1
Wydawcy	Gosizdat	Paweł Ettinger	Ruch księgarski i antykwarski	1
Sztuka książki	Marius Audin	Władysław Ludwik Anczyz	Z książek	1
„PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY” (1927–1939)				
Biblioteki współczesne na świecie (działalność)	Mary Joanna Louisa Black, Lubow Borisovna Chawkina, Direzione Generale delle Accademie e Biblioteche, Arundell Esdaile, Józef Grycz, Institut International de Coopération	Erwin Ackerknecht (biblioteki krajów skandynawskich), Aleksander Birkenmajer (biblioteki amerykańskie, organizacja bibliotek na świecie*), Zofia Ciechanowska (biblioteki	Recenzje	10

cd. tabeli I

1	2	3	4	5
Organizacja zbiorów bibliotecznych	Intellectuelle, George Herbert Locke, Marian Łodyński, Jiří Mahen, John Ridington, Reginald Arthur Rye, Friedrich Stuhlmann, The Pierpont Morgan Library	włoskie), Wanda Dobrowolska (biblioteki rosyjskie), Kazimierz Dobrowolski (biblioteki angielskie), Paweł Ettienger (organizacja bibliotek na świecie), Jadwiga Filipkowska-Szempińska (biblioteki czeskosłowackie), H.K. [Herman Kruk] (biblioteki kanadyjskie), Edward Kuntze (biblioteki polskie), Marian Łodyński (biblioteki niemieckie), Kazimierz Osmólski (organizacja bibliotek na świecie)	jw.	3
Bibliotekarze sylwetki	Felix Burckhardt, Marie J. Carrol, Sigismund Runge	Józef Grycz, Janina Jantzenowa, Alina Żórawska	jw.	1
Podręczniki bibliotekarskie, poradniki, instrukcje	Hans Köppe Association des Bibliothécaires Français, B.O. Borowicz, Leon Crozet, Henry Guppy, Julien van Hove, Institut International de Coopération Intellectuelle, Paul Ladewig, Karl Löffler, N.M. Lomkowskij, V.A. Newskij, Josef Poch, E.E. Popova, Fernand Remy, Elva Sophronia Smith, Zdeněk Vaclav Tobolka, Jean F. Vanderheljden, Ladislav Jan Živny	Aleksander Birkenmajer Sergiusz Arsenjew, Zofia Ciechanowska, Faustyn Czerwijowski, Wanda Dobrowolska, Jadwiga Filipkowska-Szempińska, Alodia Kawecka-Gryczowa, Stanisław Piotr Koczorowski, Helena Hleb-Koszańska, Marian Łodyński, Adam Łysakowski	jw.	15
Wydawnictwa własne bibliotek (katalogi bibliotek, sprawozdania)	Arthur Thomas Bannister, Deutsche Heeresbücherei, Rudolf Helssig, Max Manitius, Herman Menhardt, Preussische Staatsbibliothek	Aleksander Birkenmajer, Kazimierz Dobrowolski, Marian Łodyński	jw.	6

Zjazdy bibliotekarzy – sprawozdania	Bohuslav Koutnik, Comité International des Bibliothèques	Aleksander Birkenmajer, Zofia Ciechanowska	jw.	2
Związki bibliotekarskie	Gabriel Henriot	Jan Muszkowski	jw.	1
Polityka biblioteczna	Ministerio de Instrucción Pública, Consejo Central de Archivos, Bibliotecas y Tesoro Artístico	Józef Grycz	jw.	1
Prawo biblioteczne	Ernest Coyecque, Institut International de Coopération Intellectuelle, Friedrich List, Ugo Costa	Eustachy Gaberle, Józef Grycz, Jan Muszkowski, Franciszek Smolka	jw.	4
Racjonalizacja prac bibliotecznych	Bohuslav Koutnik	Władysław Pocięcha	jw.	1
Współpraca bibliotek	Anton Elter	Józef Grycz	jw.	1
Historia bibliotek	Werner von Grimm, Alfred Hessel, Ernst Kuhnert, Otto Lerche, Sergey Alexandrovich Muchin, Heinrich Uhlendahl	Piotr Bańkowski, Aleksander Birkenmajer, Zofia Ciechanowska, Wojciech Gielecki, Karol Piotrowicz	jw.	6
Księgoznawstwo – wydawnictwa informacyjne (bibliografie księgoznawcze, encyklopedie, słowniki)	Joachim Kirchner, Karl Löffler, Avgusta Vladimirovna Mezier	Sergiusz Arsenjew, Adam Bar, Wanda Dąbrowska	jw.	3
Zabytki piśmiennictwa	Sidney C. Cockerell, Institut Knigi, Dokumenta i Pisma w Leningradzie, Alexandre de Laborde, Victor Leroquais	Sergiusz Arsenjew, Aleksander Birkenmajer, Piotr Bańkowski, Stefania Maria Sawicka	jw.	4
Budowa książki	Douglas Cockerell, Jean Destrez, Michał Ilicz Szczałkunow	Aleksander Birkenmajer, Franciszka Kalicińska, Halina Zdzitowiecka-Jasieńska	jw.	3
Introligatorstwo	Ernst Philip Goldschmidt, Konrad Haebler	Aleksander Birkenmajer	jw.	2

cd. tabeli I

1	2	3	4	5
Papiernictwo	Johann Beckmann, Georg Christoph Keferstein, Friedrich von Hössle	Włodzimierz Budka	jw.	2
Czytelnictwo	G.E. Wilkinson Gustav Abb	H.K. [Herman Kruk] Helena Lipska	jw. jw.	1 1
Prace ogólne (księgi pamiątkowe dotyczące problematyki książki i biblioteki)				
„BIULETYN BIBLIOTEKI PUBLICZNEJ” M.ST. WARSZAWY” (1929–1939)				
Biblioteki współczesne na świecie (działalność)	Jens Aarbo, Erwin Ackerknecht, American Library Association, Bearbeitet in Statistischen Reichsam, James Duff Brown, Eleanor S. Cavanaugh, de Centrale Vereniging voor Openbare Leesalen en Bibliotheken's Gravenhage, Direzione Generale delle Accademie e Biblioteche, Arundell Esdaile, Ettore Fabietti, Marcel Godet, Józef Grycz, Bertie M. Headicar, Walter Hofmann, Institut International de Coopération Intellectuelle, Carleton Burns Joeckel, Nadieżda Konstantinowna Krupska, Library Association, Library Association of China, Ministerstvo Školství a Národní Osvěty, Alex Philip, Michel Plault, Albert Plault, Alberico Plault, Jan Thon, Toronto and the American Library Association, Bertine E. Weston, Edward A. Wight, Louis R. Wilson, Verband Deutscher Volksbibliothekare, Carl Vitz	Franciszek Baturewicz (biblioteki amerykańskie, francuskie, włoskie), Irena Berezowska-Morszynkiewiczowa (biblioteki rosyjskie), Leon Bykowski (biblioteki czeskosłowackie), Wanda Dąbrowska (biblioteki angielskie, włoskie), Jadwiga Krauzówna (biblioteki angielskie), Halina Kuropatwińska (biblioteki angielskie, kanadyjskie), Feliks Lotto (biblioteki duńskie, holenderskie), Aniela Mikucka (biblioteki angielskie, chińskie, krajów skandynawskich, niemieckie), Kazimierz Osmólski (biblioteki angielskie), Helena Radlińska (organizacja bibliotek na świecie), Janina Sadowska (biblioteki amerykańskie, angielskie), Aniela Szwajcerowa (organizacja bibliotek na świecie), Ksawery Świerkowski (biblioteki polskie), Cecylia Wardęska (biblioteki amerykańskie, angielskie)	Książki z dziedziny bibliotekoznawstwa	34

Organizacja zbiorów bibliotecznych	Witalij N. Denisjew, J. Grigor'ev	Zofia Rodziewicz, Aleksandra Stanisławska	jw.	2
Bibliotekarze – sylwetki	Ladislav Jan Živny	Stepan Siropolko	jw.	1
Personel biblioteczny	Institut International de Coopération Intellectuelle	Józef Grycz	jw.	1
Podręczniki bibliotekarskie, poradniki, instrukcje	Henry W. Acomb, James D. Brown, Albert S. Cook, Alfredo Cónsole, Leon Crozet, William Elliott Doubleday, Lucille F. Fargo, Giuseppe Fumagalli, Margaret Green, Helen E. Haines, Otto Harrassowitz, Bertie M. Headicar, Sebastian Heitzer, Institut International de Bibliographie, Paul Ladewig, Maksym A. Potapow, John H. Quinn, Herman Sauter, Berwick W.C. Sayers, Franz Schriewer, Elizabeth Scripture, Oskar Thyregod, V. Vasilewa	Franciszek Baturewicz, Wanda Dąbrowska, Nela Gruszczyńska, Izabella Gruzewska, Helena Hleb-Koszańska, Aniela Mikucka, Bolesław Olszewicz, Stefania Osmólska, Kazimierz Osmólski, Zofia Rodziewicz, Janina Sadowska, Cecylia Wardeńska, Seweryn Widerszal	jw.	21
Wydawnictwa informacyjne dla bibliotekarzy (encyklopedie, leksykony, słowniki)	Carlo Frati	Irena Ziemiackzowska	jw.	1
Zjazdy bibliotekarzy – sprawozdania	Comité International des Bibliothèques	Aniela Szwajcerowa	jw.	1
Związki bibliotekarskie	Federation Internationale des Associations de Bibliothécaires, Henri Ekhard Greve, The International Federation of Library Associations	Nela Gruszczyńska, Feliks Lotto	jw.	3
Polityka biblioteczna	Ugo Costa, Michail Petrović Greve, Carl Vitz	Leon Bykowski, Józef Grycz, Janina Sadowska	jw.	3

cd. tabeli I

1	2	3	4	5
Finanse w bibliotekach	Fred Barlow, Duncan Gray	Cecylia Wardęska	jw.	2
Pedagogika biblioteczna	Jaroslav Frey, Nina Guseva, Evgenii Ivanovich Samurin	Leon Bykowski, Ksawery Świerkowski, Zofia Wędrzychowska	jw.	3
Współpraca bibliotek	Luxmoore Newcombe, John Henry Pyle Pafford	Jadwiga Krauzówna, Janina Sadowska	jw.	2
Budownictwo	Michaił Gilman, Dana Quick McComb	Halina Kuropatwicka, Zofia Rodziewicz	jw.	2
Wyposażenie bibliotek	Julien Cain, Michaił Gilman, I.P. Żuk	Wanda Dąbrowska	jw.	2
Historia bibliotek	Bibliotecas de la America Latina	Franciszek Baturewicz	jw.	1
Księgoznawstwo – koncepcja dyscypliny	Paul Outlet	Adam Łysakowski	jw.	1
Księgoznawstwo – wydawnictwa informacyjne (bibliografie księgoznawstwa, encyklopedie, słowniki)	Joachim Kirchner, Karl Löffler	Adam Lewak	jw.	1
Czytelnictwo	William Scott Gray, Bernice Elizabeth Leary	Helena Radlińska	jw.	1

* Określenie oznacza, że w publikacji prezentowano problematykę działalności i organizacji bibliotek w różnych krajach.
Źródło: Opracowanie własne.

Bibliografia

W pierwszej części wykazu bibliograficznego znajdują się materiały niepublikowane. W drugiej zestawiono artykuły z analizowanych czasopism stanowiące materiał źródłowy dla przeprowadzonych badań. W trzeciej części bibliografii uwzględniono najważniejsze publikacje, które nie znalazły się w części drugiej i dotyczą poruszanych zagadnień.

Część I. Materiały niepublikowane

1. Archiwum redakcyjne „Przeglądu Bibliotecznego” z lat 1937–1939. Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie sygn. 6970.
2. KŁOSSOWSKI A., MIGOŃ K.: *Czasopisma bibliotekoznawcze i księgoznawcze w Polsce*. Warszawa 1971. Biblioteka Narodowa sygn. 1.299.856 A [maszynopis powielony].
3. Korespondencja Redakcji czasopisma Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy „Bibliotekarz” 1937–1939. List nr 146/37/Bibl. Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy sygn. A. 299/2.
4. Korespondencja Redakcji czasopisma Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy „Bibliotekarz” 1937–1939. List nr 370/37/Bibl. Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy sygn. A. 299/2.
5. Korespondencja redakcji serii „Wydawnictwa Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy”. Teczka 1: 1928–1934. Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy sygn. A. 295/1.
6. KUBIAK S.: *Rozwój metodologii badań nad książką i biblioteką (1918–1939)*. Kollokwium naukowe na temat: *Bibliotekarstwo polskie w okresie międzywojennym*. Zeszyt nr 4. Poznań, 17 listopad 1978 r. Warszawa 1978. Biblioteka Narodowa sygn. TD 804 [maszynopis].
7. MUSZKOWSKI J.: *Zasady Bibliotekoznawstwa i Bibliografii*. T.K.N. [Towarzystwo Kursów Naukowych] *Wykład wstępny dr. J. Muszkowskiego r. 1916/17*. [S.l.] 1916. Biblioteka Narodowa sygn. 24.871 [maszynopis powielony].

8. Papiery, druki i korespondencje H. Zdzitowieckiej-Jasieńskiej. Koperta: IV Zjazd Bibliofilów Polskich w Poznaniu 1929 r. T. 1, Przyb. Biblioteka Jagiellońska, Oddział Rękopisów sygn. 134/69.
9. RULIKOWSKI M.: *T. K. N.: notatki z kursu księgoznawstwa prof. M. Rulikowskiego 1916/17 r.* Notatki oprac. W. DĄBROWSKA. Warszawa 1916–1917. Biblioteka Narodowa sygn. 2.051.364 [maszynopis powielony].
10. SŁAWIŃSKI Z.: *Dorobek polskich bibliotek naukowych w latach 1918–1939.* Kolokwium naukowe na temat: *Bibliotekarstwo polskie w okresie międzywojennym.* Zeszyt nr 7. Poznań, 17 listopad 1978 r. Warszawa 1978. Biblioteka Narodowa sygn. TD 804 [maszynopis].
11. SPALENIAK W.: *Piśmiennictwo biblioteczne w okresie międzywojennym.* Kolokwium naukowe na temat: *Bibliotekarstwo polskie w okresie międzywojennym.* Zeszyt nr 8. Poznań, 17 listopad 1978 r. Warszawa 1978. Biblioteka Narodowa sygn. TD 804 [maszynopis].
12. WIĘCKOWSKA H.: *Kształcenie bibliotekarzy w II Rzeczypospolitej.* Kolokwium naukowe na temat: *Bibliotekarstwo polskie w okresie międzywojennym.* Zeszyt nr 2. Poznań, 17 listopad 1978 r. Warszawa 1978. Biblioteka Narodowa sygn. TD 804 [maszynopis].
13. WITKIEWICZ K.: *Bibliografia „Silva Rerum” czasopisma Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie 1925–1939.* Kraków 1952 Biblioteka Jagiellońska, Oddział Starych Druków sygn. 584126 III [maszynopis].
14. WITKIEWICZ K.: *Bibliografia czasopisma Exlibris 1917–1929.* Kraków 1952 Biblioteka Jagiellońska, Oddział Starych Druków sygn. 584125 III [maszynopis].

Część II. Czasopisma naukowe i fachowe (artykuły z lat 1901–1939)

„Książka” (1901–1914)

1. BRÜCKNER A.: *Karol Estreicher (1827–1908).* „Książka” 1909, nr 4, s. 133–137.
2. KIERSKI F.: *Praca bibliograficzna w zakresie polskiej twórczości filozoficznej.* „Książka” 1913, nr 7, s. 339–342.
3. MAHRBURG A.: *W sprawie czytelnictwa.* „Książka” 1906, nr 8, s. 297–302.
4. MASSONIUS M.: *Biblioteka publiczna.* „Książka” 1901, nr 6, s. 211–212.
5. NIEMIERKIEWICZ M.: *Jeszcze w sprawie księźnictwa u nas i księżnice we Francji.* „Książka” 1905, nr 11, s. 425–427.
6. ORSZA H. [H. RADLIŃSKA]: *Piśmiennictwo ludowe.* „Książka” 1902, nr 3, s. 67–69.
7. ORSZA H.: *W zaniedbanej sprawie.* „Książka” 1902, nr 12, s. 409–410.
8. POSNER S.: *Księgarstwo wobec bibliotek publicznych.* „Książka” 1911, nr 9, s. 365–367.
9. POSNER S.: *Walka ze złą książką.* „Książka” 1912, nr 9, s. 397–402.
10. SOLECKI T.: *Czytelnictwo wśród studentów.* „Książka” 1905, nr 7, s. 253–256.
11. STRZEMBOSZ W.: *Układ dziesiętny w bibliotekarstwie.* „Książka” 1903, nr 5, s. 145–148.
12. STRZEMBOSZ W.: *Układ dziesiętny w bibliotekarstwie.* „Książka” 1903, nr 6, s. 188–191.
13. *Towarzystwo Biblioteki Publicznej.* „Książka” 1907, nr 5, s. 169–171.

14. WOŹNICKI K.: *Biblioteki*. „Książka” 1909, nr 6, s. 229–231.
15. WOŹNICKI K.: *Książnica a publiczność*. „Książka” 1906, nr 7, s. 257–259.
16. WOŹNICKI K.: *O tak zwanych egzemplarzach zbytkowych*. „Książka” 1905, nr 3, s. 89–91.
17. WOŹNICKI K.: *W obronie księżnictwa*. „Książka” 1905, nr 9, s. 337–340.

„Przegląd Bibliograficzny” (1905–1926)

1. *Amerykańskie biblioteki dziecięce*. „Przegląd Bibliograficzny” 1907, nr 4–5, s. 49–51.
2. *Bibliografia Estreichera*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 3, s. 61–62.
3. *Bibliografia historii polskiej*. „Przegląd Bibliograficzny” 1907, nr 1–2, s. 1–3.
4. CZERWIJOWSKI F.: *Towarzystwo Biblioteki Publicznej w Warszawie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1913, nr 6, s. 153–155.
5. D.n. [B. KRASZEWSKI]: *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 8–9, s. 165–167.
6. D.n. [B. KRASZEWSKI]: *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 10–11, s. 197–200.
7. H.M. [Henryk MOŚCICKI]: *Doniosła instytucja kulturalna w Wilnie (Biblioteka im. Wróblewskich)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1913, nr 3, s. 61–64.
8. KARAFFA-KORBUTT K.: *O formatach książek szkolnych*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 18, s. 249–250.
9. RICHTER B.: *Książka i bibliografia Chińska*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 11, s. 161–164.
10. RICHTER B.: *Druki i biblioteki w Chinach*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 3, s. 33–36.
11. RYGIEL S.: *Tadeusz Stanisław Wróblewski*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 20, s. 305–307.
12. SCHREIBER I.: *Japonologia polska (szkic bibliograficzny)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 13, s. 193–196.
13. SCHREIBER I.: *Japonologia polska (szkic bibliograficzny)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 14, s. 209–213.
14. SCHREIBER I.: *Japonologia polska (szkic bibliograficzny)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1926, nr 15–16, s. 225–228.
15. STERZYŃSKI T.: *Kompendium bibliografii*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 19, s. 289–292.
16. STERZYŃSKI T.: *Z dziedziny bibliotekarstwa (przegląd ostatnich wydawnictw)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 3, s. 33–36.
17. STERZYŃSKI T.: *Z dziedziny księgoznawstwa (przegląd ostatnich wydawnictw)*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 1, s. 1–4.
18. STERZYŃSKI T.: *Z ruchu bibliograficznego*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 5, s. 65–67.
19. *Ś.p. Karol Estreicher*. „Przegląd Bibliograficzny” 1908, nr 10, s. 151–154.
20. *Z niedawnej przeszłości*. „Przegląd Bibliograficzny” 1906, nr 13, s. 261–263.

„Przegląd Biblioteczny” (1908–1911)

1. *Archiwum Filomatów*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 124–130.
2. BADECKI K.: *Nieznany druk Adriana z Wieszczyzyc Wieszczyckiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 161–165.
3. BADECKI K.: *Notatki bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 52–63.
4. BIELIŃSKI J.: *Biblioteka Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego 1817–1831*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 1, s. 37–54.
5. D. [S. DEMBY]: *Nowe ex-librisy polskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 127–130.
6. DEMBY S.: *Karol Estreicher. Wspomnienie pośmiertne*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 3–4, s. 189–202.
7. ESTREICHER K.: *O bibliografii. Przemówienie w Szkole Głównej w Warszawie, miane dnia 22 marca 1865 r. przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 3–4, s. 203–228.
8. GAWIŃSKI A.: *O książkach Wyspiańskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 85–91.
9. KACZMARCZYK K.: *Rewizja bibliotek klasztorów krakowskich w roku 1810*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 182–190.
10. KARCZEWSKI W.: *Poddziały wspólne w układzie dziesiętnym*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 89–123.
11. KRASZEWSKI B.: *Nasze zbiory. Zbiory Bogusława Kraszewskiego w Dołhem (pow. Prużański, gub. Grodzieńska)*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 176–181.
12. KRZEMIŃSKI S.: *Książka i księgozbiór*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 1, s. 15–26.
13. KRZYWICKI L.: *Biblioteki w klasztorach*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 1, s. 55–56.
14. MERCZYNG H.: *Nasze zbiory. Zbiory Henryka Merczynga z dziedziny Reformacji*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 166–176.
15. MICHAŁSKI S.: *Biblioteka Bodlejańska w Oxfordzie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 1–2, s. 29–51.
16. MICHAŁSKI S.: *Biblioteka Bodlejańska w Oxfordzie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 4, s. 297–324.
17. MICKIEWICZ W.: *Biblioteka Polska w Paryżu*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 99–110.
18. MICKIEWICZ W.: *Mickiewicz bibliotekarzem*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 4, s. 241–258.
19. MICKIEWICZ W.: *Muzeum Mickiewiczowskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 3–4, s. 175–188.
20. POSNER S.: *Biblioteki Amerykańskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 4, s. 259–290.
21. PUŁASKI F.: *Wiadomość o najdawniejszych i nieznanym drukach brzeskich 1553–1554*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 121–126.
22. R.: *Powiększenie Biblioteki Polskiej w Paryżu*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 194–199.
23. REYCHMAN K.: *Nieznane ex-librisy polskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 200–204.
24. TROJANOWSKI E.: *Słów kilka o drukarstwie z powodu wystawy Krakowskiego Towarzystwa Polska Sztuka Stosowana*. „Przegląd Biblioteczny” 1908, z. 2, s. 117–120.

„Exlibris” (1917–1929)

1. ...w...i: *Ósma rycina Mateusza Morawy*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 38–39.
2. AMEISENOWA Z.: *Inkunabuly graficzne Biblioteki Jagiellońskiej*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 1–18.
3. BADECKI K.: *Komedia o Wawrzku do szkoły i ze szkoły (1612 r.) z unikatów zachowanych w Bibliotece Akademii Nauk w Petersburgu*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 44–60.
4. BERNACKI L.: *Adama Czartoryskiego G.Z.P. „Monitor” z r. 1763 i „Kalendarz teatrowy” na r. 1780*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 40–51.
5. BIELAK F.: *Ostatnia wyprawa Albertusa. Nieznany utwór Adolfa Dygasińskiego*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 159–171.
6. BIELAK F.: *Pierwsze wydania „Reformacji obyczajów polskich” Szymona Starowolskiego*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 49–52.
7. BIESIADECKI F., PIEKARSKI K.: *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 38–48.
8. BIESIADECKI F.: *Exlibris Stefana Garczyńskiego*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 8–10.
9. BIESIADECKI F.: *Exlibrisy Daniela Chodowieckiego*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 11–12.
10. BIRKENMAJER A.: *Krakowskie wydania tzw. „Philosophia pauperum” Alberta Wielkiego*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 19–31.
11. BIRKENMAJER A.: *Oprawa rękopisu 2470 Biblioteki Jagiellońskiej i inne oprawy tej samej pracowni introligatorskiej XII wieku*. „Exlibris” 1925, z. 1, s. 29–70.
12. BIRKENMAJER A.: *Rękopisy orientalne Emira Waclawa Rzewuskiego w Bibliotece Publicznej w Petersburgu*. „Exlibris” 1924, t. 5, s. 53–56.
13. BRUCHNAŁSKI W.: *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 8 maja 1817 – 8 maja 1917 r. (przypomnienie jubileuszu stuletniego)*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 5–20.
14. CHMIEL A.: *Exlibris Biblioteki Uniwersytetu Krakowskiego z w. XVI*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 42–44.
15. CHMIEL A.: *Introligatorzy cudzoziemscy i zamiejscowi w Krakowie w latach 1574–1646*. „Exlibris” 1929, t. 7, z. 2, s. 91–109.
16. CHMIEL A.: *Z dawnych opraw introligatorskich*. „Exlibris” 1917, z. 1, s. 8–20.
17. CHWALEWIK E.: *O exlibrisach polskich, ich twórcach i wykonawcach (z 15 tablicami)*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 1–19.
18. DĄBKOWSKI P.: *Kilka uwag o oprawie ksiąg sądowych polskich (na podstawie aktów województwa ruskiego)*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 21–30.
19. FISCHER A.: *Jeden z pierwszych polskich exlibrisów*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 45–50.
20. FOLKIERSKI W.: *Polonica w Muzeum Paola Giovo*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 70–84.
21. GEBERT B.: *Z działalności referenta zabytków przy dowództwie 6-tej armii (od 29/IX 1919 do 31/XII 1920)*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 87–97.
22. GRODECKI R.: *Biblioteka Kielcza kustosa kolegiaty łęczyckiej*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 18–22.
23. J. Cz. [Bohdan JANUSZ]: *Akwafortowe exlibrisy Wandy Korzeniowskiej*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 54–56.
24. JANUSZ B.: *Kłopoty pierwszego nakładcy lwowskiego*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 31–41.
25. JANUSZ B.: *Nowsze exlibrisy lwowskie*. „Exlibris” 1917, z. 1, s. 36–48.
26. JAROSŁAWIECKA M.: *Oprawy dyplomów XVII i XVIII wieku w Bibliotece Jagiellońskiej*. „Exlibris” 1929, t. 7, z. 3, s. 111–119.

27. KIESZKOWSKI J.: *Jeszcze o exlibris Kanclerza Szydłowieckiego*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 83–86.
28. KIESZKOWSKI J.: *Rzekomy exlibris senatu gdańskiego z XVI wieku oraz znak biblioteczny Dantyszka*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 29–32.
29. KOMORNICKI S.: *Zabytkowe oprawy średniowieczne. Zbiór Muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie*. „Exlibris” 1925, z. 7, s. 1–28.
30. KOTULA R.: *Mikołaja Reja „Kupiec”. Jedyne kompletny egzemplarz*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 33–37.
31. KRZYŻANOWSKI J.: *Klocek powieściowy z XVI wieku*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 32–69.
32. MĘKICKA J.: *Exlibrisy Władysława Witwickiego*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. 13–14.
33. PIEKARSKI K.: *Drobiazgi bibliograficzne I–II*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 23–35.
34. PIEKARSKI K.: *Katalog księgarski drukarza augsburskiego Jana Baemlera z roku około 1486*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 62–72.
35. PIEKARSKI K.: *Przyczynki do dziejów polskiego exlibrisu I–II*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 1–7.
36. PIEKARSKI K.: *W sprawie dwu „wydań” krakowskich Turrekrematy*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 20–28.
37. PRUSIEWICZ A.: *Biblioteki na Podolu i ich exlibrisy (przyczynek do dziejów kultury polskiej na Kresach)*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 73–78.
38. REISS J.: *Książki o muzyce od XV do XVII wieku w Bibliotece Jagiellońskiej*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 85–118.
39. REYCHMANN K.: *Exlibrisy Batowskich*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 79–82.
40. RYGIEL S.: *Kazimierza Brodzińskiego projekt gromadzenia muzykaliów*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 52–54.
41. RYGIEL S.: *Losy księgozbioru Ignacego Krasickiego*. „Exlibris” 1922, z. 4, s. 1–43.
42. SAS-ZUBRZYCKI J.: *Antyfonar w klasztorze PP. Benedyktynek we Lwowie*. „Exlibris” 1924, t. 5, z. 1, s. 36–37.
43. SMOLIK P.: *O współczesnej książce polskiej*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 172–181.
44. SOKULSKI J.: *Prasa tajna i jej kierownicy w dobie powstania styczniowego*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 119–138.
45. ŚWIEŻAWSKA [WOJCIECHOWSKA] M.: *Introligatorzy poznańscy w w. XVI*. „Exlibris” 1925, z. 7, cz. 1, s. 71–89.
46. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *Tablice do „Bibliograficznych ksiąg” Lelewela*. „Exlibris” 1920, z. 3, s. 55–56.
47. WASILEWSKI L.: *Prasa tajna rewolucyjna w zaborze rosyjskim w dobie powstaniowej*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 139–158.
48. WITKIEWICZ K.: *Exlibrisy Stanisława Jakubowskiego*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. 15–17.
49. WITWICKI W.: *Exlibris Józefa Mehoffera*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 51–53.
50. WITWICKI W.: *Uniwersalne exlibrisy wojenne*. „Exlibris” 1918, z. 2, s. 57–58.

„Bibliotekarz” (1919)

1. CZERWIJOWSKI F.: *Związki bibliotekarskie*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 33–35.
2. DĄBROWSKA W.: *Pedagogiczna strona pracy bibliotekarskiej*. „Bibliotekarz” 1919, nr 5–6, s. 69–72.

3. DĄBROWSKA W.: *Stan bibliotek i czytelnictwa na Śląsku Górnym*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 46–48.
4. DĄBROWSKA W.: *Wykształcenie zawodowe bibliotekarza*. „Bibliotekarz” 1919, nr 2, s. 17–19.
5. DĄBROWSKA W.: *Wykształcenie zawodowe bibliotekarza*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 35–38.
6. OLSZEWICZ W.: *Bibliografia w ręku bibliotekarza*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 42–44.
7. RYGIEL S.: *Biblioteki ruchome i wędrownie*. „Bibliotekarz” 1919, nr 2, s. 19–21.
8. RYGIEL S.: *Materialne podstawy bytu biblioteki powszechnej*. „Bibliotekarz” 1919, nr 5–6, s. 65–67.
9. RYGIEL S.: *Statystyka biblioteczna*. „Bibliotekarz” 1919, nr 3–4, s. 40–42.
10. RYGIEL S.: *Statystyka biblioteczna*. „Bibliotekarz” 1919, nr 5–6, s. 67–69.
11. ŚWITALSKA H.: *Warszawskie biblioteki powszechne a chwila obecna*. „Bibliotekarz” 1919, nr 1, s. 3–4.

„Silva Rerum” (1925–1939)

1. BADECKI K.: *Zabytki literatury mieszczańskiej w Bibliotece Kórnickiej*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 3, s. 33–45.
2. BAR A.: *Jan Kochanowski w obcych językach (próba bibliografii)*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 4–7, s. 102–122.
3. BAR A.: *Prasa powstania listopadowego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10–12, s. 184–189.
4. BAR A.: *Z korespondencji Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 49–54.
5. BARYCZ H., PIEKARSKI K.: *Hiszpańskie nabytki Wolskiego z 1582 r.* „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 157–162.
6. BARYCZ H.: *Józef Mezzofanti a Polska*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 17–23.
7. BARYCZ H.: *Łacińsko-polski wiersz szkolny w XVI w.* „Silva Rerum” 1939, z. 4, s. 76–79.
8. BARYCZ H.: *Sztambuch J.A. Załuskiego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 147–154.
9. BARYCZ H.: *Sztambuch Żegoty Paulego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 54–59.
10. BARYCZ H.: *Z dziejów książki polskiej zagranicą w XVI stuleciu. Polonica w Bibliotece Ulissesa Aldrovandiego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 65–71.
11. *Biblioteka Tadeusza Pietrykowskiego, Katowice*. „Silva Rerum” 1939, z. 11, s. 276.
12. BIRKENMAJER A.: *Biblioteka Jagiellońska a Biblioteka Narodowa*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 6–7, s. 81–84.
13. BIRKENMAJER A.: *Fragmety Belwederskiej Biblioteki W. Ks. Konstantego Pawłowicza w moim księgozbiore*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10–12, s. 194–216.
14. BOCHNAK A.: *Przywilej Stanisława Augusta dla Ignacego Gröbla oraz szylid jego drukarni w Krakowie*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 48–50.
15. BODNIAK S.: *Album amicorum Jana Zborowskiego*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 11–12, s. 174–179.
16. BODNIAK S.: *Karta z bibliotekarskich i starościńskich zajęć Górnickiego 1566–1601*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 72–76.
17. BODNIAK S.: *W oficynie „Architypografa”. Rzecz o kłopotach Januszowskiego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8–9, s. 138–143.

18. BOROWY W., DOBROWOLSKI A.: *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 3, s. 65–70.
19. BROMEK K.: *Biblioteka Pawła Kotasa w Rzece na Śląsku Zaolziańskim*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 207–208.
20. BROŻEK L.: *Biblioteki cieszyńskie*. „Silva Rerum” 1939, z. 11, s. 267–276.
21. BUDKA W.: *Dar biskupa Piotra Wolskiego dla Katedry Płockiej*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 138–141.
22. BUDKA W.: *Filigrany z herbami Łódzia i Lis*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 180–182.
23. BUDKA W.: *Biblioteka Decjuszków*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 110–126.
24. BUDKA W.: *Muza ksiąg sądowych XVI wieku*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 6/7, s. 85–88.
25. BUDKA W.: *Papier listów nuncjusza Bongiovanniego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 182–184.
26. BUDKA W.: *Znaki wodne w rękopisie Kórnickim 801*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 26–29.
27. BUCZEK K.: *Biblioteka Puławska w czasie walk powstania listopadowego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10–12, s. 155–170.
28. CHMIEL A.: *Inwentarz rzeczy introligatora krakowskiego Macieja Przywilckiego z r. 1587*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 175–180.
29. CHWALEWIK E.: *Polskie exlibrisy muzyczne*. „Silva Rerum” 1939, z. 6, s. 125–133.
30. CHWALEWIK E.: *Z dziejów exlibrisu na Śląsku w wieku XVI-XIX*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 195–199.
31. DANILEWICZOWA M.: *Plotki o rywalu Lindego (ze wspomnień o ks. Alojzym Osińskim)*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 103–104.
32. DOBRZYCKI J.: *Adam Gieryk Podebrański sztychator, typograf i bibliopola J. Kr. Mości, ostatni alchemik Krakowa*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 50–57.
33. DROBNY E.: *Mszał gotycki z roku 1519*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 199–200.
34. DÜR J.: *Ze studiów nad grafiką książkową Wyspiańskiego*. „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 4, s. 9–10.
35. ENGLERT A.W.: *Archiwum Miejskie Warszawy w Arsenale*. „Silva Rerum” 1939, z. 4, s. 73–75.
36. ESTREICHER K.: *Autobiografia wierszem. Z rękopisu wydał Ksawery Świerkowski*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 10, s. 145–147.
37. ESTREICHER S.: *Karol Estreicher: Jak mój ojciec pracował nad „Bibliografią”*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 10, s. 147–151.
38. ETTINGER P.: *Exlibris w literaturze światowej (1928–1930)*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 1–3, s. 33–38;
39. ETTINGER P.: *Exlibris w literaturze światowej (1928–1930)*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8–9, s. 143–147.
40. ETTINGER P.: *Exlibrisy Michała hr. Wielhorskiego (1788–1856)*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 163–168.
41. ETTINGER P.: *Księgozbiory Wielkiego Księcia Konstantego*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 1–3, s. 22–24.
42. GERMAIN W.: *Muzeum Plantyna*. „Silva Rerum” 1925 t. 1, z. 1, s. 5–9.

43. GOLDMAN J.: *O stosowaniu elementów typograficznych w zdobnictwie książkowym i drobnej grafice*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 112–114.
44. HAŁACIŃSKI K.: *Sakwowe oprawy książek w krakowskiej sztuce kościelnej*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 3, s. 33–35.
45. HUTKA J.: *Wrażenia z wędrowki po archiwach i bibliotekach gminnych i parafialnych w górnośląskiej części województwa śląskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 177–179.
46. JAROSŁAWIECKA M.: *Rysunek Ch. L. Kaulitza w muzeum XX. Czartoryskich w Krakowie (nr inw. R. r. 443)*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 168–173.
47. JESIONOWSKI A.: *Współczesny śląski ruch wydawniczy*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 167–172.
48. JĘDRZEJOWSKA A.: *Nieznana oprawa Jana Richenbacha w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie*. „Silva Rerum” 1939, z. 10, s. 250–253.
49. KLUGER W.: *Na marginesie zbiorowego wydania Wyspiańskiego*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 32–33.
50. KOCZOROWSKI S.P.: *O bibliofilii*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 1, s. 2–5.
51. KONIŃSKI K.L.: *Księgozbiór robotnika. Przyczynek do bibliofilstwa na Śląsku*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 13–17.
52. KORPAŁA J.: *Bibliografia polska przed Karolem Estreicherem*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 10, s. 151–155.
53. KORPAŁA J.: *Dzieje drugiej edycji „Historii literatury polskiej” Bentkowskiego*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 100–110.
54. KORPAŁA J.: *Mikołaj Malinowski jako bibliograf*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 4–5, s. 60–65.
55. KORPAŁA J.: *Spór sukcesorów Bskp. J. i J. Załuskich o „Bibliotekę Załuskich”*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 57–60.
56. KORPAŁA J.: *Uwagi o polskiej prasie literackiej przed powstaniem listopadowym*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 93–100.
57. KOTULA R.: *Józef hrabia Koziebrodzki i jego księgozbiór*. „Silva Rerum” 1939, z. 10, s. 247–250.
58. KRUSZYŃSKI T.: *Ryciny do książek, wykonane przez Jeremiasza Falcka*. „Silva Rerum” 1939, z. 6, s. 133–137.
59. KUNTZE E.: *Czym powinna być Biblioteka Jagiellońska?* „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 5, s. 65–68.
60. LAM S.: *List-dokument (Karol Estreicher do K. Wilda)*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 107–112.
61. LEPSZY K.: *Wizyta Zygmunta III w Uniwersytecie Jagiellońskim roku 1588*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 23–26.
62. LIEDTKE A.: *Biskup-bibliofil na stolicy chełmińskiej*. „Silva Rerum” 1938, z. 1–2, s. 3–6.
63. MAJEWSKI S.: *O starych bibliotekach śląskich*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 159–166.
64. MAJEWSKI S.: *Z mojej biblioteki górniczej*. „Silva Rerum” 1939, z. 11, s. 261–267.
65. MAYER J.: *O chińskich księgach i wydawnictwie „A la chinoise” na Śląsku*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 201–207.
66. MICKIEWICZ A.: *Pani Twardowska. Z autografu wydał po raz pierwszy Józef Kallenbach*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8–9, s. 113–118.

67. MOCARSKI Z.: *Definicje bibliografii, bibliologii i bibliognozji J. J. Rive'a*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 34.
68. OGRODZIŃSKI W.: *Z dziejów czytelnictwa polskiego na Górnym Śląsku. Nieznane czasopismo górnośląskie z lat 1868–1881*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 150–159.
69. OLSZEWICZ W.: *Na marginesie pracy dra Jerzego Dobrzyckiego o Gieryku Podebrańskim*. „Silva Rerum” 1939, z. 6, s. 138.
70. OPAŁEK M.: *Król bibliofil*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 45–48.
71. PIEKARSKI K.: *Exlibris Jana Brożka czyli o profesorskiej genezie polskiego znaku książkowego*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8/9, s. 124–128.
72. PIEKARSKI K.: *Krakowska Pana Stuchsowa peregrynacja w legendę obrócona*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8–9, s. 119–123.
73. PIEKARSKI K.: *Odkrycie „Volsciany” w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 6–9, s. 127–138.
74. PIETRYKOWSKI T.: *O śląskich exlibrisach Edwarda Grabowskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 209–211.
75. PIGOŃ S.: *Dwie zagadki bibliograficzne*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 5–12.
76. PIGOŃ S.: *Wiadomości o kilku autografach poezji Mickiewicza*. „Silva Rerum” 1925, t. 1, z. 2, s. 25–28.
77. PŁUSZCZEWSKI S.: *Śląski przemysł w grafice artystycznej – twórczość Pawła Stellera i Władysława Zakrzewskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 175–177.
78. POCIECHA W.: *Biblioteka Kórnicka*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 11–12, s. 161–168.
79. POCIECHA W.: *Drugi egzemplarz exlibrisu Macieja Drzewickiego z 1516 r. Kartka z dziejów humanizmu w Polsce*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 11–12, s. 168–173.
80. PRUS K.: *Dawne biblioteki klasztorne Górnego Śląska*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 193–195.
81. PRZYPKOWSKI T.: *Z rozważań nad graficzną postacią exlibrisu*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 1–3, s. 29–33.
82. RYBICKI P.: *Z zagadnień książki na Śląsku*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 190–193.
83. RYGIEL S.: *W Wileńskiej Bibliotece Publicznej i Uniwersyteckiej*. „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 4, s. 1–4.
84. SEMKOWICZ A.: *Oprawa książek*. „Silva Rerum” 1925, t. 2, z. 6, s. 84–93.
85. SERUGA J.: *Nieznany utwór Michała Hofmańskiego z r. 1611*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 105–107.
86. SEWERYN T.: *Księgozbiór rodziny Ostrowskich w Ujeździe*. „Silva Rerum” 1925 t. 1, z. 2, s. 29–31.
87. SOKULSKI J.: *Resztki archiwum hr. Potockich w Raju i wiadomość o papierni w Nowej Grobli*. „Silva Rerum” 1931, t. 6, z. 1–6, s. 29–37.
88. SOKULSKI J.: *Śląsk w twórczości artystycznej Michała Elwira Andriollego*. „Silva Rerum” 1939, z. 8, s. 208–209.
89. STASIAK P.: *„Wielki czytelnik” Paweł Garus w Kryrach*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 172–175.
90. SZAYNA DANKOWA I.: *Powstanie listopadowe w polskiej grafice współczesnej*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 10/12, s. 174–179.
91. *Śląska Biblioteka Publiczna im. Józefa Piłsudskiego w Katowicach*. „Silva Rerum” 1939, z. 11, s. 277.

92. ŚWIERKOWSKI K.: *Rozpowszechnianie broszurek Słowackiego i Mickiewicza w dobie powstania listopadowego*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 101–102.
93. TYSZKOWSKI K.: *Biblioteka Chrzanowskich w Moroczynie*. „Silva Rerum” 1925 t. 2, z. 4, s. 4–8.
94. TYSZKOWSKI K.: *Rękopis z archiwum królewicza Karola Ferdynanda Wazy*. „Silva Rerum” 1928, t. 4, z. 10–12, s. 154–156.
95. WALTER F.: *Graficzna i malarska twórczość Jana Wojnarskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 115–116.
96. WANTUŁA J.: *Zasługi księgarzy polskich w dziejach odrodzenia narodowego*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 167–172.
97. WASYLEWSKI S.: *Na marginesie dzieł Naruszewicza*. „Silva Rerum” 1939, z. 3, s. 61–62.
98. WITKIEWICZ K.: *Sygnet drukarski oficyny Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego, biskupa krakowskiego*. „Silva Rerum” 1939, z. 5, s. 116–117.
99. ZDZITOWIECKA-JASIEŃSKA H.: *Janusz Tłomakowski w grafice książkowej*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8–9, s. 123–126.
100. ŻYŁA W.: *Inkunabuły litografii niemieckiej w Muzeum im. XX. Lubomirskich we Lwowie*. „Silva Rerum” 1930, t. 5, z. 8/9, s. 126–132.

„Przegląd Biblioteczny” (1927–1939)

1. AMEISENOWA Z.: *Francuskie rękopisy iluminowane z Wilanowa w Bibliotece Narodowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 2/3, s. 57–76.
2. AMEISENOWA Z.: *Księga zwiedzających Świątynię Sybilli w Puławach. Jej historia i dekoracja*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 310–327.
3. AMEISENOWA Z.: *Legenda Aurea z warsztatu Parentina w Bibliotece Zamoyskich w Warszawie*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 3, s. 125–137.
4. ASSBURY E.: *Biblioteczne opracowywanie kolejowych wydawnictw taryfowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 2, s. 86–91.
5. AUGUSTYNIAK J.: *Czasopisma z lat ubiegłych w czytelnictwie publicznym w Bibliotece Publicznej w Łodzi*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 15–21.
6. AUGUSTYNIAK J.: *O inwentarzu chronologicznym czyli księdze nabytków w większych bibliotekach publicznych. Wprowadzenie książki do księgozbioru*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 304–309.
7. AUGUSTYNIAK J.: *Z doświadczeń pedagogicznych bibliotekarza*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 457–470.
8. BARYCZ H.: *Dookoła biblioteki Zygmunta Augusta*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 1, s. 17–21.
9. BIRKENMAJER A.: *Bilans dziesięcioletniej pracy na polu bibliotekarstwa i bibliografii w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 251–260.
10. BIRKENMAJER A.: *Burmistrz Warecki z połowy XV wieku – kopistą i właścicielem książek*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 17–19.
11. BIRKENMAJER A.: *Jeszcze o Biblii Bernarda Maciejowskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 216–217.

12. BIRKENMAJER A.: *O dacie jednego z rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej i o nieznannej ramce drzeworytowej z pierwszej połowy XV stulecia*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 3, s. 138–144.
13. BIRKENMAJER A.: *Plany nowego gmachu Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 122–138.
14. BIRKENMAJER A.: *W sprawie Biblioteki Narodowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 24–40.
15. BODNIAK S.: *Refleksje bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 118–121.
16. BORNSTEINOWA J.: *Biblioteki naukowe w Polsce w oświetleniu statystycznym*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 4, s. 283–299.
17. BORNSTEINOWA J.: *O statystyce bibliotek w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 1, s. 1–12.
18. BRENSZTEJN M.: *Tradycje bibliografii dzielnicowej czyli regionalnej wileńskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 28–30.
19. BUCZEK K.: *Przyczynek do historii Biblioteki Żaluskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 2/3, s. 77–84.
20. BUCZEK K.: *Przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 4, s. 206–212.
21. BUCZEK K.: *Przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej. Przedmowa Ł. Gołębiowskiego do rejestru Biblioteki Poryckiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1, s. 22–33.
22. BUCZEK K.: *Rękopisy wilanowskie pod Baranami w Krakowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 66–78.
23. BUCZEK K.: *W sprawie polskiej instrukcji katalogowania dla zbiorów kartograficznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 4, s. 171–188.
24. BUCZEK K.: *Z przeszłości Biblioteki Muzeum XX. Czartoryskich (w sześćdziesiąt rocznicę przeniesienia jej zbiorów do Krakowa)*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 4, s. 181–199.
25. BUDKA W.: *Biblioteka Mikołaja Bronowskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 209–215.
26. BUDKA W.: *Herby Prus Królewskich i Prus Książęcych jako znaki wodne*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 4, s. 289–292.
27. BUDKA W.: *Księgozbiór Kaspra Wieruskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 54–57.
28. BUDKA W.: *Księgozbiór księdza Wojciecha Rusieckiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 1, s. 10–16.
29. BUDKA W.: *Papiernia przysuska w 1777 roku*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 53–54.
30. BUDKA W.: *Papiernia w Kościelcu Śląskim*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 30–34.
31. BUDKA W.: *Papiernia w Odrzykoniu i Mniszku*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 61–66.
32. BUDKA W.: *Papiernie w Nowym Stawie i Radomyślu*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 520–524.
33. CIECHANOWSKA Z.: *Rękopiśmienne relacje o Polsce w bibliotekach włoskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 339–340.

34. CZARNECKI J. [TURKOWSKI T.]: *Rzut oka na historię książki wileńskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 1–2, s. 1–41.
35. DAVID P.: *Biblioteka Wikariuszów w katedrze krakowskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 2–4, s. 137–148.
36. DĄBROWSKA J.: *Rejestracja bieżącej produkcji wydawniczej polskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 357–363.
37. DĄBROWSKA W.: *Wytyczne ustawodawstwa w zakresie bibliotek publicznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 4, s. 249–282.
38. DOBROWOLSKI K.: *Modlitewnik królewicza Aleksandra z r. 1491*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 84–104.
39. DOBROWOLSKI K.: *Z dziejów książki polskiej na obczyźnie w wiekach średnich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 139–163.
40. DZIKOWSKI M.: *Bibliografia zawartości czasopism*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 365–380.
41. DZIKOWSKI M.: *Definicja „czasopisma” w bibliotekarstwie*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 16–35.
42. FINKEL L.: *Karol Szajnocha bibliotekarzem*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 2, s. 97–141.
43. GABERLE E.: *O przyszyły skład polskich zbiorów bibliotecznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 170–181.
44. GABERLE E.: *Polska produkcja wydawnicza a biblioteki*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 1, s. 1–19.
45. GABERLE E.: *Trzeci polski «egzemplarz obowiązkowy»*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 4, s. 213–230.
46. GABERLE E.: *Zadania bibliotekarza naukowego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 272–277.
47. GŁOWIŃSKA M.: *O bibliografii regionalnej*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 4, s. 405–414.
48. GRYZC J.: *Biblioteka Narodowa na drugim etapie działalności*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 2–4, s. 109–136.
49. GRYZC J.: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 305–308.
50. GRYZC J.: *O centrum dokumentacji bibliotekarstwa*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 1–4.
51. GRYZC J.: *O kursy bibliotekarskie*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 184–196.
52. GRYZC J.: *O reorganizację bibliotek szkół akademickich*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 4, s. 153–162.
53. GRYZC J.: *Pierwsze dziesięciolecie „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 1–14.
54. GRYZC J.: *Polityka Biblioteki Kórnickiej. Rzut oka w przeszłość i przyszłość*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 110–117.
55. GRYZC J.: *Rola Państwa w stosunku do bibliotek naukowych (sprawy biblioteczne w Wydz. IV NS Min. WRiOP)*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 2, s. 82–97.
56. GRYZC J.: *Zagadnienie fotografii w bibliotekarstwie*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 3, s. 145–170.

57. HLEB-KOSZAŃSKA H.: *Analiza obcych podręczników bibliotekarskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 75–91.
58. HLEB-KOSZAŃSKA H.: *Perspektywy komasacji Urzędowego Wykazu Druków*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 4, s. 245–263.
59. JĘDRZEJOWSKA A.: *Sprawozdanie z praktyki bibliotekarskiej w Pruskiej Bibliotece Państwowej w Berlinie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 471–477.
60. *Jubileusz Fryderyka Papéego*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, nr 2, s. 57–58.
61. KISIELEWSKI J.: *Bibliotekarstwo powszechne na zachodnich ziemiach Polski. Z okazji 50-lecia pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880–1930*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 281–303.
62. KONARSKI K., MORACZEWSKI A.: *Dzieje Warszawy do r. 1914 w piśmiennictwie polskim ostatnich dwudziestu lat*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 2, s. 81–102.
63. KOSSONOĞA J.: *Uwagi w sprawie bibliotecznego inwentarza druków*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 2, s. 92–107.
64. KOZŁOWSKA-BUDKOWA Z.: *Najstarszy rękopis Biblioteki Kórnickiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 496–509.
65. KRASZEWSKI B.: *Nasze zbiory. Zbiory Bogusława Kraszewskiego w Dołhem (pow. Prużański, gub. Grodzieńska)*. „Przegląd Biblioteczny” 1909, z. 3, s. 176–181.
66. KRUK H.: *Żydowskie bibliotekarstwo w Polsce*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 1, s. 1–9.
67. KUKIEL M.: *Archiwum polityczne powstania styczniowego w Muzeum XX. Czartoryskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 1, s. 13–17.
68. KUNTZE E.: *Kilka uwag o kursach dla bibliotekarzy bibliotek naukowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 6–36.
69. KUNTZE E.: *Kilka uwag o specjalizacji bibliotek*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 69–76.
70. KUNTZE E.: *Współdział Polski w międzynarodowych pracach bibliotekarskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1932, z. 3, s. 103–118.
71. LENART B.: *O trwałe papier książkowy*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 4, s. 200–205.
72. LIPSKA H.: *Żegota Pauli (w 40-lecie śmierci)*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 1, s. 1–16.
73. ŁODYŃSKI M.: *Archiwiści i bibliotekarze*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 4, s. 279–288.
74. ŁODYŃSKI M.: *Biblioteka a państwo (Pierwsze ćwierćwiecze Deutsche Bücherei)*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 1, s. 69–85.
75. ŁODYŃSKI M.: *Biblioteka Rzeczypospolitej im. Żałuskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 1, s. 20–26.
76. ŁODYŃSKI M.: *Centralna biblioteka państwowa i Bibliotheca Patria*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 1–15.
77. ŁODYŃSKI M.: *Czy archiwa są instytucjami „publicznej użyteczności naukowej”?* „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 2, s. 103–106.
78. ŁODYŃSKI M.: *Fragmenta Żalusciana*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 4, s. 264–271.
79. ŁODYŃSKI M.: *Karta z dziejów polskich bibliotek kawaleryjskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 515–520.
80. ŁODYŃSKI M.: *Likwidacja Biblioteki Szkoły Aplikacyjnej po roku 1831*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 37–41.

81. ŁODYŃSKI M.: *Marszałek Józef Piłsudski a Centralna Biblioteka Wojskowa*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 72–74.
82. ŁODYŃSKI M.: *Zagadnienie dubletów w reformie bibliotecznej Komisji Edukacji Bibliotecznej*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 3, s. 149–164.
83. ŁYSAKOWSKI A.: *Bibliograficzna statystyka okręgu wileńskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 92–98.
84. ŁYSAKOWSKI A.: *Dar Rodziny Wojskowej ku uczczeniu Józefa Piłsudskiego złożony Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 12–16.
85. ŁYSAKOWSKI A.: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 283–304.
86. ŁYSAKOWSKI A.: *O terminologię instrukcji katalogowania alfabetycznego*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, nr 1, s. 1–10.
87. ŁYSAKOWSKI A.: *Obliczanie czasu pracy bibliotekarskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 36–48.
88. MAŃKOWSKI T.: *Do dziejów biblioteki Stanisława Augusta*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 197–209.
89. MAYER J.: *O książkach z daru Reginy Żółkiewskiej, Jana Żółkiewskiego i Teofili Sobieskiej w księgozborze Kościoła parafialnego w Żółkwi*. „Przegląd Biblioteczny” 1933, z. 4, s. 163–171.
90. *Memoriał Rady Związku Bibliotekarzy Polskich w sprawie unormowania stosunku służbowego bibliotekarzy szkół akademickich*. „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 2, s. 63–81.
91. MIŚKOWIAK J.: *Centralny katalog czasopism zagranicznych, znajdujących się w bibliotekach Rzeczypospolitej Polskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 3, s. 143–148.
92. MORACZEWSKI A.: *W sprawie porządkowania rękopisów XIX i XX wieku*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 5–11.
93. MUSZKOWSKI J.: *Przeszłość i teraźniejszość w życiu bibliotek współczesnych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 1–13.
94. MUSZKOWSKI J.: *Sprawa książki w nowej ustawie prasowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 41–83.
95. MUSZKOWSKI J.: *W sprawie egzemplarza bibliotecznego*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 182–183.
96. NIEĆ J.: *Biblioteka kościoła parafialnego w Zebrzydowicach k. Krakowa*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 1, s. 28–29.
97. NIEĆ J.: *Drukarnia Klasztoru OO. Bazylianów w Poczajowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 4, s. 229–234.
98. NIEĆ J.: *Trzy nieznanne druki z XVIII w.* „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 87–90.
99. OKOŁO-KUŁAKOWA W.: *Warszawa, jako warsztat naukowy w zakresie kartograficznym. Treść, stan opracowania i rozmieszczenie warszawskich zbiorów kartograficznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 2, s. 59–83.
100. OLSZEWICZ W.: *Biblioteka Króla Stanisława Augusta*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 14–57.
101. OLSZEWICZ W.: *Kilka uwag o egzemplarzu obowiązkowym*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 163–169.

102. ORSZA-RADLIŃSKA H.: *Książki, które szły śladem Legionów*. „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 4, s. 211–228.
103. PIEKARSKI K.: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1927*. Nr 1–75. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 42–50.
104. PIEKARSKI K.: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Inwentarz przybytków z lat 1900–1935*. Nr 76–187. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 2, s. 84–99.
105. PIEKARSKI K.: *Miscellanea bibliograficzne*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 3, s. 328–339; z. 4, s. 415–443.
106. PIEKARSKI K.: *Uwagi o chronologii wydań statutów sejmowych z czasów Zygmunta Starego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 478–495.
107. POCIECHA W.: *Materiały do bibliografii prac dra Zygmunta Celichowskiego*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 2, s. 142–153.
108. POHORECKI F.: *Ciekawa zapiska własnościowa w jednym inkunabule Archiwum Państwowego w Poznaniu*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 524–526.
109. RUTSKA J.: *Bibliotekarz angielski*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 3, s. 168–177.
110. RYGIEL S.: *Organizacja naczelnych władz bibliotecznych*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 9–23.
111. RYMAR S.: *Ustawa o bibliotekach gminnych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 320–343.
112. SAJDAK J.: *Pius XI – papież bibliotekarz*. „Przegląd Biblioteczny” 1939, z. 1, s. 1–27.
113. SERUGA J.: *Dwa nieznanne druki poznańskie Jana Wolraba z r. 1618 i 1623*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 84–87.
114. SMOLKA F.: *Zadania bibliotekarza naukowego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 262–271.
115. *Statystyka druków wydanych w okręgu krakowskim w 1930 r.* „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 58–61.
116. STEMLER J.: *Stosunek bibliotekarza do czytelników w bibliotekach oświatowych*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 312–318.
117. SZWEJCEROWA A.: *Modernizacja biblioteki miasta Lyonu*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 3, s. 178–183.
118. Ś.K. [ŚWIERKOWSKI K.]: *Karola Estreichera memoriał w obronie katedry bibliografii*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 1, s. 49–52.
119. VOLF J.: *Polski dział księgozbioru Józefa Walentego Zlobicky’ego*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 4, s. 510–515.
120. VORSTIUS J.: *Nowa zdobycz w zakresie międzynarodowej współpracy umysłowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 1–5.
121. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii*. „Przegląd Biblioteczny” 1928, z. 3, s. 190–209.
122. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *Kilka uwag o „egzemplarzu bibliotecznym”*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 2, s. 157–162.
123. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *O organizację polityki zakupów książkowych w bibliotekach uniwersyteckich*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 77–83.
124. WIĘCKOWSKA H.: *Archiwum a biblioteka. Odmienność materiału i metod pracy*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 1, s. 14–27.
125. WISKONTOWA Z.: *Biblioteki pedagogiczne kuratoriów okręgów szkolnych*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 3, s. 161–167.

126. WISŁOCKI W.T.: *Rejestracja bieżącej produkcji wydawniczej polskiej*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 346–357.
127. WOJTKOWSKI A.: *Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, jej bibliotekarze i katalogi*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 97–109.
128. ZACHOROWSKI W.: *Księgarnia Eustachego Januszkiewicza*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 19–21.
129. *Zbiór muzyczny w Bibliotece XX. Czartoryskich w Krakowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 3, s. 184–189.
130. ZIÓŁKOWSKI T.: *Przygotowanie bibliotekarskie młodszego asystenta zakładów szkół wyższych*. „Przegląd Biblioteczny” 1931, z. 1, s. 11–13.
131. ŻUKOTYŃSKA B.: *Produkcja wydawnicza regionu lwowskiego w roku 1929*. „Przegląd Biblioteczny” 1930, z. 1, s. 51–54.
132. ŻUROWSKA W.: *Z dziejów egzemplarza obowiązkowego dla Biblioteki Jagiellońskiej w pierwszej poł. XIX w.* „Przegląd Biblioteczny” 1934, z. 4, s. 231–235.

„Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (1929–1930)

1. BODNIAK S.: *Polska w relacji włoskiej z roku 1604*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, z. 2, s. 26–49.
2. BODNIAK S.: *Tytus Działyński*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 13–48.
3. BODNIAK S.: *Zawiązek floty i obrona wybrzeża w wojnie Zygmunta III z Karolem IX*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, z. 2, s. 9–25.
4. GRYZC J.: *Bibliotekarze Kórniccy*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 49–76.
5. JASIŃSKA S.: *Czasopisma emigracyjne w Bibliotece Kórnickiej*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, nr 2, s. 117–122.
6. KAWECKA A.: *Pierwsze wydawnictwo Biblioteki Kórnickiej 1829–1929*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 77–84.

„Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” (1929–1939)

1. ARNOLDOWA M.: *Biblioteka Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 41.
2. AUGUSTYNIAK J.: *Biblioteka Publiczna w Łodzi. Zarys rozwoju i współczesna organizacja*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 9–10–11, s. 85–93.
3. AUGUSTYNIAK J.: *Budowa nowego gmachu Biblioteki Publicznej w Łodzi*. „Bibliotekarz” 1938, nr 8, s. 93–102.
4. AUGUSTYNIAKOWA I.: *Biblioteki dziecięce w Łodzi*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 29–33.
5. *Biblioteka Publiczna w Warszawie (rys historyczny)*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 8, s. 33–35.
6. *Biblioteka wzorowa dla dzieci. Oddział Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 11, s. 57–60.
7. BURSKA I.: *Biblioteka dla Dzieci w Dąbrowie Górniczej*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 42–43.

8. CZERWIJOWSKI F.: *Memoriał w sprawie rozwoju czytelnictwa m.st. Warszawy za pomocą bibliotek publicznych*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 7, s. 49–50.
9. DĄBROWSKA W.: *Sprawa ustawy bibliotecznej w chwili obecnej*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 12, s. 113–116.
10. DĄBROWSKA W.: *Współczesne bibliotekarstwo włoskie*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 6–7–8, s. 57–61.
11. *Dział informacyjny Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 3–4, s. 21–30.
12. *Dział klasyfikacyjny Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1931/32, s. 45–47.
13. *Dział rękopisów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1931/32, nr 10–11, s. 97–99.
14. *Dział starodruków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 10, s. 51–53.
15. *Dział Sztuki i Kartografii Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1931/32, nr 8–9, s. 77–80.
16. *Dział wydawnictw periodycznych i ciągłych Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 8–9, s. 57–64.
17. GORZECZOWSKA M.: *Towarzystwo Bibliotek Publicznych w Warszawie*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 42.
18. GROSLIKOWA B.: *Towarzystwo Bibliotek dla dzieci. Historia*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 34–35.
19. GRYZC J.: *Bibliotekarstwo powszechne w Hiszpanii Republikańskiej*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 7–9.
20. GUTRY M.: *Biblioteka wzorowa dla dzieci m.st. Warszawy*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 35–40.
21. GUTRY M.: *Sekcja Bibliotek dla Dzieci Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Bibliotekarz” 1938, nr 9, s. 120–124.
22. *Introligatornia przy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1931/32, nr 2, s. 21–27.
23. JANICZEK J.: *Bibliotekarstwo oświatowe w Polsce po dwudziestu latach niepodległości*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 1–7.
24. JANICZEK J.: *Samorządowe powiatowe centrale biblioteczne w roku szkolnym 1936/37*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 11/12, s. 162–172.
25. KALICKI T.: *Biblioteka im. Tomasza Zana w Wilnie*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 8–9–10, s. 93–100.
26. KONRAD Z.: *Projekt nowego gmachu biblioteki publicznej miasta stołecznego Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1932/33, nr 10–11 s. 61–70.
27. KOUTNIK B.: *Kwalifikacje bibliotekarza*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 1, s. 1–5.
28. KRAUZÓWNA J.: *Biblioteka centralna hrabstwa Kent. Wrażenia z pracy w „Vanie”*. „Bibliotekarz” 1938, nr 7, s. 75–77.
29. KRAUZÓWNA J.: *Biblioteki w szpitalach*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 9–11.
30. KRAUZÓWNA J.: *Wolny dostęp do półek*. „Bibliotekarz” 1939, nr 5–6, s. 61–68.

31. KRUK H.: *Metody pracy Biblioteki im. Bronisława Grossera w Warszawie*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 3–4, s. 54–61.
32. KRUKOWSKI K.: *Przygotowanie młodzieży szkolnej do korzystania z bibliotek publicznych*. „Bibliotekarz” 1938, nr 6, s. 53–57.
33. *Księgozbiór zasadniczy Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 2, s. 13–15.
34. ŁASIEWICKA A.: *Praca wychowawcza i propagandowa w bibliotece dziecięcej*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 8–9, s. 101–107.
35. MAKOŁÓWNA S.: *Klub dziecięcy w Toruniu*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 43.
36. MIKUCKA A.: *Polityka biblioteczna w Niemczech*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 4–5–6, s. 57–61.
37. MIKUCKA A.: *Współpraca na terenie bibliotekarskim w Anglii*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 1, s. 1–6.
38. MUSZKOWSKI J.: *Polityka biblioteczna w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 7, s. 85–90.
39. MUSZKOWSKI J.: *Zagadnienia bibliotekarstwa oświatowego na terenie międzynarodowym*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 2, s. 20–23.
40. *Organizacja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy (Stan na 1.I.1930)*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 9, s. 41–45.
41. *Organizacja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy (Stan na 1.I.1930)*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 10, s. 49–50.
42. *Organizacja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Stan na 31.III.1933*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1933/34, nr 6–8, s. 17–22.
43. ORSINI-ROSENBERG S.: *Socjologia słowa drukowanego*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 12, s. 93–106.
44. PIWOWAROWA H.: *Biblioteka dziecięca w Krakowie*. „Bibliotekarz” 1935/36, nr 1, s. 6–7.
45. *Podział egzemplarza obowiązkowego Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1929/30, nr 12, s. 65–68.
46. SKARZYŃSKA J.: *Sprawy biblioteczne w ZSRR*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 12, s. 116–117.
47. ŚWIERKOWSKI K.: *Bibliotekarstwo oświatowe w Łotwie*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 1, s. 1–3.
48. ŚWIERKOWSKI K.: *Bibliotekarstwo oświatowe na Zjazdach Bibliotekarzy Polskich*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 2, s. 17–20.
49. TAZBIR S.: *Pomoc bibliotekarza w samokształceniu*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 2, s. 29–35.
50. *Trzydziestolecie Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Bibliotekarz” 1938, nr 3–4–5, s. 25–33.
51. TYSZKIEWICZOWA I.: *Biblioteka dla dzieci Św. Teresy od Dzieciątka Jezus*. „Bibliotekarz” 1934/35, nr 3–4–5, s. 42.
52. *Udostępnianie zbiorów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 10–11, s. 73–80.
53. WIEROŃSKI T.: *Stan bibliotekarstwa oświatowego w Warszawie*. „Bibliotekarz” 1939, nr 3–4, s. 25–29.
54. WIERZBICKI J.: *Szkic biblioteki dzielnicowej*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 32–34.

55. WITKIEWICZ-KOSZCZYC J.: *Dom biblioteki gminnej*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 11–12, s. 127–130.
56. WITKIEWICZ-KOSZCZYC J.: *Dom biblioteki powiatowej*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 10, s. 145–147.
57. WITKIEWICZ-KOSZCZYC J.: *Dom biblioteki regionalnej – wojewódzkiej*. „Bibliotekarz” 1938, nr 1–2, s. 2–6.
58. WITKIEWICZ-KOSZCZYC J.: *Filia dzielnicowa wielkomiejskiej biblioteki publicznej*. „Bibliotekarz” 1939, nr 1–2, s. 29–32.
59. WOJCIECHOWSKI K.: *Łączność szkoły z biblioteką publiczną*. „Bibliotekarz” 1938, nr 8, s. 103–105.
60. *Wypożyczalnia Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1930/31, nr 5–6, s. 37–41.
61. *Wypożyczalnia z księgozbiorem ruchomym Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” 1932/33, nr 7–9, s. 41–48.
62. *Zagadnienie ustawy bibliotecznej w Polsce*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 5–6, s. 90–103.
63. ZALESKA-KURNATOWSKA W.: *Biblioteki dla niewidomych*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 6–7, s. 65–70.
64. ŽIVNY L.J.: *Nowelizacja ustawy o bibliotekach publicznych w Czechosłowacji*. „Bibliotekarz” 1937/38, nr 7–8–9, s. 121–129.
65. ŽIVNY L.J.: *W sprawie racjonalnej organizacji bibliotek publicznych*. „Bibliotekarz” 1936/37, nr 11–12, s. 121–127.

Część III. Publikacje inne niż wykazane w części II (w wyborze)

Akta prawne

1. *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 listopada 1938 r. Prawo prasowe*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1938, nr 89, poz. 608.
2. *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 2018, poz. 1818.
3. *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 2011, nr 179, poz. 1065.
4. *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 lutego 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1934, nr 17, poz. 137.
5. *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych z dnia 4 lipca 1927 r. w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji*. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1927, nr 67, poz. 595.

6. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 grudnia 1927 r. zmieniające prawo prasowe. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1927, nr 118, poz. 1010.
7. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej, z dnia 10 maja 1927 r., o prawie prasowym. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1927, nr 45, poz. 398.
8. Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie służby przygotowawczej i egzaminu kandydatów na stanowisko I i II kategorii w państwowej służbie bibliotecznej. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1930, nr 36, poz. 294, 295.
9. Ustawa z dnia 18 marca 1932 r. o bezpłatnym dostarczaniu druków dla celów bibliecznych i urzędowej rejestracji. „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” 1932, nr 33, poz. 347.

Opublikowane do 1939 roku

1. „*Silva Rerum*” wychodzi na nowo. „*Albertinum*” 1939, nr 2, s. 50.
2. „*Silva Rerum*”. „Przewodnik Bibliograficzny” 1925, nr 1, s. 40.
3. A.B. [A. BIRKENMAJER, rec.]: *Nowe podręczniki dla bibliotekarzy bibliotek powszechnych*. „*Silva Rerum*” 1925, z. 2, s. 38–39.
4. *Archiwum Filomatów. Część I, Korespondencja Filomatów, 1815–1823*. T. 1–5. Kraków 1913.
5. BADECKI K.: *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku: literatura bibliograficzna*. Lwów 1925.
6. BADECKI K.: *Znaki wodne w księgach Archiwum miasta Lwowa, 1382–1600 r.* Lwów 1928.
7. BALZER O.M.: *W sprawie założenia bibliotek publicznych w ważniejszych miastach prowincjonalnych*. „Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Dla Popierania Nauki Polskiej” 1904 (za rok 1903), s. I–X.
8. BALZER O.M.: *Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego*. Kraków 1903.
9. BANDTKIE J.S.: *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*. Kraków 1821.
10. BANDTKIE J.S.: *Historia drukarni krakowskich od zaprowadzenia druków do tego Miasta do czasów naszych, wiadomością o wynalezieniu sztuki drukarskiej poprzedzona*. Kraków 1815.
11. BANDTKIE J.S.: *Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły*. T. 1–3. Kraków 1826.
12. BENTKOWSKI F.: *Historia literatury polskiej wystawionej w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*. T. 1–2. Wilno; Warszawa 1814.
13. BERNACKI L.: *W sprawie Biblioteki Narodowej w Warszawie*. „*Exlibris*” 1920, t. 3, z. 1, s. 82–84.
14. BERNACKI L.: *Pierwsza książka polska. Studium bibliograficzne*. Lwów 1918.
15. *Bibliografia artykułów zawartych w tomach I–XX „Nauki Polskiej”*. Warszawa 1935.
16. *Bibliografia historii polskiej*. Wspólnie z dr. H. SAWCZYŃSKIM i członkami kółka historycznego uczniów Uniwersytetu Lwowskiego zebrał i ułożył L. FINKEL. Cz. I Lwów

- 1891; Cz. II Kraków 1895; Cz. III oraz dodatek I (uzupełnienia do roku 1900) Kraków 1906; Dodatek II (lata 1901–1910) Kraków 1914.
17. *Biblioteki Oświatowe. Spis na dzień 1. stycznia 1930 r. oraz tablice statystyczne.* Warszawa 1932.
 18. *Biblioteki wielkopolskie i pomorskie.* Red. S. WIERCZYŃSKI. Poznań 1929.
 19. *Biblioteki wileńskie.* Red. A. ŁYSAKOWSKI. Wilno 1932.
 20. BIELAK F.: *Wytworna książka naukowa.* „Głos Narodu” 1924, nr 108, s. 7.
 21. BIELAK F.: *Wytworna książka naukowa.* „Głos Narodu” 1925, nr 44, s. 7.
 22. BIELIŃSKI J.: *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831).* T. 1–3. Warszawa 1907–1913.
 23. BIRKENMAJER A. [rec.]: *J. Destrez: La pecia dans les manuscrits universitaires du XIII^e et du XIV^e siècle.* Paryż 1935. „Przegląd Biblioteczny” 1936, z. 2, s. 100–111.
 24. BIRKENMAJER A.: *Biblioteka Ryszarda de Fournival, poety i uczonego francuskiego z początku XIII-go wieku i jej późniejsze losy.* Kraków 1922.
 25. BIRKENMAJER A. [rec.]: *Książka Ottona Waldego o szwedzkich zdobyciach bibliotecznych.* „Exlibris” 1924, z. 5, s. 65–78.
 26. BIRKENMAJER A.: *Książka rękopiśmienna.* W: *IV Zjazd Bibliotekarzy w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku.* Cz. 2, Referaty. Warszawa 1936, s. 17–36.
 27. BIRKENMAJER A.: *Nowoczesne budownictwo biblioteczne.* „Architekt” 1929, nr 2–3, s. 9–46.
 28. BIRKENMAJER A.: *Obecna oprawa Psalterza Floriańskiego.* W: *Psalterz Floriański łacińsko-polsko-niemiecki: rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie.* Red. L. BERNACKI. Lwów 1939, s. 1–15.
 29. BIRKENMAJER A.: *Typograficzny zasób drukarni Akademii Zamojskiej w roku 1617.* Kraków 1936.
 30. BODNIAK S. [rec.]: *Wanda Dobrowolska: Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbarskich.* *Przemyśl* 1926. „Kwartalnik Historyczny” 1929, R. 43, s. 94.
 31. BODNIAK S.: *Diariusz Zjazdu w Kole za pierwszego bezkrólewia.* „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 87–93.
 32. BODNIAK S.: *Kilka dokumentów do charakterystyki Tytusa Działyńskiego.* „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 94–106.
 33. BOHATKIEWICZ A.: *Rzecz o bibliografii powszechnej na otworenie kursu w Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim dn. 10 stycznia 1829 napisana.* Wilno 1830.
 34. BORNSTEINOWA J.: *Biblioteki wyższych zakładów naukowych.* „Kwartalnik Statystyczny” 1930, z. 1, s. 253–260.
 35. BORNSTEINOWA J.: *Zadania i drogi statystyki bibliotecznej.* „Kwartalnik Statystyczny” 1932, z. 2, s. 151–160.
 36. BORNSTEINOWA J.: *Zasady klasyfikacji dziesiętnej : podręcznik bibliotekarski.* Warszawa 1925.
 37. BOROWY W.: *Exlibris VI.* „Warszawianka” 1925, nr 87, s. 2.
 38. BRENSZTEJN M.: *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832-ego.* Wilno 1922.
 39. BRZEG-PISKOZUB A.: *Z dziejów podziemnej prasy warszawskiej (1861–1864).* „Słowo Polskie” 1913, nr 34, s. 3–4; nr 36, s. 3–4.
 40. BUCZEK K.: *Z przeszłości Biblioteki Muzeum XX Czartoryskich oraz przyczynki do dziejów Biblioteki Poryckiej.* Kraków 1936.

41. BUDKA W.: *Stan badań papiernictwa w Polsce od XV do XVIII wieku*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy w Warszawie dnia 31 maja – 2 czerwca 1936 roku*. Cz. 2, Referaty. Warszawa 1936, s. 61–69.
42. BYKOWSKI L.: *Współczesna polityka biblioteczna w zakresie publicznych bibliotek oświatowych*. Warszawa 1936.
43. BYKOWSKI L.: *Wstęp do księgoznawstwa: program*. (Seria Programy Wykładów Prywatnej Jednorocznej Koedukacyjnej Szkoły Bibliotekarskiej Zarządu Miejskiego w m.st. Warszawie; nr 3). Warszawa 1938.
44. BYSTRON J.S.: *Człowiek i książka*. Warszawa 1916, 2 wyd. 1935, 3 wyd. 2003.
45. BYSTRON J.S.: *Publiczność literacka*. Lwów; Warszawa 1938.
46. CHMIEL A. [rec.]: W. Wisłocki: *Incunabula typographica*. „Kwartalnik Historyczny” 1901, t. 15, s. 372–394.
47. CHMIEL A.: *Wskazówki dla inwentaryzacji rękopisów*. Kraków 1903.
48. CHWALEWIK E.: *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. Warszawa 1916, wydanie rozszerzone w dwóch tomach, Warszawa 1926–1927.
49. COLLIJN I.: *Bericht über polnische Buchersammlungen in schwedischen Bibliotheken (Sprawozdanie o książkach polskich, znajdujących się w bibliotekach szwedzkich)*. „Bulletin de l'Académie des Sciences de Cracovie” 1911, nr 3, s. 39–63.
50. CROZET L.: *Praktyczny podręcznik bibliotekarza*. Lwów; Warszawa 1938.
51. CUTTER Ch.A.: *Expansive classification*. Part 2, *The seventh classification*. Boston 1896–1911.
52. CUTTER Ch.A.: *Rules for a Dictionary Catalog*. Washington 1876, 2d edition 1889, 3d edition 1891, 4th edition 1904.
53. CUTTER Ch.A.: *Expansive classification*. Part I: *The first six classifications*. Boston 1891–1893.
54. CZERWIJOWSKI F.: *80-lecie bibliotek publicznych w Warszawie*. Warszawa 1938.
55. CZERWIJOWSKI F.: *Bibliotekarz. Krótkie wskazówki dla pracujących w bibliotekach*. Warszawa 1912.
56. CZERWIJOWSKI F.: *Biblioteki powszechne. Podręcznik dla zakładających i prowadzących biblioteki*. Warszawa 1919.
57. CZERWIJOWSKI F.: *Jak prowadzić mniejsze biblioteki?: wskazówki dla kierowników*. Warszawa 1921.
58. DAWIDOWA J.: *O potrzebie założenia biblioteki publicznej w Warszawie*. „Głos” 1901, nr 10, s. 133–135.
59. DAWIDOWA J.: *O potrzebie założenia publicznej biblioteki w Warszawie*. Warszawa 1897.
60. DĄBROWSKA W.: *Biblioteka szkolna. Podręcznik*. Warszawa 1939.
61. DĄBROWSKA W.: *Nowoczesne ustawodawstwo w zakresie bibliotek publicznych*. Warszawa 1929.
62. DEMBY S.: *Biblioteki*. „Nauka Polska” 1927, t. 7, s. 162–221.
63. DEMBY S.: *Biblioteki*. „Nauka Polska” 1930, t. 12, s. 139–186.
64. DOBROWOLSKA H.: *Grafika książki a czytanie*. Warszawa 1933.
65. DOBROWOLSKA H.: *Technika czytania a czytelnictwo*. Warszawa 1938.

66. DOBROWOLSKA W.: *Lwowskie Studia Biblioteczne*. „Przegląd Biblioteczny 1932, z. 4, s. 189–193.
67. DOBROWOLSKI K.: *Exlibris*. „Przegląd Współczesny” 1924, t. 10, s. 132.
68. DOBROWOLSKI K.: *Główne zagadnienia dotyczące bibliotek państwowych w Polsce*. „Nauka Polska” 1932, t. 15, s. 291–304.
69. DOBROWOLSKI K.: *Kilka uwag o potrzebach naszej nauki w związku z bibliotekami uniwersyteckimi*. „Nauka Polska” 1929, t. 10, s. 547–555.
70. DOBROWOLSKI K.: *Zagadnienie nauki o książce*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich*. Cz. 2, *Referaty*. Warszawa 1936, s. 1–15.
71. DUNIN-BORKOWSKI S.: *O obowiązkach bibliotekarza: rzecz napisana w roku 1827, z powodu uporządkować i otworzyć się mającej Biblioteki imienia Ossolińskich*. Lwów 1829.
72. DUNIN-BORKOWSKI S.: *O obowiązkach bibliotekarza*. Wyd. jubileuszowe przygotował Z. MOCARSKI. Poznań 1929.
73. ESTREICHER K.: *Bibliografia polska od 1800 do 1862 roku, obejmująca katalog księgarski druków polskich lub ściągających się do rzeczy polskich, a pisanych w obcych językach, ułożony alfabetycznie. Wstęp o bibliografiach w XIX stuleciu i o układzie Bibliografii polskiej za lat 63*. Warszawa 1863.
74. ESTREICHER K.: *Günter Zainer i Świętopęk Fiol. (z 5-ma tablicami podobizn)*. „Biblioteka Warszawska” 1867, t. 3, s. 161–220.
75. ESTREICHER K.: *O bibliografii. Przemówienie w Szkole Głównej w Warszawie, miane dnia 22 marca 1865 r. przy rozpoczęciu wykładu tej umiejętności*. „Biblioteka Warszawska” 1865, t. 2, s. 246–259, 459–471.
76. ESTREICHER K.: *O bibliografii: trzy lekcje wygłoszone 6, 13 i 16 listopada 1866 roku w Szkole Głównej w Warszawie*. Z rękopisu przygotowała do druku i wstępem opatrzyła Maria Magdalena Biernacka. Warszawa 1978.
77. ESTREICHER K.: *Systematyczne zestawienie przedmiotów zawartych w Bibliotece Warszawskiej*. Cz. 2, *Za lat 16 (tomów 64), rok 1875–1890*. Warszawa 1891.
78. ESTREICHER K.: *Zestawienie przedmiotów i autorów w 32 tomach Tygodnika Illustrowanego, z lat 1859–1875*. Warszawa 1877.
79. ESTREICHER K.: *Zestawienie przedmiotów zawartych w 136 tomach „Biblioteki Warszawskiej” z lat 1841–1874*. Cz. 1. Kraków 1875.
80. *Exlibris*. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1917, nr 9, s. 234–235.
81. FILIPKOWSKA-SZEMPLIŃSKA J.: *Biblioteki publiczne w Czechosłowacji: organizacja i rozwój w latach 1919–1927*. Warszawa 1930.
82. FILIPKOWSKA-SZEMPLIŃSKA J.: *Katalog biblioteki wzorowej dla dzieci i młodzieży*. Warszawa 1927.
83. FILIPKOWSKA-SZEMPLIŃSKA J.: *Organizacja bibliotek szkolnych*. Warszawa 1930.
84. FISCHER A.: *Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Zarys dziejów*. Lwów 1927.
85. GABERLE E.: *Biblioteka w świetle przemian kultury*. Warszawa 1937.
86. GÓRSKI W.: *Krótki rys zasad bibliotekoznawstwa*. Warszawa 1862.
87. GRYZC J.: *I Zjazd Bibliofilów Polskich w Krakowie*. „Silva Rerum” 1925, z. 6, s. 81–84.
88. GRYZC J.: *O polskie przepisy katalogowania*. „Exlibris” 1924, z. 6, s. 205–215.
89. GRYZC J.: *Polityka Biblioteki Kórnickiej*. Kraków 1929.
90. GRYZC J.: *Porównanie polskich przepisów katalogowania*. Kraków 1926.

91. GRYZC J.: *Porównanie zagranicznych przepisów katalogowania*. Kraków 1929.
92. GRYZC J.: *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny katalog druków*. Warszawa 1934.
93. GRYZC J.: *Przewodnik dla korzystających z bibliotek oraz spis dzieł pomocniczych*. Kraków 1925.
94. GRYZC J.: *Przewodnik dla korzystających z bibliotek*. Kraków 1925.
95. GRYZC J.: *W sprawie „biblioterapii”*. „Silva Rerum” 1939, z. 7, s. 186.
96. GUBRYNOWICZ B. [rec.]: „*Silva Rerum. Miesięcznik Towarzystwa miłośników książki w Krakowie*”, t. I–III, 1925–1927. „Pamiętnik Literacki” 1928, R. 25, nr 1–4, s. 182–184.
97. GUBRYNOWICZ B.: *Ex-libris*. „Kurier Warszawski” 1925, nr 123, s. 17.
98. GUMOWSKI M.: *Mateusz Morawa*. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1904, t. 15, nr 2, s. 119–125.
99. HAHN W.: *Stanisława Dunin-Borkowskiego: O obowiązkach bibliotekarza*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1926, nr 6, s. 245–247.
100. HANDELSMAN M.: *Konstytucje polskie 1791–1921*. Wyd. 3. Warszawa 1922.
101. HARTLEB K.: *Biblioteka Zygmunta Augusta: studium z dziejów kultury królewskiego dworu*. Lwów 1928.
102. HARTLEB K.: *Dzieje spuścizny królewskiej*. W: *Pamiętnik Trzeciego Zjazdu Bibliofilów Polskich we Lwowie w Zielone Świątki 26/V – 29/V 1928 roku*. Red. K. HARTLEB. Lwów 1929, s. 134–142.
103. HERBST S.: *Najnowsza literatura o Warszawie*. „Ziemia” 1938, s. 275–279.
104. HERBST S.: *Przegląd literatury dotyczącej Warszawy*. „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1935/36, nr 4, s. 265–277.
105. *Historia czasopism z ostatniego powstania w Polsce*. „Kurier Krakowski” 1877, nr 28, 30–31.
106. HLEB-KOSZAŃSKA H.: *Projekt planu podręcznika bibliotekarskiego wyd. przez Z.B.P.* „Przegląd Biblioteczny” 1935, z. 2, s. 89–91.
107. *IV zjazd bibliotekarzy polskich w połączeniu z IX konferencją Międzynarodowego Komitetu Bibliotek Warszawa 30 maja – 2 czerwca 1936 roku: program i regulamin*. Warszawa 1936.
108. JARKOWSKI S.: *Czasopiśmiennictwo bibliograficzne polskie a rejestracja polskiej produkcji wydawniczej*. Warszawa 1916.
109. JAROSZYŃSKI T.: *Wydawnictwa artystyczne*. „Kurier Warszawski” 1905, nr 77, s. 1–2.
110. K.E. [Karol ESTREICHER]: *Księgarnia M. Leitgebra, Poznań Hôtel du Nord*. „Przegląd bibliograficzny piśmiennictwa polskiego. Miesiąc styczeń 1867, w 8-ce str. 4. W: *Kronika literacka*. „Biblioteka Warszawska” 1867, t. 3, s. 135–136.
111. *Katechizm Brzeski 1553/1554*. Wyd. i przedmową poprzedził F. PUŁASKI. Warszawa 1908.
112. KAWECKA A.: *Bibliographica XVII*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, nr 2, s. 103–116.
113. KISIELEWSKI J.: *Światła w mroku. Pięćdziesiąt lat pracy Towarzystwa Czytelni Ludowych 1880–1930*. Poznań 1930.
114. KLECZKOWSKI A.: *Nowy fragment Willirama parafrazy Pieśni nad pieśniami*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, nr 2, s. 87–100.

115. KONCZYŃSKA W.: *Biblioteka Jagiellońska. Przewodnik dla zwiedzających*. Warszawa 1923.
116. KONCZYŃSKA W.: *Zarys historii Biblioteki Jagiellońskiej*. Kraków 1923.
117. KORPAŁA J.: *Bibliotekarstwo a bibliofilstwo*. Kraków 1929.
118. KORPAŁA J.: *Karola Sienkiewicza projekt kwartalnika bibliograficznego*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 8/9, s. 129.
119. KOSZUTSKI W.: *Drukarnstwo nasze a chwila bieżąca*. „Grafika” 1906, nr 1, s. 2–3.
120. KOT S.: *Exlibris*. „Nowa Reforma” 1924, nr 102, s. 1–2.
121. KOTULA R.: *Instrukcja o katalogach alfabetycznych bibliotek naukowych*. Lwów 1924.
122. KOTULA R.: *Najistotniejsze potrzeby polskich bibliotek naukowych*. „Nauka Polska” 1929, t. 10, s. 529–537.
123. KOTULA R.: *Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich, mieszczących się obecnie w „Baworowianum” we Lwowie*. Lwów 1929.
124. KOWALSKI G.: *Katalog inkunabułów Biblioteki Opactwa Mogińskiego oraz katalog inkunabułów Biblioteki klasztoru Cystersów w Szczyrzycu*. Kraków 1915.
125. KRZECZKOWSKI K.: *Czytelnictwo wśród studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Przyczynek do statystyki życia umysłowego*. Warszawa 1905.
126. KUNTZE E.: *Potrzeby polskich bibliotek naukowych*. „Nauka Polska” 1919, t. 2, s. 503–542.
127. KUTRZEBA S.: *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*. T. 12. Lwów 1925–1926.
128. LELEWEL J.: *Bibliograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtke Historia drukarni Krakowskich tudzież historia Biblioteki Uniw. Jagiell. w Krakowie a przydany Katalog Inkunabułów Polskich*. T. 1–2. Wilno 1823–1826.
129. LELEWEL J.: *Dzieje bibliotek do Dziennika Warszawskiego*. Warszawa 1828.
130. LENART B.: *Słownictwo introligatorskie*. „Polska Gazeta Introligatorska” 1929, nr 2–3, s. 19–21.
131. LENART B.: *Spolszczenie wyrazów zawodowych*. „Polska Gazeta Introligatorska” 1928, s. 69–70.
132. LISOWSKI S.: *O losy ksiąg Zygmuntowych*. „Wilno: kwartalnik poświęcony sprawom miasta Wilna” 1939, nr 2, s. 145–152.
133. LISOWSKI S.: *Starodruki Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*. „Ateneum Wileńskie” R. 8, 1931/1932, s. 267–272.
134. LISOWSKI S.: *Starodruki Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*. W: *Biblioteki wileńskie*. Red. A. ŁYSAKOWSKI. Wilno 1932, s. 37–42.
135. ŁODYŃSKI M.: *Podręcznik dla kierowników bibliotek wojskowych*. Warszawa 1929.
136. ŁODYŃSKI M.: *Polskie biblioteki wojskowe*. „Przegląd Współczesny” 1923, t. 5, s. 48–61.
137. ŁODYŃSKI M.: *U kolebki polskiej polityki bibliotecznej 1774–1794*. Warszawa 1935.
138. ŁODYŃSKI M.: *Z dziejów „Biblioteki Rzeczypospolitej Załuskich zwanej” w latach 1785–94*. Warszawa 1935.
139. ŁYSAKOWSKI A.: *Działalność wydawnicza Związku Bibliotekarzy Polskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 4, s. 295–302.
140. ŁYSAKOWSKI A.: *Eksperyment psychologiczny w bibliotekarstwie*. „Ruch Filozoficzny” 1926/7, s. 74–75.

141. ŁYSAKOWSKI A.: *Katalog krzyżowy w Uniwersyteckiej Bibliotece Publicznej w Wilnie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 2, s. 220–223.
142. ŁYSAKOWSKI A.: *Katalog przedmiotowy*. Cz. 1, *Teoria*. Wilno 1928.
143. ŁYSAKOWSKI A.: *Normy organizacyjne bibliotek naukowych, a w szczególności uniwersyteckich*. Kraków 1929.
144. ŁYSAKOWSKI A.: *Obliczanie czasu pracy bibliotekarskiej*. Kraków 1928.
145. ŁYSAKOWSKI A.: *Psychologiczne podstawy instrukcji katalogowania*. „Przegląd Oświatowy” 1927, nr 3, s. 67–73.
146. ŁYSAKOWSKI A.: *Sprawy Związku Bibliotekarzy Polskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 4, s. 289–302.
147. M.P. [Marceli POZNAŃSKI]: *Towarzystwo miłośników exlibrisów*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1924, nr 10, s. 222.
148. MACHNIEWICZ S.: *Exlibris, pismo poświęcone bibliofilstwu polskiemu*. „Gazeta Lwowska” 1917, nr 204, s. 4–5.
149. MAJKOWSKI E.: *Materiały do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta. Książki Zygmunta Augusta przechowywane w Bibliotece Archidiecezjalnej w Poznaniu*. Poznań 1928.
150. MAJKOWSKI E.: *Oprawy sakwowe. Przyczynek do historii introligatorstwa u schyłku wieków średnich*. Poznań 1932.
151. MAJKOWSKI H.: *Mamy znów miesięcznik poświęcony pięknym drukiem*. „Przegląd Graficzny, Wydawniczy i Papierniczy” 1939, nr 7, s. 52–54.
152. MARCZEWSKI A.: *Nowe prawo prasowe*. Warszawa 1927.
153. MIKUĆKA A.: *Przedmiot, zakres i metody badań nad czytelnictwem*. Warszawa 1938.
154. MITARSKI W.: *Estetyka książki*. „Krytyka” 1904, t. 1, s. 466–473.
155. MOCARSKI Z.: *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*. W: *Dzieje Torunia*. Red. K. TYMANIECKI. Toruń 1933, s. 345–468.
156. MOCARSKI Z.: *Potrzeby bibliotek naukowych*. „Nauka Polska” 1929, t. 10, s. 538–546.
157. MOCARSKI Z.: *Stan badań księgarstwa nakładowego*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku*. Cz. 2, *Referaty*. Warszawa 1936, s. 45–49.
158. MOCARSKI Z.: *Stan badań polskiego drukarstwa*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku*. Cz. 2, *Referaty*. Warszawa 1936, s. 51–60.
159. MORACZEWSKI A.: *Warszawa. Zarys dziejów*. Lwów 1937, wyd. 2 1938, wyd. 3 1939.
160. MOSZYŃSKI A.: *Słowo o Bibliotekach prywatnych*. „Athenaeum: pismo poświęcone historii, filozofii, literaturze, sztukom, krytyce itd.” 1841, t. 6, s. 269–273.
161. MOŚCICKI H.: *Exlibris*. „Przegląd Bibliograficzny” 1924, nr 13, s. 209–210.
162. MUSZKOWSKI J.: *Bibliografia polska 1900–1918*. „Przegląd Historyczny” 1917–1918, t. 21, s. 359–413.
163. MUSZKOWSKI J.: *Handel księgarski*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku*. Cz. 2, *Referaty*. Warszawa 1936, s. 71–78.
164. MUSZKOWSKI J.: *Katedra Bibliografii w Szkole Głównej Warszawskiej. Referat wygłoszony na posiedzeniu Związku Bibliotekarzy Polskich w dniu 17 lutego 1918 r.* Warszawa; Lwów 1918.
165. MUSZKOWSKI J.: *Potrzeby bibliografii*. „Myśl Polska” 1915, t. 2, z. 6, s. 65–167.

166. MUSZKOWSKI J.: *Przegląd Bibliografii Polskiej 1900–1918*. Warszawa 1919.
167. NIWIŃSKI M.: *Adam Chmiel*. „Prace Komisji Historii Sztuki” 1934, t. 6, z. 1, s. 5–9.
168. NOWAK S.: *Bibliotekarz wojskowy. Poradnik dla prowadzących biblioteki wojskowe*. Warszawa 1918.
169. NOWOTNY J.: *Prawo prasowe*. Lwów 1917.
170. OLSZEWICZ B.: *Zbiory kartograficzne : próba instrukcji do katalogowania i konserwowania zbiorów kartograficznych*. Warszawa 1915.
171. ORSETTI M.: *Latające komplety książek naukowych*. „Przewodnik Oświatowy” 1909, s. 19–21.
172. ORSETTI M.: *Nowa metoda organizacji czytelnictwa*. „Praca Oświatowa” 1913, s. 269–293.
173. ORSZA H. [RADLIŃSKA]: *Jak prowadzić biblioteki wędrownie. Wskazówki i przykłady*. Toruń – Warszawa–Siedlce 1922.
174. ORSZA H. [RADLIŃSKA]: *Biblioteka ruchoma*. Dodatek do „Świtu” Warszawa 1920, s. 4.
175. ORSZA H. [RADLIŃSKA]: *Biblioteki wędrownie*. „Oświata Pozaszkolna” 1921, z. 4, s. 153–165.
176. ORSZA H. [RADLIŃSKA]: *Książka wśród ludzi*. Warszawa 1929, 2 wyd. 1934, 3 wyd. 1938, 4 wyd. 1946, 5 wyd. 2003.
177. OSMÓLSKA S.: *Międzynarodowa Klasyfikacja Dziesiąta: wskazówki pomocnicze*. Warszawa 1938.
178. *Pamiętnik I Zjazdu Bibliotekarzy Polskich we Lwowie (26 V–29 V 1928)*. Oprac. J.B. RICHTER. Lwów 1929.
179. *Pamiętnik II Zjazdu Bibliofilów Polskich (31.X–2.XI.1926)*. Warszawa 1928.
180. PIEKARSKI K. [rec.]: *Rudolf Kotula: Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich, mieszczących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*. „Przegląd Biblioteczny” 1929, z. 3, s. 388–415.
181. PIEKARSKI K. [rec.]: *Uwagi i uzupełnienia do Katalogu inkunabułów Mogińskich*. „Exlibris” 1924, z. 5, s. 57–64.
182. PIEKARSKI K.: *Bibliografia dzieł Jana Kochanowskiego. Wiek XVI i XVII*. Kraków 1930, wyd. 2 rozszerz. 1934.
183. PIEKARSKI K.: *Kasper Straube? „Szpargały”* 1934, z. 1, s. 22–26.
184. PIEKARSKI K.: *Katalog Biblioteki Kórnickiej. Tom 1, Polonica XVI wieku. Część 1*. Kórnik 1929.
185. PIEKARSKI K.: *Książka w Polsce XV i XVI wieku*. W: *Kultura staropolska*. Kraków 1932, s. 352–384.
186. PIEKARSKI K.: *Memoriał o początku i sukcesji papierni prądnickiej*. Kraków 1926.
187. PIEKARSKI K.: *O zadania i metody badań proveniencyjnych. Marginalia do pracy R. Kotuli „Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów Z. Czarnieckiego”*. Kraków 1929.
188. PIEKARSKI K.: *Pierwsza drukarnia Floriana Unglera 1510–1516. Chronologia druków i zasobu typograficznego*. Kraków 1926.
189. PIEKARSKI K.: *Zadania bibliografii polskiej XVI stulecia*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku. Referaty, Cz. 1*. Warszawa 1936, s. 327–335.

190. PLISZCZYŃSKI S.: „Przegląd Księgarski” w latach 1918–1928. „Przegląd Księgarski” 1928, nr 49, s. 826–830.
191. POCIECHA W.: *Niedoszłe czasopismo Biblioteki Kórnickiej*. „Silva Rerum” 1927, t. 3, z. 11/12, s. 180–181.
192. *Podręcznik bibliotekarski dla kierowników bibliotek wojskowych*. Oprac. M. ŁODYŃSKI przy współudziale J. NIEZGODY, W. KOCHANOWSKIEGO. Warszawa 1929.
193. *Polemika* [A. Birkenmajera z K. Lepszym]. „Przegląd Biblioteczny” 1938, z. 1, s. 48–50.
194. *Polska liryka mieszczańska. Pieśni – Tańce – Padwany*. Pierwsze zbiorowe i krytyczne wydanie opracował Karol BADECKI. Lwów 1936.
195. *Praktyczne wskazówki dla kierowników bibliotek wojskowych*. „Bellona” 1919, z. 6, s. 460–462.
196. *Podręcznik księgarski. Przewodnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pomocników i praktykantów księgarskich na podstawie swojskich i obcych źródeł opracowany pod redakcją Teodora Paprockiego*. Warszawa 1896.
197. *Przepisy katalogowania alfabetycznego w bibliotekach polskich*. Warszawa 1923.
198. *Przepisy katalogowania w bibliotekach polskich. I. Alfabetyczny katalog druków*. Oprac. J. GRYZCZ. Warszawa 1934.
199. PRZESMYCKI Z.: *Nowe polskie ekslibrisy artystyczne*. „Chimera” 1905, t. 9, s. 155–163.
200. PRZEŹDZIECKI A.: *Wiadomość bibliograficzna o rękopisach zawierających w sobie rzeczy polskie, przejranych po niektórych bibliotekach i archiwach zagranicznych w latach 1846–1849*. Warszawa 1850.
201. PRZYBYLSKI J.: *Dysertacya o Kunszcie Pisania u Starożytnych na posiedzeniu publicznem Szkoły Głównej Koronney z okoliczności Imienin Jaśnie Oświeconego Xcia Imci Michała Jerzego Ciołek Poniatowskiego Arcybiskupa Gnieźnieńskiego, Prymasa Korony Polskiej i W. Xięztwa Litewskiego i Pierwszego Xsiaęcia, Administratora Krakowskiego, Kanclerza i Konserwatora Szkoły Królestwa Głównej Akademii Krakowskiej, Prezesa Kommissyi Edukacyi Narodowej, Orderów Orła Biało i S. Stanisława Kawalera etc. Dnia VI Października, Roku MDCCLXXXVIII. W Sali Jagiellońskiej przez Jacka Przybylskiego Filozofii Doktora, Konsyliarza Nadwornego J. K. Mci, Bibliotekarza Szkoły Głównej Koronney, Starożytności Profesora czytana*. Kraków 1788.
202. PTAŚNIK J.: *Papiernie w Polsce XVI w. W: Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Seria II, t. 37*. Kraków 1921, s. 1–40.
203. PTAŚNIK J.: *Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum*. Lwów 1922.
204. *Publiczne biblioteki lwowskie. Zarys dziejów*. Red. L. BERNACKI. Lwów 1926.
205. PUŁASKI F.: „*Katechizm Brzeski*” 1553/54 r. (Notatka bibliograficzna). „Pamiętnik Literacki” 1908, s. 320–344.
206. PUŁASKI F.: *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich*. Warszawa 1915.
207. *Rada Książki*. W: *Kronika*. „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 1–2, s. 66–67.
208. RADLIŃSKA H.: *Biblioteka Miejska w Krakowie*. Kraków 1909.
209. RADLIŃSKA H.: *Książka wśród ludzi*. Warszawa 1929, 2 wyd. 1934, 3 wyd. 1938, 4 wyd. 1946, 5 wyd. 2003.
210. RADLIŃSKA H.: *Nasze biblioteki powszechne*. W: *Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja. Podręcznik opracowany staraniem Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza*. Kraków 1913, s. 209–267.

211. RADZISZEWSKI I.: *Bibliografia Filozoficzna w układzie dziesiętnym – ideologicznym*. Nr 2. „Przegląd Filozoficzny” R. 8, 1905, z. 2, s. 45–77.
212. RADZISZEWSKI I.: *Bibliografia Filozoficzna w układzie dziesiętnym – ideologicznym*. Nr 3. „Przegląd Filozoficzny” R. 9, 1906, z. 4, s. 79–120.
213. RADZISZEWSKI I.: *Polska Bibliografia Filozoficzna w układzie dziesiętnym – ideologicznym*. Nr 1. „Przegląd Filozoficzny” R. 8, 1905, z. 1, s. 1–77.
214. RADZISZEWSKI I.: *Układ dziesiętny w bibliografii filozoficznej. Klasyfikacja ideologiczna*. „Przegląd Filozoficzny” R. 7, 1904, s. 253–269.
215. REYCHMAN K.: *Bibliografia polskiego ekslibrisu: 1874–1925*. Kraków 1925.
216. REYCHMAN K.: *Bibliografia polskiego ekslibrisu*. Warszawa 1932.
217. RULIKOWSKI M.: *Księgoznawstwo. Przeszłość oraz stan obecny wiedzy o książce i nowe w niej kierunki*. Warszawa 1935.
218. RULIKOWSKI M.: *Literatura polska lub Polski dotycząca z zakresu grafiki*. Warszawa 1912, wyd. 2 przejrz. i uzup. Warszawa 1922.
219. RULIKOWSKI M.: *Produkcja wydawnicza polska w latach 1909–1911*. Warszawa 1913.
220. RULIKOWSKI M.: *Wiedza o książce (Z powodu IV Zjazdu Bibliotekarzy Polskich)*. „Nowa Książka” 1936, z. 6, s. 305–311.
221. RULIKOWSKI M.: *Zakres i zadania księgoznawstwa. Wykład wstępny wygłoszony dnia 4.X.1916 na Wydziale Humanistycznym Wyższych Kursów Naukowych w Warszawie*. Warszawa; Lwów 1916.
222. RUTKOWSKI J.: *Mikrofotografia na usługach historii*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1937, t. 6, s. 600–604.
223. RUTKOWSKI J.: *Uzupełnienie do notatki: „Mikrofotografia na usługach historii”*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1938, t. 7, s. 448.
224. RYBICKI P.: *Socjologia czytelnictwa*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie dnia 31 maja–2 czerwca 1936 roku*. Cz. 2, Referaty. Warszawa 1936, s. 87–98.
225. SCHREIBER I.: *Polska Bibliografia Japonologiczna po rok 1926*. Kraków 1929.
226. SEMKOWICZ W.: *Życie naukowe współczesnego Krakowa*. „Nauka Polska” 1938, t. 23, s. 25–108.
227. SEMKOWICZ W.: *Życie naukowe współczesnego Krakowa*. „Nauka Polska” 1939, t. 24, s. 43–165.
228. SERUGA J.: *Jan Haller. Wydawca i drukarz krakowski (1467–1525)*. Kraków 1933.
229. SKAŁKOWSKI A.: *Towarzystwo Przyjaciół Konstytucji 3 Maja*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, z. 2, s. 50–83.
230. SKIEŁCZYŃSKI Z.: *O dwóch arcyrzadkich księgoznakach z Biblioteki Kapitulnej w Łowiczu*. Łowicz 1993.
231. SKIEŁCZYŃSKI Z.: *O dwóch arcyrzadkich księgoznakach z Biblioteki Kapitulnej w Łowiczu*. „Listy Bibliofilskie” 1983, s. 81–87.
232. SKOCZEK J.: *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu*. Lwów 1939.
233. *Skrót Klasyfikacji Dziesiętnej*. Oprac. H. GÜNTHER. Warszawa 1938.
234. SMOLKA F.: *Do podstaw polityki bibliotecznej: szkic metodologiczny*. Lwów 1932.
235. *Sprawa zakładania bibliotek publicznych w najmniejszych miastach prowincjonalnych*. „Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Dla Popierania Nauki Polskiej” 1904 (za rok 1903), s. 9–13.

236. *Sprawozdanie z działalności Koła Miłośników Exlibrisu w Krakowie*. „Silva Rerum” 1925, z. 2, s. 52.
237. STERZYŃSKI T.: *Bibliopolis*. „Przegląd Bibliograficzny” 1925, nr 7, s. 97–99.
238. SZUKIEWICZ W.: *Artyzm w książce*. „Wędrowiec” 1902, nr 50, s. 995–996.
239. SZUKIEWICZ W.: *Artyzm w książce*. „Wędrowiec” 1902, nr 51, s. 1016–1017.
240. SZUKIEWICZ W.: *Artyzm w książce*. „Wędrowiec” 1902, nr 52, s. 1035–1036.
241. SZYMAŃSKI A.: *Szlakiem rozwoju*. „Przegląd Księgarski” 1929, nr 51, s. 789–790.
242. *Śląska Biblioteka Publiczna imienia Józefa Piłsudskiego w Katowicach: przewodnik wraz z regulaminem dla publiczności*. Katowice 1938.
243. ŚWIERKOWSKI K.: *Związek Bibliotekarzy Polskich (Dziesięcioletnia działalność)*. „Przegląd Biblioteczny” 1927, z. 1–2, s. 184–187.
244. TEMKIN B.: *Biblioteki żydowskie w Warszawie w świetle cyfr*. „Dos Wirtszaftliche Lebn” 1934, nr 6–7, s. 20–27.
245. TYSZKOWSKI K.: *Biblioteka Chrzanowskich w Morocznynie*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1925, nr 2, s. 78–79.
246. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *Bibliografia historii literatury i krytyki literackiej za rok 1905*. „Pamiętnik Literacki” 1907, t. 6, nr 1–4, s. 81–135.
247. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *Bibliografia, jej istota, przedmiot i początki*. Lwów 1923.
248. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *O „Przewodniku Bibliograficznym” Władysława Wisłockiego*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1924, nr 1–6, s. 4–8.
249. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *O najpilniejszych zadaniach naszej bibliografii*. Kraków 1928.
250. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *Organizacja bibliografii polskiej*. W: *IV Zjazd bibliotekarzy polskich w Warszawie*. Cz. 1, Referaty. Warszawa 1936, s. 235–265.
251. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *Organizacja bibliografii. W sprawie Polskiego Instytutu Bibliograficznego*. „Przewodnik Naukowy i Literacki. Dodatek do Gazety Lwowskiej” 1917, nr 8, s. 673–685.
252. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *Zagadnienia i metody bibliognozji*. W: *Księga referatów. Zjazd Naukowy im. I. Krasickiego we Lwowie 8–10 VI 1935*, z. 3. Lwów 1936, s. 645–651.
253. *W sprawie „Przeglądu Księgarskiego”*. „Przegląd Księgarski” 1930, s. 773–774.
254. WALTER F.: *Biblioterapia*. „Czas” 1938 z dnia 24 grudnia, s. 9.
255. WILDER H.: *Polskie archiwa, biblioteki, muzea, zbiory i zbieracze: ułożone według miejscowości przez Hieronima Wildera*. „Rocznik Naukowo-Literacko-Artystyczny (encyklopedyczny) na rok 1905”.
256. WITKIEWICZ-KOSZCZYC J.: *Budowa gmachów bibliotecznych (Wykład na Kursie bibliotekarskim przy Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy w dn. 13 grudnia 1931 r.)*. „Architektura i Budownictwo” 1933, nr 1, s. 20–24.
257. WITKIEWICZ-KOSZCZYC J.: *Budowa gmachów bibliotecznych*. Warszawa 1939.
258. WITTYG K.: *Exlibrisy bibliotek polskich XVI–XIX wieku*. Warszawa 1907.
259. WITTYG K.: *Exlibrisy bibliotek polskich XVII i XVIII wieku*. Warszawa 1903.
260. WOJCIECHOWSKA M.: *Z dziejów książki w Poznaniu w XVI wieku*. Poznań 1927.
261. ZALEWSKI L.: *Biblioteka ks.ks. Kanoników Regularnych Laterańskich w Kraśniku*. „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1922, R. 4, nr 1, s. 34–46;
262. ZALEWSKI L.: *Biblioteka ks.ks. Kanoników Regularnych Laterańskich w Kraśniku*. „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1922, R. 4, nr 2, s. 74–87.

263. ZALEWSKI L.: *Biblioteka OO. Bernardynów w Lublinie*. „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1922, R. 4, nr 4, s. 140–152.
264. ZALEWSKI L.: *Biblioteki klasztorne OO. Augustianów w Lublinie na Kalinowszczyźnie, w Krasnymstawie i Orchówku*. „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1922, R. 4, nr 6, s. 200–206.
265. ZAWISZEWSKI I.: *Z Dziedziny Sztuki Drukarskiej: do Redakcji*. „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza” 1878, nr 37, s. 145–146.
266. ZIELIŃSKI S.: *Prasa tajna*. „Świat” 1912, nr spec., s. 21–22.
267. ZIELIŃSKI S.: *Próba bibliografii prasy tajnej 1861–1864*. „Książka” 1914, nr 4–5, s. 288–292.
268. ŽIVNY L. J.: *Bibliografia i bibliologia. Pojęcie, przedmiot, rozwój*. Przekład z czeskiego przerobił i uzupełnił Adam Łysakowski. Warszawa; Wilno 1936.
269. ŻERAŃSKI T., WITKIEWICZ K.: *Do P.T. Zbieraczy Exlibrisów (Odezwa Komitetu Zjazdu)*. Kraków 1925.

Opublikowane po 1945 roku

1. „*Stan niniejszy gmachów duchowo narodowych, co do ich położenia, wewnętrznego rozkładu, liczby mieszkających zakonnych osób i ich dochodów..*” : krakowskie zabudowania klasztorne w czasach Księstwa Warszawskiego, opis z 1810 r. Wydała K. FOLLPRECHT. Wrocław 2016.
2. Adam Łysakowski – bibliotekarz, bibliograf, bibliolog : materiały z sesji jubileuszowej, Warszawa, 10 września 2002. Red. L. PAŁUSZKIEWICZ-HORUBAŁA. Warszawa 2003.
3. ADLER J.: *Organizacja szkolnictwa bibliotekarskiego w Polsce w latach 1919–1939*. „Bibliotekarz” 1957, nr 4, s. 101–107.
4. ALEKSANDROWICZ T.: *Antyk w księgozbiorze księdza Leopolda Jana Szersznika w Cieszynie*. W: *Książka polska na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku. Zarys problematyki*. Red. M. PAWŁOWICZOWA. Katowice 1992, s. 161–167.
5. ALEKSANDROWICZ T.: *Biblia w cieszyńskim księgozbiorze księdza Leopolda Jana Szersznika*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900–1922. Zarys problematyki*. Red. M. PAWŁOWICZOWA. Katowice 1994, s. 204–209.
6. ALEKSANDROWICZ T.: *Śladami antyku i Biblii. Z dziejów cieszyńskiego księgozbioru księdza Leopolda Jana Szersznika w latach 1922–1945*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1922–1945. Zarys problematyki*. Red. M. PAWŁOWICZOWA. Katowice 1995, s. 206–212.
7. ANDRYSIAK E.: *Jan Muszkowski : uczonej i miłośnik książek*. Kalisz 2014.
8. ANDRZEJEWSKA J.: *Badania czytelnictwa w Polsce do 1939 r.* „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 73–139.
9. ANDRZEJEWSKI J.: *Z dziejów badań nad czytelnictwem w Polsce (do roku 1939)*. „Roczniki Biblioteczne” 1988, z. 2, s. 211–257.
10. *Antologia prac historyka papiernictwa Włodzimierza Budki*. Red. J. DĄBROWSKI. Duszniki-Zdrój 2009.
11. *Archiwum Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Akta nr 1–245*. Oprac. J. RUDNICKA, J. GÓRKA, K. SOKOŁOWSKA-GRZESZCZYKOWA. Warszawa 1977.

12. *Badania porównawcze polskich bibliotek naukowych. Materiały z konferencji (Kraków, 19–21 września 2001)*. Red. A. SOKOŁOWSKA-GOGUT. Kraków 2001.
13. BAJOR A.: *Bibliotekoznawstwo w opinii Jana Muszkowskiego: analiza publikacji w „Przeglądzie Bibliotecznym” (1927–1952)*. W: *Książka, biblioteka informacja: między podziałami i wspólnotą IV*. Red. J. DZIENIAKOWSKA, M. OLCZAK-KARDAS. Kielce 2015, s. 411–426.
14. BAJOR A.: *Metoda typograficzna w pracach bibliograficznych Ludwika Bernackiego i Kazimierza Piekarskiego*. „Nowa Biblioteka” 2013, nr 1, s. 37–50.
15. BAŁABUCH H.: *Prasa prowincjonalna Królestwa Polskiego w rosyjskim systemie prasowym w latach 1865–1915*. Lublin 2001.
16. BAŁABUCH H.: *Próby reform rosyjskiego systemu prasowego w przededniu rewolucji 1905 roku*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F, Historia” 1999/2000, vol. 54/55, s. 87–101.
17. BANACKA M.: *Biskup Andrzej Stanisław Kostka Potocki i jego inicjatywy artystyczne*. Warszawa 2001.
18. BANACKA M., SOSIŃSKA-KALATA B.: „Przegląd Biblioteczny” – rocznik 1927. „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 4, s. 521–552.
19. BAŃKOWSKI P.: *Archiwum Stanisława Augusta. Monografia archiwoznawcza*. Warszawa 1958.
20. BAŃKOWSKI P.: *Biblioteka Publiczna Załuskich i jej twórcy*. Warszawa 1959.
21. BAŃKOWSKI P.: *Gabinet Jego Królewskiej Mości i jego archiwum*. W: *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach. I. Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1975, t. 1, s. 332–341.
22. BARANOWSKI H.: *Czytelnia Pomorzoznawcza w Bibliotece Uniwersytetu w Toruniu*. W: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu M. Kopernika. Cz. 2*. Red. B. RYSZEWSKI. Toruń 1982, s. 44–52.
23. BARENBAUM I.E.: *Miejsce bibliotekoznawstwa i teorii bibliografii w ramach księgoznawstwa*. „Roczniki Biblioteczne” 1972, z. 1–2, s. 9–38.
24. BARTCZAK B.: *Stanisław Zieliński – bibliotekarz, bibliograf, publicysta*. Toruń 1998, s. 119–120.
25. BARYCZ H.: *Kazimierz Piekarski*. „Pamiętnik Literacki” 1946, t. 36, z. 3–4, s. 313–326.
26. BAUMGART J.: *Bibliotekarstwo, biblioteki, bibliotekarze : wybór prac*. Warszawa 1983.
27. BAUMGART J.: *Działalność Edwarda Kuntzego na stanowisku dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu (1919–1926)*. „Przegląd Biblioteczny” 1957, z. 2–3, s. 106–111.
28. BAUMGART J.: *Działalność prof. Stefana Vrtela-Wierczyńskiego w zakresie bibliografii*. „Roczniki Biblioteczne” 1984, z. 1–2, s. 42–57.
29. BAUMGART J.: *Józef Grycz na tle bibliotekarstwa polskiego*. „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 1, s. 305–322.
30. BĄK K.M.: *Ludowość a ekslibris – wątki ludowe w księgoznaku i grafice kommemoratywnej*. „Studia Artystyczne” 2015, nr 3, 121–130.
31. BEDNARSKA-RUSZAJOWA K.: *Metoda bibliograficzna i jej zastosowanie*. W: *Z problemów metodologii i dydaktyki bibliotekoznawstwa i informacji naukowej*. Red. M. KOCÓJOWA. Kraków 1990, s. 37–54.

32. BEDNARSKA-RUSZAJOWA K.: *Zagadnienia wytwarzania i rozpowszechniania książki na łamach „Monitora” (1765–1785)*. „Roczniki Biblioteczne” 1980, z. 2, s. 69–110.
33. *Bibliografia: metodyka i organizacja*. Red. Z. ŻMIGRODZKI. Warszawa 2000.
34. *Bibliografia zawartości „Przeglądu Bibliotecznego”: 1927–1976 (R. 1–44)*. Oprac. J. PEŁCOWA przy współudziale I. GORCZYŃSKIEJ, Z. PIETRZAK i Z. PŁUCIENNIK. Wrocław 1978.
35. *Bibliologia i informatologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2011.
36. *Bibliologia polityczna*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2011.
37. *Bibliologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2007.
38. *Biblioteka Narodowa. Katalog rękopisów*. Oprac. B.S. KUPŚĆ, K. MUSZYŃSKA. Sygn. 3006–3300. *Rękopisy z biblioteki Załuskich i innych zbiorów polskich zwrócone z Leningu w latach 1923–1934*. Warszawa 1980.
39. *Biblioteka Stanisława Augusta na Zamku Warszawskim: dokumenty*. Oprac. J. RUDNIKA. „Archiwum Literackie” 1988, t. 26, s. 1–363.
40. *Bibliotekarstwo polskie 1925–1951 w świetle korespondencji jego współtwórców*. Oprac. M. DEMBOWSKA. Warszawa 1995.
41. *Biblioteki współczesne o układach horyzontalnych na rzutach zwartych*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1971, t. 7, s. 59–116.
42. BIELAK F.: *Jan Czubek (1849–1932)*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1970, nr 3, s. 555–569.
43. BIEŃKOWSKA B.: *Badania regionalne w historiografii książki*. „Studia o Książce” 1988, t. 17, s. 17–32.
44. BIEŃKOWSKA B.: *Biblioteka Stanisławowska na tle polskich tradycji kolekcjonerskich*. W: *Francja – Polska XVIII–XIX w. Studia z dziejów kultury i polityki poświęcone prof. A. Zahorskiemu*. Red. A. MAĆZAK i in. Warszawa 1983, s. 193–198.
45. BIEŃKOWSKA B.: *Edukacyjna rola Biblioteki Leopolda Jana Szersznika*. W: *Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*. Red. J. SPYRA. Cieszyn 2001, s. 332–338.
46. BIEŃKOWSKA B.: *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*. „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 3–31.
47. BIEŃKOWSKA B.: *Książka na przestrzeni dziejów*. Warszawa 2005.
48. BIERNACKA M.: *Wykłady Karola Estreichera w Szkole Głównej w Warszawie 1865–1868. Studium bibliologiczne*. Warszawa 1989.
49. BIRKENMAJER A.: *Bibliotekoznawstwo polskie: jego przeszłość, stan obecny i perspektywy na przyszłość. Referat wygłoszony na konferencji pracowników naukowych archiwów i bibliotek 26 XI 1950*. W: A. BIRKENMAJER: *Studia bibliologiczne*. Wybór tekstów pod red. H. WIĘCKOWSKIEJ i A. BIRKENMAJER. Wrocław 1975, s. 33–79.
50. BIRKENMAJER A.: *Esquisse du Plan d'un Manuel de Bibliothéconomie Scientifique*. W: A. BIRKENMAJER: *Studia bibliologiczne*. Wybór tekstów pod red. H. WIĘCKOWSKIEJ i A. BIRKENMAJER. Wrocław 1975, s. 25–32.
51. BIRKENMAJER A.: *Książka rękopiśmienna*. W: A. BIRKENMAJER: *Studia bibliologiczne*. Wybór tekstów pod red. H. WIĘCKOWSKIEJ i A. BIRKENMAJER. Wrocław 1975, s. 264–283.
52. BIRKENMAJER A.: *W sprawie rejestracji i katalogowania opraw zabytkowych*. W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 105–121.

53. BOGUSZEWSKA A.: „*Idea pięknej książki*” w dwudziestoleciu międzywojennym w Polsce. „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio L, Artes*” 2010, vol. VIII, nr 1, s. 51–63.
54. BORKOWSKA U.: *Królewskie modlitewniki : studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku) : rozprawa habilitacyjna*. Lublin 1988.
55. BORKOWSKA U.: *Królewskie modlitewniki : studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*. Lublin 1999.
56. *Bracia Załuscy. Ich epoka i dzieło. Zbiór studiów*. Red. D. DUKWICZ. Warszawa 2011.
57. BRODA J.: *Chłopski piśmiorze*. „*Zwrot*” 1979, nr 1, s. 59–60.
58. BRODA J.: *Chłopski piśmiorze*. W: „*Kalendarz Beskidzki 1974*”. Bielsko-Biała 1973, s. 181–184.
59. BRODA J.: *O pewnym chłopskim bibliofilu*. „*Bibliotekarz*” 1955, nr 7, s. 208–209.
60. BRODA J.: *U otwartych drzwi kultury na Śląsku Cieszyńskim*. „*Pielgrzym Polski*” 1959, nr 11, s. 122.
61. BRODA J.: *Zapiski chłopów śląskich*. „*Regiony*” 1978, nr 1, s. 58–90.
62. BROŃKA J.: *Rok 2016 – czas dwóch pięćsetleci*. „*Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*” 2016, s. 283–290.
63. BROŻEK L.: *Z dziejów książki polskiej na Górnym Śląsku. Jan Wantuła jako odkrywca. Rozdział z przygotowywanej monografii o Janie Wantule (1877–1953) miłośniku ksiąg i pisarzu ludowym z Ustronia na Śląsku Cieszyńskim*. „*Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej*” 1959, nr 2/3, s. 76–85.
64. BROŻEK L.: *Zbiory cieszyńskie*. W: *Biblioteka Śląska 1922–1972*. Red. J. KANTYKA, Katowice 1973, s. 67–83.
65. BRZOZOWSKA Z.: *Jan Muszkowski. Przegląd najważniejszych wydarzeń życia i twórczości*. „*Studia o Książce*” 1973, t. 3, s. 5–53.
66. BUCHWALD-PELCOWA P.: „*Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*”. „*Rocznik Biblioteki Narodowej*” 1967, z. 3, s. 453–461.
67. BUCHWALD-PELCOWA P.: *Badania nad historią polskiej książki drukowanej XV–XVIII wieku*. „*Przegląd Biblioteczny*” 1974, z. 4, s. 371–390.
68. BUCHWALD-PELCOWA P.: *Historia książki a historia literatury. Ewolucja poglądów*. W: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. GRZESZCZUK, A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1975, s. 247–262.
69. BUCHWALD-PELCOWA P.: *Historia książki a historia literatury*. W: *Historia literatury i historia książki: studia nad książką i literaturą od średniowiecza po wiek XVIII*. Kraków 2005, s. 5–24.
70. BUCHWALD-PELCOWA P.: *O Kazimierzu Piekarskim – po latach*. „*Roczniki Biblioteczne*” 2009, t. 53, s. 5–21.
71. BUCHWALD-PELCOWA P.: *Wkład Profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w rozwój nauki o książce*. „*Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*” 2011, t. 5, s. 15–25.
72. BUDKA W.: *O najstarszych papierniach na ziemiach ruskich dawnej Rzeczypospolitej*. „*Studia Źródłoznawcze*” 1966, s. 133–138.
73. BUDZYK K.: *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce*. Wrocław 1952.
74. BUDZYK K.: *Studia z zakresu bibliografii i księgoznawstwa*. Warszawa 1948.

75. BUJAK J.: *Informacja o książce i prasie w XIX-wiecznych tygodnikach galicyjskich dla ludu*. Kraków 1989.
76. BUKOWSKA E.: *Dzieje introligatorstwa polskiego XIX–XX wieku. Stan badań*. „Roczniki Biblioteczne” 1997, z. 1–2, s. 131–152.
77. BUŁATOWA S.O.: *Rękopisy z „Collectio Regia” w zbiorach Instytutu Rękopisu Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W.I. Wernadskiego w Kijowie*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2004, t. 36, s. 251–264.
78. BUŁHAK H.: *Analiza typograficzna jako metoda księgoznawcza w badaniach nad dawną książką*. W: *Prace badawcze i bibliograficzne nad zbiorami rzadkich i cennych książek i dokumentów. Materiały z seminarium polsko-radzieckiego Warszawa 8–10 października 1985*. Warszawa 1991, s. 40–48.
79. BUŁHAK H.: *Metoda typograficzna w badaniach nad dawną książką. Uwagi i refleksje*. „Biuletyn Poligraficzny” 1977, nr 2, s. 37–52.
80. BUTLEROWA Ł.: *Jura Gajdzica*. W: *Zapomniani. Z dziejów literatury polskiej na Śląsku*. Red. J. MALICKI, G. SZEWCZYK. Katowice 1992, s. 5–13.
81. BUTLEROWA Ł.: *Pamiętnik Jerzego Gajdzicy*. „Śląskie Studia Historyczne” 1977, t. 2, s. 219–224.
82. *Catalogue of Books from the Library of Sigismund II Augustus, King of Poland, in the Collection of the National Library of Russia in Saint Petersburg*. Red. M.I. TKACZENKO, M. BRYNDA. Warszawa 2015.
83. *Catalogus librorum saeculi XVI qui in Bibliotheca Iagellonica Cracoviensis asservantur: BJ 16 = Katalog druków XVI wieku ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie: BJ 16*. Curavit M. MALICKI, confecerunt M. GOŁUSZKA, M. MALICKI, R. PIECH, W. PTAK-KORBEL, E. SZCZAWIŃSKA, Z. WAWRYKIEWICZ, E. ZWINOGRODZKA. Baden-Baden 2002–2005.
84. CHLEBUS E.: *Technika wykonania opraw jako przedmiot badań tegumentologicznych*. W: *Tegumentologia polska dzisiaj*. Red. A. WAGNER. Toruń 2015, s. 365–387.
85. CHOJECKA E.: *Polska grafika renesansowa. Stan i postulaty badań*. W: *Renesans. Sztuka i ideologia*. Red. T.S. JAROSZEWSKI. Warszawa 1976, s. 543–573.
86. CHOJECKA E.: *Stan badań nad historią sztuki książkowej w Polsce. Uwagi o metodologii badawczej*. „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 19–32.
87. CHOJNACKI W.: *Bibliografia polskich druków ewangelickich ziem Zachodnich i Północnych: 1530–1939*. Warszawa 1966.
88. CHORACZYŃSKA H.: *Feliks Jan Bentkowski jako redaktor dwóch warszawskich XIX-wiecznych periodyków naukowo-literackich*. „Szkice Humanistyczne” 2014, t. 14, nr 1–2, s. 157–176.
89. CHORACZYŃSKA H.: *Geneza „Historii literatury polskiej” Feliksa Bentkowskiego*. „Folia Bibliologica” 2013/2014, vol. 55/56, s. 33–51.
90. CHORZEWSKA K.: *Bibliologia w Wydawnictwie Ossolineum*. „Rocznik Zakładu Narodowego Ossolineum” 1973, t. 8, s. 171–185.
91. CHWALEWIK E.: *„Z moich wspomnień o zbieractwie”*. Oprac. H. ŁASKARZEWSKA, M. FIGIEL. Warszawa 2006.
92. CHWALEWIK E.: *Exlibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku*. Wrocław 1955.
93. CHWALEWIK E.: *Wojenne straty polskich zbiorów exlibrisów*. Wrocław 1949.

94. CIEPŁOWSKI S.: „Grafika Polska” – czasopismo drukarzy. „Biuletyn Poligraficzny” 1975, nr 12, s. 33–46.
95. CIEPŁOWSKI S.: *Czasopisma drukarzy warszawskich 1878–1939*. „Biuletyn Poligraficzny” 1975, nr 4, s. 42–59.
96. CIEPŁOWSKI S.: *Warszawskie czasopisma poligrafów 1897–1939*. Warszawa 1995.
97. CIESIELSKI A.: *Papiernia w Mniszku i jej papiernicy*. „Przegląd Papierniczy” 1967, s. 277–279.
98. *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej. Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r.* Warszawa 1993.
99. CISEK S.: „Metodologia mieszana” w badaniach nauki o informacji i bibliotekoznawstwa. W: *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku*. [CD-ROM]. Red. M. Kocójowa. Kraków 2010, s. 88–94.
100. *Co nam zostało z tych lat. 80-lecie „Bibliotekarza” 50-lecie „Poradnika Bibliotekarza”*. Warszawa 2000.
101. CZARNOWSKA M., WOJTYNIAK J.: *Statystyka dla bibliotekarzy*. Warszawa 1971.
102. CZECHOWSKI M.: *Czasopisma bibliofilskie*. „Roczniki Biblioteczne” 1986, z. 1–2, s. 241–257.
103. CZERNIAKOWSKA E., CZERNIAKOWSKA M.: *W osiemdziesiątą piątą rocznicę założenia pierwszego polskiego czasopisma bibliofilskiego „Exlibris”*. Gdańsk 2002.
104. CZUBIŃSKA M., PODNIEŚIŃSKA K.: *Exlibris polski: między herbem a obrazem*. Kraków 2016.
105. DĄBROWSKA W.: *Pierwsze wcielenie „Bibliotekarza”. Przyczynek do dziejów prasy bibliotekarskiej*. „Bibliotekarz” 1963, nr 11, s. 321–328.
106. DĄBROWSKA W.: *Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1975, s. 315–248.
107. DEMBOWSKA M.: „Przegląd Biblioteczny” wczoraj – dziś – jutro. „Przegląd Biblioteczny” 1977, z. 3, s. 235–249.
108. DEMBOWSKA M.: *50-lecie „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Informator Bibliotekarza i Księgarza” 1977, s. 119–123.
109. DEMBOWSKA M.: *Bibliologia, bibliografia, bibliotekoznawstwo, informacja naukowa: wybór prac*. Warszawa 1999.
110. DEMBOWSKA M.: *Ewolucja pojęcia bibliografii narodowej od Karola Estreichera do naszych czasów*. W: *Maria Dembowska: w kręgu bibliografii, bibliotekarstwa i informacji naukowej: księga jubileuszowa w 70-lecie pracy zawodowej*. Red. J. Sadowska. Warszawa 2007, s. 238–256.
111. DEMBOWSKA M.: *Ewolucja pojęcia bibliografii narodowej od Karola Estreichera do naszych czasów*. W: *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera*. Kraków 1964, s. 98–113.
112. DEMBOWSKA M.: *Sprawy biblioteczne II Rzeczypospolitej – nadal aktualne (na podstawie korespondencji Mariana Łodyńskiego i Adama Łysakowskiego)*. „Przegląd Biblioteczny” 1992, z. 1–4, s. 7–25.
113. DERFERT-WOLF L.: *Badanie funkcjonalności i wpływu bibliotek w Europie i Stanach Zjednoczonych*. „Nowa Biblioteka” 2016, nr 2, s. 75–100.
114. DERFERT-WOLF L.: *Standardy funkcjonowania bibliotek naukowych w Polsce. Stan prac Zespołu ds. Standardów dla Bibliotek Naukowych*. W: *Polskie biblioteki akade-*

- mickie w Unii Europejskiej. Łódź, 23–25 czerwca 2004 r. Materiały konferencyjne. Łódź 2001, s. 21–39.
115. DERFERT-WOLF L.: *Użytkownik w badaniach efektywności i ocenie jakości biblioteki*. W: *Biblioteki bez użytkowników...?: diagnoza problemu: V ogólnopolska konferencja naukowa, Supraśl, 14–16 września 2015; praca zbiorowa*. Red. H. BRZEZIŃSKA-STEC, J. ŻOCHOWSKA. Białystok 2015, s. 37–51.
116. *Die Auflösung der Klöster in Preußisch-Schlesien 1810*. Herausgegeben von M. DERWICH. Wrocław 2016.
117. DIPPTEL S.: *O księgarzach, którzy przeminęli*. Wrocław 1976.
118. DOBOSZ I.: *Prawo prasowe*. Warszawa 2011.
119. DOBROWOLSKI K.: *Metoda integralna*. Seria: Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie. Kraków 1966.
120. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. T. 1, Małopolska. Cz. 1, Wiek XV–XVI*. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1983.
121. DZIĘCIOŁ A.: *Biblioteka gabinetowa Stanisława Augusta Poniatowskiego w Zamku Królewskim w Warszawie*. W: *Arx Felicitatis. Księga ku czci Profesora Andrzeja Rottermunda w sześćdziesiątą rocznicę urodzin od przyjaciół, kolegów i współpracowników*. Warszawa 2001, s. 637–641.
122. DZIĘCIOŁ A.: *Biblioteka Stanisława Augusta Poniatowskiego na Zamku Królewskim w Warszawie*. „Wiek Oświecenia” 1999, t. 15, s. 149–163.
123. DZIĘCIOŁ A.: *Bibliotheca Regia. Księgozbiór Stanisława Augusta Poniatowskiego w zespole kolekcji królewskich (zadania i funkcje)*. W: *Europejski wiek osiemnasty. Uniwersalizm myśli, różnorodność dróg. Studia i materiały*. Red. M. DĘBOWSKI, A. GRZEŚKOWIAK-KRWAWICZ, M. ZWIERZYKOWSKI. Kraków 2013, s. 437–446.
124. DZIĘCIOŁ A.: *Stanisław August Poniatowski i jego księgozbiór w świetle źródeł zachowanych w Bibliotece Narodowej Ukrainy w Kijowie*. „Kronika Zamkowa” 2006, z. 1–2, s. 109–121.
125. *Encyklopedia książki*. Red. A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ, M. SKALSKA-ZŁAT. T. 1–2. Wrocław 2017.
126. *Encyklopedia wiedzy o prasie*. Red. J. MAŚLANKA. Wrocław 1976.
127. FILIPKOWSKA-SZEMPLIŃSKA J.: *Problemy racjonalizacji pracy w bibliotekach*. „Bibliotekarz” 1964, nr 7–8, s. 213–217.
128. FISZER L.: *Wspomnienia starego księgarza*. Warszawa 1959.
128. GACA-DĄBROWSKA Z.: *Bibliotekarstwo II Rzeczypospolitej. Zarys problemów organizacyjnych i badawczych*. Wrocław 1983, 2 wyd. Warszawa 2007.
130. GACA-DĄBROWSKA Z.: *Biblioteki i ich rola w rozwoju życia naukowego w Polsce (1919–1951)*. W: *Historia nauki polskiej. T. 5, 1918–1951. Cz. 1 [Warunki rozwoju nauki polskiej]*. Red. B. SUCHODOLSKI. Wrocław 1992, s. 569–603.
131. GACA-DĄBROWSKA Z.: *Nauka o bibliotece w programach kształcenia bibliotekarzy (Okres II Rzeczypospolitej)*. „Roczniki Biblioteczne” 1973, s. 153–181.
132. GACA-DĄBROWSKA Z.: *O teoretycznych problemach nauki o bibliotece*. „Studia o Książce” 1980, t. 10, s. 201–210.
133. GACA-DĄBROWSKA Z.: *Sytuacja w badaniach nad dziejami bibliotek i bibliotekarstwa XIX i XX w.* „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 67–87.

134. GACA-DĄBROWSKA Z.: *Zarys rozwoju nauki o bibliotece w Polsce do 1939 roku*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 1995, t. 19, s. 7–27.
135. GALOS A., MYDEL M.: *Lata krakowskie Józefa Grycza „Życie nie dało niczego śmiertelnym bez wielkiej pracy”*. „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2011, t. 5, s. 27–40.
136. GALOS A.: *Polityka władz wobec prasy polskiej zaboru pruskiego w latach 1914–1915*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia” 1973, t. 24, s. 151–175.
137. GAŁYGA M.: *Status Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w okresie zaborów i w latach międzywojennych*. „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1992, z. 1, s. 21–44.
138. GĘBAROWICZ M.: *Z dziejów piśmiennictwa XVI–XVIII w.* „Roczniki Biblioteczne” 1966, s. 1–83.
139. GŁOMBIOWSKI K.: *Historia i współczesność w kształceniu uniwersyteckim bibliotekarzy*. „Studia o Książce” 1971, t. 2, s. 17–28.
140. GŁOMBIOWSKI K.: *Nauka o książce nauką o człowieku*. „Studia o Książce” 1973, t. 4, s. 39–40.
141. GŁOMBIOWSKI K.: *Nauka o książce w ujęciu Jana Muszkowskiego*. „Studia o Książce” 1972, t. 3, s. 153–169.
142. GŁOMBIOWSKI K.: *O funkcjonalną koncepcję nauki o książce*. „Studia o Książce” 1970, t. 1, s. 5–24.
143. GŁOMBIOWSKI K.: *Teoria i metodologia nauki o książce*. Gdańsk 1985.
144. GŁOMBIOWSKI K.: *Życie Jana Muszkowskiego w służbie książki*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 85–88.
145. GŁOWACKA E.: *Kultura oceny w bibliotekach: obszary, modele i metody badań jakości zasobów oraz usług biblioteczno-informacyjnych*. Toruń 2015.
146. GŁOWACKA E.: *Badania społecznego i ekonomicznego oddziaływania bibliotek akademickich: obszary, projekty, metody*. W: *Zarządzanie jakością w bibliotece*. Red. M. WOJCIECHOWSKA. Warszawa 2017, s. 23–35.
147. GŁOWACKA E.: *Badania wartości ekonomicznej usług biblioteczno-informacyjnych i ich wpływu na otoczenie*. „Biblioteka” 2011, s. 217–230.
148. GŁOWACKA E.: *Ocena wpływu usług biblioteczno-informacyjnych na środowisko społeczne w badaniach jakości bibliotek*. W: *Jakość usług bibliotecznych w społeczeństwie informacyjnym*. Red. J. KAMIŃSKA, B. ŻOŁĘDOWSKA-KRÓL. Warszawa 2009, s. 13–22.
149. GŁOWACKA E.: *Spoleczne korzyści z funkcjonowania bibliotek. Obszary, metody analizy i oceny*. „Przegląd Biblioteczny” 2013, z. 4, s. 431–439.
150. GOŁDA A.: *Teoria bibliografii w II Rzeczypospolitej*. Katowice 2018.
151. GONDEK E.: *Józefa Andrzeja Załuskiego dzieło bibliograficzne i bibliofilskie*. Katowice 2005.
152. GÓRA B.: *Mały leksykon polskich czasopism bibliotekarskich*. „Poradnik Bibliotekarza” 1989, nr 10, s. 27–29.
153. GÓRA B.: *Mały leksykon polskich czasopism bibliotekarskich*. „Poradnik Bibliotekarza” 1990, nr 9, s. 30–32.
154. GÓRA B.: *Mały leksykon polskich czasopism bibliotekarskich*. „Poradnik Bibliotekarza” 1990, nr 11/12, s. 31–34.

155. GÓRA B.: *Mały leksykon polskich czasopism bibliotekarskich*. „Poradnik Bibliotekarza” 1991, nr 1/2, s. 33–35.
156. GÓRA B.: *Regionalne czasopisma bibliotekarskie wydawane w Polsce (1953–1985)*. Kraków 1996.
157. GÓRA B.: *Regionalne i sublokalne czasopisma bibliotekarskie wydawane w Polsce w latach 1989–1994*. „Przegląd Biblioteczny” 1997, z. 4, s. 363–374.
158. GÓRNY M.: *Ocena efektywności udostępniania informacji w bibliotekach naukowych*. Poznań 1999.
159. GRODECKA Z.: *Stefan Vrtel-Wierczyński (1886–1963) : historyk literatury, bibliograf, profesor*. W: *Udział Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich w życiu naukowym i kulturalnym Poznania w Wielkopolski*. Red. J. ROZMIŁOWSKI. Poznań 2007, s. 170–173.
160. GRUCA A.: *Badania nad książką i jej rodzajami w Polsce po II wojnie światowej*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 165–185.
161. GRUCZYŃSKI S.J.: *Z dziejów bibliofilstwa polskiego*. W: *Książka, jej dzieje i funkcja społeczna*. Wrocław 1975, s. 83–97.
162. GRUSZKA Z.: „Przegląd Biblioteczny”: *monografia*. Warszawa 2012.
163. GRUSZKA Z.: *Przemiany na rynku prasy bibliotekarskiej i bibliologicznej w Polsce na początku XXI wieku. Definicja i najstarsze czasopisma bibliotekarskie i bibliologiczne*. W: *Bibliologia i informatologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2011, s. 151–166.
164. GRUSZKA Z.: *Udział Józefa Grycza w pracach nad „Przeglądem Bibliotecznym” w latach 1927–1939*. „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2011, z. 5, s. 41–52.
165. GRUSZKA Z.: *Zarys historii „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Forum Bibliotek Medycznych” 2015, nr 1, s. 318–330.
166. GRUŹEWSKI B.: *Książnice prowincjonalne w Galicji*. „Przegląd Powszechny” 1906, s. 1–27.
167. GRYCZ J.: *Bibliotekarstwo praktyczne w zarysie. Podręcznik i poradnik*. Warszawa 1945, 2 wyd. Wrocław 1951.
168. GRYCZ J.: *Historia bibliotek w zarysie*. Warszawa 1949.
169. GRYCZ J.: *Z dziejów i techniki książki*. Wrocław 1951.
170. GZELLA G.: „Pisma dla ludu” *pod zaborami w pierwszej połowie XIX wieku*. Toruń 1994.
171. GZELLA G.: *Ruskie prawo prasowe w drugiej połowie XIX wieku*. W: *W kręgu prasy*. T. 2. Red. G. GZELLA, J. GZELLA. Toruń 2001, s. 33–43.
172. HECKERMANN D.: *Stan badań nad ilustracją polskiej książki drukowanej*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1965, t. 1, s. 370–407.
173. HINC A.: *Jan Kiliński w legendzie historycznej*. „Czasy Nowożytnie” 2013, t. 26, s. 127–145.
174. *Historia i współczesność w badaniach bibliologicznych. Z prac Katedry Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego*. Red. J. KONIECZNA. Łódź 2007.
175. *Historia nauki polskiej*. T. 4, 1863–1918. Cz. 1 i 2. Red. B. SUCHODOLSKI. Wrocław 1987.
176. *Historia nauki polskiej*. T. 5, 1918–1951. Cz. 1 [Warunki rozwoju nauki polskiej]. Red. B. SUCHODOLSKI. Wrocław 1992.

177. *Historia prasy polskiej*. Red. J. ŁOJEK. T. 1, *Prasa polska w latach 1661–1864*. Warszawa 1976.
178. *Historia prasy polskiej*. Red. J. ŁOJEK. T. 2, *Prasa polska w latach 1864–1918*. Warszawa 1976.
179. HLEB-KOSZAŃSKA H.: *Adam Łysakowski. Życie i działalność*. „Przegląd Biblioteczny” 1971, z.1–4, s. 5–51.
180. HLEB-KOSZAŃSKA H.: *Normalizacja w zakresie bibliografii i bibliotekarstwa oraz reprodukcji dokumentacyjnej*. „Bibliotekarz” 1954, nr 2, s. 45–49.
181. HLEB-KOSZAŃSKA H.: *Spór o początki bibliografii w Polsce*. Warszawa 2003.
182. HUCZEK M., ŻOŁĘDOWSKA B.: *Statystyka dla bibliotekoznawców*. Sosnowiec 2003.
183. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. [T. 1, cz. 1], A–L. Composuerunt M. BOHONOS, E. SZANDOROWSKA; moderante A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wratislaviae 1970.
184. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. [T. 1, cz. 2], M–Z. Composuerunt M. BOHONOS, E. SZANDOROWSKA; moderante A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wratislaviae 1970.
185. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. 2, *Addenda, indices*. Composuerunt M. BOHONOS, M. SPANDOWSKI, E. SZANDOROWSKA; moderante A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wratislaviae 1994.
186. *Informacja naukowa: rozwój, metody, organizacja*. Red. Z. ŻMIGRODZKI, W. BABIK, D. PIETRUCH-REIZES. Warszawa 2006.
187. *Inkunabuly Biblioteki Jagiellońskiej*. Oprac. A. LEWICKA-KAMIŃSKA przy współudziale H. FRIEDBERG, M. KOWALCZYK, L. TABEAU. Kraków 1962.
188. *Inwentarz archiwum opactwa benedyktynek w Krzeszowie na Śląsku. Archiwalia z okresu niemieckiego*. Oprac. U. OSOSKO, R. SACHS. Wrocław 2016.
189. JABŁOŃSKI A.: *Łódzki „monument” króla Zygmunta Augusta*. Dostępny w World Wide Web: <http://www.secretera.pl/artykuly/39-lodzki--monument-krola-zygmunta-augusta> [dostęp: 21.02.2018].
190. JAGIELSKA J.: *Związki Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy z czasopismami zawodowymi*. „Przegląd Biblioteczny” 1997, z. 4, s. 435–438.
191. *Jakość usług bibliotecznych w społeczeństwie informacyjnym*. Red. J. KAMIŃSKA, B. ŻOŁĘDOWSKA-KRÓL. Warszawa 2009.
192. *Jan Muszkowski – ludzie, epoka, książki. Tradycje i kontynuacje*. Red. G. CZAPNIK, Z. GRUSZKA, J. LADORUCKI. Łódź; Warszawa 2014.
193. JANIĄK J.: *Bibliotekarstwo europejskie na łamach polskich czasopism fachowych z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Przegląd opinii, stanowisk, interpretacji*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1991, t. 2, s. 5–35.
194. JAROS V.: *Studia nad językiem i stylem pism naukowych Joachima Lelewela*. Częstochowa 2015.
195. JAROSŁAWIECKA-GĄSIOROWSKA M.: *Stan badań i próba dziejów oprawy artystycznej w Polsce*. „Prace Komisji Historii Sztuki” 1948, t. 9, s. 238–243.
196. JAROWIECKI J.: *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*. Kraków; Wrocław 2008.
197. JAROWIECKI J.: *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*. Kraków 1997.
198. JAROWIECKI J.: *Typologia i statystyka prasy lwowskiej w latach 1864–1939*. W: *Kraków–Lwów*. T. 4. Red. J. JAROWIECKI. Kraków 1999, s. 220–235.

199. JASIŃSKA S.: *Czasopisma emigracyjne w Bibliotece Kórnickiej*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, nr 2, s. 117–122.
200. JAWORSKI F.: *Lwowskie znaki biblioteczne (uzupełnienia)*. Lwów 1908.
201. JAWORSKI F.: *Lwowskie znaki biblioteczne*. Lwów 1907.
202. JAZDON A., JAZDON K.: *O próbie wyznaczenia standardów dla polskich bibliotek naukowych*. W: *Standardy biblioteczne. Wzorce i doświadczenia Unii Europejskiej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich i Biblioteki Narodowej*. Warszawa, 11 grudnia 2003. Red. J. WOŁOSZ. Warszawa 2003, s. 38–53.
203. JAZDON A.: *Normy, standardy, wskaźniki w zarządzaniu zbiorami*. W: *Badania porównawcze polskich bibliotek naukowych. Materiały z konferencji (Kraków, 19–21 września 2001)*. Kraków 2001, s. 111–128.
204. JAZDON A.: *O kategoryzacji bibliotek, czyli czy warto porównywać biblioteki, a jeśli tak to jak, po co, dla kogo i kto miałby to robić*. W: *Standaryzacja kosztów w bibliotekach naukowych*. Kazimierz Dolny 20–22.09.2000. Lublin 2000, s. 61–89.
205. JAZDON A.: *Wydawcy poznańscy 1815–1914. Kształtowanie środowiska i repertuaru wydawniczego*. Poznań 2012.
206. JĘDRZEJOWSKA A.: *Książka polska we Lwowie w XVI w.* Lwów; Warszawa 1928.
207. JUDA M., TEODOROWICZ-HELLMAN E., LUNDGREN R.: *Polonika w bibliotece katedralnej w Strängnäs / The Polonica in the Library of Strängnäs Cathedral*. Sztokholm 2011.
208. JUDA M.: *Starodruki z biblioteki oo. reformatów w Warszawie: przechowywane w bibliotece księży marianów w Lublinie*. W: *Dawnych ksiąg niesyty: tom studiów dedykowany profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin*. Red. I. IMAŃSKA, A. WAGNER. Toruń 2016, s. 127–142.
209. JUDA M.: *Powojenne polskie badania nad historią ruchu wydawniczego w Polsce: dorobek i postulaty badawcze*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 141–164.
210. *Jura Gajdzica – rodzimy klejnot Cisownicy*. Red. W. PIEŃKOWSKI. Cisownica 2010.
211. JUSZCZAKOWSKA H.: *Z badań nad załuscianami w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego*. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1976, z. 2, s. 35–76.
212. KADŁUBIEC K.D.: *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*. Czeski Cieszyn 1987.
213. KALCZYŃSKA M.: *Kazimierz Woźnicki (1878–1949) – literat, publicysta, dziennikarz, polityk i bibliofil oraz jeden z bibliotekarzy donatorów Muzeum Narodowego w Rapperswilu. Na podstawie spuścizny znajdującej się w Bibliotece Polskiej w Paryżu*. „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2010, z. 11, s. 223–239.
214. KALISZUK J.: „*Codices deperditi*”. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej. T. 1–3. Wrocław 2016.
215. KAŁAMAJSKA-SAEED M.: *Archiwum i biblioteka klasztoru brygidek w Grodnie. Inwentarz z 1925 r. i stan współczesny*. Wrocław 2015.
216. KANDULSKA I.: *Mieczysław Leitgeber – poznański księgarz, wydawca i działacz oświatowy*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1977, z. 13, s. 83–114.
217. KAPLITA M.: *Kierunki prac bibliologicznych dotyczących Śląska we Wrocławiu w latach 1945–1975*. „Studia Bibliologiczne” 2010, t. 18, s. 137–149.

218. *Karol Estreicher (1827–1908) bibliograf, bibliotekarz, historyk teatru. Sesja Jubileuszowa w 100. rocznicę śmierci Karola Estreichera*. Warszawa, 22 października 2008. Red. J. TARASIEWICZ. Warszawa 2009.
219. KARPUK W.: *Nieznana Biblia z biblioteki Zygmunta Augusta*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1996, t. 65, s. 351–356.
220. *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*. T. 1, *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014.
221. *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*. T. 2, *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014.
222. *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*. T. 3, *Źródła. Skutki kasat XVIII i XIX w. Kasata w latach 1954–1956*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014.
223. *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*. T. 4, *Dokumentacja*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014.
224. *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. Tom 7, *Sła–Ż. Addenda*. Red. H. MIECZKOWSKA. Warszawa 2017.
225. *Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum*. Red. D. SIDORCZUK-MULAK. Zbiory wrocławskie oprac. A. FRANCZYK-CEGŁA, M. MINKOWSKA, G. ROLAK, zbiory lwowskie oprac. I. KACHUR. Wrocław 2017.
226. *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu*. Na podstawie materiałów Kazimierza Piekarskiego opracowała A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1956.
227. *Katalog inkunabułów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: kontynuacja katalogu Alodii Kaweckiej-Gryczowej*. Oprac. E. TRILLER. Wrocław 1963.
228. *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*. Red. M. MALICKI, E. ZWINOGRODZKA. Oprac. M. GOŁUSZKA, M. MALICKI, W. PTAK-KORBEL, Z. WAWRYKIEWICZ, E. ZWINOGRODZKA, T. I, A–Ł. Kraków 1991; T. II, M–Ż. Kraków 1994; T. III, *Indeksy*. Kraków 1995.
229. *Katalog starych druków Biblioteki Kórnickiej*. T. 1, *Polonica XVI wieku*. Cz. 2, *Nowe nabytki i uzupełnienia*. Oprac. P. BUCHWALD-PELCOWA. Wrocław 1969.
230. *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy: inkunabuły*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA, M. SPANDOWSKI. Warszawa 2005, wyd. 2 zm.
231. *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. Cz. 1, *Inkunabuły*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Warszawa 1949.
232. *Katalog starych druków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy*. Cz. 2, *Polonica XVI wieku*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA przy współudziale J. ADAMCZYK. Warszawa 1957.
233. KAWAŁEC A.: *Książdz Franciszek Siarczyński. Życie i działalność*. Wrocław 2007.
234. KAWECKA-GRYCZOWA A.: *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego*. Wrocław 1974.
235. KAWECKA-GRYCZOWA A.: *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*. Wrocław 1988.

236. KAWECKA-GRYCZOWA A.: *Dzieje drukarstwa w Polsce XV–XVI w. Stan badań i postulaty*. W: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. GRZESZCZUK, A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1975, s. 9–32.
237. KAWECKA-GRYCZOWA A.: *Radość i tragizm w życiu Kazimierza Piekarskiego*. W: *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Wrocław 1974, s. 252–253.
238. *Kazimierz Dobrowolski – człowiek i uczony: praca zbiorowa w stulecie urodzin*. Red. W. BIEŃKOWSKI, W. KWAŚNIEWICZ. Kraków 1994.
239. KEMPA A.: *Nasz poprzednik (W 80. rocznicę „Bibliotekarza”)*. „Poradnik Bibliotekarza” 1999, z. 4, s. 10–11.
240. KLUKOWSKI B.: *Księgarstwo i zawód księgarza w Polsce*. Warszawa 2008.
241. KLUKOWSKI B.: *Sto lat „Przeglądu Księgarskiego”*. *Trudna kronika tytułu*. „Wiadomości Księgarskie” 2010, nr 2, s. 74–76.
242. KŁOSSOWSKA M.: *Aleksander Wiktor Bohatkiewicz (Pierwszy wileński teoretyk i wykładowca bibliografii)*. „Studia o Książce” 1971, nr 2, s. 221–239.
243. KŁOSSOWSKI A.: *Nieznane warszawskie czasopismo drukarskie („Z dziedziny sztuki drukarskiej” 1878–1879)*. „Roczniki Biblioteczne” 1964, z. 3–4, s. 509–531.
244. KŁOSSOWSKI A.: *Pierwsze warszawskie czasopismo [„Z dziedziny sztuki drukarskiej” 1878–1879]*. „Poligrafika” 1965, nr 5, s. 124–125.
245. KŁOSSOWSKI A.: *Rola księgarstwa i drukarstwa polskiego na obczyźnie. Stan i problematyka badań*. „Studia o Książce” 1970, t. 1, s. 133–158.
246. KŁOSSOWSKI A.: *Wydawnictwa ciągłe Resortu Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z zakresu nauki o książce i bibliotece*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” R. 6, 1970, s. 297–313.
247. KŁUDKIEWICZ K.: *Spisy i katalogi wielkopolskich bibliotek klasztornych z klasztorów skasowanych w Wielkopolsce pod rządami Prus do połowy XIX w.: charakterystyka i znaczenie*. „Hereditas Monasteriorum” 2015, t. 6, s. 101–142.
248. KMIECIK Z. [i in.]: *Prasa polska w latach 1864–1918*. Warszawa 1976.
249. KMIECIK Z.: *Przegląd periodyków fachowych w Królestwie Polskim (1864–1885). Pisma bibliograficzne, ekonomiczne, prawnicze, techniczne, rolnicze i medyczne*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1971, t. 10, z. 1, s. 33–52.
250. KOCHAŃSKA B.: *Stefan Vrtel-Wierczyński (1886–1963): bibliograf i bibliotekarz na łamach prasy*. W: *Rola książki w integracji ziem polskich w XIX w.* Red. B. KOSMANOWA. Bydgoszcz 2000, s. 145–156.
251. KOCOWSKI B.: *Śląski egzemplarz Turrecrematy: Explanatio in Psalterium w świetle badań porównawczych*. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego, Seria A” R. 13, 1958. Wrocław 1961, s. 26–27.
252. KOCOWSKI B.: *Śląskie egzemplarze Turrecrematy „Explanatio in Psalterium” i Plateanus „Opus restitutionum” w świetle badań porównawczych*. „Roczniki Biblioteczne” 1961, z. 1–4, s. 211–229.
253. KOCOWSKI B.: *Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków*. „Przegląd Biblioteczny” 1951, z. 1–2, s. 72–84.
254. KOCÓJOWA M.: *Metoda topograficzna w badaniach nad książką i biblioteką*. W: *Studia bibliograficzno-bibliologiczne. Praca zbiorowa dla uczczenia 45-lecia pracy naukowej prof. W. Bieńkowskiego*. Red. M. KOCÓJOWA. Kraków 1995, s. 165–173.

255. KOCÓJOWA M.: *Nauka o informacji, bibliotece i komunikacji społecznej – dlaczego wspólnie? (niektóre aspekty terminologiczne)*. „Przegląd Biblioteczny” 2003, z. 1–2, s. 93–105.
256. KOCÓJOWA M.: *Potrzeby i oczekiwania w zakresie badań proveniencyjnych*. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi”. Warszawa 1993. Z. specj., s. 329–335.
257. KOCÓJOWA M.: *Rozważania nad wyborem podstawy źródłowej w badaniach bibliologicznych (na przykładzie okresu niewoli narodowej)*. „Studia o Książce” 1985, t. 15, s. 19–38.
258. KOLASA J.: *Bibliografia czasopisma Zakładu Narodowego im. Ossolińskich 1828–1869*. „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1957, t. 5, s. 475–576.
259. KOLASA W.M.: *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku). Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*. Kraków 2013.
260. KOLENDO J.: *Rękopisy z „Collectio Regia” w Kijowie dotyczące wykopalisk w Veleii*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2004, t. 36, s. 265–268.
261. KOLENDO J.: *Rękopiśmienne opisy wykopalisk w Veleii w bibliotece na Zamku Warszawskim. Przyczynek do oceny roli antyku w zbiorach króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*. „Światowit. Rocznik Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego” 1999, t. 1 (42), fasc. A: *Archeologia Śródziemnomorska i Pozaeuropejska*, s. 37–48.
262. KOŁODZIEJSKA J.: *Bibliotekarze w walce o ustawę biblioteczną w okresie międzywojennym*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, t. 2, s. 53–67.
263. KOŁODZIEJSKA J.: *Bibliotekoznawstwo porównawcze*. W: *Metodologia bibliotekoznawstwa i nauki o informacji naukowej. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej oraz Bibliotekę Główną UAM (17–18.12.1976)*. Red. S. KUBIAK. Poznań 1976, s. 23–29.
264. KOŁODZIEJSKA J.: *Wpływ Biblioteki Narodowej na kształtowanie nowoczesnego bibliotekarstwa w Polsce*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1978, t. 14, s. 55–65.
265. KONDEK S.A.: *Zagadnienia wydawnicze i księgarskie: skrypt*. Warszawa 2010.
266. KONIECZNA J.: *Udział akademickiego bibliotekoznawstwa w rozwoju bibliologii i informatologii w Polsce w latach 1945–2015*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 7–40.
267. KONOPKA M.: *Adam Dominik Bartoszewicz. Redaktor, księgarz i wydawca lwowski*. Kraków 1995.
268. *Konstytucja 3 Maja 1791. Statut Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji*. Oprac. J. KOWECKI, przedmową opatrzył B. LEŚNODORSKI. Warszawa 1981.
269. KORASZEWSKI J.: *Kilka słów o Bibliotece Szersznika w Cieszynie*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1957, nr 3, s. 142–145.
270. KORCZYŃSKA-DERKACZ M.: *Czasopiśmiennictwo naukowe XIX wieku. – definicje i typologia*. „Roczniki Biblioteczne” 1992, z. 1–2, s. 209–218.
271. KORCZYŃSKA-DERKACZ M.: *Działalność Rady Książki w Polsce (1945–1947)*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2012, t. 10, s. 40–58.
272. KORCZYŃSKA-DERKACZ M.: *Problematyka badań nad czasopiśmiennictwem naukowym*. „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 2, s. 281–303.
273. KORCZYŃSKA-DERKACZ M.: *Typy informacji o książce w krakowskim czasopiśmie „Przegląd Polski” (1866–1914): (komunikat)*. W: *Kraków–Lwów*. T. 5. Red. J. JAROWIECKI. Kraków 2001, s. 491–498.

274. KOREDZUK B.: *Kształtowanie się definicji i zakresu bibliologii w polskich encyklopediach i słownikach XIX i XX wieku*. W: *Oblicza kultury książki. Prace i studia z bibliologii i informacji naukowej*. Red. M. KOMZA i in. Wrocław 2005, s. 53–75.
275. KOREDZUK B.: *Początki teorii bibliologii: „Dictionnaire raisonné de bibliologie” (1802–1804) Gabriela Etienne’a Peignota: analiza i recepcja*. Wrocław 2005.
276. *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego: 1724–1736*. Oprac. B.S. KUPŚĆ, K. MUSZYŃSKA. Wrocław 1967.
277. KORNECKA J.: *Bibliotekarz. Lata 1929–1939*. „Bibliotekarz” 1963, nr 11, s. 328–335.
278. KORNECKA J.: *Kronika ważniejszych wydarzeń bibliotekarskich w latach 1918–1939*. „Informator Bibliotekarza i Księgarza” 1970, s. 83–96.
279. KORPAŁA J.: *Biblioteka Publiczna Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, s. 379–396.
280. KORPAŁA J.: *Dzieje „Bibliografii Polskiej” Karola Estreichera (w osiemdziesiąt rocznicę ukazania się I tomu)*. „Przegląd Biblioteczny” 1952, z. 1, s. 54–73.
281. KORPAŁA J.: *Dzieje bibliografii w Polsce*. Warszawa 1969.
282. KORPAŁA J.: *Przegląd polskich czasopism bibliotekarskich*. „Przegląd Biblioteczny” 1977, z. 3, s. 251–279.
283. KOŚCIŃSKI J.A.: *„Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”: informacja*. „Przegląd Biblioteczny” 1997, z. 4, s. 393–395.
284. KOSMAN M.: *„Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” spojrzenie wstecz i perspektywy*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1977, z. 13, s. 5–18.
285. KOSMAN M.: *Dzieje Biblioteki Kórnickiej w świetle dotychczasowych badań*. „Przegląd Biblioteczny” 1977, z. 4, s. 377–386.
286. KOSMANOWA B.: *Prasa polska i jej odbiorcy. Cz. IV, Rola prasy w procesie kształtowania się nowoczesnego narodu polskiego (połowa XIX – początki XX wieku)*. W: *Media dawne i współczesne*. Red. B. KOSMANOWA. Poznań 2009, t. 4, s. 5–25.
287. KOSMANOWA B.: *Prasa polska i jej odbiorcy. Część V, Prasa II Rzeczypospolitej i jej rola w procesie kształtowania się nowoczesnej państwowości*. W: *Media dawne i współczesne*. Red. B. KOSMANOWA. Poznań 2010, t. 5, s. 5–18.
288. KOSMANOWA B.: *Przegląd badań nad historią bibliotek w Polsce*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1981, t. 16, s. 47–78.
289. KOSSARZECKI K., SZYLLER S.: *Polskie zbiory rękopiśmienne w Sankt Petersburgu. Z prac nad zbiorami dawnej Biblioteki Załuskich. W: Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. Red. W. WALCZAK, K. ŁOPATECKI, t. 6, Białystok 2013, s. 171–185.
290. KOSSARZECKI K., SZYLLER S.: *Rękopisy Biblioteki Załuskich w Sankt Petersburgu*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2013, t. 44, s. 243–258.
291. KOSSARZECKI K.: *Z prac Biblioteki Narodowej nad inwentarzem zachowanych rękopisów z dawnej Biblioteki Załuskich*. „Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017, tom spec.: *Polonika w zbiorach obcych*, s. 263–270.
292. KOSSECKA T.: *Gabinet rycin króla Stanisława Augusta*. Warszawa 1999.
293. KOWALEWSKA J.T.: *Szkic z dziejów cenzury w zaborze pruskim w 2. połowie XIX wieku*. „Roczniki Biblioteczne” 2005, s. 287–294.
294. KOWALSKI Z.: *Program poprawy stanu bibliotekarstwa polskiego w dobie Komisji Edukacji Narodowej*. „Biuletyn Biblioteki UMCS” R. 29, 1981, druk 1983, s. 7–23.

295. KOZACZYŃSKA B.: *Centralistyczna organizacja sieci bibliotek w Wojsku Polskim (1919–1936)*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2004, s. 127–149.
296. KOZŁOWSKI E.: *Tajna prasa powstania styczniowego*. „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 3, s. 3–5.
297. KOZŁOWSKI J.: *Biblioteka Załuskich w dwunastu odsłonach*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2001, t. 33–34, s. 17–56.
298. KOZŁOWSKI J.: *Biblioteka Załuskich*. „Arcana” 1997, nr 6, s. 18–34.
299. KOZŁOWSKI J.: *Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich*. Wrocław 1986.
300. KOZŁOWSKI J.: *Źródła do rekonstrukcji Biblioteki Załuskich*. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, t. 15, s. 27–42.
301. KRÓL J.: *Leopold Jan Szersznik – jego działalność i kontakty z budzicielami czeskimi*. „Zaranie Śląskie” 1962, z. 1, s. 3–24.
302. KRZYŻEWSKI T.: *50 lat bibliofilstwa polskiego (1917–1967)*. „Bibliotekarz” 1966, nr 1, s. 327–330.
303. *Ks. Leopold Jan Szersznik znany i nieznan. Materiały z konferencji naukowej. Cieszyń, 6–7 listopada 1997*. Cieszyn 1998.
304. *Książka polska w okresie zaborów: wybrane problemy metodologii i dydaktyki bibliologii, bibliotekoznawstwa i informatologii*. Red. M. KOCÓJOWA. Kraków 1991.
305. *Książka zawsze obecna: prace ofiarowane profesorowi Krzysztofowi Migoniowi*. Red. B. BIEŃKOWSKA i in. Wrocław 2010.
306. *Książka, biblioteka, informacja: między podziałami a wspólnotą*. Red. J. DZIENIAKOWSKA. Kielce 2007.
307. *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827–1908)*. *Studia i rozprawy*. Red. R. HENNEL. Kraków 1964.
308. KUBÓW S.: *Książka i biblioteka w pracach Heleny Radlińskiej*. „Studia o Książce” 1977, nr 7, s. 139–150.
309. KUBÓW S.: *Sylwetki polskich bibliologów*. Wrocław 1983.
310. KUCHARCZYK G.: *Cenzura pruska w Wielkopolsce w czasach zaborów 1815–1914*. Poznań 2001.
311. KUCHARSKA A., SARZYŃSKA S., ZUZIAK S.: *Prolegomena do badań nad Katechizmem brzeskim w świetle początków brzeskiej drukarni*. „Tematy i Konteksty” 2016, nr 16, s. 73–82.
312. KULPIŃSKA K.: *Polska grafika artystyczna dwudziestolecia międzywojennego. Spór o miejsce wśród sztuk plastycznych w ówczesnej teorii i krytyce*. W: *Metodologia, metoda i terminologia grafiki i rysunku. Teoria i praktyka*. Red. J. TALBIERSKA. Warszawa 2014, s. 51–64.
313. KUMANIECKI K.: *O odnalezionej „Retoryce” Filipa Kallimacha*. Warszawa 1948.
314. KUPŚĆ B.S.: *Korespondencja Załuskich jako źródło historyczne do dziejów kultury polskiej wieku Oświecenia*. „Roczniki Biblioteczne” 1961, s. 231–251.
315. KUPŚĆ B.S.: *Polonica rękopiśmienne w Bibliotece im. Sałtykowa-Szczedriny i w niektórych innych zbiorach w Leningradzie*. „Przegląd Biblioteczny” 1958, z. 1, s. 46–54.
316. KUPŚĆ B.S.: *Z dziejów fundacji Biblioteki Załuskich*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1965, t. 1, s. 258–293.
317. KURDYBACHA E.: *Zarys historii bibliografii do 1939 roku (ze szczególnym uwzględnieniem Polski)*. Warszawa 1960.

318. KURZEŁOWSKI J.: *Jerzy Gajdzica (1777–1840)*. „Zwrot” 1970, nr 5, s. 14–15.
319. KUŹMINA D.: *Katechizmy w Rzeczypospolitej XVI i początku XVII wieku*. Warszawa 2002.
320. KWIATKOWSKA M.: *Wpływ cenzury rosyjskiej na rozwój naukowego ruchu wydawniczego w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. W: *Historia i współczesność w badaniach bibliologicznych. Z prac Katedry Bibliotekoznawstwa i Informatyki Uniwersytetu Łódzkiego*. Red. J. KONIECZNA. Łódź 2007, s. 21–54.
321. LACHENDRO J.: *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918–1939*. Kraków 2006.
322. LANGER H.: *Obraz Biblioteki Wzorowej na łamach periodyków Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy (1929–1939)*. „Bibliotheca Nostra” 2016, nr 3, s. 73–85
323. LECH M.J.: *Stan badań nad historią książki polskiej 1850–1918*. „Przegląd Biblioteczny” 1974, z. 4, s. 403–411.
324. LEPALCZYK I.: *Helena Radlińska – życie i twórczość*. Toruń 2001.
325. LEŚNIAKOWSKA M.: *Jan Koszczyk Witkiewicz (1881–1958) i budowanie w jego czasach*. Warszawa 1998.
326. LEWICKA L.: *Troska o fachowe przygotowanie zawodowe pracowników bibliotek w życiu i działalności Alodii Kaweckiej-Gryczowej i Józefa Grycza*. „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2011, t. 5, s. 109–122.
327. LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Dzieje oprawy książkowej w Polsce. Stan badań, problematyka i postulaty*. W: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. GRZESZCZUK, A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1975, s. 44–68.
328. LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej. Katalog przybytków za lata 1962–1967*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1968, z. 2, s. 5–57.
329. LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Jeszcze inkunabuły Biblioteki Jagiellońskiej*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1977, nr 1–2, s. 41–51.
330. LEWICKA-KAMIŃSKA A.: *Mszwały krakowskie z przełomu XV i XVI wieku (czy Jerzy Stuchs drukował w Krakowie?)*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. 23, 1973, s. 131–150.
331. LEWICKI K.: *Jerzy Samuel Bandtkie Profesor Bibliografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1811–1835*. „Roczniki Biblioteczne” 1972, z. 1–2, s. 113–138.
332. LEWKOWICZ J.: *Wizerunek pracownika biblioteki akademickiej kreowany w polskiej literaturze zawodowej dwudziestolecia międzywojennego*. W: *Biblioteka jako „trzecie miejsce”. Międzynarodowa Konferencja Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego: materiały konferencyjne*. Red. M. WROCŁAWSKA, J. JERZYK-WOJTECKA. Łódź 2011, s. 189–202.
333. LISOWSKI M.: *Księgoznawstwo. Przedmiot i zadania*. „Studia o Książce” 1973, t. 4, s. 196–201.
334. LISOWSKI S.: *Do dziejów biblioteki Zygmunta Augusta*. W: *Studia nad książką poświęconie pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 241–249.
335. *Listy Kazimierza Piekarskiego do Ludwika Bernackiego z lat 1919–1939*. Oprac. i wstęp M. MATWIJÓW. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 39–62.
336. *Listy Kazimierza Piekarskiego do Zygmunta Mocarskiego*. Oprac. U. PASZKIEWICZ. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1981/1982 [druk 1986], t. 17/18, s. 353–375.

337. ŁASKARZEWSKA H.: *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*. W: *Historyczne Księgozbiory Warszawskie*. Vol. I [Sesje Varsavinistyczne, zesz. 5], Warszawa 1995, s. 7–17.
338. ŁASKARZEWSKA H.: *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego przechowywana w Kijowie*. „Cenne, Bezcenne, Utracone” 1997, nr 4, s. 10–11.
339. ŁASKARZEWSKA H.: *Dzieje wędrowek biblioteki ostatniego polskiego króla*. Warszawa-Krzemieniec-Kijów. „Rocznik Warszawski” 1997, t. 26, s. 27–46.
340. ŁASKARZEWSKA H.: *Józef Grycz wobec problemów integralności i prawa własności księgozbiorów. Elementy strategii*. W: *Dawnych ksiąg niesyty. Tom studiów dedykowanych Profesorowi Januszowi Tondelowi na siedemdziesięciolecie urodzin*. Red. I. IMAŃSKA, A. WAGNER. Toruń 2016, s. 45–72.
341. ŁASKARZEWSKA H.: *Księgozbiór króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w Kijowie. Historia, stan obecny, rejestracja*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 1996, nr 2, s. 7–12.
342. ŁASKARZEWSKA H.: *Ma grande bibliothèque du Château*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2001, t. 33/34, s. 219–228.
343. ŁASKARZEWSKA H.: *Nasza niepamięć. Losy zbiorów polskich w latach 1914–1920*. „Roczniki Biblioteczne” 2014, s. 49–86.
344. ŁASKARZEWSKA H.: *The library of Stanisław August Poniatowski, the last King of Poland*. „Polish Libraries Today” 2001, vol. 5, s. 30–34.
345. ŁODYŃSKI M.: *Rola Edwarda Kuntzego w bibliotekarstwie polskim*. „Przegląd Biblioteczny” 1957, nr 2/3, s. 97–105.
346. ŁOJEK J., MYŚLIŃSKI J., WŁADYKA W.: *Dzieje prasy polskiej*. Warszawa 1988.
347. ŁOJEK J.: *Prasa w życiu społeczeństwa polskiego w epoce rozbiorów*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1982, nr 3–4, s. 133–144.
348. ŁUNIEWSKI J.: *Biblioteki paulińskie polskiej prowincji w okresie kasaty zakonów*. W: *Wspólnota pamięci: studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Red. J. GWIŹDZIK, J. MALICKI. Katowice 2006, s. 323–336.
349. ŁUSZPAK A.: *Filozoficzne inspiracje poglądów bibliologicznych Adama Łysakowskiego*. W: *Oblicza kultury książki. Prace i studia z bibliologii i informacji naukowej*. Red. M. KOMZA, K. MIGOŃ, M. SKALSKA-ZŁAT. Wrocław 2005, s. 77–93.
350. ŁUSZPAK A.: *Library philosophy – metateoria biblioteczna czy nowy kierunek badawczy?* „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2011, nr 2, s. 85–104.
351. ŁUSZPAK A.: *O potrzebie filozoficznej refleksji w nauce o książce – filozoficzne inspiracje Karola Głombiowskiego*. „EBIB” 2007, nr 10 (91), grudzień/styczeń. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2007/91/a.php?luszpak> [dostęp: 15.02.2018].
352. ŁYSAKOWSKI A.: *Określenie bibliografii. Przedmiot, metody i zadania na tle nauki o książce*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” Warszawa 1950, t. 3, nr 2, s. 15–43.
353. ŁYSAKOWSKI A.: *Przedmiot i zadania bibliografii*. W: *Wykłady z dokumentacji naukowo-technicznej*. Warszawa 1951, s. 68–83.
354. ŁYSAKOWSKI A.: *Zagadnienie treści i wartości książki w bibliografii. Rozprawę tę dokończyła na podstawie materiałów pozostawionych przez autora Maria Dembowska*. „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” Warszawa 1953, t. 3, nr 9, s. 197–233.
355. MAJ J.: *Statystyka w bibliotece i jej otoczeniu*. Warszawa 2007.

356. MAJKOWSKA-ALEKSIEWICZ A.: *Rola książki w kształtowaniu więzi międzypolowej w pierwszej połowie XIX w.* „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo”. 1995, t. 19, s. 75–89.
357. MAJOREK C.: *Metoda porównawcza w badaniach historycznooświatowych.* „Przegląd Humanistyczny” 1979, nr 7, s. 11–32.
358. MAJZNER M.: *Droga Jana Muszkowskiego do nauki o książce.* „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1998, z. 8, s. 51–62.
359. MAKLES K.: *Prasa Centralnych Związków Samorządowych w Drugiej Rzeczypospolitej.* Katowice 2014.
360. MAKOWSKI M., SPYRA J., SZELONG K.: *Zbiory i fundacja Szersznika po 1814 r. W: 190 lat założenia Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika (1802–1992).* Cieszyn 1993, s. 81–90.
361. MAŁECZYŃSKA K.: *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów.* Wrocław 1987.
362. MAŁECZYŃSKA K.: *Kształtowanie się zawodu bibliotekarza w Polsce do 1914 r.* „Roczniki Biblioteczne” 1982, z. 1–2, s. 41–56.
363. MAŁECZYŃSKA K.: *Papiernictwo polskie przed „potopem” szwedzkim. Stan badań – problematyka – postulaty badawcze.* W: *Dawna książka i kultura: materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce.* Red. S. GRZESZCZUK, A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1975, s. 115–131.
364. MAŁECZYŃSKA K.: *Rozwój poglądów na publiczne udostępnianie książki w okresie zaborów.* „Roczniki Biblioteczne” 1979, z. 1, s. 81–105.
365. MAŁECZYŃSKA K.: *Stan i perspektywy badań nad historią czytelnictwa w Polsce.* „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 99–112.
366. MANTEUFFLOWA M.: *Gospodarka dubletami w Bibliotece Załuskich.* „Roczniki Biblioteczne” 1960, z. 1–2, s. 43–79.
367. MANTEUFFLOWA M.: *Księgozbiór Józefa Załuskiego w Lotaryngii i jego droga do Polski.* „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, t. 2, s. 338–360.
368. MARKIEWICZ H.: *Pozytywizm.* Warszawa 2006.
369. MARSZAŁEK L.: *Zagadnienia wydawnicze w nauce o książce.* W: *Metodologia bibliotekoznawstwa i nauki o informacji naukowej.* Red. S. KUBIAK. Poznań 1976, s. 47–63.
370. MARUSZAK E.: *Nieznane księgi ze zbiorów Zygmunta II Augusta. Monumenty w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu.* „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 3, s. 19–22.
371. MASSAŁSKI A.: *Źródła do dziejów książki w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX i początkach XX wieku, występujące w drukach urzędowych rosyjskich władz oświatowych.* „Studia o Książce” 1985, t. 15, s. 105–114.
372. MATCZUK A.: *Prace nad zorganizowaniem urzędowej bieżącej bibliografii narodowej w Polsce w okresie międzywojennym (1918–1928).* „Folia Bibliologica” 1986/1987, t. 34/35, s. 113–125.
373. *Materiały źródłowe dotyczące dziejów kamedulskiej jurydyki w podwarszawskiej Pradze z lat 1666–1717.* Wydał Ł. TRUŚCIŃSKI przy współpracy P. KLINTA. Wrocław 2015.
374. MĘŻYŃSKI A.: *Biblioteki naukowe w Polsce w poszukiwaniu tożsamości.* „Przegląd Biblioteczny” 2005, z. 3, s. 277–296.
375. MĘŻYŃSKI A.: *Biblioteki Warszawy w latach 1939–1945.* Warszawa 2010.

376. MĘŻYŃSKI A.: *Czasopisma księgo- i bibliotekoznawcze w Polsce. Kryteria ocen, wybrane przykłady*. W: *Dokument, książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim*. Red. M. SKALSKA-ZŁAT, A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ. Wrocław 2008, s. 157–165.
377. MĘŻYŃSKI A.: *Ocena 25 zeszytów „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”: (1929–2001)*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 2003, z. 26, s. 251–270.
378. MĘŻYŃSKI A.: *Związek Bibliotekarzy Polskich w IFLA. Początki współpracy*. „Przegląd Biblioteczny” 2017, z. 2, s. 147–156.
379. *Między przeszłością a przyszłością: książka, biblioteka, informacja naukowa – funkcje społeczne na przestrzeni wieków*. Red. M. PRÓCHNICKA, A. KORYCIŃSKA-HURAS. Kraków 2007.
380. MIGOŃ K.: *Bibliologia – nauka o kulturze książki*. „Nauka” 2005, nr 2, s. 49–57.
381. MIGOŃ K.: *Bibliologia w świecie*. W: *Wiedza o książce w nauce i dydaktyce*. Red. M. KISIŁOWSKA, J. PUCHALSKI, D. KUŻMINA. Warszawa 2000, s. 10–25.
382. MIGOŃ K.: *Bibliologia wobec medjoznawstwa: izolacja, komplementarność czy integracja*. W: *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej: przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*. Red. M. JUDA. Lublin 2002, s. 13–18.
383. MIGOŃ K.: *Bibliologia wśród innych nauk. Koncepcje, realizacje, perspektywy*. W: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Red. D. KUŻMINA. Warszawa 2007, s. 13–24.
384. MIGOŃ K.: *Bibliologiczne problemy książki ilustrowanej*. W: *Sztuka książki. Historia, teoria, praktyka*. Red. M. KOMZA. Wrocław 2003, s. 13–21.
385. MIGOŃ K.: *Centralne kategorie bibliologii Adama Łysakowskiego*. W: *Adam Łysakowski bibliotekarz, bibliograf, bibliolog*. Red. L. PALUSZKIEWICZ-HORUBAŁA. Warszawa 2003, s. 43–52.
386. MIGOŃ K.: *Co to jest nauka o książce? W: Książka, jej dzieje i funkcja społeczna*. Wrocław 1975, s. 11–21.
387. MIGOŃ K.: *Główne kierunki i perspektywy teorii księgoznawstwa*. „Studia o Książce” 1982, t. 12, s. 5–17.
388. MIGOŃ K.: *Historia czytelnictwa według Karola Głombiowskiego*. „Rocznik Gdański” 2001, t. 61, z. 2, s. 9–18.
389. MIGOŃ K.: *Kasaty klasztorów w XVIII i XIX w. a narodziny współczesnego bibliotekarstwa*. W: *Bibliotheca Lindiana. Samuel Bogumił Linde (1771–1847) pierwszy dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. W 165. rocznicę śmierci*. Red. M. CUBRZYŃSKA-LEONARCZYK we współpracy z H. MIECZKOWSKĄ. Warszawa 2015, s. 57–64.
390. MIGOŃ K.: *Książka przyszłością kultury*. „Przegląd Biblioteczny” 2001, z. 3, s. 273–279.
391. MIGOŃ K.: *Metodologia badań księgoznawczych*. W: *Metodologia bibliotekoznawstwa i nauki o informacji naukowej*. Red. S. KUBIAK. Poznań 1976, s. 65–73.
392. MIGOŃ K.: *Nauka o książce. Zarys problematyki*. Wrocław 1984.
393. MIGOŃ K.: *O nazwie dyscypliny, którą uprawiamy*. „Przegląd Biblioteczny” 1993, z. 1–2, s. 109–113.
394. MIGOŃ K.: *Rola terminologii w prezentacji wiedzy księgoznawczej*. „Przegląd Biblioteczny” 2003, z. 1–2, s. 77–83.
395. MIGOŃ K.: *Stefana Vrtela-Wierczyńskiego koncepcja bibliologii*. „Roczniki Biblioteczne” 1984, z. 1–2, s. 3–13.

396. MIGOŃ K.: *Teoria i metodologia nauki o książce*. „Przegląd Biblioteczny” 1983, z. 2–3, s. 177–184.
397. MIGOŃ K.: *U źródeł współczesnej historiografii książki: Kazimierz Piekarski i jego „Książka w Polsce XV i XVI wieku”*. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 23–37.
398. MIGOŃ K.: *Uwagi o rozwoju i perspektywach historiografii książki*. „Studia o Książce” 1975, s. 15–44.
399. MIGOŃ K.: *Współczesna nauka o książce. (Problematyka – metodologia – organizacja)*. „Studia o Książce” t. 4, 1973, s. 41–62.
400. MIGOŃ K.: *Z dziejów nauki o książce*. Wrocław 1979.
401. MIGOŃ K.: *Zmienne role i losy towarzystw bibliologicznych*. W: *Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane profesor B. Bieńkowskiej*. Warszawa 1993, s. 311–319.
402. MIKULSKI T.: *Historia literatury wobec zagadnień księgoznawstwa*. W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 65–77.
403. MIKUTOWICZ E.: *Księgozbiór podręczny – czy to już koniec?* „Bibliotekarz Podlaski” 2004–2005, nr 9–10, s. 21–27.
404. MIODOŃSKA B.: *Małopolskie malarstwo książkowe 1320–1540*. Warszawa 1993.
405. MLEKICKA M.: *Muszkowski jako bibliotekarz*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 179–196.
406. MLEKICKA M.: *Wykorzystanie źródeł drukowanych z lat 1795–1918 do badań nad dziejami książki polskiej (zarys metodologiczny)*. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1977, z. 3, s. 23–56.
407. MODELSKI T.: *Ossolineum i czeskie Muzeum Narodowe*. „Rocznik Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich” 1953, t. 4, s. 195–292.
408. MUSZKOWSKI J.: *Książka jako przedmiot nauki*. „Bibliotekarz” 1948, nr 10/11, s. 151–153.
409. MUSZKOWSKI J.: *Początki drukarstwa w Krakowie. Stan badań i problematyka aktualna*. „Prace Polonistyczne” 1950, Seria 8, s. 9–58.
410. MUSZKOWSKI J.: *Rada Książki*. „Przegląd Biblioteczny” 1947, z. 3–4, s. 141–155.
411. MUSZKOWSKI J.: *Życie książki: edycja krytyczna na podstawie wydania z 1951 r.* Oprac. G. CZAPNIK, Z. GRUSZKA; ze wstępem H. TADEUSIEWICZ. Warszawa 2015.
412. MUSZKOWSKI J.: *Życie książki*. Warszawa 1936, 2 wyd. Kraków 1951.
413. MUSZYŃSKI M.: *Proweniencje poloników XVI wieku w zbiorach Biblioteki Kórnickiej (Uzupełnienia do „Katalogu” Piekarskiego)*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1977, z. 13, s. 145–270.
414. MYDEL M.: *Wielkie i małe sprawy Kazimierza Piekarskiego wyczytane z listów do Aleksandra Birkenmajera*. „Roczniki Biblioteczne” 2009, t. 53, s. 63–80.
415. MYŚLIŃSKI J.: *Prasa konspiracyjna w Polsce do 1939 r.* „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, z. 4, s. 27–39.
416. *Nauka o książce, biblioteki i informacji we współczesnym świecie*. Red. M. BANACKA. Warszawa 2003.
417. NIKLEWICZÓWNA K.: *Piśmiennictwo hiszpańskie w Polsce w okresie staropolskim*. W: *Literatura staropolska w kontekście europejskim (Związki i analogie). Materiały konferencji naukowej poświęconej zagadnieniom komparatystyki (27–29 X 1975)*. Red. T. MICHAŁOWSKA, J. ŚLASKI. Wrocław 1977, s. 91–110.
418. NOWAK A.: *Nauka o książce w ujęciu Adama Łysakowskiego*. „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2007, nr 1–2, s. 168–173.

419. NOWAK Z.: *Stan i perspektywy badań nad historią książki na Pomorzu Gdańskim*. „Studia o Książce” 1988, t. 17, s. 127–157.
420. NOWODWORSKI W.: *„Bibliograficznych ksiąg dwoje” Joachima Lelewela. Studium historyczno-bibliograficzne na tle epok*. Wrocław 1959.
421. *Oblicza współczesnej bibliologii: konteksty i transgresje*. Red. G. CZAPNIK, Z. GRUSZKA, J. LADORUCKI. Łódź; Warszawa 2014.
422. OBRĘBSKI A.: *Literatura grecka w księgozbiorze biskupa płockiego i dyplomaty Piotra Dunin-Wolskiego (1531–1590)*. „Filomata” 1988, R. 58, nr 388, s. 409–418.
423. OBRĘBSKI A.: *Literatura łacińska w księgozbiorze biskupa płockiego i dyplomaty Piotra Dunin-Wolskiego*. „Filomata” 1991, R. 62, nr 405, s. 377–390.
424. OBRĘBSKI A.: *Niektóre aspekty rzymskiej misji biskupa płockiego, dyplomaty i bibliofila Piotra Dunin-Wolskiego*. „Miscellanea Łódzkie” 1994, nr 1, s. 63–72.
425. OBRĘBSKI A.: *Oblicze humanistyczne księgozbioru biskupa Piotra Dunin-Wolskiego*. W: *Cracovia litterarum: kultura umysłowa i literacka Krakowa i Małopolski w dobie Renesansu*. Red. T. ULEWICZ. Wrocław 1991, s. 429–441.
426. OBRĘBSKI A.: *Oprawy książek należących do przechowywanej w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej Volsziany*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. 41, 1991, nr 1–2, s. 133–145.
427. OBRĘBSKI A.: *Volsziana. Katalog renesansowego księgozbioru Piotra Dunina-Wolskiego biskupa płockiego*. Kraków 1999.
428. OBRĘBSKI A.: *Wokół księgozbioru biskupa płockiego Piotra Dunin-Wolskiego*. „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, t. 13, s. 81–116.
429. *Od księgoznawstwa przez bibliotekoznawstwo do nauki o informacji XXI. Prace dedykowane Annie Sitarskiej*. Białystok 2007.
430. OLCZAK-KARDAS M.: *Księgarstwo II Rzeczypospolitej w świetle ogłoszeń w „Przeglądzie Księgarskim”*. Kielce 2012.
431. OLCZAK-KARDAS M.: *Ruch wydawniczy w dwudziestoleciu międzywojennym – perspektywy badawcze*. W: *Bibliologia i informatologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2011, s. 125–135.
432. OLCZAK-KARDAS M.: *Rynek książki za granicą na łamach „Przeglądu Księgarskiego” w latach 1938–1939*. „Rocznik Świętokrzyski. Seria A. Nauki humanistyczne” 2010, t. 32, s. 31–43.
433. OLSZEWICZ W.: *Biblioteka królewska na Zamku Warszawskim*. „Roczniki Biblioteczne” 1969, z. 3–4, s. 557–569.
434. OLSZEWICZ W.: *Z dziejów bibliotek i miłośnictwa książek w Polsce w XVIII wieku*. „Roczniki Biblioteczne” 1968, z. 1–4, s. 51–95.
435. OSIEWALSKA A., OSIEWALSKI J.: *Wprowadzenie do analizy efektywności kosztowej polskich bibliotek akademickich*. W: *Wdrażanie nowoczesnych technik zarządzania w instytucjach non profit na przykładzie naukowej biblioteki akademickiej*. Red. A. SOKOŁOWSKA-GOGUT. Kraków 1998, s. 193–207.
436. OSIEWALSKI J.: *Próba oceny efektywności kosztowej polskich bibliotek akademickich*. „Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy” 1999, nr 3 [czerwiec]. Dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib03/efektywn.html> [dostęp: 10.03.2018].
437. OSIĘGŁOWSKI J.: *Bonawertura Lenart – twórca nowoczesnej polskiej konserwacji książki*. „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 191–215.

438. OSOSIŃSKI T.: *Biblioteka Zygmunta Augusta i jej monumenta w berlińskiej Staatsbibliothek*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2015, t. 46, s. 11–44.
439. PACZKOWSKI A.: *Prasa polska 1918–1939*. Warszawa 1980.
440. PACZYŃSKA M.: *Przegląd polskich badań opraowznawczych*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1997, nr 7, s. 51–60.
441. *Pamiętki dziejów Biblioteki Załuskich*. Opr. J. PŁAZA, B. SAJNA. Warszawa 1997.
442. *Pamięci Adama Łysakowskiego*. Warszawa 1973.
443. PANIC I.: *Zespół archiwalny biblioteki Księdza Leopolda Szersznika*. W: *190 lat założenia Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika (1802–1992)*. Cieszyn 1993, s. 61–67.
444. *Papiernie w Polsce XVI wieku. Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika, Kazimierza Piekarskiego*. Powtórnie wydał i uzupełnił W. BUDKA. Wrocław 1971.
445. PAWLIKOWSKA E.: *Bibliotekarstwo Związku Radzieckiego na łamach czasopism polskich w latach 1927–1939*. „Przegląd Biblioteczny” 1977, nr 4, s. 347–357.
446. PAWŁOWICZOWA M.: *Cztery zabytkowe biblioteki kościelne Cieszyna*. W: *Biblioteki klasztorne i kościelne w Polsce. Historia i współczesność*. Red. H. OLSZAR, B. WARZĄCHOWSKA. Katowice 2009, s. 13–31.
447. PAWŁOWICZOWA M.: *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*. Katowice 1986.
448. PAWŁOWICZOWA M.: *Księgozbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*. „Roczniki Biblioteczne”, 1988, z. 1, s. 207–226.
449. PIDĘPCZAK-MAJEROWICZ M.: *Badania proveniencyjne w bibliotekach kościelnych*. „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2014, nr 1, s. 3–13.
450. PIDĘPCZAK-MAJEROWICZ M.: *Polska literatura bibliologiczna na temat badań proveniencyjnych w zbiorach starych druków: zarys problemu*. W: *Kraków–Lwów: biblioteki XIX i XX wieku*. T. 13. Kraków 2014, s. 7–21.
451. PIDĘPCZAK-MAJEROWICZ M.: *Rola badań proveniencyjnych dla poznania dziejów bibliotek*. W: *Materijaly trecich miżnarodnych knigaznaucychn cytannjau; Kniga Belarusi: Powjaz casou, Minsk 16–17 verasnja*. 2003, g. t. 2. Mińsk 2005, s. 120–129.
452. PIDĘPCZAK-MEJEROWICZ M.: *Książka i biblioteka bazylikańska w XVII–XVIII w. oraz wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania*. „Hereditas Monasteriorum” 2012, t. 1, s. 85–97.
453. PIECZONKA M.: „*Księgarnia Wydawnicza Trzaska, Evert i Michalski*”. *Działalność wydawnicza*. Kraków 1993.
454. PIEKARSKI K.: *Zbiór Hieronima Wildera: polonica XV i XVI wieku*. Do druku przygotowała A. KAWECKA-GRYCZOWA. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1980, t. 14, s. 181–196.
455. PIEŃKOWSKA K.: *Polskie instrukcje katalogowania od XIX do połowy XX wieku*. „Przegląd Biblioteczny” 1971, z. 1–4, s. 258–273.
456. PIETRZKIEWICZ I.: *Kasaty a rozpraszanie księgozbiorów klasztorów żeńskich w Rzeczypospolitej (XVIII–XIX wiek)*. W: *Sanctimoniales: zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*. Red. A. RADZIWIŃSKI, D. KARCEWSKI, Z. ZYGLEWSKI. Bydgoszcz–Toruń 2010, s. 500–514.
457. PIŁATOWICZ J.: *Polskie stowarzyszenia naukowo-techniczne poza ziemiami polskimi do 1939 r.* „Przegląd Biblioteczny” 2002, z. 1–2, s. 39–47.

458. PIUSIŃSKA W.: *Polskie czasopisma bibliograficzne w latach 1901–1927*. „Przegląd Biblioteczny” 1963, z. 2, s. 92–101.
459. PLIS J.: *Organizacja samorządowej akcji bibliotecznej w woj. Lubuskim (1919–1932)*. „Folia Bibliologica. Biuletyn Biblioteki Głównej UMCS” 1986/1987, s. 105–112.
460. PŁASZCZYŃSKA-HERMAN K.: *Nieznane książki króla Zygmunta Augusta w bibliotece Zgromadzenia Księży Misjonarzy na Stradomiu*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. 63, 2013, s. 71–81.
461. PŁAZA J.: *Z problematyki badań nad Biblioteką Załuskich*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994–1995, t. 30–31, s. 53–60.
462. PN-ISO 11620:2017-11 *Informacja i dokumentacja. Wskaźniki funkcjonalności bibliotek*.
463. PN-ISO 2789:2016-04 *Informacja i dokumentacja – Międzynarodowa statystyka biblioteczna*.
464. POBÓG-LENARTOWICZ A.: *Kasata klasztoru dominikanów w Opolu: zarys problemu*. W: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*. T. 2, *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014, s. 225–230.
465. POCIECHA W.: *Józef Grycz: człowiek i dzieło*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1955, s. 319–331.
466. PODLASZEWSKA K.: *Notitia Bibliothecae Thorunensis Piotra Jaenichena z 1723 r. Przyczynek do dziejów biblioteki gimnazjum toruńskiego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Nauka o Książce” 1965, z. 3, s. 3–41.
467. PODNIESIŃSKA K.: *Ekzlibrisy i biblioteki rodowe oraz prywatne*. W: M. CZUBIŃSKA, K. PODNIESIŃSKA: *Ekzlibris polski: między herbem a obrazem*. Kraków 2016, s. 13–34.
468. POKORA P.: *Pontificale Romanum z 1520 roku z biblioteki prymasa Macieja Drzewickiego. O odnalezieniu jednego z zaginionych klejnotów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*. „Biblioteka” 2013, nr 17, s. 37–51.
469. POKORZYŃSKA E.: *O potrzebie słownika opracowawczego*. W: *Tegumentologia polska dzisiaj*. Red. A. WAGNER. Toruń 2015, s. 57–77.
470. POLL R., BOEKHORST P.: *Mierzenie jakości. Międzynarodowe zalecenia do pomiaru wykonania zadań w bibliotekach akademickich*. Wrocław 2004.
471. *Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia*. Red. A. KAWECKA-GRYCZOWA. Z. 1–12. Wrocław 1959–1981.
472. POZNAŃSKI M.: *Mieczysław Rulikowski jako bibliolog*. „Bibliotekarz” 1951, nr 8–9, s. 119–122.
473. *Prasa polska w latach 1864–1918*. Red. J. ŁOJEK. Warszawa 1976.
474. *Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Red. D. KUŹMIŃA. Warszawa 2007.
475. *Profesor Helena Radlińska. W sto dwudziestą piątą rocznicę urodzin i pięćdziesiątą rocznicę śmierci*. Red. E. MARYNOWICZ-HETKA, W. THEISS. Łódź 2004.
476. PRZELASKOWSKI R.: *Rys dziejów czasopisma „Bibliotekarz” (1919–1963)*. „Przegląd Biblioteczny” 1964, z. 3, s. 153–162.
477. PUCHALSKI J.: *Przegląd badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa w Polsce z lat 1945–2015*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 97–139.
478. PUCHALSKI J.: *Źródła do historii bibliotek w Polsce w latach 1918–1947*. Warszawa 2007.

479. RADLIŃSKA H.: *Pierwsze ćwierćwiecze działalności pedagogicznej Jana Muszkowskiego*. „Bibliotekarz” 1953, z. 3, s. 106–108.
480. RADZISZEWSKA A.: *Bibliofilstwo Jana Wantuły*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1975, s. 129–143.
481. RAMOTOWSKA E.: *Warszawskie komitety cenzury w latach 1832–1915*. W: *Warszawa XIX wieku 1795–1918*, z. 2. Warszawa 1971, s. 288–294.
482. RATAJEWSKI J.: *Drugi raz o bibliotekoznawstwie. Rozważania metodologiczne*. „Roczniki Biblioteczne” 1984, z. 1–2, druk 1986, s. 231–251.
483. RATAJEWSKI J.: *Wprowadzenie do bibliotekoznawstwa czyli Wiedza o bibliotece w różnych dawkach*. Do druku przygotował Z. ŻMIGRODZKI przy współpracy E. GONDEK. Warszawa 2002.
484. ROGIŃSKA-USOWICZ J.: *Czytelnictwo studentów w świetle badań empirycznych*. „Biblioteka” 2012, nr 16, s. 215–255.
485. RÓŻYCKI E.: *Stan i zadania badań nad dziejami lwowskiej książki w XVI–XVII wieku. Komunikat*. W: *Dawna książka i kultura: materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*. Red. S. GRZESZCZUK, A. KAWECKA-GRYCZOWA. Wrocław 1975, s. 73–85.
486. RUDNICKA J.: *Wykorzystanie księgozbioru Stanisława Augusta*. W: *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*. T. 2. Warszawa 1993, s. 555–574.
487. RUŻYŁO-STASIAKOWA J.: *W poszukiwaniu podstaw teoretycznych bibliofilstwa polskiego na łamach „Silva Rerum”*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1974, t. 10, s. 165–180.
488. RYBANDT S.: *Katalog ksiąg zachowanych z średniowiecznej biblioteki cystersów w Rudach*. Warszawa 1979.
489. RYBANDT S.: *Los średniowiecznego księgozbioru cystersów w Rudach po kasacie opactwa w 1810 r.* „Roczniki Biblioteczne” 1977, z. 3–4, s. 633–644.
490. RYMSZA-ZALEWSKA D.: *Stefan Demby znany i nieznan*. Warszawa 2003.
491. SADOWSKA J.: *Adam Łysakowski (1895–1952)*. W: *Adam Łysakowski bibliotekarz, bibliograf, bibliolog*. Red. L. PALUSZKIEWICZ-HORUBAŁA. Warszawa 2003, s. 9–24.
492. SADOWSKA J.: *Hasła przedmiotowe w teorii Adama Łysakowskiego i praktyce „Przewodnika Bibliograficznego”*. Warszawa 2000.
493. SALINGER R.: „Księgarz” w międzywojennym dwudziestoleciu. „Księgarz” 1970, nr 3, s. 42–49.
494. SALINGER R.: „Przegląd Księgarski” w latach 1918–39. „Księgarz” 1971, nr 3, s. 44–54.
495. SANDECKI J.: *Stefan Vrtel-Wierczyński: w kręgu bibliografii i bibliotekarstwa*. Warszawa 2007.
496. SIDŁO A.: *Bibliosocjologia – społeczny odbiór książek i bibliotek w zmieniającym się społeczeństwie*. „Bibliotheca Nostra” 2014, nr 1, s. 12–20.
497. SIERŻĘGA P.: *Kazimierz Tyszkowski (1894–1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*. Rzeszów 2011.
498. *Silva Rerum. Series nova, wychodzi, jak jest gotowa, redagują sowizrzały, co Warszawy nie widziały: niech im sprzyja łaska boska i wolna (choć goła) Rzeczypospolita Krakowska. Finis coronat opus. Sylwę niniejszą wydumał, zbierał i przygotował Tadeusz Ulewicz, przy współdziałaniu przyjacielsko-krytycznym Władysława Berbelickiego. Układ*

- graficzny z zachowaniem, o ile możliwości dawnego schematu wydawniczego międzywojennej „*Silvae Rerum*” oprac. Janusz Bruchnalski i Lech Przybylski. Kraków 1981.
499. SINIARSKA-CZAPLICKA J.: *Filigran y papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*. Wrocław 1969.
500. SINIARSKA-CZAPLICKA J.: *Katalog filigranów czerpalni Rzeczypospolitej zebrany z papieru druków tłoczonych w latach 1500–1800*. Łódź 1983.
501. SINIARSKA-CZAPLICKA J.: *Papiernie na ziemiach środkowej Polski w latach 1750–1850*. „*Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu*” 1966, s. 123–232.
502. SINIARSKA-CZAPLICKA J.: *Znaki wodne papierni Mazowsza 1750–1850*. Łódź 1960.
503. SIPAŁŁO M.: *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*. „*Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi*” 1975, z. 1, s. 9–30.
504. SITARSKA A.: *Jan Muszkowski jako bibliograf*. „*Studia o Książce*” 1973, t. 3, s. 227–245.
505. SITARSKA A.: *Od księgoznawstwa przez bibliotekoznawstwo do nauki o informacji XXI w.* „*Bibliotekarz Podlaski*” 2007/2008, nr 15–16, s. 165–171.
506. SITARSKA A.: *Z warsztatu bibliografa*. Białystok 2006.
507. SKRZYPCZAK A.: *Z dziejów księgarstwa lwowskiego. Ulica Batorego*. Dostępny w World Wide Web: <http://www.lwow.com.pl/rocznik/92/batorego.html> [dostęp: 1.10.2017].
508. SKRZYPEK A.: „*Przegląd Krytyczny*” 1874–1877. „*Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*” 1969, t. 8, z. 1, s. 30–41.
509. SŁAWEK T.: *Angielsko- i francuskojęzyczne druki w zbiorach Leopolda Jana Szersznika*. W: *190 lat założenia Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika (1802–1992)*. Cieszyn 1993, s. 69–79.
510. SŁODKOWSKA E.: *Czasopisma pierwszej połowy XIX w. jako źródło do badań księgoznawczych*. „*Studia o Książce*” 1985, t. 15, s. 53–68.
511. SŁODKOWSKA E.: *Problemy księgoznawcze w Polsce XIX wieku (o polską bibliografię bibliologiczną za XIX w.)*. Warszawa 1973.
512. SŁODKOWSKA E.: *Stan badań nad historią książki polskiej pierwszej połowy XIX w.* „*Przegląd Biblioteczny*” 1974, z. 4, s. 391–401.
513. SŁODKOWSKA E.: *Uwagi o badaniach nad terminologią bibliotekarską w związku z rozprawą Bolesława Świderskiego*. „*Przegląd Biblioteczny*” 1984, z. 2, s. 173–185.
514. SŁODKOWSKA E.: *Wybrane problemy ruchu wydawniczego pod zaborami*. „*Studia o Książce*” 1982, t. 12, s. 33–46.
515. SŁODKOWSKA E.: *Wydawnictwa dziewiętnastowieczne jako przedmiot badań księgoznawczych*. „*Przegląd Biblioteczny*” 1971, z. 1–4, s. 112–127.
516. *Słownik terminologii medialnej*. Red. W. PISAREK. Kraków 2006
517. SOB CZAK J.: *Dzieje prawa prasowego na ziemiach polskich*. Poznań 2009.
518. SOCHA I.: *Czytelnik jako interdyscyplinarny przedmiot badań w nauce o książce, literaturoznawstwie, socjologii i psychologii – odrębność czy komplementarność?* W: *Biblioteki, informacja, książka: interdyscyplinarne badania i praktyka w XXI wieku*. Red. M. KOCÓJOWA. Kraków 2010, s. 279–289. Seria: ePublikacje Instytutu INiB UJ, Nr 7 [CD-ROM]. <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e07/n-socha.pdf>.
519. SOCHA I.: *Nauka o książce w Polsce w latach 1945–2015. Teoretyczne źródła inspiracji*. „*Roczniki Biblioteczne*” 2016, t. 60, s. 41–70.

520. SOKOŁOWSKA-GOGUT A.: *Problematyka oceny jakości i wynikające z niej próby standaryzacji i normalizacji działalności biblioteczno-informacyjnej*. W: *Stan i potrzeby polskich bibliotek uczelnianych. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Poznań, 13–15.II.2002*. Poznań 2002, s. 47–63.
521. SORDYŁOWA B.: „Przegląd Biblioteczny”: wokół tematyki i problemów wydawniczych. „Przegląd Biblioteczny” 1997, z. 4, s. 411–417.
522. SORDYŁOWA B.: „Przegląd Biblioteczny” 80 lat w służbie bibliotekarstwa. „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 4, s. 508–520.
523. SORDYŁOWA B.: „Przegląd Biblioteczny” tradycja i współczesność (75 lat czasopisma). „Przegląd Biblioteczny” 2002, z. 1–2, s. 67–87.
524. SORDYŁOWA B.: *Bibliologia a naukoznawstwo*. „Przegląd Biblioteczny” 1998, z. 2–3, s. 129–133.
525. SORDYŁOWA B.: *W sprawie jubileuszu 80-lecia „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Przegląd Biblioteczny” 2008, z. 3, s. 467–470.
526. SOSIŃSKA-KALATA B.: *Obszary badań współczesnej informatologii (nauki o informacji)*. „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2013, z. 2, s. 9–41.
527. SOSIŃSKA-KALATA B.: *Osiemdziesiąt lat „Przeglądu Bibliotecznego”*. „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 1, s. 5–6.
528. SOWIŃSKI J.: *Sztuka typograficzna Młodej Polski*. Wrocław 1982.
529. SPANDOWSKI M.: *Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2013, t. 64, s. 5–36.
530. SPYRA J.: *Od Tilischa do Kaufmanna i Gajdzicy. Świadomość historyczna na Śląsku Cieszyńskim w epoce przednowoczesnej*. W: *Kronikarza a historyk. Atuty i słabości regionalnej historiografii*. Red. J. SPYRA. Cieszyn 2007, s. 130–170.
531. STACHOWSKA K.: *Fachowe czasopisma bibliotekarskie polskie i zagraniczne*. W: *Materiały biblioteczne z konferencji organizowanych w latach 1963–1968 przez Biuro Wydawnictw i Bibliotek PAN*. Wrocław 1971, s. 45–57.
532. STANKIEWICZ M.: *Edward Chwalewik – bibliofil, bibliotekarz, społecznik*. „Roczniki Biblioteczne” 1985, z. 1–2, s. 439–465.
533. *Stare druki XV–XVII wieku w zbiorach biblioteki Archiwum Państwowego w Szczecinie. Katalog*. Oprac. J. KOSMAN. Szczecin 2017.
534. *Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 1917–1967. Zarys informacji*. Oprac. A. WRÓBLEWSKI. Warszawa 1968.
535. STRASZEWSKA M.: *Czasopisma literackie w Królestwie Polskim w latach 1832–1848. Cz. 2, 1840–1848*. Warszawa 1959.
536. *Studia bibliograficzno-bibliologiczne: praca zbiorowa dla uczczenia 45-lecia pracy naukowej profesora Wiesława Bienkowskiego*. Red. M. KOCÓJOWA. Kraków 1995.
537. *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951.
538. SZAMRAJ M.: „Zygmunt” w Kijowie. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” R. 56–57, 2006–2007, s. 5–16.
539. SZCZAWIŃSKA E., CZARNECKA J.: *Wanda Dąbrowska (1884–1974)*. „Przegląd Biblioteczny” 1975, z. 2, s. 203–206.
540. SZELONG K.: *Biblioteczne zbiory Leopolda Jana Szersznika*. W: *190 lat założenia Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika (1802–1992)*. Cieszyn 1993, s. 37–52.

541. SZELONG K.: *Proces ewidencji i opracowania bibliotecznych zbiorów ks. Leopolda Jana Szersznika. Zarys historyczny*. „Roczniki Biblioteczne” 2000, s. 87–134.
542. SZELONG K.: *Stan badań nad księgozbiorem historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego*. W: *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle śląskim. Rola kulturowa i przedmiot badań*. Red. R. GŁADKIEWICZ. Cieszyn 1997, s. 57–72.
543. SZELONG K.: *Uwagi w sprawie stanu badań nad księgozbiorem historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995, t. 10, s. 5–14.
544. SZKARADNIK K.: *Mierzyć na dzieło wielkich, widzieć pojedynczy kłos. O literackich mistrzach trzech ustrońskich „ludzi książki”*. „Pamiętnik Literacki” 2016, z. 4, s. 95–114.
545. SZMIGIELSKA T.U.: *Standardy oceny bibliotek akademickich*. Warszawa 2011.
546. SZPERNA T.: *„Historia literatury polskiej” Feliksa Bentkowskiego w oczach współczesnych i potomnych. Jej recepcja, wpływ i znaczenie*. „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Librorum” 2001, t. 10, s. 3–37.
547. SZPERNA T.: *Kształtowanie się bibliograficznych zainteresowań Feliksa Bentkowskiego*. „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Librorum” 1999, t. 9, s. 63–84.
548. SZWACIŃSKI T.: *An important milestone in research on the manuscripts from the Załuski Library and their documentation*. „Polish Librares” 2014, vol. 2, s. 242–247.
549. SZYLAR A.: *„Pióro żadne nie jest w stanie wyrazić jej zalet”: listy informujące o śmierci mniszek adresowane do opactwa benedyktynek w Sandomierzu w zbiorach Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu (1781–1897)*. Wrocław 2015.
550. SZYMAŃSKI M.: *Jan Koszczyc Witkiewicz jako projektant bibliotek*. „Bibliotekarz” 1964, nr 7/8, s. 217–221.
551. SZYMCZYK M.: *Stan badań nad historią papiernictwa na ziemiach polskich*. „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2007, t. 1, s. 11–25.
552. SZYNDLER B.: *Biblioteka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*. Kielce 1997.
553. ŚWIDERSKI B.: *Bibliotekarstwo, bibliotekoznawstwo i terminy pokrewne. Historia, zakres użycia, semantyka*. Łódź 1981.
554. ŚWIDERSKI B.: *Stefan Vrtel-Wierczyński 1886–1963*. „Roczniki Biblioteczne” 1963, z. 1–2, s. 1–28.
555. ŚWIĘRZOWSKI K.: *Nieznane numery „Silva Rerum”*. „Bibliofil” 1987, [nr 1], s. 8.
556. TADEUSIEWICZ H.: *„Budzik” (1883) – pismo drukarzy krakowskich*. „Roczniki Biblioteczne” 1975, z. 1–2, s. 201–215.
557. TADEUSIEWICZ H.: *„Czcionka” (1872–1876) – pierwsze czasopismo drukarskie w Polsce*. „Roczniki Biblioteczne” 1977, z. 3–4, s. 749–799.
558. TADEUSIEWICZ H.: *„Drukarz i Księgarz” (1897–1901) – pismo warszawskich typografów*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1983, z. 3, s. 35–47.
559. TADEUSIEWICZ H.: *„Grafika” (1912)*. „Roczniki Biblioteczne” 1979, z. 2, s. 117–126.
560. TADEUSIEWICZ H.: *„Ognisko. Czasopismo dla spraw drukarskich i pokrewnych zawodów”: (okres pierwszy 1895–1900)*. „Roczniki Biblioteczne” 1978, z. 1–2, s. 57–116.
561. TADEUSIEWICZ H.: *„Poradnik Graficzny” (1905–1906) i „Polski Poradnik Graficzny” (1908): przyczynek do dziejów etosu piśmiennictwa drukarzy*. „Roczniki Biblioteczne” 2005, s. 257–266.
562. TADEUSIEWICZ H.: *„Praca. Dwutygodnik poświęcony sprawom drukarskim” (Lwów 1878)*. „Roczniki Biblioteczne” 1976, z. 3–4, s. 771–785.

563. TADEUSIEWICZ H.: „Pracownik Graficzny” (1928–1939). Część 2, *Problematyka zawodowa i społeczna*. „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 2, s. 151–191.
564. TADEUSIEWICZ H.: „Pracownik Graficzny” (1928–1939). Część 1, *Powstanie czasopisma. Zagadnienia fachowe*. „Roczniki Biblioteczne” 1986, 1–2, s. 111–135.
565. TADEUSIEWICZ H.: „Przegląd Drukarski” – *nieznane czasopismo fachowe z końca XIX wieku*. „Roczniki Biblioteczne” 1971, z. 1–2, s. 43–55.
566. TADEUSIEWICZ H.: „Przegląd Drukarski” Seweryna Baylego. „Roczniki Biblioteczne” 1974, z. 1–2, s. 373–382.
567. TADEUSIEWICZ H.: „Przewodnik dla Spraw Drukarsko-Litograficznych” lwowskie czasopismo fachowe z końca XIX w. „Roczniki Biblioteczne” 1976, z. 1–2, s. 189–234.
568. TADEUSIEWICZ H.: *1 Maja w świetle prasy drukarzy we Lwowie (1889–1900)*. „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1986, nr 2, s. 71–77.
569. TADEUSIEWICZ H.: *Czasopisma drukarskie galicyjskie z lat 1872–1900 jako źródła do dziejów drukarstwa polskiego XIX wieku*. „Studia o Książce” 1981, s. 113–152.
570. TADEUSIEWICZ H.: *Czasopismo „Grafika” (1930–1934, 1938–1939) i jego znaczenie dla rozwoju przemysłu i sztuki typograficznej w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. „Rocznik Gdański” 2001, s. 147–166.
571. TADEUSIEWICZ H.: *Drukarnictwo polskie drugiej połowy XIX wieku w świetle fachowych czasopism drukarzy z lat 1872–1900: problematyka zawodowa i społeczna*. Łódź 1982.
572. TADEUSIEWICZ H.: *Organizacje zawodowe drukarzy lwowskich w świetle ich prasy fachowej z lat 1872–1900*. „Roczniki Biblioteczne” 1982, z. 1–2, s. 77–107.
573. TADEUSIEWICZ H.: *Polskie czasopisma drukarskie XIX wieku: (stan zachowania i stan badań, charakterystyka bibliograficzno-typograficzna)*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 2, s. 25–40.
574. TADEUSIEWICZ H.: *Problem kształcenia zawodowego drukarzy na łamach galicyjskich czasopism drukarskich z lat 1872–1900*. „Ze Skarbcza Kultury” 1980, z. 34, s. 113–124.
575. TADEUSIEWICZ H.: *Problematyka artystyczna i zawodowa na łamach „Grafiki” z lat 1930–1939*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum” 2002, nr 11, 127–145.
576. TADEUSIEWICZ H.: *Problematyka zawodowa i społeczna na łamach galicyjskich czasopism drukarzy z lat 1872–1901*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1981/1982, s. 279–312.
577. TADEUSIEWICZ H.: *Redaktorzy naczelni „Przeglądu Bibliotecznego”*. Sylwetki. „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 4, s. 489–507.
578. TADEUSIEWICZ H.: *Stan badań i stopień zaawansowania prac nad historią polskich czasopism typograficznych w latach 1901–1939*. W: *Nauka o książce, bibliotece i informacji naukowej we współczesnym świecie*. Red. M. BANACKA. Warszawa 2003, s. 74–77.
579. TADEUSIEWICZ H.: *Walka strajkowa drukarzy galicyjskich w świetle ich prasy fachowej XIX wieku*. „Z Pola Walki” 1987, nr 3, s. 93–99.
580. TARKOWSKI S.: *Czasopisma księgarskie w Polsce*. „Księgarz” 1963, nr 2, s. 63–64.
581. TARKOWSKI S.: *Pięćdziesiąt lat „Księgarza”*. „Księgarz” 1963, nr 4, s. 50–52.
582. *Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii. Studia i szkice*. Red. E. GONDEK. Katowice 2015.

583. *The Inventory of Manuscripts from the Załuski Library in the Imperial Public Library = Inwentarz rękopisów Biblioteki Załuskich w Cesarskiej Bibliotece Publicznej*. Oprac. O.N. BLESKINA, N.A. ELAGINA, przy współpr. K. KOSSARZECKIEGO, S. SZYLLERA. Warszawa 2013.
584. TOBERA M.: *Cenzura prasy w Cesarstwie Rosyjskim na przełomie XIX i XX w. W: Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*. T. 1. Red. J. KOSTECKI, A. BRODZKA. Warszawa 1992, s. 175–223.
585. TOBERA M.: *Od „Przeglądu Księgarskiego” do „Biblioteki Analiz”. Uwagi na temat dziejów polskiej prasy branżowej o rynku książki (1910–2010)*. W: *350 lat prasy polskiej*. Red. M. JABŁONOWSKI, U. JAKUBOWSKA, D. KUŹMINA, M. TOBERA. Warszawa 2012, s. 135–156.
586. TOKARSKA A.: *Powojenny dorobek polskiej nauki w zakresie historii i teorii bibliotekoznawstwa*. „Roczniki Biblioteczne” 2016, t. 60, s. 71–95.
587. TOPOLSKI J.: *Metodologia historii*. Warszawa 1984.
588. TRAWIŃSKA-SŁABĘCKA D.: *Wkład Jerzego Samuela Bandtkiego do nauki o książce*. „Roczniki Biblioteczne” 1974, z. 3–4, s. 631–658.
589. TREICHEL I.: *Pierwszy polski podręcznik bibliotekarski*. Z przedmową H. WIĘCKOWSKIEJ. Wrocław 1957.
590. TRZCIŃSKA M.: *Księgozbiór podręczny w bibliotece naukowej*. „Przegląd Biblioteczny” 1960, z. 3, s. 213–239.
591. TUROWSKA-BAR I.: *Edward Kuntze jako redaktor „Przeglądu Bibliotecznego” 1927–1948*. „Przegląd Biblioteczny” 1967, z. 2, s. 110–130.
592. TWOREK-WROŃSKA B.: *Socjologia książki jako subdyscyplina socjologii*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio I” 1999, vol. XXIV, 9, s. 145–151.
593. *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego*. Red. H. WIĘCKOWSKA. Wrocław 1974.
594. ULJASZ A.: *Jan Wantuła (1877–1953): z polską książką do śląskiego ludu*. W: *Studia i rozprawy bibliologiczne*. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ, K. TAŁUĆ. Katowice 2012, s. 142–156.
595. ULJASZ A.: *Jerzy Samuel Bandtkie (1768–1835): uczony, pedagog i pracownik książki polskiej*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2011, [Nr] 9, s. 40–51.
596. ULJASZ A.: *Józef Grycz (1890–1954). Bibliotekarz i bibliolog*. W: *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*. Red. G. CZAPNIK, Z. GRUSZKA, J. LADORUCKI. Łódź; Warszawa 2014, s. 337–358.
597. ULJASZ A.: *Jura Gajdzica (1777–1840). Chłopski bibliofil i pamiętnikarz z ziemi cieszyńskiej*. „Gdański Rocznik Ewangelicki” 2013, t. 7, s. 42–54.
598. ULJASZ A.: *Z tradycji zarządzania polskimi bibliotekami akademickimi. Edward Kuntze (1880–1950)*. „Toruńskie Studia Bibliologiczne”, 2012, nr 2, s. 29–46.
599. UMIŃSKI W.: *Nieznanne woluminy z Biblioteki Zygmunta Augusta w Księgozbiórze Misjonarskim*. „Bibliotheca Nostra” 2014, nr 4, s. 130–135.
600. VRTEL-WIERCZYŃSKI S.: *Teoria bibliografii w zarysie*. Wrocław 1951.
601. *W kręgu nauki i bibliotek. Bibliotekarze polscy we wspomnieniach współczesnych*. Warszawa 1993.
602. WADOWSKI J.: „*Exlibris*” – *czasopismo księgoznawców i bibliofilów*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1966, t. 2, s. 231–263.

603. WAGNER A.: *Ekslibris jako dziedzina grafiki w sferze zainteresowań historii sztuki i bibliologii*. W: *Metodologia, metoda i terminologia grafiki i rysunku: teoria i praktyka*. Red. J. TALBIERSKA. Warszawa 2014, s. 99–101.
604. WAGNER A.: *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*. W: *Sztuka w Wielkopolsce*. Red. M. BŁASZCZYŃSKI, B. GÓRECKA, M. GÓRECKI, A. PARADOWSKA. Poznań 2013, s. 68–87.
605. WAGNER A.: *Prymas Maciej Drzewicki jako bibliofil*. „Spotkania z Zabytkami” 2017, nr 1–2, s. 55–58.
606. WAGNER A.: *Prymas Maciej Drzewicki jako bibliofil. W pięćsetlecie powstania pierwszego polskiego ekslibrisu*. Warszawa; Toruń; Poznań; Drzewica 2016.
607. WAGNER A.: *Superekslibris polski: studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*. Toruń 2016.
608. *Wawel 1000–2000: wystawa jubileuszowa*. T. 1–3. Red. M. PIWOCKA, D. NOWACKI. Kraków 2005.
609. WIECZOREK W.: *Rola „Przeglądu Bibliotecznego” w teorii i praktyce bibliotekarstwa lat 1927–1939*. „Przegląd Biblioteczny” 1969, z. 2–3, s. 185–212.
610. WIENCEK I.: *Wstępne sprawozdanie z prac nad bazą online oraz przewodnikiem Biblioteki po skasowanych klasztorach: historia, znaki własnościowe, źródła*. „Hereditas Monasteriorum” 2012, t. 1, s. 429–430.
611. WIENCEK I.: *Zakończenie pierwszego etapu prac nad bazą online oraz przewodnikiem Biblioteki po skasowanych klasztorach: historia, znaki własnościowe, źródła*. „Hereditas Monasteriorum” 2013, t. 2, s. 509–513.
612. WIERCIŃSKA J.: *Sztuka i książka*. Warszawa 1986.
613. WIERZBICKI J.: *Moduł konstrukcyjny i moduł wyposażenia bibliotek*. W: *II międzynarodowa konferencja nt. budownictwa bibliotecznego. Biblioteki małe i średnie*. Warszawa, 19–23 X 1965. *Zbiór materiałów*. Warszawa 1968, s. 98–106.
614. WIERZBICKI J.: *Optymalne rozwiązania architektoniczne współczesnych bibliotek wyższych zakładów naukowych w Europie*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1967, t. 3, s. 5–29.
615. WIERZBICKI J.: *Optymalne rozwiązania magazynów książek w bibliotekach uniwersyteckich*. Warszawa 1966.
616. WIERZBICKI J.: *Wolny dostęp do zbiorów w bibliotekach uniwersyteckich*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1973, t. 9, s. 83–94.
617. WIĘCKOWSKA H., TREICHEL I.: *Zarys dziejów polskich bibliotek oraz bibliografii i bibliologii polskiej*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria E 1966, z. 2, s. 61–85.
618. WIĘCKOWSKA H.: *Akademickie kształcenie bibliotekarzy: zarys historyczny*. Warszawa 1979.
619. WIĘCKOWSKA H.: *Bibliotekarstwo polskie na terenie międzynarodowym w latach 1923–1939. Próba zarysu historycznego*. „Studia o Książce” 1973, t. 3, s. 197–226.
620. WIĘCKOWSKA H.: *Bibliotekoznawstwo polskie. Przeszłość, stan obecny, perspektywy rozwoju*. „Przegląd Biblioteczny” 1973, z. 3, s. 259–277.
621. WIĘCKOWSKA H.: *Działalność IFLA i udział Polski w jej pracach*. W: *Biblioteki w świecie*. Warszawa 1966, s. 7–18.
622. WIĘCKOWSKA H.: *Dziedzictwo Komisji Edukacji Narodowej w bibliotekarstwie polskim*. „Przegląd Biblioteczny” 1974, z. 3, s. 238–239.

623. WIĘCKOWSKA H.: *Jan Muszkowski. Uczony – bibliolog*. „Przegląd Biblioteczny” 1953, z. 2, s. 97–110.
624. WIĘCKOWSKA H.: *Joachim Lelewel*. Warszawa 1980.
625. WIĘCKOWSKA H.: *Organizacja, stan i kierunki badań bibliologicznych 1945–1967*. „Przegląd Biblioteczny” 1968, z. 1–2, druk 1969, s. 45–77.
626. WIĘCKOWSKA H.: *Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria E 1966, z. 2, s. 87–110.
627. WITKOWSKI M.: *Badania nad dawnym drukarstwem Wielkopolski*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1955, t. 5, s. 301–311.
628. WITKOWSKI R.: *Biblioteki klasztorne opactw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i stan badań*. W: *Monasticon Cisterciense Poloniae*. T. 1, *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*. Red. A.M. WYRWA, J. STRZELCZYK, K. KACZMAREK. T. 1. Poznań 1999, s. 151–171.
629. WŁODARCZYK J.: *Bibliotekarze w Polsce okresu międzywojennego*. Łódź 1988.
630. WŁODARCZYK J.: *Kształtowanie się zawodu bibliotekarskiego w okresie zaborów*. Łódź 1990.
631. WOJAKOWSKI J.: *Biblioteka kozienicka Stanisława Augusta*. W: *Z badań nad księgozbiorami historycznymi. Szkice i materiały*. Red. B. BIENKOWSKA. Warszawa 1981, s. 99–137.
632. WOJTKOWSKA W.: *Helena Radlińska o książce i bibliotece*. Białystok 1998.
633. WOLNIK F.: *Biblioteka i księgozbiór cystersów z Rud*. „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2013, t. 19, nr 1, s. 3–26.
634. WOLNIK F.: *Kasata górnośląskich opactw cysterskich*. W: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*. T. 2, *Kasaty na Śląsku Pruskim i na ziemiach zaboru pruskiego*. Red. M. DERWICH. Wrocław 2014, s. 145–164.
635. WOLNIK F.: *Skryptorium i biblioteka rudzkich cystersów*. W: *Cystersi w Rudach*. Red. F. WOLNIK. Opole 2009, s. 93–111.
636. WOŁOSZ J.: *Szczególne więzi Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy z „Bibliotekarzem” – w 80-lecie pisma*. „Bibliotekarz” 1999, nr 4, s. 3–8.
637. WÓJCIK E.: *Józef Tuleja – księgarz, antykwariusz i bibliofil lwowski*. W: *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. Red. J. GWIOŹDZIK, J. MALICKI. Katowice 2006, s. 173–185.
638. WREDE M.: *Rękopisy ze zbioru Załuskich w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 1997, nr 4, s. 31–35.
639. WRONA G.: *Czasopisma naukowe archiwów, muzeów, bibliotek i muzeów w II Rzeczypospolitej*. W: *Czasopisma naukowe bibliotek, archiwów, muzeów. Tradycje – role – perspektywy*. Red. A. KRÓLCZYK. Kórnik 2010, s. 115–127.
640. WRONA G.: *Lwowskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*. W: *Kraków–Lwów*. T. 4. Red. J. JAROWIECKI. Kraków 1999, s. 236–252.
641. WRONA G.: *Materiały do dziejów polskiego czasopiśmiennictwa naukowego w latach 1918–1939 w „Słowniku polskich towarzystw naukowych”*. „Przegląd Biblioteczny” 2002, z. 1–2, s. 33–37.

642. WRONA G.: *Materiały źródłowe do dziejów polskich czasopism naukowych w latach 1918–1939 w archiwach i bibliotekach lwowskich*. W: Kraków–Lwów. T. 6. Red. J. JAROWIECKI. Kraków 2003, s. 176–181.
643. WRONA G.: *Nadzór nad prasą w Krakowie (1918–1939)*. Kraków 2017.
644. WRONA G.: *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918–1939*. Kraków 2005.
645. WRÓŃSKA J.: *Archeologia w periodykach warszawskich w drugiej połowie XIX wieku*. Wrocław 1989.
646. WYSOCKA B.: „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”. „Przegląd Biblioteczny” 1997, z. 4, s. 403–405.
647. WYSOCKA B.: „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”. *Zarys historii*. W: *Czasopisma naukowe bibliotek, archiwów, muzeów. Tradycje – role – perspektywy*. Red. A. KRÓL-CZYK. Kórnik 2010, s. 45–50.
648. *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*. Red. S. TAZBIR. Warszawa 1961.
649. *Z dziejów udostępniania książki w Polsce w okresie zaborów: studia i materiały*. Red. K. MAŁECZYŃSKA. Wrocław 1985.
650. *Z historycznych i metodologicznych problemów badań księgoznawczych i bibliotekoznawczych*. Red. Z. JABŁOŃSKI. Kraków 1985.
651. *Z warsztatu bibliografa*. Warszawa 1991.
652. *Z warsztatu Kazimierza Piekarskiego. Listy z lat 1936–1937*. Oprac. A. KAWECKA-GRYCZOWA. „Pamiętnik Literacki” R. 70, 1979, z. 1, s. 251–260.
653. *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Grycza*. Red. B. HORODYSKI. Wrocław 1961.
654. ZAKRZEWSKI T.: *Tadeusz Pietrykowski 1895–1940. W służbie dobra i piękna książki polskiej*. Katowice 1993.
655. *Zarządzanie jakością w bibliotece*. Red. M. WOJCIECHOWSKA. Warszawa 2017.
656. ZARZĘBSKI T.: *Biblioteka Rzeczypospolitej Załuskich zwana. Fakty z dziejów*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994, t. 27/28, s. 45–62.
657. ZARZĘBSKI T.: *Biblioteka Rzeczypospolitej*. Warszawa 1997.
658. ZARZĘBSKI T.: *Polskie prawo biblioteczne 1773–1983: katalog aktów normatywnych polskiego prawa bibliotecznego 1773–1983*. Warszawa 1985.
659. ZARZĘBSKI T.: *Prawo biblioteczne w okresie zaborów: 1795–1918, 1939–1945*. Warszawa 1997.
660. ZAWADZKI K.: *Dom pod królami*. Warszawa 1973.
661. ZAWADZKI K.: *Dzieje gmachu Biblioteki Załuskich*. Warszawa 1970.
662. ZAWADZKI W.: *Księgozbiory klasztorów franciszkańskich w Prusach Zachodnich w okresie kasaty ich klasztorów*. „Hereditas Monasteriorum” 2013, t. 2, s. 95–107.
663. ZDANOWICZ A.: *Badania nad czytelnictwem w II Rzeczypospolitej. Zarys*. W: *Ludzie i książki*. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 2006, s. 181–202.
664. ZDANOWICZ A.: *Pierwsze polskie próby badań nad czytelnictwem (1881–1918)*. W: *Ludzie i książki*. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 2006, s. 149–180.
665. ZIELIŃSKA M.: *Szpargały (1934–1939) – bibliografia zawartości*. „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2002, nr 1, s. 54–94.
666. ZIELIŃSKA Z.: *Nieznane listy biskupa Józefa Andrzeja Załuskiego z 1770 roku*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2001, t. 33–34, s. 67–86.

667. ZINKOW L.: *Początki periodyków związanych z muzealnictwem archeologicznym na ziemiach polskich*. W: *Czasopisma naukowe bibliotek, archiwów, muzeów. Tradycje – role – perspektywy*. Red. A. KRÓLCZYK. Kórnik 2010, s. 129–138.
668. *Zmieszany zapach książek i jabłek. Wybór korespondencji Jana Wantuły z lat 1899–1953*. Ustroń; Katowice 2017.
669. ZUZGA W.: *Henryk Merczyng. Życie i działalność naukowa*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1987, nr 3–4, s. 703–704.
670. ZYBERT E.B.: *Kultura jakości – przyszłością bibliotek*. W: *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*. Red. M. KOCÓJOWA. Kraków 2004, s. 256–266.
671. ZYBERT E.B.: *Po co bibliotekom jakość?* „Przegląd Biblioteczny” 2015, z. 2, s. 181–192.
672. ZYBERT E.B.: *Problemy funkcjonalności bibliotek i ośrodków informacji oraz ich ewaluacji prezentowane na forum międzynarodowym*. „Przegląd Informacyjno-Dokumentacyjny” 2006, nr 3–4, s. 5–32.
673. ZYBERT E.B.: *Jakość w działalności bibliotek. Oceny – Pomiar – Narzędzia*. Warszawa 2007.
674. *Źródła i materiały do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.)*. Red. P. OLIŃSKI, W. ROZYŃKOWSKI. Wrocław 2015.
675. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ A.: *Bibliografia w dawnej Polsce: potrzeba nowych pytań*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2006, t. 37/38, s. 139–150.
676. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ A.: *Bibliografie bibliologiczne i bibliotekoznawcze. Rozwój i stan obecny*. „Studia o Książce” 1980, t. 10, s. 3–38.
677. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ A.: *Historia książki w XVIII wieku. Początki bibliologii*. Warszawa 1989.
678. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ A.: *Obraz polskich bibliotek w europejskim piśmiennictwie bibliologicznym XVIII w.* „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1999, z. 10, s. 145–158.
679. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ A.: *Rola czasopism w krytyce piśmiennictwa naukowego*. W: *Dokument, książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim*. Red. M. SKALSKA-ZLAT, A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ. Wrocław 2008, s. 139–155.
680. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ A.: *Tradycje polskiej bibliologii*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1970, nr 121, „Bibliotekoznawstwo” t. 6, s. 3–60.
681. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ A.: *Wiek XIX – stulecie bibliotek*. W: *Droga do Okólnika 1844–1944*. Oprac. H. TCHÓRZEWSKA-KABATA. Warszawa 2005, s. 5–32.
682. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ A.: *Wśród XVIII-wiecznych prekursorów historiografii książki*. „Roczniki Biblioteczne” 1985, z. 1–2, s. 299–329.
683. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ A.: *Wydawnictwa źródłowe do dziejów książki w Polsce. Stan i potrzeby*. „Studia o Książce” 1985, t. 15, s. 39–51.
684. ŻMIGRODZKI Z.: *Martina Schrettingera życie i dzieło (1772–1851)*. Katowice 2004.
685. ŻOŁĘDOWSKA-KRÓL B.: *Architektura biblioteczna na łamach czasopisma „Bibliotekarz” w latach trzydziestych XX wieku*. W: *O etosie książki. Studia z dziejów bibliotek i kultury czytelniczej*. Red. T. WILKOŃ. Katowice 2017, s. 270–278.
686. ŻUKOWSKA E.A.: *Działalność Józefa Maksymiliana Ossolińskiego w kierunku utworzenia fundacji bibliotecznej i Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. „Folia Bibliologica”. R. 52/53 [właśc. 46/47], 2004/2005, s. 71–79.

-
687. ŻYNDĄ M.: „*Drukarz Pomorski*” (1933–1939) jako narzędzie kształtowania świadomości i właściwych postaw drukarzy oraz wzmocnienia ich Związku Zawodowego. „*Toruńskie Studia Bibliologiczne*” 2008, nr 1, s. 143–150.

Indeks osobowy

- A.B. zob. Birkenmajer Aleksander
Aarsbo Jens 408
Abb Gustav 408
Abramowicz Ludwik 397
Ackerknecht Erwin 405, 408
Acomb Henry W. 409
Adamczyk Jadwiga 360, 453
Adarjukow W.J. 405
Adler Jadwiga 96, 442
Albert Wielki, święty 169, 286, 303, 415
Albertrandi Jan Baptysta zob. Albertrandi Jan Chrzyciel
Albertrandi Jan Chrzyciel 231, 353
Albrecht Hohenzollern zob. Albrecht Pruski
Albrecht Pruski, książę 240
Aldrovandi Ulisses 187, 192, 195, 417
Aleksandrowicz Tadeusz 357, 442
Altenberg Herman 108
Ameisenowa Zofia 171, 180, 231, 232, 235, 280, 286, 287, 301, 304, 305, 415, 421
Anczyc Władysław Ludwik 51, 52, 123, 134, 338, 387, 389, 397, 405
Andriolli Michał Elwiro 205, 285, 420
Andrysiak Ewa 83, 442
Andrysowicz Łazarz 201, 300
Andrzejewska Jadwiga 279, 442
Andrzejewski Jerzy 279, 442
Anna z Sapiehów Czartoryska 235
Antoniewicz Władysław 399
Arct Michał 108
Arnoldowa Maria 260, 427
Arsenjew Sergiusz 340, 406, 407
Assbury Edward 217, 291, 421
Audin Marius 344, 405
Augustyniak Jan 216, 226, 259, 265, 295, 296, 421, 427
Augustyniakowa Irena 268, 427
Babicki Władysław 380
Babik Wiesław 451
Badecki Karol 76, 135, 160, 164, 170, 197, 272, 281, 397, 414, 415, 417, 431, 439
Baemler Jan 169, 286, 302, 416
Bajor Agnieszka zob. Gołda Agnieszka
Balliger John 267
Balzer Oswald Marian 142, 236, 338, 339, 405, 431
Bałabuch Henryk 45, 443
Banacka Marianna 18, 81, 116, 234, 348, 443, 462, 470
Bandtkie Jerzy Samuel 29, 30, 31, 32, 203, 239, 431, 458, 471
Banér Johan Gustav 337
Banke Jørgen 339, 404
Bannister Arthur Thomas 406
Bańkowski Piotr 340, 348, 353, 407, 443
Bar Adam 15, 189, 206, 207, 281, 307, 340, 407, 417
Baran Władysław 320, 398
Baranowski Henryk 135, 443
Baranowski Ignacy Tadeusz 82, 396, 397
Barenbaum Iosif Evseevič 25, 443
Barlow Fred 410
Bartczak Beata 141, 443
Bartłomiej syn Marcina z Poznania 237
Bartoszewicz Adam Dominik 49, 50, 455

- Bartoszewicz Kazimierz 52
Barwiński Eugeniusz 396, 397
Barycz Henryk 192, 195, 196, 230, 236, 280, 287, 288, 301, 302, 351, 356, 417, 421, 443
Batowski Aleksander 174, 285, 416
Batowski Aleksander Konstanty 174, 285, 416
Batowski Henryk 400
Batowski Zygmunt 121, 399
Baturewicz Franciszek 408, 409, 410
Baumgart Jan 81, 82, 84, 86, 326, 443
Bayle Seweryn 22, 68, 470
Bąk Krzysztof Marek 358, 443
Beckmann Johann 408
Bednarska-Ruszajowa Krystyna 31, 443, 444
Bednarski Stanisław 280, 400, 401
Bednarski Szczęśny 63
Benedykt z Nursji 234
Bentkowski Feliks Jan 31, 47, 206, 419, 431, 446, 469
Bentkowski Leon 232
Berbelicki Władysław 21, 125, 466
Berezowska-Morsztynkiewiczowa Irena 408
Bernacki Ludwik 56, 84, 90, 91, 96, 122, 129, 168, 178, 297, 313, 360, 382, 385, 401, 415, 431, 432, 439, 443, 458
Bernhardi Luise 340, 404
Bielak Franciszek 159, 170, 180, 415, 432, 444
Bieliński Józef 157, 414, 432
Bieńkowska Barbara 25, 45, 90, 354, 355, 358, 444, 457, 462, 473
Bieńkowski Wiesław 87, 454, 468
Biernacka Maria Magdalena 34, 434, 444
Biernacki Władysław 62, 115
Biesiadecki Franciszek 121, 122, 124, 125, 167, 174, 181, 287, 314, 320, 351, 385, 388, 399, 401, 415
Birkenmajer Aleksander 36, 77, 85, 87, 90, 94, 98, 99, 104, 108, 109, 122, 124, 125, 133, 134, 167, 168, 169, 171, 175, 176, 180, 187, 188, 202, 208, 213, 214, 225, 226, 233, 234, 235, 279, 280, 281, 284, 286, 287, 289, 294, 296, 297, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 313, 322, 337, 338, 339, 340, 342, 351, 360, 386, 400, 401, 404, 405, 406, 407, 415, 417, 421, 422, 431, 432, 439, 444, 462
Biske Karol 161
Biskupski Bolesław 232
Black Mary Joanna Louisa 405
Bleskina Olga Nikolaevna 350, 471
Błaszczczyński Michał 179, 472
Bober Adam Wiktor 116, 117
Bochnak Adam 201, 285, 417
Bodniak Stanisław 130, 193, 196, 201, 243, 247, 248, 249, 250, 285, 287, 306, 351, 390, 417, 422, 427, 432
Boekhorst Peter 372, 465
Boffito Giuseppe 405
Bogusławski Lucjan 119, 382,
Boguszewska Anna 121, 445,
Boguszewska Maria 200
Bohatkiewicz Aleksander Wiktor 29, 30, 31, 33, 149, 432, 454
Bohonos Maria 359, 360, 451
Bona Sforza d'Aragona, królowa Polski 362
Bongiovanni Bernard 204, 281, 418
Borecký Jaromir 340, 404
Borkowska Urszula 362, 445
Bornsteinowa Jadwiga 93, 224, 225, 246, 295, 308, 318, 325, 397, 399, 422, 432
Borowicz B.O. 406
Borowy Waclaw 180, 188, 321, 399, 400, 418, 432
Bostwick Artur Elmore 257
Boucicaut de marszałek zob. Le Maingre Jean
Braniccy, rodzina 27, 52
Branicki Adam 232
Bratanowski Anastazy 193
Brensztejn Michał 182, 241, 338, 398, 405, 422, 432
Brockhaus Edward 59
Broda Jan 358, 445
Brodziński Kazimierz 166, 416
Brodzka Alina 45, 471
Bromek Karol 190, 288, 357, 418
Bronowski Mikołaj 230, 287, 307, 422
Brońka Joanna 366, 445
Broś Jan Kazimierz 65
Brożek Jan 199, 285, 420
Brożek Ludwik 188, 357, 358, 418, 445
Bruchnalski Janusz 21, 125, 467
Bruchnalski Wilhelm 165, 415
Brückner Aleksander 55, 109, 147, 170, 318, 347, 396, 397, 412
Brulińska Zofia 12
Brynda Maria 352, 446
Brzeg-Piskozub Adam 178, 432
Brzezińska-Stec Halina 372, 448
Brzęczkowski Stanisław 399

- Brzostowski Aleksander Bolesław 54
Brzozowska Zdzisława 83, 445
Buchwald-Pelcowa Paulina 20, 25, 32, 34, 84, 279, 356, 359, 445, 453
Buczek Karol 91, 194, 216, 228, 231, 232, 287, 289, 290, 291, 307, 322, 348, 352, 400, 418, 422, 432
Budka Włodzimierz 90, 191, 192, 195, 203, 204, 230, 239, 240, 246, 280, 281, 287, 288, 289, 301, 303, 305, 306, 307, 314, 340, 365, 366, 401, 408, 418, 422, 433, 442, 445, 464
Budzyk Kazimierz 90, 445
Bujak Franciszek 108, 446
Bukowska Elżbieta 278, 446
Bułakowski Adam 108
Bulatowa Swietłana O. 354, 446
Bulhak Henryk 90, 446
Buonaccorsi Filip 199, 200, 367, 457
Burckhardt Felix 406
Burkot Antoni 70, 116
Burne-Jones Edward 274
Burska Irena 260, 427
Bury Ryszard de 398
Butlerowa Łucja 358, 446
Bykowski Leon 91, 95, 132, 262, 266, 324, 327, 343, 390, 391, 400, 402, 403, 408, 409, 410, 433
Bystrzeń Jan Stanisław 88, 320, 324, 325, 398, 399, 403, 433
Cain Julien 410
Callier Edmund 48
Carrol Marie J. 406
Cavanaugh Eleanor S. 408
Celestyna Gryzelda z Zamoyskich 250
Celichowski Zygmunt 141, 243, 248, 291, 426
Centnerszwer Gabriel 319
Chawkina Lubow Borisovna 345, 405
Chlebus Ewa 179, 208, 446
Chłędowski Adam Tomasz 47
Chmiel Adam 41, 175, 177, 180, 203, 284, 303, 305, 306, 312, 313, 318, 415, 418, 433, 438
Chodowiecki Daniel 172, 174, 415
Chojcka Ewa 278, 446
Chojnacki Władysław 358, 446
Chołoniewscy, rodzina 166
Chopin Fryderyk 157, 159, 235
Choraczyńska Helena 31, 446
Chrzanowscy, rodzina 105, 194, 287, 421, 441
Chrzanowski Ignacy 55, 57, 76
Chwalewik Edward 91, 126, 172, 200, 224, 285, 313, 357, 366, 367, 398, 399, 415, 418, 433, 446, 468
Ciampi Sebastiano 195
Ciechanowska Zofia 100, 125, 238, 281, 326, 400, 405, 406, 407, 422
Cieńscy, rodzina 160
Cieplowski Stanisław 17, 23, 63, 70, 120, 447
Ciesielski Augustyn 365, 447
Cieslewski Tadeusz, syn 120
Ciołek Michał Jerzy 31, 439
Cisek Sabina 305, 447
Cobden-Sanderson Thomas James 274
Cockerell Douglas 407
Cockerell Sidney Carlyle 407
Collijn Isak 168, 433
Cook Albert S. 409
Costa Ugo 344, 407, 409
Coyecque Ernest 407
Cónsole Alfredo 409
Crane Walter 274
Credo Waclaw 70
Crozet Leon 98, 344, 402, 406, 409, 433
Cubrzyńska-Leonarczyk Maria 369, 461
Cutter Charles Ammi 41, 433
Cybulski A. 69
Czacki Tadeusz 27, 158, 193, 231
Czapnik Grzegorz 83, 86, 451, 462, 463, 471
Czarkowski Ludwik 398
Czarnecka Jadwiga 224, 468
Czarnecki Jerzy 238, 423
Czarnecki Zygmunt 90, 298, 438
Czarnowska Maria 371, 447
Czarnowski Stanisław Jan Nepomucen 53
Czartoryscy, rodzina 27, 91, 141, 175, 178, 198, 227, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 284, 287, 359, 416, 419, 422, 424, 427, 432
Czartoryska Izabela Dorota z Flemmingów 194
Czartoryski Adam Jerzy 178, 232, 415
Czechowski Marek 21, 72, 126, 447
Czczot Jan 159
Czerniakowska Ewa 21, 447
Czerniakowska Małgorzata 21, 447
Czerwijowski Faustyn 39, 82, 91, 92, 131, 151, 253, 260, 262, 266, 294, 306, 323, 325, 390, 391, 398, 402, 403, 406, 413, 416, 428, 433
Czubek Jan 52, 159, 318, 396, 397, 444
Czubińska Magdalena 366, 447, 465

- Dahl Svend 339, 404
 Danilewiczowa Maria 196, 326, 418
 Daniluk Józef 64
 Dantyszek Jan 173, 416
 Danysz-Fleszarowa Regina 132, 391
 Darasz Wojciech 198
 David Pierre 228, 290, 307, 423
 Dawid Jan Władysław 268
 Dawidowa Jadwiga 141, 433, 268
 Dąbczańska Helena 288
 Dąbkowski Przemysław 176, 306, 415
 Dąbrowska Jadwiga 109, 242, 423
 Dąbrowska Janina 403
 Dąbrowska Wanda 19, 35, 92, 97, 114, 131, 132, 223, 224, 251, 252, 253, 255, 263, 267, 291, 294, 310, 323, 324, 325, 327, 340, 342, 343, 386, 391, 398, 399, 400, 402, 403, 407, 408, 409, 410, 412, 416, 417, 423, 428, 433, 447, 468
 Dąbrowski Jan 314, 442
 Decjusz Just Ludwik 191
 Decjuszowie, rodzina 190, 191, 287, 289, 306, 418
 Delisle Leopold Victor 41, 330
 Dembowska Maria 11, 17, 85, 94, 444, 447, 459
 Demby Stefan 75, 76, 109, 128, 132, 154, 161, 162, 224, 257, 272, 342, 346, 384, 414, 433, 466
 Demian Igor 126
 Denis Michael 30, 37
 Denisjew Witalij N. 409
 Derfert-Wolf Lidia 372, 447, 448
 Derwich Marek 368, 369, 370, 448, 453, 465, 473
 Des Loges Marian 401
 Destrez Jean 301, 407, 432
 Dewey Melvil 41, 145, 156, 277
 Dębicki Zdzisław 57, 398
 Dębowski Marek 354, 448
 Dickstein Samuel 42, 55, 75
 Dippel Stefan 61, 448
 Długolecki Józef 70
 Dobrowolska Hanna 88
 Dobrowolska Wanda 135, 249, 322, 325, 326, 342, 400, 401, 402, 403, 406, 432, 433, 434
 Dobrowolski Adam 188, 418
 Dobrowolski Antoni 98
 Dobrowolski Kazimierz 87, 134, 136, 172, 233, 237, 246, 280, 286, 297, 302, 305, 327, 361, 362, 401, 406, 423, 434, 448, 454
 Dobrzycki Henryk 76, 384
 Dobrzycki Jerzy 181, 201, 285, 418, 420
 Dobrzyńska-Rybicka Ludwika 400, 401
 Dorn Boris Andreevich 167
 Dorżynkiewicz Stanisław 128
 Døssing Thomas 339, 404
 Doubleday William Elliott 409
 Drabczyński Marian 120
 Drége Helena 82
 Drobny Emil 197, 302, 418
 Drozdowicz-Jurgielewiczowa Irena zob. Jurgielewiczowa Irena
 Drzewicki Jan 200
 Drzewicki Maciej, biskup 172, 173, 174, 199, 200, 302, 366, 367, 368, 420, 465, 472
 Drzewicki Maciej, prałat kolegiaty łączyczej 200
 Dubrowski Piotr Pietrowicz 350
 Duff Brown James 257, 344, 408
 Dukwicz Dorota 349, 445
 Dunin-Borkowski Stanisław 38, 39, 434, 435
 Dunin-Wolski Piotr 190, 191, 192, 289, 355, 356, 463
 Dür Jan zob. Dür-Durski Jan
 Dür-Durski Jan 204, 285, 418
 Dygasiński Adolf 170, 415
 Działyński Adam Tytus 27, 57, 129, 130, 247, 248, 249, 250, 367, 427, 432
 Działyński Jan Kanty 129, 130, 234, 248
 Działzko Karl 41
 Dzieńkowska Jolanta 18, 443, 457
 Dzierżyński Józef 114
 Dziecioł Alina 354, 448
 Dzikowski Mikołaj 100, 210, 211, 242, 315, 316, 423
 Ebert Friedrich Adolf 37
 Egiersdorff Włodzimierz 126
 Elagina Natalia A. 350, 471
 Elter Anton 407
 Englert Adam W. 200, 418
 Englisch Jan 65
 Esdaile Arundell 342, 344, 405, 408
 Estreicher Karol 12, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 42, 45, 46, 47, 51, 53, 58, 77, 135, 147, 149, 152, 158, 162, 178, 183, 184, 186, 187, 197, 205, 206, 218, 229, 247, 297, 387, 412, 413, 414, 418, 419, 426, 434, 435, 444, 447, 453, 456, 457

- Estreicher Stanisław 109, 205, 418
Ettinger Paweł 76, 127, 194, 199, 338, 401, 405, 406, 418
Evert Ludwik Józef 109, 137, 464
- F**
Fabietti Ettore 408
Falck Jeremiasz 205, 285, 419
Fargo Lucille F. 409
Figiel Martyna 366, 446
Fijałek Jan 401
Filipkowska-Szemplińska Jadwiga 92, 97, 310, 325, 371, 401, 402, 406, 434, 448
Finkel Ludwik 152, 229, 291, 423, 431
Fiol Świętopełk 34, 434
Fischer Adam 91, 172, 173, 415, 434
Fischer Jan 59, 60, 67, 108
Fischer Ludwik 55, 56, 57, 61, 382, 448
Fiszler Bernard 127, 128
Fiszler Kelman 127, 128
Folkierski Władysław 170, 415
Follprecht Kamila 369, 442
Formanowicz Leon 366, 367, 404
Fournival Ryszard de 87, 432
Fraehn Christian Martin zob. Frähn Christian Martin
Frähn Christian Martin 167
Franciszek I Habsburg, cesarz Austrii 165
Franciszek Pik (Mirandola) 68
Franczyk-Cegła Agnieszka 361, 453
Franko Feliks 49
Franklin Alfred 337, 404
Fрати Carlo 409
Frey Jaroslav 410
Friedberg Helena 361, 451
Friedbergowa Maria 209
Fumagalli Giuseppe 339, 344, 405, 409
- G**
Gaberle Eustachy 91, 134, 135, 220, 223, 291, 295, 322, 323, 342, 400, 401, 407, 423, 434
Gaca-Dąbrowska Zofia 12, 26, 27, 29, 41, 42, 89, 136, 256, 279, 290, 308, 448, 449
Gadziński Władysław 65
Gajdzica Jerzy 200, 358, 446, 452, 458, 468, 471
Gajdzica Jura zob. Gajdzica Jerzy
Galaune Paweł 405
Gall Stanisław 54
Galle Henryk 55, 57, 58, 383
Galos Małgorzata 449
Garczyński Stefan 172, 174, 415
Gardowski Ludwik 119
Garlicka Aleksandra 12
Garus Paweł 189, 420
Gawiński Antoni 162, 275, 414
Gąsiorowski Wilhelm 50
Gebert Bronisław 166, 415
Gebethner Gustaw Adolf 52, 57, 108, 109, 124, 137, 183, 318, 383, 384, 397
Gebhard Annie C. 340, 404
Geppert Stanisław 402
Germain Wanda 201, 418
Gertler Julian 52
Gębarowicz Mieczysław 105, 129, 365, 400, 449
Giebartowski Wincenty 54
Gielecki Wojciech 407
Gilman Michaił 344, 410
Giovio Paolo 170, 415
Gloger Zygmunt 259
Glücksberg Natan 47
Gładkiewicz Ryszard 279, 469
Głombiowski Karol 31, 83, 449, 459, 461
Głowacka Ewa 373, 449
Głowińska Maria 241, 423
Godecki Marian Bronisław 400
Godet Marcel 408
Godłowski Tadeusz 15
Goldman Józef 204, 419
Goldschmidt Ernst Philip 407
Gollob Zygmunt 65, 66
Gołda Agnieszka 18, 29, 90, 443, 449
Gołębiowski Łukasz 231, 287, 422
Gołuszka Małgorzata 361, 446, 453
Gondek Elżbieta 9, 10, 29, 348, 449, 466, 470
Gorczyńska Irena 18, 444
Gorzechowska Maria 260, 428
Gostomski Walery 55
Goyski Marian 396
Góra Barbara 12, 19, 24, 449, 450
Górecka Barbara 179, 472
Górecki Michał 179, 472
Górka Andrzej 365
Górka Janina 76, 442
Górkowie, rodzina 365
Górnicki Łukasz 193, 287, 417
Górny Mirosław 372, 450
Górski Konrad 402
Górski Stanisław 397
Górski Włodzimierz 38, 434

- Grabowski Ambroży 47
 Grabowski Edward 201, 420
 Grabowski Tadeusz 347
 Grabski Władysław 55
 Gray Duncan 410
 Gray William Scott 343, 344, 410
 Green Margaret 409
 Greenway Kate 274
 Greve Henri Ekhard 409
 Greve Mihail Petrović 409
 Grigor'ev J. 409
 Grimm Werner von 407
 Gröbel Ignacy 201, 285, 417
 Grocholscy, rodzina 166
 Grodecki Gotfryd Ernest 27
 Grodecka Zofia 450
 Grodecki Roman 167, 287, 289, 415
 Gronowski Tadeusz 120
 Groszlikowa Barbara 259, 325, 327, 402, 403, 428
 Grosser Bronisław 215, 259, 429
 Gruca Anna 346, 450
 Gruchała Irena 288
 Gruczyński Stanisław Jerzy 121, 288, 450
 Gruszczyńska Nela 327, 409
 Gruszka Zbigniew 17, 18, 76, 83, 86, 450, 451, 462, 463, 471
 Gruzewska Izabella 402, 403, 409
 Gruzewski Bolesław 143, 450
 Grycz Józef 17, 18, 21, 86, 87, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 104, 123, 125, 128, 130, 133, 134, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 246, 248, 257, 267, 279, 280, 291, 294, 295, 308, 309, 310, 315, 316, 320, 321, 322, 325, 326, 338, 339, 343, 344, 345, 370, 371, 390, 398, 399, 400, 402, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 423, 427, 428, 434, 435, 439, 443, 449, 450, 458, 459, 465, 471, 474
 Grzegorz z Szamotuł 236
 Grzeszczuk Stanisław 32, 89, 278, 445, 454, 458, 460, 466
 Grześkowiak-Krwawicz Anna 354, 448
 Gubrynowicz Bronisław 125, 126, 180, 205, 208, 320, 435
 Gubrynowicz Kazimierz 105, 108
 Gumowski Marian 171, 435
 Günther Heinrich 93, 440
 Guppy Henry 406
 Guseva Nina 410
 Gustaw II Adolf 168
 Gutry Czesław 400
 Gutry Maria 259, 325, 401, 402, 403, 428
 Gwioździk Jolanta 60, 368, 459, 473
 Gzella Grażyna 44, 450
 Gzella Jacek 450
- H.K. zob. Kruk Herman**
 Hadamarjus Imler Krzysztof zob. Imler Krzysztof z Hadamaru
 Haebler Konrad 338, 405, 407
 Hahn Wiktor 38, 435
 Haines Helen E. 409
 Haller Jan 90, 173, 174, 201, 363, 364, 366, 440
 Halpern Ignacy 55, 148
 Hałaciński Kazimierz 202, 284, 419
 Hammer Joseph 167
 Handelsman Marceli 102, 435
 Harrassowitz Otto 409
 Hartleb Kazimierz 168, 396, 435
 Hausbrandt Jadwiga 400
 Headicar Bertie M. 344, 408, 409
 Heckermann Danuta 278, 450
 Heflich Aleksander 62
 Heitzer Sebastian 409
 Helssig Rudolf 406
 Henelius Mikołaj 189
 Hennel Roman 33, 457
 Henriot Gabriel 98, 407
 Henryk Walezy, król Polski 191
 Herbst Stanisław 243, 435
 Heska-Kwaśniewicz Krystyna 358, 471
 Hessel Alfred 407
 Hiller Karol 399
 Hinc Anna 249, 450
 Hleb-Koszańska Helena 94, 212, 242, 310, 343, 370, 400, 406, 409, 424, 435, 451
 Hoesick Ferdynand 54, 127
 Hoffman Jan Daniel 31
 Höfken Rudolf von 338, 404
 Hofmann Walter 408
 Hofmański Michał 197, 302, 420
 Hooper William Harcourt 233
 Hordyński Władysław 400
 Hornowska Maria 400
 Horodyńska Elżbieta 324, 402, 403
 Horodyski Bogdan 86, 474
 Hössle Friedrich von 408
 Hove Julien van 406

- Hryniewicz Zofia 402
Huberth Józef 66
Huczek Marian 371, 451
Hudec Józef 66
Hulewicz Jan 401
Hussovian Mikołaj 173
Hutka Jerzy 196, 419
- Iczakowski Ludwik 120
Iłowska Kazimiera 402
Imańska Iwona 86, 361, 452, 459
Imler Krzysztof z Hadamaru 160
Inglot Stefan 129
- J.Cz. zob. Janusz Bohdan
Jabłonowska Teofila Strzeżyńska 161
Jabłonowski Marek 23, 471
Jabłoński Arkadiusz 351, 451
Jabłoński Zbigniew Tomasz 474
Jaenichen Piotr 30, 465
Jagiellończyk Aleksander 233, 286, 305, 361, 362, 423
Jahoda Robert 165, 234, 386
Jakubek Mariusz 12
Jakubowska Urszula 23, 471
Jakubowski Kazimierz Stanisław 385
Jakubowski Stanisław 174, 416
Jan II Kazimierz Waza, król Polski 193
Jan III Sobieski, król Polski 229
Jan z Turrekrematy 168, 286, 302, 314, 362, 363, 416, 454
Janiak Jan 451
Janiczek Józef 132, 261, 264, 391, 402, 428
Janikowski Tobiasz 367
Janocki Jan Daniel 31, 47, 201, 206
Jantzenowa Janina 406
Janusz Bohdan 122, 170, 174, 320, 385, 398, 415
Januskiewicz Eustachy 239, 286, 427
Januszowski Jan 201, 285, 300, 417
Jarkowski Paweł 29, 30, 31
Jarkowski Stanisław Teofil 22, 49, 52, 59, 133, 435
Jaros Violetta 37, 451
Jarosławiecka Maria zob. Jarosławiecka-Gąsiorowska Maria
Jarosławiecka-Gąsiorowska Maria 176, 198, 278, 280, 284, 415, 419, 451
Jaroszewski Tadeusz Stefan 278, 446
Jaroszyński Tadeusz 275, 435
- Jarowiecki Jerzy 12, 24, 451, 455, 473, 474
Jasińska Stanisława 130, 248, 427, 452
Jasiński Franciszek 115
Jaworowski Aleksander 396
Jaworski Franciszek 161, 274, 452
Jazdon Artur 49, 58, 372, 452
Jazdon Krystyna 372, 452
Jełowicki Aleksander 239
Jerzyk-Wojtecka Justyna 309, 458
Jesionowski Alfred 204, 286, 419
Jeziorski Franciszek 401
Jędrzejowska Anna 90, 202, 219, 302, 419, 424, 452
Joeckel Carleton Burns 408
Juda Maria 169, 346, 361, 452, 461
Jupatow Aleksiej 405
Jurgielewiczowa Irena 403
Jurystowski Tadeusz 126
Juszczakowska Halina 349, 452
- K.E. zob. Estreicher Karol
Kachur Iryna 361, 453
Kaczmarczyk Kazimierz 157, 164, 306, 399, 414
Kaczmarek Aleksy 118
Kaczmarek Krzysztof 368, 473
Kadłubiec Karol Daniel 358, 452
Kalczyńska Maria 74, 75, 452
Kalicińska Franciszka 327, 407
Kalicki Tadeusz 259, 400, 428
Kaliszuk Jerzy 349, 369, 452
Kallenbach Józef 196, 232, 419
Kallimach Filip zob. Buonaccorsi Filip
Kałamajska-Saeed Maria 369, 452
Kamiński Lucjusz 126
Kamińska Joanna 373, 449, 451
Kamiński Stefan 125
Kandulska Irena 59, 452
Kantak Kamil 396
Kantyka Jan 357, 445
Kapliński Leon 130
Kaplita Monika 363, 452
Karaffa-Korbitt Kazimierz 183, 413
Karczewski Dariusz 368, 464
Karczewski Waclaw 74, 76, 77, 155, 164, 277, 314, 315, 319, 398, 414
Kardaszewicz Kazimierz 400
Karol Ferdynand Waza, król polski 193, 287, 421

- Karpowicz Stanisław 403
Karpuk Waldemar 352, 453
Kasperski Kazimierz 129
Kasprowicz Jan 121
Kaufmann Aloys 358, 468
Kaulitz Christian Ludwig zob. Kauliz Christian Ludwig
Kauliz Christian Ludwig 198, 419
Kawalec Agnieszka 73, 453
Kawecka Alodia zob. Kawecka-Gryczowa Alodia
Kawecka-Gryczowa Alodia 32, 84, 86, 89, 90, 130, 247, 249, 250, 251, 278, 301, 305, 306, 322, 326, 338, 342, 347, 351, 352, 355, 359, 360, 361, 364, 400, 401, 404, 406, 427, 435, 445, 448, 451, 453, 454, 458, 460, 464, 465, 466, 474
Kazimierski Wojciech 249
Kazimierz III Wielki, król Polski 235
Keferstejn Georg Christoph 408
Kempa Andrzej 19, 454
Kętrzyński Wojciech 248, 291
Kielisiński Kajetan Wincenty 248, 249, 291
Kielcz z Krzewa 167, 287, 289, 415
Kieniewicz Stefan 401
Kierski Feliks 141, 147, 148, 412
Kieszkowski Jerzy 172, 173, 416
Kiliński Jan 249, 305, 450
Kirchner Joachim 340, 343, 407, 410
Kirkor Adam Honory 241
Kisielewski Józef 228, 424, 435
Kleczkowski Adam 130, 247, 435
Klemensiewicz Zygmunt 124, 125
Klint Paweł 369, 460
Kluger Władysław 123, 124, 204, 285, 326, 387, 399, 419
Klukowski Bogdan 23, 454
Klukowski Ignacy 53
Kłossowska Małgorzata 454
Kłossowski Andrzej 23, 278, 411, 454
Kłudkiewicz Kamila 369, 454
Kłyszewski Władysław 77, 314, 315
Kmieć Zenon 12, 22, 382, 454
Koberger Anton 237
Kobyliński Zygmunt 402
Kochanowski Jan 90, 206, 300, 301, 387, 417, 438
Kochanowski Wiktor 92, 439
Kochańska Barbara 84, 454
Kocowski Bronisław 90, 300, 362, 363, 454
Kocójowa Maria 89, 90, 305, 373, 443, 447, 454, 455, 457, 467, 468, 475
Koczorowski Stanisław Piotr 109, 120, 127, 128, 187, 399, 406, 419
Koczub Wiktor 118
Kolasa Jan 20, 455
Kolasa Władysław Marek 12, 455
Kolendo Jerzy 355, 455
Kołodziejska Jadwiga 245, 310, 455
Komornicki Stefan Saturnin 124, 125, 175, 176, 280, 284, 399, 416
Komza Małgorzata 85, 210, 278, 456, 459, 461
Konarski Kazimierz 243, 401, 424
Konczyńska Wanda 91, 92, 182, 280, 436
Kondek Stanisław Adam 89, 269, 455
Konieczna Jadwiga 346, 450, 455, 458
Koniński Karol Ludwik 190, 288, 357, 419
Konopka Maria 49, 50, 455
Konrad Zygmunt 265, 296, 428
Kopczyński Onufry 227, 228
Köppe Hans 406
Koraszewski Jacek 112, 357, 455
Korczak Bolesław 12
Korczyńska-Derkacz Małgorzata 78, 85, 97, 455
Koredczuk Bożena 37, 456
Kornecka Józefa 19, 456
Kornecki Bronisław 382
Korpała Franciszka 326
Korpała Józef 19, 22, 31, 32, 43, 46, 48, 51, 52, 101, 189, 206, 290, 320, 338, 348, 399, 401, 419, 436, 456
Korwin-Kochanowski Jan Karol 55, 56, 381, 397
Korzeniowska Wanda 174, 415
Korzeniowski Józef 397
Koschmieder Erwin 96
Kosierkiewicz Bronisław 17
Kosiński Józef Adam 19, 74, 456
Kosman Janina 468
Kosman Marcelli 20, 279, 361, 456
Kosmanowa Bogumiła 45, 103, 279, 454, 456
Kossarzewski Krzysztof 350, 456, 471
Kossecka Teresa 354, 456
Kossonoga Jan 216, 424
Kossonogowa Zofia 402
Kostecki Janusz 45, 279, 471, 474
Koszutski Stanisław 351

- Koszutski W. 275, 436
Kościszko Tadeusz 158
Kot Stanisław 180, 436
Kotas Paweł 190, 288, 357, 418
Kotula Rudolf 90, 100, 125, 170, 182, 194, 287, 298, 299, 313, 322, 398, 400, 401, 416, 419, 436, 438
Koutnik Bohuslav 262, 344, 407, 428
Kowalczyk Maria 361, 451
Kowalewska Jadwiga Teresa 456
Kowalewski Karol 386
Kowalski Gerald 298, 299, 313, 398, 436
Kowalski Zdzisław 456
Kowecki Jerzy 249, 455
Kozaczyńska Beata 92, 457
Koziebrodzki Józef 194, 287, 419
Kozłowska-Budkowa Zofia 234, 424
Kozłowski Eligiusz 178, 457
Kozłowski Jan 227, 348, 349, 457
Kozłowski Mikołaj 234
Krampera Józef 400
Krasicki Ignacy 166, 287, 416
Kraśnińscy, rodzina 27, 28, 35, 43, 159, 160, 196, 227, 231, 245, 347, 439
Kraszewski Bogusław 28, 151, 153, 158, 159, 274, 413, 414, 424
Kraszewski Józef Ignacy 188
Krauzówna Jadwiga 265, 267, 295, 310, 408, 410, 428
Krawczyński Aleksander 62
Kropiński Ludwik 170
Król Jan 357, 457
Król Kazimierz 399
Królczyk Agnieszka 20, 51, 129, 473, 474, 475
Króliński Kazimierz 403
Kruk Herman 215, 259, 406, 408, 424, 429
Krukowski Kazimierz 263, 429
Krupska Nadieżda Konstantinowna 408
Kruszyński Tadeusz 205, 285, 419
Kryg Teodor 119
Kryński Adam Antoni 55
Kryński Mirosław Zbigniew 318, 396
Krzeczkowski Konstanty 129, 146, 436
Krzemiński Stanisław 75, 76, 154, 161, 205, 319, 384, 398, 414
Krzywicki Ludwik 56, 75, 77, 155, 399, 414
Krzyżanowski Julian 170, 416
Krzyżanowski Stanisław Filip Jakub 50, 51
Krzyżanowski Wacław 226
Krzyżewski Tadeusz 457
Kubiak Stanisław 27, 310, 411, 455, 460, 461
Kubów Stefan 86, 457
Kucharska Aleksandra 347, 457
Kucharski Eugeniusz 96
Kuglin Jan 125
Kuhnert Ernst 407
Kukiel Marian 232, 233, 287, 307, 424
Kulpińska Katarzyna 208, 457
Kułakowski Kazimierz 69
Kumaniecki Kazimierz 367, 457
Kuntze Edward 17, 95, 99, 133, 187, 188, 209, 213, 215, 217, 219, 245, 257, 281, 295, 322, 342, 389, 400, 406, 419, 424, 436, 443, 459, 471
Kupść Bogumił Stanisław 349, 444, 456, 457
Kurdybacha Emilia 22, 106, 457
Kurkowa Eugenia 135
Kuropatwińska Halina 327, 408
Kurzelowski Jan zob. Brożek Ludwik
Kutrzeba Stanisław 236, 436
Kutsch Alfred 405
Kuźmina Dariusz 23, 347, 444, 450, 458, 461, 463, 465, 471
Kwaśniewicz Władysław 87, 454
Laborde Alexandre de 407
Lachendro Jacek 103, 458
Lachs Jan 280
Ladewig Paul 344, 406, 409
Ladorucki Jacek 83, 86, 451, 463, 471
Lam Stanisław 109, 112, 206, 397, 419
Langer Hanna 19, 458
Lapecki Zbigniew 402
Laskauer Piotr 76, 319, 380, 383, 384
Laskiewicz Tytus 400
Laucevičius Edmundas 365
Laurent-Vibert Robert 405
Le Maingre Jean 232
Leary Bernice Elizabeth 343, 344, 410
Lech Marian Julian 279, 458
Leitgeber Mieczysław Antoni 58, 59, 452
Leknert Seweryn 400
Lelewel Joachim 29, 30, 31, 32, 33, 37, 38, 39, 75, 90, 149, 157, 160, 171, 206, 239, 250, 254, 297, 314, 399, 416, 436, 451, 463, 473
Lemaître Henri 95
Lenart Bonawentura 60, 240, 312, 424, 436, 463

- Lengnich Gotfryd 46
 Lepalczyk Irena 88, 458
 Lepszy Kazimierz 189, 300, 307, 401, 419, 439
 Lerche Otto 407
 Leroquais Victor 344, 405, 407
 Leszczyński Stanisław 75, 76
 Leśniakowska Marta 270, 458
 Leśnodorski Bogusław 249, 353, 455
 Lévay Aleksander 63
 Lewak Adam 321, 343, 399, 400, 410
 Lewenstam Ludomir 127
 Lewestam Henryk 48
 Lewicka Lidia 458
 Lewicka-Kamińska Anna 278, 356, 360, 361, 363, 364, 451, 458
 Lewicki Karol 32, 458
 Lewkowicz Piotr 309, 458
 Lewówna Marta 403
 Liedtke Antoni 195, 287, 419
 Linde Samuel Bogumił 31, 166, 196, 369, 418, 461
 Lindenfeld Henryk 319, 398
 Lipska Helena 124, 125, 229, 291, 326, 327, 400, 408, 424
 Lisowski Mikołaj Michajłowicz 35
 Lisowski Stanisław 106, 168, 351, 436, 458
 Lissowski Mieczysław 132
 List Friedrich 343
 Locke George Herbert 406
 Löfler Karl 340, 343, 344, 406, 407, 410
 Lomkovskij N.M. 406
 Lorentowicz Jan 109, 127
 Lotto Feliks 327, 408, 409
 Lubomirski Aleksander 200
 Lundgren Ragnhild 169, 361, 452
 Lutman Roman 401
 Łasiewicka Alina 263, 403, 429
 Łaskarzewska Hanna 85, 86, 166, 355, 366, 446, 459
 Łazarski Władysław 68, 70, 71, 382
 Łepkowski Józef 232
 Łodyński Marian 91, 92, 108, 110, 132, 134, 182, 214, 215, 218, 220, 222, 226, 227, 229, 245, 290, 294, 307, 310, 322, 325, 342, 345, 348, 400, 401, 403, 406, 424, 425, 436, 439, 447, 459
 Łodzia-Baranowski Stanisław 171
 Łojek Jerzy 12, 451, 459, 465,
 Łopatecki Karol 350, 456
 Łoś Jan 312
 Łoza Stanisław 398
 Łuckiewicz Iwan 159
 Łuczyński Mieczysław 117
 Łukomski Władislaw Kreskientievich 194
 Łuniewski Jarosław 368, 459
 Łuszczewski Jan Paweł 158
 Łuszpak Agnieszka 85, 210, 459
 Łysakowski Adam 82, 85, 91, 93, 94, 98, 111, 112, 114, 132, 168, 210, 211, 215, 241, 246, 291, 294, 297, 308, 309, 315, 316, 322, 324, 325, 343, 370, 400, 402, 403, 406, 410, 425, 432, 436, 437, 442, 447, 451, 459, 461, 462, 464, 466
 Machniewicz Stanisław 180, 437
 Maciej z Szydłowa 228
 Maciejowski Bernard 234, 421
 Mahen Jiří 406
 Mahrburg Adam 56, 141, 142, 275, 380, 412
 Maj Jerzy 371, 459
 Majewski Stanisław 189, 190, 419
 Majkowski Edmund 168, 202, 437
 Majkowski Hilary 208
 Majorek Czesław 310, 460
 Majzner Maria 460
 Makles Karol 102, 460
 Makowski Mariusz 357, 460
 Makowski Sebastian 200, 367
 Maleczyńska Kazimiera 32, 190, 278, 279, 460, 474
 Malicki Jan 60, 358, 368, 446, 459, 473
 Malicki Marian 361, 446, 453
 Malinowski Mikołaj 206, 419
 Maliszewski Edward Waclaw 57
 Małachowska Mira 403
 Małkowski Erazm 50
 Małkowski Konstanty 397
 Mamonicz Łukasz 365
 Maniecki Bonawentura 230
 Maniecki Stanisław 230
 Manitius Max 406
 Manteuffel Jerzy 401
 Manteufflowa Maria 349, 460
 Mańkowski Tadeusz 231, 287, 307, 352, 425
 Marczak Michał 397
 Markiewicz Henryk 44, 460
 Maruszak Elżbieta 352, 460
 Marynowicz-Hetka Ewa 88, 465

- Massonius Marian 56, 141, 142, 275, 380, 412
Maślanka Julian 13, 102, 448
Maślankiewicz Piotr 402
Matczuk Alicja 110, 460
Mathia Roman 70, 119, 120
Matwijów Maciej 85, 168, 360, 458
Mayer Józef 135, 190, 228, 290, 307, 419, 425
Mazerolle Fernand 405
Mączak Antoni 354, 444
Mączyński Tadeusz 129
Mąkołówna Stanisława 260, 429
McComb Dana Quick 410
Mehoffer Józef 174, 416
Menhardt Herman 406
Merczyng Henryk 158, 159, 414, 475
Meyer Adolf Bernhard 151, 152
Mezier Avgusta Vladimirovna 340, 345, 407
Mezzofanti Józef 195, 417
Mękicka Julia 174, 416
Mękicki Rudolf 174, 399,
Mężyński Andrzej 20, 21, 99, 262, 308, 460, 461
Miarka Karol 204
Miaskowski Andrzej 193
Michalewiczow Mikołaj 72
Michalski Bogdan 102
Michalski Jan 109, 137, 464
Michalski Stanisław 75, 103, 156, 396, 414
Michałowska Teresa 356, 462
Mickiewicz Adam 156, 157, 159, 196, 197, 414, 419, 420, 421
Mickiewicz Władysław 156, 157, 414
Mieczkowska Halina 361, 369, 453, 461
Mieroszewski Jerzy 158
Migoń Krzysztof 10, 26, 44, 84, 85, 101, 210, 278, 311, 326, 341, 369, 411, 457, 459, 461, 462
Miklaszewski Bolesław 129
Mikucka Aniela 88, 267, 327, 343, 344, 403, 408, 409, 429, 437
Mikulski Tadeusz 32, 462
Mikutowicz Elżbieta 135, 462
Milikowski Jan 204
Miller Edmund 120
Millerowa Julia 402
Milski Edmund 323, 398
Minkowska Małgorzata 361, 453
Miodońska Barbara 362, 462
Mistrz Ewangeliarza z Saint Chapelle 305
Miškowiak Jan 217, 291, 327, 400, 425
Mitariski Władysław 275, 437
Mitzler de Kolof Wawrzyniec 46, 47
Mlekicka Marianna 46, 83, 462
Mocarski Zygmunt 38, 90, 104, 108, 131, 133, 187, 205, 280, 318, 323, 360, 396, 397, 399, 401, 420, 434, 437, 458
Modelski Tadeusz 20, 73, 462
Moraczewski Adam 216, 243, 424, 425, 437
Morawa Mateusz 171, 415, 435
Morel Eugéne 145
Morone Giovanni Girolamo 204
Morris William 274
Morstinowie, rodzina 318
Mortet Charles 405
Mortkowicz Jakub 319, 398
Moszyński Antoni 48, 437
Mościcki Henryk 57, 151, 180, 383, 384, 413, 437
M.P. zob. Poznański Marcelli
Muchin Sergey Aleksandrovich 194, 407
Muczkowski Józef 29
Muszkowski Jan 18, 35, 56, 82, 83, 91, 96, 97, 98, 99, 108, 113, 114, 128, 132, 134, 136, 221, 222, 223, 245, 266, 268, 278, 280, 289, 291, 297, 320, 322, 323, 324, 325, 342, 382, 399, 401, 402, 403, 407, 411, 425, 429, 437, 438, 442, 443, 445, 449, 451, 460, 462, 466, 467, 473
Muszyńska Krystyna 349, 444, 456
Muszyński Michał 359, 462
Mydel Monika 85, 360, 449, 462
Myśliński Jerzy 12, 178, 382, 459, 462
Naruszewicz Adam 197, 231, 302, 421
Nasierowski Tadeusz Hieronim 60, 67
Nevskij V.A. 406
Nieć Julian 229, 237, 239, 290, 306, 307, 425
Niemierkiewicz Marian 141, 142, 143, 149, 275, 306, 314, 412
Nieżgoda Jan 92, 439
Niklewiczówna Krystyna 356, 462
Nikołajew Nikołaj W. 352
Niwiński Mieczysław 175, 438
Novák Stanisław 323, 398
Nowacki Dariusz 362, 472
Nowak Anna 462
Nowak Stanisław 41, 438
Nowak Zbigniew 279, 463

- Nowakowski Zygmunt 401
 Nowodworski Witold 37, 463
 Nowotny Julian 45, 438
- O**
 Obirek Julian 65, 66
 Obrębski Andrzej 192, 355, 356, 463
 Oderfeldówna Anna 403
 Ogijenko Iwan 106
 Ogiński Michał 161
 Ogrodziński Władysław 206, 420
 Około-Kuławkowa Władysława 216, 291, 425
 Okoniewski Stanisław Wojciech 195
 Okręt Władysław 151
 Okuń Edward 161
 Olbrich Wilhelm 340, 343
 Olczak-Kardas Monika 18, 23, 443, 463
 Olexiński Stanisław 171
 Oliński Piotr 369, 475
 Olszar Henryk 358, 464
 Olszewicz Bolesław 41, 43, 128, 322, 323, 398, 409, 438
 Olszewicz Wacław 57, 201, 223, 231, 254, 255, 256, 285, 287, 291, 352, 353, 400, 417, 420, 425, 463
 Opalek Mieczysław 193, 287, 398, 399, 420
 Opat Smaragd z Saint-Mihiel 234
 Oppman Artur 57
 Orgelbrand Samuel 33, 39, 381
 Orsetti Maria Paulina 275, 438
 Orsini-Rosenberg Stanisław 257, 268, 269, 289, 429
 Orsza Helena zob. Radlińska Helena
 Osiewalski Jacek 372, 463
 Osiewalska Anna 372, 463
 Osieglowski Janisław 312, 463
 Osiński Alojzy 196, 418
 Osmólska Stefania 93, 402, 409, 438
 Osmólski Kazimierz 342, 406, 408, 409
 Ososiński Tomasz 352, 464
 Ososko Urszula 369, 451
 Ossoliński Józef Maksymilian 20, 27, 72, 106, 129, 158, 165, 189, 307, 417, 475
 Ostoja-Chrostowski Stanisław 399
 Ostrowscy, rodzina 194, 287, 420
 Otlet Paul 323, 343, 344, 345, 404, 410
 Oton Marek Salwiusz 170
- P**
 Paczkowski Andrzej 12, 102, 464
 Paczyńska Magdalena 179, 278, 464
 Pafford John Henry Pyle 410
 Paluszkiewicz-Horubała Lidia 442, 461, 466
 Panic Idzi 357, 464
 Papée Fryderyk 221, 400, 424
 Papeleu Jean de 305
 Paprocki Teodor 54, 56, 60, 439
 Paradowska Aleksandra 179, 472
 Parentino Bernardino 235
 Paszenda Jan 403
 Paszkiewicz Urszula 360, 458
 Pauli Żegota 196, 229, 291, 417, 424
 Pawlikowska Ewa 464
 Pawłowicz Romanow Konstanty 194, 202, 284, 417, 418
 Pawłowicz Romanow Mikołaj I 53
 Pawłowiczowa Maria 357, 358, 442, 464
 Peignot Gabriel Étienne 37, 187, 341, 456
 Pelcowa Janina 18, 444
 Petrus Bruneti 234
 Petzholdt Julius 37
 Pękalski Józef 403
 Philip Alex 408
 Pidłypczak-Majerowicz Maria 91, 369, 464
 Piech Roman 361, 446
 Pieczonka Marek 109, 464
 Piekarski Kazimierz 32, 83, 84, 85, 90, 106, 122, 124, 125, 126, 128, 133, 136, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 175, 180, 181, 186, 191, 192, 199, 201, 208, 233, 236, 237, 247, 281, 285, 286, 287, 288, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 311, 312, 313, 314, 320, 322, 338, 351, 355, 356, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 385, 386, 387, 398, 399, 400, 401, 405, 415, 416, 417, 420, 426, 438, 443, 444, 445, 453, 454, 458, 462, 464, 468, 474
 Piekosiński Franciszek 366, 464
 Pieńkowska Krystyna 93, 464
 Pieńkowski Witold 358, 452
 Pietraszek Teofil 111, 384, 391
 Pietraszkiewicz Onufry 159
 Pietruch-Reizes Diana 186
 Pietrykowski Tadeusz 190, 201, 417, 420, 474
 Pietrzak Zofia 18, 444
 Pietrzekiewicz Iwona 368, 464
 Pigoń Stanisław 196, 197, 198, 420
 Pik Franciszek (Mirandola) 68
 Piłsudski Józef 215, 265, 425
 Piotrowicz Karol 100, 133, 400, 407
 Piotrowicz Ludwik 401

- Pirożyński Jan 364
Pisarek Walery 15, 467
Pisarska Maria 402, 403
Pius XI, papież, właśc. Ambrogio Damiano Achille Ratti 221, 426
Piusińska Wanda 22, 465
Piwocka Magdalena 362, 472
Piwowarowa Halina 260, 429
Plantin Christophe 201
Platt Julian 353
Plault Alberico 208
Plault Albert 408
Plault Michel 408
Plis Jerzy 252, 465
Pliszczyński Stanisław 24, 439
Płaszczyńska-Herman Katarzyna 352, 465
Plaza Joanna 348, 349, 464, 465
Płuciennik Zofia 18, 444
Płuszczewski Stefan 198, 420
Pobóg-Lenartowicz Anna 368, 464
Poch Josef 406
Pociecha Władysław 92, 93, 129, 130, 133, 188, 197, 199, 200, 225, 243, 248, 281, 302, 327, 366, 367, 400, 402, 407, 420, 426, 439, 465
Podebrański Adam Gieryk 201, 285, 418, 420
Podlaszewska Krystyna 30, 465
Podniesińska Katarzyna 366, 447, 465
Pohorecki Feliks 237, 426
Pokora Piotr 366, 367, 465
Pokorzyńska Elżbieta 179, 180, 312, 465
Poll Roswitha 372, 465
Pollak Michał 262
Pollak Roman 347
Poncjan 170
Poniatowski Józef, książę 158
Poniatowski Michał Jerzy, prymas Polski 31, 439
Poniatowski Stanisław August, król Polski 193, 230, 231, 352, 353, 354, 355, 448, 455, 459, 469
Popielowie, rodzina 239
Popiołek Franciszek 401
Popova E.E. 406
Porębowicz Edward 356
Posner Stanisław 55, 108, 141, 145, 147, 156, 275, 318, 396, 412, 414
Potapow Maksym A. 409
Potoccy, rodzina 195, 231, 232, 287, 420
Potocki Stanisław Kostka 26, 232, 348, 443
Potworowska-Dmochowska Maria 403
Poznański Marceli 200, 437, 465
Póltawski Adam 120
Preisner Walerian 100, 135
Procajłowicz Antoni 174
Prus Konstanty 189, 290, 368, 420
Prusiewicz Aleksander 166, 416
Przelaskowski Ryszard 19, 261, 465
Przesmycki Zenon 161, 439
Przeździecki Aleksander 28, 439
Przybylski Jacek 31, 439
Przybylski Lech 21, 125, 467
Przyłuski Jakub 230
Przyppkowski Tadeusz 199, 420
Przywilcki Maciej 203, 284, 418
Ptak-Korbel Wanda 361, 446, 453
Ptaszycki Stanisław 397
Ptaśnik Jan 90, 177, 201, 281, 364, 366, 439, 464
Puchalski Jacek 13, 346, 461, 465
Puciatowa Anna 327
Pułaski Franciszek 28, 159, 160, 164, 272, 303, 346, 347, 397, 414, 435, 439
Puzyrewski Mikołaj 405
- Quinn John H. 409
- R. 156, 414
Rabska Zuzanna 403
Raczyńscy, rodzina 27, 215, 427
Raczyński Edward 57
Radlińska Helena 39, 40, 43, 88, 114, 132, 146, 238, 252, 275, 297, 320, 324, 325, 342, 343, 346, 397, 399, 402, 403, 408, 410, 412, 426, 438, 439, 457, 458, 465, 466, 473
Radzimiński Andrzej 368, 464
Radziszewska Anna 358, 466
Radziszewska Zofia 402
Radziszewski Franciszek 28
Radziszewski Idzi Benedykt 164, 277, 440
Radziwiłł Mikołaj, książę 160
Radziwiłłowa Elżbieta z Szydłowieckich 160
Radziwiłłowicz Rafał 75
Radziwiłłówna Józefina 161
Rafalski Walenty 50, 53
Ramotowska Franciszka 45, 466
Rangoni Claudio 249
Ratajewski Jerzy 29, 466
Ratti Ambrogio Damiano Achille zob. Pius XI

- Ratyński Wacław 60, 67, 68
Reiss Józef 170, 280, 416
Reiterowa Anna 403
Rej Mikołaj 170, 416
Remy Fernand 406
Renouard Philippe 405
Retinger Józef Hieronim 399
Revelli Paolo 238
Reverdil Marek Ludwik 231, 353
Reychman Kazimierz 161, 174, 272, 285, 346, 414, 416, 440
Rhegius Urbanus zob. Rieger Urban
Richenbach Jan 202, 302, 419
Richter Bogdan 183, 413
Richter Jan Bronisław 106, 438
Ridington John 406
Rieger Urban 161
Rive Jan Józef 187
Rodecki Aleksy 90, 453
Rodziewicz Zofia 402, 403, 409, 410
Roepell Richard 367
Rogińska-Usowicz Justyna 146, 466
Rogowski Tadeusz 120
Rogoyski Stanisław 120
Rokicki Czesław 126
Rolak Grażyna 361, 453
Romerowa Krystyna 134
Rosiak Stefan 401
Rost Reinhold 167
Roszkowski Jan 50
Roth Emil 343
Rottermund Andrzej 354, 448
Roźmiłowski Juliusz 159
Rozykowski Waldemar 369, 475
Różycycki Edward 279, 466
Rubakin Mikołaj 402
Rubieszewski Ksawery 381
Rudnicka Jadwiga 76, 353, 355, 442, 444, 466
Rulikowski Mieczysław 29, 34, 35, 56, 71, 72, 82, 83, 84, 91, 96, 108, 112, 128, 136, 297, 324, 325, 337, 382, 384, 398, 403, 404, 412, 440, 465
Runge Sigismund 406
Rusiecki Wojciech 230, 287, 422
Ruskin John 274
Rutkowski Jan 316, 440
Rutkowski Szczęsy 120
Rutka Jadwiga 226, 426
Rużyłło-Stasiakowa Jadwiga 21, 101, 466
Rybandt Stanisław 368, 466
Rybarski Roman 401
Rybicki Paweł 88, 134, 189, 297, 420, 440
Rye Reginald Arthur 406
Rygiel Stefan 100, 109, 128, 131, 134, 166, 182, 188, 221, 251, 252, 253, 256, 287, 294, 295, 320, 321, 399, 400, 401, 413, 416, 417, 420, 426
Rymanowski Jan Franciszek 65
Rymar Stanisław 224, 291, 426
Rymsza-Zalewska Danuta 76, 466
Rymszyna Maria 353
Ryszewski Bohdan 443
Rzeziński Jan Kanty 29
Rzewuski Emir Wacław 167, 287, 289, 415
Sachs Rainer 369, 451
Sadowska Jadwiga 85, 447, 466
Sadowska Janina 327, 408, 409, 410
Sajdak Jan 221, 426
Sajna Bożena 349, 464
Salicet Mikołaj 305
Salinger Ryszard 23, 62, 112, 114, 466
Sambucus Johannes 196
Samurin Evgeniï Ivanovich 410
Sandecki Jan 84, 105, 466
Sarkander Jan 204
Sarżyńska Sylwia 347, 457
Sass Dale 340, 404
Sas-Zubrzycki Jan 170, 416
Sauter Herman 409
Sawczyński Henryk 152, 431
Sawicka Józefa 75
Sawicka Stefania Maria 407
Sayers Berwick William Charles 409
Schneeberger Antoni 172
Schneider Georg 184
Schreiber Ignacy 184, 185, 413, 440
Schrettinger Martin 37, 475
Schriewer Franz 409
Schüssler Jan 363
Scripture Elizabeth 409
Sedlaczek Franciszek 402
Semkowicz Aleksander 202, 420
Semkowicz Władysław 280, 281, 440
Sempołowski Antoni 57
Seniuk Józef 63
Sennewald Gustaw Karol 59
Seruga Józef 90, 197, 237, 280, 302, 420, 426, 440

- Seweryn Tadeusz 194, 287, 401, 420
Shelhorn Johann Georg 37
Siarczyński Franciszek 72, 73, 453
Sichulski Kazimierz 174
Sidło Aleksandra 269, 466
Sidorczyk-Mulak Dorota 361, 453
Siedlecki Franciszek 120
Sienkiewicz Karol 48, 436
Sierżęga Paweł 107, 466
Siniarska-Czaplicka Jadwiga 365, 366, 467
Sipayłło Maria 90, 299, 300, 467
Siropółko Stepan 257, 409
Sitarska Anna 83, 463, 467
Skalska-Zlat Maria 85, 210, 317, 341, 448, 459, 461, 475
Skalkowski Adam 247, 249, 306, 440
Skarzyńska Janina 267, 403, 429
Skarzyńska Janina zob. Skarzyńska Janina
Skarzyńska Romana 403
Skiełczyński Zbigniew 200, 302, 366, 367, 440
Składkowski Felicjan Sławoj 103
Skoczek Józefa 90, 440
Skrzypczak Andrzej 49, 467
Skrzypek Andrzej 51, 467
Sławek Tadeusz 357, 467
Sławiński Zbigniew 213, 412
Słodkowska Elżbieta 47, 278, 279, 315, 467
Słowacki Juliusz 159, 197, 421
Smith Elva Sophronia 406
Smoleński Władysław 75, 338, 405
Smolik Przemysław 68, 120, 177, 326
Smolikowski Seweryn 75
Smolka Franciszek 91, 134, 220, 295, 342, 343, 407, 426, 440
Sobczak Jacek 467
Sobieska Zofia Teofila z Daniłowiczów 228, 229, 290, 425
Sobieszkański Franciszek Maksymilian 39, 149
Socha Irena 88, 89, 271, 323, 346, 467
Sochaniewicz Kazimierz 106, 135
Sokołowska-Gogut Anna 372, 443, 463, 468
Sokołowska-Grzeszczykowa Kazimiera 76, 442
Sokołowski Aleksander K. 405
Sokulski Jan 399
Sokulski Justyn 124, 125, 127, 178, 195, 205, 285, 287, 326, 416, 420
Solecki Tadeusz 146, 412
Sopoćko Konstancyja Maria 399
Sordylowa Barbara 17, 18, 468
Sosińska-Kalata Barbara 18, 42, 81, 234, 443, 468
Sowiński Janusz 68, 468
Sozański Michał Adam 174
Spaleniak Wojciech 136, 412
Spandowski Michał 359, 360, 451, 453, 468
Spektator zob. Lisowski Stanisław
Spyra Janusz 357, 358, 444, 460, 468
Stachowska Krystyna 19, 468
Stadnicki Antoni 158
Staniecki Edward 63, 115
Stanisławska Aleksandra 409
Stankiewicz Maria 200, 468
Stankiewicz Maurycy 171
Stańczakówna Agnieszka 400
Starowolski Szymon 170, 415
Stasiak Piotr 189, 420
Statkiewicz Edmund 70
Stefanicki Wł. 117
Steller Paweł 198, 420
Stemler Józef 220, 295, 402, 403, 426
Sternacki Sebastian 90, 453
Sterzyński Tadeusz 180, 181, 182, 183, 184, 185, 208, 279, 326, 338, 404, 405, 413, 441
Stępowski Marian 397
Stolfa Adam 327
Straube Kasper 169, 362, 363, 438
Strzelczyk Jerzy 368, 473
Strzembosz Władysław Alojzy 74, 144, 145, 164, 277, 412
Stuchs Jerzy 201, 208, 285, 363, 364, 420, 458
Studnicki Waclaw Gizbert 401
Stuhlmann Friedrich 406
Styfi Józef 67
Suchodolski Bogdan 12, 103, 448, 450
Suledo Mikołaj 235
Sygietyński Antoni 55
Sypta z terenu Bielska 118
Szajnocha Karol 229, 291, 423
Szajnocha Władysław 229
Szamraj Margaryta 352, 468
Szandorowska Elisa 359, 360, 451
Szayna-Dankowa Irena 204, 285, 420
SzczaWińska Dawidowa Jadwiga 268
SzczaWińska Elżbieta 224, 468
SzczaWińska Ewa 361, 446
Szczelkunow Michał Ilicz 407
Szczepański Władysław 56

- Szelong Krzysztof 279, 357, 358, 460, 468, 469
 Szembek Jan Sebastian 231
 Szersznik Leopold Jan, ksiądz 188, 200, 357,
 358, 442, 444, 455, 457, 460, 464, 467, 468,
 469
 Szeruda Jan 399
 Szewczyk Grażyna 358, 446
 Szkaradnik Katarzyna 358, 469
 Szmigielska Teresa Urszula 225, 256, 371, 373,
 469
 Szymdtowa Zofia 110
 Szornel-Dąbrowska Barbara 21, 24
 Szpakowski Tadeusz 126
 Szperling K. 70
 Szperna Tadeusz 31, 469
 Sztobryn Sławomir 10, 11
 Szukiewicz Wojciech 275, 441
 Szulc-Golska Bożena 327
 Szulkin Michał 403
 Szwaciński Tomasz 350, 469
 Szwejcerowa Aniela 226, 327, 408, 409, 426
 Szweykowski Zygmunt 110
 Szcówna Aniela 403
 Szydłowiecki Krzysztof 172, 173, 235, 416
 Szyklar Anna 369, 469
 Szyller Sławomir 350, 456, 471
 Szymański Adam 24, 113, 441
 Szymański Michał 270, 469
 Szymczyk Maciej 278, 469
 Szyndler Bartłomiej 354, 469
- Ś.K. zob. Świerkowski Ksawery
 Śląski Jan 356, 462
 Świdorski Bolesław 78, 149, 315, 467, 469
 Świdziński Konstanty 28
 Świerkowski Ksawery 43, 106, 197, 205, 218,
 261, 268, 324, 325, 400, 401, 402, 403, 408,
 410, 418, 421, 426, 429, 441
 Świerzowski Kasper 21, 125, 388, 469
 Świeżawska-Wojciechowska Maria 177, 180,
 284, 305, 306, 416
 Świętoński Jan 390
 Świszczowski Franciszek 52
 Świtalska Helena 254, 417
- Tabeau Ludwika 361, 451
 Tadeusiewicz Hanna 14, 17, 18, 22, 63, 64, 66,
 67, 69, 71, 83, 116, 117, 462, 469, 470
 Talbierska Jolanta 179, 457, 472
 Tałuc Katarzyna 358, 471
 Tarasiewicz Joanna 33, 453
 Tarkowski Stanisław 23, 62, 470
 Tarnowscy, rodzina 52, 197, 237, 318, 359
 Taubman Henryk 397
 Tazbir Stanisław 263, 429, 474
 Tchórzewska-Kabata Halina 475
 Temkin Barbara 259, 441
 Teodorczuk Władysław 68
 Teodorowicz-Hellman Ewa 169, 361, 452
 Theiss Wiesław 88, 465
 Thompson Anthony 95
 Thon Jan 408
 Thyregod Oskar 409
 Tilisch Eleazar 358, 468
 Tkaczenko Maria I. 352, 446
 Tłomakowski Janusz 205, 285, 421
 Tobera Marek 23, 45, 471
 Tobolka Zdenek Vaclav 257, 406
 Tokarska Anna 346, 471
 Toldo Vittorio de 405
 Tolstoj Lew 206
 Tom Józef 399
 Tondel Janusz 86, 361, 452, 459
 Topolski Jerzy 311, 471
 Trawińska-Słabęcka Danuta 32, 471
 Treichel Irena 12, 25, 26, 37, 471, 472
 Tretiak Józef 159
 Trębicki Władysław 47
 Triller Eugenia 360, 453
 Trinschek Czesław 402
 Trojanowski Edward 162, 275, 414
 Truchim Stefan 401
 Truciński Łukasz 369, 460
 Trzaska Władysław 109, 137, 464
 Trzcińska Maria 135, 471
 Trzewiczek Czesław 117
 Tuleja Józef 60, 61, 115, 116, 473
 Tur Jan 55
 Turkowski Tadeusz zob. Czarnecki Jerzy
 Turkuł Andrzej 56, 381
 Turowska-Bar Irena 17, 471
 Turpain Albert 405
 Tuwim Julian 127
 Tworek-Wrońska Beata 269, 471
 Tyszkiewicz Samuel 127
 Tyszkiewiczowa Irena 260, 429
 Tyszkowski Kazimierz 105, 106, 107, 129, 134,
 135, 193, 194, 287, 306, 421, 441, 466

- Uhlendahl Heinrich 407
Ulewicz Tadeusz 21, 125, 355, 463, 466
Uljasz Adrian 32, 86, 188, 358, 471
Umiński Waclaw 352, 471
Ungler Florian 90, 106, 173, 301, 438
Uziębło Lucjan 128
- Valenti Erminio 248
Van Meel Juriaan 404
Vanderheljden Jean F. 406
Vasilewa V. 409
Virdung Jan z Hasfurtu 169
Vitz Carl 344, 408, 409
Volf Josef 233, 307, 426
Vorstius Joris 243, 426
Vrtel-Wierczyński Stefan 36, 51, 84, 91, 96,
100, 105, 106, 132, 135, 136, 171, 181, 216, 223,
240, 245, 257, 291, 297, 322, 325, 327, 397,
400, 401, 416, 426, 432, 441, 443, 450, 454,
461, 466, 469, 471
- Wadowski Jerzy 21, 471
Wagner Arkadiusz 86, 179, 312, 313, 361, 366,
446, 452, 459, 465, 472
Walczak Wojciech 350, 456
Walde Otton 168, 337, 338, 351, 404, 432
Walter Franciszek 198, 316, 421, 441
Wantuła Jan 190, 204, 286, 357, 358, 399, 421,
445, 466, 471, 475
Wardęska Cecylia 408, 409, 410
Wartyński Jan 64, 65
Warząchowska Bogumiła 358, 464
Wasilewski Leon 178, 416
Wasowski Józef 403
Wasylewski Stanisław 197, 302, 421
Wawrykiewicz Zofia 361, 446, 453
Wawrzyniec z Wszerecza 191, 288
Weil Ernst 338, 405
Weitsch Edward 403
Wende Edward 54, 56, 107, 108, 380, 382
Wende Roman 56, 380
Weston Bertine E. 408
Wewerko Edward 117
Wędrychowska Zofia 410
...w...i 171, 415
Wiciński Henryk 120
Widerszal Seweryn 403, 409
Wieczorek Witold 17, 472
Wielhorski Michał 199, 418
Wieluch Doman 190
Wienczek Izabela 370, 472
Wiercińska Janina 278, 472
Wierczyński Stefan zob. Vrtel-Wierczyński
Stefan
Wieroński Tadeusz 262, 429
Wieruski Kasper 230, 287, 289, 307, 422
Wierzbicki Jerzy 264, 265, 296, 429, 472
Wierzbowski Teodor 319, 398
Wieszczycki Adrian 160, 272, 414
Wietor Hieronim 173, 366
Więckowska Helena 12, 25, 26, 27, 30, 37, 83,
87, 94, 96, 97, 99, 217, 279, 301, 400, 412,
426, 444, 471, 472, 473
Wight Edward A. 408
Wilanowski Cezary 54
Wilczycki Tadeusz 126
Wild Karol 60, 206, 419
Wilder Hieronim 28, 151, 274, 360, 441, 464
Wilkinson G.E. 408
Wilkoń Teresa 19, 270, 475
Williram z Ebersbergu 247, 435
Wilson Louis R. 408
Wincenty z Beauvais 202
Wiskonttowa Zofia 215, 426
Wisłocki Władysław 51, 52, 105, 175, 360, 433,
441
Wisłocki Władysław Tadeusz 15, 52, 105, 106,
107, 123, 129, 134, 165, 209, 242, 427
Wiszniewski Michał 248
Wiśniewski Józef 63
Witecki Julian 70
Witkiewicz Kazimierz 21, 124, 125, 174, 180,
199, 201, 280, 285, 388, 399, 412, 416, 421, 442
Witkiewicz-Koszczyk Jan 264, 270, 296, 430,
441, 458, 469
Witkowski Michał 278, 473
Witkowski Rafał 368, 473
Witkowski Adam 70
Wittyg Wiktor 161, 173, 274, 441
Witwicki Władysław 174, 385, 416
Władyka Wiesław 12, 459
Władysław II Jagiełło, król Polski 235
Władysław III Warneńczyk, król Polski 362
Włodarczyk Jerzy 13, 473
Wojakowski Józef 355, 473
Wojciechowska Maja 373, 449, 474
Wojciechowska Maria zob. Świeżawska-Wojcie-
chowska Maria

- Wojciechowski Kazimierz 263, 430
Wojewódka Bernard 160, 347
Wojnarski Jan 198, 421
Wojtkowska Wiesława 88, 473
Wojtkowski Andrzej 215, 400, 401, 427
Wojtyniak Józef 371, 447
Wolff August Robert 52, 57, 108, 109, 124, 137, 183, 318, 383, 384, 397
Wolnik Fraciszek 368, 473
Wolrab Jan 197, 237, 426
Wolski Tadeusz 161, 367
Wolski Zygmunt 259
Wołosz Jan 372, 452, 473
Wortmanówna Stefania 403
Woyde Aleksander 347
Wozliczek z Cieszyna 118
Woźniak Jan 66
Woźnicki Kazimierz 74, 75, 127, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 275, 277, 306, 314, 413, 452
Woźnicki Stanisław 397
Wójcik Ewa 60, 473
W.R. zob. Rafalski Walenty
Wrede Maria 350, 473
Wrocławska Maria 309, 458
Wrona Grażyna 24, 102, 129, 389, 473, 474
Wrońska Jolanta 54, 474
Wrotnowski Karol 381
Wróblewski Adam 43, 468
Wróblewski Tadeusz 151, 182, 413
Wróblówna Genowefa 402
Wybicki Józef 159
Wypler Jan 190
Wyrwa Andrzej Marek 368, 473
Wysocka Barbara 20, 474
Wyspiański Stanisław 162, 204, 274, 275, 285, 414, 418, 419
Wywialkowski Żegota Jakub 50
- Zachorowski Witold 239, 286, 427
Zahorski Andrzej 354, 444
Zainer Günter 34, 434
Zajączkowski Wacław 119
Zakrzewski Tadeusz 190, 474
Zakrzewski Władysław 198, 420
Zaleska-Kurnatowska Wanda 259, 260, 310, 430
Zalewski Ludwik 182, 441, 442
Załuska K. 69
- Załuski Andrzej Stanisław Kostka 201, 285, 421
Załuski Józef Andrzej 26, 46, 167, 189, 196, 206, 228, 290, 348, 349, 417, 419, 449, 456, 457, 460, 474
Załuski Stanisław 26, 167, 189, 228, 290, 348, 349, 419, 457
Zamoyski Jan 300
Zamoyski Władysław 248
Zan Tomasz 159, 259, 428
Zaremba-Guzińska Jadwiga 403
Zarzębski Tadeusz 348, 349, 474
Zawadzki Józef 47, 61
Zawadzki Konrad 12, 348, 474
Zawadzki Wojciech 369, 474
Zawiszewski Ignacy 64, 65, 442
Zbarski Jerzy 249, 432
Zbarski Krzysztof 249, 432
Zborowski Jan 196, 417
Zdanowicz Anna 279, 474
Zdzitowiecka-Jasieńska Halina 124, 125, 205, 285, 340, 387, 388, 407, 412, 421
Zemanek Franciszek 69
Zębaty Antoni Zbigniew 62
Zielińska Mirosława 127, 474
Zielińska Zofia 349, 474
Zieliński Edward 55
Zieliński Stanisław 141, 178, 442, 443
Ziemiaczkowska Irena 409
Zinkow Leszek 51, 475
Ziomek Maksymilian Józef 402
Ziółkowski Tadeusz 219, 427
Živny Ladislav Jan 85, 98, 132, 257, 266, 324, 325, 329, 344, 403, 406, 409, 430, 442
Živny Władysław Jan zob. Živny Ladislav Jan
Zlobicky Józef Walenty 233, 307, 426
Zradziński Józef 57
Zubalewicz Leon 63
Zukerkandl Wilhelm 59
Zuzga Włodzimierz 159, 475
Zuziak Szymon 347, 457
Zwierzykowski Michał 354, 448
Zwinogrodzka Ewa 361, 446, 453
Zybert Elżbieta Barbara 373, 475
Zyglewski Zbigniew 464
Zygmunt I Stary, król Polski 286, 302, 362, 426
Zygmunt II August, król Polski 167, 168, 191, 193, 230, 236, 287, 351, 352, 415, 421, 435, 436, 437, 451, 453, 458, 460, 464, 465, 471

- Zygmunt III Waza, król Polski 189, 193, 248, 307, 419, 427
- Żbikowska-Migoń Anna 10, 26, 30, 31, 31, 317, 341, 448, 461, 475
- Żerański Tadeusz 199, 442
- Żeromski Stefan 75
- Żmigrodzki Zbigniew 29, 37, 444, 451, 466, 475
- Żochowska Jolanta 372, 448
- Żołędowska Beata zob. Żołędowska-Król Beata
- Żołędowska-Król Beata 19, 270, 371, 373, 449, 451, 475
- Żółkiewska Regina 228, 229, 290, 307, 425
- Żółkiewski Jan 228, 229, 290, 425
- Żółkiewski Stanisław 228, 229
- Żórawska Alina 406
- Żuk I.P. 410
- Żukotyńska Beatrycze 241, 427
- Żukowska Ewa Anna 475
- Żurowska Wanda 209, 222, 427
- Żydaczewski Jan 116
- Żyła Władysław 198, 421
- Żynda Marcin 23, 476

Wykaz tabel

Tabela 1.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Książka” (1901–1914)	148
Tabela 2.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Przegląd Bibliograficzny” (1905–1913)	153
Tabela 3.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Przegląd Biblioteczny” (1908–1911)	163
Tabela 4.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Exlibris” (1917–1929)	179
Tabela 5.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Przegląd Bibliograficzny” (1923–1926)	185
Tabela 6.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Silva Rerum” (1925–1939)	207
Tabela 7.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Przegląd Biblioteczny” (1927–1939)	244
Tabela 8.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (1929–1930)	250
Tabela 9.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Bibliotekarz” (1919)	255
Tabela 10.	Zagadnienia podejmowane na łamach czasopisma „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” (1929–1939)	269
Tabela 11.	Zagadnienia księgoznawcze podejmowane w artykułach na łamach czasopism w latach 1901–1918.	273
Tabela 12.	Zagadnienia bibliotekoznawcze i bibliotekarskie podejmowane w artykułach na łamach czasopism w latach 1901–1918	276
Tabela 13.	Zagadnienia księgoznawcze podejmowane w artykułach na łamach omawianych czasopism w latach 1918–1939	282
Tabela 14.	Zagadnienia bibliotekoznawcze i bibliotekarskie podejmowane w artykułach na łamach czasopism w latach 1918–1939	292
Tabela 15.	Tematy księgo- i bibliotekoznawcze z czasopism zagranicznych omówione na łamach analizowanych czasopism polskich w latach 1918–1939	328

Beata Żołędowska-Król

The development of the thought of book science and library science in the light of scientific and professional journals published in Poland (1901–1939)

Summary

The aim of this paper is to show what role performed journals founded in the years 1901–1939 by book people in the development of book science and library science. The paper presents the functions of continuous publications (in the fields of book science, bibliophily, librarianship and library science) that shaped theoretical thought and research techniques of the evolving disciplines, formed the attitudes of librarians, mediated in sharing experience and modern methods of work organisation in the library, provided necessary information, among others, on possible forms of professional education.

The first two chapters set out the conditions in which journals devoted to the book and the library had been established until 1939, present the profiles of the precursors who created the theoretical potential of Polish book science and library science, their views and the most important publishing repertoire, furthermore they outline the publishing and formal characteristics of the book people.

In the third chapter, the composition of the examined scientific and professional journals was reconstructed (their structure, types of information) and the results of the content analysis were presented to show the contribution of a given title to the development of theoretical reflection and research trends that were reflected in its pages. The following nine journal titles were analysed: „Bibliotekarz” (Librarian) (1919), „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” (the Bulletin of the Public Library of the Capital City of Warsaw) (1929–1939), „Exlibris” (1917–1929), „Książka” (Book) (1901–1914, 1922), „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” (The Diary of the Kórnik Library) (1929–1930), „Przegląd Bibliograficzny” (The Bibliography Review) (1905–1926), „Przegląd Biblioteczny” (The Library Review) (1908–1911 [for the years 1908–1909]), „Przegląd Biblioteczny” (The Library Review) (1927–1939), and „Silva Rerum” (1925–1939).

In the fourth chapter, which serves the role of the summary, a model of bibliology and library science, worked out in the pages of the studied magazines, has been outlined. The chapter comprises the issues concerning bibliology and library science discussed in the journals, their contribution to the development of the methodology and terminology within the discipline of book science and library science and inspirations in the then Polish and foreign scientific works. Subsequently, the research topics that were dealt with in the examined magazines and were continued after 1945 have been presented. The results of the study made it possible to confirm the contribution of the journals in the followings: documenting the development and dissemination of theories, scientific views and results of scientific research within the domains of the book science and library science; learning about the achievements of the world science and the

reception of them in Poland; popularising the scientific thought among the people working and dealing with the book.

The work is intended for specialists in various fields, representing primarily the broadly understood science concerning the book, as well as for press experts, cultural sociologists and researchers dealing with the history of science.

Keywords: book science, library science, scientific journals, professional magazines

Beata Żołędowska-Król

Die Entwicklung des buch- und bibliothekswissenschaftlichen Denkens im Lichte der auf den polnischen Gebieten (1901–1939) herausgegebenen Wissenschafts- und Fachzeitschriften

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit wird der Versuch unternommen, die Rolle der in den Jahren 1901–1939 von den Buchmenschengründeten Zeitschriften bei der Entwicklung der Buch- und Bibliothekswissenschaft aufzuzeigen. Dargestellt werden die Funktionen der fortlaufenden (bibliographischen, bibliophilen, bibliothekarischen und bibliothekswissenschaftlichen) Publikationen, die das theoretische Denken und die Forschungswerkstatt der sich entwickelnden Disziplinen prägten, die Haltung von Bibliothekaren beeinflussten, bei der Vermittlung von Erfahrungen und modernen Methoden der Arbeitsorganisation in der Bibliothek halfen, die notwendigen Informationen, u. a. über die möglichen Formen der Berufsbildung lieferten.

In den zwei ersten Kapiteln werden die Bedingungen genannt, unter denen die dem Buch und der Bibliothek gewidmeten Zeitschriften bis 1939 ins Leben gerufen wurden, geschildert werden auch die Vorläufer, die ein theoretisches Potenzial der polnischen Buch- und Bibliothekswissenschaft bestimmten, ihre Ansichten und das wichtigste Verlagsprogramm, darüber hinaus werden die Periodika der Buchmenschengründeten in verlegerisch-formaler Hinsicht charakterisiert.

Im dritten Kapitel wird der Aufbau (die Struktur, die Arten von Informationen) der untersuchten Wissenschafts- und Fachzeitschriften behandelt und es werden auch die Ergebnisse der Inhaltsanalyse dargestellt, die es ermöglichen, den Beitrag einer ausgewählten Zeitschrift zur Entwicklung der theoretischen Reflexion und der sich in ihren Spalten widerspiegelnden Forschungsrichtungen zu veranschaulichen. Den Gegenstand der Analyse bilden folgende neun Zeitschriften: „Bibliotekarz“ (1919), „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy“ (1929–1939), „Exlibris“ (1917–1929), „Książka“ (1901–1914, 1922), „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej“ (1929–1930), „Przegląd Bibliograficzny“ (1905–1926), „Przegląd Biblioteczny“ (1908–1911 [für den Zeitraum von 1908–1909]), „Przegląd Biblioteczny“ (1927–1939) und „Silva Rerum“ (1925–1939).

Im vierten Kapitel, das als eine Zusammenfassung gilt, wird das Modell der Buch- und Bibliothekswissenschaft umrissen, das in den Spalten der untersuchten Zeitschriften angewendet wurde. Dargestellt werden: die buch- und bibliothekswissenschaftliche Problematik, die in den Periodika aufgegriffen wird; deren Beitrag zur Entwicklung der Methodologie und Terminologie im Bereich der buch- und bibliothekswissenschaftlichen Disziplin; Inspirationen durch die damaligen wissenschaftlichen, polnischen und ausländischen Arbeiten. Im Weiteren werden die in den untersuchten Schriften realisierten Forschungsthemen präsentiert, die nach 1945 fortgeführt wurden. Die Ergebnisse der Studie ermöglichen es, den Beitrag der Zeitschriften zur Dokumentierung der Entwicklung und Verbreitung der wissenschaftlichen Theorien, Ansichten und Forschungsergebnisse im Bereich der Buch- und Bibliothekswissenschaft zu bestätigen; die

Errungenschaften der Weltwissenschaft und deren Rezeption auf dem polnischen Gebiet kennen zu lernen; das wissenschaftliche Denken unter den Mitarbeitern des Buches zu popularisieren.

Die Arbeit richtet sich an die Fachleute aus den verschiedenen Bereichen, die vor allem die weit verstandene Buchwissenschaft vertreten, sowie an die Zeitungswissenschaftler, Kulturosoziologen und Forscher, die sich mit der Geschichte der Wissenschaft befassen.

Schlüsselwörter: Buchwissenschaft, Bibliothekswissenschaft, Wissenschaftszeitschriften, Fachzeitschriften

Redaktor
JOANNA SZEWCZYK

Projektant okładki
EMILIA DAJNOWICZ

Redaktor techniczny
MAŁGORZATA PLEŚNIAR

Korektor
LIDIA SZUMIGAŁA

Łamanie
MAREK ZAGNIŃSKI

Copyright © 2019 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3697-8
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3698-5
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 31,5. Ark. wyd. 40,5. Papier
offset. kl. III, 90 g Cena 84,90 zł (w tym VAT)

Druk i oprawa: Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin

ISSN 0208-6336

Cena 84,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-3697-8



Więcej o książce

